

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 24, Sayı: 3, Eylül-2022

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 24, Issue: 3, September-2022

	<p>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 24, Sayı: 3, Eylül-2022</p>	
	<p><i>Afyon Kocatepe University</i> <i>Journal of Social Sciences</i> Volume:24, Issue:3, September-2022</p>	
<p>ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894</p>		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Murat KELİKLİ
Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Ümit DEMİR

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Pınar DURSUN
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım

Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Doç. Çağhan ADAR

Sosyoloji

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN	Amasya Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ayten KAPLAN	Hacettepe Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Cengiz ŞENGÜL	Akdeniz Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Demet VAROĞLU	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Deniz Beste ÇEVİK KILIÇ	Balıkesir Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Emel Funda TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Engin YILMAZ	Sakarya Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Hacer HARLAK	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Ilgım KILIÇ TAPU	İzmir Demokrasi Üniversitesi
10.	Prof. Dr. İbrahim ŞENAY	Üsküdar Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Murat KIYILAR	İstanbul Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Murat YALÇINTAŞ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Mustafa AKAN	Haliç Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Mustafa DOĞAN	Selçuk Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Nazan SUSAM	İstanbul Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK	Yıldız Teknik Üniversitesi
19.	Prof. Dr. Serap TAŞDEMİR	Amasya Üniversitesi
20.	Prof. Dr. Serkan TUNA	İstanbul Üniversitesi
21.	Prof. Dr. Sevilay ŞAHİN	Gaziantep Üniversitesi
22.	Prof. Dr. Süleyman GÖKSOY	Düzce Üniversitesi
23.	Prof. Dr. Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
24.	Prof. Dr. Yeşim YASAK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Asiye Öznur ÜMİT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Aybegüm GÜNGÖRDÜ BELBAĞ	Bartın Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Aysun KAHRAMAN	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Bahar TÜRK	Pamukkale Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Bilgen KIRAL	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Canan SEVİNÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Ece ÜNÜR	Haliç Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Ender BAYKUT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Erhan BİNGÖLBALİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Esra TEKEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Ferhat AKBEY	Erciyes Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Harun YÜKSEL	Avrasya Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Neslihan KOÇ	Hitit Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Nihan YARMACI	İstanbul Gedik Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Süleyman KARATAŞ	Akdeniz Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Talat DİNAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
44.	Doç. Dr. Uğur SADIĞLU	Hacettepe Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Yalçın ARSLANTÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

46.	Doç. Dr. Yaşar AKÇA	Bartın Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Yusuf BİLGİN	Bayburt Üniversitesi
48.	Doç. Dr. Yusuf DİNÇ	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Ayten CAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Cahit KAHRAMAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Ceren UTKUGÜN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Deniz MACİT	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Eda ORUÇ ERDOĞAN	Akdeniz Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARASAÇ	Kırklareli Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Ferdi BOZKURT	Anadolu Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Georgiana KARADAŞ	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ	Hitit Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ALKARA	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DİKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Mutlu TOKMAK	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ERDOĞAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Serol KARALAR	Trakya Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Dil ve Edebiyat / Language and Literature				
1	Murakami'nin Sahilde Kafka ve Kumandanı Öldürmek Romanlarındaki Oedipus Kompleksi ve Tekinsizlik / <i>The Oedipus Complex and the Uncanny in Murakami's Kafka on the Shore and Killing Commendatore</i>	Dr. Öğr. Üyesi Aytemis DEPCİ	Araştırma Research	823-838
2	Vesîletü'n-Necât'ta Seslenme Sözleri / <i>Address Forms in Vesîletü'n-Necât</i>	Dr. Öğr. Üyesi Bilal UYSAL	Araştırma Research	839-860
Eğitim / Education				
3	Geçmişten Günümüze Okul Müdürlüğü: Okul Müdürlerinin Metaforik Algıları / <i>School Principalship from Past to Present: Metaphoric Perceptions of School Principals</i>	Doç. Dr. Ertuğ CAN	Araştırma Research	861-884
4	Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Oran-Orantı Konusuyla İlgili Alan Bilgilerinin İncelenmesi / <i>An Examination of Middle School Mathematics Teachers' Content Knowledge on Ratio and Proportion</i>	Öğretmen Ayşe Betül DOĞRUEL, Prof. Dr. Fatih KARAKUŞ	Araştırma Research	885-904
5	Öğretmenlerin Örgütsel Demokrasi Algıları ile Örgütsel Mutluluk Algıları Arasındaki İlişki / <i>Relationship between Teachers' Perceptions of Organizational Democracy and Organizational Happiness</i>	Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÖNEN, Araş. Gör. Funda ERYILMAZ BALLI	Araştırma Research	905-919
6	Okullarda İletişim Becerilerinin İş Motivasyonu ve İş Doyumu Üzerindeki Aracılık Etkisi / <i>Mediating Effect of the Communication Skills on the Job Motivation and Job Satisfaction in the Schools</i>	Dr. Dursun EĞRİBOYUN	Araştırma Research	920-940
7	Müzik Performans Kaygısı Alanında Yapılan Araştırmaların Türkiye Ölçeğinde İncelenmesi / <i>An Examination of Research in the Field of Music</i>	Prof. Dr. Zafer KURTASLAN, Dr. Öğr. Üyesi Muhsin SARIKAYA, Dr.	Araştırma Research	941-953

	<i>Performance Anxiety on the Scale of Turkey</i>	Öğr. Üyesi Ender Can DÖNMEZ, Dr. Öğr. Üyesi Volkan Burak KİBİCİ		
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
8	Yatırım Bankaları Hisse Senedi Değerleri ve Tahvil Faizlerine Yönelik İlişki Düzey Analizi / <i>Correlation Analysis of Investment Banks' Stock Values and Bond Interests</i>	Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YÜCEL	Araştırma Research	954-968
9	Büyük Verinin Pazarlama Karması Üzerindeki Etkileri / <i>The Effects of the Big Data Concept on the Marketing Mix</i>	Dr. Öğr. Üyesi Erkan BİL, Araş. Gör. Murat ÖZKAYA	Araştırma Research	969-980
10	Satisfaction or Commitment, Why Do They Quit? A Meta-Analysis in Africa / <i>Tatmin Mi Bağlılık Mı, Neden İstifa Ediyorlar? Afrika'da Bir Meta-Analiz Çalışması</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hakan ÖZKAN	Araştırma Research	981-991
11	Türkiye'de Sağlık Alanında Yapılan Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Tez Çalışmalarının İçerik Analizi / <i>Content Analysis of Organizational Citizenship Behavior Studies Conducted in the Health Field in Turkey</i>	Öğr. Gör. Selma ARSLANTAŞ, Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK	Derleme Review	992-1005
12	Mobil Bankacılık Uygulamasını Covid-19 Süreciyle Birlikte Kullanmaya Başlayan Bireysel Banka Müşterilerinin Davranışlarının İncelenmesi / <i>The Examining of the Behaviors of Retail Bank Customers Who Started to Use the Mobile Banking Application with the Covid-19 Process</i>	Öğr. Gör. Dr. Alaiddin KOŞAR	Araştırma Research	1006-1018
13	Financial Openness, Trade Openness and Economic Growth: An Empirical Application on Turkey / <i>Finansal Açıklık, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama</i>	Doç. Dr. Tuncer GÖVDELİ, Doç. Dr. Tuba ÖZKAN	Araştırma Research	1019-1028
14	Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği / <i>Analysis of the Relationship between Economic Growth and Public Expenditure: The Case of</i>	Doç. Dr. Süleyman YURTKURAN	Araştırma Research	1029-1044

	<i>Turkey</i>			
15	Akıllı Kent Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlere Dair Bibliyografya Çalışması (2012-2020) / <i>Bibliography of Graduate Theses Written on Smart City (2012-2020)</i>	Öğr. Gör. Dr. Abidin KEMEÇ	Bibliyografi <i>Bibliography</i>	1045-1056
16	Şanlıurfa'dan İstanbul'a Gerçekleşen İç Göç Hareketlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi / <i>Socio-Economic Analysis of Internal Migration Movements from Şanlıurfa to Istanbul</i>	Dr. Filiz ÖZBAY, Prof. Dr. Murat DEMİR	Araştırma <i>Research</i>	1057-1074
17	Osmanlı Maliye Sisteminde Hınzır Vergisi / <i>Swine Tax in the Ottoman Public Finance System</i>	Dr. Öğr. Üyesi Şahin YEŞİLYURT	Araştırma <i>Research</i>	1075-1089
18	Türkiye'de Borsa, Döviz Kuru, CDS Primi ve VIX Endeksi İlişkisinin Ampirik Analizi / <i>Empirical Analysis of the Relationship of Stock Market, Exchange Rate, CDS Spreads and VIX Index in Turkey</i>	Araş. Gör. Şevket PAZARCI, Araş. Gör. Asım KAR, Araş. Gör. Emre KILIÇ, Dr. Öğr. Üyesi Alican UMUT	Araştırma <i>Research</i>	1090-1103
19	M. Saffet Engin, Kemalizm ve Demokrasi / <i>M. Saffet Engin, Kemalism and Democracy</i>	Doktora Öğrencisi Arda GÖBEL, Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Araştırma <i>Research</i>	1104-1123
Psikoloji / Psychology				
20	Pandemi Sürecinde Sağlık Kaygısının Boylamsal İncelenmesi ve Yaşam Doyumu ile İlişkisi / <i>Longitudinal Examination of Health Anxiety during Pandemic and Its Relationship with the Satisfaction of Life</i>	Araş. Gör. Alperen ŞENOL	Araştırma <i>Research</i>	1124-1138
Sanat – Tasarım / Art – Design				
21	Erzurum Türkülerinde Kadın / <i>Woman in Erzurum Folk Songs</i>	Öğr. Gör. Ahmet Selçuk BAYBURTLU, Dr. Öğr. Üyesi Duygu ULUSOY YILMAZ	Araştırma <i>Research</i>	1139-1155
Sosyoloji / Sociology				

22	Dijital Dönüşüm Sürecinde Metaverse Olgusunu Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Çerçevesinde Değerlendirmek / <i>Evaluation of Metaverse in the Digital Transformation Process within the Framework of Jean Baudrillard's Simulation Theory</i>	Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÇİĞDEM	Derleme <i>Review</i>	1156- 1175
Tarih / History				
23	Millî Mücadele Kahramanlarından 23. Fırka Kumandanı (Karahisar-ı Sahib Mebusu) Ömer Lütfi Argeşo ile Mustafa Kemal Paşa'nın (Nuh Bey) Gizli Yazışma Örnekleri / <i>Examples of Confidential Correspondence between the Heroes of the National Struggle, 23rd Division Commander Ömer Lütfi Argeşo (Karahisar-ı Sahib Deputy) and Mustafa Kemal Pasha (Nuh Bey)</i>	Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KILINÇ	Araştırma <i>Research</i>	1176- 1185
24	1923 ve 1960 Arası Türkiye'de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları / <i>Women's Rights in Turkey between 1923 and 1960 and Turkish Women's Use of Their Acquired Rights</i>	Dr. Öğr. Üyesi Atiye EMİROĞLU	Araştırma <i>Research</i>	1186- 1198
Turizm / Tourism				
25	Psikolojik Sermaye ve İş Yaşam Kalitesinin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Afyonkarahisar'daki Otel İşletmeleri Örneği / <i>The Effect of Psychological Capital and Quality of Work Life on the Organizational Identification: The Case of Hotel Enterprises in Afyonkarahisar</i>	Prof. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI, Merve AKERİK	Araştırma <i>Research</i>	1199- 1221
Düzeltilme / Erratum				
26	Düzeltilme: Kadına Yönelik Şiddet Temalı Kamu Spotlarının Göstergibilimsel Çözümlemesi / <i>Erratum: Semiotic Analysis of Public Service Announcements on Themed Violence Against Women</i>	Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ	Araştırma <i>Research</i>	1222- 1240

Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek*

Romanlarındaki Oedipus Kompleksi ve Tekinsizlik

The Oedipus Complex and the Uncanny in Murakami's Kafka on the Shore and Killing Commendatore

Dr. Öğr. Üyesi Aytemis DEPCI¹

Öz

Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarındaki başkişilerin bastırılmış duygu ve kaygılarının Freud'un Oedipus kompleksi, kastrasyon anksiyetesi ve tekinsizlik kavramı bağlamında irdelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Romanların anlatıcısı konumunda olan bu başkişilerin ortak özelliklerine bakıldığında her iki karakterin de toplumdan izole olmuş, hayatlarındaki önemli birilerini yitirmiş ve benliklerini bulmak isteyen bireyler oldukları görülmektedir. Bu çalışmada başkişilerin psişelerindeki oedipal çatışmalar üzerinde durularak barındırdıkları ortak anlamlar irdelenecek ve bu romanlardaki tekinsizlik duygusunun nasıl ve nerede ortaya çıktığı tartışılacaktır. Murakami'nin *Sahilde Kafka* romanında Kafka adlı başkişi babasının yapmış olduğu oedipal kehanet sonucunda Oedipus'un kaderinden kaçamayarak ensest ihlali ve baba katlini gerçeküstü bir anlatı yoluyla gerçekleştirmektedir. Murakami'nin *Kumandanı Öldürmek* romanındaki başkişinin kumandanı öldürmesi baba katlini sembolize etmekte ve karısı ile onun izni olmadan rüyasında ilişkiye girmesi ise sembolik bir yasak ihlalini anımsatmaktadır. Bu çalışmada her iki romandaki karakterlerin yitirdiklerini yerine koymak ve benliklerini inşa etmek için oedipal kehaneti yerine getirdikleri sonucuna varılmıştır. Her iki romanda da başkişilerin Freudyan tekinsizlik duyguları uyandıracak bir yolculuğa çıktıkları gözlemlenmektedir. *Sahilde Kafka*'da başkişinin çıktığı yolculuk tekinsizlik duyguları uyandırırken *Kumandanı Öldürmek* romanındaki başkişi ise yeraltındaki karanlık ve dar tünellere girmek zorunda kaldığı yolculuğu sırasında tekinsizlik duygusunu deneyimlemektedir. Bu yolculukların başkişilerin gördükleri rüyaların veya zaman zaman kurdukları hayallerin ortak özelliklerine bakıldığında karakterlerin bastırdıkları bilinçdışı korkuları ve oedipal arzularını yansıttıkları ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Murakami Haruki, Oedipus kompleksi, tekinsizlik, kastrasyon anksiyetesi, rüya

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the suppressed feelings and anxieties of the protagonists in Murakami's two novels namely, *Kafka on the Shore* and *Killing Commendatore* in the context of Freud's Oedipus complex, castration anxiety and uncanny. Considering the common characteristics of these protagonists – also the narrators of the novels, it is seen that both characters are isolated from the society, have lost someone significant in their life and want to find their selves. In this study, oedipal conflicts in the psyches of the protagonists and their corresponding meanings will be examined. In addition, how and where the sense of uncanny arose in these novels will be discussed. The lad, Kafka could not avoid the fate of Oedipus as a result of the oedipal prophecy made by his father, and performs the incest violation and patricide through a surreal narrative. In *Killing Commendatore*, the protagonist's murdering of the commendatore symbolizes patricide, and his dreaming of having an intercourse with his wife suggests the symbolic violation of prohibition. It was concluded that, in order to replace their losses and to build their sense of selves, the characters in both novels fulfilled the oedipal prophecy. Both protagonists embark on a journey that will awaken Freudian feelings of uncanny.

Keywords: Murakami Haruki, Oedipus complex, uncanny, castration anxiety, dream

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, aytemis.depci@iste.edu.tr

Atf için (to cite): Depci, A. (2022). Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarındaki Oedipus kompleksi ve tekinsizlik. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(3), 823-838.

Paper Type: Research

Giriş

Sigmund Freud'un psikanalitik teorisinde ele aldığı Oedipus kompleksi, modern psikoloji ve edebiyatın en çok eleştirilen ve tartışma yaratan konuları arasındadır. Freud'un teorisinin kaynağı Yunan edebiyatının başyapıtı Sophokles'in Kral Oedipus'undan geldiği için çağdaş yazarların çoğu bu tartışmadan etkilenmiş ve Freud'un teorisinin evrenselliğini eserlerine yansıtılmışlardır. Freud'un Psikoseksüel gelişim kuramı içinde ele alabileceğimiz Oedipus kompleksi özellikle erkek çocuklarda anneye yönelik yoğun duyguların önünde baba engeli ile karşılaşılması durumunda Fallik dönemde ortaya çıkar. 3-6 yaş arası çocukların karşı cinsten ebeveynine olan sevgileri nedeniyle aynı cins ebeveyni rakip olarak görerek düşmanlık duymalarına neden olan bu kompleksin çözülmesi benliğin kurulmasına yardımcı olur. Ancak bu kompleksin çözülmemesi benlik bilincini zedelerken aynı zamanda mutsuz evliliklere, tek bir insana saplanıp kalmaya ya da sık sık eş değiştirmeye neden olabileceği düşünülmektedir.

Freud'un geliştirdiği ve sanat-edebiyat-roman dünyasında sıkça kullanılan diğer bir kavram ise tekensizliktir (Unheimlich). Kuşkusuz korkutucu olanla, korku ve dehşet uyandıran nesnelere ilişkili olan tekensizlik açıkça tanımlanabilir bir kavram olarak kullanılmaz. Ancak genel olarak korkuyu harekete geçiren herşey ile örtüşme eğilimi gösterir. Korkutucu olanın alanı içinde yer alan belirli şeyler "tekensiz" olarak nitelendirilebilir. Örneğim bilinemeyene duyulan korku, mantıksız ölüm korkusu, herkesin bilinçaltında pusuya yatmış olan hadım edilme korkusunu çağrıştıran kavramları tekensizlik kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür ve edebiyat bu korkuları yönetmenin bir yoludur. Freud tekensizliğin bireysel karakterler üzerindeki etkisini açıklamak için edebi eserleri ele almıştır. Edebi okuma, tekensizliğin tanınması ve tartışılması için sağlam bir zemin oluşturur. Edebi eleştiride bir disiplin olarak psikolojideki tekensizliğin temel niteliklerini ele almaktansa, bir anlatıda duygunun alternatif yaratımlarını ortaya koymak için tekensizlik hissinin izlerini sürmek önem kazanmaktadır.

Freudyan bakış roman incelemelerinde ve eserlerin yaratılma aşamasında dünya edebiyat çevrelerini etkilemiştir. Japon edebiyatında psikanaliz kuramından etkilenen veya romanlarında psikanalitik öğeler barındıran yazarlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Natsume Sooseki 夏目 漱石, Akutagawa Ryūnosuke 芥川 龍之介 gibi Japon edebiyatının savaş öncesi dönem yazarlarının yanı sıra Tanizaki Junichiro 谷崎 潤一郎, Oe Kenzaburo 大江 健三郎, Yoshimoto Banana 吉本 ばなな ve Murakami Haruki 村上春樹 gibi savaş sonrası ve sonrası dönemde eserler veren yazarlar da bulunmaktadır.

Bu çalışmada, çağdaş Japon edebiyatının dünyaca tanınmış başat yazarları arasında bulunan Murakami Haruki'nin 「村上春樹」 *Sahilde Kafka* 「海辺のカフカ」 (Umibe no Kafuka) (2002) ve *Kumandanı Öldürmek* 「騎士団長殺し」 (Kishidanchō Koroshi) (2017) adlı romanları aracılığıyla Freudyan tekensizlik kavramını eserlerine yansıtmak ve Oedipus kompleksinin ebedi çekiciliğini kanıtlamak için modern ve antik iki dünya arasında evrensel bir bağlantı kurarak bu kavramı evrenselleştirme eğiliminde olduğu öne sürülmektedir. Murakami eserlerinin çoğunda bireyin kimlik sorunlarına eğilerek bireyin iç dünyasını yansıtan psikanalitik öğelere yer verse de özellikle bu iki eserde ele alınan Freudyan baba katli kavramı öne çıkan bir sembol olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* adlı romanlarındaki Oedipal unsurlar ve tekensizlik kavramı Freud'un psikanaliz kuramı ile derinlikli olarak çözümlenecektir.

Murakami eserlerini yaratma aşamasında aynı anda hem nesne ve özne, hem de anlatıcı ve karakter olarak iki farklı rol üstlendiği üzerinde durmakta ve anlatılarındaki bu çok katmanlı roller sayesinde izole olmuş bireyin yalnızlığına çare olabileceğini iddia etmektedir (Rubin, 2005, s. 244). Murakami'nin *Sahilde Kafka* 「海辺のカフカ」 (2002) ve *Kumandanı Öldürmek* 「騎士団長殺し」 (2017) romanlarındaki başkişilerin ortak özelliklerine bakıldığında her iki

karakterin de (*Sahilde Kafka* romanındaki Kafka 「カフカ」 ve *Kumandanı Öldürmek* romanındaki adsız başkışı) bir arayış içerisinde oldukları ve toplumdan kendilerini izole ettikleri gözlemlenmektedir. Bu çalışmada romanların anlatıcısı konumunda olan bu başkışilerin kaybettiklerini telafi etmek ve benlik bilincini kazanmak amacıyla Freudyen baba katlini gerçekleştirdikleri iddia edilmektedir. Bu çalışmada ele alınacağı üzere Murakami'nin her iki metnindeki karakterlerin sergiledikleri tutumların, karakterlerin Oedipal kompleksleri ile açıklanması ve romanların, Freudyen Psikanaliz ile çözümlenmesi ile Murakami'nin kendisinin de iddia ettiği gibi "izole olmuş bireyin yalnızlığı" (Rubin, 2005, s. 244) sorununa açıklama getirilebilmesi hususunda önem arz etmektedir.

Murakami'nin eserlerine edebi alanda gitgide artan bir ilgi olduğunu gözlemek mümkündür. Yazarın *Sahilde Kafka* romanı üzerinde yapılan çalışmalar arasında, Abe Austad (2008), romanda bazı gerçeklerin gizlenerek anlatı sınırlarının bulanıklaştığı üzerinde durur. Özellikle Kafka'nın babasının öldürülmesi ve gerçekte Saeki Hanımın annesi olup (olmadığı gibi) noktalarda anlatı sınırlarının bulanıklaştığına değinerek can alıcı ayrıntılardaki eksiliğe dikkat çeker (Abe Austad, 2008, s. 308-309). Martinez (2008), Murakami'nin *Sahilde Kafka* eserindeki Oedipal dramayı ele alarak bilinçdışı hareketler için sorumluluk üstlenilmesi üzerinde durmaktadır (Martinez, 2008, s. 64). Öte yandan, Komori (2006) ise 11 Eylül terörist saldırısının ilk yıldönümünün hemen öncesinde çıkan romanın geçmişin silinmesine gönderme yaptığını iddia ederek romanda tarihi belleğin silinmesini eleştirir. Komori ayrıca *Sahilde Kafka* ve Oedipus (Ödipus) miti arasındaki ilişkiyi inceleyerek, Murakami'nin karakterleri ile mitteki karakterleri bir çizelge ile eşleştirerek aralarındaki ilişkiyi analitik boyutta açıklamıştır (Komori, 2006, s. 23 -28). Murakami'nin Oedipus'a ve onunla bağlantılı mitlere yaptığı göndermeler yazarın bilinçdışından çıkarak son derece doğal bir işleyişle romanın kurgusuna yön verdiği için romandaki büyüğü ortam kaybolmadan gerçeküstü bir dünya yaratılmaktadır. Ancak Komori'nin çalışmasında bu durum gözden kaçırılmaktadır ve romanda geçmişin kasıtlı olarak unutturulduğu ve tarih ile belleğin çarpıtıldığı savunulmaktadır (Komori, 2006, s. 206). Komori, ayrıca romanda şiddete göz yumulmasına teşvik edildiğine yönelik çıkarımlarda bulunarak romandaki cinsiyet yanlılığı ile ataerkil yapıya dikkat çekmektedir (Komori, 2006, s. 97). Ancak Murakami'nin *Sahilde Kafka* adlı romanını sadece geçmişin silindiği ya da cinsel şiddetin onaylandığı bir anlatı olarak görmek yazarın bu kült eserinde yaratılan derin psikolojik unsurları kaçırmaya neden olacaktır.

Murakami'nin 2017 yılında yayınlanan romanı *Kumandanı Öldürmek* ile ilgili yapılan psikanalitik incelemeler arasında Strecher'ın (2019) çalışması önemli bir yere sahiptir. Strecher (2019), başkışinin yeraltı dünyasına yaptığı mitik yolculuğun yeni bir birey olarak yeniden doğma fırsatı sunduğunu iddia ettiği çalışmasında başkışinin ölüm ve yaşam ile ilgili kazanımlarda bulunduğunu iddia eder (Strecher, 2019, s. 4-5). Asari (2018) ise *Kumandanı Öldürmek* romanındaki "idea" ve "metafor" kavramlarına odaklanarak bu sembollerin bilinç ve bilinçdışı işlevleri üzerinde durur. Aoki (2019), başkışinin eşi ile yeniden bir araya gelmesi ve karakterlerin yaşadıkları felaketlere değinirken, Oki (2019), ise romandaki kadın karakterlere eğilerek kadınları kaybetme temasını incelemektedir. Yazarın eserlerine psikanalitik kuram ile yaklaşan çalışmalar bulunsada özellikle Freud'un kastrasyon anksiyetesi ve tekinsizlik kavramı bağlamında karakterlerin bastırılmış duygu ve kaygılarının irdelenmesini önceleyen çalışmalara rastlanılmamaktadır. Bu çalışmada *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarındaki karakterlerin bastırdıkları bilinçdışı korkularını ortaya çıkararak Oedipus kompleksinin benliklerinin oluşumunda nasıl tezahür ettiğini ortaya koymak için eserler Sigmund Freud'un tekinsizlik kavramı ve Oedipus kompleksi teorisi ışığında çözümlenecektir.

1. Yöntem

Murakami'nin bu çalışmada ele alınacak *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* adlı romanlarında yaratmış olduğu tekinsizlik hissini yanı sıra Oedipus kompleksi ve simgesel baba katli eserlerin Freudyen Psikanaliz yöntemi ile irdelenmesi için uygun bir bakış açısı

oluşturmaktadır. Bu çalışmada Murakami'nin *Sahilde Kafka* romanındaki Kafka adlı delikanlı ve *Kumandanı Öldürmek* romanındaki adsız başkişi ile arkadaşı Masahiko Amada Freudyen yorumlama için tatmin edici karakter özellikleri taşımaktadırlar. Bu çalışmanın amacı Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarını Freud'un Oedipus kompleksi, kastrasyon anksiyetesi ve tekinsizlik kavramları ile ilişkilendirerek bu karakterlerin bilinçdışı süreçlerinin işleyişini karakterlerin rüyaları ile birlikte çözümlenektir.

Bunun için öncelikle Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un kuramındaki bu çalışmada faydalanılacak olan noktalara değinilecek daha sonra ise Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanları bu kuram ışığında değerlendirilerek karakterlerin iç dünyalarındaki bastırılmış dürtülere açıklama getirilecektir. Böylece Japon postmodern edebiyatının başat yazarlarından olan Murakami Haruki'nin bu iki romanına Freudyen psikanaliz çerçevesinden bir bakış getirilmeye çalışılarak çağdaş Japon edebiyatı çalışmaları alanına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

1.1. Freudyen Psikanalizde Rüyalar, Oedipus Kompleksi ve Tekinsizlik

Psikanalizin kurucusu ve Avusturyalı sinir hastalıkları profesörü olan Sigmund Freud, insan zihni üzerinde çalışarak insan bilincinin öğelerini incelemiş ve psikoterapi olarak adlandırdığı yöntemi hastalarının tedavisinde kullanmıştır. Freud psikanaliz kuramında zihnin yapısı ve fonksiyonları, bilinçdışı süreçler, savunma mekanizmaları, psikoseksüel süreçler ve rüyalar üzerinde durmaktadır.

Freud '*Rüyaların Yorumu*'nda, rüya yorumlarına dayanarak bilinçaltı teorisini ve rüyaların çift katmanlı yapısını açıklar: Hatırladığımız kısım olan rüyalardaki "apaçık içerik" ile rüyaların gizli anlamını oluşturan hatırlamadığımız veya bastırdığımız kısım ise "örtük içerik"dir. Arzuların gerçekleştirilmesi bağlamında rüya fikrini tartışmış ve cinselliğin çocukluk döneminin önemli bir parçası olduğunu iddia ettiği 'Oedipus kompleksi' terimini önermiştir (2017).

Freud'un Oedipus kompleksi teorisine göre psikoseksüel gelişim libido ve ego oluşumu sırasında, 3-6 yaş civarındaki çocuklarda fallik evrede oluşur. Oedipus kompleksi terimi Sofokles'in yaklaşık M.Ö. 429 yazdığı Yunan trajedisi Oedipus Rex²'ten alınmıştır. Sigmund Freud Oedipus mitine vurguda bulunarak bizim cinsel dürtülerimizi bastırdığımızı savunur. Oedipus üzerindeki bu lanetin biz daha doğmadan önce bize de konmuş olduğu ve kralın kaderinin bizim de kaderimizi olabileceği düşüncesi yüzünden onun kaderinden etkileniriz. Çocukluğumuzdan kalma bu ilkel arzuyu gerçekleştirmek için rüyalarımızda bu kehaneti yerine getiririz ve Sophokles de kendi iç dünyamızda bastırılmış bile olsa aynı dürtülerin hala kaybolmamış olduğunun farkına varmamız için bizi zorlamaktadır (2017, s. 296, 297). Sigmund Freud, Oedipus kompleksinin psikolojik olarak evrensel olduğunu iddia etmiştir ve tüm insan davranışlarının cinsellik veya içgüdüler ile harekete geçtiği ve psişenin dinamiklerinde diğer ihtiyaçlar göre daha önemli olduğunu vurgulamıştır.

Freud'a göre, çocuk oedipal bağlantı sebebiyle annesini arzularak ve babasının yerine geçmeye çalışarak babasına karşı bir öfke geliştirir. Çocuk kendisinin anne ve babasından ayrı bir benliği olduğunu fark etmeye başlar. Ebeveynlerinin farklı cinsiyetleri olduğunu ve

² Yunan mitolojik karakteri Oedipus farkında olmadan babasını, Laios öldürür ve annesi, İokaste ile evlenir. Mite göre Oedipus'un annesi İokaste hamile iken bir rüya görür. Bu rüyaya göre kraliçenin doğuracağı çocuk babasını öldürecek. Bu yüzden bebek doğunca ayak bilekleri delinip, içinden bir kayış geçirilerek dağa bırakılır. Yıllar sonra Oedipus kendi ile ilgili gerçeği öğrenmek için Delphoi tapınağına gitmeye karar verir. Ancak yolda, Thebai'ye yakın dar geçitte arabalı bir adama rastlar ve kimin çekilip yol vereceğine dair kavga ederler. Oedipus adamı (babasını) ve arabacısını öldürür. Thebai'de Sphinks denilen canavardan halkı kurtarıncaya Oedipus'a Laios'tan boş kalan taçla birlikte dul karısı İokaste'yi verirler. Oedipus İokaste ile evlenerek dört çocuk sahibi olur. Yıllar sonra Thebai şehrinde ortaya çıkan veba salgının nedenini öğrenmek için danıştıkları Delphoi kâhininin cevabına göre Kral Laios'un katili bulunmalı ve şehirden sürülmelidir. Oedipus kör kâhin Teiresias'a katilin kim olduğunu sorar. Kâhin cevap vermekten çekinse de sonuçta gerçek ortaya çıkar. Babasını kendisinin öldürdüğünü ve annesiyle zina ettiğini anlayan Oedipus, İokaste'nin altın iğneleri ile gözlerini oyar ve kızı Antigone'un izinde yollara düşer. İokaste de dehşet içinde canına kıyar (Erhat, 1993, s. 226, 227).

kendisinin de onlardan farklı olduğunu keşfetmeye başladığında çocuk, babasına karşı gösterdiği saldırgan tutum sebebiyle cezalandırılacağından korkar. Freud'un psikanalizde Oedipus kompleksi ile ilişkili olan kastrasyon anksiyetesi (Kastrationsangst), hem edebi hem de mecazi anlamdaki hadım etme anlamına gelen bilinçaltı korkunun fallik (3-6 yaş) evrede ortaya çıkmasının kökeni bu durumdur. Annesinin sevgisi için babasıyla rekabet eden çocuk bunun yanlış olduğunu bilse bile rakibinin ortadan kalkmasını ister. Bu aşamada ilkel olan id, babayı yok etmeyi isterken, daha gerçekçi olan ego, babanın güç ve boyut olarak daha üstün olduğunu bildiği için babanın bu avantajlarını çocuğun anneye sahip olmasına karşı kullanabileceğinin farkındadır. Sonuç olarak, çocuk annesini istemesinden dolayı babası tarafından hadım edilerek cezalandırılabileceği düşüncesi ile babasına karşı bir korku geliştirmeye başlar ve annesine olan duygularını bastırır.

Freud, insan aklını ikili bir sisteme dayandırdığı bir fikir öne sürmektedir. Freud, *Ego ve İd* eserinde, insan bilincinin üç temel kavramdan oluştuğunu belirtir. İnsan bilincinin gelişiminde çocukluk yaşantılarının önemine değinen Freud'a göre kişilik id, ego ve süperego öğelerinin ortaya çıkmasıyla oluşur. Bireyin alt benliği olan id, omuzdaki şeytanı sembolize ederek insan ruhunun irrasyonel, ilkel ve bilinçsiz bir parçası olarak cinsellik, aşk gibi temel tutkularını ve güdülerini temsil eder. Freud'a göre, ego idden gelişir ve melek ve şeytan arasında anlaşmada bulunan ruhun akılcı, mantıklı, gerçeğe dayalı, düzenli ve bilinçli parçası anlamına gelir. Süperego denilen kişiliğin son bileşeni ise idin tüm kabul edilemez olan çağrılarını bastırır. Süperego neredeyse benliğin dışında kalan ahlak ve bilince ait sosyal bir programlamadır ve Oedipal arzuların gerçekleştirilmesi itkisine karşı bir engel vazifesi görmektedir.

Freud'un psişe çalışmalarına kazandırdığı önemli katkılardan biri de kabul edilemez görülen dilek ve içgüdülerin bilinçdışına bastırılmasıdır. Murfin'in de belirttiği üzere:

“İnfantil cinsel arzuları içeren sansürlü malzemeler genellikle (...) yalnızca örtülü biçimlerde ortaya çıkarlar: rüyalarda, dilde (Freudian slip, konuşanın istemeyerek asıl düşüncelerini açıklaması), (edebiyat dâhil) sanat üretilebilecek yaratıcı aktivitelerde ve nevrotik davranışlarda. Freud'a göre, hepimizin bastırılmış istek ve korkuları vardır; Hepimizde bastırılmış duygularımızın ve anılarımızın açığa çıktığı rüyalar vardır ve böylece hepimiz rüya analizi için potansiyel adaylar oluruz.” (Murfin, s. 504)

Bilinçdışına bastırma ile oluşan fanteziler ve rüyaların kaynağına inildiğinde bunların çocukluğa dair ilk cinsel duyular ve dürtülerden ortaya çıktığı görülmektedir. Baskılanmış olsa da var olan bu arzular bireylerde rüyalarda ortaya çıkar ve bu evrensel bir olgudur.

Bastırılmış olanın ortaya çıktığı Freud'un analizinin kökeninde bulunan başka bir kavram da tekinsizlik “unheimlich” kavramıdır. Freud'un tekinsizlik kavramı tanıdık olmayan ve mantıksal algının ötesinde olan her şeyi tanımlamak için kullanılan ve her şeyin karar verilemez doğasını gösteren belirsiz bir alandır. Freud, bilinçdışında bastırılan korku ve kaygıların yüzeye çıkmasıyla duyumsanan tekinsizliği şöyle tanımlamaktadır:

“Almanca bir kelime olan unheimlich, tanıdık, bildik, yerli anlamlarına gelen heimlich, heimisch kelimelerinin bariz bir şekilde zıddıdır ve bilinmediği, tanıdık gelmediği için ‘tekinsiz’in kesinlikle korkutucu olduğu sonucuna varmak bizi cezbeder. Elbette, yeni ve tanıdık olmayan her şey korkutucu olmak zorunda değildir, ancak bu ilişki tersine çevrilemez. (...) Alışılmışın dışında ve tanıdık olmayan şeylerin tekinsiz olması için bunlara bir şeylerin eklenmesi gerekmektedir.” (1919, s. 233)

Tekinsizlik, gerçeklik ve yanılsama ile tanıdık ve garip olan arasındaki ince düzlemdir. Rasyonellikten ziyade duygular ve psikolojik tepkilerle ilgili olan tekinsizlik doğüstü fenomenleri kapsasa da sadece hayali ve fantastik unsurları içermez. Tekinsizlik, bir deneyim olarak bireyde kaygı, tedirginlik, huzursuzluk ve korkuya neden olan ve bireyi rahatsız eden bir çocukluk korkusundan kaynaklanmış olabilir. Geçmişteki üzücü ve huzursuzluk yaratıcı bir deneyimin bilinçdışına atılarak bastırılması, zaman geçtikten sonra benzer bir

durumla yüz yüze gelinmesi ve bu durumun yarattığı tedirginlik tekinsizlik hissini açığa çıkarabilir.

Edebi eserler gerçekliğin rasyonel yargısına uymak zorunda olmadıklarından alışılmış olanın dışına çıkılan tekinsizliğin tasvir edilmesi için uygun bir düzlem yaratırlar. Özellikle Murakami'nin sürreal eserlerinde tekinsiz ortamların resmedilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Murakami'nin bu çalışmada ele alınan iki anlatısında da eserlerin kurgusal gelişimindeki sürükleyici unsurlarla birlikte okuyucunun hikâyedeki ana karakterle özdeşleşmesi sonucunda başkişinin deneyimlediği tedirginlik, korkular ve bastırılmış duyguları özümsemesi ile okur tekinsizliğin yarattığı deneyimin bir parçası haline alır. Tekinsizliğin yarattığı tedirginlik ve heyecanın yanı sıra Oedipus kompleksinin evrenselliği de okurun eserler ile bağ kurmasını güçlendirmektedir. Bu çalışmada Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* adlı romanlarındaki görülen oedipal unsurlar ve tekinsizlik hissi Freud'un psikanaliz kuramının ışığında irdelenecek ve böylece okurun evrensel kaygılarına da açıklama getirilmeye çalışılacaktır.

2. Eser Çözümlemeleri

2.1. Murakami'nin *Sahilde Kafka* Romanında Oedipus Kompleksi ve Tekinsizlik

Murakami'nin *Sahilde Kafka* romanında, kendisini küçük yaşta terk etmiş ve hatırlamadığı abla ve annesini bulmak ve yeni bir hayata başlamak için on beşinci doğum gününde, Tokyo'daki evinden uzaklarda Japonya'nın güney bölgesindeki Shikoku'nun Takamatsu şehrine giden Kafka Tamura adlı genç bir çocuğun hikâyesi anlatılmaktadır. Kafka babasının bir düzenek gibi içine işlediği oedipal kehanetten kaçmak, kastrasyondan sakınmak ve diğer bir anlamda kendi kişiliği ve kimliğini bulmak için bir yolculuğa çıkar ve Takamatsu şehrindeki özel bir kütüphanede kalmaya başlar. Ancak burada istemeden de olsa annesi Saeki Hanım'ı bulur ve babasının yaptığı kehanet gerçekleşir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Kafka, Saeki Hanım ile ilişkiye girerek babasının ölümünden dolayı kendini sorumlu hissetmeye başlar ve bir nevi Oedipus trajedisindeki kralın kaderini deneyimler. Çocukluğunda annesinin onu terk etmiş olması nedeniyle bilinçdışında annesini arzuladığı için Saeki Hanım ile ilişkiye girmekten kendini alı koyamaz. Freud'un da belirttiği gibi ilk cinsel dürtülerin anneye ve ilk nefret ve şiddet eğilimlerinin babaya yönelmiş olması bir anlamda çocukluk arzularının giderilmesi ihtiyacıdır (Freud, 2017, s. 296).

Sigmund Freud, Oedipus kompleksinin psikolojik olarak evrensel olduğunu iddia etmiştir ve tüm insan davranışlarının cinsellik veya içgüdüler ile harekete geçtiği ve psişenin dinamiklerinde diğer ihtiyaçlara göre daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Oedipus efsanesinin anneye ilişkiye girip babanın öldürüldüğü rüyalara bir tepki olduğunu belirten Freud'a göre "bu rüyalar yetişkinlerde nasıl itici duygulara neden oluyorsa, bu efsane de korku ve cezalandırmayı içerir" (2017, s. 298). Kafka babasının bu efsaneyi dile getirmesinin sebebinin annesi ve ablasından Kafka aracılığıyla intikam almak istemesi olduğuna inanmaktadır ve babasının gözünde değeri olmadığını düşünmektedir: "Sanırım babam için eserlerinden biri olmaktan öteye geçemedim ben. Heykellerinden biri. Kırılıp parçalanması tamamen babamın arzularına kalmış bir şey" (Murakami, 2002, s. 428)³. Bu durum Kafka'nın kastrasyon anksiyetesi hissetmesine ve babasından ve bu kehanetten mümkün olduğunca uzaklara kaçmasına neden olmuştur.

Oedipal kehanetin gerçekleşmesinden korkan Kafka, fiziksel olarak babasını öldürebileceğini ve annesini bilinçdışına atarak anılarını bastırabileceğini düşünse de bunun kendi benliğinden feragat etmek anlamına geldiğini bilmektedir: "Aklıma koyarsam, babamı öldürebilirdim (sahip olduğum güçle hiç de zor değildi). Annemi de anılarımdan silebilirdim. Fakat içimdeki genleri söküp atamazdım. Eğer bunu yapmak istiyorsam, içimden kendimi söküp atmam gerekiyordu. Üstelik yine kehanet vardı. Bir düzenek gibi, içimde bir yerlere

³ Karşılaştırılarak çevrilmiştir (Murakami, 2011, s. 283).

gömülmüştü (Murakami, 2002, s. 23)⁴. Kafka'nın babası Oedipus mitindeki kehanetin aynısını kendi oğlu için yapmıştır. "Sen gün gelecek kendi ellerinle babanı öldürecek, gün gelecek annenle çiftleşeceksin" (Murakami 2002, s. 426). Bilincine kazınan bu lanetten Kafka'nın derin bir endişe ve rahatsızlık duyduğunu söylemek mümkündür ve bu sebeple Kafka babasının bilinç dışında yaratmaya çalıştığı bu kehanetin gerçekleşmesine engel olmaya çalışmıştır. Ancak bilinç dışı arzularını bastırması ve kehanetten kaçması mümkün değildir. Zizek'in de belirttiği gibi Kral Oedipus'un babasının kehanetten kaçma çabası yüzünden kehanet gerçekleşir:

"(...) kehanet etkilediği insanlara iletilmesi ve o insanların ondan kaçmaya çabalaması sayesinde gerçekleşir: Kişi kaderini önceden bilir, ondan kaçmaya çalışır ve öngörülen kader kendini tam da bu çaba sayesinde gerçekleştirir. Kehanet olmasaydı, küçük Oedipus anababasıyla birlikte mutlu mutlu yaşayacak ve "Oedipus kompleksi" diye bir şey olmayacaktı." (Zizek, 2015, s. 73)

Zizek'in yukarıdaki alıntıda belirttiği kaderden kaçma çabası yüzünden kaderin gerçekleşmesi Murakami'nin Kafka karakterinde gözlemlenmektedir. Kafka babası tarafından kendisine biçilen kehanetten kaçınmak için uzaklara yolculuk yapsa da bu yolculuk onun kaderi haline gelir ve yolculuk yüzünden kehanet yerine getirilir. Sonunda Kafka'nın bastırılmış arzuları su yüzüne çıkarak Oedipal kader gerçekleşir.

Eserde Freudyen tekinsizlik hissi yolculuk teması etrafında işlenmektedir. Kafka, yolculuğa çıkmadan önce alt benliği "Karga adlı delikanlı" 「カラスと呼ばれる少年」 (Karasu to yobareru shōnen) ile konuşurken Karga 「カラス」 (Karasu) kaderi bir kum fırtınasına benzetir. Karga adlı delikanlı bu fırtınadan kaçış olmadığını ve "ayağını dosdoğru içine daldırarak, gözlerini ve kulaklarını kum girmeyecek şekilde sınıksız kapatıp, adım adım fırtınanın içinden geçme(yi)" (Murakami, 2002, s. 10) önerir. Fırtınadan kaçış olmaması, kaderden kaçış olamayacağına gönderme yapmaktadır. Daha sonra Karga adlı çocuk bu kum fırtınasının tehlikelerinden şöyle söz eder "Hem sembol hem de fiziksel bir şey olduğu halde, aynı zamanda o şey insanın vücudunu binlerce bıçak tarafından kesilmiş gibi lime lime eder. Sayısız insan orada kan akıtmıştır, elbette senin kanın da akacak. Ilık, kırmızı kanın. O kanı avuçlarına dolduracaksın. O kan hem senin hem de başkalarının kanı olacak." (Murakami, 2002, s. 12). Gözlerin kumdan korunması Freudyen kastrasyonla ilişkilidir.⁵ Ancak Kafka'nın bir birey olabilmesi için bu deneyimi yaşaması gerekmektedir. Çocuk bu yolculuktaki kum fırtınasından gözlerini korumak istese de Karga ne olursa olsun hem kendinin hem de başkalarının kanının akacağı konusunda onu uyarır. Ancak Karga adlı çocuğun da belirttiği gibi bu yolculuk Freud'un tekinsizlik olarak tanımladığı duygular uyandırmaktadır. Romanda tekinsizlik kavramı yolculuk teması etrafında işlenmiştir. Uzak diyarlara yolculuk insanın kendini arayışının metaforik karşılığıdır. Kafka, evden ayrıldıktan sonra tekinsiz bir duruma geçiş yapar. Kafka'nın evden ayrılıp yolculuğa çıkması romanın temel motifidir. Bu yolculuk hem fiziksel hem de ruhani bir yolculuktur. Başkışının iç dünyasındaki bu yolculukta otoriteden kaçış düşüncesi veya durumu kabullenerek kadere boyun eğme egemendir. Evinden ayrılmak zorunda hisseden Kafka'nın duygu ve düşünce dünyası karmaşık bir hal alır. Sonunda kendini arama arzusu egemen hale gelir. Kendini arayış çıktığı yolculuk ile mümkün olacaktır ve bununla birlikte Freudyen yabancılaştırıcı tekinsizlik ve kaygı hali zaman zaman hissedilmektedir.

Romanda sorumlulukların rüyalarda başladığına vurgu yapılmaktadır. Kafka, Oshima'nın bir kitabın⁶ üzerine aldığı notu okur: "Her şey tamamen hayal gücü sorunu. Sorumluluğumuz hayal gücümüzün içinde başlıyor. Yeats "In dreams begins the responsibilities

⁴ Karşılaştırılarak çevrilmiştir (Murakami, 2011, s. 18).

⁵ Freud, Tekinsizlik kavramını açıklamada Hoffman'ın Kum Adam öyküsünden yararlanmıştır. Öyküye göre uyumayan çocukların gözlerine kum atıp çocukların gözlerini toplayan Kum Adam karakteri ile küçüklüğünden itibaren korkutulan başkışi göz kaybı korkusu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kastrasyon korkusu yaşamaktadır.

⁶ Kafka, nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın mahkemesi üzerine yazılmış bir kitabı okumaktadır. Bu kitapta okuduklarına istinaden ellerinde kanlar ile ne olduğunu hatırlamadan uyandığı zaman işlemiş olabileceği bir suçtan dolayı mahkemeye çıkarılacağı hayal eder.

(sorumluluklar rüyalarda başlar)” diyor. Tamamen öyle. Tersinden söylersek, hayal gücünün olmadığı yerde sorumluluk da olmaz, diyebiliriz belki de. Aynen bu Eichmann örneğinde olduğu gibi” (Murakami, 2002, s. 277, 278). Bu ifade bilinçdışı davranışlarda kolektif sorumluluk olduğu fikrine de işaret etmektedir. Kafka fiilen babasını öldürmediği halde bunu rüyasında yaptığına ve bir şekilde babasının ölümünden sorumlu olduğuna inandığı için kendini suçlamaktadır. Kafka inzivaya çekildiği dağ evinde rüyaları yüzünden kendini sorgulamaya başlar:

“Mahkemeye çıkarılışımı hayalimde canlandırmaya çalıştım. İnsanlar beni suçluyor, sorumlu tutuyorlardı. Yüzüme nefretle bakıyor, parmaklarıyla beni işaret ediyorlardı. “Belleğimde bile yer almayan bir suçun sorumluluğunu alamam” diyordum. Orada neler olduğunu gerçekten de bilmiyordum. Fakat “Sen o rüyanın asıl sahibisin ve o rüyaya sen de katıldın. O yüzden yaşadığım rüyada olanlar yüzünden sorumluluğu sen almalısın. Nihayetinde bu rüya, senin ruhunun karanlıklarından geçip gelerek ortaya çıkmadı mı?” diyorlardı.” (Murakami, 2002, s. 278)⁷

Japonların emperyalist rüyaları yüzünden Japonya'nın II. Dünya savaşına katılarak ülkenin ağır yaralar alması Japonya'nın kapitalist kalkınmasını hızlandırmış ancak savaşın sorumluluğu Japonların belleklerinde silikleşmiştir. Savaşta yaşanan mağlubiyet ve verilen ağır kayıplar nedeniyle Japon toplumu savaş yaralarını hızla sarmak istemiş ve bu sebeple ağır çalışma koşulları altında hızlı bir üretim dönemine girilmiştir. Bu durum ekonomik ve toplumsal kalkınmanın ivme kazanmasına yardımcı olsa da bireyler üzerinde baskıya sebep olmuştur. İşlenen savaş suçları unutulmuş ve savaşın sorumluluğu belleklerden silinmiştir. Yukarıdaki alıntıda geçen Kafka'nın belleğinde dahi bulunmayan bir suç üzerine alması bu duruma vurgu yapmaktadır. Kafka Sofokles'in trajedisindeki Kral Oedipus gibi kendini babasını öldürmüş olmaktan dolayı sorumlu hisseder ve suçluluk duyar. Freud insanın rüyalarının tamamından olmasa da bir kısmından kendini sorumlu tuttuğunu belirterek rüyada geçen olayların uyanık hayatta atılan bir istek, arzu veya uyarım sonucu gerçekleştiği ve kişinin rüyada işlenen suçlardan dolayı içinde suçluluk duygusu barındırdığına ilişkin olarak Hildebrandt'ın yaptığı görüşleri desteklemektedir (Freud, 2017, s. 107,108). Freud'a göre “rüya, bir arzunun gerçekleşmesi, rüyanın güdüsü de bu arzu”dur (Freud, 2017, s. 156). Kafka özlem ve gerçekleşmemiş arzular gibi bilinçdışı isteklerini rüyalar yoluyla yerine getirmektedir. Kafka, Sakura ablası olmadığı halde ablası olsa nasıl olurdu diye düşünür ve Sakura'yı çıplak hayal etmek için izin istediğinde Sakura şöyle yanıtlar:

“Bu söylediklerine anlam veremiyorum. O dediğini bana hiçbir şey söylemeden, istediğin gibi hayal edebilirsin. Tutup da benden izin almama ne gerek var? Senin neyi hayal ettiğini, nasıl olsa benim anlayabilmeme imkân yok.”

“Hayır, öyle değil. Benim neyi hayal ettiğim bu dünyada olduğum sürece, son derece önemli.” (Murakami, 2002, s. 280)⁸

Kafka çocuklukta yaşadığı kayıp yüzünden bilinçdışında ortaya çıkan annesi ve ablasına karşı duyduğu ensest eğilimlerden korktuğu için hayal kurmaktan kaçınmaktadır. Dolayısıyla Sakura'nın izni olmadan onu hayal ederse sınırı ihlal ederek kehanetin gerçekleşeceğini düşünür ve rüyaları yüzünden suçlanmaktan korkar. Rüyalarda “çocukluğun dürtüleriyle birlikte yaşamaya devam ettiğini” iddia eden Freud (2017, s. 231), uyku sırasındaki öznel deneyimlerin ve zihinsel faaliyetlerin rüyaların kaynağını oluşturduğunu savunur. Bilinçdışındaki gizli içerikler rüyalarda semboller ile bilincin ve arzuların yerine getirilmesi için istikrarlı bir alan yaratır. Kafka, annesi ve üvey ablası ile ilgili babasının yaptığı kehanetin rüyasında bile olsa gerçekleşmesinden korkmaktadır. “Hayal gücünden korkuyorsun. O yüzden rüyalarından da korkuyorsun. Rüya sırasında başlayacak sorumluluklardan çekiniyorsun. Ancak uykusuz kalamazsın ve uyuduğun anda da rüyalar başlar. Uyanırken hayal gücünü bir şekilde

⁷Karşılaştırılarak çevrilmiştir (Murakami, 2011, s. 185).

⁸Karşılaştırılarak çevrilmiştir (Murakami, 2011, s. 186).

bastırabilirsin. Ama rüyaları bastırabilmen mümkün olmaz” (Murakami, 2002, s. 291). Freud bir rüyanın bir arzunun gerçekleştirilme düzlemi olduğuna dikkat çeker. Ahlaki olmayan dürtüler rüyalarda ortaya çıkar. Freud’a göre “rüyalar insanın bütünü olmasa bile, gerçek özünü ele verir, ruhunun derinliklerinde gizli kalanlara ulaşmamızı sağlar” (2017, s. 110). Kafka rüyalarında iradesini kontrol edememekten ve ruhunun karanlıkları ile yüzleşmekten korkmaktadır.

Babasının öldürüldüğünü gazeteden okuyarak öğrendiğinde Kafka suçluluk duymuştur çünkü babasının ölüm tarihi ile kanlar içinde tapınakta kendini bulduğu tarih aynıdır. Fiilen Takamatsu’dan Tokyo’ya gidip babasını öldürüp gelmesi imkânsız olsa da ve bunun bir varsayım olduğunu bilse dahi suçluluk duygusunu bastıramaz.

“Fakat metafor falan olarak değil, gerçek olarak kendi ellerimle babamı öldürmüş olabilirim. İçimde öyle bir his var. Evet, gerçekten de o gün Tokyo’ya dönmemiştim. Senin söylediğin gibi sürekli Takamatsu’daydım. Bu kesin. Ancak ‘Sorumluluklar rüyalarda başlar’ değil mi? [...] Ben rüyalarım üzerinden babamı öldürmüş olabilirim. Özel bir rüya devresine benzeyen bir şeyden geçerek, babamı öldürmeye gitmiş olabilirim.” (Murakami, 2002, s. 431)

Bu suçluluk duygusu hukuksal boyutta kanıtlanamayacak gerçekçi olmayan bir varsayım olsa da Kafka’nın kendini suçlamaktan alıkoymaması babaya karşı ilk nefret ve şiddet duygularının su yüzüne çıkmasından korkmasıdır. Anlatıda uyku olgusu sembolik olarak kullanılmıştır ve böylece Kafka’nın bastırılmış istekleri gerçekleştirilip nispeten de olsa yasak yerine getirilmiş olur. Rüyalarda ortaya çıkan arzu bilinç dışıdır ve “ön bilinçteki arzu başka bir yerden güçlendirilmeye maruz kalmadığı sürece rüya oluşmaz. (...) Bilinçli arzunun ancak kendi gibi bilinçdışı bir arzuyu uyandırabildiği ve bu arzuyla kendini güçlendirmeye başarabildiği sürece bir rüya uyarı vazifesini görür” (Freud, 2017, s. 567). Kafka rüyasının sihirli bir uyarı vazifesi görüp bastırdığı Oedipal arzularının gerçekleştirildiği bir düzlem olarak görür.

Freud’a göre “rüyada karşımıza çıkan arzu mutlaka çocukluğa ait bir arzudur” (2017, s. 568). Oedipus kompleksinde baba katilinin kim olduğu değil bundan kimin mutluluk duyduğu önemlidir. Kafka babasının ölümünden dolayı mutlu olduğunu gizlemez:

“Eğer benim edindiğim izlenim doğruysa” dedi Oshima, “babam birileri tarafından öldürmüş olsa da, üzülmüş gibi değilsin ya da yazık olmuş diye düşünmüyor gibi görünüyorsun.”

“Bu şekilde ölmesi kötü. Ne de olsa kan bağı var, babam benim. Fakat gerçek hislerimi söylemek gerekirse, esas kötü olan şey, daha önce ölmemiş olması. Elbette bunun ölmüş bir insanın arkasından söylenmeyecek acımasız bir laf olduğunun bilincindeyim.” (Murakami, 2002, s. 419).

Kafka babasının daha önceden ölmüş olmasını arzulamaktadır ve bunun altında yatan sebep ise babasını annesi ile arasına giren bir engel olarak duyumsamasıdır. Babasının genlerine sahip olmaktan dolayı mutsuzdur ve annesinin onu terk etme sebebinin de bu olabileceğini düşünür: “Uğursuz bir kaynaktan doğduğum, kirlili ve hasarlı bir şey olduğum için, beni fırlatıp atıvermiştir belki de” (Murakami, 2002:429). Oedipus kompleksinde eğer erkek çocuk babayla özdeşleşirse bu kompleksi çözer. Ancak babasıyla özdeşleşemezse Oedipus kompleksini çözemez ve babaya karşı hissedilen bu düşmanlık tıpkı Kafka karakterinin yaşadığı gibi, giderek babadan nefret etmeye dönüşür.

Sofokles’in Oedipus mitindeki kahraman gerçekleri görmekten yoksundur. Oedipus baba katili olduğu ve annesi ile zina yaptığı ile ilgili gerçekleri kendi görememiş olmasına karşın, kâhin Teresias kör olmasına rağmen bunları görebilmiştir. Oedipus nasıl gerçekleri göremediği için kendini suçlayıp gözlerini kör ettiyse Kafka da kendi ellerine babasının kanının bulaştığını düşünerek kendini baba katili olarak görür ve kehaneti gerçekleştirdiği için yaşadığı pişmanlıktan ötürü ruhunu saran karanlıktan dolayı hiçbir şey göremez: “Ellerini gözlerinin

hizasına kadar kaldırıyorsun. Fakat bir şeyleri görebilmen için ışık yetersiz. Hem içini hem de dışını derin bir karanlık kaplamış” (Murakami, 2002, s. 313-II).

Sofoklesin mitinde başkışı, “Oğul-Oedipus”iken mitin diğer öğeleri de, bireysellik ve benlik bağlamında incelendiğinde yardımcı karakterler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kafka'nın durumunda bu yardımcı karakterler arasında başta akıl hocası Oshima olmak üzere, annesi Saeki hanım ve ablası yerine koyduğu Sakura sayılabilir. Bu karakterler başkışının benlik bilincinin oluşması, varlığını sürdürebilmesi ve etkili olabilmesi için gerekli birlikteliğin temsilcileridirler. Ancak, bütünlük ve birliktelik ile tek başlılık ve güçlülük -Kafka dünyanın en sert onbeşlik delikanlısı olmak istemektedir-, mitlerde en sınır noktalarında şekillenir. Anne ile bütün olma ideali benliğini oluşturmada bireyin bir ihtiyacı olmasına rağmen bireysellik bilinci yok olma tehdidinde de açık hale gelir.

Kafka ormanda iken Saeki hanımın genç kız halindeki ruhu ile karşılaşır. Belleğin ve zamanın olmadığı bir dünyadır orası ve herkes orman ile bütünleşmiş bir halde yaşar. Kafka orada annesi ile bütünleşmiştir ama kendi benliğini de kazanmıştır:

“Şimdi, sen benimle beraberken, aramızda hiçbir boşluk kalmayacak şekilde benimle bütünleşmiş halde misin?

“Evet.”

“Nasıl bir duygu acaba? Yani senin tamamen sen olman benimle bütünleşmiş olman.” (Murakami, 2002, s. 461-II)⁹

Kraliçe İokaste anne olarak Oedipus'u doğurup eş olarak üretkenliği sağlayıp bilge-dişi olarak oğul-eşinin hâkimiyete geçmesine destek olsa da ondan hiçbir halükarda ayrılmadığından Oedipus'un benlik bilincinin her türlü farklılaşma hareketine engel olduğu için bireysel benlik bilincinin oluşmasında olumsuz rol üstlenmektedir. Kafka'nın durumunda ise annesi olan Saeki Hanım ile birlikte yaşamaya devam etse Kral Oedipus gibi Kafka da kendi bireyselliğini elde edemeyecekti. Saeki hanımın ruhu hem Kafka ile bütünleşmiştir hem de Kafka'nın gerçek hayata dönüp orada yaşamaya devam etmesi için Kafka'yı uyararak kendi benliğini oluşturması için onu özgür bırakmaktadır. Bu dünya her ne kadar büyük bir organize sistemin kurallarına uymayı gerektirse de Kafka'nın geçirdiği bu süreç sonunda buraya değişmiş bir kişi olarak döneceği çıkarımını yapmak mümkündür.

2.2. Murakami'nin *Kumandanı Öldürmek* Romanında Freudyen Baba Katli ve Tekinsizlik

Romanda adı belirtilmeyen başkışı karısı tarafından terk edilmiş bir portre ressamıdır. Üniversite yıllarında soyut resimde uzmanlaşmış olan başkışının güzel sanatlar üniversitesinde okumasına babası ekonomik sebepler göstererek karşı çıkmış ve bu durum aralarının bozulmasına sebep olmuştur (Murakami, 2017, s. 178). Babasının sanatçı olmasına karşı çıkması ve bunun için kavga etmeleri başkışının babasının kastre edici sert yanını göstermektedir. Başkışının ideallerini baskılayıcı ve özerklik geliştirmesini engelleyici bu tutum yüzünden aralarının açıldığı söylenebilir. Başkışının eşi ile olan ilişkisine bakıldığında başkışının gündelik ev işlerini üstlendiği ve evliliği uğruna sabit bir gelir elde etmek için portre ressamlığı yaparak ideallerini geri plana attığı görülmektedir. Ancak şimdi hem eşini hem de ideallerini kaybetmiş ve başkışının hayatı rotasından sapmıştır.

Aslında eşinin onu terk etmesi başkışıye bir özgürlük ve kendini yeniden bulma olanağı sunmuştur. Mesleğini bırakıp evini terk ederek uzun bir yolculuğa çıkan başkışı eski bir arkadaşının babası olan ve şuanda bir bakımevinde kalan Tomohiko Amada adında ünlü bir ressamın Odavara'daki evine taşınır. Başkışı, tavan arasında Amada'nın Mozart'ın “Don Giovanni”indeki opera karakterlerinin Japonya'nın Asuka döneminden 「飛鳥時代」(538-710) soylular gibi giyindiği bir sahneyi betimlediği ve “Kumandanı Öldürmek” adını verdiği bir resmini keşfetmesi ve resimdeki kumandanın görünümüne sahip ancak altmış santimetre

⁹Karşılaştırılarak çevrilmiştir (Murakami, 2011, s. 610).

boyunda olan ve kendini bir “idea” olarak tanımlayan bir karakterin resmin içinden çıkması ile bir dizi sürrealistik maceraya atılır.

Başkişi Amada'nın evinde kaldığı sırada evin arkasındaki korulukta kuyu benzeri bir çukur bulur. Tuhaf bir çan sesini takip ederek bu çukuru keşfettiğinde “esrarengiz bir korku”ya kapılır (Murakami, 2017, s. 187). Alışılmışın dışında bir yerde hissedilen bu korku hali Freudyen tekinsizlik duyguları uyandırmaktadır. Burası yer altı dünyası ve Murakami'nin anlatısında sıklıkla karşılaşılan öteki taraf motifi ile bağlantılı bir çıkış kapısı işlevi görerek başkişinin yaptığı tekinsiz yolculuğun geçidi halini alır. Başkişi zaman zaman bu “kapkaranlık deliğe 「真っ暗な穴(makkura na ana) (Murakami, 2017, s. 368) kapatıldığını hayal eder: “O deliğe kapatılmıştım, kendi başıma kurtulmayı beceremezdim. Merdiven kaldırılmış, ağır kapak başımın üzerine sınıksız kapatılmıştı. Ve dünyadaki herkes, benim orada kaldığımı tamamen unutmuştu. (...)Gecenin bir yarısıydı. İçeriye bir sürü böcek girebilirdi” (Murakami, 2017. S. 368, 369).¹⁰ Başkişinin karanlık ve dar mekânlarda kapalı kalma ve unutulma korkusunu tetikleyen bu düşünce başkişide kaygı yaratarak tekinsizlik duygusunu açığa çıkarmaktadır. Bu durumun anlatıda sık sık yinelendiğini söylemek mümkündür: “Oraya kapatılmış birisi, eline aldığı çanı (çana benzer bir şeyi) çalarak yardım mı istiyordu? Tıpkı bir zamanlar benim taşıma kamyonetinin arkasında kapalı kaldığım zaman var gücümle panele vurup yardım istediğim gibi. Birisinin dar ve kapkaranlık bir alanda kapalı kalmış olduğunu hayal etmek, beni çok rahatsız etti (Murakami, 2017, s. 189)¹¹. Başkişiyi rahatsız eden ve onda tedirginliğe sebep olan bu düşünceler bilinçdışına bastırıldığı korkuları sebebiyledir. Bastırılan kaygı ve korkuların kuyu, delik ve içine girdiği karanlık tüneller ile yeniden ortaya çıkışı bu mekânları başkişi için tekinsiz hale getirmekte ve onun varoluşsal korkularını tetiklemektedir.

Murakami yazınında “öteki taraf” motifi karanlık geçitler veya orman ile sembolize edilir. Başkişi Kumandanı öldürdükten sonra öteki tarafı sembolize eden karanlıklar dünyasına adım atar, metafor dünyasının suyunu içer ve varlık ile yokluk ayıran nehri geçerek bir sınavdan geçer. Başkişi öteki tarafa yaptığı tekinsiz yolculuk sırasında yeraltındaki karanlık ve dar tünellere girmek zorunda kalır. Başkişinin bu tekinsiz yere yolculuk yapması halinde Marie'yi kurtarması mümkün olacaktır. Sofokles'in trajedisinde Laios'un katilinin ülkeyi terk etmesi durumunda nasıl salgın sona erecekse ideayı öldürerek sembolik baba katlini gerçekleştiren başkişinin tekinsiz yolculuğu sayesinde Marie'yi kurtarması arasında ilişki kurulabilir. Romanda metafor yolu 「メタファー通路 (metafā tsūro) olarak adlandırılan bu yolda karanlıklarda saklanan ikili metafor 「二重メタファー」 (nijū metafā) denilen tehlikeli bir varlık bulunmaktadır. Başkişiyi yeraltı dünyasına sokan Uzun Surat 「顔なが」 (kao naga) (resimdeki başka bir karakter) buranın tehlikelerinden dolayı onu uyarır: “Metafor yoluna girmek sizin için çok tehlikeli olabilir. Bir insan oraya girip de yolu karıştırırsa, sonunda saçma sapan bir yere varabilir. Dahası ikili metafor da orada gizleniyor” (Murakami, 2017: 336-II). Başkişinin tekinsizlik tanımına uygun bir biçimde bilinmedik, alışılmışın dışında, korku ve kaygı uyandıran “metafor yoluna” girerek orada “eşi benzeri olmayan bir yakuza gibi tehlikeli bir canlı olan” 「とびっきりやくざで危険な生き物」 (tobikkiri yakuza de kiken na ikemono) (Murakami, 2017, s. 336-II) “ikili metafor” ile karşılaşma ihtimali tekinsizlik hissi yaratmaktadır.

Murakami'nin *Kumandanı Öldürmek* romanında öteki tarafa yapılan yolculuk yitirme, ölüm ve bilinçdışı arzular ile ilişkilidir. Romanın önceki bölümlerinde, başkişi Marie adlı bir kızın portresini çizerken aralarında ağabey-kardeş ilişkisi gibi bir dostluk gelişmiştir. Başkişinin on iki yaşında ölen kız kardeşi Komichi'yi andıran Marie bir gün gizemli bir şekilde kaybolduğunda başkişi Marie'nin yerini öğrenebilmek için Kumandanın zoruyla huzurevinde Tomohiko Amada'yı ziyaret eder. Daha sonra başkişi Amada'nın yaptığı resmindeki sahneyi canlandırmak zorunda kalarak Kumandanı Amada'nın oğlunun bıçağıyla öldürünce, Marie'yi

¹⁰Karşılaştırılarak çevrilmiştir. (Murakami, 2018, s. 311)

¹¹Karşılaştırılarak çevrilmiştir. (Murakami, 2018, s. 165)

kurtarmak için Kaonaga'nın yardımıyla yeraltı dünyasına açılan bir kapıdan tekinsiz bir yolculuğa atılır. Başkişinin öteki tarafa yaptığı yolculuk daha önce çocukken kız kardeşiyle karanlık bir tünele girmesine benzemektedir. Komichi tek başına mağarada çok karanlık bir delik bulup içine girer ve bir süre içeride kalır. Başkişi için bu mağaranın tekinsiz bir mekân halini aldığını gözlemlemek mümkündür. Kaygı içerisinde onu beklerken başkişi kız kardeşini sonsuza dek o delikte yitirmiş olabileceğini düşünür. Komichi dışarı çıktığında deliğin zifiri karanlık, sessiz ve çok derin olduğunu ifade eder: “Oradaki oda sadece benim girebileceğim özel bir yer. Orası benim için yapılmış bir oda. Kimse oraya giremez. Hatta sen bile” (Murakami, 2017: 375). Komichi'nin girdiği oyuk başkişinin korulukta bulunduğu tekinsizlik hissi veren delik gibidir. Murakami'nin anlatısında “karanlık delik” 「真っ暗な穴」 (makkura na ana), “oyuk” 「窪み」 (kubomi) ya da “kuyu” 「井戸」 (ido) bedensel dünyanın ötesindeki bilinçdışı dünyayı ve ölümü sembolize eder. “Hava deliğinden çıktık; gerçek aydınlık dünyaya döndük” (Murakami, 2017, s. 376). Öteki tarafı simgeleyen hava deliği 「風穴」 (kazaana) karanlık bir dünya olarak tasvir edilirken gerçek dünya ise aydınlık taraf olarak betimlenmektedir. Murakami'nin bu romandaki öteki taraf tasvirleri tekinsizliğin tanımını içeren bilinmeyen, ürkütücü ve karanlık olan ile eşleşmektedir.

Başkişi yolculuğu sırasında kapkaranlık ve tekinsiz bir ormana girer. “İçgüdülerim o ormanın içine girmememi söyleyince çekindim. Ağaçlar çok sıkıydı, içerideki karanlık da göz alabildiğine derindi” (Murakami, 2017, s. 363-II).¹² Başkişinin ormana girmeye çekinmesi ve mekânın kaygı uyandırıcı, karanlık ve ürpertici olması tekinsizlik kavramı ile örtüşmektedir. Daha sonra, yeraltı dünyasından kuyunun bulunduğu çukura çıkan başkişi gerçek dünyaya dönmeyi başarır ve tekinsize yapılan yolculuk sonucunda Marie'de kurtulmuş ve evine dönmüş olur. Bunun sonucunda başkişi yenilenmiş bir birey olarak kurulu düzendeki gerçek hayatta yaşama tutunma gücü bulur. Benzer bir şekilde *Sahilde Kafka* romanındaki Kafka adlı çocuk da öteki tarafı ve ruhlar dünyasını simgeleyen ormandan geçerek gerçek dünyaya döndüğünde bu düzende bir özne olarak var olma gücü kazanır.

Sadece tekinsiz olarak tasvir edilen yer başkişinin bulunduğu kapkaranlık kuyu, karanlık orman ve girdiği dar ve karanlık tüneller ve mağaralar ile sınırlı değildir. Menshiki adlı karakterin kaldığı büyük ve gösterişli malikâne de zaman zaman oldukça tekinsiz bir mekân izlenimi vermektedir. Menshiki'nin malikânesine giden ve ortaçağ kale kapısını benzeten büyük kapı kapandığında okuyucuda farklı bir dünyaya geçiş yapıldığı hissi yaratılır. “Arkada kapının kapanma sesi duyuldu. Artık geldiğin dünyaya dönemezsin, der gibi güçlü bir sestir bu” (Murakami, 2017, s. 380). Beyaz yüksek duvarlar ile çevrili ve sağlam bir kapısı olan mekân Murakami'nin anlatısındaki tekinsiz olan öteki taraf motifinin farklı bir tezahürüdür. Burasının “asıl dünya” 「もとの世界」 (moto no sekai) veya başkişinin geldiği dünyadan farklı bir mekân olduğu hissedilmektedir.

Marie de Menshiki'nin evinde saklanırken çok büyük bir korkuya kapılır: “Burada ürkütücü bir şey var ve o şey pervasızca bana doğru yaklaşıyor” (Murakami, 2017, s. 480-II). Kumandan Marie'yi burada çok dikkatli olması gerektiği yönünde uyarır: “Burası diğer yerler gibi normal bir yer değil. Baş belası bir şey dolanıp duruyor etrafta çünkü” (Murakami, 2018, s. 805; 2017, s. 486-II). Normal olmayan, sıra dışı ve ürkütücü mekânlar tekinsizlik kavramı ile ilişkilidir. Bilinmeyen varlığı romanın atmosferine tekinsiz bir his katarak okurda tedirginlik yaratır.

Sahilde Kafka romanında başkişi annesi ve ablasının yarattığı boşluğu duyumsarken *Kumandanı Öldürmek* romanında ise başkişi on iki yaşında ölen kız kardeşi Komichi'ye ve kendini terk etmiş olan eşine özlem duymaktadır. Karısının mimikleri ve gözleri başkişiyeye ölmüş kız kardeşini hatırlattığı için karısına âşık olmuştur: “Benim tarafımdan ona açmadığım tek bir şey vardı. O da, karımın gözlerinin bana on iki yaşında ölen kız kardeşimin gözlerini, o

¹²Karşılaştırılarak çevrilmiştir. (Murakami, 2018, s. 708)

gözlerdeki canlılığı hatırlattığıydı; bu, karıma âşık olmamın en büyük nedeniydi” (Murakami, 2018, s. 45). Başkişinin kız kardeşinin kaybı ile hissettiği eksiklik ve bastırılmış arzularını karısı ile telafi etmeye çalışması Freudyen ensest ihlali ile ilişkilidir. Karısına âşık olmasının en önemli sebebi karısının gözlerinin ona ölen kız kardeşini anımsatmasıdır (Murakami, 2017, s. 48). Bu durum küçük yaşta kaybettiği kız kardeşine karşı hissettiği özlemin sembolik olarak tatminidir. Ayrıca karısı ile ilişkisi bozulduğunda başkişi bir şeyleri görememekten yakınmaktadır. Başkişinin kendi körlüğüne yaptığı vurgu Kral Oedipus’un kendini kör etmesi gibi oedipal kastrasyon ile ilişkilendirilebilir.

Başkişi yitirdikleri ve kaybettiği ideallerinin ardından kendini “bomboş” 「空っぽになっている」 (karappo ni natteiru) hisseder (Murakami, 2017, s. 179). Bu boşluk duygusu Murakami’nin anlatısında sıklıkla karşılaşılan ve bireyin kendini savunma mekanizmasının altındaki yalnızlığını ve “iç dünyasına kapanmış” (Depci, 2020, s. 141) olduğunu gösteren bir semboldür. Hiçlik ve boşluk duyguları deneyimleyen başkişinin yolculuğunun delikte sonlanması deliğin ana rahmine dönme, doğum-ölüm gibi sembolik anlamlar taşıdığına işaret etmektedir. Başkişi deliğin resmini çizdikten sonra onu bir kadın cinsel organına benzeterak çizimin Freudyen bir yorumunu yapmıştır. Yazar bir eleştirmen gibi bu yorumu yaparken kız arkadaşının araması deliğin kadın organına kasıtlı olarak benzetilmesine yapılmış bir göndermedir. Yazar eleştirmenlerin gözünden delik sembolünün bir değerlendirmesini yapar: “(...) karanlık deliğin, yazarın bilinçdışı alanından çıkan hatıra ve arzularının sembolü olarak işlev gördüğü görülmektedir” (Murakami, 2017, s. 72-II). Yazarın “delik” 「穴」 (ana) sembolünün anlam oluşturmadaki işlevine yaptığı Freudyen vurgu Freud’un temellerini attığı bilinçdışı unsurların karakter tahlillerindeki önemini vurgular niteliktedir.

Freud psişenin oluşumunda çocuklukta geçirilen psiko seksüel evrelerin önemine değinmektedir. Başkişinin küçük göğüslü kadınlara olan ilgisinin erken yaşta kaybettiği kız kardeşine duyduğu özlemden kaynaklandığını dile getirmesi çocuklukta yaşadığı kaybın ileri yaşlardaki cinsel arzularını etkilediğini göstermektedir. “Yanlış anlaşılmasını hiç istemem, kız kardeşime karşı cinsel istek falan gibi bir şey duymadım asla. Ben muhtemelen bir tür sahneyi arzuluyorum. Kaybettiğim ve ikinci bir kez daha geri gelmeyecek, sınırlı bir görüntüyü” (Murakami, 2017, s. 173). Freudyen psikanalizdeki ensest tabu ihlalinin burada anne yerine kız kardeşe yöneldiği gözlemlenmektedir. Başkişinin de belirttiği gibi bu dürtüler sadece cinsel istek olmak zorunda değildir. Başkişinin kaybettiği bir insana duyduğu özlem ve yitirme duygusu onda bu tür arzulara neden olmaktadır. Kız kardeşinin krematoryum fırınına sürülüşünü gördükten sonra klostrofobi geliştiren başkişi kız kardeşinin ölümünden dolayı derin bir sarsıntı geçirmiştir. Başkişinin karanlık tünellere ve kuyuya olan yolculuğunda yaşadığı tekinsizlik hissi de önceki deneyimleri yüzünden yaşadığı korkular ve bilinçdışı bastırmalar sebebiyledir.

Romanda Oedipus kompleksi yaşayan tek karakter başkişi değildir. Tomohiko Amada’nın oğlu Masahiko üniversitede yağlı boya bölümünden mezun olsa da tanınmayı başaramamış ve babası kadar başarılı olamamıştır. Masahiko’nun sanatsal açıdan babasının varisi olarak onun yerine geçemeyeceğini düşünmesi ve babasının ona yüreğini açmayarak ona karşı mesafeli duruşundan karakterin kendisini yetersiz hissetmesine neden olduğu sonucuna varılabilir. Masahiko’ya göre başkişi Amada’nın oğlu olsaydı ruhsal açıdan babasının devamını sağlayabilirdi. Masahiko ve başkişi Amada’yı huzurevinde kalırken ziyaret ettikleri sırada, bilinci tam olarak yerinde olmayan ve konuşamayan Amada sürekli olarak başkişiye bakmış, oğluna ilgi göstermemiştir. Babasının kendisini göz ardı ederek başkişiye bu kadar ilgi göstermesi Masahiko’yu çok üzmüştür: “Masahiko’nun ses tonunda hafif bir kıskançlığın yankılandığını fark etmemek mümkün değildi. O, babası tarafından *görülme* istiyordu. Muhtemelen çocukluğundan beri hep bunu istemişti” (Murakami, 2017, s. 301-II). Babası tarafından fark edilip takdir görmeyen Masahiko’nun babası için değer taşımadığını düşündüğü çıkarımını yapmak mümkündür.

Masahiko'nun balık ayıklamak için kullandığı ve özenle bilemediği bıçağı ile başkışının Kumandan'ı öldürmesi sembolik olarak Freudyen baba katline gönderme yapmaktadır. "Masahiko Amada'nın getirdiği bıçak evin mutfağında kaybolmuş, bu odanın çekmecesinde benim gelmemi beklemişti. Ve Masahiko (neticede) babası için bu bıçağı bilemiş bulunuyordu. Ben ise bir şekilde kaderden kaçamayacaktım" (Murakami, 2017, s. 320-II). Kral Oedipus'un kaderden kaçamayarak kendi babasını öldürmüş olması gibi başkışı de kaderden kaçamaz ve baba katlini gerçekleştirir. Kumandanın kendine has tuhaf konuşma şekli ile ölmeden önce dile getirdiği sözler kumandanın "şeytani baba" 「邪悪なる父」 (jaaku naru chichi) figürünü temsil ettiğini kanıtlamaktadır: "Sizlerin öldürdüğüm ben değilim. Sizler şimdi burada şeytani babanı öldürüyorsunuz. Şeytani babanı öldürüp kanını yere döküyorsunuz" (Murakami, 2017, s. 322-323-II).

Başkışının asıl öldürdüğü kişi Kumandan değil de bilinçdışının karanlıklarından gelen bir başkasıdır. "Kumandan, "Beni öldür" demişti. Ama gerçekte öldürdüğüm başka birinin bedeni idi" (Murakami, 2017: 323-II). Başkışı katli gerçekleştirdiğinde bunun sembolik bir hayal olduğunu düşünmeye başlar: "Öldürdüğüm şey hayalden öte bir şey değildi. Bu sonuna dek sembolik bir hareketti" (Murakami, 2017, s. 324-II). Bu "sembolik hareket" 「象徴的な行為」 (shōchō-tekina kōi) babanın mutlak otoritesine bir başkaldırma ve Freudyen baba katlini simgelemektedir. Başkışı Kumandan'ın görüntüsündeki ideayı Tomohiko Amada'nın karşısında öldürdükten hemen sonra Amada koma haline geri dönmüş ve sonrasında vefat etmiştir. Böylece hem sembolik baba katli gerçekleşmiş, hem de Kumandan'ın temsil ettiği idea ortadan kaldırılmış olur.

"Bu yenilenmek için olacak bir ölüm. Haydi, kararlı ol ve çemberi kapat" (Murakami, 2017, s. 322-II). Kumandanı ortaya çıkaran başkışı onu öldürerek çemberi kapatmak zorundadır. Romanın dönüm noktası olan bu sahnede başkışının çemberi kapatması *Sahilde Kafka*'da giriş taşının 「入り口の石」 (iriguchi no ishi) kapatılmasına benzemektedir. Çember 「環」 (wa) veya taş 「石」 (ishi) her iki romanda da öteki dünyaya açılan kapıya benzemektedir. Dolayısıyla çemberin ya da giriş taşının kapatılması bireyin yenilenmesini ve yeni bir dünyaya geçişini sembolize etmektedir.

Başkışı eşinden ayrıldıktan sekiz ay sonra karısının hamile kaldığını öğrenir ve bilmediği bir kanaldan geçerek rüyasında karısı ile birlikte olduğu bir gece karısını hamile bıraktığı hissine kapılır. Freud'e göre rüyalar gerçekte elde edemeyeceğimiz arzuların bilinçdışımızda su yüzüne çıktığı bir düzlem gibi işlev görmektedirler. Başkışı için çok gerçekçi olan bu rüya başkışının bastırılmış arzularının yansımasıdır: "Yine de istediğim, arzuladığım bir eylemi gerçekleştirmiştim rüyamda. (...)Bu güçlü arzu ele geçirmişti beni. Rüyamda, gerçekte olabileceğinden daha abartılı biçimde gerçekleştirmiştim bu arzumu. (Tersinden söylersem, rüyam dışında gerçekleştiremeyeceğim bir eylemdi bu.)" (Murakami, 2017, s. 193-193-II).

O rüyayı gördüğü sıralarda başkışının karısı Yuzu hamile kalmıştı. Mantıklı düşününce karısını hamile bırakmış olamayacağını düşünse de başkışı bu sıra dışı ihtimali zihninden atamamaktadır: "Böylesine canlı bir olay rüyada kalarak bitemezdi- bu gerçek bir histi. Bu rüya kesinlikle bir şey ile bağlantılıydı. Ve gerçeklikte bir şekilde bir etki yaratmış olmalıydı" (Murakami, 201, s. 194-II). Bu gerçeklikte bırakılan etkinin sonucu aylar sonra karısının hamile kaldığını öğrendiğinde anlaşılır. Karısının gözlerini kız kardeşine benzettiği için ve karısının izni olmadan tecavüz eder gibi karısı ile birlikte olması nedeniyle sembolik olarak Freudyen yasak gerçekleşmiş olur. Başkışı karısını hamile bırakmış olma ihtimaline inanmak istemektedir. "O çocuğun babası bir idea olarak bendim ya da bir metafor olarak. Kumandan'ın bana görüldüğü gibi, Donna Anna'nın beni yönlendirdiği gibi ben de başka bir dünyada Yuzu'yu hamile bırakmıştım" (Murakami, 2017, s. 540-II). Başkışı için çocuğunun biyolojik babası olup olmadığının veya gerçeği bilip bilmemenin önemi yoktur. Murakami'nin gerçeğin keyfiligi ve bireyin neye inanmak istediğine göre değişebileceğini vurguladığı eserinde fantezi dünyası ile gerçek dünya iç içe geçmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarının baş karakterlerine dair psikanalitik bir inceleme yapılmış, eserler Freudyen psikanalizin temel öğretilerinden olan Freudyen baba katli, kastrasyon kompleksi ve tekinsizlik kavramları üzerine odaklanılarak irdelenmiştir. Bu ekseninde başkişilerin psişelerindeki Oedipal çatışmalar üzerinde durularak barındırdıkları ortak anlamlar incelenmiş karakterlerin bilinç dışı süreçleri irdelenerek iç dünyaları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Murakami'nin *Sahilde Kafka* romanına bakıldığında Kafka'nın kendini keşfetmesi ve annesiyle kaybettiği zamanı telafi ederek onunla empati kurabilmesi için Kafka'nın babasının öngördüğü Oedipal alametin gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Annesi tarafından terk edilmiş olmanın verdiği yaralar tamamen iyileşmesi de Kafka'nın gerçek hayata dönüp orada yaşamaya devam etmesi ve kendi benliğini oluşturması onun iyileşme sürecine geçtiği izlenimini vermektedir. Kafka'nın geçirdiği bu süreç ve yolculuk sonunda gerçek dünyaya değişmiş, özgürleşmiş ve benlik bilincine sahip bir birey olarak döndüğü çıkarımını yapmak mümkündür. Murakami'nin *Kumandanı Öldürmek* romanında ise şeytani babanın öldürülmesi Kumandan görünümündeki ideanın katli ile gerçekleşir. Başkişi, arkadaşı Masahiko'nun bıçağı ile ideayı öldürdüğünde Masahiko'nun babası Tomohiko da ölür ve böylece sembolik baba katli yerine getirilir. Sofokles'in trajedisindeki gibi Laios'un katilinin ülkeyi terk etmesi durumunda nasıl salgın sona erecekse Murakami'nin romanında da başkişinin tekinsiz bir yer olan metafor yolundan geçmesi halinde Marie'yi kurtarmasının mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir. Murakami'nin eserinde baba katli sonucunda başkişinin kendi korkuları ile yüzleştiği görülmektedir. Başkişinin kız kardeşi ve karısını kaybetmesi Oedipus'un annesini kaybetmesine benzemektedir. Başkişi ayrıldığı karısı ile rüyasında beraber olarak egosunun arzularını tatmin etmiş ve onu hamile bırakması sonucunda sembolik olarak yasak gerçekleşmiştir. Başkişinin kaybettiği kız kardeşine olan özlem duygularını karısı ile tatmin etmesi Oedipus kompleksinin modern ve farklı bir görünümüdür.

Sonuç olarak Murakami'nin *Sahilde Kafka* ve *Kumandanı Öldürmek* romanlarındaki başkişilerin yitirdiklerini yerine koymak ve benliklerini inşa etmek için oedipal kehaneti yerine getirdikleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca her iki romandaki karakterlerin çıktıkları yolculuklar tekinsizlik duyguları uyandırarak başkişilerin bastırdıkları bilinçdışı korkuları yansıtmaktadır. Bu çalışmada Murakami'nin her iki romanında da rüyaların gerçeklikle güçlü bağları olduğu ortaya konmuş ve bu rüyaların başkişilerin bastırmış oldukları oedipal arzuların ortaya çıktığı düzlemler olduğu kanısına varılmıştır. Kader ve insanın iradesi arasındaki karmaşanın Murakami'nin her iki kurgusundaki çağdaş tasvirlerinin antik trajedilerden bu yana insanlığın aczini gösterdiği çıkarımında bulunulmuştur. Son olarak ise Murakami'nin her iki anlatısının Oedipal dürtünün evrenselliğini ortaya koyması bakımından mühim olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle Murakami'nin bu iki romanında Freudyen olgu ve etmenler paralellik göstermekle birlikte yazarın eserlerine genel olarak bakıldığında ise anlatısının psikanalitik motifler ile bezeli olduğu görülmektedir. Bu iki eserde de ele alınan kader, ölüm, karanlık, yolculuk gibi psikanalitik göndermeler yapan motif ve semboller yazarın edebi yaklaşım tarzını yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Aoki, K. 青木健次. (2019). 村上春樹の小説「騎士団長殺し」への私論 (Some personal thoughts on Haruki Murakami's novel "Killing Commendatore"). *甲南大学学生相談室紀要*, 26, 19-33.
- Asari, F. 浅利文子. (2018). 『騎士団長殺し』—アイデアとメタファーをめぐって— (Kishidancho Goroshi: Idea to metafa wo megutte (Killing Commendatore: on the idea and the metaphor). *I-bunka*, 19, 35-52.

- Austad, R. A. (2008). The Problematic of border-crossing in Kafka on the shore: Between metaphor and reality. Judit Arkokay, Verenal Blechinger-Talcott and Hilaria Gossman (Eds.), *In Essays in Honour of Irmela Hijiya-Kirschner on Occasion of the 60th Birthday* (pp. 303-317). Munchen: Iudicium Verlag.
- Depci, A. (2020). Murakami'nin Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu adlı eserindeki Kafkaesk imgeler. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 133-144. doi: 10.37999/udekad.763149
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Freud, S. (2017). *Rüyaların yorumu*, (Dilman Muradoğlu Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (1919). "The 'uncanny'", *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, vol.17: An infantile neurosis and other works (1917 – 1919)*. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (1949). *The ego and the id* (Joan Riviere Trans.) London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2012). *Totem ve tabu*, (Kamuran Şipal Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Komori, Y. 小森陽一.(2006). 「村上春樹論。海辺のカフカを精読する」 (*Murakami Haruki ron. Umibe no Kafuka wo seidoku suru*). Tokyo: Heibonsha.
- Martinez, I. (2008). Haruki Murakami's reimagining of Sophocles' Oedipus. psyche and the arts. Susan Rowland ed, *Jungian approaches to music, architecture, literature, painting and film* (pp. 56-65). NY: Routledge.
- Murakami, H. (2002), 東京:新潮社 (*Umibe no Kafuka*). 東京:新潮社. (Tokyo: Shinchoosha), cilt 1-2.
- Murakami, H. (2011). *Sahilde Kafka* (Hüseyin Can Erkin, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Murakami, H. (2018). *Kumandanı öldürmek* (Ali Volkan Erdemir, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Murakami, H. 村上春木. (2017). 騎士団長殺し (*Kishidanchō Koroshi*). 東京:新潮社.
- Murfin, R. C. Psychoanalytic criticism and Jane Eyre, (pp.502-513). http://www.ux1.eiu.edu/~rlbeebe/what_isPsychoanalytic_criticism.pdf (Erişim tarihi 14.11.2014).
- Oki, H. (2019). Representations of feminine matters in Haruki Murakami's Killing Commendatore. *Journal of East West Thought*, 9 (3).
- Rubin, J. (2005). *Haruki Murakami and the music of words*. London: Vintage.
- Strecher, M. C. (2020). Out of the (b)earth canal: the mythic journey in Murakami Haruki, *Japan Forum*. 1-25. doi: 10.1080/09555803.2019.1691628
- Zizek, S. (2015). *İdeolojinin yüce nesnesi* (Tuncay Birkan Çev.). İstanbul: Metis.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Vesîletü'n-Necât'ta Seslenme Sözlere

Address Forms in Vesîletü'n-Necât

Dr. Öğr. Üyesi Bilal UYSAL ¹

Öz

Peygamberimizi anlatan edebî türlerin (*naat, siyer, hilye, şemail, Muhammediye* vb.) en yaygın olanı Hz. Muhammed'in doğumu vesilesiyle kaleme alınmış manzum veya mensur mevlidlerdir. Türk edebiyatında en başarılı mevlid, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eseridir. Eser, Peygambere içten bir hürmet ve sadakatle kaleme alınmıştır. Süleyman Çelebi'nin milletimizin Peygamberimize sonsuz sevgisini coşkun bir şekilde yansıtabilmesindeki önemli noktalardan birisi de peygamberimize olan sonsuz sevgi ve sadakati halkın diliyle ifade ettiği seslenme sözleridir. Seslenme sözleri için alanyazında *hitap, nida, seslenme* terimleri de kullanılmaktadır. Eski gramerlerde *nida*, daha sonra ise *ünlem* terimi kullanılmıştır. Ünlem, özünde *yüksek ses* ifade etmektedir; yüksek ses, vurgu ve tonlama ile çeşitli duyguları yansıtmaya yaramaktadır. Seslenmeler tek sözcükten (*Ey, hey, âh*) meydana gelebildiği gibi öbek yapı (*Ey Habîb, hey yavrum, âh gençlik*) şeklinde de görülür. Bu çalışmada Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eserinde geçen seslenmeler; *seslenme biçimleri* ve *seslenme yapıları* başlıklarında ele alınmıştır. Muhataba farklı seslenme sözleriyle hitap edilmek suretiyle eşgöndermeli seslenmeler de yapılmıştır. Bu seslenmelerin hem doğrudan ünlemlerle hem de ünlemlikle oluşturulduğu tespit edilmiştir. Elde edilen verilere göre Süleyman Çelebi'nin Peygamberimize 48 (3 farklı isim, 45 farklı sıfat); Allah'a 5 farklı şekilde seslendiği tespit edilmiştir. Bir beyitte tek seslenme işaretleyicisi olabildiği gibi 2, 3, 4, 6 seslenme işaretleyicisi ile seslenildiği, hatta beytin tamamının seslenme öbeğinden meydana geldiği örnekler de vardır.

Anahtar kelimeler: Ünlem, seslenme, Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, öbek

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The most common of the literary genres (*naat, siyer, hilye, şemail, Muhammediye*, etc.) describing our Prophet is Hz. They are verse or prose mawlıds written on the occasion of the birth of Muhammad. The most successful mawlıd in Turkish literature is Süleyman Çelebi's *Vesîletü'n-Necât*. The work was written with sincere respect and loyalty to the Prophet. One of the important points in Süleyman Çelebi's enthusiastic reflection of our nation's endless love for our Prophet is the words of address in which he expressed the endless love and loyalty to our Prophet in the language of the people. In the literature, the terms addressing, shouting, and addressing are also used for addressing words. In the old grammars, the term *nida* was used, and later the term *exclamation*. An exclamation is essentially a loud sound; It serves to reflect various emotions with high volume, emphasis and intonation. Callouts can occur with a single word (*Ey, hey, âh*) as well as in the form of a phrase (*Ey Habîb, hey baby, âh youth*). In this study, the calls in Süleyman Çelebi's work called *Vesîletü'n-Necât*; addressed in the titles of vocalization forms and vocalization structures. By addressing the interlocutor with different addressing words, consonant calls were also made. It has been determined that these calls are formed with both direct exclamations and exclamation points. According to the data obtained, Süleyman Çelebi had 48 (3 different names, 45 different adjectives) for our Prophet; It has been determined that he calls out to Allah in 5 different ways. In a couplet, there may be only one callout marker, as well as there are examples in which it is called with 2, 3, 4, 6 call markers, and even the whole of the couplet consists of a voiced phrase.

Keywords: Exclamation, calling, Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, phrase

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, buysal@aku.edu.tr

Giriş

Türk dili tarihinde 15. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişte köprü teşkil eder. Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât*'ı bu geçişi temsil eden eserlerden birisidir. Eser, halkın dili ile İslâm ümmetine seslenecek bir dili yakalamayı başarmıştır. Eserde kullanılan dil, sade Türkçesiyle Türkler için bugün dahi rahatlıkla anlaşılabilir sadeliktedir, ayrıca eserin ana dili Türkçe olmayan Müslüman kitlenin de rahatlıkla anlayabileceği bir dile sahip olması oldukça dikkat çekicidir. *Vesîletü'n-Necât*'ın Arapçaya çevirisini yapan Mısıri'nin ifadesi: “Ben bu kitapta manzum tercümenin olabileceğini kanıtlamak için çalıştım. Özellikle bir Arap okuyucu, başka bir ırkın İslam Edebiyatına kolayca vâkıf olabileceğini görecektir. Farkın sadece dilde olduğunu, muhtevada olmadığını fark edecektir” (Akkuş, 2007: s. 402). Ayrıca bir Boşnak olan Okiç de Bosna'nın 15. yüzyılda (1463) fethedilmesi ile ilim ve medeniyet dili olarak Osmanlı Türkçesi ile İslam âlemine açıldıklarını belirtir ki bu dil, aynı zamanda *Vesîletü'n-Necât*'ın da dilidir: “Osmanlı fütuhâtı akabinde ihtidâ eden Boşnaklar, büyük İslam camiasına iltihak edince, diğer birçok İslam milletleri gibi, eserlerini ‘elsine-i selâse’, yani Arapça, Farsça ve Türkçe ile yazmağa ve böylece mahdud Bosna muhitini aşarak yüzlerce milyonluk İslam ilim âlemine fikirlerini duyurmağa muvaffak oldular” (Okiç, 1975: s. 38).

1. Amaç

Milletimizin Peygamberimiz Hz. Muhammed'e beslediği muhabbeti sade, içten bir dille yüzyıllardır ifade eden *Vesîletü'n-Necât*'ın bu coşkunluğu yakalamasındaki en önemli unsurlardan birisi de şüphesiz eserde bolca kullanılan seslenme sözleridir. Zira bu seslenmeler, günümüzde dahi rahatlıkla anlaşılabilir, halkın Peygamberimize olan sevgisini, hasretini, sadakatini aksettirmede en önemli araçlardan birisidir. Eserde geçen seslenme sözleri üzerine daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle eserdeki bütün seslenmeler ve bu seslenmelerin muhatapları tespit edilmiş, incelenmiş, tasnif edilmiştir.

2. Kapsam

Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Mevlid Külliyyatı I- Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât ve Tercümelere*- adlı eser içinde Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ'un hazırlamış olduğu transkripsiyonlu tam metin (*Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât - Mevlid*) esas alınmıştır. Çalışmada yalnızca seslenme sözlerinin geçtiği beyitler (bazı beyitlerde bir işaretleyici aynı zamanda başka beyit (ler)in de işaretleyicisi olabilmektedir, bu durumda ilgili beyitlerin tamamı alınmıştır) değerlendirilmiştir.

3. Yöntem

Metinde tespit edilen seslenme sözleri, seslenme biçimi ve yapısı esas alınarak tasnif edilmiştir. Alıntı beyitler, metnin geçtiği sayfa ve beyit numarası verilerek örneklendirilmiştir. Her başlıkta en az bir örnek gösterilmiş, ancak daha fazla örnek var ise çalışmanın sınırlılığı nedeniyle yalnızca sayısı belirtilmiştir.

3.1. Mevlid Hakkında

Peygamberimiz Hz. Muhammed'i anlatan edebî türlerin (naat, siyer, hilye, şemail, Muhammediye vb.) en yaygınlarından birisi de mevlidlerdir. Mevlidler, hususan Peygamberimizin doğumu vesilesiyle kaleme alınmış manzum veya mensur eserlerdir. Türk edebiyatında milletimizin Peygamber sevgisini ilk ve en başarılı şekilde dile getiren eser Süleyman Çelebi'nin mevlidi (*Vesîletü'n-Necât*) olmuştur. Eser, oldukça geniş kitlelere ulaşmış, mevlid törenlerinin yapıldığı özel günlerde (ölüm, düğün, sünnet vb.) yüzyıllardır okunarak günümüze kadar gelmiştir. Mevlid, yazılı bir metin olmakla birlikte aslında daha çok sözlü gelenekte yaşatılmıştır, bu nedenle milletimizin kulağı az veya çok mevlid metnine aşinadır. Bu eseri evlad-ı fatihan dediğimiz ana dilleri Türkçe olmayan, Müslümanlığı Osmanlı ile tanımış Balkan Müslümanlarının da yüzyıllarca Türkçe olarak okumuş olmaları dikkat çekicidir.

Kemikli, eseri bu yönüyle İslâm ümmetine yüzyıllarca bayraktarlık yapmış medeniyetimizin manifestosu olarak görmektedir. “Vesîletü’n-Necât, sadece bir edebî metin olarak değerlendirilmemiş, aynı zamanda İslam’ın tevhit ilkesini ve bu ilkeyi vazededen Hz. Peygamber’i bize anlatmayı, sevdirmeyi ve öğretmeyi amaçlayan bir şaheser olarak kabul görmüştür. Bilhassa tevhit bahri ve kâinatın yaratılmasıyla ilgili bölümde, İslam düşüncesinin varlık telakkisini, birliğine şek ve şüphe olmayan yüce yaratıcının yegâne varlık olduğunu sehl-i mümteni üslubuyla müfid ve muhtasar (faydalı ve kısa) olarak hikemi tarzda izah etmiştir. Bu tevhit anlayışı, varlık, ahlak ve bilgi anlayışımızı inşa etmiştir. Bu bakımdan Vesîletü’n-Necât, merkezinde Hz. Peygamber’in veladeti ve risâleti olan âdeta bir medeniyet manifestosudur” (2016: s. 9).

Süleyman Çelebi’nin eserini 1409’da 60 yaş civarında yazdığı düşünülmektedir: “Süleyman Çelebi Bursa’da doğdu. Hakkındaki bilgiler kısa ve çelişkilidir. Bazı yazma nüshalarda yer alan, ‘Yiğitlik dahi geçti şöyle hoca / Erişti şaştlık u oldu koca’ beyti, müellifin 812’de (1409) nazmettiği mevlidi altmış yaşında iken kaleme aldığını gösterdiğinden onun doğum tarihini 752 (1351) olarak kabul etmek mümkündür.” (Pekolcay, 2004: s. 485). Süleyman Çelebi’nin böyle bir eseri kaleme almasının sebebi şöyle açıklanmaktadır. Eserin yazıldığı tarihten (1409) hemen önce Süleyman Çelebi Bursa Ulu Camii’nde imamlık yapmaktadır. İran’dan gelen bir vaiz, vaazı esnasında Peygamberimizin diğer peygamberlerden hiçbir farkı olmadığını ileri sürmüş, cemaat vaize tepki göstermiştir. Süleyman Çelebi de bu atmosferde Peygambere içten bir hürmet ve sadakatle Ümmetin hissiyatına yüzyıllarca tercüman olacak evsaftaki eserini halkın diliyle kaleme almıştır. “Hitaplar aynı zamanda toplumların değer yargılarına ışık tutan önemli ipuçlarıdır. Bu ipuçlarından yola çıkarak bir toplumun kültür varlığı hakkında fikir edinmek mümkündür” (Şen, 2008: s. 627).

Araştırmacılara göre Türk edebiyatında mevlid türünün bilinen ilk örneği kesin olmamakla birlikte *Vesîletü’n-Necât*’tır. “İlk Türkçe mevlid metni hakkında kaynaklarda açık bilgi yer almamakta ve Süleyman Çelebi’nin 812’de (1409) kaleme aldığı *Vesîletü’n-necât* adlı mesnevinin ilk mevlid olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul görmektedir” (Aksoy, 2004: s. 482). Eser divan şiiri tarzında yazılmasına rağmen sade, içten ve halkın anlayacağı bir dille kaleme alınmış olması nedeniyle geniş kitlelerce benimsenmiştir, daha sonra pek çok mevlid yazılmasına rağmen halk arasında yaygın olarak tanınan yegâne mevlid, Süleyman Çelebi’nin *Vesîletü’n-Necât* adlı eseridir. “Müellifin ifadeleri dinî heyecanına bağlı olarak gelişip zenginleşmiş ve ona dönemin çizgisini aşan şahsî ve sanatlı özel bir üslup kazandırmıştır. Bu sebeple *Vesîletü’n-necât*’ta motiflerin ve edebî sanatların kullanılışı yazarına mahsus olup tamamen orijinaldir. İfadeler halka yönelik konularda çok sade, dinî kavramların anlatımında bazan girift, fakat anlamın derinine inilince gönlü fethedecek özelliktedir” (Pekolcay, 2004: s. 486). Eser, 15. yüzyıldan itibaren sevinçte ve tasada halkın toplandığı her yerde coşkuyla okunmaya başlanmıştır. “Mevlit, Türk edebiyatındaki dinî türler içerisinde en sevilenlerin başında yer almaktadır. Bunda özellikle Süleyman Çelebi’nin *Mevlid (Vesîletü’n-necât)*’inin geniş kitlelerce sevilip okunmasının etkisi büyüktür. 15. yüzyılda bilhassa Süleyman Çelebi’nin eserinin beğenilmesiyle edebiyatımızda açılan mevlit çıkışı, sonrasında hayli artarak devam etmiştir” (Eroğlu, 2010: s. 127).

Süleyman Çelebi’nin Peygamberimize yürekten sahip çıkma duygusunu, ona olan sonsuz sevgiyi coşkun bir şekilde yansıtmak için faydalandığı en önemli araç, ünlemler ve seslenmeler olmuştur. *Vesîletü’n-Necât* yazılı bir metin olmasına rağmen seslenmeler nedeniyle daha çok ezgi ile seslendirilince anlam kazanmaktadır, kulaklar mevlid ihtifallerinden aşına olduğu için milletimizin seslenmeler zihinde kolayca canlanmaktadır. Geleneğimizde mevlidin seslendirilmesi özel bir yeteneği ve dahası eğitimden geçmeyi gerektirmiştir. Bu güzel eseri, onun güzelliğine yaraşacak şekilde seslendirenlere *mevlidhan* denilmiştir.

Vesîletü’n-Necât dilleri Türkçe olmayan pek çok Müslüman milletin diline çevrilmiştir. Eserin özellikle Balkanlarda Mevlid törenlerinde yüzyıllarca Türkçe olarak okunması, yalnızca

Türk edebiyatının değil, aynı zamanda bütün İslâm edebiyatlarının da ortak ve seçkin bir eseri olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Vesîletü'n-Necât'ta Seslenme Biçimleri

Türkçede seslenme sözleri müstakil ve ayrıntılı ele alınmamıştır. Seslenmeler için *hitap*, *nida*, *seslenme* terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimler Güncel Türkçe Sözlükte (GTS) şu şekilde tanımlanmıştır: *Seslenme* “1. Seslenmek işi. 2. Sözü birine veya birilerine yöneltme, hitap”, *hitap* “Sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme” *nida* “1. Çağırma, bağırma, seslenme. 2. Ünlem”. Eski gramer kitaplarında ünlem yerine yüksek sesle *çağırma*, *seslenme* anlamına gelen *nida* terimi kullanılmış, daha sonra *nida* ile yine aşağı yukarı aynı anlama gelen *ünlem* terimi kullanılmaya başlanmıştır. “Ünlem terimi, Türkçede ‘ses, yüksek ses’ anlamına gelen ‘ün’ kelimesinden teşkil olunmuştur. Arapça karşılığı *nidadır*. Eskilere göre *nida*, aynı adı taşıyan harf vasıtasıyla dinliyenin yönelip bakmasını istemek demektir ki ‘bana bak’, ‘seni çağırıyorum’ sözlerini karşılar. Bu kelimenin zamanla anlam sahası genişlemiş, sonra da hem yerini hem de kavramındaki şümulü *ünlem* sözüne bırakmıştır” (Bilgegil, 2009: s. 223-224). Seslenme sözleri için değişik adlandırmalar söz konusudur: “*Seslenme tümleci*, *seslenmeli tümleç*, *ünlem tümleci*, *seslenmeli özne*, *seslenmeler*, *seslenme grupları*, *seslenme blokları*, *hitaplar*, *hitap blokları*, *hitap grupları*... terimlerini kullanmaktadırlar” (Alyılmaz, 2015: s. 36).

Seslenmeler, genellikle ünlemler içerisinde değerlendirilmekte, ünlemler de bazı kaynaklarda *edatlar* içinde, bazı kaynaklarda ise müstakil sözcük türü olarak ele alınmıştır. Ünlemleri bazı araştırmacılar (Ergin, 1993: s. 329; Hacıeminoğlu, 2005: s. 284; Bilgegil, 2009: s. 223; Gülensoy, 1998: s. 240; Karaağaç, 2012: s. 437; Delice, 2017: s. 196) edatlar içinde bazı araştırmacılar (Emre, 1945: s. 553; Atabay, Özel ve Kutluk: 2003: s. 155; Banguoğlu, 2015: s. 396; Gencan, 2001: s. 533; Karahan, 2010: s. 70; Vural ve Böler, 2012: s. 325) ise müstakil sözcük türü olarak ele almışlardır. Korkmaz (2014: s. 966) ünlemleri yerine göre görevli, yerine göre anlamlı sözcük niteliğinde olmaları nedeniyle iki grup arasında (görevli sözcük, müstakil sözcük) bağımsız bir sözcük türü olarak görmüştür. Seslenmeleri yalnızca ünlemler içerisinde görmek doğru değildir, çünkü ünlemler içerisinde özellikle seslenme ünlemleri seslenme olarak görülebilir, ancak asıl görevi seslenme olmayan başka sözcükler de vurgu ve tonlama ile seslenme sözü olarak kullanılabilir. Kısaca esasen seslenme ifade eden ünlemler ile (ey!, vah!, hu! vb.) seslenme özelliği kazanmış her türlü sözcük (dostum!, amca!, tatlıcık! vb.) seslenme sözü olabilir. “Kişinin özel adı olan sözler, akrabalık ve kavim adları, kişinin toplumdaki işini, mevkiini bildiren sözler, ilişki bildiren sözler, seslenme sözleri olarak kullanılabilir. Ayrıca çeşitli hayvan adları ve takma adlar, cansız eşyaların adları, coğrafi adlar, seslenme görevi üstlenebilir” (Karaağaç, 2012, s. 695). Bu tanımlamaya göre seslenme sözleri sözlü anlatımda vurgu ve tonlama ile yazılı anlatımda ise çağırma, seslenme ifade edebilecek farklı yapılarla ortaya konmaktadır. “Seslenme sözleri, seslenme ünlemi yerine kullanılan sözler olarak da değerlendirilir. Seslenme ünlemleri ve seslenme sözleri birbirinden bağımsız olarak kullanılabilirdikleri gibi birlikte de kullanılabilir. Birlikte kullanımlarında seslenme ünlemlerinin kuvvetlendirme işlevinden dolayı alıcı üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir” (Alan, 2021: s. 85).

Türkçede seslenme sözleri, konuşma dilinde yazı diline göre çok daha kolay ayırt edilebilir. Çünkü seslenme sözleri konuşma dilinde farklı bir vurgu ve tonlamayla ifade edilir, ancak yazı dilinde ise her zaman somut bir işaretleyici olmayabilir. Ünlem ve virgöl kullanılmakla birlikte seslenmeleri ayırt etmek üzere üzerinde uzlaşmış net bir noktalama işareti de yoktur. Yazılı anlatımda seslenmeler bağlamdan hareketle sezgisel olarak tespit edilebilir. “Yazılı iletişimde noktalama işaretleriyle verilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durumda noktalama işaretleri çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Ne var ki teknolojinin getirdiği imkânlar sayesinde yazılı iletişimde *emoji* adı verilen ifadelerle bir nebze duygular

belirtilebilmektedir” (Demirbaş, 2017b: s. 11). Seslenme sözleri vurgu ve tonlaması farklı sözlerdir. Türkçe sözcüklerde vurgu genellikle sonda bulunur, ancak seslenme sözlerinde vurgu diğer sözcüklerden farklı olarak başta bulunur. “Seslenme edatları çok kuvvetli vurgulu kelimelerdir. Asıl seslenme edatları gibi hitap için kullanılan isimlerde de vurgu daima başta bulunur” (Ergin, 1993: s. 330). Alkan Ataman, bir sözcüğün seslenme sözü (hitap) olup olmadığının daha farklı yollarla tespit edilebileceğini belirtir: “Bir sözcüğün hitap olup olmadığı konuşma ve ses boyutunda tonlama ve vurgular vasıtasıyla, yazı boyutunda *ünlem* ve *virgül* gibi noktalama işaretleri ile, ek boyutunda teklik birinci şahıs iyelik eki ve Eski Türkçede ve Osmanlı Türkçesinde görüldüğü üzere ekleşmiş +a/+e seslenme ünlüsünü alması ile, sentaks boyutunda genellikle cümle başında yer almaları ile, semantik boyutta da kalıp söz mantığı ile oluşturulmaları ve kültürel kabullerin izlerini taşımaları ile anlaşılabilir” (2018: s. 679). Delice, tek başına kullanılan seslenme ünlemlerine *ünlem tümleci*, bir ismin uydusu olarak grup oluşturduğunda ise *ünlem edatı öbeği* terimini kullanmaktadır. “Tek başına kullanılan ve ünlem tümlecini oluşturan seslenme ünlemlerinden sonra virgül; ilgili olduğu cümlenin sonunda da ünlem işareti konmalıdır; çünkü, ünlem veya ünlem edatı öbeği içeren cümleler ünlem cümleleridir” (2017: s. 202). Yazıcı Ersoy, Türkçede konuşanın kendi konuşmasına dikkat çekme çabası, bir tür sesleniş olan seslenme/hitap (vokatif) kategorisinin özel bir kategoride değerlendirilmeyip *edatlar* veya *ünlemler* (nidalar) içerisinde ele alınmış olmasını morfolojik özel bir işaretleyiciye sahip olmamasına bağlar: “Belki de bu yüzden dilbilimiyle ilgili temel kaynaklarda seslenme/hitap kategorisi farklı bir bölümde incelenmemiştir” (2015: s. 55). Türkçenin bazı lehçelerinde başka dillerin etkisiyle seslenme hâli işaretleyicileri kullanılsa da bu, Türkçenin kendi yapısında olan bir durum değildir. “Sesleniş (vokatif) kategorisi birçok dilde olduğu gibi Türk yazı dillerinde de herhangi bir özel morfolojik işaretçiye sahip değildir (Yoldaşev, 2012: s. 441).

Bazı dillerde seslenmeler için yazılı anlatımda özel işaretleyiciler veya hâller vardır, bu nedenle bu dillerde yazılı anlatımdaki seslenmeler (hitap) işaretleyicilerle kolaylıkla tespit edilebilir. “Hitap edilen kişi ayrıca hitaplardaki nida hâli işaretlemesi yoluyla da belirlenebilir. Bütün dillerde seslenmeler bulunur ancak bazı dillerde nida hâli de vardır” (Hill, 2007: s. 2078). Türkçede de çağrı/nida hâli olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır. Örneğin Banguoğlu seslenmelerde ünlemlen isim soylu sözcükler için “Buna adın çağrı hali deriz ki Türkçede kim halinde bulunur. Fakat vurgusu daima birinci heceye doğru çekilmiş olduğundan ayrı bir çekim hali sayılabilir (Çocuk! Arkadaş! Gazeteci! Oğlum). Kimi dillerde çağırma hali ayrı bir ek alır. Eski yazı dilimizde bunun Farsçadan geçmişi ve uzun ā ile yapılmış örneklerine rastlarız: *Zahidā!* (ey zahit!), *sakiyā!* (ey saki!), *asaḫā!* (ey vezir!), *Bakiyā!* (ey Baki!), *Nedimā!* (ey Nedim!) gibi” (2015: s. 399). Ancak dilbilgisi kitaplarında genellikle çağrı/nida hâline yer verilmez.

Alyılmaz verici (hatip) ile alıcı (muhatap) arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç olduğunu belirtir: “Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde ‘uyaran / uyarıcı / dikkat çekici’ görevini üstlenirler. Verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır” (2011: s. 646). Seslenme sözlerinin hangi amaçla kullanıldığının sınırları kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Zira İnsan, seslenme sözlerini çok farklı amaçlarla kullanır. “Bu seslenmeler; *çağırma*, *uyarma*, *dikkat çekme*, *harekete geçirme*, *samimiyet/resmîyet gösterme*, *statü gösterme*, *onurlandırma*, *iletişimi kontrol etme*, *iletişimde olduğunu gösterme*, *çeşitli duyguları yansıtırma* (heyecan, sevinç, sevgi, saygı, nefret, korku, üzüntü, kızgınlık vb. gösterme), *hakaret etme*, *küçük düşürme / aşağılama*, *alay etme*, *sitem etme*, *yardım isteme*, *azarlama*, *dua etme / yalvarma*, *tehdit etme* vb. çeşitli amaç ya da sebeplerle içinde bulunulan kültür, cinsiyet, yaş, yakınlık / samimiyet, seslenen ve seslenilenin türü gibi değişkenlere bağlı olarak farklı şekillerde gerçekleşir” (Doğru, 2018: s. 135-136). Seslenme sözleri, vurgu ve tonlamayla insan duygularını kısa ve etkili şekilde ifade ederler. “İletişim sırasında insanın, hisleri kelimelere katarak karşı tarafa aktarması iletişimin daha güçlü olmasına ve karşı tarafın

anlatılan konunun ne kadar dehşet verici, sevindirici, ürkütücü olması hakkında tasavvur edinmesine yardımcı olur.” (Omarovi, 2019: s. 1).

Doğru (2018: s. 136) seslenme sözlerinin Türkçenin genel söz varlığı içinde genellikle *insanlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler ve hayvanlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler* şeklinde ikiye ayrıldığını bunlara *İnsanın kendi kendine hitap etmek için kullandığı kalıp sözler, Tanrıya hitap etmek için kullanılan kalıp sözler ve doğadaki başka unsurlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler* şeklinde başlıkların da ilave edilebileceğini belirir.

Bu çalışmada seslenme sözleri yalnızca ünlem kategorisine girecek sözlerden alınmamış, seslenme işaretleyicisi olan bütün yapılar seslenme olarak değerlendirilmiştir. “Seslenme sözleri yalnızca edat veya ünlem kategorisinde gösterilemez. Adlar, eylemler, sıfatlar, zamirler de seslenme sözü olarak kullanılabilir. Bilindiği gibi sözcükler tek anlamlı ya da tek işlevli değildir. Burada bir sözcüğe yüklenen birden fazla görev göze çarpmaktadır. Yani sıfat olan bir sözcük aynı zamanda ünlem göreviyle kullanılıp seslenme bildirebilmektedir. (Demirbaş, 2017a: s. 2158).

4.1.1. Genel ve Özel Seslenmeler

4.1.1.1. İşaretleyicisi olmayan genel seslenmeler

Hitaplar ile seslenme sözleri birbirine yakın terimler olmakla birlikte arada bir ayrım söz konusudur: “Hitap sözlerinin seslenme sözlerinden farklı olarak özel kelime veya ifadelerden oluştuğu söylenebilir. Seslenme sözleri hitapları da içerisine alacak şekilde kullanılmaktadır. Çünkü seslenme sözleri yalnızca özel veya kalıplaşmış ifadelerden oluşmaz. Anlık oluşumlar da seslenme sözü olabilir. Örneğin; *Sevgili Anneciğim, Saygıdeğer Misafirler* gibi kalıplaşmış ifadeler daha çok hitap kategorisi altına değerlendirilirken *Minîş* sözü kişisel tercihe göre oluştuğundan seslenme sözü kategorisinde yer alır” (Demirbaş, 2017b: s. 5). Bu çalışmada muhatabı belirli ve tek bir varlık olmayan ve işaretleyicisi (ünlem) olmayan seslenmeler için *işaretleyicisiz genel seslenme* denilmiştir. Muhatap genel olduğu için bu seslenmelerde zaman sınırlaması yoktur, çağlar üstüdür. Sezgisel olarak tespit edilebilen bu yapılar *Vesîletü'n-Necât*'ta da vardır, ancak bunlar tartışmalı olabilir. Bu nedenle çalışmada işaretleyicisi olan seslenmeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tip yapılar müstakil başka bir çalışmanın konusu olabileceği için işaretleyicisi olmayan genel seslenmeler yalnızca birkaç örnekle gösterilmiştir.

(**Ey Ümmet!**) Allâh âdın zikr idelim evvelâ / Vâcip oldur cümle işde her kula (79/1)

Yukarıdaki beyitte Süleyman Çelebi'nin net bir muhatabı yoktur, beyitte bir seslenme işaretleyicisi de yoktur. Burada zamanı aşan bir mesaj var, kendi döneminde yaşayan ve sonra gelecek olan bütün Ümmete çağlar üstü seslenmiştir. Bu beyit sözlü olarak vurgu ve tonlamayla rahatlıkla anlaşılabilir, halk arasında mevlidin yaygın olarak seslendirildiği şekliyle zihinde seslendirildiği zaman bu beyitte bir seslenme olduğu -(**Ey Ümmet gelin**) her işimize besmele ile başlayalım- sezgisel olarak rahatlıkla anlaşılabilir. Burada genel bir seslenme söz konusu. Bu çağrının sınırları belli bir kitlesi de yok, çağlar boyunca gelecek olan bütün Müslümanlara genel bir seslenme var.

(**Ey Ümmet!**) Ger Muhammed olmaya idi ayân / Olmayıserdi zemîn ü âsumân (82/9)

Yukarıdaki beyit de zihinde “(**Ey Ümmet!**) Peygamberimiz olmasaydı yer ve gök yaratılmayacaktı biliyorsunuz değil mi?” şeklinde seslendirilirse yine genel bir seslenme söz konusu olur.

Didi gördüm ol Habîb'in ânesi / Bir aceb nûr kim güneş pervânesi (84/6)

Geldiler lutf ile ol üç meh-cebîn / **Virdiler** bana **selâm** ol dem hemîn (85/17)

Yukarıdaki 6. beyitte geçen *didi* (söyledi) ifadesi “seslenme/hitap” olarak da alınabilir, 17. beyitteki *selâm virdiler* seslenme şeklinde de olabilir, ancak bu beyitlerde asıl seslenme işaretleyicisi olan ünlemler yer almayınca bu ifadelerin seslenme olup olmadıkları ihtilafıdır.

4.1.1.2. İşaretleyicili genel seslenmeler

Bu tür genel seslenmelerde bir seslenme işaretleyicisi (*ey, yâ, gel, yap, getir* vb.) vardır, ancak seslenmelerin de muhatapları net değildir, çalışmada zamanı aşan ve her devirde muhatapları olan bu tür seslenmeler işaretleyicili genel seslenme olarak değerlendirilmiştir.

Pes Muhammed’dir bu varlığa sebep / Sıdk ile anın rızâsın **kıl taleb** (80/17)

Ey azîzler işte başlarınız söze / Bir **vasiyyet kularız** illâ size (81/19)

Tut kulak evsâfına **ey yâr-ı dîn** / **Bilesin** kimdir o Fâhru’l-mürselîn (83/10)

4.1.1.3. İşaretleyicili özel seslenmeler

Bu başlıkta *Vesîletü’n-Necât*’ta kime seslenildiği açıkça belli olan seslenmeler (Allah’a, Hz. Muhammed’e, Cebrail’e vb.) ele alınmıştır.

Allah, Peygamberimize sesleniyor.

Dem-be-dem **âvâz gelürdi yâ Emîn** / Seni **kıldım** rahmeten li’l-âlemîn (91/2)

Peygamberimiz, Allah’a sesleniyor.

Dir ki **ey Mevlâ** yüzüm dutdum sana / **Yâ İlahî** ümmetim **vir-gil** bana (89/9)

Allah, Cebrail’e sesleniyor.

Anda iken nâgehân ol yüzlü ak / **Cennete var didi Cebrâil’e Hak** (93/5)

Peygamberimiz, Cebrail’e sesleniyor.

Didi Cebrâil’e ol Fahr-i cihân / Pes makâmında **dur imdi** sen hemân (97/61)

Cebrail, Peygamberimize sesleniyor.

Hak selâm itdi sana **yâ Mustafâ** / Kim mübârek hâtırın bulsun safâ (94/25)

Hz. Asiye, Hz. Meryem ve bir Nigâr; Hz. Amine’ye sesleniyorlar.

Ulu devlet buldun **ey dil-dârı** sen / Doğıserdir senden ol hulk-ı hasen (85/21)

Cebrail, Burak’a sesleniyor.

Cebrâil didi burâka **ey Burâk** / Virdi Hak maksûdunu **kılma firâk** (94/21)

Burak, Cebrail’e sesleniyor.

Didi kırk bin yıl durur kim **yâ emîn** / Aşkdır bana yemek içmek hemîn (93/13)

Mi’râc’da gök ehli (melekler ve diğer peygamberler), Peygamberimize sesleniyor.

Merhabân bik yâ Muhammed didiler / **Ey şefâat kânı Ahmed** didiler (96/46)

Bütün mahlukat, Peygamberimize sesleniyor.

Cümle zerrât-ı cihân **idüp nidâ** / **Çağrısuben didiler** kim **merhabâ** (87/2)

Sahabe-i Güzîn, Peygamberimize sesleniyor.

Didiler **ey kible-i İslam-ı dîn** / Kutlu olsun sana mi’râc-ı güzîn (100/35)

Süleyman Çelebi, Ümmet adına dua ediyor.

Yâ İlahî sakla-gil îmânımız / Virelim îmân ile tâ cânımız (102/9)

Vesîletü'n-Necât'ta 60 kez işaretleyicili özel seslenme tespit edilmiştir.

4.1.2. Metin İçi Seslenmeler

Bu başlıkta *Vesîletü'n-Necât'ta* metnin müellifi Süleyman Çelebi'nin kendisi dışındaki varlıkları seslendirmesi *metin içi seslendirme* olarak değerlendirilmiştir.

Allah, Peygamberimize sesleniyor.

Gel habîbim sana âşık olmuşam / Cümle halkı sana bende kılmışam (99/14)

Peygamber, Allah'a sesleniyor.

Dir ki **ey Mevlâ** yüzüm dutdum sana / **Yâ İlahî** ümmetim **vir-gil** bana (89/9)

Allah, Cebrail'e sesleniyor.

Anda iken nâgehân ol yüzlü ak / **Cennete var didi** Cebrâil'e Hak (93/5)

Peygamber, Ümmete sesleniyor.

Ey azîzler işte başlarınız söze / Bir **vasiyyet kılarız** illâ size (81/19)

Hz. Asiye, Hz. Meryem ve bir Nigâr; Hz. Amine'ye sesleniyor.

Ulu devlet buldun **ey dil-dârî** sen / Doğıserdir senden ol hulk-ı hasen (85/21)

Bütün yaratılmışlar, Peygamberimize sesleniyor.

Merhabâ ey âli Sultan merhabâ / **Merhabâ ey kân-ı irfân merhabâ** (87/3)

Peygamberimiz, Allah'a yakarıyor.

Dir ki **ey Mevlâ** yüzüm dutdum sana / **Yâ İlahî** ümmetim **vir-gil** bana (89/9)

Burak, Cebrail'e sesleniyor.

Didi kırk bin yıl durur kim **yâ emîn** / Aşkdır bana yemek içmek hemîn (93/13)

Cebrail, Burak'a sesleniyor.

Cebrâil *didi* burâka **ey Burâk** / Virdi Hak maksûdunu **kılma firâk** (94/21)

Cebrail, Peygamberimize, sesleniyor.

Cebrâil **didi** Rasûl'e **ey Habîb** / **Sanma-gıl** bu yerde sen seni garîb (96/56)

Allah, Mirac'da diğer peygamberlere sesleniyor.

İrdi ol dem Hak'dan ervâha **nidâ** / Kim kılalar Mustafâ'ya iktidâ (95/36)

Mi'râc'da, bütün Gök ehli (melekler), Peygamber Efendimize sesleniyor.

Merhabân bik yâ Muhammed didiler / **Ey şefâat kânı Ahmed** didiler (96/46)

Mi'râc'da melekler, Peygambere sesleniyor.

Her birisinden geçerken ilerü / Emr olurdu **yâ Muhammed gel berü** (98/6)

Peygamber, Cebrail'e sesleniyor.

Didi Cebrâil'e ol Fahr-i cihân / Pes makâmında **dur imdi** sen hemân (97/61)

Sahabe-i Güzîn, Peygambere sesleniyor.

Biz kamûmuz kullarız **Sen şâhsın** / Gönlümüz içinde rûşen mâhsın (100/36)

Diğer Peygamberler, Ümmetlerine sesleniyor.

Şer'ini **dut** ümmeti ol ümmeti / Tâ **nasîb ola** sana Hak rahmeti (82/19)

Vesîletü'n-Necât'ta toplam 55 kez *metin içi seslenme* tespit edilmiştir.

4.1.3. Süleyman Çelebiye Ait Seslenmeler

Bu başlıkta *Vesîletü'n-Necât*'ta Süleyman Çelebi'nin farklı varlıklara seslenmeleri (Allah'a, Hz. Muhammed'e, Cebrail'e, Ümmete vb.) ele alınmıştır.

Ümmetle birlikte dua ediyor.

Nefse uyup eyledik bî-had günâh / Bilmeyiz ki ne kılavuz **yâ ilâh** (101/19)

Allah'a kendisi adına seslenmekte (dua).

Hem Süleyman fakîre **rahmet it** / Yoldaşın îmân makâmın **cennet it** (103/17)

Ümmet'e sesleniyor.

Her nefesde Allâh adın **di** müdâm / Allâh adıyla olur her iş tamâm (79/4)

Ümmete farklı bir sıfatla (*ey hoca*) seslenmekte.

İnci dişleri şûâından gice / İğne düşse bulunurdu **ey hoca** (92/14)

Süleyman Çelebi'nin 31 kez muhataplarına seslendiği tespit edilmiştir.

4.1.4. Tek İşaretleyicili Seslenmeler

Bu başlıkta *Vesîletü'n-Necât*'ta bir beyitte tek işaretleyicisi olan seslenmeler ele alınmıştır.

İnci dişleri şûâından gice / İğne düşse bulunurdu **ey hoca** (92/14)

Pes Muhammed'dir bu varlığa sebep / Sıdk ile anın rızâsın **kıl taleb** (80/17)

Didi kırk bin yıl durur kim **yâ emîn** / Aşkdır bana yemek içmek hemîn (93/13)

Eserde tek seslenme işaretleyicili 40 beyit tespit edilmiştir.

4.1.5. Birden Fazla İşaretleyicili Seslenmeler

Vesîletü'n-Necât'ta bazı beyitlerde birden fazla seslenme işaretleyicisi (2, 3, 4 ve 6) tespit edilmiştir.

İki işaretleyicili seslenmeler.

Merhabân bik yâ Muhammed didiler / **Ey şefâat kânı Ahmed** didiler (96/46)

Tut kulak evsâfına **ey yâr-ı dîn** / Bilesin kimdir o Fâhru'l-mürselîn (83/10)

Üç işaretleyicili seslenmeler.

Yâ Habîba'llâh bize **imdad kıl** / Son nefes didârın ile **şâd kıl** (88/19)

Dir ki **ey Mevlâ** yüzüm dutdum sana / **Yâ İlahî** ümmetim **vir-gil** bana (89/9)

Dört işaretleyicili seslenmeler.

Merhabâ ey bülbül-i bâğ-ı cemâl / **Merhabâ ey âşinâ-yı zü'l-Celâl** (87/5)

Dinle gel mi'râcın ol şâhın ayân / Âşık isen aşk oduna **durma yan** (92/2)

Altı işaretleyicili seslenmeler.

Merhabâ ey âli Sultan merhabâ / **Merhabâ ey kân-ı irfân merhabâ** (87/3)

Vesîletü'n-Necât'ta 43 beyitte birden fazla seslenme işaretleyicisi tespit edilmiştir.

4.1.6. Beyitte Bir Ünlem ile Kurulmuş Birden Fazla Öbek Yapılar

Bazı beyitlerde seslenme ifade eden bir ünlem, birden fazla seslenme sözü veya sözleriyle öbek oluşturabilmekte. Aşağıdaki *ey* ünlemi hem önündeki “aşk oduna yanıcı” ile hem de ikinci mısradaki “Kendüyü ma’şûka âşık sanıcı” ile öbek yapı oluşturmakta. Bu şekilde 18 beyit tespit edilmiştir.

Gel berü **ey** aşk oduna yanıcı / Kendüyü ma’şûka âşık sanıcı (92/1)

Ey azîzler işte başlarız söze / Bir vasiyyet kalarız illâ size (81/19)

Tut kulak evsâfına **ey yâr-ı dîn** / Bilesin kimdir o Fahru’l-mürselîn (83/10)

4.1.7. Tamamı Seslenmelerden Meydana Gelmiş Beyitler

Vesîletü'n-Necât'ta bazı beyitlerin tamamı seslenme sözlerinden meydana gelmiştir. Seslenmelerin, vurgu ve tonlamanın bu kadar ön plana çıkmış olması, *Vesîletü'n-Necât*'ı okunmaktan ziyade ezgiyle dinlemeye müsait bir metin olarak yüzyıllarca ayakta tutmuştur. Eserde toplam 18 beytin tamamının seslenme sözlerinden meydana geldiği tespit edilmiştir.

Gel berü *ey* aşk oduna yanıcı / Kendüyü ma’şûka âşık sanıcı (92/1)

Merhabâ *ey* âli Sultan merhabâ / Merhabâ *ey* kân-ı irfân merhabâ (87/3)

Ey cemâli gün yüzü bedr-i münîr / *Ey* kamû düşmüşlere sen dest-gîr (88/12)

4.1.8. Seslenme Tetikleyicileri

Kullanıldığı yere göre bazı durumda seslenme bazı durumda yalnızca konuşma ifade edebilen (*diyelim*, *söze başlayalım*, *nida*, *ses*, *çağrışmak*, *avaz*, *seda*, *feryâd* vb.) bazı sözler, bir beyitte işaretleyici olmaksızın kullanıldıklarında yalnız başlarına seslenme ifade etmeyebilir. Örneğin “*Ayşe kendisine sıra gelince söze başladı ve süresini sonuna kadar kullandı.*” cümlesinde *söze başlamak* “konuşmak” anlamında, seslenme ifade etmiyor. Ancak (**Ey azîzler** işte **başlarız söze** / Bir vasiyyet kalarız illâ size) beytinde ise *ey azîzler* seslenme sözlerinden sonra *başlarız söze* ifadesi seslenmenin nasıl olduğunu açıklayan, asıl seslenme işaretleyicisini daha ayrıntılı bir şekilde ifade etmeye yardımcı olan, onu kuvvetlendiren bir tetikleyici olmasından dolayı aynı zamanda bir seslenmedir. “*Ey arkadaş!* söz grubunda birinci kelime çağırma sesi, ikincisi çağrılandır. ‘Arkadaş’ kelimesinde ise, vurgunun toplandığı ‘ar’ hecesi, çağırma sesinin yerini tutuyor; kelimenin tamamında çağrılandır. ‘Ey çocuk, buraya gel!’ densesydi, üç unsur karşımıza çıkacaktı: *Ünlem*, *çağrılan* ve *art cümlecigi*. Eski dilbilgisi kitaplarında, *çağrılan* da dahil olmak üzere, bunların herbirinin ayrı ayrı terimleri vardır. Çağırana *münâdi*, çağrılana *münâda*, çağırma sesine *nida*, art cümlecğine de *cevab-ı nida* denirdi. Biz, -bir tekliften ileri geçmemek üzere-, *münâda* yerine çağrılan sözünü kullanacağız. ‘Cevab-ı nida’ya karşılık bulunmasa da olabilir” Bilgegil (2009: s. 225). Kaya Bilgegil’in karşılık bulunmasa da olabilir dediği *cevab-ı nida* benzeri seslenmeleri tamamlayan, beyitte veya bağlamda kendisiyle birlikte ancak ünlem olunca seslenme ifade ettiği açıkça anlaşılabilen bu unsurlara *seslenme tetikleyicileri* denilmiştir.

Örneğin aşağıdaki 2. beyitte *merhaba* seslenme sözü, fiilimsilerle (*idüp nida*, *çağrışuben*) tetiklenmiştir.

Cümle zerrât-ı cihân **idüp nidâ** / **Çağrışuben didiler** kim *merhabâ* (87/2)

Aşk ile *gel imdi* Allâh **diyelim** / Derd ile göz yaş ile *âh idelim* (80/7)

Ey azîzler işte **başlarız söze** / Bir vasiyyet kalarız illâ size (81/19)

Çünkü Hak evvelliğin bildin ayân / *Dinle imdi kılâyım* sun’ın **beyân** (81/3)

Mustafâ nûrunu alnında kodu / *Bil habîbim nûrudur* bu nûr **didi** (83/3)

Hakk’a bağlayıp gönülden himmeti / **Dir idi** kim *ümmeți vâ ümmeți* (89/17)

Ümmetim **didi** sana çün Mustafâ / *Vir salavât* sen de ana *bul safâ* (90/19)

Dem-be-dem âvâz gelürdi yâ *Emîn* / Seni **kıldım rahmeten li'l-âlemîn** (91/2)
Yâ Muhammed diyüben **çağırıldılar** / Bir **sadâ** birle ki yürekler deler (93/15)
Hak **selâm itdi** sana yâ *Mustafâ* / Kim mübârek hâtırın bulsun safâ (94/25)
İrdi ol dem Hak'dan ervâha **nidâ** / Kim *kılalar* Mustafâ'ya iktidâ (95/36)
İrdi ol dem Hak'dan ervâha **nidâ** / Kim *kılalar* Mustafâ'ya iktidâ (95/36)
Merhabân bik yâ Muhammed **didiler** / *Ey şefâat kânı Ahmed* **didiler** (96/46)
Cebrâil **didi** Rasûl'e *ey Habîb* / *Sanma-gil* bu yerde sen seni garîb (96/56)
Hak Teâlâ'dan **irişdi bir nidâ** / *Yâ Muhammed* ben sana kıldım atâ (99/20)
İmdi gel isyânımız **yâd idelim** / Nâle vü zârı vü **feryâd idelim** (101/1)
Eserde 21 beyitte 27 seslenme tetikleyicisi tespit edilmiştir.

4.1.9. İşaretleyicisi Başka Beyitte Olan Seslenmeler

Bazı beyitlerde işaretleyici bulunmamakta, ancak sıralı cümle şeklinde arka arkaya gelen seslenmelerin bağlamına gidildiğinde seslenme işaretleyicisinin genellikle önceki beyit(ler)te olduğu görülmektedir.

Aşağıda 57, 58 ve 59. beyitlerin ortak seslenme işaretleyicisi (*ey Habîb*) 56. beyitte kullanılmıştır.

Cebrâil didi Rasûl'e **ey Habîb** / *Sanma-gil* bu yerde sen seni garîb (96/56)
Senin için yaradıldı nüh-felek / İns ü cinn ü hûr u cennet hem melek (96/57)
Bunda hatm oldu benim cevân gehim / Mâ-verâsından dahi yok âgehim (97/58)
Bana böyle emr idübdür zü'l-Celâl / Açmayım ben bundan öte perr ü bâl (97/59)
Aşağıda 55. beytin işaretleyicisi (*rahmeten li'l-âlemîn*) 54. beyitte kullanılmıştır.
Kaldı Cebrâil makamında hemîn / **Didi** ana **rahmeten li'l-âlemîn** (96/54)
Bilmezem bu yolları ben nideyim / Kim garîbem bunda kande gideyim (96/55)

4.1.10. Eş Göndermeli Seslenmeler

Bir muhataba farklı sözlerle seslenmeler de söz konusudur. Metnin değişik yerlerinde aynı muhataba farklı seslenme sözleriyle hitap edildiği görülmektedir: “Bu tarz seslenmelere eş göndermeli veya eş göstergeli seslenmeler de denilebilir.” (Alan, 2021: s. 86).

Allah'ın güzel isimleri (esma'ül hüсна), onun sıfatlarıdır. O halde 99 ismi olan Allah'a hitap ederken O'nun hangi özelliğinden bahsediliyorsa ona uygun ismiyle hitap etmek uygun düşmektedir. Bizi bağışlaması istenince *Rahman*, şifa vermesi istenince *Şafi* isminin kullanılması gibi. Peygamberimize de cümlenin anlamına göre en uygun düşen ismi veya sıfatı ile hitap edilmiştir.

Aşağıda 20 nolu beyitte Allah, Peygamberimize “*Yâ Muhammed*”; 3 nolu beyitte “*Mustafa, habibim*”; 2 nolu beyitte “*Yâ Emîn, rahmeten li'l-âlemîn*”; 23 nolu beyitte ise “*ey şerîf, ey latîf*” sözleriyle seslenmekte. Bu 4 beyitte 6 farklı seslenmenin tek muhatabı Peygamber Efendimizdir.

Hak Teâlâ'dan irişdi bir nidâ / **Yâ Muhammed** ben sana kıldım atâ (99/20)
Mustafâ nûrunu alında kodu / **Bil habîbim** nûrudur bu nûr *didi* (83/3)
Dem-be-dem âvâz gelürdi **yâ Emîn** / Seni **kıldım rahmeten li'l-âlemîn** (91/2)
Ben sana âşık olunca **ey şerîf** / Senin olmaz mı dü âlem **ey latîf** (99/23)

Aşağıda Cebrail, Peygamberimize 25 nolu beyitte *Ya Mustafa*; 54 nolu beyitte *rahmeten li'l-âlemîn*; 56 nolu beyitte *ey Habîb* sözleriyle seslenmiştir.

Hak **selâm itdi** sana **yâ Mustafâ** / Kim mübârek hâtırın bulsun safâ (dua) (94/25)

Kaldı Cebrâil makamında hemîn / **Didi** ana **rahmeten li'l-âlemîn** (96/54)

Cebrâil **didi** Rasûl'e **ey Habîb** / **Sanma-gıl** bu yerde sen seni garîb (96/56)

4.1.11. Teşvik Ünlemleri

Vesîletü'n-Necât'ta bazı seslenmeler, muhataplarını güzel eylemler yapmaya çağırır. Bu seslenmeler "Muhatabı cümlede belirtilen yargıya teşvik eden ünlemlerdir" (Kavaklıçeşme Kotan, 2015: s. 441).

Aşk ile **gel** imdi Allâh **diyelim** / Derd ile göz yaş ile **âh idelim** (80/7)

Ger dilersiz bulasız oddan necât / Aşk ile derd ile **idin** es-Salât (80/18)

Ey azîzler işte başlarınız söze / Bir **vasiyyet kılarız** illâ size (81/19)

4.1.12. Allah'a Seslenmelerde Kullanılan İsimler ve Sıfatlar

Vesîletü'n-Necât'ta Allah'a hitaben *Yâ İlahî, Allâh, Yâ Rahîm, (Ey) hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm, (Ey) Mevlâ, eyâ Rabb-i Rahîm, ol Muîn, (yâ) ilâh, (yâ) Kerîm, (yâ) Rahîm* gibi farklı seslenmeler tespit edilmiştir.

Dir ki *ey Mevlâ* yüzüm dutdum sana / *Yâ İlahî* ümmetim vir-gil bana (89/9)

Aşk ile gel imdi **Allâh** diyelim / Derd ile göz yaş ile âh idelim (89/7)

Mustafâ didi *eyâ Rabb-i Rahîm* / *Ey hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm* (99/16)

Ümmetinden râzı olsun ol **Muîn** / Rahmetu'llâhi aleyhim ecmaîn (103/19)

4.1.13. Peygambere Seslenmelerde Kullanılan İsimler ve Sıfatlar

Vesîletü'n-Necât'ta en fazla Peygamber Efendimiz için seslenme sözü kullanılmıştır. Adlar *Ahmed, Muhammed* ve *Mustafa*, sıfatlar ise *Habîba'llâh, emîn, nûr-ı Hak* vb. şeklindedir. En fazla *Yâ Muhammed* (5) kullanılmıştır.

Hak Teâlâ'dan irişdi bir nidâ / *Yâ Muhammed* ben sana kıldım atâ (99/20)

Hak selâm itdi sana *yâ Mustafâ* / Kim mübârek hâtırın bulsun safâ (94/25)

Merhabân bik *yâ Muhammed* didiler / *Ey şefâat kânı Ahmed* didiler (102/46)

Eserden Peygamberimize hitaben seslenmelerde kullanılmış sıfatların tamamı çıkartılmış, birden fazla kullanım var ise parantez içinde belirtilmiştir:

Dest-gîrisin kamû üftâdenin, (ey) âli Sultan, ey âsî ümmet melcei, (ey) âşinâ-yı zü'l-Celâl, (ey) bülbül-i bâğ-ı cemâl, (ey) cân-ı bâkî, (ey) cemâli gün yüzü bedr-i münîr, (ey) çaresizler eşfa'î, (ey) derde dermân, (ey) gönüller derdinin dermânı, (ey) Habîb (2), (ey) Hak'dan olmayan cüdâ, (ey) hâs mahbûb-i Celîl, (ey) kamû düşmüşlere sen dest-gîr, (ey) kân-ı irfân, (ey) kible-i İslâm-ı dîn, (ey) kurretü'l-aynı Halîl, (ey) latîf, (ey) mâh u-hurşid-i Hüda, (ey) nûr-ı Hak, (ey) nübüvvet mihrinin sen hâtemi, (ey) pâdişâh-ı dü-cihân, (ey) rahmeten li'l-âlemîn, (ey) risâlet tahtının sen hâtemi, (ey) sırr-ı Furkân, (ey) şefâat kânı Ahmed, (ey) şerîf, (ey) ulu, (ey) yaradılmışların Sultânı, Gel habibim, Hem penâhî bende vü âzâdenin, Nûr-ı çeşm-i evliyâ vü aşfîyâ, rahmeten li'l-âlemîn (2), rûşen mâhsın, Sen şâhsın, Sultân-ı cümle enbiyâ, şefîu'l-müznibîn, uşşâka sâkî, (yâ) Emîn (2), (Yâ) Habîba'llâh, (Yâ) Habîbim.

4.1.14. Başka Varlıklara Seslenmelerde Kullanılan İsimler ve Sıfatlar

Vesîletü'n-Necât'ta Allah'a ve Peygambere seslenmelerin dışında 6 farklı şekilde Ümmete seslenilmiş, bunlardan birisi isim (*ümmeti vâ ümmeti*), diğerleri de Ümmetin

sıfatlarıdır (*Ey azîzler, ey yâr-ı dîn, ey aşk oduna yanıcı, Kendüyü ma'şûka âşık sanıcı, ey hoca*), 1 kez Peygamberimizin annesi Hz. Amine'ye sıfatla (*ey dil-dâr*), 1 kez Burak'a adıyla (*Burak*), 1 kez Cebrail'e sıfatıyla (*ey Halîl*) seslenilmiştir.

Hakk'a bağlayıp gönülden himmeti / Dir idi kim **ümmeți vâ ümmeți** (89/17)

Ey azîzler işte başlarınız söze / Bir vasiyyet kılarız illâ size (81/19)

Tut kulak evsâfına **ey yâr-ı dîn** / Bilesin kimdir o Fahu'l-mürselîn (83/10)

Gel berü ey aşk oduna yanıcı / **Kendüyü ma'şûka âşık sanıcı** (92/1)

İnci dişleri şuaından gice / İğne düşse bulunurdu **ey hoca** (92/14)

Ulu devlet buldun **ey dil-dârı** sen / Doğıserdir senden ol hulk-ı hasen (85/21)

İçlerinde bir **burak** ağlar katı / Yimez içmez kalmamış hiç tâkatı (93/9)

Çün ezelden bana aşk oldu delîl / Yanar isem yanayım ben **ey Halîl** (97/62)

4.2. Vesîletü'n-Necât'ta Seslenme Yapıları

Bu bölümde *Vesîletü'n-Necât*'ta yer alan seslenmeler yapı itibarıyla tasnif edilerek incelenmiştir.

4.2.1. Seslenme Ünlemleri

Seslenme ünlemleri, seslenmelerde muhatabı çağırarak, muhataba mesaj iletmek üzere tek başına veya öbek şeklindeki işaretleyicilerdir. “Ünlemler ve seslenmeler tümce değerindedir” (Dizdaroğlu, 1976: s. 9). Yalnızca seslenme ünlemleriyle seslenme meydana gelebilir, ancak *Vesîletü'n-Necât*'ta tespit edilen ünlemlerle seslenmelerin büyük bir çoğunluğu yalnız başına ünlemden meydana gelmemiş, seslenme sözleriyle öbek yapı meydana getirmiştir. “Bu seslenme ünlemleri seslenme sözlerinin yanına gelerek kuvvetlendirme yapmaktadır. *Hey Arkadaş!*, *Hop Birader!* örneklerinde olduğu gibi. Burada *birader* ve *arkadaş* ifadeleri seslenme sözü olarak kullanılırken *hey* ve *hop* sözleri anlamı, duyguyu kuvvetlendirici bir görev üstlenmektedir” (Demirbaş, 2017b: s. 10). Öbek yapılarda ünlem genellikle başta yer alır, sonra seslenme sözü veya sözleri yer alır, vurgu ünlem olan sözcük üzerindedir. Örneğin *Ey azîzler işte başlarınız söze / Bir vasiyyet kılarız illâ size* (81/19) beytinde görüldüğü gibi. “Bu birleşmede ünlem de ad ögesi de ek almaz. Bir ünlem ile birleşen kelime gruplarında işlev ağırlığı ünlem üzerindedir. Ünlem grubu genellikle cümle grubuna katılmaz ve hitap olarak kullanılır” (Korkmaz, 2014: s. 964). Ancak ünlemin ortada veya sonda olduğu durumlar da tespit edilmiştir. “İşaretli veya işaretsiz seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılan seslenmeler, verici ile alıcının durumlarına, bir birleriyle olan ilişkilerine ve mesajın niteliğine uygun olarak cümle içinde zaman zaman devrik kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını yeniden kuvvetlendirmek, vurgulamak ve cümleler arasında ahengi sağlamak amacıyla baş vurulan bu tür kullanımın örnekleriyle sık sık karşılaşılmaktadır. Bu cümlede de ‘Depegöz’ kelimesi anılan sebeplerden dolayı devrik kullanılmıştır. Standart Türkiye Türkçesi'nde de örnekleri çoktur. Örnek *Niye geç kaldın, Hasan? Ne söylüyorsun a benim canım evladım?*” (Alyılmaz, 2011: s. 649).

Aşağıdaki 21 nolu beyitte seslenme sözü ortada, 17 nolu beyitte ise en sonda yer almıştır.

Ulu devlet buldun **ey dil-dârı** sen / Doğıserdir senden ol hulk-ı hasen (85/21)

Hakk'a bağlayıp gönülden himmeti / Dir idi kim **ümmeți vâ ümmeți** (89/17)

Vesîletü'n-Necât'ta seslenme ünlemi olarak *âh*, *vâ*, *ey*, *eyâ* ve *yâ* tespit edilmiş, bunların tamamı öbek yapı oluşturmuştur. Altunsarı (2004: s. 72-74) çağırma ifade eden seslenmeler için (*ey*, *eyâ* ve *yâ* gibi) *çağırma edatı*, üzüntü ifade eden ünlemler (*âh* gibi) için de *teessürî nida*

terimini kullanmıştır. Bu çalışmadan elde edilen *ey*, *eyâ* ve *yâ* seslenme/çağrı, *âh* ile *vâ* ünlemleri ise üzüntü ifade ettikleri için teessürî nida olarak değerlendirilmelidir.

Âh

Metinde geçen seslenme ünlemlerinden birisidir, GTS'de “2. *ünlem* (a:h) Sesin tonuna göre pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi vb. duygular anlatan bir söz.” şeklinde tanımlanmıştır. Metinde yalnız 1 kez geçmiştir, derinden pişmanlık, üzüntü, nedamet, af dileme, yakarı gibi teessürî duyguları ifade etmektedir.

Aşk ile gel imdi Allâh diyelim / Derd ile göz yaş ile **âh** idelim (80/7)

Vâ

Bu ünlem *vah* ünlemi ile yakın anlamlıdır, yazık anlamında esef bildirir. “Arapça'da ölünün iyiliklerini sayarak onun arkasından ‘vâ’ ünlemiyle feryad edilir; bu ünleme ‘nüdbe’, bu ünlemin katıldığı isme de ‘mündüb’ adı verilir. Dilimizde ‘vâ’yı ihtiva eden birkaç bileşik ünlem vardır. Bunlar genel olarak teessüf, acıma ve olayın doğurduğu üzüntüden dolayı telaş ifade ederler: *Vahayfa, vâesefâ, vâhasretâ, vâveyl...* (veyl, azap demektir) gibi. *Doğmuşuz ölmek üzere vâ hayfâ*” (Bilgegil, 2009: s. 232). Metinde yalnız 1 kez geçmiş, derinden üzüntü, hüzn, nedamet gibi teessürî duyguları ifade etmektedir.

Hakk'a bağlayıp gönülden himmeti / Dir idi kim *ümmeti vâ ümmeti* (89/17)

Ey

Metinde en fazla geçen seslenme ünlemlerinden birisidir, GTS'de “1. *ünlem* Kendisine söz söylenen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başına getirilen ve uzatılabilen bir seslenme sözü” şeklinde açıklanmıştır. Ey ünlemi seslenmeleri kuvvetlendirir. “Söze, ses tonuyla canlanan türlü duygu değeri de katar” (Gencan, 2001: s. 519). *Vesîletü'n-Necât*'ın merhaba bahrinde 21 kez, diğer kısımlarda ise 17 kez olmak üzere toplam 38 kez seslenme sözü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. *Ey* hitabıyla 28 kez Peygambere, 4 kez Ümmete/genel okuyucuya, 2 kez Allah'a, birer kez de Hz. Amine, Hz. Cebrail ve Burak'a seslenilmiştir. Aşağıdaki örneklerde *ey* hitabının muhatapları her beytin sonunda parantez içinde belirtilmiştir. Ayrıca hepsi de öbek yapı oluşturmuştur.

Dir ki **ey** *Mevlâ* yüzüm dutdum sana / Yâ İlahî *ümmetim vir-gil* bana (89/9) (Allah)

Sana cennetden getürdüm bir burâk / Da'vet-i Rahmân'dır **ey** *nûr-ı Hak* (94/30)
(Peygamber)

Ey *azîzler* işte başlarınız söze / Bir vasiyyet kılarız illâ size (81/19) (Ümmet)

Cebraîl didi burâka **ey** *Burâk* / Virdi Hak maksûdunu kılma firâk (94/21) (Burak)

Çün ezelden bana aşk oldu delîl / Yanar isem yanayım ben **ey** *Halîl* (97/62) (Cebrail)

Ulu devlet buldun **ey** *dil-dârı* sen / Doğıserdir senden ol hulk-ı hasen (85/21) (Amine)

Eyâ

Metinde yalnızca 1 kez geçmiştir. Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere, ikinci mısradaki *ey* kullanmasına rağmen birinci mısradaki *vezni* tutturmak (fâilâtün, fâilâtün, fâilün) gayesiyle *ey* ünlemiyle oldukça yakın anlamlı olan Farsça *eyâ* kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de ünlemler üzerine bir çalışma yapan Öksüz de benzer bir tespit bulunmuştur: “‘aya’ ünleminin ise aruzu ölçüye uydurmak amacıyla kullanıldığı görülür. ‘ya’ ünlemi ise diğer ünlemlere oranla daha az kullanılmıştır. Bu ünlemin sadece Allah'a seslenmek amacıyla kullanıldığı görülür” (2018: s. 261).

Mustafâ didi **eyâ** *Rabb-i Rahîm* / Ey hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm (99/16)

Yâ

Bu seslenme ünlemi 19 kez kullanılmış, bunlardan 10'u Peygamberimize, 8'i Allah'a ve 1'i de Cebrail'e hitaben kullanılmıştır.

Yâ Habîba 'llâh bize imdâd kıl / Son nefes didârın ile şâd kıl (88/19) (Peygamber)

Mustafâ'ya civâr it **yâ Kerîm** / Cennetü'l-Firdevs içinde **yâ Rahîm** (103/13) (Allah)

Didi kırk bin yıl durur kim **yâ emîn** / Aşkır bana yemek içmek hemîn (93/13) (Cebrail)

4.2.2. Seslenme Sözcükleri

Ünlemler vurgu ve ton bakımından farklı sözcüklerdir, ünlemlerin bu özelliği ünlem olmayan diğer sözcüklere de vurgu ve tonlama ile aktarıldığı durumlarda, bu sözcükler de seslenme sözü/sözleri hâline gelebilir. “Hemen her sınıftan bazı kelimeleri (ad, sıfat, zamir, zarf, fiil) sözdizimi ve tonlama yönlerinden ünlemlere uydurup ünlem işleyişinde kullanabiliriz. Başka deyimle haykırma (exclamation) tonunda kullandığımız kelime ünlem sayılabilir” (Banguoğlu, 2015: s. 399). Banguoğlu'nun sözdizimi ve tonlama ile her türlü sözcük ünlemleştirilebilir görüşü daha çok konuşma dili için geçerlidir. Yazı dilinde bir sözcük ünlemleştirilmek istendiğinde konuşma dilindeki kadar imkân yoktur. “Yazı dilinde ünlemin habercisi, noktalama işaretlerinin kullanımının başlaması ve yaygınlaşması sonrasında, ünlem işaretidir. Dolayısıyla yazı dilinde ünlem niteliğinde kullanılabilen yapıların belirleyicisi ve ünlem işaretini kullanarak bildiricisi metnin yazarıdır” (Dinar, 2016: s. 26).

Seslenmeler araştırmacılarca genellikle ünlemler içerisinde değerlendirilmiş, Korkmaz (2014: s. 989) *seslenme ünlemleri*, Banguoğlu (2015: s. 398) *soruşturma ünlemleri*, Hacıeminoğlu (2015: s. 284) *çağırma - hitap edatları*, Gencan (2001: s. 516) *çağrı ünlemleri* terimini kullanmıştır. Bazı araştırmacılar da ünlem dışındaki sözcüklerin bu şekilde ünlem görevi üstlenmelerine ünlemlik (ikincil ünlem) terimini kullanmaktadır. “Ünlem gibi kullanılan, asıl işlevi ünlem dışında bir tür olan diğer sözcükler ikincil ünlem veya ünlemlik olarak adlandırılabilir. Adlar, sıfatlar, adılar, belirteçler, çekimli eylemler asıl işlevlerinin dışında farklı bağlamlarda ünlem olarak kullanılabilirler. Konuşma dilinde, birincil ünlemlerin kullanımında olduğu gibi yüksek sesli, vurgulu ve uzun söyleyiş özelliği kazanan ikincil ünlemler yazı dilinde bu özelliklerin gösterilebilmesi için genellikle aynı harfin birden fazla kullanılması yoluyla veya ünlem işareti ile birlikte kullanılır.” (Doğru, 2019: s. 179). *Vesîletü'n-Necât*'ta geçen seslenmeler *isim yapısındaki seslenmeler* ve *fiil yapısındaki seslenmeler* olarak ikiye ayrılmıştır.

4.2.2.1. İsim yapısındaki seslenmeler

Vesîletü'n-Necât'ta yalnızca ünlemlikten meydana gelen (ünlem dışındaki sözcüklerden oluşturulmuş seslenme) seslenmeler (*Merhabâ*, *Ruşen mâhsın*, *şâhsın* vb.) oldukça azdır. Ünlemliklerin daha çok seslenme ünlemleriyle öbek oluşturdukları (*ey azîzler*) görülmüştür.

Habîb

Gel **habîbim** sana âşık olmuşam / Cümle halkı sana bende kılmışam (99/14)

Merhabâ

Metnin merhabâ bahrinde 21 kez kullanılmıştır.

Merhabâ ey âli Sultan **merhabâ** / **Merhabâ** ey kân-ı irfân **merhabâ** (87/3)

Merhaba, bir kez de Arapça selamla şeklinde geçmiştir.

Merhabân bik yâ Muhammed didiler / Ey şefâat kânı Ahmed didiler (96/46)

Rahmeten li'l-âlemîn

Allah'ın Kur'ân-ı Kerîmde Peygamberimize hitaben “*Biz seni ancak rahmeten lil âlemîn gönderdik* (Enbiyâ: 107)” şeklinde ifade ettiği bu hitap, geleneğimizde de Peygamberimize hitaben kullanılan güzel sözlerden birisi olmuştur.

Kaldı Cebrâil makamında hemîn / **Didi** ana **rahmeten li'l-âlemîn** (96/54)

Şah

Aşağıda *şah* sözü ek-fiil ile yüklem olmuştur, metinde yalnız bir kez geçmiştir.

Biz kamûmuz kullarız **Sen şâhsın** / Gönümüz içinde rûşen mâhsın (100/36)

4.2.2.2. Fiil yapısındaki seslenmeler

Bazı araştırmacılar (Banguoğlu, 2015: s. 401; Korkmaz, 2014: s. 1003; Dizdaroğlu, 1976: s. 327, Gencan, 2001: s. 526; Bilgegil, 2009: s. 224; Gedizli, 2015: s. 31; Doğru, 2019: s. 180) fiillerin de vurgu ve tonlama ile yalnız başlarına seslenme ifade edebileceğini belirtir. *Vesîletü'n-Necât*'ta da metnin okunuşundan ve mevlidhanların seslendirmelerinden hareketle çekimli fiillerle de seslenildiği görülmüştür. “Fiillerden ünlem olarak kullanılanlar emir 2. tekil kişi çekiminde kullanılırlar; *dur!*, *kalk!*, *bak!*, *gör!* gibi. Topluluğa yönelik seslenmelerde emir 2. çoğul kişi çekimi de nadir olarak da olsa kullanılır; *bakınız!*, *dinleyiniz!*, *kaçınız!* gibi” (Gedizli, 2015: s. 130-131). *Vesîletü'n-Necât*'tan elde edilen fiil şeklindeki seslenmeler aşağıda örneklendirilmiştir.

4.2.2.2.1. Emir/İstek/Dua

Emir kipi ile çekimlenmiş fiillerdir, ancak bu fiiller yalnızca emir ifade etmezler, emirle birlikte dua, istek, yakarı da ifade eden seslenmelerdir. İstek kipiyle de aynı anlam verilmiştir. “Tanrı'ya yapılan dua cümleleri bir hitaptır ki böylelikle Tanrı'ya gönümüzden geçen isteklerimizi sunar ve bunların gerçekleşmesi için talepte bulunuruz. Kişinin kendi kendisine yaptığı iç konuşmalar ya da bilinç akışı dışında hayatımızın her alanında kullandığımız çoğu konuşma hitap olarak ele alınabilmektedir” (Coşkun Seber, 2020: s. 2). Aşağıda emir, istek, dua vb. ifade eden fiiller ve örnekleri sıralanmış, birden fazla tespit edilmiş olanlar parantez içinde belirtilmiştir.

Bil- (2)

Mustafâ nûrunu alında kodu / **Bil** habîbim nûrudur bu nûr didi (83/3)

Bin-

Ol Habîb'ime *ilet binsin* anı / Arşımı *seyr eylesün görsün* beni (93/7)

Di- (de-/söyle-)

Her nefesde Allâh adın **di** müdâm / Allâh adıyla olur her iş tamâm (79/4)

Dinle- (2)

Çünkü Hak evvelliğin bildin ayân / **Dinle** imdi kılayım sun'ın beyân (81/3)

Dur- (2)

Didi Cebrâil'e ol Fahr-i cihân / Pes makâmında **dur** imdi sen hemân (97/61)

Duylagıl- (hislendir-)

Lutf ile göster bize didârını / Ni'metinle **duyla-gıl** kullarını (103/14)

Gel- (8)

Aşk ile **gel** imdi Allâh diyelim / Derd ile göz yaş ile âh idelim (80/7)

Git-

Gel **gidelim** hazrete yâ Mustafâ / Muntazırdır anda ashâb-ı safâ (94/29)

Gör- (2)

Didi kim *gelsün* konuklaram anı / Arşımı *seyr eylesün görsün* beni (94/7)

Göster-

Lutf ile **göster** bize dîdârımı / Ni'metinle duyla-gıl kullarımı (103/14)

İlet-

Ol Habîb'ime **ilet** binsin anı / Arşımı *seyr eylesün görsün* beni (93/7)

Kıl- (2)

Biz güneh-kâr âsî mücrim kulları / Yarlıgâyup **kıl** günâhlardan berî (102/10)

Ol-

Ol didi bir kerre var oldu cihân / **Olma** dirse mahv olur ol dem hemân (80/14)

Sakla-

Yâ İlâhî **sakla-gıl** îmânımız / Virelim îmân ile tâ cânımız (102/9)

San-

Cebrâil didi Rasûl'e ey Habîb / **Sanma-gıl** bu yerde sen seni garîb (96/56)

Dut- (2)

Şer'ini **dut** ümmeti ol ümmeti / Tâ nasîb ola sana Hak rahmeti (82/19)

Var-

Anda iken nâgehân ol yüzlü ak / Cennete **var** didi Cebrâil'e Hak (93/5)

Vir- (ver-)

Dir ki ey Mevlâ yüzüm dutdum sana / Yâ İlâhî ümmetim **vir-gil** bana (89/9)

Yan-

Dinle gel mi'râcın ol şâhın ayân / Âşık isen aşk oduna **durma yan** (92/2)

Yürü-

Yürü kim meydân senindir bu gice / Top hem çevgân senindir bu gice (96/48)

4.2.2.2.2. İstek

Yukarıda emir, istek, dua ifade eden filler verilmişti, bu başlıkta ise yalnızca istek kipiyle çekimlenmiş 11 fiil tespit edilmiştir.

Allâh âdın **zîkr idelim** evvelâ / Vâcip oldur cümle işde her kula (79/1)

4.2.2.2.3. Birleşik Fiil

Metinde 8 farklı Türkçe yardımcı fiille *bul-*, *it-* (*et-*), *de-*, *eyle-*, *ir-* (*er-*), *kıl-*, *ol-* ve *vir-* (*ver-*) daha çok Arapça kökenli sözcükler birleşik fiil (*bulsun safâ*, *civâr it*, *deyin âmîn*, *eyle sakil*, *İrdi nidâ*, *kıldım nasîb*, *ola makbul*, *vir salavât*) oluşturmuştur. Birden fazla tespit edilen birleşik fiiller parantez içinde belirtilmiştir.

bul-

Hak selâm itdi sana yâ Mustafâ / Kim mübârek hâtırın **bulsun safâ** (94/25)

de-

Yâ İlâhî kılma bizi dâllin / Bu duâya cümleliz **deyin âmîn** (103/18)

eyle- (3)

Hem dahi mîzânımız **eyle sakil** / Cennete girmeye lutfın kıl delil (103/12)

ir- (er-)**İrdi** ol dem Hak'dan ervâha **nidâ** / Kim kılalar Mustafâ'ya iktidâ (95/36)**it- (11)**Sana lâyük kullar ile **hem-dem it** / Ehl-i derdin sohbetine **mahrem it** (103/16)**kıl- (10)**Kabrimiz îmân ile **pür-nûr kıl** / Mûninin ğilmân ile **hem hûr kıl** (103/11)**ol- (4)**Didiler ey kible-i İslam-ı dîn / **Kutlu olsun** sana mi'râc-ı güzîn (100/35)**Vir- (ver-)**Ümmetim didi sana çün Mustafâ / **Vir salavât** sen de ana **bul safâ** (90/19)**4.2.3. Seslenme Öbekleri**

Seslenme sözlere tek başlarına kullanılmayabilir, bu durumda öbek yapılar meydana gelir. “Türkçede ad çekiminde seslenme durumu bulunmadığı için seslenmeler söz diziminde gerçekleşir. Ünlem öbeği, daha çok seslenme sözlereyle kurulan, bir ünlem ve bir ad unsurundan oluşan söz öbeğidir. Önce ünlem, sonra ad unsuru ile kurulan birleşme eksiz gerçekleşir” (Doğru, 2019: s. 182). *Vesîletü'n-Necât*'ta yalnızca ünlemlikten meydana gelen (habîb!) seslenmelerden ziyade bu sözlere kendilerinden önce seslenme ünlemi alarak öbek oluşturdukları (**ey âli Sultan**, **eyâ Rabb-i Rahîm**, **Ey hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm** vb.) görülmüştür. “Hitaplar cümledeki görevini tek başına üstlenebilecekleri gibi bazı durumlarda iletilen mesajı daha da kuvvetlendirmek gayesiyle hitaplarla birlikte çeşitli ünlemler de kullanılabilir” (Alkan Ataman, 2018: s. 7). Bu eserde başta Peygamber olmak üzere kutsal kabul edilen varlıklara seslenirken, cümlenin gelişine göre uygun düşen ad veya sıfat (Allah'ın 99 adı ve farklı sıfatları, Peygamberimizin *Muhammed*, *Mustafa* gibi farklı adları *habîb*, *yâr-ı dîn* farklı gibi sıfatları) kullanılmıştır. Türkçede Tanrı adlarının ünlemleşmesi üzerine bir çalışma yapan Nalbant ve Uzunkaya da benzer bir tespitte bulunmuşlardır: “Türkçede alkış, kargış ve içinde Tanrı adı bulunan sözcükler en çok ünlemleşme eğilimi gösteren sözcük türleridir. Bunların ifade edilmelerindeki vurgu ve tonlamaları ünlemleşmelerini kolaylaştırmaktadır” (2015: s. 341). Öbek yapı şeklindeki seslenme sözlere yalnızca bir kez terkip şeklinde isim tamlaması tespit edilmiş, kalan öbeklerin tamamı sıfat tamlaması şeklindedir.

4.2.3.1. Sıfat tamlaması

Seslenmelerde kullanılan sıfatlar muhatapın statüsü, sosyal durumu, kim olduğu vb. hakkında bilgi de verir. Peygamber aşkı ile yazılmış bu eserde içten, samimi bir dille yaratana ve Peygambere olan sevgi, saygı, muhabbet ve hürmet farklı sıfatlarla ifade edilmiştir. “Bu yolla güçlü bir anlatımın oluşturulduğu, ayrıca sevilen varlığın değeri ifade edilirken sevgi kavramının somutlaştırıldığı görülmüştür” (Yıldız, 2013: s. 123).

Aşağıda muhatap Peygamber Efendimize Arapça sıfat tamlamasıyla *alemlere rahmet* (rahmeten li'l-âlemîn) ve *günahkârlara şefaate edecek olan* (şefîu'l-müznibîn) seslenmiştir.

Merhabâ **ey rahmeten li'l-âlemîn** / Merhabâ sensin **şefîu'l-müznibîn** (87/10)

Aşağıda 1. mısradaki muhatap olarak Peygamber Efendimize doğrudan ismiyle seslenilmiş, 2. mısradaki ise önüne sıfat (şefaate kanı) getirilerek seslenilmiştir.

Merhabân bik yâ Muhammed didiler / **Ey şefâat kâmi Ahmed** didiler (96/46)**Ey azîzler** işte başlarınız söze / Bir vasiyyet kılarız illâ size (81/19)Mustafâ didi eyâ Rabb-i Rahîm / **Ey hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm** (99/16)

Eserin *merhaba* bahrinde Peygamberimize *ey* ünlemiyle öbek oluşturacak şekilde 20 beyitte 28 farklı sıfatla seslenilmiştir. Bu sıfatların tamamı şunlardır: “(ey) *âli Sultan*, (ey) *kân-ı irfân*, (ey) *sırr-ı Furkân*, (ey) *derde dermân*, (ey) *bülbül-i bâğ-ı cemâl*, (ey) *âşinâ-yı zü'l-Celâl*, (ey) *mâh u-hurşîd-i Hüdâ*, (ey) *Hak’dan olmayan cüdâ*, (ey) *âsî ümmet melcei*, (ey) *çaresizler eşfa’ı*, (ey) *cân-ı bâkî*, *uşşâka sâkî*, (ey) *kurretü'l-aynı Halîl*, (ey) *hâs mahbûb-i Celîl*, (ey) *rahmeten li'l-âlemîn*, *sensin şefîu'l-müznibîn*, (ey) *pâdişâh-ı dü-cihân*, *Senin için oldu kevn ile mekân*, (ey) *cemâli gün yüzü bedr-i münîr*, (ey) *kamû düşmüşlere sen dest-gîr*, *Dest-gîrisin kamû üftâdenin*, *Hem penâhı bende vü âzâdenin*, (ey) *gönüller derdinin dermânı sen*, (ey) *yaradılmışların Sultânı sen*, *Sensin ol Sultân-ı cümle enbiyâ*, *Nûr-ı çeşm-i evliyâ vü asfiyâ*, (ey) *risâlet tahtının sen hâtemi*, (ey) *nübüvvet mihrinin sen hâtemi*”

Aşağıya *merhaba* bahrinden 1 örnek alınmıştır.

Merhabâ **ey âli Sultan** merhabâ / Merhabâ **ey kân-ı irfân** merhabâ (87/3)

4.2.3.2. İsim tamlaması

Seslenme sözlerinin yer aldığı beyitlerde yalnızca bir kez isim tamlaması tespit edilmiştir, isim tamlamasının iyelik eki aynı zamanda sevgi, sahiplenme ifade edebilmektedir. “İsim tamlaması kuran eklerle de seslenme sözü oluşturabilmektedir. ‘canım kızım, gözümün nuru, canımın içi’ örneklerinde olduğu gibi” (Demirbaş, 2017b: s. 15).

Didiler **ey kible-i İslam-ı dîn** / Kutlu olsun sana mi'râc-ı güzîn (99/35)

Sonuç

Vesîletü'n-Necât'ta oldukça farklı yapıda seslenme sözleri tespit edilmiştir. Eser, 10 bölüm toplam 288 beyitten meydana gelmiştir. İstisnasız her bölümde seslenme vardır, toplam 91 beyitte seslenme sözü veya sözleri tespit edilmiş, bu da ortalama her üç beyitten birisinde seslenmenin yer aldığını gösterir. Eserin *merhaba* bahri neredeyse seslenmelerden meydana gelmiştir denilebilir, bu bölümde Peygamberimize her mısranın başında tekrarlanan 21 *merhabâ* hitabıyla ve *ey* ünlemiyle öbek oluşturan 28 farklı sıfatla seslenilmiştir. Seslenmeler aracılığıyla Hz. Peygambere olan yüksek muhabbetin, ona bağlılığın ve bunu ifade eden toplumsal coşkunun üst düzeyde edebî ve estetik bir dille ifade edildiği görülmektedir. Eser, edebî bir dille yazılmış olmasına rağmen içten, samimi seslenme sözleri sayesinde halkın hissiyatına tercüman olabilmiş; içten çağrılarını, hitapları, seslenmeleri sayesinde halkın dilini ve duygusal frekansını yakalamayı başarmıştır. Eserdeki etkili seslenme sözlerinin bir kısmı günlük hayatta kullanımdan düşmesine rağmen ihtifaller vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmış, mevlidhanların güzel sesleriyle dinlendiği için kulakta bir aşinalık bırakmıştır. Bunların bir kısmı ses değişimine uğramış (disün/desin, virsün/versin, oldur/odur) bir kısmı arkaik (vâ, eyâ, şefâat kânı, penâh, hâtem vb.) seslenmelerdir. *Vesîletü'n-Necât*'ta kullanılan içten ve samimi seslenmeler, ortak bir medeniyetin ürünü olan dinî terminolojinin, özellikle de Allah'ın ve Peygamberimizin isimleri ile sıfatlarının öğrenilmesinde de önemli bir işlev görmüştür. Seslenme sözleri resmiyetten uzak olmaları nedeniyle milletimizin eserle bütünleşmesini sağlamıştır. Ayrıca eserde Peygamber karşısındaki hissiyata bu kadar farklı varlık dahil edilerek (Allah, Hz. Muhammed, Cebrail, Ümmet, Burak, Hz. Amine, cansız varlıklar vb.) bütün kâinatın Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine yaratıldığı da vurgulanmıştır.

Süleyman Çelebi'nin seslenme sözlerini insanlara *yol göstermek*, onları *uyarmak*, *teşvik etmek*, onların *dikkat* ve *ilgilerini çekmek* ve *Allah'a yakarmak* için kullandığı görülmüştür. “Birden çok cümle ile aktarılabilir olan duyguları, düşünceleri, acıları ve sevinçleri ya da anlam ifade edebilen kalıpları ünlemlerle aktarabiliriz” (Aydm, 2018: s. 104). Eserde muhataplara hitaben kullanılan farklı hitap şekilleri (özellikle *merhaba* bahrinde neredeyse beytin tamamı Peygambere izafe edilen güzel sıfatlarla doludur) müellifin Peygamber sevgisinin ne derece kuvvetli olduğunu ortaya koymaktadır. “Hitaplar, bir anlamda seslenenin muhatapı ile ilgili değer yargılarının, duygu ve düşüncelerinin göstergesidir. Bu nedenle aynı zamanda gizli içerik taşıyan öğelerdir” (Öezen, 2004: s. 2267). Bu hitap şekillerinin tamamı ikinci bölümde

ele alınmıştır. Seslenme ünlemleri ile hem ifade kuvvetlendirilmiş hem de uzun cümlelerle hatta metinle ifade edilebilecek pek çok duygu kısa, ancak etkili bir şekilde ifade edilmiştir. “Onlar bir ‘tümce’ ya da önermeyi temsil eden formlar olmaları bakımından ‘holofrastik’ tirler, yani tek bir sözcükle, sözcüğün temel anlamı dışındaki bir çok şeyi ifade edebilirler” (Doğru, 2019: s. 171).

Çalışmada öbek yapı şeklindeki seslenmelerde isim tamlamasının yalnızca bir kez kullanıldığı, buna karşılık sıfatlarla kurulan seslenme öbeklerinin ise bariz şekilde fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu da bize Türkçede muhataba seslenirken daha çok sıfatların tercih edildiğini göstermektedir. Benzer bir çalışma yapan Yıldız da şu tespitte bulunmuştur. “Sevgi hitapları değerlendirildiğinde, sıfat tamlamasının daha sık kullanıldığı; sevgi ifade edilirken, sevilen varlıkta var olan veya ona atfedilen sıfatlarla hitaplar oluşturulduğu görülmüştür: güzel kızım, yiğit oğlum, ceylan gözlüm, tatlı dillim gibi” (Yıldız, 2013: s. 109).

Çalışmada 60 kez *işaretleyicili özel seslenme* tespit edilmiştir. Bunlar Allah'ın Peygamberimize ve Cebrail'e; Bütün mahlukat'ın Peygamberimize; Sahabe'nin Peygamberimize; Cebrail'in Burak'a; seslenmeleri ile Süleyman Çelebi'nin Ümmet adına duasıdır. Seslenmeler, genellikle beyit içerisinde öbek yapı şeklinde görülebildiği gibi beyitlerin tamamının seslenme şeklinde olduğu örnekler de görülmüştür.

Vesîletü'n-Necât'ta beş farklı seslenme ünlemi (*âh, vâ, ey, eyâ, yâ*), 5 farklı seslenme sözcüğü (*Habîb, Merhabâ, Merhabân bik, Rahmeten li'l-âlemîn, Şah*) tespit edilmiştir. Hususan Peygamberimize ithafen yazılmış olan bu eserde doğal olarak bariz bir şekilde en fazla seslenme sözü (51 kez) Peygamber Efendimiz için kullanılmıştır. Bu seslenmelerde Peygamberimize üç farklı ad (*Ahmed, Muhammed, Mustafa*) 45 farklı sıfat (*Habîba'llâh, emîn, nûr-ı Hak* vb.) ile hitap edilmiştir. Bu hitaplardan en fazla kullanılan 5 kez ile *Yâ Muhammed* olmuştur. Allah'a hitaben seslenmelerde ise en fazla kullanılan *Yâ İlahî* (5) hitabıdır, diğerleri ise 4 kez *Allâh*, 2 kez *Yâ Rahîm*, birer kez de (*Ey hatâ-pûş u atâsı çok Kerîm, (Ey) Mevlâ, eyâ Rabb-i Rahîm, ol Muîn, (yâ) ilâh, (yâ) Kerîm, (yâ) Rahîm*'dir.

Seslenme ünlemleri hitap edilen kişilerin isimleriyle birlikte öbek yapı oluşturmakta (*yâ Muhammed*), ancak bazı durumda seslenme ünlemi (*ey, eyâ, hey* vb.) olmadan da (arkadaş!, çocuk!) seslenme ifade edilebilmektedir. *Vesîletü'n-Necât'ta* öbek yapı oluşturmadan yalnız başına seslenme ünleminde meydana gelmiş seslenmelere (*ey, yâ, hey* vb.) hiç rastlanmamış, yalnız başına ünlemlikle oluşturulmuş seslenmeler (*merhaba!, Habîbim!*) nadir tespit edilmiş, buna karşılık seslenmelerin bariz bir şekilde öbek yapı oluşturduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2007). Süleyman Çelebi ve Mevlid. Kara, M. ve Kemikli, B. (Ed.). *Prof. Dr. Hüseyin Mucîb Mısrî ve Vesîletü'n-Necât'ın Arapça tercümesi* içinde (ss. 396-405). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Akkuş, M. (2016). Mevlid külliyatı I. Kemikli, B. (Ed.). *Vesîletü'n-Necât* içinde (ss. 79-103). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aksoy, H. (2004). *Mevlid/Türk Edebiyatı*, TDV İslâm Ansiklopedisi'nden erişilen adres: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid>.
- Alan, N. (2021). Yunus Emre Divanı'nda seslenme sözleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı, 83-111.
- Alkan Ataman, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde hitaplar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Altunsarı, G. (2004). *Yunus Emre Divanı'nın şekil yönünden incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Alyılmaz, C. (2011). Ünlemlerin seslenmeleri kuvvetlendirici işlevleri. *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler içinde* (646-652). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, S. (2015). Türkçenin söz diziminde seslenmeler ve seslenme öbekleri. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 54, 31-50.
- Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003). *Sözcük türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Aydın, A. (2018). Anadolu ağızlarında ünlemler ve bir sınıflandırma denemesi, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4 (7). 101-162.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Coşkun Seber, T. (2020). *Eski Türkçede seslenme ifadeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Delice, H. İ. (2017). *Sözcük türleri*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Demirbaş, M. (2017a). Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi [TEKE]*, 6 (4), 2154-2181.
- Demirbaş, M. (2017b). *Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Dinar, T. (2016). Türkiye Türkçesinde Bir Ünlemleşme Örneği: Başlatma-Başlarım. *Gazi Türkiyat*, (19), 23-34. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat/issue/65595/1011675>
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğru, F. (2018). Seslenme sözleri ve genel Türkçe sözlüklerdeki görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 135-150. doi: 10.17494/ogusbd.458087.
- Doğru, F. (2019). Sözcük türleri. Boz, E. (Ed.). *Türkiye Türkçesi III* içinde (ss. 169-193). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1993). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Eroğlu, S. (2010), Edebî bir tür olarak mevlitler -şekil özelliklerine dair bazı değerlendirmeler-. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (18), 125-142.
- Gedizli, M. (2015), Türkçede ünlemler ve temel işlevi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 126-134.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gülensoy, T. (1998). *Türkçe el kitabı*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hill, V. (2007). *Vocatives and the pragmatics-syntax interface*. *Lingua*.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kavalıçeşme Kotan, H. (2015). *Yunus Emre Divanı'nın söz dizimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kemikli, B. (2016). Mevlid külliyyatı. *Ön söz* içinde (ss. 9-12). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nalbant, M. Vefa ve Uzunmaya Dilek (2015). İsmail Çeşli hatıra kitabı. Çelepi, M. S. (Ed.). *Türkçede Tanrı adlarının, Tanrı adı bulunduran öbek ve cümlelerin ünlemleşmesi içinde* (ss. 329-343). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okiç, M. T. (1975). Çeşli dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin tercemeleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (1). 17-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniilah/issue/2747/36635>
- Omarovi, S. (2019). *Arapçada ünlem ifadeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öksüz, P. (2018). *Kutadgu Bilig'de ünlem grupları ve yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Özen, M. Y. (2004). *Türkiye Türkçesi konuşma dilinde seslenme biçimleri üzerine gözlemler genel sınıflama*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara.
- Pekolcay, A. N. (2004). *Mevlid*, TDV İslâm Ansiklopedisi'nden erişilen adres: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid--suleyman-celebi>
- Şen, S. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda kadına yönelik hitaplar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (2), 627-641.
- Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2015). Türk yazı dillerinde iyelik işaretleyicilerinin kiplik anlamları. *Dil Araştırmaları*, 17, 51-72.
- Yıldız, E. (2013). *Türkçede sevgi sözleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yoldaşev, A. A. (2012). Türk dillerinde sesleniş sözcükleri (B. Güneş Çev.). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, 441-446.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Geçmişten Günümüze Okul Müdürlüğü: Okul Müdürlerinin Metaforik Algıları

School Principalship from Past to Present: Metaphoric Perceptions of School Principals

Doç. Dr. Ertuğ CAN¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, geçmişten günümüze okul müdürlerinin “okul müdürlüğü” kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla belirlemektir. Araştırma 2018-2019 öğretim yılında İstanbul’da görevli 56 okul müdürü ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verileri açık uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış bir form aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen metaforlar betimsel ve içerik analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmada okul müdürleri geçmişteki okul müdürlüğü kavramına ilişkin 10 farklı kavramsal kategori altında 53 metafor üretmişlerdir. Bu kavramsal kategoriler, “saygın, rahat, otoriter, güvenli, değerli, lider, ulaşılmaz, dokunulmaz, resmî ve zor” olarak belirlenmiştir. Okul müdürleri, günümüzdeki algılamalarına bağlı olarak “okul müdürlüğü” kavramı ile ilgili 11 farklı kavramsal kategori altında toplam 54 adet geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kavramsal kategoriler, “hizmetkâr, siyasî, değersiz, güvensiz, sorumluluk, yetkisiz, belirsizlik, rehber, baskı, ateşten bir gömlek, kariyer” olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, okul müdürlerinin geçmişten günümüze "okul müdürlüğüne" ilişkin metaforik algıları bir bütün olarak ele alındığında, geçmişteki metaforik algılamalar daha olumlu iken, günümüzdeki metaforik algılamaların daha olumsuz olduğu görülmektedir. Okul müdürlerinin değişen görev, rol, sorumluluk ve beklentileri ile sürekli yasal düzenleme değişiklikleri, katılımcıların metaforik algılarını etkilemiş olabilir. Okul müdürlüğü için yasal düzenlemeler yapılması, meslekî standartlar ve yeterlikler geliştirilmesi faydalı olabilir. Okul müdürlüğü eğitim politikaları bağlamında yeniden ele alınmalıdır. Böylece, "okul müdürlüğü" bakış açısı değişebilir.

Anahtar Kelimeler: Okul müdürlüğü, geçmişte okul müdürlüğü, günümüzde okul müdürlüğü, okul müdürü, metafor

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this research is to determine the perceptions of school principals regarding the concept of "school principalship" from past to present through metaphors. The research was carried out with 56 school principals working in Istanbul in the 2018-2019 academic year. The phenomenology design was used within the scope of qualitative research method. The data were collected through a structured consisting of open-ended questions. Metaphors were evaluated with descriptive and content analysis. Participants produced 53 metaphors under 10 conceptual categories regarding the concept of school principalship in the past. These categories were determined as "respectable, comfortable, authoritarian, secure, valuable, leader, inaccessible, untouchable, official and difficult". Depending on their current perceptions, participants have produced 54 valid metaphors under 11 categories. These conceptual categories were determined as "servant, political, worthless, insecure, responsibility, unauthorized, uncertainty, guide, pressure, a shirt of fire, career". It is seen that the metaphorical perceptions in the past were more positive while today's metaphorical perceptions are more negative. School principals' changing duties, roles, responsibilities, expectations and continuous legal regulation changes, may have affected the metaphorical perceptions of the participants. It may be beneficial to make legal arrangements for the

¹Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ertugcan@gmail.com

Atf için (to cite): Can, E. (2022). Geçmişten günümüze okul müdürlüğü: Okul müdürlerinin metaforik algıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 861-884.

school principalship, and to develop professional standards and competencies. School principalship should be reconsidered in the context of education policies. Thus, the "school principalship" perspective may change.

Keywords: School principalship, school principalship in the past, school principalship today, school principal, metaphor

Paper Type: Research

Giriş

Okulların görevlerini etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için etkili yönetimi ile birlikte, okul müdürlerine de önemli rol ve görevler düşmektedir. Başaran'ın (1996) belirttiği gibi okul, eğitim sisteminin eğitimi üreten temel sistemi ve eğitim yönetiminin aracıdır. Okul, eğitimsel etkinliklerin düzenli ve sistematik yürütülebilmesi amacıyla tasarlanan eğitim ortamı (Özdemir, 2018, s.148), sosyal bir sistem olarak ise öğretme ve öğrenmeye hizmet eden örgütlerdir (Hoy, & Miskel, 2012, s.33). Okulların toplumda yerine getirmeleri beklenen sosyal, ekonomik ve politik görevleri bulunmaktadır (Bursalıoğlu, 2000, s.37). Okulların bu görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri okul müdürlerinin üstlendikleri görev, rol ve sorumlulukları gerçekleştirebilmelerine bağlıdır. Çelikten'in (2004) yaptığı çalışmaya göre, okul müdürleri anne, baba, iş adamı, öğretim liderliği, arabulucu, disiplin sağlayıcı, rehber, yargıç, öğretmen, yönetici, sırdaş, eğitici, problem çözücü, iletişim başlatıcı gibi roller üstlenmektedir. Okulların etkililiği için okul müdürlerinin bu rolleri ile görev ve yetkilerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Okul örgütünü okul müdürü yönetir (Demirtaş, 2014, s.121) ve bu yüzden, okulun amaçlarını gerçekleştirecek, yapısını yaşatacak ve havasını koruyacak iç öğelerin lideri okul müdürü olmalıdır (Bursalıoğlu, 2000, s.40). Çünkü okulların etkililiğinde rol oynayan en önemli öğelerden biri okul müdürleridir (Hoy, & Miskel, 2012, s.283). Okul ya da eğitim örgütü, işleyişi boyunca küçük büyük sorunlarla karşı karşıya kalır. Bu sorunlar çözülmeden okulun ya da eğitim örgütünün amaçlarını gerçekleştirmesi, planlanan düzeye ulaşamaz (Başaran, 1996, s.29). Okullar etkili olabilmek ve uzun süreli hayatta kalabilmek için değişen çevre koşullarına ayak uydurmak zorunda olan açık sistemlerdir (Hoy, & Miskel, 2012, s.416). Okulların etkililiği ve başarısında okul yöneticilerinin önemli bir rolü vardır (Balci, 2001). Ancak, Bursalıoğlu'nun da (2000), belirttiği gibi okul yönetiminin en temel görevi olan okulu amaçlarına uygun yaşatabilmesinde okul yöneticilerinin yetki ve sorumluluk düzeyleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü okul yöneticilerinin yetki ve sorumluluk düzeyleri okul yönetiminin değerini yükselttiği gibi, önemini de artırmaktadır. Bu bağlamda etkili bir okul yönetimi için okul yöneticilerinin yetki ve sorumluluk dengesinin sağlanmasının önemli olduğu belirtilebilir. Ancak, Erdoğan'a (2000, s.89) göre, okul yöneticiliği için Türkiye'de bürokratik işlemlerin dışında uzmanlığı yansıtan bir gereklilik olmadığı için okul yönetimi ve okul yöneticiliği, meslekî açıdan belirli bir çerçeveye oturamamıştır. Okul yöneticiliğini çağrıştıran belirli bir farklılık yoktur. Balyer'in (2012, s.85) belirttiği gibi, günümüzde okulların yapısının değişmesine paralel olarak okul müdürlerinin otorite tesisi, sorumluluk, öğretim programı, finansal konular, personel değerlendirme, okul politikalarını oluşturma ve karara katılım gibi rollerinde değişimler olmakta ve beklentiler farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, okul müdürlüğünün bu görevi yerine getiren okul müdürleri tarafından nasıl algılandığı da önemli görülmektedir. Bu çalışmada okul müdürlüğüne ilişkin metaforlar incelenmiştir.

Metaforlar bir düşünce ve görme şekli olarak yeni bir olguyu anlama ve açıklama bakımından katkı sağlamaktadır (Morgan, 1998). Metafor, bir bireyin yüksek düzeyde soyut, karmaşık veya kuramsal bir olguyu anlamada ve açıklamada işe koşabileceği güçlü bir zihinsel araçtır. Genel bir metafor ilişkisinde, metaforun kaynağı, metaforun konusunu farklı bir açıdan anlama ve açıklamada zihinsel bir "filtre" veya "süzgeç" işlevine sahiptir (Saban, 2008). Metaforlar, sosyal destek, etkileşim, ağ, ilişkiler ve diğer çeşitli sosyal faktörlerin önemli unsurlarını ortaya çıkarmada yollar sağlar ve araştırmacıya çeşitli açıklamaları ve ilişkileri

kuramsallaştırırken rolünü temsil etme fırsatı sunar (Berg, 2001, s.171; Akt: Kesik ve Aslan, 2020, s.332).

Okul müdürlerine ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde değişik metafor araştırmaları yer almaktadır. Literatürde ulusal düzeyde okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik algılarını metaforlar yoluyla belirlemeye yönelik değişik araştırmalar (Demirtaş ve Özer, 2014; Konan ve Yılmaz, 2016; Yalçın ve Erginer, 2012) bulunmaktadır. Bazı araştırmalar (Akan, Yalçın ve Yıldırım, 2014; Akan ve Yarım, 2019; Baştan, Tetik ve Kasımay, 2014; Boydak Özcan ve Şener, 2014; Cerit, 2008b; Çobanoğlu ve Gökalp, 2015; Dönmez, 2008; Gencer, 2021; Görgülü, 2019; Inbar, 1996; Korkmaz ve Çevik, 2018; Lum, 1997; Örucü, 2014; Pesen, Kara ve Gedik, 2015; Turhan ve Yaraş, 2013; Tüzel ve Kalyon, 2017; Tüzel ve Şahin, 2014; Yalçın, 2011; Yalçın ve Erginer, 2014; Yıldırım ve Uğur, 2011) ise farklı katılımcıların okul müdürü kavramına yönelik metaforik algılarını belirlemeye yöneliktir. Bu araştırmaların genellikle öğretmen, öğretmen adayları ve öğrencilerin katılımı ile yürütüldüğü ve okul müdürlerinin yeterlik alanlarına odaklandığı, eğitim politikaları ve uygulamaya dönük öneriler geliştirildiği görülmektedir. Balyer'e (2013) göre, okul müdürlerinin görev, rol ve sorumlulukları ile okul müdürlüğü makamı, okulların etkililiğinde ve öğretimin kalitesinde büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik algılarını geçmişten günümüze metaforlar aracılığıyla ortaya koymak büyük önem taşımaktadır.

1. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin geçmişten günümüze “okul müdürlüğüne” ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Araştırma kapsamında, okul müdürlerinin geçmişten günümüze okul müdürlüğüne ilişkin metaforik algıları aşağıdaki sorulara göre belirlenmeye çalışılmıştır: Okul müdürlerinin;

1. Okul müdürlüğüne yönelik geçmişte sahip oldukları metaforlar nelerdir? Bu metaforlar, ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategoriler altında yer almaktadır?

2. Okul müdürlüğüne yönelik günümüzde sahip oldukları metaforlar nelerdir? Bu metaforlar, ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategoriler altında yer almaktadır?

Bu araştırma, okul müdürlerinin doğrudan okul müdürlüğüne yönelik geçmişteki ve günümüzdeki metaforik algılarını ortaya koyması bakımından diğer araştırmalardan farklılık taşımaktadır. Çünkü literatürde okul müdürlüğüne değil, genellikle okul müdürüne ve okul müdürünün farklı özelliklerine yönelik farklı katılımcıların (öğrenci, öğretmen, öğretmen adayı, veli) görüşlerine dayalı araştırmalar yer almaktadır. Literatürde okul müdürlerinin okul müdürlüğünü geçmişte ve bugün nasıl algıladıklarını metaforlar yardımıyla belirlemeye yönelik bir araştırmaya rastlanmaması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, okul yöneticileri atama ve görevlendirilme yönetmelikleri 1990 ile 2018 yılları arasında 14 defa değiştirilmiş (Karip, 2018), mevcut yönetmelik de (MEB, 2021a) 2021 yılında 15. defa değiştirilmiştir. Bu durum, okul müdürlüğünün yasal anlamda sağlıklı bir temele oturtulmadığını göstermektedir. Ayrıca, Türkiye’de okul müdürlüğünün profesyonel bir meslek olarak kabul edilmemesi ve okul müdürü yetiştirmeye yeterince önem verilmemesi (Balyer ve Gündüz, 2011), okullara yönetici seçme, yetiştirme ve atamada adil ve güvenilir bir sisteme ihtiyaç olması (Sezer ve Engin, 2021), okul yöneticiliğinin bir meslek olarak görülmemesi ve okul yöneticiliğine atanan müdürlerin hizmet öncesinde ve hizmet sürecinde tam olarak yetiştirilememesi (Yıldırım, 2011), şeklinde sorunlar sıralanmaktadır. Bununla birlikte, 20. Milli Eğitim Şûra Kararları (MEB, 2021b), 2023 Vizyon Belgesi (MEB, 2018) ve Öğretmen Strateji Belgesi (MEB, 2017) incelendiğinde, okul yöneticilerinin yetiştirilmesi ve meslekî yeterliklerinin sağlanmasına ihtiyaç bulunduğu, okul yöneticiliğinin liyakat ve uzmanlık temelinde profesyonel bir meslek olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Görüldüğü gibi gerek yasal boyutta gerekse pedagojik ve meslekî olarak okul müdürlüğü konusunda karşılaşılan sorunlar ve tespitler bu konunun farklı bir bakış açısı ve yöntem temelinde incelenmesini gerektirmektedir. Böylece, okul müdürlerinin okul müdürlüğünü

geçmişte ve günümüzde nasıl algıladıklarının metaforlar yoluyla belirlenmesi, okul müdürlüğünün mevcut görünümünü ortaya koyması ve okul müdürlüğünün gelişimine katkı sağlaması, bu araştırmanın alandaki bir boşluğu doldurması bakımından büyük önem taşımaktadır. Böylece, okul müdürlüğünün geçmişten bugüne doğru nasıl algılandığı ve bu algılamanın nasıl bir gelişim gösterdiğinin ortaya koyulmasına ve elde edilecek sonuçlara yönelik çıkarımlara yardımcı olacağı söylenebilir.

2. Yöntem

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden olan olgubilim (fenomenoloji) deseninde tasarlanmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2006) göre, olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve olguyu dışa vurabilecek bireyler ya da gruplardır. Bu araştırmada okul müdürlerinin okul müdürlüğüne ilişkin yaşantıları belirlenmeye çalışılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'in (2006) belirttiği gibi, metaforlar betimleme amacıyla kullanıldıklarında, durum, olay ve olgular olduğu gibi betimlenir, resmedilir, yani metaforlar nitel veri toplama yöntemi olarak kullanıldıklarında betimleme işlevi yerine getirmektedir. Morgan (1998) ise metaforun genel olarak söylemi söylemeye yönelik söz sanatlarından bir olduğunu ve bu düşüncenin zamanla insanın dünyayı kavraması veya görmesi şeklinde algılanmaya başladığını belirtmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 öğretim yılında İstanbul'un Maltepe ve Kadıköy İlçelerinde görevli 56 okul müdüründen oluşmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde aktif olarak okul müdürlüğü yapmaları ve kolay ulaşılabilir olmaları kriterleri esas alınmıştır. Bu kapsamda araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme (Yıldırım ve Şimşek, 2006) kullanılmıştır. Araştırmaya katılan okul müdürlerine ilişkin kişisel veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Okul müdürlerinin kişisel özelliklerine ilişkin frekans dağılımları

Kişisel Özellikler	Özellik Kategorileri	(n)
Kıdem	0-1 yıl	6
	1-5 yıl	23
	6-10 yıl	13
	11-15 yıl	6
	16-20 yıl	3
	21-25 yıl	1
	26-30 yıl	4
	Toplam	56
	Branş	Sınıf Öğretmenliği
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği		6
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği		5
Okul Öncesi Öğretmenliği		2
Türk Dili ve Edebiyatı		2
Tarih		2
Elektrik-Elektronik Teknolojisi		2
Matematik		2
Diğer		7
Toplam		56

Tablo 1 incelendiğinde, okul müdürlerinin çoğunluğunun (n=23) kıdeminin 1-5 yıl arasında olduğu ve genellikle sınıf öğretmenliği (n=28) mezunu oldukları görülmektedir. Okul müdürlerinin belli bir çalışma kıdemine sahip olmalarının araştırmada daha derinlemesine verilerin elde edilmesine katkı sağladığı söylenebilir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış bir form aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma gönüllülük esasına göre yürütülmüştür. Veri toplama aracı geliştirilmeden önce konu ile ilgili alan yazın taraması gerçekleştirilmiş ve altı okul müdürü ile ön görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde okul müdürlerinin geçmişteki okul müdürlüğüne yönelik özelemleri ve genellikle olumlu ifadeler kullandıkları gözlemlenmiştir. Mevcut dönemdeki okul müdürlüğünün ise zorlukları ile koşulların sürekli değişkenlik gösterdiğine yönelik görüşler belirttikleri görülmüştür. Bu ön görüşmeler ve alan yazın taraması sonucunda okul müdürlüğünün geçmişte ve bugün nasıl algılandığını belirlemeye yönelik taslak sorular hazırlanmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir. Böylece, taslak formda yer alacak aday sorular belirlenmiştir. Belirlenen taslak sorular, eğitim yönetimi alanında uzman olan ve genellikle nitel araştırmalar üzerine araştırmalar yürüten üç öğretim üyesinin görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda, araştırma formunda yer alacak soruların okul müdürlerinin görüşlerine göre okul müdürlüğünün geçmişte ve bugün nasıl algılandığını metaforlar yardımıyla belirlemenin amaca daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Okul müdürleri ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda araştırma soruları anlaşılabilirlik, açıklık, amaca uygunluk ve kapsam geçerliği bakımlarından da düzenlenmiş ve veri toplama aracına son şekli verilmiştir. Araştırma için Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulundan 19.04.2021 tarih ve E-35523585-302.14.99-9336 sayılı Etik Kurulu Onayı alınmıştır.

Veri toplama aracı uygulanmadan önce altı okul müdürünün katılımı ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada okul yöneticileri kavramı kullanılmasına rağmen, katılımcıların genellikle “okul müdürü” kavramını tercih ettikleri görülmüştür. Bu yüzden, yapılan ön görüşmelerde ve uzman görüşü doğrultusunda “okul yöneticisi” kavramı yerine “okul müdürü” kavramının kullanılmasına karar verilmiştir. Bu sonuç, aynı zamanda “okul müdürü” kavramının daha yaygın kullanıldığını ve kabul gördüğünü de göstermektedir.

Veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde okul müdürlerinin kişisel özelliklerini (kıdem ve branş) belirlemeye yönelik iki soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise yapılandırılmış iki soru yer almaktadır. Okul müdürlerinin “okul müdürlüğü” kavramının geçmişte ve günümüzdeki durumuna ilişkin görüşlerini metaforlar aracılığıyla ortaya koyabilmeleri için aşağıdaki cümleleri tamamlamaları istenmiştir:

“Okul müdürlüğü eskiden..... gibiydi çünkü.....”

“Şimdi ise okul müdürlüğü..... gibidir çünkü.....”

Araştırmada üretilen metaforları daha anlamlı hale getirebilmek ve betimleme gücünü artırmak amacıyla “çünkü” ifadesi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’in de (2006) belirttiği gibi, katılımcıların çünkü ifadesine vermiş oldukları yanıtlar ile farklı katılımcıların aynı metafora yönelik anlam farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2.1. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri, araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan okul müdürleri ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, okul müdürlerine araştırmanın amacı açıklanmış ve kişisel bilgilerin gizli tutulacağı belirtilmiştir. Sorular katılımcılara araştırmacı tarafından doğrudan yöneltilmiş ve anlaşılmayan noktalarda ek açıklamalar yapılmıştır. Araştırma verileri, okul müdürlerine yönelik bir eğitim semineri esnasında aynı anda toplu olarak uygulanmış ve veri toplama aracında yer alan soruları yazılı olarak cevaplamaları istenmiştir. Uygulama sonucunda toplam 68 form teslim alınmıştır.

2.2.2. Verilerin Analizi

Araştırma verileri içerik analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların boyutlarının ortaya çıkarılmasına olanak sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Verilerin analizi

aşamasında okul müdürlerinin geçmişte ve bugünkü algılamalarına bağlı olarak okul müdürlüğü ile ilgili üretilen metaforlar araştırmacı ve iki alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Daha sonra, Kesik ve Aslan'ın (2020) belirttiği gibi, “adlandırma, eleme, derleme, kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliği sağlama, frekans hesaplama” aşamaları izlenmiştir. Verilerin analizi aşamasında, elde edilen toplam 68 yapılandırılmış form incelenmiştir. Adlandırma aşamasında, okul müdürlerinin ürettiği oldukları metaforlar numaralandırılmıştır. Eleme aşamasında tüm metaforlar gözden geçirilmiş, cümlelerde metafor ifadesi taşımayan, yeterli görüş belirtilmeyen, metafor üretilmeyen, benzetme açıklaması yer almayan, amaca uygun olmayan eksik veya hatalı doldurulan 12 form elenmiştir. Verilerin analizinde üretilen metaforlar ile birlikte “çünkü” ifadesinin metafor ile ilişkili olması esas alınmıştır. Derleme aşamasında, geçersiz metaforlar çıkarıldıktan sonra kalan metaforlar tekrar listelenmiştir. Kategori geliştirme aşamasında ise okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik ürettiği oldukları metaforlar ortak özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

2.3. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Verilerin analizinde geçerlik ve güvenirliliğin sağlanması aşamasında, araştırmanın her aşamasının ayrıntılı olarak raporlanmasının geçerlik ve güvenirliliği artırmada olumlu etki ettiği söylenebilir. Araştırmanın uygulama aşamasının doğrudan araştırmacı tarafından gerçekleştirilerek katılımcılara ayrıntılı açıklamalar yapılması ve anlaşılmayan noktalarda geribildirimler sağlanması, araştırmanın iç güvenirliliğinin sağlanmasında olumlu katkı sağlamıştır. Araştırmada öncelikle altı okul müdürü ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada katılımcılara ilişkin demografik sorular ile açık uçlu soruların doğru anlaşıldığı tespit edilmiştir. Veri analizi sürecinde özellikle metaforların belirlenmesinde araştırmacıdan farklı olarak eğitim bilimleri alanında uzman bir araştırmacıdan destek alınmış, birbirinden bağımsız olarak metaforlar üretilerek daha sonra karşılaştırmalar yapılmıştır. İlk aşamada geçmişteki okul müdürlüğüne yönelik 68, günümüzdeki okul müdürlüğüne yönelik ise 64 metafor üretildiği tespit edilmiştir. Ancak, ikinci aşamada her iki araştırmacının analizleri karşılaştırılarak, aralarındaki uyum esas alınmış, gerekli eleme ve birleştirmeler sonucunda geçmişteki okul müdürlüğüne yönelik 53, günümüzdeki okul müdürlüğüne yönelik ise 54 metafor belirlenmiştir. Ayrıca, verilerin analiz süreci ayrıntılı olarak açıklanmış, bulgular doğrudan alıntılar ile desteklenerek katılımcı numaraları K1, K2, K3 şeklinde kodlanarak bulgular bölümünde sunulmuştur. Kodlamanın güvenirliliğini belirlemek amacıyla Miles ve Huberman'ın (1994, s. 64), [Güvenirlilik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] x 100, formülü uygulanmıştır. Bu aşamada okul müdürlerinin geçmişte okul müdürlüğünü nasıl algıladıklarına ilişkin ürettiği oldukları metaforlara ilişkin güvenirlilik analizi yapılmıştır. [Güvenirlilik = 46 / (46 + 7)] x 100 = .87; işlemi sonucunda kodlayıcılar arasındaki uyum .87 olarak bulunmuştur. Daha sonra, okul müdürlerinin günümüzde okul müdürlüğünü nasıl algıladıklarına ilişkin ürettiği oldukları metaforlara ilişkin güvenirlilik analizi yapılmıştır. [Güvenirlilik = 48 / (48 + 6)] x 100 = .89; işlemi sonucunda kodlayıcılar arasındaki uyum .89 olarak bulunmuştur. Bu güvenirlilik analizleri sonucunda, kodlayıcılar arası tutarlılığın %70'ten büyük olması, kodlamaların tutarlı olduğunu (Miles ve Huberman, 1994) doğrulamaktadır.

2.4. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmacı bizzat alanda zaman harcayan, araştırma kapsamındaki kişilerle doğrudan görüşen ve gerektiğinde bu kişilerin deneyimlerini yaşayan, alanda kazandığı bakış açısını ve deneyimleri, toplanan verilerin analizinde kullanan kişidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.43). Ancak, nitel araştırmalarda araştırmacının yansızlığını sağlayabilmek için araştırma yapılan konu, olay ve olguların doğal ortamına müdahale etmemesi gerekmektedir. Bu araştırmada araştırmacı olabildiğince yansız davranmaya, katılımcıları etkilememeye çalışmıştır. Doğal ortama duyarlı davranarak araştırmanın deseni, katılımcılar, veri toplama aracı ve verilerin analizi ile bulguların sunumunda açık, esnek ve tarafsız olmaya gayret etmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde okul müdürlerinin geçmişte ve günümüzdeki algılamalarına bağlı olarak “okul müdürlüğü” kavramına yönelik metaforlara ilişkin elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Geçmişte Okul Müdürlüğüne İlişkin Metaforlar

Araştırma bulgularına göre, okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik geçmişte sahip oldukları metaforlar ile metaforların ortak özellikleri bakımından yer aldıkları kavramsal kategoriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Geçmişte okul müdürlüğüne ilişkin kavramsal kategoriler ve metaforlar

Kavramsal Kategoriler	Metaforlar	Metafor Sayısı	Kişi Sayısı (f)
Saygın	Adam (f=2), daha demokratik seçilmiş, saygınlığı olan bürokrat, itibarlı, prestijli bir iş, saygınlığı olan bir makam, rahat koltuk, şık bir kıyafet, saygın (f=3), müdür, daha ciddi bir kurum, liyakat, kariyer.	13	16
Rahat	Fıstık, yatış yeri, katıksız ekme, yumuşak rahat bir koltuk (f=2), rahat, kebab, koltuk sevdası, rahat bir meslek dalı.	8	9
Otoriter	Buz, otoriter (f=4), öğrencilerin korktuğu bir yer, komutanlık, despot, saygınlığı var gibi ama korkulan.	6	9
Güvenli	Güvenli liman, yapılabilir, çok uzun ömürlü, garanti kadro, kavanozun içindeki taş, halat.	6	6
Değerli	Cazip, değerli bir iş (f=3), inisiyatif kullanılan, daha bağımsız, kaftan, liyakatli.	6	8
Lider	Okulun önderi, olması gerektiği gibi, güvenilen, baba.	4	4
Ulaşılmaz	Genel müdürlük, ulaşılmaz, makam, kapalı kapılar ardında ulaşılamaz.	4	4
Dokunulmaz	Kral (f=4), dokunulmaz, ağalık.	3	6
Resmî	Ciddî, yönetici (f=2).	2	3
Zor	Ateşten gömlek.	1	1
Toplam		53	66

Tablo 2’de görüldüğü gibi, okul müdürleri “okul müdürlüğü” ile ilgili olarak geçmişteki algılamalarına bağlı olarak 10 kavramsal kategori altında 53 geçerli metafor üretmiştir. Bu kavramsal kategoriler, üretilen metafor sayısına göre sırasıyla “saygın, rahat, otoriter, güvenli, değerli, lider, ulaşılmaz, dokunulmaz, resmî ve zor” olarak belirlenmiştir. Aynı metaforu birden fazla katılımcının ifade ettiği, bazı katılımcıların ise birden fazla metafor ürettikleri görülmektedir. Görüldüğü gibi, “saygın” kategorisinde daha fazla metafor üretilmiştir. Okul müdürlerinin geçmişteki okul müdürlüğüne ilişkin ürettiği metaforların sıralaması Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Geçmişteki okul müdürlüğüne ilişkin kavramsal kategoriler

Şekil 1’de görüldüğü gibi, okul müdürlerinin geçmişteki okul müdürlüğüne ilişkin üretmiş oldukları metaforlar 10 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kavramsal kategorilerin ve metaforların genellikle olumlu olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların kavramsal kategoriler altında üretmiş oldukları metafor örnekleri aşağıda sunulmuştur.

3.1.1. Saygın Olarak Okul Müdürlüğü

16 katılımcının 13 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Adam (f=2), daha demokratik seçilmiş, saygınlığı olan bürokrat, itibarlı, prestijli bir iş, saygınlığı olan bir makam, rahat koltuk, şık bir kıyafet, saygın (f=3), müdür, daha ciddi bir kurum, liyakat, kariyer, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “adam” gibiydi, çünkü hepsi olmasa da genelde bir süreçten geçerek, pişerek, olgunlaşarak “müdür” oluyorlardı. Genel kabul görüyorlardı. Bir duruşları vardı. Bir zırhları vardı elbet “657”. Ancak, “adamlar” bunu hiç kullanmazlardı. Onların isimleri ile anılırdı okullar. A... S.....’un okulu gibi.” (K1)

“Okul müdürlüğü eskiden “daha demokratik seçilmiş” gibiydi, çünkü ideolojik ve politik görüşe göre değil, daha çok kişisel özellikleriyle bu işi yapabilirliğine göre seçilirdi.” (K4)

“Okul müdürlüğü eskiden “saygınlığı olan bürokrat” gibiydi, çünkü yetkisi olan, dış etkenlerin daha az müdahil olduğu bir meslek grubuydu.” (K13)

“Okul müdürlüğü eskiden “prestijli bir iş” gibiydi, çünkü herkes sana gıpta ile bakar, saygı duyardı.” (K25)

“Okul müdürlüğü eskiden “saygınlığı olan bir makam” gibiydi, çünkü veliler ve öğrenciler okul müdürüne saygı gösteriyorlardı. Öğretmenlerin nazarında saygınlığı ve ağırlığı olan bir makamdı.” (K27)

“Okul müdürlüğü eskiden “rahat bir koltuk” gibiydi, çünkü rahattı, atanma koşulları belirgin idi. Hak ederek bir yere atanıyorduk. Sınav sistemi ile en azından hak ederek atanıyorduk. Herkes saygı duyuyordu.” (K28)

“Okul müdürlüğü eskiden “daha ciddi bir kurum” gibiydi, çünkü herkes tarafından (öğrenci-öğretmen-veli) daha saygın görülürdü.” (K48)

3.1.2. Rahat Olarak Okul Müdürlüğü

9 katılımcının 8 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; fıstık, yatış yeri, katıksız ekme, yumuşak rahat bir koltuk (f=2), rahat, kebab, koltuk sevdası, rahat bir meslek dalı, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “fıstık” gibiydi, çünkü üzerinde baskı yoktu, tatlıydı.” (K16)

“Okul müdürlüğü eskiden “yatış yeri” gibiydi, çünkü seni kolay kolay rahatsız eden unsurlar yoktu. Çok ciddi problemler yoksa emekli olanak kadar dokunulmazdı.” (K22)

“Okul müdürlüğü eskiden “yumuşak rahat bir koltuk” gibiydi, çünkü yetkileri fazlaydı, statüsü değişti, itibarı fazlaydı, yaptırımı çoktu, sorumlulukları daha azdı. Beklentiler yoktu ve memnuniyet dikkate alınmazdı.” (K26)

“Okul müdürlüğü eskiden “kebab” gibiydi, çünkü sorumluluklar azdı, beklentiler azdı. Siyasiler kafalarına göre idareci seçerlerdi.” (K38)

“Okul müdürlüğü eskiden “koltuk sevdası” gibiydi, çünkü öğretmenlik yapmak yeterliydi, çok şartlar aranmıyordu. Müdür olmak isteyen çoktu.” (K46)

“Okul müdürlüğü eskiden “rahat bir meslek dalı” gibiydi, çünkü bürokrasi daha etkili olduğundan sadece durumu idare etmesi yeterliydi.” (K55)

3.1.3. Otoriter Olarak Okul Müdürlüğü

9 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Buz, otoriter (f=4), öğrencilerin korktuğu bir yer, komutanlık, despot, saygınlığı var gibi ama korkulan, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “buz” gibiydi, çünkü daha kabaydı. Fikirlerinizi rahat açıklayamazdınız. Keyfiyete göre atanır. Atanması için tek kriter siyasi idi. Şiddet vardı. Öğretmen kayırmalar çok fazlaydı. Veli ve öğrenciler horlanırdı.” (K6)

“Okul müdürlüğü eskiden “öğrencilerin korktuğu bir yer” gibiydi, çünkü okul müdürünün yönetimde etkisi çoktu. Hesap sorulabilirlik yoktu. Otoriter ve sert görünmek zorunda gibiydiler.” (K18)

“Okul müdürlüğü eskiden “otoriter” gibiydi, çünkü okul müdürleri öğretmenler üzerinde daha çok baskıcı bir yaklaşımla yönetmeyi üstleniyordu.” (K37)

“Okul müdürlüğü eskiden “despot” gibiydi, çünkü her konuda kendisi karar verirdi. İnternet vs. olmadığından haberleşme ve bilgiye ulaşmak kolay değildi. Kendi düşüncelerine göre okulu yönetirdi.” (K44)

“Okul müdürlüğü eskiden “otoriter” gibiydi, çünkü katı kurallarla yönetiliyordu. Üst amirlerle konuşmak zordu.” (K47)

“Okul müdürlüğü eskiden “saygınlığı var gibi ama korkulan” gibiydi, çünkü müdür denilince öğretmen ve öğrenciler korkuyla yanına gidiyordu” (K49)

3.1.4. Güvenli Olarak Okul Müdürlüğü

6 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Güvenli liman, yapılabilir, çok uzun ömürlü, garanti kadro, kavanozun içindeki taş, halat, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “yapılabilir” gibiydi, çünkü okuldaki görevin yarın ve gelecekte devam edeceğini biliyordu.” (K10)

“Okul müdürlüğü eskiden “çok uzun ömürlü” gibiydi, çünkü okul müdürü müdürlüğe ilk başladığı okulda uzun yıllar müdürlük yaptıktan sonra bu okuldan emekli oluyordu.” (K20)

“Okul müdürlüğü eskiden “garanti kadro” gibiydi, çünkü her gelen istediği kadar o okulda çivi çakmadan kalıyor ve sorumsuzca okulu yönettiğini düşünüyordu.” (K21)

“Okul müdürlüğü eskiden “kavanozun içindeki taş” gibiydi, çünkü başarılı olsa da başarılı olmasa da herhangi bir cezai yaptırım ile karşılaşmıyordu. Garantili, ömür boyu süren bir koltuk gibi düşünülebilir. ...” (K50)

“Okul müdürlüğü eskiden “halat” gibiydi, çünkü atandıktan sonra görevimize devam edeceğimizi biliyorduk.” (K51)

3.1.5. Değerli Olarak Okul Müdürlüğü

8 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; cazip, değerli bir iş (f=3), inisiyatif kullanılan, daha bağımsız, kaftan, liyakatli, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “değerli bir iş” gibiydi, çünkü okul müdürlüğü yapmak daha çok risk almayı gerektiren, sorumluluğu olan, yetki kullanılan bir görevdi. Daha çok severek ve isteyerek yapılıyordu.” (K2)

“Okul müdürlüğü eskiden “inisiyatif kullanılan daha bağımsız” gibiydi, çünkü meslek olarak daha itibarlı, toplumun gözünde daha değerliydi.” (K9)

“Okul müdürlüğü eskiden “kaftan” gibiydi, çünkü hiçbir siyasi etki yoktu. Müdürün siyasi görüşü, mensubu olduğu sendikanın çok önemi yoktu. Başarı çokta objektif, adaletli olmasa da ödüllendirilebiliyordu.” (K31)

“Okul müdürlüğü eskiden “değerli bir iş” gibiydi, çünkü görevini bağımsız yapandı.” (K42)

“Okul müdürlüğü eskiden “liyakatli” gibiydi, çünkü okul müdürlüğünde liyakat ve kariyere bakılırdı. Hak edenler müdür oluyordu.” (K56)

3.1.6. Lider Olarak Okul Müdürlüğü

4 katılımcının 4 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; okulun önderi, olması gerektiği, güvenilen, baba, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “okulun önderi, lideri” gibiydi, çünkü en iyi giyinen o idi. Her şeyi okulda ve çevrede o iyi bilirdi. Okulunda iyi öğretmenlerden biri idi.” (K8)

“Okul müdürlüğü eskiden “olması gerektiği” gibiydi, çünkü diğer personelden farklı statüde değerlendirilmekteydi. Önde giden, sözü dinlenen, yönetendi.” (K11)

“Okul müdürlüğü eskiden “baba” gibiydi, çünkü okul müdürü öğretmenlere liderlik eder, öğretmenine sahip çıkar ve saygı duyulan birisiydi.” (K52)

3.1.7. Ulaşılmaz Olarak Okul Müdürlüğü

4 katılımcının 4 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Genel müdürlük, ulaşılmaz, makam, kapalı kapılar ardında ulaşılabilir, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “genel müdürlük” gibiydi, çünkü yaptırım gücü çok fazlaydı, gıpta ile bakılan bir makamdı, astığı astık kestiği kestik ti, her şeyi müdür bilirdi, yaş ortalaması çok yüksekti.” (K3)

“Okul müdürlüğü eskiden “ulaşılmaz” gibiydi, çünkü öğretmen ve öğrenciler size ulaşamazdı arada sırlı duvarlar vardı.” (K23)

“Okul müdürlüğü eskiden “makam” gibiydi, çünkü odasına girilmez, okulda görünmezdi.” (K33)

“Okul müdürlüğü eskiden “kapalı kapılar ardında ulaşılabilir” gibiydi, çünkü okul ortamında çok fazla görünmeyen, işlerin müdür yardımcısı tarafından yapıldığı, imza için gidilen makamda oturan biriydi.” (K35)

3.1.8. Dokunulmaz Olarak Okul Müdürlüğü

6 katılımcının 3 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Kral (f=4) dokunulmaz, ağalık, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “kral” gibiydi, çünkü yetkileri vardı. Hem öğretmen, hem öğrenci üzerinde her türlü yetkisi vardı.” (K17)

“Okul müdürlüğü eskiden “dokunulmaz” gibiydi, çünkü kadro garanti, görevi kötüye kullanmadığınız sürece size kimse dokunamıyordu. İyi yönetseniz de, kötü yönetseniz de hep müdürdünüz.” (K23)

“Okul müdürlüğü eskiden “kral” gibiydi, çünkü halkın ve okul paydaşlarının gözünde müthiş bir saygınlık vardı, yetkileri fazlaydı.” (K39)

“Okul müdürlüğü eskiden “ağalık” gibiydi, çünkü okul müdürlerinin astığı astık, kestiği kestikti.” (K40)

“Okul müdürlüğü eskiden “kral” gibiydi, çünkü tek adamdı. Kuralları ve yaptırımları vardı.” (K54)

3.1.9. Resmî Olarak Okul Müdürlüğü

3 katılımcının 2 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; ciddi, yönetici (f=2), şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “yönetici” gibiydi, çünkü emrinde memur olarak çalışan kâtip, yardımcı hizmetli gibi görevliler vardı.” (K12)

“Okul müdürlüğü eskiden “yönetici” gibiydi, çünkü okul ile ilgili mevzuatları uygulamaya çalışan bir memurdu.” (K45)

3.1.10. Zor Olarak Okul Müdürlüğü

Bu kategoride 1 katılımcı ‘ateşten gömlek’ metaforunu üretmiştir. Katılımcının bu kategoride üretmiş olduğu metafor ifadesi şu şekildedir:

“Okul müdürlüğü eskiden “ateşten gömlek” gibiydi, çünkü ülkenin sosyo-ekonomik yapısı, gelişmişlik düzeyi, okulun fizikî şartları, velilerin eğitim düzeyi, günümüz şartlarından daha zordu.” (K14)

3.2. Günümüzde Okul Müdürlüğüne İlişkin Metaforlar

Araştırma bulgularına göre, okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik günümüzde sahip oldukları metaforlar ile metaforların ortak özellikleri bakımından yer aldıkları kavramsal kategoriler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Günümüzde okul müdürlüğüne ilişkin kavramsal kategoriler ve metaforlar

Kavramsal Kategoriler	Metaforlar	Metafor Sayısı	Kişi Sayısı (f)
Hizmetkâr	Hizmetkârlık, amele, hizmetçi (f=2), ateşten gömlek, gönüllü hizmetçilik, hizmet aracı, ırgat (f=2), stresli.	8	10
Siyasî	Kukla, birilerinin önerisi, ileri demokrasi denilen biatçılık, dansöz, yalalaklık, daha basit, yandaş, siyaset, şaibe.	9	9
Değersiz	Angarya, birilerinin seçtiği torpilli, kukla, ateşten gömlek, saygın değil, sıradan bir meslek, koltuk.	7	7
Güvensiz	Güvensiz liman, ateşli koltuk, bir kelebek gibi ömrü çok kısa, ateşten gömlek (f=2), koşucu yeri, pamuk ipliği.	6	7
Sorumluluk	Ateşten gömlek (f=4), yerine getirilmesi gereken görev (f=2), hizmetçi, tarlada çalışan ırgat, hamallık, başbakan.	6	10
Yetkisiz	Hizmetçi, iğneli çuval, ateşten gömlek, emir kulu, hamallık, sırtta bir yük.	6	6
Rehber	Takım koçluğu, paylaşımcı, daha insancıl, pamuk şekeri.	4	4
Belirsizlik	Su, ateşten bir gömlek (f=3), sıkıntılı.	3	5
Baskı	Ateşten gömlek (f=4), hamallık.	2	5
Ateşten bir gömlek	Dikenli gül, diken üstünde durmak.	2	2
Kariyer	Kariyer yapmak.	1	1
Toplam		54	66

Tablo 3’te görüldüğü gibi, okul müdürlerinin “okul müdürlüğü” kavramı ile ilgili günümüzdeki algılamalarına bağlı olarak 11 kavramsal kategori altında 54 geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kavramsal kategoriler, üretilen metafor sayısına göre sırasıyla “hizmetkâr, siyasî, değersiz, güvensiz, sorumluluk, yetkisiz, belirsizlik, rehber, baskı, ateşten bir gömlek, kariyer” olarak belirlenmiştir. Okul müdürlerinin günümüzde okul müdürlüğüne ilişkin üretmiş oldukları metaforların sıralaması Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Günümüzde okul müdürlüğüne ilişkin kavramsal kategoriler

Şekil 2’de görüldüğü gibi, okul müdürlerinin günümüzde “okul müdürlüğü” kavramına yönelik ürettikleri metaforlar 11 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kavramsal kategorilerin ve metaforların genellikle olumsuz olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların kavramsal kategoriler altında üretmiş oldukları metafor örnekleri aşağıda sunulmuştur.

3.2.1. Hizmetkâr Olarak Okul Müdürlüğü

10 katılımcının 8 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; hizmetkârlık, amele, hizmetçi (f=2), ateşten gömlek, gönüllü hizmetçilik, hizmet aracı, ırgat (f=2), stresli, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “hizmetkârlık” gibidir, çünkü okulun eğitim öğretim işlerinden, fizikî durumundan, her şeyinden sorumlu olan, bütün sorunları gidermesi istenen makam.” (K8)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “hizmetçi” gibidir, çünkü evrak kayıt, cevap verme, okulun kaloriferlerini yakma, gelen evrakları Milli Eğitim’den alma ve teslim etme, okulun güvenliği gibi pek çok işi yapan görevli gibidir. Ekonomik olarak emrinde çalışanlardan hiçbir farkı yoktur.” (K12)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “amele” gibidir, çünkü okul müdürü okulun her şeyidir. Hizmetlisi, muhasebecisi, inşaat ustası, proje yazanı, para kaynağı yaratmak için dilenmek zorunda olan, veli ile para arasında sıkışan bir kişidir.” (K13)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “hizmetçi” gibidir, çünkü gerektiğinde temizliği bile yapar. Veliden azarı ıstır. Öğrenciye sesini bile yükseltmez. Psikolojisi bozulur.” (K17)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü okulun her türlü işini planlayıp yapmak, yaptırmak senin görevin. Hepsini zamanında ve doğru dürüst yapmaz zorundasın.” (K25)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ırgat” gibidir, çünkü artık okul müdürleri keyfi uygulama yapan ağalar değil, öğrenci ve öğretmenlerine hizmet eden bireylerdir.” (K40)

3.2.2. Siyasî Olarak Okul Müdürlüğü

9 katılımcının 9 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Kukla, birilerinin önerisi, ileri demokrasi denilen biatçılık, dansöz, yalakalık, daha basit, yandaş, siyaset, şaibe, şeklindedir. Katılımcıların üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “kukla” gibidir, çünkü bir sendikanın işlerine bağlıdır. Bir grubun işlerine bağlıdır. Zırhları, sendikaları ya da gruplarıdır. Adlarını çok fazla telaffuz etmez okul çevresi. Kimin referansı ile müdür oldularsa onun adı anılır. Genel kabul görme şansları hiç yoktur. Tek şansları, taraflarının iktidar olmasıdır. Yoksa... .” (K1)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ileri demokrasi denilen biatçılık” gibidir, çünkü ideolojik ve politik olarak bizden olmalıdır. ‘Kendi adamınla çalışmak hükümet olarak haktır’, algısı yerleştirilmeye çalışılmıştır.” (K4)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “dansöz” gibidir, çünkü belli bir standardı yoktur. Sendikaların ve siyasetin etkisi altındadır. Keyfilik dönemi yaşanmaktadır.” (K24)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “yalakalık” gibidir, çünkü kimse hak ettiği için değil, hak etmeden birilerinin yanında olduğu için atamalar oldu. Kişinin özellikleri değil de, üyesi olduğu sendika belirleyici oldu. Başarılar ile performansın hiç önemli olmadığı sistem.” (K28)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “daha basit” gibidir, çünkü siyasilerin, sendikaların güdümünde hak etmeyen kişilerden seçilmeye başlandı, kriterler çok belirsizleştirildi.” (K32)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “yandaş” gibidir, çünkü atama yönünden güven vermeyen ve adil yapılmadığından saygınlığını yitirdi.” (K52)

3.2.3. Değersiz Olarak Okul Müdürlüğü

7 katılımcının 7 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Angarya, birilerinin seçtiği torpilli olan, kukla, ateşten gömlek, saygın değil, sıradan bir meslek, koltuk, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “angarya” gibidir, çünkü yardımcı hizmetli, memur, teknisyen yok, İş-Kur’dan gelen hizmetliler görevi öğreninceye kadar süreleri doluyor. Kırılan kapı kolunu, müdür veya müdür yardımcısı değiştiriyorsa, yaz tatilinde hizmetli olmadığı için okulun kapısındaki Şişeleri, çekirdek kabuklarını müdür temizliyorsa bu angaryadır.” (K15)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “birilerinin seçtiği torpilli” gibidir, çünkü kimsenin önemsemediği, değer vermediği, arkasından konuşulan, yüzüne söylenemeyen, okul müdürüyüm diye dolaşılan bir durumdur.” (K18)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “kukla” gibidir, çünkü başta siyasiler olmak üzere okul müdürü üst yöneticilerin, öğrencilerin ve velilerin oyuncağı durumundadır.” (K27)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “sıradan bir meslek” gibidir, çünkü okul müdürlüğünü artık herkes müdürden daha iyi biliyor.” (K41)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “koltuk” gibidir, çünkü günümüzde okul müdürlüğü yapmak isteyenler, okul müdürlüğünün gerektirdiği vasıfları taşımadan müdürlüğe oturmaktadırlar.” (K48)

3.2.4. Güvensiz Olarak Okul Müdürlüğü

7 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Güvensiz liman, ateşli koltuk, bir kelebek gibi ömrü çok kısa, ateşten gömlek (f=2), koşucu yeri, pamuk ipliği, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “güvensiz liman” gibidir, çünkü atama sisteminden dolayı eğer gerçekten müdürlük vasfına uygun olsa dahi güvenli bir liman olmaktan çıkmıştır.” (K5)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşli koltuk” gibidir, çünkü sistemlerin süreklilik arz etmeden keyfi değişmesi, koşulların yeterince iyileştirilmemiş olması ve her dönemde olan keyfi uygulamaların daha da artmış olması zorlayıcılık seviyesini yükseltmektedir.” (K14)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “bir kelebek gibi ömrü çok kısa” gibidir, çünkü okul müdürünün görevden almak çok kolay.” (K20)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü kadro garantisi olmaması ve yaptığın işi en iyi şekilde yapmazsan görevin biteceğini bilmen belki iş garantisi açısından zararlı ama iş verimi ve iş yapma açısından olumlu.” (K21)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “koşucu yeri” gibidir, çünkü 4 yıllığına görevlendirme, 4 yıl sonra performansına göre devam veya bitiş olabilir. Onun için başarı olmak zorundayız.” (K22)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü çok çalışmak ve başarılı olmak zorundasınız. Koltuk artık babanızın çiftliği değildir.” (K50)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “pamuk ipliği” gibidir, çünkü ne zaman görevin sona ereceği, ya da ipin kopacağı belli değildir.” (K51)

3.2.5. Sorumluluk Olarak Okul Müdürlüğü

10 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Ateşten gömlek (f=4), yerine getirilmesi gereken görev (f=2), hizmetçi, tarlada çalışan ırgat, hamallık, başbakan, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü sorumluluk çok, yetki yok, iş yükü çok, yarın ne olacağı belli değil.” (K10)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “tarlada çalışan ırgat” gibidir, çünkü her türlü iş ve işlemin hesabının sorulduğu, çalışmalar içerisinde bizzat bulunması gerektiği, kendine verilen işi en iyi ve güzel şekilde planlaması gerektiği ifade edilen kişi.” (K35)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü sorumluluk artmış, yetki azalmıştır.” (K53)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “başbakan” gibidir, çünkü seçimle geliyor, yasama, yürütme, yargı unsurlarından yürütmenin başında ama vebalini ve sevabını 4 yılda görüyor ya devam ediyor ya da yetersiz bulunuyor.” (K54)

3.2.6. Yetkisiz Olarak Okul Müdürlüğü

6 katılımcının 6 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Hizmetçi, iğneli çuval, ateşten gömlek, emir kulu, hamallık, sırtta bir yük, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “hizmetçi” gibidir, çünkü yetkileri sınırlıdır. Okulun her şeyinden sorumludur.” (K17)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “iğneli çuval” gibidir, çünkü sorumluluk çok, yetki az, beklentiler yüksek, performansa yönelik değerlendirme atama değil, geçici görevlendirme olması nedeniyle ileriye görememenin verdiği kaygı, değişen veli ve öğrenci profili, itibarda oluşan erozyon.” (K26)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü sorumluluk çok, yetki yok. Okullarda denetleme değişti. Hesabı bir tek müdür verir hale geldi. Sorunların tek muhatabı müdür, başarının sahibi üsttekiler.” (K31)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “sırtta bir yük” gibidir çünkü ne yetkisi ne de tatmin eden bir maaşı vardır.” (K43)

3.2.7. Rehber Olarak Okul Müdürlüğü

4 katılımcının 4 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Takım koçluğu, paylaşımcı, daha insancıl, pamuk şekeri, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “takım koçluğu” gibidir, çünkü öğretmene öğrencisine değer verir. Vizyonu geniştir. Yeniliklere açıktır, çağı yakalamıştır. İyi bir danışman, iyi bir liderdir.” (K3)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “paylaşımçı” gibidir, çünkü yönetsel becerilerini ön plana çıkararak bir yaklaşım var.” (K37)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “pamuk şekeri” gibidir, çünkü üst amirlerle daha iyi iletişim kurabiliyoruz.” (K47)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “daha insancıl” gibidir, çünkü öğretmen ve öğrencilerle daha iyi iletişim kuruyor, en azından ulaşılabilir.” (K49)

3.2.8. Belirsizlik Olarak Okul Müdürlüğü

5 katılımcının 3 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Su, ateşten bir gömlek (f=3), sıkıntılı, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten bir gömlek” gibidir, çünkü keyfi uygulamalar ağır bastığı için yetki ve sorumluluk noktasında belirsizlik var.” (K7)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “sıkıntılı” gibidir, çünkü belirsizlik mevcuttur. Meslekî itibar her geçen gün azalmaktadır. Başarılı olduğunuzda, ‘bu sizin göreviniz’, olumsuz bir durumda ise ‘sorumluluk yalnızca sizin’ anlayışı hâkimdir.” (K9)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten bir gömlek” gibidir, çünkü bilişim çağında öğrenci ve veli profili değişim göstermektedir. Beklentileri farklıdır. İlgisi azdır. Öğretmenlerin bir kısmının görev ve sorumluluk bilinci eksiktir.” (K36)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten bir gömlek” gibidir, çünkü yarını belli olmayan, lider görevi verilip te yönetici gömleği giydirilen.” (K45)

3.2.9. Baskı Olarak Okul Müdürlüğü

5 katılımcının 2 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Ateşten gömlek (f=4), hamallık, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları bazı metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü üzerinde üst yönetim ve velilerin baskısı fazladır. Sorumluluk çok fazla ama yetki ve yaptırım gücü çok az.” (K16)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü çevreden baskılar arttı, yerinden olursun tehditleri altında iş yapmaya çalışılan bir iş oldu.” (K30)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü beklentiler arttı. Sorumluluklar arttı. Teknolojik gelişmeler baskıyı artırdı. İşler azalacağına çoğaldı.” (K38)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “hamallık” gibidir, çünkü üzerimizde baskı fazla.” (K39)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “ateşten gömlek” gibidir, çünkü sizi takip ediyorlar, onun baskısını kendinizde hissediyorsunuz.” (K42)

3.2.10. Ateşten Gömlek Olarak Okul Müdürlüğü

2 katılımcının 2 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Dikenli gül, diken üstünde durmak, şeklindedir. Katılımcıların bu kategoride üretmiş oldukları metafor ifadeleri şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “dikenli gül” gibidir, çünkü idareye yani üst kademeye şirin görünmeli, veliyi her daim hoş tutmalı, öğrencinin ruh halini anlamalı, öğretmenin hem derse zamanında girmesini sağlamalı hem de sendikasına dokunulmamalı.” (K44)

“Şimdi ise okul müdürlüğü “diken üstünde durmak” gibidir, çünkü başarılı olmak zorundadır. Başarılı olmazsa yeniden görevlendirilmez.” (K55)

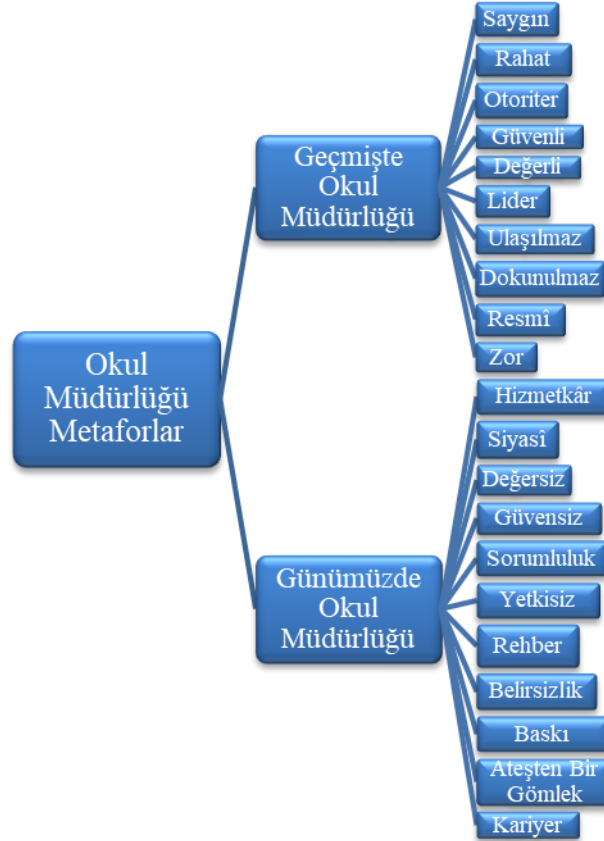
3.2.11. Kariyer Olarak Okul Müdürlüğü

1 katılımcının 1 metafor ürettiği görülmektedir. Metaforların belirtilme sıklıkları; Kariyer yapmak, şeklindedir. Katılımcının bu kategoride üretmiş olduğu metafor ifadesi şu şekildedir:

“Şimdi ise okul müdürlüğü “kariyer yapmak” gibidir, çünkü günümüzde okul müdürlüğü severek isteyerek yapılması gerekirken kariyer için veya birilerinin kendisini seçmesi, önermesi nedeni ile tercih edilmektedir.” (K2)

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, okul müdürlerinin “okul müdürlüğü” kavramına yönelik üretmiş oldukları metaforların bağlı olduğu kavramsal kategoriler karşılaştırmalı olarak Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3. Geçmişte ve günümüzde okul müdürlüğüne yönelik kavramsal kategoriler

Şekil 3’de görüldüğü gibi, okul müdürleri okul müdürlüğüne ilişkin geçmişteki algılamalarına bağlı olarak “saygın, güvenli, değerli, lider” şeklinde daha olumlu metaforlar üretmişlerdir. Günümüzdeki okul müdürlüğüne yönelik üretilen “siyasî, değersiz, güvensiz, yetkisiz, baskı, belirsizlik, ateşten bir gömlek” şeklindeki metaforların ise daha olumsuz olduğu görülmektedir.

Tartışma

Araştırma sonucuna göre, okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik geçmişte sahip oldukları metaforlar, üretilen metafor sayısına göre sırasıyla “saygın, rahat, otoriter, güvenli, değerli, lider, ulaşılmaz, dokunulmaz, resmî ve zor” kategorilerinde toplanmıştır. Okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik günümüzde sahip oldukları metaforlar ise üretilen metafor sayısına göre sırasıyla “hizmetkâr, siyasî, değersiz, güvensiz, sorumluluk, yetkisiz, belirsizlik, rehber, baskı, ateşten bir gömlek, kariyer” kategorilerinde toplanmıştır. Bazı katılımcıların okul müdürlüğünü bir makam olarak değil de onu temsil eden okul müdürü ile eşdeğer olarak algıladıkları ve buna uygun metafor ürettikleri dikkat çekmektedir. Bu durum,

okul müdürlüğünün bir temsil makamı olması nedeniyle katılımcılar tarafından “okul müdürü” ile eşdeğer olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma sonucunda okul müdürlerinin geçmişteki okul müdürlüğüne yönelik üretmiş oldukları metaforlar, okul müdürlerine yönelik gerçekleştirilen değişik araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Örneğin, öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşlerine göre, müdür kavramına yönelik olarak “otoriter kişi, kral, lider, baba ve patron” (Cerit, 2008a), “anne/baba, otoriter kişi, kral, patron, kontrol eden kişi, yönetmen, lider” (Cerit, 2008b), ve “baba” (Görgülü, 2019), şeklinde metaforlar üretildiği görülmektedir. Okul müdürleri için “otorite gücü” (Inbar, 1996), “baba” (Dönmez, 2008), “baba ve sınırlı biri” (Akan ve Yarım, 2019), “baba, lider” (Yalçın, 2011), “lider” (Demirtaş ve Özer, 2014), “yol gösterici ve lider biri olarak” (Korkmaz ve Çevik, 2018), “baba, aile reisi, anne-baba, çoban, lokomotif, kral, başbakan, gemi kaptanı, aslan, kaptan, patron, gardiyan, karınca, arı” (Yalçın ve Erginer, 2012), “baba, lider, kraliçe arı (beğ)” (Baştan, vd., 2014), “baba, diktatör, kral, padişah, başbakan, gardiyan, asker, azrail” (Çobanoğlu ve Gökalp, 2015), “otorite sahibi, sorumluluk ve yetki” (Tüzel ve Kalyon, 2017) şeklinde üretilen metaforlar da araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca, araştırma sonuçları ile benzer şekilde, öğretmen adaylarının okul müdürü kavramına yönelik olarak, “aslan, şemsiye, baba, yönetmen, başbakan” şeklinde olumlu, “diktatör, baş gardiyan, kral, patron, mahkeme duvarı” şeklinde ise olumsuz metaforlar (Keser Özmantar ve Yalçın Arslan, 2019), okul müdürlerinin ise kendileri ile ilgili olarak genellikle “orkestra şefi”, “baba”, “çınar” ve “adam gibi adam” şeklinde olumlu metaforlar (Konan ve Yılmaz, 2016) üretildiği, gündelik işlerin ortaya çıkardığı müdür tipleri olarak “babacan, müteahhit, CEO, görünen” şeklindeki tanımlamalar (Belenkuyu, Dulay ve Aypay, 2020) yapıldığı görülmektedir.

Öğrencilerin okul müdürlerine yönelik “yasakçı, kuralcı, otoriter, sınırlı, kaba konuşan, çok sert, öğrencilerle konuşmayan” (Yıldırım ve Uğur, 2011), şiddet uygulayan, kaba argo konuşan (Yalçın ve Erginer, 2014), diktatör, gardiyan, hapishane müdürü, mafya babası, patron, sinir topu (Gencer, 2021) şeklindeki algılamaları araştırmada ortaya çıkan “ciddi, buz, otoriter, öğrencilerin korktuğu bir yer, despot” gibi metaforlarla benzerlik taşımaktadır. Akan, Yalçın ve Yıldırım’ın (2014) araştırma sonucuna göre, öğretmenlerin müdür kavramına yönelik en çok ürettikleri “komutan” ve “koltuk” metaforları araştırmada ortaya çıkan “komutanlık” ve “yumuşak rahat bir koltuk” metaforları ile benzerlik taşımaktadır. Ayrıca, Koçak’ın (2011) araştırma sonucunda okul müdürleri, okul yöneticiliğini öğrencilik dönemlerinde “baskıcı, otoriter, sert, ulaşılmaz ve korkutucu” olarak, öğretmenlik dönemlerinde “yönlendirici, lider ve gereksiz bir makam” olarak, müdürlük dönemlerinde ise “koruyucu, lider ve sorun çözücü” şeklinde metaforlar ile tanımlamışlardır. Turhan ve Yaraş’ın (2013) araştırma sonucuna göre ise öğrenciler ve öğretmenler okul müdürünü genel olarak “güvenilir, güce sahip, lider ve denetleyici,” olarak algılamakta ve okul müdürlerini “baba, güce sahip, lider, hakem, aslan, komutan, kral,” şeklindeki metaforlar ile tanımlamaktadırlar. Benzer şekilde değişik araştırma sonuçlarına göre, okul yöneticilerine yönelik genellikle “güç kaynaklarını kullanmaktan yana olan otoriter, baskıcı, kuralcı ve hiyerarşik yetkilere önem veren” tanımlamalar (Örücü, 2014) ile öğrencilerin okul müdürüne yönelik “silah, bomba, azrail, polis” şeklindeki olumsuz metaforlar, “sultan, baba, prens, başkan, kral, lider, vali, şef” şeklinde güç ve otoriteyi simgeleyen metaforlar (Akbaşı, Üredi ve Kösece, 2018) ürettikleri görülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin okul müdürlerini “disiplinli, emir veren ve yetki sahibi” (Gökçe ve Bülbül, 2014), emirler yağdıran, ani tepkiler gösteren, otoriter, korku kaynağı (Pesen, vd., 2015), padişah, komutan, cumhurbaşkanı (Gencer, 2021), şeklinde metaforlar ile tanımladıkları görülmektedir. Bu sonuçlar, araştırmada ortaya çıkan “otoriter, lider, ulaşılmaz, dokunulmaz” kategorisindeki metaforlar ile benzerlik taşımaktadır.

Görüldüğü gibi, araştırma sonucunda geçmişte okul müdürlüğüne yönelik üretilen metaforlara benzer metaforlar üretildiği, özellikle “baba” metaforunun en fazla üretilen metaforlar arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak, literatürde yer alan araştırma sonuçlarında

genellikle “müdür” kavramına yönelik metaforlar üretildiği görülmektedir. Bu araştırmada ise “okul müdürlüğü” kavramına ilişkin metaforlar üretilmiş olup, bu açılardan farklılık olduğu söylenebilir. Geçmişte okul müdürlüğüne yönelik üretilen metaforların belirgin özelliği, okul müdürlüğünün güç ve yetkinin kullanıldığı önemli bir makam olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, öğretmenler okul yöneticilerini tek güç sahibi, bütün kararların alıcısı ve bu kararlara itaat edilmesini bekleyen (Akan vd., 2014, s.177), daha çok yönetmeliklerle belirlenmiş kuralları uygulayan ve geleneksel yönetim anlayışını benimseyen (Boydak Özcan ve Şener, 2014, s.127) kişiler olarak algılanmaktadırlar.

Araştırmada günümüzdeki okul müdürlüğüne yönelik üretilen metaforlar, okul müdürlüğünün günümüzde daha siyasi, hizmetkâr, değersiz, güvensiz, yetkisiz, sorumluluğu yüksek, baskı ve belirsizliğin olduğu, yani “ateşten bir gömlek” olan bir makam olduğunu ve genellikle olumsuz algılandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, az da olsa, araştırmada okul müdürlüğüne yönelik “rehber” ve “kariyer” olarak olumlu algılamalar da bulunmaktadır. Bu tanımlamaların günümüzde yürürlükte bulunan okul müdürlüğü seçme ve atama sistemi, çalışma koşulları ve yasal düzenlemeler ile ilişkili olduğu söylenebilir. Araştırma sonucuna benzer şekilde, “güvenlikçi, bilgisayar mouse’u, amortisör ve şamar oğlanı” (Dönmez, 2008), bahçıvan, (Keser Özmantar ve Yalçın Arslan, 2019) şeklinde okul müdürlüğüne yönelik olumsuz metaforlar yer almaktadır. Akan, vd.,’nin (2014) araştırma sonucuna göre, öğretmenlerin müdür kavramına yönelik üretmiş oldukları “asker, ev hanımı, bahçıvan” metaforları, araştırmada ortaya çıkan “amele, ırgat, hamallık, emir kulu” şeklindeki metaforlar ile benzerlik taşımaktadır. Belenkuyu, vd.,’nin (2020) araştırma sonucunda, gündelik işlerin ortaya çıkardığı müdür tipleri olarak “bekçi, memur, psikolog, işi paylaşan” şeklindeki tanımlamalar, araştırmada ortaya çıkan günümüzdeki okul müdürlüğüne ilişkin üretilen “hizmetçi, amele, paylaşımcı, hamallık” şeklindeki metaforlarla benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca, değişik araştırma sonuçlarına göre, okul yöneticilerine yönelik üretilen “karınca” metaforu (Yalçın, 2011), “hamal, hiç, işçi, sırtında dağ taşıyan hamal” metaforları (Baştan, vd., 2014), araştırmada ortaya çıkan “amele, hizmetçi, hizmetkâr, ırgat, kukla, sıradan bir meslek, hamallık, sırta bir yük” metaforları ile benzerlik taşımaktadır. Bu sonuçlar, okul müdürlüğünün günümüzde olumsuz algılanmasını doğrular niteliktedir. Araştırmada, okul müdürlerinin okul müdürlüğüne yönelik genel olarak olumsuz metafor üretmeleri ve olumsuz algılamaları, Can’ın (2022) araştırmasında ortaya çıkan okul müdürlerinin okul yönetiminde yönetsel boyutta “eğitim sistemi”, “okul yöneticisi seçme ve atama sistemi”, “okul yöneticileri”, “fiziksel koşullar” ve “mevzuat” konularında sorunlar yaşamaları ile de açıklanabilir. Çünkü okul müdürlerinin yönetsel boyutta karşılaştıkları bu sorunlar, okul müdürlüğüne yönelik olumsuz metafor üretmelerine ve okul müdürlüğünü olumsuz algılamalarına neden olabilir.

Diğer araştırma sonuçlarına göre, okul müdürlerinin, okul yöneticiliğini öğretmenlik dönemlerinde “yönlendirici ve gereksiz bir makam” olarak, müdürlük dönemlerinde ise “sorun çözücü” olarak algılamaları (Koçak, 2011), öğrencilerin okul müdürünü “bekçi, dinleyici, rehber” olarak algılaması (Akbaşlı, vd., 2018), öğretmen ve yöneticilerin müdürleri “danışman, koç, bakıcı, bahçıvan” olarak algılaması (Cerit, 2008b), öğretmenlerin okul müdürlerini genellikle okulla ilişkili herkese kılavuzluk eden, hedef gösteren ve harekete geçiren kişiler olarak olumlu algılaması (Korkmaz ve Çevik, 2018), araştırmada ortaya çıkan “yetkisiz, değersiz, hizmetkâr, sorumluluk, rehber” şeklindeki metaforlar ile benzerlik taşımaktadır. Kaya ve Koca’nın (2020) araştırma sonuçlarına göre, 2012-2018 yılları arasında yürütülen bazı araştırmalarda okul müdürlüğü kavramına ilişkin üretilen metaforlar “koruyuculuk, sorumluluk sahibi, hoşgörülü, adil”, şeklinde olumlu insanî özellikler olarak, “sinirli, yıkıcı, tekdüze” şeklinde ise olumsuz insanî özellikler olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, yönetimin fonksiyonları olarak otorite, güç unsuru, bürokrat, danışman, rehber, yol gösterici, yön verici, bilgi sahibi, bilgiyi aktaran, aydınlatıcı şeklinde sınıflandırmalar yapıldığı belirtilmektedir. Yalçın ve Erginer’in (2012) araştırma sonucuna göre, okul müdürleri genellikle öğrenci ve öğretmenleri koruyan, okullarda güven ortamı oluşturmaya çalışan, öğrencileri yönlendiren ve yol gösteren kişiler olarak algılanmaktadır. Ayrıca, okul müdürleri öğrenciler tarafından olumsuzluk unsuru,

öğretmenler ve okul yöneticileri tarafından yönlendirici ve yol gösterici, veliler tarafından ise koruyucu ve güven verici olarak algılanmaktadır. Turhan ve Yaraş'a (2013) göre, öğrenciler ve öğretmenler okul müdürünü "çalışkan ve bilgi sahibi, düzenleyici ve yol gösterici, hayatî" olarak algılamakta ve "arı, aile, arkadaş" gibi metaforlar ile tanımlamaktadır.

Görüldüğü gibi, farklı katılımcıların okul müdürü kavramına yönelik farklı algılamaları bulunmaktadır. Bu bağlamda, gerek araştırma sonucunda ortaya çıkan okul müdürlüğüne yönelik algılamalar, gerekse alan yazında yer alan araştırma sonuçları dikkate alındığında Balyer'in de (2013) belirttiği gibi, okul müdürlerinin yönetsel uygulamaları sadece yasal metinlere dayalı yürütmeleri yerine esnek düşünebilen, kalite bilinciyle hareket edebilen liderler olmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece, okul müdürlerinin okullardaki öğretimin kalitesi üzerinde de olumlu etkileri olabilecektir. Çünkü Balıkcı ve Aypay'ın (2018) araştırma sonucuna göre, her ne kadar uygulamada birliktelik bakımından olumlu etkileri olsa da okul müdürleri, bürokratik iş ve işlemleri kendi görev ve rolleri bakımından engel olarak görmektedirler. Bursalıoğlu'na (2000) göre, okul yöneticisinin okulu amaçlarına uygun yaşatabilmesi için okul yönetimi kuram ve süreçlerini iyi bilmesi gerekir. Ancak, araştırma sonucunda, günümüzdeki okul müdürlüğünün "siyasî, değersiz, güvensiz, yetkisiz, belirsizlik, baskı, ateşten bir gömlek" şeklinde metaforlarla tanımlanması, etkili bir okul yönetimi için okul müdürlerinin okul yönetimi kuram ve süreçlerini iyi bilmelerinin tek başına yeterli olmayacağını göstermektedir. Yani, günümüzde okulu amaçlarına uygun yaşatabilmek için kuramsal bilgi, beceri, tutum ve davranışların yanında uygun politik, pedagojik, yasal, etik, örgütsel, sosyal ve kültürel koşulların da sağlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü Aydın'ın (1994) belirttiği gibi, bir okul örgütünün gerekli eylem özgürlüğüne sahip olabilmesi için okul yöneticisinin de gerekli eylem özgürlüğüne sahip olması zorunludur. Ayrıca, okul yöneticilerinin sorumlulukları açık, anlaşılır, ölçülebilir ve belli ölçütlere dayalı, yetki ve sorumlulukla orantılı olmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Okul müdürlerinin geçmişten günümüze okul müdürlüğüne ilişkin metaforik algıları bir bütün olarak ele alındığında, okul müdürlüğüne yönelik geçmişteki metaforik algılamaların daha olumlu olduğu, günümüzdeki metaforik algılamaların ise daha olumsuz olduğu görülmektedir. Araştırmada geçmişteki okul müdürlüğüne yönelik üretilen metaforlar okul müdürlüğünün daha otoriter, bürokratik ve resmî, daha saygın, güvenli, ulaşılmaz ve dokunulmaz bir makam olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Okul müdürlüğünün günümüzde ise siyasî, değersiz, güvensiz, sorumluluğu yüksek, yetkisi az, belirsizliği ve baskısı olan bir meslek olarak algılandığını göstermektedir. Bu değerlendirmelerin ilgili dönemde yürürlükte bulunan okul müdürlüğü seçme, yetiştirme ve atama sistemi, çalışma koşulları, yasal düzenlemeler ile de ilişkili olabileceği belirtilebilir.

Araştırma sonucunda okul müdürlüğünün geçmişte daha olumlu, günümüzde ise daha olumsuz metaforlar ile ifade edilmesi, okul müdürlerinin çevresel müdahalelerden etkilenmesi ve sorumluluklarının çok olması (Demirtaş ve Özer, 2014), okul müdürlerinin yöneticiliğin bir meslek veya görev olması gerektiği konusunda belirsizlik yaşamaları (Turan, Yıldırım ve Aydoğdu, 2012), okul müdürlerinin okul yönetiminde yönetsel ve öğretimsel boyutlarda değişik sorunlar yaşamaları (Can, 2022) ile açıklanabilir.

Ayrıca, okul yöneticilerinin değişen rol tanımlamalarına uygun bir değişim göstermesi (Erkol, 2020), günümüzde okul müdürlerinin görev ve rollerine ilişkin değişimler ve beklentilerin, geleneksel rollerinden farklılık göstermesi nedeniyle okul müdürlerinin var olan ve sahip olmaları gereken yeni rolleri gerçekleştirebilmeleri için meslekî yönden geliştirilmeleri ve değişime ayak uydurmaları ihtiyacı (Balyer, 2012), okul müdürlüğünün tercih edilme durumu, çalışma koşulları, yasal düzenlemeler gibi faktörler de okul yöneticilerine yönelik üretilen metaforlarda etkili olmuş olabilir. Bununla birlikte, okul müdürlerine yönelik algılamalarda örgütsel yapının da etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü, Hoy ve Miskel'e (2012,

s.412) göre, okullardaki yapı, davranışın oluşturulmasında belirleyici olduğu gibi, bireylerin ihtiyaç, amaç ve inançlarının şekillenmesine de yardımcı olmaktadır.

Okul yöneticilerinin atanması ve görevlendirilmelerini sağlayan yönetmeliklerin 1990-2018 yılları arasında 28 yılda 14 defa değiştirilmesi (Karip, 2018) ve son olarak 5 Şubat 2021 tarihli yönetmelik değişikliği (MEB, 2021a) okul yöneticilerinin seçilmeleri ve atanmalarının henüz sağlıklı bir yasal zemine kavuşturulmadığını göstermektedir. Can'ın (2020a) belirttiği gibi, Türkiye'de okul yöneticilerinin seçilmesi, yetiştirilmesi ve atanması süreci, sürekli değiştirilen ve eleştirilen hizmet içi eğitim, kurs, seminer, merkezî sınav, mülakat sınavı, doğrudan atama ve vekâleten görevlendirme gibi yaklaşımlarla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, okul yönetimi ve okul yöneticilerinin sorunlarına yönelik Millî Eğitim Şûra Kararlarında ortaya koyulan çözüm önerilerinin hayata geçirilememesi (Can, 2020b) gibi sonuçlardan hareketle, okul yöneticilerinin seçilmesi, yetiştirilmesi ve atanmasına yönelik sürekli yasal düzenleme değişiklikleri ile uygulamadaki mevcut durum, çalışma koşulları ve özlük haklarının yetersizliği ve bunlara yönelik beklenti ve talepleri ile okul yöneticilerinin mesleklerine yönelik algılamalarının da metaforların ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilebilir. Yani, araştırmada geçmişten günümüze kadar okul müdürlüğüne yönelik üretilen metaforların okul müdürlerinin değişen görev, rol, sorumluluk ve beklentileri ile bu alandaki sürekli gerçekleştirilen ancak sağlıklı ve uygulanabilir bir yapıya kavuşturulamayan yasal düzenlemelerle doğrudan ilişkili olabileceğini göstermektedir. Can'ın (2020a) belirttiği gibi, Türkiye'de okul yöneticilerinin eğitimlerinin yeterli olmaması nedeniyle okul yöneticilerinin meslekî gelişimlerinde meslekî standartlar ve yeterlikler esas alınabilir. Böylece, okul müdürlüğüne yönelik olumsuz algılamalar en aza indirilebilir.

Okul müdürlerinin geçmişten günümüze kadar okul müdürlüğüne yönelik algılamalarını etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özellikle, okul müdürlüğünün günümüzde siyasî, değersiz, güvensiz, baskı, yetkisiz ve belirsizlik olarak algılanmasının nedenleri üzerinde araştırmalar faydalı olabilir. Bu amaçla, okul müdürlüğünün geçmişte ve günümüzde nasıl algılandığına yönelik öğretmen, öğrenci, veli, müfettiş, sendika temsilcileri, Bakanlık yetkilileri gibi farklı katılımcılar ile nitel, nicel ve karma yöntemlere dayalı araştırmalar gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte, okul müdürlüğüne yönelik günümüzdeki olumsuz algılamalar nedeniyle okul müdürlüğünün statüsü ve mevcut durumu eğitim politikaları bağlamında yeniden ele alınmalı, gerekli yasal ve pedagojik düzenlemeler yapılmalı, okul müdürlüğü tercih edilebilir bir meslek konumuna getirilmelidir. Okul müdürlerinin meslekî gelişimlerini sağlamaya yönelik e-mentorluk uygulamaları başlatılabilir. Okul müdürlüğüne ilişkin meslekî standartlar ve yeterlikler belirlenmeli, okul müdürleri buna uygun seçilmeli, yetiştirilmeli, atanmalı ve sürekli meslekî gelişimleri sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akan, D., ve Yarım, M. A. (2019). İlkokul öğrencilerinin okul ve okul müdürü kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 223-233.
- Akan, D., Yalçın, S. ve Yıldırım, İ. (2014). Teachers' metaphoric impressions related to 'School Manager'. *Elementary Education Online*, 13(1), 169-179.
- Akbaşlı, S., Üredi, L. ve Kösece, P. (2018). Analyzing the metaphorical perceptions of secondary education students related to the variables of school principal and teacher. *OPUS-International Journal of Society Researches*, 9(16), 1566-1585. doi: 10.26466/opus.464597
- Aydın, M. (1994). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- Balcı, A. (2001). *Etkili okul ve okul geliştirme, kuram ve uygulamada araştırma*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Balıkçı, A. ve Aypay, A. (2018). An investigation of school principalship in the context of bureaucracy. *Turkish Studies*, 13(11), 1535-1560. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1339>
- Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13(2), 75-93.
- Balyer, A. (2013). Okul müdürlerinin öğretimin kalitesi üzerindeki etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 19(2), 181-214.
- Balyer, A. ve Gündüz, Y. (2011). Değişik ülkelerde okul müdürlerinin yetiştirilmesi: Türk Eğitim Sistemi için bir model önerisi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(2), 182-197.
- Başaran, İ. E. (1996). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- Baştan, A., Tetik, İ. ve Kasımay, C. (2014). Okul müdürlerinin “müdür” algılarının incelenmesi. *9. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi içinde* (ss. 14-16). Kasım 2014, Ankara.
- Belenkuyu, C., Dulay, S. ve Aypay, A. (2020). Typologies of principals: School administration and routine works. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 26(Special Issue 1), 117-162. doi: 10.14527/kuey.2020.003
- Boydak Özcan, M. ve Şener, G. (2014). Öğretmenlerin okul müdürü algılarının liderlik modellerine göre incelenmesi: Elazığ İli örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 111-130.
- Bursalıoğlu, Z. (2000). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Can, E. (2020a). Okul yöneticilerinin meslekî gelişiminde e-mentorluk. S. Öngöz (Ed.). *Eğitim bilimleri alanında elektronik mentorluk*, içinde (ss.151-174), Ankara: Pegem Akademi.
- Can, E. (2020b). Türk Millî Eğitim Şûra Kararları (1939-2014): Eğitim yönetimi, okul yönetimi ve okul yöneticileri. *IPCEDU-2020 E-Kitabı* içinde (ss.291-311), Ankara: Pegem Akademi.
- Can, E. (2022). Okul yönetiminin sorunları: Okul müdürlerinin değerlendirmeleri. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(2), 402-433. doi: 10.33308/26674874.2022362411
- Cerit, Y. (2008a). Öğretmen kavramıyla ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.
- Cerit, Y. (2008b). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin müdür kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 3-13.
- Çelikten, M. (2004). Bir okul müdürünün günlüğü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 123-135.
- Çobanoğlu, N. ve Gökalp, S. (2015). Öğretmen adaylarının okul müdürüne ilişkin metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 279-295.
- Demirtaş, H. (2014). Okul örgütü ve yönetimi. R. Sarpkaya (Ed), *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* içinde (ss.89-140). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirtaş, H. ve Özer, N. (2014). Okul müdürlerinin bakış açısıyla okul müdürlüğü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 1-24.
- Dönmez, Ö. (2008). *Türk eğitim sisteminde kullanılan yönetici metaforları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Erdoğan, İ. (2000). *Okul yönetimi ve öğretim liderliği*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Erkol, H. (2020). Geçmişten günümüze yönetici metaforlarının analizi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 3012-3042. doi: 10.26466/opus.605482

- Gencer, M. (2021). Öğrencilerin okul ve okul müdürü kavramına ilişkin metaforik algıları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 2021, 11(2), 729-754, doi:10.23863/kalem.2021.222
- Gökçe, A. T. ve Bülbül, T. (2014). Okul bir insan bedenidir: Meslek lisesi öğrencilerinin okul algılarına yönelik bir metafor çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 63-88.
- Görgülü, D. (2019). Metaphorical perceptions of the school directors and teachers related to school principalship. In: Erçetin Ş., Potas N. (eds) *Chaos, Complexity and Leadership 2017*. ICCLS 2017. Springer Proceedings in Complexity. Springer, Cham https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-89875-9_50. (Erişim tarihi: 20.11.2020).
- Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2012). *Educational administration, theory, research and practice*. S. Turan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Inbar, D. E. (1996). The free educational prison: Metaphors and images. *Educational Research*, 38(1), 77-92. doi:10.1080/0013188960380106.
- Karip, E. (2018). *Okul müdürü başöğretmendir*. <https://tedmem.org/vurus/okul-muduru-basogretmendir>. (Erişim tarihi: 07.01.2021).
- Kaya, M. ve Koca, İ. (2020). Okul müdürü kavramına ilişkin metafor araştırmalarının incelenmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Alanyazın*, 1(1), 23-38.
- Keser Özmantar, Z. ve Yalçın Arslan, F. (2019). Metaphorical perceptions of prospective EFL teachers related to Turkish education system. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 9(1), 255-304, <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2019.009>.
- Kesik, F. ve Aslan, H. (2020). Metaphoric expressions of the students about the concept of happiness. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 26(2), 303-354. doi: 10.14527/kuey.2020.007.
- Koçak, Ö. (2011). *Okul müdürlerinin, öğrencilik, öğretmenlik ve müdürlük dönemlerindeki okul yöneticiliğine ilişkin metaforik algıları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Konan, N. ve Yılmaz, S. (2016). Lise müdürlerinin okul müdürüne ilişkin metaforik algıları. K. Beycioğlu, N. Özer, D. Koşar, İ. Şahin (Ed), *Eğitim Yönetimi Araştırmaları* içinde (ss. 340-352). Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, M. ve Çevik, M. S. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin müdür kavramına ilişkin metaforik algıları. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(4), 973-1002, <http://dx.doi.org/10.30831/akukeg.393339>.
- Lum, B. J. (1997). Student mentality: Intentionalist perspectives about the principal. *Journal of Educational Administration*, 35(3), 210-233.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). *Öğretmen strateji belgesi 2017-2023*. Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_06/09140719_Strateji_Belgesi_Resmi_Gazete_sonrasY_ilan.pdf, (Erişim tarihi: 10.12.2021).
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Güçlü yarınlar için 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi*. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf, (Erişim tarihi: 01.07.2021).

- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2021a). *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Görevlendirme Yönetmeliği*. 5 Şubat 2021 CUMAResmî Gazete Sayı: 31386.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2021b). *20. Milli Eğitim Şura Kararları*. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08163100_20_sura.pdf, (Erişim tarihi: 08.02.2022).
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. İstanbul: Mess Yayınları.
- Örücü, D. (2014). Öğretmen adaylarının okul, okul yönetimi ve Türk eğitim sistemine yönelik metaforik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(3), 327-358.
- Özdemir, M. (2018). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pesen, A., Kara, İ. ve Gedik, M. (2015). Çocuk gelişimi bölümü 2. sınıf öğrencilerinin “müdür” kavramına ilişkin metafor algıları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 28-48.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Sezer, Ş. ve Engin, G. (2021). Okullara yönetici seçme, yetiştirme ve atamaya ilişkin yönetici görüşleri: Durum çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 46(206), 263-280.
- Turan, S., Yıldırım, N. ve Aydoğdu, E. (2012). Okul müdürlerinin kendi görevlerine ilişkin bakış açıları. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(3), 63-76.
- Turhan, M. ve Yaraş, Z. (2013). Öğretmen ve öğrencilerin öğretmen, disiplin, müdür, sınıf kuralları, ödül ve ceza kavramlarına ilişkin metafor algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 129-145.
- Tüzel, E. ve Kalyon, D. Ş. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının okul yöneticilerine ilişkin algıları. *Turkish Studies*, 12(33), 501-522.
- Tüzel, E. ve Şahin, D. (2014). İlköğretim birinci kademe öğrencilerinin okul yöneticilerine ilişkin metaforları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 355-396.
- Yalçın, M. (2011). *İlköğretim okullarında okul müdürlerine ilişkin metaforik algılar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Yalçın, M. ve Erginer, A. (2012). İlköğretim okullarında okul müdürüne ilişkin metaforik algılar. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*, 1(2), 229-256.
- Yalçın, M. ve Erginer, A. (2014). İlköğretim okulu öğrencilerinin okul müdürü algılarına ilişkin yaptıkları çizimler. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(171), 270-285.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2011). Yöneticilik görevinin okul müdürlerine olumlu ve olumsuz katkıları. *Eğitim ve Bilim*, 36(161), 230-245.
- Yıldırım, N. ve Uğur, M. (2011). Öğrencilerin algısından okul müdürü imgelerinin karikatürize ifadeleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 409-426.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 19/04/2021

No: E-35523585-302.14.99-9336

Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Oran-Orantı Konusuyla İlgili Alan Bilgilerinin İncelenmesi*

An Examination of Middle School Mathematics Teachers' Content Knowledge on Ratio and Proportion

Öğretmen Ayşe Betül DOĞRUEL¹, Prof. Dr. Fatih KARAKUŞ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik öğretmenlerinin oran ve orantı konusuyla ilgili genel ve özel alan bilgilerini mesleki kıdemlerine göre incelemektir. Bu doğrultuda çalışma bir fenomenografik araştırmadır. Çalışmanın katılımcılarını 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar il merkezinde görev yapan 90 ortaokul matematik öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada veriler öğretmenlerin genel alan ve özel alan bilgilerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan bir form ile yarı-yapılandırılmış mülakatlar yardımıyla toplanmıştır. Form dört açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Soruları oluştururken öğretim programında oran ve orantı konusu ile ilişkili kazanımlar, öğretmenlerin bu konu ile ilgili bilmesi gereken alan bilgileri, alan yazında yer alan kavram yanlışları, öğrenme zorlukları ve bu konuda yapılan hatalar dikkate alınmıştır. Sorular, pilot çalışma yapılarak ve uzman görüşü alınarak son şeklini almıştır. Form uygulanan öğretmenlerden gönüllü olan 13'ü ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Formda yer alan genel alan bilgilerine yönelik soruların cevapları doğru, yanlış ve boş olarak sınıflandırılmış ve frekans ve yüzde şeklinde verilmiştir. Özel alan bilgilerine yönelik soruların cevapları ortak temalar altında toplanarak analiz edilmiştir. Bulguları desteklemek amacıyla görüşmelerden elde edilen veriler doğrudan alıntılar şeklinde verilmiştir. Elde edilen bulgular öğretmenlerin oran ve orantı konusuna ilişkin genel alan bilgisine (GAB) sahip olmalarına karşın özel alan bilgilerinde (ÖAB) eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Özellikle öğretmenlerin oran kavramını tanımlamakta zorlandıkları ve oranla ilgili yaptıkları işlemlerin nedenlerini açıklamakta eksiklerinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oran ve orantı, pedagojik alan bilgisi, ortaokul matematik öğretmenleri.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine middle school mathematics teachers' common and specialized content knowledge about ratio and proportion according to their professional seniority. This study is a Phenomenographic study. The participants of the study are 90 secondary school mathematics teachers working in Afyonkarahisar city center in the 2017-2018 academic year. In the study, the data were collected with the help of semi-structured interviews and a questionnaire created by the researchers in order to determine the common and specialized content knowledge of teachers. The form consists of four open-ended questions. While creating the questions, the acquisitions related to the subject of ratio and proportion in the curriculum, the content knowledge that teachers should know about this subject, the misconceptions in the literature, learning difficulties and the mistakes made on this subject were taken into consideration. Semi-structured interviews were conducted with 13 of the teachers who were voluntary. The answers to the questions regarding specialized content knowledge were gathered under

*Bu çalışma, birinci yazarın Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalında ikinci yazarın danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / Söz konusu tez çalışması, Afyon Kocatepe Üniversitesi BAPK tarafından desteklenmiştir, proje no: BAPK- 17.SOS.BİL.25

¹Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, aysebetuldogrue1@gmail.com

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fkarakus@cumhuriyet.edu.tr

Atf için (to cite): Doğruel, A. B. ve Karakuş, F. (2022). Ortaokul matematik öğretmenlerinin oran-orantı konusuyla ilgili alan bilgilerinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 885-904.

common themes and analyzed. In order to support the findings, the data obtained from the interviews were given in the form of direct quotations. The findings show that although teachers have common content knowledge (CCK) about ratio and proportion, there are deficiencies in specialized content knowledge (SCK). It was determined that especially teachers had difficulty in defining the concept of ratio and they had deficiencies in explaining the reasons for their operations regarding ratio.

Keywords: Ratio and proportion, pedagogical content knowledge, middle school mathematics teachers.

Paper Type: Research

Giriş

Çağın gerekleri doğrultusunda okullarda eğitimin kalitesinin artırılmasında ve eğitim standartlarının yükseltilmesinde en önemli öğenin öğretmen olduğu ifade edilmektedir (Buldu, 2014). Öğretimde öğrencilerin anlamlı öğrenmeler oluşturmalarının temel yollarından biri öğretmenlerinin öğretim faaliyetlerini belirleyen, iyi yapılandırılmış, gelişime açık ve kapsamlı alan ve pedagojik alan bilgisine sahip olmalarıdır. Bu bağlamda öğretmenlerin öğretime ilişkin bilgi ve yeterliliklerinin çoklu yöntemlerle sürekli şekilde sorgulanması ve geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir (Ball, Thames ve Phelps, 2008). Ayrıca öğretmenlerin bilgilerinin ve güçlü yönlerinin bilinmesi, uygulamadaki eksikliklerinin belirlenmesi ve bu eksiklikleri giderecek çözüm yollarının ortaya konulması onların mesleki gelişimlerine katkı sağlayacaktır.

Okullarda gerçekleştirilen matematik öğretimi faaliyetlerinde yapılacak anlamlı değişiklikler, ancak öğretmenlerin matematiğe karşı tutumları ile onun öğretimi hakkındaki düşüncelerinde değişiklikler oluştuğunda başarılı olacaktır (Baki & Bell, 1997). Öğretmen eğitimi üzerine yapılan birçok çalışmada öğretim faaliyetlerinde yapılan köklü değişikliklerin başarısızlığa uğramasının nedenleri arasında öğretmenlerin rolünün göz ardı edildiği vurgulanmaktadır (Baki & Bell, 1997). Öğretmenin rolünün göz önüne alınması, onların öğretime ilişkin bilgilerinin detaylı olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle oran ve orantı gibi öğrencilerin öğrenmede ve öğretmenlerin ise öğretiminde güçlüklerle karşılaştıkları bir konuda öğretmenlerin sahip oldukları bilgilerin belirlenmesi, bu güçlüklerin nedenleri ve giderilmeleri hakkında ipuçları sunacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada farklı mesleki kıdeme sahip ortaokul matematik öğretmenlerinin oran ve orantı konusuna yönelik bilgilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Teorik Çerçeve

Öğretmen bilgisi, etkili öğretim faaliyetlerindeki temel faktörlerden biridir. Öğretmen bilgisi üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri Shulman'a (1986,1987) aittir. Shulman (1986) öğretmenin bilgisini; alan bilgisi, pedagojik bilgi, müfredat bilgisi, pedagojik alan bilgisi, öğrenci nitelikleri bilgisi, eğitimsel bağlamlar bilgisi ve eğitimsel amaçlar, değerler ve bunların tarihi ve felsefi kökenleriyle ilgili bilgi olmak üzere yedi kategoriye ayırarak sınıflandırmıştır.

Shulman'ın öğretmenin bilgisine yönelik sınıflandırması temel alınarak öğretmenlerin sahip olması gereken bilgi türleri ve bu bilgilerin birbirleri ile olan ilişkilerini belirlemeye yönelik farklı modeller birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur (örneğin Ball, Thames ve Phelps, 2008; Grossman, 1990; Fennema ve Franke, 1992). Bu modellerden biri de Ball ve vd. (2008)'nin de ortaya koydukları "Öğretim için Matematik Bilgisi (ÖMB)" modelidir. ÖMB, öğretmenin öğrencilerinin öğrenmelerini arttıracak şekilde yapacağı tüm faaliyetlere ilişkin sahip olması gereken matematiksel bilgi ve becerilerin bütünü şeklinde düşünülebilir (Ball vd., 2008). Ball ve vd. (2008) öğretmen bilgisini, konu alan bilgisi (subject matter knowledge) ve pedagojik alan bilgisi (pedagogical content knowledge) olarak ikiye ayırmaktadırlar. ÖMB modelinde konu alan bilgisi, öğretmenin, etkili bir öğretim yapabilmesi için öğreteceği konuya özgü gerekli olan konu bilgisi ve pedagojik alan bilgisi ise öğretmenin matematik öğretimi sırasında konuların anlaşılması için kullandığı gösterimler, çizimler, örnekler ve açıklamaların bilgisi olarak düşünülebilir. Konu alan bilgisi de kendi içinde genel alan bilgisi (common content knowledge), ufuk alan bilgisi (horizon content knowledge) ve özel alan bilgisi

(specialized content knowledge) olarak sınıflandırılmaktadır. Benzer şekilde pedagojik alan bilgisi ise öğrenci ve alan bilgisi (knowledge of content and students), öğretim ve alan bilgisi (knowledge of content and teaching) ile müfredat ve alan bilgisi (knowledge of content and curriculum) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Genel alan bilgisi (GAB) öğretimin dışındaki zamanlarda da kullanılabilir matematiksel bilgileri ifade etmektedir. GAB'ne sahip bir bireyden beklenen basit bir matematiksel işlemi yapabilme becerisine sahip olması ya da verilen rutin bir matematik problemini doğru çözebilmesidir. Öğretim dışı zamanlarda da kullanılabilirliğinden yalnızca öğretmenlerin değil herkesin sahip olması gereken bilgidir. Örneğin 205-157 işleminin sonucunun 48 olduğunu ifade etmek GAB kapsamındadır. GAB, öğretmeye özgü bir bilgi değildir (Ball ve vd., 2008). Yani, GAB sahibi olmak için bir kişinin öğretmen olması şart değildir. Özel alan bilgisi (ÖAB) ise öğretime özgü bir bilgidir. Özel alan bilgisi, öğretmenin etkili öğretim için sahip olmasını gerektiren matematik bilgisini temsil eder. ÖAB, öğretmenin öğretim sürecinde kullandığı matematiksel ifade, işlem ya da kavramların “Neden?” ve “Niçin?”leri hakkında gerekçeler sunduğu bilgi olarak düşünülebilir (Aslan-Tutak ve Köklü, 2016). Örneğin, iki kesri birbirine bölerken ters çevirme ve çarpma algoritmasının neden işe yaradığı bilgisine sahip bir öğretmen bu konuda özel alan bilgisine sahiptir denilebilir. Benzer şekilde bir matematik öğretmenin, öğrencilerinin nedenlerini sorduğu sorulara gerekli ve yeterli açıklamalar yapması da ÖAB kapsamında düşünülebilir. Bu durumlara ek olarak, konuya uygun örnek ve gösterimler bulma/oluşturma, sınıf içi etkinlikleri öğrencinin gereksinimleri doğrultusunda düzenleme, ele alınan konularla ilgili sıra dışı sorular oluşturma ve derinlemesine açıklamalar yapabilme ile matematik dilini doğru bir şekilde kullanabilme ÖAB'nin kapsamındadır (Ball ve vd., 2008).

Öğretmen bilgisini ele alan çalışmalarda öğretmen ve öğretmen adaylarının değişken kavramına (Gökkurt, Şahin ve Soylu, 2016), üç boyutlu cisimlere (Çakmak, Konyalıoğlu ve Işık, 2014), kesirler ve kesirlerde işlemlere (Aksu ve Konyalıoğlu, 2014; Toluk-Uçar, 2011), sifıra bölmeye (Karakuş, 2017; 2018), dörtgenlere (Aslan Tutak, 2009), bölme işlemine (Baki, 2013) ve geometrik cisimler konusuna (Gökkurt, 2014; Gökkurt ve Soylu, 2016) yönelik alan ve pedagojik alan bilgilerini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Buna karşın öğretmenlerin oran ve orantı konusundaki bilgilerini inceleyen çalışmalara çok fazla rastlanmamaktadır. Oysa oran ve orantısal düşünme yeteneği, matematiğin temel taşlarından biri olup ölçme, cebir, olasılık, trigonometri vb. birçok matematik konusunun ana bileşenini oluşturmaktadır (Lamon, 1995). Oran kavramı ve orantısal akıl yürütmenin temelinde toplamsal ve çarpımsal akıl yürütmeler yer almaktadır. Öğrencilerin toplamsal ve çarpımsal akıl yürütmelerde yaşamış oldukları sorunlar onların oran ve orantı konusunda kavram yanılgıları oluşturmalarına neden olmaktadır (Karagöz-Akar, 2009). Bunun yanında ilkokuldan liseye kadar farklı düzeylerde bulunan öğretmenlerin de öğretimde zorlandıkları kavramların başında oran ve orantı konusu gelmektedirler (Cramer, Post, & Currier, 1993; Ekawati, Lin ve Yang, 2014; Simon ve Blume, 1994; Sowder, Philip, Armstrong ve Schappelle, 1998). Oran ve orantı konusunda öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının oran ve orantı problemlerini çözebildiklerini ancak ve oran ve orantı kavramlarını tanımlamakta yetersiz kaldıkları ifade edilmektedir (Çıkla & Duatepe, 2002). Bunun yanında öğretmen adaylarının da toplamsal ve çarpımsal akıl yürütmelerde eksikliklerinin olması nedeniyle oran ve orantı konusunda yanılgılarının olduğu belirtilmektedir (Johnson, 2013). Nitekim Son (2013), öğretmen adaylarının öğrencilerin benzer dördörtgenlerdeki oran ve orantı konusundaki yanılgılarını yorumladıkları çalışmasında, öğrenci hatalarının kavramsal boyutla ilgili olmasına rağmen adayların bunu fark edemediklerini belirtmiştir. Oran ve orantı konusunda öğretmenlerle yapılan çalışmalarda ise öğretmenlerin oran ve orantının grafiksel gösterim yapılarında zorlandıkları ifade edilmektedir (Ekawati, Lin ve Yang, 2015). Ayrıca Ekawati ve vd. (2014) Endonezya'daki matematik öğretmenlerinin oran ve orantı konusundaki bilgilerini incelediği çalışmasında öğretmenlerin çoğunluğunun oran ve orantı bildiren durumların şekilsel temsil ile gösterimlerinde zorluk yaşadıklarını ifade etmektedirler. Buna karşın aynı çalışmada

öğretmenlerin oran ve orantı kavramlarıyla ilgili orantısal akıl yürütme ürünlerini temsil eden sayı yapılarında ise oldukça başarılı oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin kesirlerde genişletme ve sadeleştirme durumlarında tekrarlı toplama problemlerine göre daha çok zorlandıklarını tespit edilmiştir. Bunun yanında Doğruel (2009) çalışmasında öğretmenlerin oran ve orantı konusuna yönelik kavramsal anlamalardan daha çok işlemsel anlamalara sahip olduğunu ifade etmektedir.

Öğretmenlerin mesleğe ilişkin bilgilerinin oluşumunda hizmet öncesi ve hizmet içerisinde almış oldukları eğitimler önemli bir yere sahip olsa da bu bilgilerin oluşumunda süreç içerisinde yaşamış oldukları deneyimler de oldukça önemlidir. Bu deneyimler sonucunda öğretmenler farklı alan ve pedagojik alan bilgileri geliştirmektedirler. Bunun yanında yaşamış oldukları deneyimler aynı zamanda bilgilerinde hataların oluşmasına da neden olabilmektedir. Bu nedenle farklı mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin bilgilerinin incelenmesi, deneyimleri sonucu oluşturdukları bilgilerin özellikleri hakkında da ipuçları sunacaktır. Alan yazında yapılan çalışmalarda oran ve orantı konusunda ülkemizdeki öğretmenlerin bilgilerini inceleyen çalışmalara çok fazla rastlanmamaktadır. Bunun yanında oran ve orantı konusu hem öğrencilerin öğrenmekte hem de öğretmenlerin öğretmekte zorlandıkları konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda oran ve orantı konusunda farklı mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin bilgilerinin incelenmesi bu tür güçlüklerin nedenleri ve çözümleri hakkında ipuçları sunabilecektir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Alan yazında oran ve orantı konusunun öğretmenlerin öğretmekte ve öğrencilerin de öğrenmekte zorlandıkları konuların başında geldiği ifade edilmektedir (Behr, Harel, Post ve Lesh, 1992; Lamon, 2007; Karagöz Akar, 2009). Bu konuda öğrencilerin ve öğretmen adaylarının hata ve yanlışlarını inceleyen çalışmalara (Akkuş Çıkla ve Duatepe, 2002; Akkuş ve Duatepe Paksu, 2006; Ben-Chaim, Fey, Fitzgerald, Benedetto ve Miller, 1998; Çetin, 2009; Doğan ve Çetin, 2009; Kaplan, İşleyen ve Öztürk, 2011; Kurdal, 2016; Lamon, 1993; Misailidou ve Williams, 2002; Singh, 2000; Son, 2013) rastlanmasına karşın, sınırlı sayıda çalışmada öğretmenlerin oran ve orantı konusuna yönelik alan ve pedagojik alan bilgileri ele alınmıştır (Ekawati vd. 2014). Ayrıca öğretmen bilgisinin oluşumunda deneyim önemli bir role sahiptir. Farklı mesleki deneyime sahip öğretmenlerin oran ve orantı konusunda sahip oldukları bilgilerin belirlenmesi süreç içerisinde bu konuda oluşturdukları bilgiler hakkında ipuçları sunacaktır. Sahada bulunan öğretmenlerle yapılan çalışmaların azlığı literatürde önemli bir eksik olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bu çalışmanın literatürdeki bu açığın kapatılmasına katkı sağlayacağı ve yeni çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, farklı mesleki kıdeme sahip ortaokul matematik öğretmenlerinin oran ve orantı konusuna ilişkin genel alan ve özel alan bilgilerini incelemektir.

3. Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenografik araştırma deseni kullanılmıştır. Fenomenografik araştırmalar; bireylerin fenomenlerle ilgili deneyimlerini tanımlamayı, analiz etmeyi ve anlamlandırmayı amaçlar. Bu doğrultuda temel hedefi; bireylerin algılarını ve düşünme biçimlerini benzerlik ve farklılıklarına göre kategorilerle betimlemektir (Marton, 1981). Bu amaçla çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen form yardımıyla öğretmenlerin genel alan ve özel alan bilgileri belirlenmeye çalışılmıştır. Geliştirilen form ve derinlemesine, zengin veri elde etmek için yapılan görüşme ile veriler toplanmıştır.

3.1. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcıları, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar il merkezinde görev yapan ve ulaşılabilir örneklemeğe göre seçilen 90 ortaokul matematik öğretmenidir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişken	Değer	N
Cinsiyet	Kadın	55
	Erkek	35
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	13
	6-10 yıl	29
	11-15 yıl	28
	16 yıl ve üzeri	20
Mezun Olduğu Fakülte	Eğitim Fakültesi	77
	Fen Edebiyat Fakültesi	13

Çalışmada öğretmenlerin gerçek isimleri kullanılmamış ve katılımcılara, Ö₁'den Ö₉₀'a kadar kodlar verilmiştir. 90 öğretmene form uygulandıktan sonra bu öğretmenler arasından gönüllü 13 öğretmenle ankette vermiş oldukları cevaplar üzerinde yarı-yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın veri toplama araçları öğretmenlerin oran ve orantı konusuna yönelik genel alan ve özel alan bilgilerini belirlemeye yönelik uzman görüşü alınarak ve pilot uygulaması yapılarak hazırlanan dört açık uçlu sorudan oluşan bir form ve yarı-yapılandırılmış mülakatlardan oluşmaktadır. Öğretmenlerin oran ve orantı konusuna yönelik genel alan ve özel alan bilgilerini belirlemeye yönelik geliştirilen form oran ve orantı konusuna ilişkin öğretim programında belirtilen kazanımlar ve bu kazanımlar doğrultusunda ortaokul matematik öğretmenlerinden bilmeleri beklenen alan bilgileri ile alan yazında yer alan kavram yanılgıları, öğrenme zorlukları, yapılan hatalar göz önünde bulundurularak; ÖMB modeli çerçevesinde oluşturulmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Formda yer alan sorular ve özellikleri

Bileşen	Soru No.	Kaynağı	Amacı	İlgili Kazanım (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018)
GAB	1	Araştırmacılar tarafından hazırlandı	Oran belirten ifadelerin belirlenmesi.	M.6.1.7.1. Çoklukları karşılaştırmada oran kullanır ve oranı farklı biçimlerde gösterir. M.6.1.7.3. Aynı veya farklı birimlerdeki iki çokluğun birbirine oranını belirler.
	2	(Ekawati vd.,2014)	Orantısız olan ve olamayan durumların ayırt edilmesi.	M.7.1.4.3. Gerçek hayat durumlarını inceleyerek iki çokluğun orantılı olup olmadığına karar verir
ÖAB	3	(Behr, Wachsmuth, Post ve Lesh,1984)	Verilen iki ifadenin oranının denk olup olmadığının tespit edilmesi ve nedeninin açıklanması	M.7.1.4.4. Doğru orantılı iki çokluk arasındaki ilişkiyi ifade eder
	4	(Heinz, 2000)	Toplamsal ve çarpımsal ilişkiyi sebebini de açıklayarak ayırt edebilme.	M.7.1.4.5. Doğru orantılı iki çokluğa ait orantı sabitini belirler ve yorumlar.

GAB, öğretime has bir bilgi olmayıp basit bir matematiksel hesap yapabilme, bir matematik problemini doğru çözmeye, matematiksel terim ve gösterimleri kullanma gibi bilgi ve becerilerden oluşur. Ankette yer alan ilk iki soru öğretmenlerin oran belirten ifadeleri ve orantısal durumları belirlemelerine yönelik hazırlanmıştır. Bu sorularda öğretmenlerden verdikleri cevapların nedenlerini açıklamaları istenmemiştir. Bu bağlamda anketin birinci sorusunda öğretmenlerden “ $-3/5$, $4/1$, $0/7$, $2\pi/\sqrt{2}$, $2/3$, $15/9$ ifadelerinden hangisi/ hangileri bir oran belirtir?” sorusunu yanıtlamaları istenmiştir. Bu soruda öğretmenlerden verilen ifadelerden oran olanları belirlemeleri beklenmiştir. Benzer şekilde ikinci soruda öğretmenlere altı tane orantısal/orantısal olmayan durumları içeren problemler verilmiş ve onlardan verilen problemlerden orantısal olanları belirlemeleri istenmiştir. ÖAB öğretime özgü bir bilgidir ve bu bilgide öğretmenlerden sorulan bir soruya verdikleri cevapları nedenleriyle birlikte açıklamaları beklenir. Bu bağlamda ankette yer alan üçüncü ve dördüncü sorularda öğretmenlerin verilen iki oranın denk olup olmadığına ve toplamsal ve çarpımsal akıl yürütmeye ilişkin sorular sorulmuştur. Bu iki soruda da öğretmenlerden niçin bu şekilde cevaplar verdiklerini açıklamaları ve verdikleri cevapların doğruluğunu göstermeleri istenmiştir.

ÖMB modeli temel alınarak hazırlanan form öncelikle 90 öğretmene kendilerini rahat hissedebilecekleri ve istedikleri bir ortamda uygulanmıştır. Uygulama sürecinde öğretmenlerin başkaları ile etkileşime geçmemeleri ve düşüncelerini özgürce belirtmeleri sağlanarak, herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Form uygulamasının ardından tüm öğretmenlere formda yer alan sorular çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşmeye gönüllü olarak katılıp katılmayacakları sorulmuştur. Bu soruya olumlu cevap veren 13 öğretmen ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda özellikle öğretmenlerin forma verdikleri cevaplar üzerinden gidilerek, bu cevapların nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu görüşmeler ise öğretmenlerin de bilgisi ve izni dâhilinde sadece elleri ve kâğıt görünecek şekilde video kaydı ile kayıt altına alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Ankette yer alan ilk iki soru öğretmenlerin GAB’ni belirlemeye yöneliktir. Bu sorularda öğretmenlerden verilen durumlara ilişkin tercihlerini ifade etmeleri istenmiştir. Bu nedenle elde edilen veriler öncelikle doğru, yanlış ve boş olarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra mesleki kıdeme göre verilen cevaplar frekans ve yüzde şeklinde ifade edilmiştir. Ankette yer alan diğer iki soru ise öğretmenlerin ÖAB’ni belirlemeye yöneliktir. Bu sorularda öğretmenlerden verdikleri cevapların nedenlerini de yazmaları istenmiştir. Öğretmenlerin yazmış oldukları gerekçeler benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırılarak ortak kategoriler belirlenmiştir. Ankette yer alan üçüncü soruda öğretmenlerin verilen iki oranın denliğine ilişkin gerekçeleri, içler dışlar çarpımı, genişletme ve sadeleştirme, kesir tanımı ve pay ile payda arası ilişki kategorileri altında toplanmıştır. Benzer şekilde ankette yer alan son soru için öğretmenlerin verdikleri gerekçeler ise çarpımsal ilişki, toplamsal ilişki ve boş şeklindeki kategoriler altında analiz edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen cevaplar ise formdan elde edilen bulguları desteklemek amacıyla betimsel olarak sunulmuştur. Doğrudan alıntılara yer verilerek verilen cevapların daha gerçekçi olarak sunulması sağlanmaya çalışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmada toplanan verilerin geçerliliği ve sonuçların doğruluğu önemli bir konu olduğu için araştırmacı, birden çok veri toplama yöntemi kullanarak elde ettiği bilgileri, farklı kaynaklardan teyit ederek kanıtlama çabası göstermelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu amaçla çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan formdan elde edilen verileri desteklemek ve teyit etmek için yarı-yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Ayrıca nitel çalışmalarda katılımcılardan elde edilen doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak tutarlılığı sağlamak için önemlidir. Çalışmanın bulguları raporlaştırılırken bu noktaya son derece dikkat edilmiş, katılımcıların ifadeleri veri kaybına imkân vermeden birebir aktarılmıştır ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Görüşme kayıtlarının veri indirilmesi ve

katılımcı teyidi ile çalışmanın güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmacıların katılımcı olmayan gözlemci olmaları çalışmanın dış güvenilirliği açısından önemli görülmektedir.

4. Bulgular

4.1. Öğretmenlerin Oran-Orantı Konusuyla İlgili GAB'lerine Yönelik Elde Edilen Bulgular

Öğretmenlerin GAB'lerini belirlemek için formun birinci sorusuna vermiş oldukları cevaplara yönelik frekans ve yüzde dağılımları Tablo 3'de sunulmuştur. Soruda öğretmenlerden “-3/5, 4/1, 0/7, $2\pi/\sqrt{2}$, 2/3, 15/9” ifadelerinden hangisi/hangilerinin oran belirttiğini yazmaları istenmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin formda yer alan birinci soruya vermiş oldukları cevaplara ilişkin frekans ve yüzde değerleri

Soru	Kategori		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri	Toplam
-3/5	Oran belirtir	f	6	19	21	15	61
		%	46.15	65.51	75.0	75.0	67.77
	Oran belirtmez	f	5	10	6	4	25
		%	38.46	34.48	21.42	20.0	27.77
	Cevap verilmemiş	f	2	-	1	1	4
		%	15.38	-	3.57	5.0	4.44
4/1 2/3 15/9	Oran belirtir	f	11	29	27	19	86
		%	84.61	100	96.42	95	95.55
	Oran belirtmez	f	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-
	Cevap verilmemiş	f	2	-	1	1	4
		%	15.38	-	3.57	5.0	4.44
0/7	Oran belirtir	f	8	20	23	10	61
		%	61.53	68.96	82.14	50.0	67.77
	Oran belirtmez	f	3	9	4	9	25
		%	23.07	31.03	14.28	45.0	27.77
	Cevap verilmemiş	f	2	-	1	1	4
		%	15.38	-	3.57	5.0	4.44
$2\pi/\sqrt{2}$	Oran belirtir	f	5	17	14	11	47
		%	38.46	58.62	50.0	55.0	52.22
	Oran belirtmez	f	6	12	13	8	39
		%	46.15	41.37	46.42	40.0	43.33
	Cevap verilmemiş	f	2	-	1	1	4
		%	15.38	-	3.57	5.0	4.44

*Tabloda koyu renkli ifadeler doğru cevabı göstermektedir.

Tablo 3'e göre öğretmenlerin toplamda %68'i -3/5'in bir oran belirtebileceğini ifade ederken %28'i ise bir oran belirtmeyeceğini söylemektedir. Bu öğretmenlerden en çok 1-5 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin -3/5'in bir oran belirtmeyeceğini doğru olarak ifade ettikleri belirlenmiştir. Buna karşın mesleki kıdem arttıkça -3/5'in bir oran belirtmeyeceğine yönelik doğru cevaplar da azalmaktadır. Benzer şekilde öğretmenlerin toplamda %96'sı 4/1, 2/3 ve 15/9'un bir oran belirttiğini doğru olarak ifade ettikleri belirlenmiştir. En fazla doğru cevabın ise 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenler tarafından verildiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin toplamda %68'i 0/7'nin bir oran belirttiğini doğru olarak ifade ederken mesleki kıdem arttıkça 0/7'nin bir oran belirtmeye yönelik verilen doğru cevapların sayısının arttığı da gözlemlenmiştir. Buna karşın 16 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip öğretmenlerin ise bu soruya en fazla yanlış cevap verenler olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin toplamda %52'si $2\pi/\sqrt{2}$ 'nin bir oran belirttiğini doğru olarak ifade etmektedirler. Bu soruya yönelik en fazla doğru cevabı 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin ve en az doğru cevabı ise 1-5 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin verdiği belirlenmiştir.

Öğretmenlerle yapılan mülakatlarda bu soruya doğru cevap veren öğretmenlerin sıklıkla oran tanımını kullandıkları belirlenmiştir. Örneğin Ö₁₂ kodlu öğretmenle yapılan mülakat aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: 1. Soruda -3/5'e oran değildir derken diğer sayıları oran olarak ifade etmişsiniz. Neden?

Ö₁₂: Oran iki ya da daha fazla varlığın aynı özelliğinin veya aynı varlığın farklı özelliklerinin karşılaştırılmasıdır. Matematikte bu karşılaştırma bölme ile yapılır. Yani, Oran iki çokluğun karşılaştırılmasıdır. Sıfır da sonuçta doğal sayı, o da bir çokluktur. Eksi negatif olarak bir yön belirtebilir ama çokluk belirtmeyeceğini düşünüyorum, onun için -3 çokluk olamayacağı için -3/5 in negatif oran olamayacağını düşündüm. Eksi burada yön belirtiyor aslında oran 3/5. 2π oda bir sayı, irrasyonel bir sayı. √2 o da bir sayı. Bundan dolayı oranlayabiliriz diye düşündüm ben.

Buna karşın bu soruya hatalı cevap veren öğretmenlerin açıklamaları oran tanımlarında eksiklerin ya da yanlış anlamların olduğunu göstermektedir. Örneğin,

Ö₇₇: Oran ifadesi a/b şeklinde olmalı ve a veya b de reel sayı olmalı, bu nedenle verilen tüm sayılar oran belirtir.

Ö₅₂: $\frac{a}{b}$ ifadesinde b≠0 olmak üzere $\frac{a}{b}$ ifadesi oran belirtir.

Ö₄: Payda sıfır olmadığı sürece sıkıntı yok. Oran dediğimiz bizim tanımımız da anlattığımız şey, birbirlerini bölerek kıyaslama karşılaştırma şeklinde tanım verdiğimiz için hepsine oran belirtir dedik. Payda sıfır olmadığı sürece sıkıntı yok. Çünkü 0 bölünemiyor, bölünme işlemi yapılamıyor tanımsız veya sınırsız olduğu için, sınırsız değil de tanımsız oluyor. Birden fazla değer çıktığı için o yüzden.

Yapılan mülakatlar öğretmenlerin oran kavramı ile rasyonel sayılar arasında bir ilişki kurduklarını ve oranın bir rasyonel sayı olduğu şeklinde bir anlayışa sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca kesir şeklinde gösterilen bir ifadenin oran belirtmesi için paydasının sıfır olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında bazı öğretmenlerin ise pay ve paydanın reel sayı olabileceğini ifade ettikleri de belirlenmiştir.

Bazı öğretmenlerin oranı bir bölme işlemi olarak kabul ettikleri ve bölme işlemi sonucunda bir sayının elde edilmesi gerektiğini düşündükleri belirlenmiştir. Örneğin Ö₃ ile yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur:

Araştırmacı: 1/4, 0/7, 2/3, 15/9 ifadeleri oran belirtir demişsiniz. Neden bunların oran olduğunu düşünüyorsunuz?

Ö₃: Yani sonu doğal sayı çıkan her durumun oran olduğunu biliyoruz. O yüzden 0/7 yi özellikle düşündüm. 4 /1 belli bir çokluğun diğer çokluğa bölümüne oran denir şeklinde olduğu için bunları oran olarak düşündüm.

Araştırmacı: Peki 0 bir çokluk belirtiyor mu?

Ö₃: 0 bir çokluk belirtmiyor ama 0/7 sonuç olarak baktığımızda bir doğal sayı veriyor bize.

Benzer şekilde oranda karşılaştırılan ifadelerin mutlaka birer tam sayı olması gerektiğini ve irrasyonel sayıların bir oran belirtmeyeceğini düşünen öğretmenlerde bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Ö₄₂'nin açıklamaları aşağıda sunulmuştur.

Araştırmacı: π, √2 ile ilgili durumlar bir oran belirtir mi?

Ö₄₂: İki çokluk karşılaştırılabilir. π, √2 çokluk değil. Oran olmaz.

Öğretmenlerin GAB'lerini belirlemek için anketin ikinci sorusuna vermiş oldukları cevaplara yönelik frekans ve yüzde dağılımları Tablo 4'de sunulmuştur. Bu soruda öğretmenlerden Tablo 4'de yer alan problemlerden hangisi/hangilerinin orantısal ya da orantısal olmayan bir durum olduğunu belirlemeleri istenmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin ankette yer alan ikinci soruya vermiş oldukları cevaplara ilişkin frekans ve yüzde değerleri.

Problem Durumları	Cevaplar		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri	Toplam
Problem 1: A ve B makinaları aynı hızla çalışmaktadır. A makinası B makinasından önce çalışmaya başladı. A makinası 4 dakika ve B makinası 2 dakika çalıştı. A makinası 12 dakika çalıştığında B makinası kaç dakika çalışır?	Orantısal	f	2	14	6	7	29
	D.	%	15.38	48.27	21.42	35.0	32.22
	O. D.	f	10	15	21	13	59
	Değil	%	76.92	51.72	75.0	65.0	65.55
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22
Problem 2: 12 kampçı 4 çadırda kalabiliyor ise 30 kampçı aynı kapasiteli kaç çadırda kalır?	Orantısal	f	12	29	25	20	88
	D.	%	92.30	100	89.28	100	97.77
	O. D.	f	-	-	2	-	2
	Değil	%	-	-	7.14	-	2.22
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22
Problem 3: Fatih 25 yaşında iken Selin 5 yaşındadır. Fatih 30 yaşında olduğunda Selin kaç yaşında olur?	Orantısal	f	-	1	1	1	3
	D.	%	-	3.44	3.57	5.0	3.33
	O. D.	f	12	28	26	19	87
	Değil	%	92.30	96.55	92.85	95.0	96.66
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22
Problem 4: 6 kişilik bir çorbanın tarifinde 5 soğan 4 havuç ve 8 patates bulunmaktadır. Aynı lezzette 4 kişilik bir çorba için kaç tane havuca ihtiyacımız vardır?	Orantısal	f	12	29	26	18	85
	D.	%	92.30	100	92.85	90.0	94.44
	O. D.	f	-	-	1	2	3
	Değil	%	-	-	3.57	10.0	3.33
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22
Problem 5: Bir video mağazasında aylık sınırsız video kiralama ücreti 25TL'dir. Hülya, geçen ay 5 video bu ay ise 6 video kiraladı. Buna göre Hülya 6 video için kaç TL öder?	Orantısal	f		5	8	2	15
	D.	%		17.24	28.57	10.0	16.66
	O. D.	f	12	24	19	18	73
	Değil	%	92.30	82.75	67.85	90.0	81.11
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22
Problem 6: Halis 3 çilekli şeker için 2,5 TL ödedi. Kız kardeşi Aysel için 4 tane daha şeker almak isteyen Halis kaç TL öder?	Orantısal	f	12	28	26	19	85
	D.	%	92.30	96.55	92.85	95.0	94.44
	O. D.	f	-	1	1	1	3
	Değil	%	-	3.44	3.57	5.0	3.33
	Boş	f	1	-	1	-	2
		%	7.69	-	3.57	-	2.22

*Tabloda koyu renkli ifadeler doğru cevabı göstermektedir.

Tablo 4'e göre öğretmenlerin %66'sı Problem 1'in orantısal bir durum belirtmediğini doğru olarak belirlemiştir. Bu probleme en fazla 1-5 yıl ile 11-15 yıllık kıdeme sahip öğretmenlerin ve en az ise 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin doğru cevap verdikleri görülmektedir. Öğretmenlerin %98'i Problem 2'nin bir orantısal durum belirttiğini doğru olarak ifade etmişlerdir. Bu probleme en fazla 6-10 ile 16 yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenlerin doğru cevap verdikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde öğretmenlerin %97'si Problem 3'ün bir orantısal durum belirtmediğini doğru olarak cevaplamışlardır. Bu probleme en fazla 6-10 ile 16 yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenlerin doğru cevap verdikleri belirlenmiştir. Öğretmenlerin %94'ü Problem 4'ün orantısal bir durum belirttiğini doğru olarak ifade etmiştir. Bu öğretmenlerden en fazla 6-10 yıllık deneyime sahip olanlar doğru cevap vermiştir. Öğretmenlerin %81'i Problem 5'in orantısal bir durum belirtmediğini doğru olarak cevaplamıştır. Bu öğretmenlerden en fazla 1-5 yıllık deneyime ve en az ise 11-16 yıllık deneyime sahip olanlar doğru cevap vermiştir. Öğretmenlerin %94'ü Problem 6'nın orantısal bir

durum olduğunu doğru olarak cevaplamışlardır. Bu öğretmenlerden en fazla 6-10 ile 16 yıl ve üzerine mesleki deneyime sahip olan öğretmenler doğru cevap vermiştir.

Öğretmenlerin genel olarak orantısal ve orantısal olmayan durumları belirlemede başarılı oldukları görülmektedir. Ancak orantısal durum belirtmeyen ve toplamsal ilişkiyi ifade eden birinci ve üçüncü problemlere ilişkin \bar{O}_3 ve \bar{O}_6 ile yapılan mülakatlar aşağıda sunulmuştur:

Araştırmacı: Bu problemi niçin orantısal bir durum olarak düşündünüz?

\bar{O}_3 : Ben önce çalışmasının hani orana etki edeceğini düşünmedim. Sonuçta bir orantı kurduğum zaman biri 4 dakika çalışıyor biri 2 dakika çalışıyor. Bu 3 katına çıkacak bu da 3 katına çıkacak 6 dakika çalışacağı için orantısal olarak düşündüm.

\bar{O}_6 : Bu da orantısal, çünkü 25 yaşındayken 30 a çıkıyorsa 5 yaşında iken o da kaçta çıkıyor diye ikisi de aynı oranda artması lazım, yaşlar da artarken aynı şekilde, bir yaş artarken öbür tarafın yaşı da artması gerekiyor diye çocuğun bilmesi lazım.

4.2. Öğretmenlerin Oran-Orantı Konusuyla İlgili ÖAB'lerine Yönelik Elde Edilen Bulgular

Öğretmenlerin ÖAB'lerini belirlemek için anketin üçüncü sorusuna vermiş oldukları cevaplara yönelik frekans ve yüzde dağılımları Tablo 5'de sunulmuştur. Soruda " $\frac{5}{8}$ ile $\frac{9}{12}$ nin denk oran olup olmadığı ve verdikleri cevabın gerekçesi sorulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin ankette yer alan üçüncü soruya vermiş oldukları cevaplara ilişkin frekans ve yüzde değerleri.

Soru	Kategori		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri	Toplam
$\frac{5}{8}$ ile $\frac{9}{12}$ denk oranlar mıdır? Niçin bu cevabı verdiğinizi açıklayınız	Orantıda içler ve dışlar çarpımı eşitliği	f	4	13	11	8	36
		%	30.76	44.82	39.28	40.0	40.0
	Genişletme ve sadeleştirme işlemleri	f	3	10	6	6	25
		%	23.07	34.48	21.42	30.0	27.77
	Kesir kavramıyla açıklama	f	3	3	5	5	16
		%	23.07	10.34	17.85	25.0	17.77
Pay ya da paydalar arasındaki ilişki	f	3	4	5	1	13	
	%	23.07	13.79	17.85	5.0	14.44	

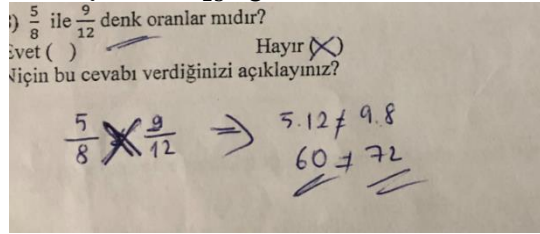
Öğretmenlerin tamamının $\frac{5}{8}$ ile $\frac{9}{12}$ nin denk oran olmadığını ifade ettikleri belirlenmiştir. Tablo 5'e göre öğretmenlerin verilen ifadenin denk oran olmadığına yönelik gerekçelerinde en fazla tercih ettikleri açıklama içler ve dışlar çarpımı eşitliği üzerinedir. Bu tür açıklama yapan öğretmenlerin iki oranın denkleğinin kontrolünde birinci oranın payı ile ikinci oranın paydasının çarpımının birinci oranın paydası ile ikinci oranın payının çarpımına eşit olması gerektiğini belirtmektedirler. Bunun yanında verilen ifadenin denk oran olmadığına yönelik en fazla tercih edilen ikinci gerekçe ise oran belirten ifadelerin pay ve paydalarının genişletilmesi/sadeleştirilmesi işlemleri sonucunda eşitliğin kontrol edilmesi yaklaşımıdır. Öğretmenler tarafından üçüncü olarak tercih edilen gerekçe ise iki kesrin karşılaştırılması işlemidir. Bu gerekçe pay ve paydanın genişletilmesi işlemine benzese de burada öğretmenler farklı olarak iki oranı kesir olarak ele alıp, iki kesrin karşılaştırılmasını yapmaktadırlar. Öğretmenler tarafından en az tercih edilen gerekçe ise pay ve payda arasındaki orana göre karşılaştırma yapmaktır. Bu tür açıklamada öğretmenler ilk oranda pay ile payda arasındaki oranın ikinci oranda da pay ile payda arasında olması gerektiğini öne sürmektedirler. Özetle, verilen iki oranın denk olup olmadığına yönelik öğretmenlerin dört farklı gerekçe ortaya koydukları görülmektedir. Bu durum iki oranın denkleği konusunda öğretmenlerin farklı ÖAB'lerine sahip oldukları göstermektedir.

Öğretmenlerin sahip oldukları ÖAB'nin mesleki kıdemlerine göre dağılımları ise Tablo 5'de gösterilmiştir. Tablo 5'e göre öğretmenlerin %40'ı $\frac{5}{8}$ ile $\frac{9}{12}$ arasındaki ilişkiyi orantıda içler ve dışlar çarpımının eşitliğini kullanarak açıklamışlardır. Bu şekilde açıklamayı en fazla 6-

10 yıllık kıdeme sahip öğretmenler, en az ise 1-5 yıllık kıdeme sahip öğretmenler yapmışlardır. Benzer şekilde, 5/8 ile 9/12 arasındaki ilişkiyi öğretmenlerin %28'i genişletme ve sadeleştirme işlemleri yaparak açıklarken bu şekilde açıklama yapmayı en çok tercih edenlerin yine 6-10 yıllık kıdeme sahip öğretmenlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde açıklama yapmayı en az tercih eden öğretmenler ise 1-5 ile 11-15 yıllık kıdeme sahip öğretmenler olmuştur. İki kesir arasındaki ilişkiyi, öğretmenlerin %18'i kesir kavramı ile açıklama yaparak ifade etmişlerdir. Ayrıca bu yöntemi en çok kullanan öğretmenler 1-5 yıl ile 16 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerken kıdem arttıkça öğretmenlerin bu yöntemi kullanmayı daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir. 5/8 ile 9/12 arasındaki ilişkiyi, öğretmenlerin %14'ü paylar ya da paydalar arasındaki ilişkiye bakarak açıklama yapmışlardır. Bu şekilde açıklama yapan öğretmenler en çok 1-5 yıllık kıdeme sahip olanlarken öğretmenlerin kıdemi arttıkça bu şekilde açıklama yapmaya yönelik tercihlerinin azaldığı tespit edilmiştir.

Tablo 5'e göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu 5/8 ile 9/12 arasındaki ilişkiyi orantıda içler ve dışlar çarpımının eşitliğini kullanarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu şekilde açıklama yapan Ö₁₃ öğretmenin cevabı ve bu öğretmenle yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur:

Şekil 1. Ö₁₃ öğretmenin cevabı

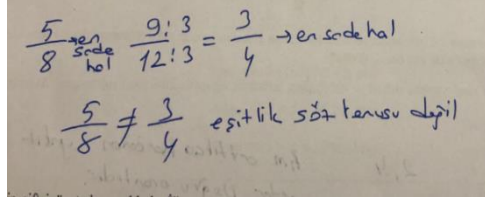

Araştırmacı: Burada verdiğiniz cevabı biraz daha açıklayabilir misiniz? Neden bu şekilde bir işlem yaptınız?

Ö₁₃: Bunlar denk olsaydı ya sadeleştirdiğimizde birbirini verecekti ya da en basit çapraz çarpım yapıyorum, ikisinin denk olması için eşit olması gerekir sonuçlarının. Çapraz çarpım yaptığımızda 60 eşittir 72 gibi şey çıkıyor, dolayısıyla denk oran değildir.

Bunun yanında bazı öğretmenlerin bu iki kesrin denkleğini belirlemek için genişletme ve sadeleştirme işlemleri yaptıkları ve elde ettikleri sonuçlar aynı olmadığı için bu ifadelerin denk oranlar olmadıklarını yazdıkları belirlenmiştir. Örneğin Ö₇₇ öğretmenin verdiği cevap ve yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur:

Şekil 2. Ö₇₇ öğretmenin verdiği cevap

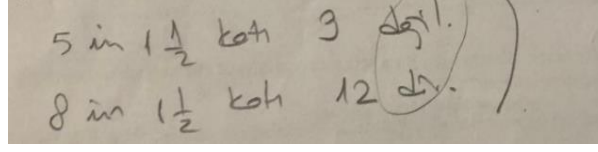
Ö₇₇ öğretmeniyle yapılan mülakat:

Araştırmacı: Burada hayır cevabını vermişsiniz hocam nedenini açıklayabilir misiniz?

Ö₇₇: Zaten 5/8 e hangi sayıyla genişletirsem genişleteyim ya da sadeleştirsem sadeleştiririm 12 de 9 eşit olmaz, Dolayısıyla de oran denk olmaz yani. Genişlettiğimde eşitliği sağlayamadım için, genişletebilirsin istediğin kadar genişletebilirsin ama 5/8 i ne ile genişletirseniz genişletin, 9/12 elde edemezsiniz. yani 8 i 3/2 ile çarpmam lazım 12 idi değil mi, 5 i 3/2 ile çarptığım zaman 7,5 elde ederim 9 u elde edemem. Dolayısıyla denkleği sağlayamam. O yüzden de denk değildir.

Öğretmenlerden bazıları da 5 ile 9 ve 8 ile 12 arasındaki orana bakarak yorum yapmıştır. Bu duruma örnek açıklamalar ve Ö₇ ile yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur:

Şekil 3. Ö₇ öğretmenin cevabı

Araştırmacı: Burada yaptığınız işlemi ve nedenini açıklayabilir misiniz?

Ö₇: Şimdi denklik de şey aynı oranda artmış ya da aynı oranda azalmış olması gerekiyor, 12, 8 in üçte ikisi 3/2 si. 5'in üçte ikisini bulduğum zaman 15/2 çıkıyor ama burada 9 demiş. Aralarında sabit bir oran olmadığı için denk kesirler değildir dedim. Denk kesir olması için aralarında sabit bir oran olması lazım.

Araştırmacı: 5 ile 8 in arasında mı?

Ö₇: 8 ile 12, 5 ile 9 arasında. 10/16 deseydi 5 in 2 katı 8 in 2 katı denktir, ama tam tersi bunun da mesela 12 8 in 3 bölü 2 si ama 5 in 3 /2 sini aldığımda 15/2 ama burada 9 demiş. Aralarında sabit bir oran yok. Onun için denk kesirlerdir diyemeyiz.

Öğretmenlerin ÖAB'lerini belirlemek için anketin dördüncü sorusuna vermiş oldukları cevaplara yönelik frekans ve yüzde dağılımları Tablo 6'da sunulmuştur. Bu soruda Tablo 6'da yer alan çarpımsal ilişkiye yönelik bir problem öğretmenlere sorulmuş ve verdikleri cevapların gerekçelerini açıklanmaları istenmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin ankette yer alan dördüncü soruya vermiş oldukları cevaplara ilişkin frekans ve yüzde değerleri

Soru	Kategori		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri	Toplam
Bir çiftçi üç tarlaya sahiptir. İlk tarla 185x245 metre, ikincisi 75x114 metre ve üçüncüsü ise 455x508 metre boyutlarındadır. Bu tarlaya gökyüzünden bakarsanız hangi tarla en çok kareye benzer görülür? Hangi tarla en az kareye benzer görülür? Cevaplarınızı açıklayınız.	Kenarlar arası çarpımsal ilişki	f	7	15	16	15	53
		%	53.84	51.72	57.14	75.0	58.88
	Kenarlar arası toplamsal ilişki	f	5	14	11	5	35
		%	38.46	48.27	39.28	25.0	38.88
	Boş	f	1		1		2
	%	7.69		3.57		2.22	

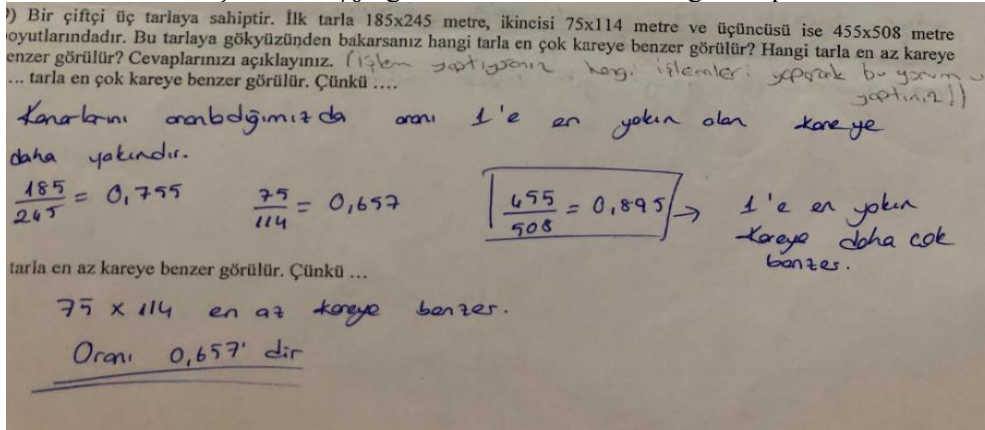
Verilen problemin çözümü öğretmenlerin çarpımsal akıl yürütmeyi kullanmalarına yöneliktir. Elde edilen veriler öğretmenlerin verilen problem durumuna yönelik iki farklı gerekçe sunduklarını göstermektedir. Öğretmenlerin yarıdan fazlasının bu problemin çözümünde gerekçe olarak tarlanın kenarları arasında çarpımsal bir ilişkiyi öne sürmesine karşın, yarıya yakın öğretmenin ise problemin çözümünde hatalı açıklamalar yaparak toplamsal ilişkileri gerekçe olarak öne sürdükleri belirlenmiştir. Öğretmenlerden çarpımsal ilişkiye göre problemi çözenler, tarlaların kenarları arasındaki oranın 1'e yaklaştıkça tarlaların kareye daha fazla benzeyeceği yönünde gerekçelerini öne sürmüşlerdir. Benzer şekilde toplamsal ilişkiye göre gerekçe sunan öğretmenler ise açıklamalarında tarlaların kenarları arasındaki farkın en az olduğu durumda tarlanın kareye benzeyeceğini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin yapmış oldukları gerekçelerin mesleki kıdeme göre değişimi ise Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'ya göre; bu sorunun çözümünde öğretmenlerin %59'u kenarlar arasındaki çarpımsal ilişkiye bakarak cevap vermişlerdir. Bu şekilde cevap veren öğretmenler en çok 16 yıl ve üzeri deneyime sahipken, diğer kıdem düzeylerinde birbirine yakın değerler olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde en az cevap veren öğretmenlerin ise 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenler olduğu görülmüştür. Ayrıca mesleki kıdemi arttıkça bu şekilde çözüm yapmayı tercih eden öğretmenlerin sayısının da arttığı tespit edilmiştir. Tablo 6'ya göre öğretmenlerin %39'unun kenarlar arasındaki toplamsal ilişkiye bakarak cevap verdikleri tespit

edilmiştir. Bu şekilde çözüm yapan en fazla öğretmenin 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenler olduğu belirlenmiştir. Bu şekilde çözüm yapan en az öğretmenin ise 16 yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenler olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde çözüm yapmayı tercih eden 1-5 yıllık ve 11-15 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin ise birbirine yakın değerlerde olduğu görülmüştür. Bunun dışında öğretmenlerin %2.2'sinin ise bu soruya cevap vermedikleri tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin ankete verdikleri cevaplar ve mülakatlardan elde edilen verilere göre; kenarlar arasındaki çarpımsal ilişkiye bakarak cevap veren öğretmenler kenarları birbirine bölmüş ve elde ettiği sonuca göre yorum yapmışlardır. Buna göre çıkan sonuçta 1'e en yakın sonuca ait tarlanın en çok kareye benzeyen, 1'e en uzak sonuca ait tarlanın ise en az kareye benzeyen tarla olduğunu işlemler yaparak ifade etmişlerdir.

Şekil 4. Ö₇₀ öğretmenin ankette verdiği cevap

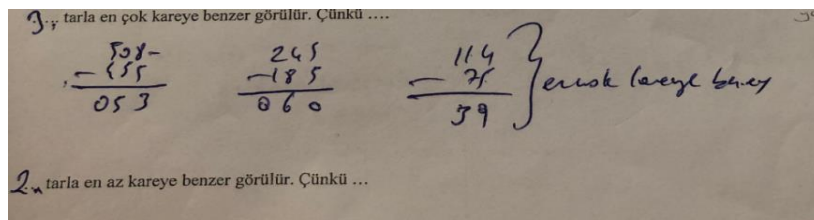
Ö₇₀ öğretmeniyle yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur.

Araştırmacı: Burada yaptığınız işlemi ve nedenini açıklayabilir misiniz?

Ö₁: Şimdi şöyle düşündüm ben burada iki düşünme yöntemim oldu. Şimdi bunların uzunlukları 185 e 245 Kare olması için birine en yakın a/a olması gerekir değil mi? Kare olması için. Birbirinden uzaklaştıkça dikdörtgene daha çok benziyor. Farkının en küçük olması gerekiyor diye düşündüm ilk önce. Öyle yaptığım zaman farklı bir sonuç çıktı. Ama sonradan kare olabilmesi için yani büyüdükçe aradaki orantı farklılaşıyordu. a/a'nın 1'e yakın yani karenin kenarlarının oranı 1 olduğu için 1 e yakın olarak düşündüğümüzde bunu buna da böldüğümüz zaman 1.1, 1,5 1,32 çıktı. Yani 508/455 bu da bir e en yakın tarlanın bu olduğunu ve kareye en yakın gözükeceğini, Bunun ise uzak olduğunu diye düşündüm. Doğru mu yanlış mı bilmiyorum.

Öğretmenlerin ankete verdikleri cevaplar ve mülakatlardan elde edilen verilere göre; kenarlar arasındaki toplamsal ilişkiye bakarak cevap veren öğretmenler kenarlar arasındaki farkı hesaplayarak, kenarların birbirine yakınlık uzaklıklarına göre yorum yapmışlardır. Bu şekilde işlem yapan öğretmenlerin çoğu kenarlar arasında çıkarma işlemi yapmışlardır. Öğretmenler, aradaki farkın en az olduğu üçüncü tarlaya en çok kareye benzeyen; aradaki farkın en çok olduğu ikinci tarlaya en az kareye benzeyen tarla cevabını vermişlerdir. Bu duruma örnek olarak Ö₇₅ ve Ö₁₀ 'un cevabı aşağıda verilmiştir. Ayrıca soruya yanlış cevap veren öğretmenlerin tamamı kenarlar arasındaki toplamsal ilişkiye bakarak cevap vermişlerdir.

Şekil 5. Ö₇₅ öğretmenin ankette verdiği cevap

Ö₇₅ öğretmeniyle yapılan mülakat aşağıda sunulmuştur.

Araştırmacı: Bu soruyu nasıl cevapladınız ve neden bu işlemleri yaptınız açıklayabilir misiniz?

Ö₁₀: Soruya biraz daha bakayım, Şimdi kenar uzunlukları birbirine yakın olduğunda daha çok kareye benzeyecektir. Birbirine uzak olduğunda daha az kareye benzeyecektir. Burada kenar uzunlukları birbirine en uzak olan, en yakın olan diyelim. İkincisi yalnız, buradaki (75x114) kenar uzunlukları daha küçükken buradaki (455x508) kenar uzunlukları daha fazla. Şöyle diyeyim; buradaki (75x114) aradaki fark, kenar uzunlukları arasındaki fark 39 metre, buradaki (455x508) fark 53 metre ama oranladığımızda bu kenar uzunluğu bunun yaklaşık 6 katı. O zaman aradaki kenar uzunlukları arasındaki farkın da aynı şekilde katlanmasını dikkate alarak benzerliği oluşturmamız lazım, aslında buradaki 53 metrelik fark, kenar uzunluklarına bakarak çok büyük bir fark olmuyor yani oran olarak baktığımızda. Bundan dolayı 3. Tarlayı en çok kareye benzettim, 2. Tarlada hem miktar olarak kenar uzunlukları kıyaslarken aradaki fark da kısa olduğu için, kareye benzemekten en uzak olanı bunun olduğunu düşündüm.

Tartışma

Elde edilen bulgular genel olarak öğretmenlerin 4/1, 2/3, 15/9 gibi prototip oran örneklerini doğru olarak belirleyebildiklerini, ancak 0/7, gibi sifıra bölme, -3/5 gibi negatif sayılar ve $2\pi/\sqrt{2}$ gibi irrasyonel sayıları içeren örneklerin oran belirtip belirtmediğini belirlemede güçlük çektiklerini göstermektedir. Benzer şekilde Ekawati vd. (2014), çalışmalarında öğretmenlerin tamsayı olmayan sayı yapılarının oran olup olmadığını değerlendirmekte zorlandıklarını tespit etmiştir. Buna karşın Ekawati vd. (2015), Endonezya'da öğretmenlerin; oran ifade eden yapıları tespit etmede ise daha başarılı olduklarını belirlemişlerdir. Bunun yanında Akkuş Çıçla ve Duatepe (2002), ilköğretim matematik öğretmen adaylarının a/b şeklinde gösterilen prototip oran ve orantı sorularını cevaplamakta oldukça başarılı olduklarını ifade etmişlerdir. Son (2013), öğretmen adaylarının öğrencilerin benzer dikdörtgenlerdeki oran ve orantı konusundaki yanlışlarını yorumladıkları çalışmasında öğretmen adaylarının yeterli açıklamalar yapamadıklarını ve ilgili kavram yanlışlarını belirlemede eksikliklerinin olduğunu ifade etmiştir.

Oran belirten ifadeleri belirlemede genel olarak mesleki kıdemi 1-5 yıl ve 16 yıl ve üzeri öğretmenlerin daha fazla zorlandıkları tespit edilmiştir. Bu durum mesleğe yeni başlayan ve mesleğinin son aşamasına gelen öğretmenlerin oran belirten ifadeleri belirlemeye yönelik GAB'lerinde yetersizliklerin olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Ball (1990)'ın ilkökul ve ortaokul matematik öğretmen adaylarının kesirlerde bölme, sifıra bölme ve cebirsel denklemler bağlamında bölme ile ilgili matematiksel kavramlara yönelik anlam bilgilerini araştırdığı çalışmasında adayların kavramların temel anlamlarına yönelik bilgilerinin yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca ortaokul öğretmen adaylarının nispeten daha doğru cevap vermelerine karşın GAB'lerinin yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir. Batur ve Nason (1996), sınıf öğretmeni adaylarıyla yaptıkları çalışmada adayların alan ölçümü ile ilgili GAB'lerinde eksiklikler olduğunu ve yeterli düzeyde olmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanında Aslan Tutak (2009), ilköğretim matematik öğretmenleriyle yaptığı çalışmada öğretmenlerin temel geometrik kavramları tanımlamakta zorlandıkları ve alan bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığını belirlemiştir. Ma (1999), Çinli ve Amerikalı ilkökul öğretmenleri ile karşılaştırma, yer değeri ve alan-çevre ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada iyi eğitilmiş mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin alan bilgilerinin, mesleki kıdemi fazla olan Çinli öğretmenlerden daha düşük düzeyde olduğunu fakat mesleki kıdemi fazla olan öğretmenlerin de kaliteli bir matematik eğitimi için gerekli olan alan bilgisine sahip olmadıklarını belirtmiştir.

Verilen ifadeleri hatalı şekilde oran olarak sınıflandıran öğretmenlerin hatalarının bir nedeni oran tanımlarında var olan eksikliklerdir. Bu öğretmenlerin oranı rasyonel bir sayı olarak düşündükleri ve oran tanımını göz önüne alarak sifıra bölme ve irrasyonel sayılarla ilgili ifadelerin oran belirtmediğini ifade ettikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde Yanık (2015),

rasyonel sayıların farklı yorumlarından birinin oran yorumu olduğunu ancak oranın bir sayı belirtmediğini ve sadece bir karşılaştırma olduğunu belirterek oran tanımının rasyonel sayılar tanımı ile karıştırıldığını ve bunun bir sorun olduğunu ifade etmiştir. Van de Valle (2008), tanımlama açısından rasyonel sayıların ve kesirlerin benzerlik gösterdiğini belirterek oran ile kesir arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamıştır: “Kesir, parça ile bütün arasındaki ilişkinin belirtilmesidir ve bir miktarı da belirtir”. Buna karşın, Karagöz Akar (2015), kesrin bir sayı belirttiğini fakat oranın iki çokluk arasındaki ilişkiyi belirttiğini ve oranın da miktar belirtmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Vanhille ve Baroody (2002), kesirler ve rasyonel sayıların oran ve orantı konusuna etkisini araştırdıkları çalışmalarında, kesirlerle yapılan işlemlerin oran ve orantı ile ilgili problem durumlarını çözmede etkili ve önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Elde edilen sonuçlar öğretmenlerin genel olarak orantısal durumlara ilişkin problem durumlarını belirlediklerini göstermektedir. Bu öğretmenlerin özellikle prototip olarak ifade edilen ve sıklıkla ders kitaplarında yer alan orantısal durumları daha başarılı şekilde belirledikleri tespit edilmiştir. Ekawati ve vd. (2014), öğretmenlerle yaptıkları çalışmada orantılı ve orantısız durumların tespitinde genel olarak başarılı olduklarını ve prototip durumların tespitinde daha başarılı olduklarını belirtmişlerdir. Ekawati ve vd. (2015), Endonezya’da öğretmenlerin matematikte oran ve orantı öğretim bilgisini araştırdıkları çalışmalarında öğretmenlerin; prototip orantısal durumları belirleyebildiklerini fakat prototip olmayan orantısal durumları belirlemede zorlandıklarını tespit etmişlerdir. Akkuş Çıkla ve Duatepe (2002), öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada da adayların sıklıkla karşılaştıkları orantısal durumlara yönelik akıl yürütmede zorlanmadıklarını fakat ders kitaplarında daha az karşılaşılan durumlarla ilişkili olarak orantısal akıl yürütme becerisi gösteremediklerini belirtmişlerdir. Mesleki kıdeme göre öğretmenlerin orantısal durumları belirlemede çok fazla bir değişikliğin olmadığı ve hem mesleğe yeni başlayan hem de deneyimli öğretmenlerin benzer şekilde orantısal durumları tespit ettikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde Ekawati ve vd. (2014), çalışmalarında öğretmenlere yöneltilen orantısal ve orantısız olmayan durumları ayırt etme sorularında öğretmenlerin genel olarak sıkıntı yaşamadıklarını belirtirken verilen problem durumlarının genel itibarıyla prototip örneklerden oluştuğunu belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin ÖAB’lerini belirlemek amacıyla iki oranın denkliğine yönelik soruya öğretmenlerin en çok içler ve dışlar çarpımını kullanarak cevap verdikleri belirlenmiştir. Bu öğretmenler verilen iki oranın denk olup olmadığını belirlemede verilen birinci oranın paydaki değeri ile ikinci oranın paydadaki değerini çarpıp eşitliğin bir tarafına yazarken geriye kalan sayıları da birbiri ile çarpıp eşitliğin diğer tarafına yazmaktadırlar. Bunun yanında mesleki kıdem arttıkça iki oranın denkliğini içler ve dışlar çarpımı ile açıklama sayıları da artmaktadır. Bu durum deneyimli öğretmenlerin bu yöntemi daha fazla kullandığını göstermektedir. Akkuş Çıkla ve Duatepe (2002); öğretmen adaylarının orantısal akıl yürütme becerileri üzerine yaptıkları çalışmada da benzer şekilde öğretmen adaylarının içler dışlar çarpımı yöntemini kullanarak problemleri çözdüklerini ve bu çözümlerini daha çok alışılmış bir kural gibi yaptıklarını tespit etmiştir. Ekawati ve vd. (2014) da oran ve orantı ile ilgili ilköğretim öğretmenlerinin alan bilgilerini belirlemeye yönelik çalışmalarında; öğretmenlerin denk oranların tespiti gibi oran karşılaştırma sorularında zorlandıklarını, ancak soruları sıklıkla içler-dışlar çarpımını kullanarak çözdüklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Ben-Chaim ve vd., (1998) de çalışmalarında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin oran karşılaştırma sorularında içler-dışlar çarpımını kullandığını belirtmiştir. Bunun yanında öğretmenlerin iki oranın denkliğini göstermede genişletme-sadeleştirme, kesirlerin özellikleri ile pay ve payda arasındaki kat değişimlerinden de yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu durum öğretmenlerin denk oran kavramı farklı strateji ve yaklaşımlar kullanarak da açıklayabildiklerini göstermektedir. Ekawati ve vd. (2014) da çalışmalarında; öğretmenlerin denk oran sorularında çoğunlukla içler-dışlar çarpımını kullansalar da bazı öğretmenlerin genişletme ve sadeleştirme işlemlerini de kullandıklarını tespit etmiştir.

Öğretmenlerin yarıdan fazlasının toplamsal ve çarpımsal ilişkiler kurmadaki ÖAB'lerini belirlemeye yönelik sorulan soruda doğru açıklamalar yaparak doğru çözümler sundukları tespit edilmiştir. Buna karşın elde edilen bulgulara göre yarıya yakın öğretmenin ise çarpımsal durum gerektiren problemlerin çözümünde toplamsal durumları kullandığı söylenebilir. Toluk Uçar ve Bozkuş (2016), ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin orantı durumu içeren problemlerde daha çok toplamsal ilişkiye yönelik stratejilerle problemleri çözmeye eğilimli olduklarını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Modestou ve Gagatsis (2009), 5. sınıftan 9. sınıfa kadar tüm sınıf seviyelerindeki öğrencilerin oran ve orantı belirten problemleri çözerken daha çok toplamsal ilişkileri kullandıklarını belirtmişlerdir. Van Dooren, De Bock, Gillard ve Verschaffel (2009), 3. Sınıftan 6. sınıfa kadar farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin de sıklıkla orantısal durumlarda toplamaya dayalı stratejilerin kullandıklarını ve bu stratejileri niçin kullandıklarını açıklayamadıklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmada öğretmenlerin de hatalı olarak toplamsal ilişkiyi tercih etmelerinin nedeninin daha çok toplamsal ilişkiyi otomatik olarak kullanma eğilimlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Mesleki kıdem arttıkça çarpımsal ilişki ile problemi çözen öğretmen sayısının da arttığı belirlenmiştir. Bu durum mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin çarpımsal ve toplamsal ilişki durumu gösteren problemleri tam olarak ayıramadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Misailidou ve Williams (2002) öğretmenlerin daha çok toplamsal ilişkiye yönelik stratejiler geliştirdiklerini ve çarpımsal ilişkiye yönelik stratejileri geliştirmede başarısız olduklarını belirtmişlerdir. Son (2013) da öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada adayların verilen problem durumlarında çarpımsal ilişkileri fark etmede yetersiz olduklarını tespit etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen ilk sonuç öğretmenlerin oran belirten prototip ifadeleri doğru şekilde belirleyebildiklerini ve prototip oran örneklerine yönelik GAB'lerinin yeterli olduğunu, ancak prototip olmayan oran bildiren ifadelerde ise GAB'lerinde eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bir diğer sonucu da prototip olmayan oran ifadelerini belirlemede en fazla başarısız öğretmenlerin mesleğe yeni başlayan ile meslekte uzun yıllar görev yapan öğretmenlerin olmasıdır. Araştırmanın üçüncü sonucu öğretmenlerin orantısal ve orantısal olmayan durumları belirlemede yeterli GAB'sine sahip olmalarıdır. Buna karşın verilen problemler ders kitaplarında yer alan prototip problemlerden farklı sorulduğunda yine öğretmenlerin GAB'lerinde eksikliklerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Araştırmanın dördüncü sonucu öğretmenlerin iki oranın denklğine ilişkin ÖAB'lerinde en çok içler-dışlar çarpımı stratejisini kullanmalarıdır. Bunun yanında öğretmenlerin genişletme-sadeleştirme, kesirlerin özellikleri ve pay-payda arasındaki ilişkiler şeklinde farklı stratejileri kullanarak iki oranın denklği hakkında açıklamalar yapmaları bu konuda farklı stratejilere yönelik bilgilerinin olduğunu göstermektedir. Araştırmanın beşinci sonucu öğretmenlerin çarpımsal durumlar içeren problemlerin çözümlerinin daha çok toplamsal ilişkiler içeren çözüm yolları sunduklarını göstermektedir. Bu durum öğretmenlerin çarpımsal ve toplamsal durumları içeren problemleri ayırt etmede yeterli ÖAB'sine sahip olmadıklarını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar bağlamında aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- Öğretmenlerin prototip oran ifadelerine yönelik yeterli GAB olsa da prototip olmayan oran ifadelerine yönelik yetersiz GAB'lerine sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durumun nedenleri ileriki çalışmalarda ortaya konulabilir.
- Öğretmenlerin derslerinde kullandıkları örneklerde prototip örneklerin yanında prototip olmayan örneklere de yer vermeleri yönünde ders kitaplarında ve öğretmenlere sunulan destek materyallerinde güncellemeler yapılabilir.
- Öğretmenlerin iki oranın denklğini karşılaştırmada farklı stratejiler kullansa da sıklıkla içler-dışlar çarpımı stratejisini kullandıkları belirlenmiştir. Diğer stratejilerin kullanımını da içeren stratejilere hem hizmet öncesi hem de hizmet içi çalışmalarda yer verilebilir.

- Öğretmenlerin çarpımsal durum bildiren problemlerin çözümlerinde sıklıkla toplamsal stratejileri tercih ettikleri belirlenmiştir. Alan yazında yapılan çalışmalarda benzer durumların öğrencilerde de görüldüğü ortaya konulmuştur. Bu iki durum arasındaki bağlantının nedenleri derinlemesine araştırmalarla belirlenebilir.

Kaynakça

- Akkuş Çıkla, O. ve Duatepe, A. (2002). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının orantısal akıl yürütme becerileri üzerine niteliksel bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 32-40.
- Akkuş, O. ve Duatepe Paksu, A. (2006). Orantısal akıl yürütme becerisi testi ve teste yönelik dereceli puanlama anahtarı geliştirilmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 25, 1-10.
- Aksu, Z., Konyalıoğlu ve A. C. (2014). Sınıf öğretmen adaylarının kesirler konusundaki pedagojik alan bilgileri. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (2), 723-738.
- Aslan Tutak F. ve Köklü O. (2016). Öğretmek için matematik bilgisi. E. Bingölbali, S. Arslan, İ.Ö. Zembat (Ed), *Matematik Eğitiminde Teoriler* içinde (ss.701-719). Ankara: Pegem Akademi.
- Aslan Tutak, F. (2009). *A study of content knowledge of elementary preservice teachers: The case of quadrilaterals*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Florida, Florida.
- Baki, A. & Bell, A. (1997). *Ortaöğretim Matematik Öğretimi*, Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu.
- Baki, M. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının bölme işlemi ile ilgili matematiksel bilgileri ve öğretimsel açıklamaları. *Eğitim ve Bilim*, 38(167), 300-311.
- Ball, D. L. (1990). The mathematical understandings that prospective teachers bring to teacher education. *Elementary School Journal*, 90(4), 449-466.
- Ball, D. L., Thames, M. H., & Phelps, G. (2008). Content knowledge for teaching: What makes it special? *Journal of Teacher Education*, 59(5), 389-407.
- Baturo, A. & Nason, R. (1996). Student teachers' subject matter knowledge within the domain of area measurement. *Educational Studies in Mathematics*, 31, 235-268.
- Behr, M., Harel, G., Post, T. & Lesh, R. (1992). Rational number, ratio and proportion. In D. A. Grouws (Eds.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning*, 296-333 New York: MacMillan.
- Ben-Chaim, D., Fey, J. T., Fitzgerald, W. M., Benedetto, C., & Miller, J. (1998). Proportional reasoning among 7th grade students with different curricular experiences. *Educational Studies in Mathematics*, 36, 247-273.
- Buldu, M. 2014. *Öğretmen yeterlik düzeyi değerlendirmesi ve mesleki gelişim eğitimleri planlanması üzerine bir öneri*. Millî Eğitim, 204.
- Cramer, K. A., Post, T., & Currier, S. (1993). Learning and teaching ratio and proportion: Research implications: Middle grades mathematics. In D. Owens (Ed.), *Research ideas for the classroom: Middle grades mathematics*, 159-178. MacMillan Publishing Company.
- Çakmak, Z., Konyalıoğlu, A. C. ve Işık, A. (2014). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının üç boyutlu cisimlere ilişkin konu alan bilgilerinin incelenmesi [The Investigation of Pre-Service Elementary Mathematics Teachers' Content Knowledge on Three Dimensional Objects]. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, Issue, 8, 30.

- Çetin, İ. (2009). *7. ve 9. sınıf öğrencilerinin oran ve orantı konusundaki kavram yanlışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çıkla, O. A., Duatepe, A. (2002). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının orantısal akıl yürütme becerileri üzerine niteliksel bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 32-40.
- Doğan, A. ve Çetin, İ. (2009). Doğru ve ters orantı konusundaki 7. ve 9. sınıf öğrencilerinin kavram yanlışları [Seventh And Ninth Grade Students' Misconceptions About Ratio And Proportion]. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2,2, 118-128.
- Doğruel, A.,B. (2019). *Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Oran ve Orantı Konusuna İlişkin Pedagojik Alan Bilgilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Ekawati, R.,Lin, F.L. & Yang K.K. (2014). Developing an instrument for measuring teachers' mathematics content knowledge on ratio and proportion: A case of Indonesian primary teachers. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 13(Suppl 1): National Science Council, Taiwan. 1-24.
- Ekawati, R.,Lin, F.L. & Yang K.K. (2015). Primary teachers' knowledge for teaching ratio and proportion in mathematics: The case of Indonesia. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 2015, 11(3), 513-533.
- Fennema, E & Franke, M. L. (1992). Teachers 'knowledge and its impact. In D.A. Grouws (ed.), *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning* 147-164, New York: Macmillan.
- Gökkurt, B. (2014). *Ortaokul matematik öğretmenlerinin geometrik cisimler konusuna ilişkin pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gökkurt, B. ve Soylu, Y. (2016). Ortaokul matematik öğretmenlerinin matematiksel alan bilgilerinin incelenmesi: Prizma Örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 451-481.
- Gökkurt, B., Şahin, Ö. ve Soylu, Y. (2016). Öğretmen adaylarının değişken kavramına yönelik pedagojik alan bilgilerinin öğrenci hataları bağlamında incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (39), 17-31.
- Grossman, P. L. (1990). *The making of a teacher: Teacher knowledge and teacher education*. New York: Teachers College Press, Columbia University.
- Heinz, K. R. (2000). *Conceptions of ratio in a class or preservice and practicing teachers*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Pennsylvania State University, State College.
- Kaplan, A., İşleyen, T. ve Öztürk, M. (2011). 6. sınıf oran orantı konusundaki kavram yanlışları. *19,3 Kastamonu Eğitim Dergisi*, 953-968.
- Karagöz Akar, G. (2009). Oran konusunun kavramsal öğreniminde karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri. E., Bingölbali ve M. F., Özmantar, (Ed.), *İlköğretimde karşılaşılan matematiksel zorluklar ve çözüm önerileri*, içinde (ss. 263-285). Ankara: Pegem Akademi.
- Karagöz Akar, G. (2015). Oran-orantı kavram tanımları rasyonel sayılar içerisindeki yeri ve doğrusallık kavramı ile ilişkisi. İ. Ö., Zembat, M. F., Özmantar, E., Bingölbali, ve A., Delice, (Ed.), *Tanımları ve tarihsel gelişimleriyle matematiksel kavramlar*. içinde (ss. 111-127). Ankara: Pegem Akademi.

- Karakuş, F. (2017). Öğretmeni matematik öğretmeni adaylarının öğretimsel açıklamalara ilişkin tercihleri: Sıfıra bölme konusu. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, Vol.8 No.3*, 352-377.
- Karakuş, F. (2018). Sınıf öğretmeni adaylarının silindir ve koniye yönelik kavram imajlarının incelenmesi. *Elementary Education Online, 17(2)*, 1033-1050 *İlköğretim Online, 2018-17(2)*, 1033-1050.
- Kurdal, C. (2016). *Dinamik ve etkileşimli matematik öğrenme ortamlarında öğrencilerin kesirler ve oran orantı konusunda yaptığı hatalar ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Bayburt Üniversitesi, Bayburt.
- Lamon, S. (1993). Ratio and proportion: Connecting content and children's thinking. *Journal for Research in Mathematics Education, 24(1)*, 41-61.
- Lamon, S. J. (1995). Ratio and proportion: Elementary didactical phenomenology. In B. P. Schappelle (Eds.), *Providing a foundation for teaching mathematics in the middle grades*, (167-198). Albany: State University of New York.
- Lamon, S. J. (2007). Rational numbers and proportional reasoning: Toward a theoretical framework for research. In F. K. Lester, Jr. (Eds.), *Second handbook of research on mathematics teaching and learning*, 629-668, NC: Information Age Publishing.
- Ma, L. (1999). Knowing and teaching elementary mathematics: Teachers' understanding of fundamental mathematics in China and The United States: *Lawrence Erlbaum Associates*.
- Marton, F. (1981). Phenomenography: Describing conceptions of the world around us. *Instructional science, 10(2)*, 177-200.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *İlköğretim kurumları (İlkokul ve Ortaokul) matematik dersi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Genel Kurulu Başkanlığı.
- Misailidou, C. & Williams J. (2002). "Ratio": Raising teachers' awareness of children's thinking. *Proceedings of the 2nd International Conference on the Teaching of Mathematics (at the Undergraduate Level), (ICTM2)*.
- Modestou, M., & Gagatsis, A. (2009). Proportional reasoning: the strategies behind the percentages. *Acta Didactica Universitatis Comenianae-Mathematics, 9*, 25-40.
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review, 57(1)*, 61-77.
- Shulman, L.S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher. 15(2)*, 4-14.
- Simon, M. A. & Blume, G. W. (1994). Mathematical Modeling as a Component of Understanding Ratio-as-Measure: A Study of Prospective Elementary Teachers. *Journal of Mathematical Behavior, 13*, 183-197.
- Singh, P. (2000). "Understanding the concepts of proportion and ratio constructed by wo grade six students. *Educational Studies in Mathematics*", 43, 271- 292.
- Son, J. W. (2013). How preservice teachers interpret and respond to student errors: Ratio and proportion in similar rectangles. *Educational Studies in Mathematics, 84, 1*, 49-70.
- Sowder, J. T., Philipp, R. A., Armstrong, B. E. and Schappelle, B. P. 1998. *Middle-grade teachers' mathematical knowledge and its relationship to instruction: A research monograph*, Albany: State University of New York Press.

- Toluk Uçar, Z. ve Bozkuş, F. (2016). İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin orantısal durumları orantısal olmayan durumlardan ayırt edebilme becerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) 17, (3), 281-299.*
- Toluk-Uçar, Z. (2011). Öğretmen adaylarının pedagojik içerik bilgisi: Öğretimsel açıklamalar [Preservice teachers' pedagogical content knowledge: Instructional explanations]. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 2 (2), 87-102.*
- Van De Walle, J.A. (2008). *Elementary and middle school mathematics: Teaching developmentally.* Boston: Pearson Custom Publishing.
- Van Dooren, W., De Bock, D., Gillard, E., & Verschaffel, L. (2009). Add? Or multiply? A study on the development of primary school students' proportional reasoning skills. In M. Tzekaki, M. Kaldrimidou, & C. Sakonidis (Eds.). *Proceedings of the 33rd conference of the international group for the psychology of mathematics education 5*, 281- 288 Thessaloniki, Greece: PME.
- Vanhille, L., & Baroody, A. J. (2002). Fraction instruction that fosters multiplicative reasoning. In B. Litwiller & G. Bright (Eds.), *Making sense of fractions, ratios, and proportions: 2002 yearbook* (pp. 224–236). Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.
- Yanık, H. B. (2015). Rasyonel Sayılar. İçinde İ. Ö., Zembat, M. F., Özmantar, E., Bingölbali and A., Delice, (Ed.), *Tanımları ve tarihsel gelişimleriyle matematiksel kavramlar* (ss. 95-110). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Bu çalışma, birinci yazarın Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalında ikinci yazarın danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / Söz konusu tez çalışması, Afyon Kocatepe Üniversitesi BAPK tarafından desteklenmiştir, proje no: BAPK-17.SOS.BİL.25.

Öğretmenlerin Örgütsel Demokrasi Algıları ile Örgütsel Mutluluk Algıları Arasındaki İlişki

Relationship between Teachers' Perceptions of Organizational Democracy and Organizational Happiness

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÖNEN¹, Araş. Gör. Funda ERYILMAZ BALLI²

Öz

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel araştırma desenindedir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitleme örnekleme kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini farklı kademelerde görev yapan, araştırmaya katılmaya gönüllü 182 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verileri "Örgütsel Demokrasi Ölçeği" ve "Örgütsel Mutluluk Ölçeği" ile toplanmıştır. Ölçeklerin geçerliliğini kontrol etmek için DFA uygulandıktan sonra verilerin analizi için betimsel istatistikler ve ANOVA kullanılmıştır. Araştırmada örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk arasındaki ilişki ortaya konmuş ve bunun yanında öğretmenlerin örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algıları cinsiyet, yaş ve görev yapılan kademe değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın diğer sonucuna göre öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının cinsiyet, yaş ve görev yapılan kademe değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Ayrıca öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları cinsiyete ve görev yaptıkları kademeye göre anlamlı düzeyde farklılaşmamakta ancak yaş değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. 22-34 yaş aralığındaki öğretmenler, 35-47 yaş aralığındaki öğretmenlere göre daha yüksek örgütsel mutluluk algılarına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel demokrasi, örgütsel mutluluk, öğretmenler

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between teachers' perceptions of organizational democracy and organizational happiness. Correlational research design is followed. Maximum variation sampling, one of the purposeful sampling methods, was used in the study. The sample of the study consists of 182 teachers who work at different levels and are willing to participate in the study. Research data were collected by "Organizational Democracy Scale" and "Organizational Happiness Scale". After checking for the validity of the scales by CFA analyses, descriptive statistics and ANOVA were used for the analysis of the data. Results indicated significant relationship between organizational democracy and organizational happiness. According to the results of the research, no significant change was found for teachers' perceptions of organizational democracy with regard to gender, age and the level teachers serve. In addition, no significant change was found for teachers' perceptions of organizational happiness with regard to gender and the level teachers serve, but their perceptions differ significantly according to the age variable. Teachers in the age range of 22-34 have higher perceptions of organizational happiness than teachers in the 35-47 age range.

Keywords: Organizational democracy, organizational happiness, teachers

Paper Type: Research

Giriş

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, onenonen@hotmail.com

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fundaballi@sdu.edu.tr

Atf için (to cite): Önen, Ö., ve Eryılmaz Ballı, F. (2022). Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 905-919.

Bireyselleşmenin giderek arttığı yirmi birinci yüzyılda ilişkilerdeki mesafe değişikliklerinin bireylere çeşitli getirileri olmuştur. Bir taraftan özgürleşirken diğer taraftan yalnızlaşan bireyler ihtiyaçlarını karşılamak için farklı arayışlara girmiş ve son zamanlarda özellikle sosyal medyada adeta bir moda akımı halinde reklamlarına rastlanan yaşam koçları, insanlara daha mutlu bir yaşam vaat eder olmuştur. Bireylerin hayatlarının önemli bir kısmını geçirdiği, çalışma ortamları olan örgütlerde verimliliği arttırmak adına çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını belirlemeye ve karşılamaya yönelik çalışmalar da doğal olarak daha fazla bir önem kazanmıştır. Bu psikolojik bileşenlerden biri olarak mutluluk da günlük hayatta olduğu gibi örgüt hayatında da önemi günden güne artan bir kavramdır.

Mutluluğa verilen önemin artmasıyla Türkiye İstatistik Kurumu da araştırmalarına "Yaşam Memnuniyeti Araştırması"nı eklemiş ve bu yolla Türkiye'deki bireylerin mutluluk düzeylerine yönelik veri toplamaya başlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na göre Türkiye'deki 18 yaş üzeri bireylerin %48.2 si (bu oran 2019 için %52.4) mutlu, kadınlar (%53.1) erkeklerden (%43.2), evliler (%51.7) evli olmayanlardan (%41.3) daha mutludur. Bu araştırmadaki diğer bir bulgu da katılımcıların kamu hizmetlerinden memnuniyetine yöneliktir ve memnuniyet oranları şu şekildedir; asayiş (%77.4), ulaştırma (%72.1), sağlık (%72.1), sosyal güvenlik kurumu (%63.9), adli hizmetler (%60.4) ve eğitim hizmetleri (%56.2) (TÜİK, 2020). Son beş yıllık kamu hizmetlerinden memnuniyet verileri incelendiğinde 2020 yılında, son sıraya yerleşmiş olan eğitim hizmetlerinin, önceki beş yılda da, adli hizmetlerden hemen önce, sondan ikinci sırada yer aldığı çarpıcı bir biçimde dikkat çekmektedir (TÜİK, 2020). Bu sonuca göre katılımcılar eğitim alanında aldıkları hizmet sonucunda diğer alanlardan aldıkları hizmete nazaran daha az mutlu olduklarını beyan etmektedirler. Bu noktada, eğitim sektöründe hizmet verenlerin, ne kadar mutlu oldukları, mutluluk düzeylerini hangi değişkenlerin yordadığının tespit edilmesinin, eğitim hizmetlerinin kalitesini artırma noktasında ciddi bir gereksinim olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Her ne kadar mutluluk öznel bir deneyim olup bireylerin mutlu olduklarına inandıkları ölçüde mutlu oldukları söylene de (Rego ve e Cunha, 2008), iş yerindeki mutluluk algısının üretkenliği arttıracığı unutulmamalıdır (Bellet, De Neve ve Ward, 2020). Örgütsel mutluluk iş doyumu, örgütsel bağlılık, örgütsel adanmışlık, daha fazla katılım, canlılık ve gelişime açıklık, motivasyon gibi örgüte ve işgörenlere faydalı birçok örgütsel kavram için adeta bir şemsiye kavramdır (Fisher, 2010). Ayrıca Benevene ve diğ. (2019) göre bu şemsiye kavram çalışanların sağlığını da olumlu yönde etkilemektedir. Erdogan, Bauer, Truxillo ve Mansfield'e (2012) göre örgütsel mutluluk işyerinde liderlik, kariyer gelişimi, iş özellikleri ve kişi-çevre uyumuna yönelik algıları içeren ve çevreden duyulan memnuniyete bağlı bir kavramdır. Örgüte yerleşmiş olan mutluluk kültürünün hem işgörenlere hem de örgüte olumlu getirileri olmaktadır (Bulut, 2015).

Örgütsel mutluluk kavramının diğer çeşitli örgütsel kavramlarla ilişkisini ortaya koymaya yönelik araştırmalar Türkiye'de 2000'li yıllar itibariyle yaygınlaşmaya başlamış ve çalışmaların birçoğu eğitim alanında ve okullarda gerçekleştirilmiştir (Örn: Arslan, 2018; Birdoğan Kuvvet, 2019; Bulut, 2015; Çetin, 2019; Demircan, 2019; Korkut, 2019; Kotoğlu, 2019; Moçoşoğlu ve Kaya, 2018). Araştırmacılar çalışmalarında örgütsel mutluluğun öğretmenlerin farklılıkların yönetimine ilişkin algıları (Arslan, 2018), okul müdürlerinin öğretim liderliği gösterme düzeyleri (Birdoğan Kuvvet, 2019), örgütsel adalet algıları (Çetin, 2019; Demir 2020), yöneticiye güven düzeyleri (Katoğlu, 2019), örgütsel sessizlik düzeyi (Moçoşoğlu ve Kaya, 2018), örgütsel bağlılık algıları (Demircan, 2019; İncekara, 2020), örgütsel affedicilikleri (Bayram, 2020) ve öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri (Karnak, 2020) ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Örgütsel mutluluğun, örgütsel birçok bileşenle ilişki içerisinde bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda işyerinde mutluluğu sağlayabilen örgütlerde verimin artabileceği (Wesarat, Sharif ve Abdul Majid, 2014) düşünülmektedir.

Örgütsel açıdan üretkenliği sağlamak ve arttırmak için önemli diğer bir araç da demokrasidir (De Jong ve Van Witteloostuijn, 2007). Toplumsal yapıyı derinden etkileyerek toplumsal hayatın her boyutunda gösterdiği etkilerle bir siyasal sistem olmaktan çıkıp zorunlu bir ihtiyaç haline gelen demokrasi (Özpolat, 2010), en basit şekilde “konuşmak isteyen konuşması” olarak tanımlanan (Koggel, 2006), kimi düşünürce göre “evrensel bir değerdir” (e.g. Riccio, 2011). Ulus inşasını geliştirip, devlet otoritesini daha meşru kılması, devleti güçlendirmesi, iç huzuru ve düzeni teşvik etmesi, uluslararası barışı teşvik etmesi, ekonomik kalkınmayı desteklemesi ve sosyal refahı artırması demokrasinin olası sonuçları arasında gösterilebilir (Carbone, 2009). Bu sonuçların yanında bireylerin mutluluğu da demokrasinin önemli bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Frey ve Stutzer, 2000; Orviska, Caplanova ve Hudson, 2014; Potts, 2016; Stadelmann-Steffen ve Vatter, 2012).

Kurumsallaştırılmış çalışan katılımını ifade eden (Weber, Unterrainer ve Höge, 2020) örgütsel demokrasi; eşitlikçiliğe, hiyerarşik olmayan bir yapıya ve katılımcı karar almaya dayanan normatif bir çerçeveyi kapsar (Mansbridge 1973; Thurston 1987, akt. Baxter, 1996). Örgütsel yapıdaki değişiklikler ve örgütsel demokrasinin örgütlerde uygulanmasıyla birlikte çalışanların zamanla örgüt içinde örgütsel kararlara katılma, örgüt politikalarını eleştirme, organizasyondaki bilgiye zamanında ulaşma, adil bir görev dağılımı talep etme, terfi konusunda eşit davranılmasını talep etme gibi bazı haklar kazanmıştır (Çankaya, 2018a). Bu hakların kullanımı çalışanların katılımı, örgütsel yenileşme düzeyi, çalışan memnuniyeti, örgütsel bağlılık, performans, zamanın ve kaynakların kullanımı ile doğrudan ilgilidir (Harrison ve Freeman, 2004).

Çalışanların karar alma süreçlerine yakından katılmaya teşvik eden ve onlara yüksek derecede özerklik veren kuruluşlar daha üretken hale gelir (Lam, Chen ve Schaubroeck, 2002). Demokratik örgütler çalışanlarının katılımını ve yaratıcılıklarını daha fazla teşvik eder ve tanınan haklar işgörenlerin örgüte sadakatini ve bağlılığını artırır (Wang, 2003). Çalışanlar açısından, demokratik ilkeleri destekleyen bir kuruluşta çalışmak, yetkinliklerinin, becerilerinin ve gerçek potansiyellerinin geliştirilmesini teşvik eden bir bağlam sağlar (Van Witteloostuijn ve De Jong, 2007). Ayrıca demokratik örgütlerdeki uygulamalar çalışanların örgütsel vatandaşlık algılarına olumlu katkılar yapar, böylece çalışanlar, davranış özgürlüğü deneyimi ve ortak amaç duygusu nedeniyle kendilerini gerçek işleriyle daha meşgul hissedecekler ve gerçek işlerine daha çok odaklanacaklardır (Tokay ve Eyupoglu, 2018).

Türkiye’de örgütsel demokrasi kavramıyla ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda örgütsel demokrasi algılarının çalışan performansı, örgütsel özdeşleşme (Kesen, 2015), iş tatmini (Çankaya, 2018b; Geçkil, Akpınar ve Taş, 2017), örgütsel bağlılık (Uysal, 2019) algıları ile anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Eğitim kurumları açısından değerlendirildiğinde yükseköğretimde öğretim elemanlarıyla gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel sinizm (Çopur, 2018) ve politik davranışlar (Turabik, 2019); okullarda gerçekleştirilen çalışmalarda örgütsel demokrasi algıları ile iş stresi (Tokgöz ve Önen, 2021) ve örgütsel muhalefet (Erdal, 2020) arasında anlamlı ilişkilerin var olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tüm bu çalışmalar düşünüldüğünde ve mutluluğun demokrasinin olası bir sonucu olduğu (Potts, 2016) savı göz önünde bulundurulduğunda, örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluğun birbiri ile ilişkili değişkenler olması olasılık dâhilindedir. Örgütsel üretkenlikte büyük bir role sahip olan örgütsel mutluluk (Wesarat, Sharif ve Abdul Majid, 2014) ve örgütsel demokrasi (De Jong ve Van Witteloostuijn, 2007) yukarıda belirtildiği gibi örgütsel birçok kavramla da ilişkilidir ve örgüt hayatına dair olumlu ve istendik yaşantılara sahip olmak için bu kavramlara yönelik olumlu algılar önem arz etmektedir. Türkiye’de eğitim kurumları için büyük öneme sahip bu iki kavramın (örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk) birlikte incelendiği ve aradaki olası bir ilişkinin düzeyinin ortaya konduğu bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda

araştırmanın problemini “öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?” sorusu oluşturmaktadır. Alt problemlerini ise aşağıdaki sorular oluşturmaktadır:

1. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algı düzeyleri nedir?
2. Örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algı düzeyleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
3. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
4. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
5. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları yaşa göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
6. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları yaşa göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
7. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları görev yapılan kademeye göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
8. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları görev yapılan kademeye göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel araştırma desenindedir. İlişkisel araştırmalar bir veya daha fazla nicel bağımsız değişken ile bir veya daha fazla nicel bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi araştırır. Araştırma sürecinde bağımsız değişkenin manipüle edilmesi söz konusu değildir (Johnson ve Christensen, 2017). İlişkisel araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin büyüklüğü ve yönü korelasyon katsayısı ile hesaplanarak, bu değişkenlerin birbirleriyle değişiminin ölçüsü ve değişkenler arasındaki ilişkinin niteliği hakkında çıkarımlar yapılır (Gorard, 2017; Zayim Kurtay, 2018).

1.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini Isparta ili merkez ilçede, resmi ve özel eğitim kurumlarında ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemesinin temel amacı, bir konuya mevcut tüm açılardan bakabilecek katılımcıları çalışmaya dâhil ederek daha geniş bir perspektifte ulaşmaktır (Etikan, Musa ve Alkassim, 2016). Farklı kademelerde görev yapan, araştırmaya katılmaya gönüllü 182 öğretmen araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ancak 15 katılımcıya ait veriler, aşırı uç değerler sergilediği için analizden çıkartılmıştır. Toplamda 167 katılımcıdan elde edilen verilerle analize devam edilmiştir. Araştırmada yer alan 167 öğretmenin 89'u kadın, 78'i erkektir. Öğretmenlerin yaş değişkenine göre dağılımı incelendiğinde 22-34 yaş aralığında 44, 35-47 yaş aralığında 96 ve 48-60 yaş aralığında 27 öğretmenin olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin 81 tanesi ilköğretim 86 tanesi ortaöğretim kademesinde görev yapmaktadır.

1.3. Veri Toplama Araçları

1.3.1. Örgütsel Demokrasi Ölçeği

Örgütsel Demokrasi Ölçeği Geçkil ve Tikici (2015) tarafından geliştirilmiştir. Beş boyuta (katılım-eleştiri (sekiz), şeffaflık (altı), adalet (beş), eşitlik (altı) ve hesap verebilirlik (üç) madde) sahip olan ölçek toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Araştırmacılar ölçeğin tamamı için

Cronbach's Alpha katsayısının (α) .94 olduğunu ve her bir boyut için Cronbach's Alpha katsayısının (α) .70'den büyük olduğunu ifade etmişlerdir. Mevcut araştırma için ölçeğin toplam Cronbach's Alpha katsayısının (α) .96 olduğu ve her bir boyut için bu değer .70'den büyük olduğu görülmüştür.

Geçkil ve Tikici (2015) farklı alanlardan katılımcılarla gerçekleştirdikleri çalışmalarını sonucunda oluşturdukları örgütsel demokrasi ölçeği için $x^2 /sd= 1.69$, NFI = .92, CFI = .97 SRMR = .065, GFI = .80, RMSEA = .064 değerlerini elde etmişlerdir. Mevcut araştırmada da ölçek sahiplerinin bulunduğu değerlere paralel şekilde $x^2 /sd= 1.63$, NFI = .88, CFI = .95 SRMR = .060, GFI = .82, RMSEA = .060 değerleri bulunmuştur.

1.3.2. Örgütsel Mutluluk Ölçeği

Örgütsel mutluluk ölçeği Demo ve Paschoal (2013) tarafından geliştirilmiş ve Arslan ve Polat (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Üç boyuta (olumlu duygular (dokuz), olumsuz duygular (12) ve potansiyelin gerçekleştirilmesi (sekiz) madde) sahip olan ölçek toplam 29 maddeden oluşmaktadır. Olumsuz duygular boyutunda yer alan maddelerin tamamı ters puanlanmaktadır. Ölçeğin tamamı için Cronbach's Alpha katsayısı (α) .96, olumlu duygular boyutu için .94, olumsuz duygular boyutu için .95 ve potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutu için .92 olarak ifade edilmiştir. Mevcut araştırma için ölçeğin toplam Cronbach's Alpha katsayısı (α) .96, duygular boyutu için .96, olumsuz duygular boyutu için .94 ve potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutu için .93 olarak hesaplanmıştır.

Arslan ve Polat (2017) örgütsel mutluluk ölçeğini Türkçe'ye uyarlarken mevcut araştırmada olduğu gibi farklı kademelerde görev yapan öğretmenlerden veri toplamış ve $x^2 /sd= 3.95$, NNFI = .97, CFI = .97, GFI = .77, RMSEA = .09 değerleri ile uyarlanmanın geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Mevcut araştırmada da ölçek sahiplerinin bulunduğu değerlere paralel şekilde $x^2 /sd= 2.537$, NFI = .82, CFI = .88, GFI = .73, RMSEA = .09 değerleri bulunmuştur.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma öncesinde gerekli izinler alınmıştır. Öncelikle araştırmada kullanılacak ölçekler online forma dönüştürülmüştür. Ardından online formlar Isparta ili merkez ilçede, resmi ve özel eğitim kurumlarında ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde görev yapmakta olan öğretmenler ile online olarak paylaşılmıştır. Formlar araştırmaya katılmaya gönüllü öğretmenler tarafından doldurulduktan sonra elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk ölçekleri ile toplanan verilere öncelikle üç değer kontrolü ve normallik kontrolü gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ve örgütsel mutluluk algıları düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalamalar hesaplanmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Varsayımların sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek için değişkenlerin dağılımı ve değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının ve örgütsel mutluluk algılarının cinsiyete, yaşa ve görev yapılan kademeye göre farklılaşma durumunu tespit etmek için ANOVA uygulanmıştır.

1.5. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliği için uygulanan DFA ve güvenirlilik için hesaplanan Cronbach's Alpha değerleri ile ilgili gerekli detaylı bilgiler veri toplama araçları kısmında paylaşılmıştır. Ayrıca maksimum çeşitlilik örnekleme yoluyla da araştırmanın geçerliği artırılmaya çalışılmıştır.

Araştırma öncesinde, Etik Kurul Onayı (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 09.06.2020 tarihli ve 91/8 sayılı kararı) alındıktan sonra, verilerin toplanması için Millî Eğitim Bakanlığında da gerekli izinler alınmıştır. Süreçte katılımcıların gönüllülüğü esas alınmış, katılımcılara dair verilerin korunması için azami özen

gösterilmiştir. Araştırma sürecinde “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde yer alan tüm kurallara uygun hareket edilmiştir.

2. Bulgular

Örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk ölçekleri ile toplanan 182 veriye öncelikle uç değer kontrolü yapılmış ve z score değeri -3 / +3 değer aralığını aşan 15 veri veri setinde çıkartılmış, analizlere kalan 167 veri ile devam edilmiştir. Ardından gerçekleştirilen normalite kontrolünde skewness değerinin -1.980 ile -0.009 aralığında değiştiği, kurtosis değerinin ise -1.314 ile 1.378 değerleri arasında değiştiği ve -2 ile +2 değer aralığında olduğundan normal dağılım (George ve Mallery, 2016) sergilediği görülmüştür.

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ve örgütsel mutluluk algıları düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalamalar hesaplanmıştır. Örgütsel demokrasi ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 28, en yüksek puan 140'tır. Örgütsel mutluluk ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 29, en yüksek puan 145'tir.

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Varsayımların sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek için değişkenlerin dağılımı ve değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenlerin normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Saçılım diyagramı incelenmiş ve değişkenler arasında doğrusal ilişkinin bulunduğu görülmüştür.

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının ve örgütsel mutluluk algılarının cinsiyete, yaşa ve görev yapılan kademeye göre farklılaşma durumunu tespit etmek için ANOVA uygulanmıştır.

2.1. Öğretmenlerin Örgütsel Demokrasi Ve Örgütsel Mutluluk Algı Düzeylerine Dair Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algı düzeylerinin belirlenmesi için ortalamalar hesaplanmış ve analiz sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algıları düzeyi ortalamaları

Değişken	N	\bar{x}	Ss
Örgütsel demokrasi	167	3.85	.81
Örgütsel mutluluk	167	3.57	.86

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ($\bar{x}=3.85$, Ss =.81) ve örgütsel mutluluk algıları ($\bar{x}=3.57$, Ss = .86) düzeyindedir.

2.2. Örgütsel Demokrasi Ve Örgütsel Mutluluk Algı Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin düzeyini tespit etmek için Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2 'de yer alan Pearson korelasyon analizi sonucuna göre iki değişken arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.53$, $p<.01$) (Cohen,1988).

Tablo 2. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk algıları Pearson korelasyon değeri

Değişken	1	2
1 Örgütsel demokrasi	1	.53*
2 Örgütsel mutluluk		1

* $p<.01$

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algı düzeyleri arttıkça örgütsel mutluluk algı düzeyleri de artmaktadır. Örgütsel demokrasi, örgütsel mutluluktaki toplam varyansın %28 ini açıklamaktadır.

2.3. Örgütsel Demokrasi Ve Örgütsel Mutluluk Algı Düzeylerinin Cinsiyet, Yaş Ve Görev Yapılan Kademe Değişkenlerine Göre Değişimine Dair Bulgular

2.3.1. Cinsiyet Değişkenine Dair Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Cinsiyet değişkeni için ANOVA öncesi sürekli değişkenin gruptaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (Kadın için Skewness: -.609, Kurtosis: -.370; Erkek için Skewness: -.584, Kurtosis: -.591) görülmüştür. Ancak Levene testi sonucuna göre grup varyansları homojenlik (sig. = .039, $p < .05$) varsayımını sağlamamaktadır. ANOVA sonuçlarına dair veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları- cinsiyet değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	.498	1	1.502		
Gruplar içi	109.128	165	.650	.753*	.00
Toplam	109.626	166			

* $p > .05$

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarına ilişkin, cinsiyet değişkenine göre gerçekleştirilmiş tek faktörlü gruplar arası ANOVA sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Grup varyanslarının homojen dağılım göstermemeleri nedeniyle Welch ve Brown-Forsythe düzenlemelerine göre anlamlılık düzeyleri de kontrol edilmiştir (Tablo 4). Ancak öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının yine cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir (Welch $F_{(1, 150.6)} = .735$, $p > .05$).

Tablo 4. Robust tests of equality of means-cinsiyet değişkeni

	Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Welch	.735	1	150.585	.393
Brown-Forsythe	.735	1	150.585	.393

$p > .05$

Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Cinsiyet değişkeni için ANOVA öncesi sürekli değişkenin gruptaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (Kadın için Skewness : -.051, Kurtosis: -.868; Erkek için Skewness: -.011, Kurtosis: -.914) görülmüştür. Levene testi sonucuna göre grup varyansları homojenlik (sig. = .578, $p > .05$) varsayımını sağlamaktadır. ANOVA sonuçlarına dair veriler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları-cinsiyet değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	.429	1	.429		
Gruplar içi	123.012	165	.746	.575*	.00
Toplam	123.441	166			

* $p > .05$

Tablo 5'te verilmiş olan sonuçlara göre kadınların ($\bar{x} = 3.62$, $S_s = .84$) ve erkeklerin ($\bar{x} = 3.52$, $S_s = .89$) örgütsel mutluluk algılarında anlamlı farklılık bulunamamıştır [$F(1, 165) = .575$, $\eta^2 = .00$, $p > .05$].

2.3.2. Yaş Değişkenine Dair Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için gerçekleştirilen ANOVA testi öncesi, sürekli değişkenin gruptaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (22-34 yaş Skewness: -.357, Kurtosis: -1.072; 35-47 yaş Skewness: -.563, Kurtosis: -.508; 48-60 yaş Skewness: -.585, Kurtosis: -.855) görülmüştür. Ancak Levene testi sonucuna göre grup

varyansları homojenlik (sig. = .049, $p < .05$) varsayımını sağlamamaktadır. ANOVA sonuçlarına dair veriler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları-yaş değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	3.005	2	1.502		
Gruplar içi	106.621	164	.650	2.311*	.03
Toplam	109.626	166			

* $p > .05$

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarına ilişkin, yaş değişkenine göre gerçekleştirilmiş tek faktörlü gruplar arası ANOVA sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Grup varyanslarının homojen dağılım göstermemeleri nedeniyle Welch ve Brown-Forsythe düzenlemelerine göre anlamlılık düzeyleri de kontrol edilmiştir (Tablo 7). Ancak öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının yine yaş değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir (Welch $F_{(2, 64.0)} = 3.005$, $p > .05$).

Tablo 7. Robust tests of equality of means-yaş değişkeni

	Statistic ^a	df1	df2	Sig.
Welch	3.005	2	63.993	.057
Brown-Forsythe	2.253	2	74.440	.112

$p > .05$

Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için gerçekleştirilen ANOVA testi öncesi, sürekli değişkenin gruplardaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (22-34 yaş Skewness: -.295, Kurtosis: -1.169; 35-47 yaş Skewness: .003, Kurtosis: -.487; 48-60 yaş Skewness: -.071, Kurtosis: -1.574) görülmüştür. Ayrıca Levene testi sonucuna göre grup varyansları homojenlik (sig. = .301, $p > .05$) varsayımını sağlamaktadır. ANOVA sonuçlarına dair veriler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları-yaş değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	6.001	2	3.000		
Gruplar içi	117.441	164	.716	4.190*	.05
Toplam	123.441	166			

* $p < .05$

Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarına ilişkin yaş değişkenine göre gerçekleştirilmiş tek faktörlü gruplar arası ANOVA sonuçları da Tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre, çalışanların örgütsel mutluluk algılarında yaşa göre anlamlı farklılık bulunmuştur. [$F_{(2,164)} = 4.190$, $\eta^2 = .05$, $p < .05$]. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Scheffe post hoc testi uygulanmış ve 22-34 yaş aralığındaki öğretmenlerin, 35-47 yaş aralığındaki öğretmenlere göre daha yüksek örgütsel mutluluk algılarına sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular yaşın örgütsel mutluluk algıları üzerinde ($\eta^2 = .05$) yüksek düzeyde bir etkiye (Cohen, 1988) sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.3. Görev Yapılan Kademe Değişkenine Dair Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının görev yaptıkları kademeye göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Görev yapılan kademe değişkeni için ANOVA öncesi sürekli değişkenin gruplardaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (İlköğretim için Skewness: -.445, Kurtosis: -.713; ortaöğretim için Skewness: -.727, Kurtosis: -.331) görülmüştür. Ayrıca Levene testi sonucuna göre grup varyansları homojenlik (sig. = .228, $p > .05$) varsayımını sağlamaktadır. ANOVA sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları-görev yapılan kademe değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	.300	1	.300		
Gruplar içi	109.326	165	.663	.453*	.00
Toplam	109.626	166			

*p>.05

Tablo 9’da verilmiş olan sonuçlara göre ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenler ($\bar{x} = 3.90$, $S_s = .76$) ve ortaöğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerin ($\bar{x} = 3.81$, $S_s = .86$) örgütsel demokrasi algılarında anlamlı farklılık bulunamamıştır [$F(1,165) = .453$, $\eta^2 = .00$, $p > .05$].

Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının görev yaptıkları kademeye göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Görev yapılan kademe değişkeni için ANOVA öncesi sürekli değişkenin gruplardaki dağılımı kontrol edilmiş ve normal dağılım sergilediği (İlköğretim için Skewness: .053, Kurtosis: -.844; Ortaöğretim için Skewness: -.112, Kurtosis: -.908) görülmüştür. Ayrıca Levene testi sonucuna göre grup varyansları homojenlik ($\text{sig.} = .680$, $p > .05$) varsayımını sağlamaktadır. ANOVA sonuçları Tablo 10’da verilmiştir

Tablo 10. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları-görev yapılan kademe değişkeni ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	η^2
Gruplar arası	1.168	1	1.168		
Gruplar içi	122.274	165	.741	1.576*	.01
Toplam	123.441	166			

*p>.05

Tablo 10’da verilmiş olan sonuçlara göre ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenler ($\bar{x} = 3.49$, $S_s = .89$) ve ortaöğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerin ($\bar{x} = 3.66$, $S_s = .83$) örgütsel mutluluk algılarında anlamlı farklılık bulunamamıştır [$F(1,165) = 1.576$, $\eta^2 = .01$, $p > .05$].

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucuna göre, öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları incelendiğinde, ölçekte elde edilebilecek ortalama puanın biraz üzerinde ($\bar{x} = 3.85$; $S_s = .81$) olumlu bir örgütsel demokrasi algısının varlığından söz edilebilir. Daha önce eğitim kurumlarında yapılan bazı çalışmalarda örgütsel demokrasi algısının orta düzeyde olduğu belirtilmektedir. Örneğin, ilkökul, ortaokul ve lise öğretmenleri ile gerçekleştirdiği çalışmasında Erdal (2020) öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının orta düzeyde olduğu ifade etmektedir. Yine, Çopur (2018) ve Turabik (2019) de yükseköğretimdeki öğretim elemanlarıyla gerçekleştirdiği araştırmalarında öğretim elemanlarının örgütsel demokrasi algılarının orta düzeyde olduğunu ifade etmişlerdir. Bir örgütte, örgütsel demokrasinin varlığı bu örgütteki işgörenlerin yaptıklarının sorumluluğunu daha fazla almasına ve çeşitliliğe imkân tanınması dolayısıyla alınan kararların daha iyi olmasına imkân sağlamaktadır (Safari, Salehzadeh ve Ghaziasgar, 2018). Bu yolla çalışanların öz farkındalıkları artmakta ve çalışanlar kendini gerçekleştirme fırsatı bulmaktadır (Ahmed, Adeel, Ali ve Rehman, 2019). Dolayısıyla örgütsel demokrasinin varlığına yönelik daha yüksek düzeyde bir algı öğretmenlerin okullarda alınacak kararlara daha fazla katılıp, daha çeşitli alternatifler üretilmesine katkı sağlamalarına ve gerçekleştirdikleri eylemlerde daha fazla sorumluluk almalarına olanak sağlayabilecektir.

Araştırma sonucuna göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları ortalamaları ise $\bar{x} = 3.57$ ($S_s = .86$) düzeyindedir. Bulut (2015) ortaöğretim öğretmenleriyle, Korkut (2019) ilkökul öğretmenleriyle, Çetin (2019) ortaokul öğretmenleriyle, Kotaoğlu (2019)

ilkokul ve ortaokul öğretmenleriyle, Demircan (2019) ve Karnak (2020) ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenleriyle, Demir (2020), İncekara (2020) ve Özer (2020) tüm kademelerinden öğretmenlerle gerçekleştirdikleri araştırmaları sonucunda öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu yorumunda bulunmuşlardır. Sınıf öğretmenleriyle gerçekleştirdiği araştırmasında ise Birdoğan Kuvvet (2019) ise öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da daha önceki çalışmalara benzer sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Çalışılan kurumda mutlu olmanın olası sonuçlarının örgüte sağlayacağı katkılar ve özellikle de eğitim kurumlarında ortaya çıkacak ürünün niteliği göz önünde bulundurulduğunda mutlu öğretmenlerin görev yaptığı okullarda her açıdan daha verimli süreçler ortaya çıkabilecek olması yalnızca öğrenci başarısı için değil bireysel, toplumsal, kültürel ve ekonomik açılardan da olumlu katkılara işaret etmektedir.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin örgütsel demokrasi algısı ve örgütsel mutluluk algısı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş ve iki değişken arasında yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Mutluluğun demokrasinin olası bir sonucu olduğu (Potts, 2016) göz önünde bulundurulduğunda, örgütsel boyutta da demokrasi ve mutluluğun birbiri ile ilişkili değişkenler olması beklenen bir sonuçtur. Sonuçtan hareketle daha demokratik okulların daha mutlu öğretmenler anlamına geldiği söylenebilir. Bu ilişki göz önünde bulundurulduğunda eğitim yöneticilerinin kurumlarındaki demokratik uygulamaların, öğretmenlerin okuldaki mutluluğu adına sahip olduğu öneme yönelik farkındalıklarının artırılması gerektiği düşünülmüştür.

Araştırmanın diğer bir sonucuna göre öğretmenlerin örgütsel demokrasi algıları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Benzer şekilde Erdal (2020) da araştırması sonucunda öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını belirtmektedir. Ayrıca Tokgöz ve Önen (2021) tüm kademelerden öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin yer aldığı araştırmalarında, kadın ve erkek öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin örgütsel demokrasi algıları ortalamalarının birbirine çok yakın olduğunu ortaya koymuştur. Çopur (2018) ve Turabik (2019) de öğretim elemanlarının örgütsel demokrasi algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Karadağ, Baloğlu ve Yalçınkayalar'a (2006) göre de demokratik değerlerin kazanılmasında cinsiyetin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Örgütsel demokrasi algılarının cinsiyete göre değişimini gösteren sonuçlara benzer şekilde, öğretmenlerin örgütsel mutluluk algıları da cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bu sonucu destekler şekilde Bayram (2020), Birdoğan Kuvvet (2019), Bulut (2015), Bulut (2020), Çetin (2019), Demir (2020), Demircan (2019), Ergüven (2020), İncekara (2020), Karnak (2020), Korkut (2019), Kotaoğlu (2019) ve Özer (2020) gerçekleştirdikleri araştırmalarında öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmadığı sonucunu ortaya koymuşlardır. Köse (2020) ise kadın öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varmıştır. Bu iki sonucu birlikte değerlendirdiğimizde öğretmenlerin okullarda demokrasi ve mutluluğa yönelik yaşantılarına yönelik algılarının cinsiyetten bağımsız bir biçimde salt insan olmanın bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bir diğer sonuç öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının yaş değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı olmuştur. Bu sonucu destekler şekilde Erdal (2020) da araştırması sonucunda öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde Turabik (2019) de yaşa göre anlamlı bir farklılaşma olmadığını ifade etmiş, ancak Çopur (2018) araştırmasında genç öğretim elemanlarının, daha ileriki yaşlardaki öğretim elemanlarına göre daha düşük düzeyde örgütsel demokrasi algılarına sahip olduğu sonucuna varmıştır. Öğrenciler için, eğitim hayatlarının ilk yıllarından itibaren çeşitli derslerle birlikte (Örn: Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi gibi) demokrasi kavramına yönelik bir çerçeve çizildiği göz önünde bulundurulduğunda,

demokrasiye yönelik algıların, dolayısıyla örgütsel demokrasiye yönelik algıların yaşa göre farklılaşmaması olasılıklar dâhilindedir.

Öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının yaş değişkenine göre anlamlı olarak farklılaştığı ve 22-34 yaş aralığındaki öğretmenlerin, 35-47 yaş aralığındaki öğretmenlere göre daha yüksek örgütsel mutluluk algılarına sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Bulut (2015) de çalışmasında, mutluluk algıları ortalamaları yaş aralığı ilerledikçe azalmış ve araştırmacı 20-25 yaş aralığındaki öğretmenlerin (26-30 yaş hariç) diğer öğretmenlerde daha yüksek düzeyde örgütsel mutluluk algısına sahip olduklarını ifade etmiştir. Bu sonuçlardan farklı olarak Bayram (2020), Birdoğan Kuvvet (2019), Bulut (2020), Ergüven (2020) Köse (2020) ve Özer (2020) araştırmalarında örgütsel mutluluk algılarına yaş değişkeni için anlamlı bir fark bulunmadığını belirtmiştir. Mevcut araştırmada ortaya çıkan farklılaşmanın yaşları dolayısıyla daha fazla kıdeme sahip olan öğretmenlerin (34-47 yaş) mesleki yaşantılarının, daha genç öğretmenlere (22-34 yaş) nazaran daha fazla olması nedeniyle karşılaştıkları olumsuz olay, durum ve yaşantıların daha fazla olması ihtimaller dâhilindedir. 34-47 yaş grubundaki öğretmenlerin 22-34 yaş grubundaki öğretmenlere göre daha düşük bir örgütsel mutluluk düzeyine sahip olmalarının bu durumdan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. 22-34 yaş grubu ile 48-60 yaş gruplarında yer alan öğretmenler için anlamlı bir farklılığın görülmemiş olmasının yaşın ve yaşantıların getirdiği olgunlaşmanın ve edinilen tecrübelerin yıllar içinde öğretmenlere sorunlara çözüm bulma ve yaşantıları yorumlama bakımından olumlu katkılar sağlamış olmasının ve daha önceki yıllara nazaran daha farklı bir bakış açısı geliştirmiş olmalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Görev yapılan kademe değişkenine göre gerçekleştirilen analiz sonuçları incelendiğinde ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenler ve ortaöğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir. Tokgöz ve Önen (2021) de araştırmasında farklı kademelerdeki katılımcıların birbirine yakın ortalamalara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Erdal (2020) da araştırması sonucunda öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının görev yaptıkları kademeye göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanında mevcut araştırma sonucunda öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının da görev yaptıkları kademeye göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Ergüven (2020), İncekara (2020) ve Özer (2020) de araştırmalarında farklı öğretim kademelerinden öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarının kademe değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna varmıştır. Sonuçlar beraber değerlendirildiğinde gerek örgütsel demokrasi gerekse örgütsel mutluluk adına, farklı kademelerdeki örgütsel yaşantıların birbirine benzer olduğu ve benzer sonuçlar doğurduğu, öğretmenlerin kademe fark etmeksizin okullarında olayları ve durumları benzer şekilde algıladıkları ve yorumladıkları sonucuna varılabilir. Yine bu sonuç, her ne kadar öğrencilerin yaşları, derslerin düzeyi değişkenlik gösterse de eğitim örgütlerinin kendine has olumlu ve olumsuz yönleri, okulları diğer alanlardaki örgütlerden ayırırken, kendi içinde kademeler arası bir ayrışma ya da farklılık yaratmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Her ne kadar, demokrasi bazı alanlarda karar verme sürecinde zaman ve kaynak israfına neden olabilmesi sebebiyle, verimi düşürebilecek bir faktör olarak kabul görse de (Harrison & Freeman, 2004), barışçıl ve müreffeh toplumlar oluşmasına, daha demokratik vatandaşlar yetiştirmeye ve insani gelişmeye katkısı da yadsınmaz (Deiner, 2011). Bu noktada, örgütsel demokrasinin de eğitim örgütlerinin gelişimi için önemli bir yönetsel bileşen olduğu söylenebilir. Benzer şekilde öğretmenlerin okullarında işlerinden zevk almaları yapılan işin verimliliği açısından önemlidir (Tosten, Avcı ve Şahin, 2018). Bununla beraber gelecek araştırmalarda, örgütsel demokrasinin ve örgütsel mutluluk algısının, öğretmenlerin motivasyon düzeyleri ve performansları ile ilişkisinin incelenmesi alana ve uygulayıcılara katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Ahmed, K., Adeel, A., Ali, R., & Rehman, R. U. (2019). Organizational democracy and employee outcomes: The mediating role of organizational justice. *Business Strategy & Development*, 2(3), 204-219. <https://doi.org/10.1002/bsd2.55>.
- Arslan, Y. (2018). *Öğretmenlerin farklılıkların yönetimi yaklaşımlarına ilişkin algıları ile örgütsel mutluluk alguları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Baxter, T. (1996). Organisational democracy in women's service organisations: Perceptions and realities. *Canadian Journal of Urban Research*, 5(1), 73-96.
- Bayram, S. (2020). *Öğretmenlerin örgütsel affedicilik alguları ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Bellet, C., De Neve, J. E., & Ward, G. (2020). Does employee happiness have an impact on productivity? *Saïd Business School WP CEP Discussion Paper No 1655*, 13.
- Benevene, P., De Stasio, S., Fiorilli, C., Buonomo, I., Ragni, B., Briegas, J. J. M., & Barni, D. (2019). Effect of teachers' happiness on teachers' health. The mediating role of happiness at work. *Frontiers in psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02449>
- Birdoğan Kuvvet, A. (2019). *Okul müdürlerinin öğretim liderlikleri ile sınıf öğretmenlerinin örgütsel mutlulukları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bulut, A. (2015). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel mutluluk algılarının incelenmesi: Bir norm çalışması*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Bulut, A. (2020). *Eğitim kurumlarında yönetsel tarz ve örgütsel mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Çankaya, M. (2018a). Organisational democracy. H. Eriş ve F. Bucak (Ed.), *New Approaches in Health Sciences* (ss. 6-40). İKSAD Publications.
- Çankaya, M. (2018b). Örgütsel demokrasinin iş tatminine etkisi ile sağlık sektörü çalışanlarının örgütsel demokrasi algıları ve iş tatmini düzeylerinin tespitine yönelik bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 404-426.
- Carbone, G. (2009). The 2008 freedom house survey: The consequences of democratization. *Journal of Democracy*, 20(2), 123-137. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0077>
- Çetin, S. (2019). *Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Çopur, (2018). *Öğretim elemanlarının örgütsel demokrasi alguları ile örgütsel sinizm düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, H. (2020). *Öğretmenlerin örgütsel adalet ve otantik liderlik alguları ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

- Demircan, T. (2019). *Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ile örgütsel mutlulukları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Diener, R. B. (2011). *Positive psychology as social change*. Londra: Springer.
- Erdogan, B., Bauer, T. N., Truxillo, D. M., & Mansfield, L. R. (2012). Whistle while you work: A review of the life satisfaction literature. *Journal of management*, 38(4), 1038-1083. <https://doi.org/10.1177/0149206311429379>
- Ergüven, H. (2020). *Okul müdürlerinin kullandıkları güdüleyici dil ile öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American journal of theoretical and applied statistics*, 5(1), 1-4. DOI: 10.11648/j.ajtas.20160501.11
- Fisher, C. D. (2010). Happiness at work. *International Journal of Management Reviews*, 12(4), 384-412. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00270.x>
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918-938. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00570>
- Geçkil, T., Akpınar, A. T., & Taş, Y. (2017). Örgütsel demokrasinin iş tatmini üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 649-674. DOI: 10.20491/isarder.2017.351.
- George, D., & Mallery, M. (2016). *IBM SPSS Statistics 23 step by step: A simple guide and reference*. (14th ed.). Routledge.
- Harrison, J. S., & Freeman, R. E. (2004). Is organizational democracy worth the effort?. *The Academy of Management Executive* (1993-2005), 49-53.
- İncekara, S. (2020). *Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antalya.
- Johnson, R. B., & Christensen, L. (2017). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. (6th ed.). SAGE Publications.
- Karadağ, E., Baloğlu, N., & Yalçınkayalar, P. (2006). İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretmenler tarafından algılanan demokratik tutumları ile öğretmenlerin demokratik değerleri üzerine ilişkisel bir araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 65-82.
- Karnak, B. (2020). *Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri ile örgütsel mutlulukları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kesen, M. (2015). Örgütsel demokrasinin çalışan performansı üzerine etkileri: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 535-562.
- Koggel, C. (Ed.). (2006). *Moral issues in global perspective-volume 1: Moral and political theory* (2nd ed., Vol. 1). Broadview Press.
- Korkut, A. (2019). *Öğretmenlerin örgütsel mutluluk, örgütsel sinizm ve örgütsel adalet algılarının analizi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Köse, Ö. (2020). *Öğretmenlerin algılarına göre okulların dna profilleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Kotaoğlu, Z. (2019). *Temel eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin yöneticilerine güveni ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki (Sakarya ili örneği)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Lam, S. S., Chen, X. P., & Schaubroeck, J. (2002). Participative decision making and employee performance in different cultures: The moderating effects of allocentrism/idiocentrism and efficacy. *Academy of Management Journal*, 45(5), 905-914. <https://doi.org/10.5465/3069321>
- Moçoşoğlu, B., & Kaya, A. (2018). Okul yöneticileri ve öğretmenlerin örgütsel sessizlik ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki: Şanlıurfa ili örneği. *Harran Maarif Dergisi*, 3(1), 52-70. <https://doi.org/10.22596/2018.0301.52.70>
- Orviska, M., Caplanova, A., & Hudson, J. (2014). The impact of democracy on well-being. *Social Indicators Research*, 115(1), 493-508. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-012-9997-8>
- Özer, A. (2020). *Öğretmenlerin örgütsel değişime hazır olma durumları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özpolat, A. (2010). Bir toplumsal değişme paradigması olarak demokrasinin eğitime yansımaları: demokratik eğitim. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(185), 365-381.
- Potts, J. C. (2016). Democracy and Happiness: A true correlation?. *Journal of Arts and Humanities*, 5(3), 86-92. <https://doi.org/10.18533/journal.v5i3.913>
- Rego, A., & e Cunha, M. P. (2008). Authentizotic climates and employee happiness: Pathways to individual performance?. *Journal of Business Research*, 61(7), 739-752. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.08.003>
- Riccio, M. (2011). Democracy as a “universal value” and an intercultural ethics. *Cultura*, 8(2), 73-84. <https://doi.org/10.2478/v10193-011-0020-1>
- Safari, A., Salehzadeh, R., & Ghaziasgar, E. (2018). Exploring the antecedents and consequences of organizational democracy. *The TQM Journal*, 30(1), 74-96. <https://doi.org/10.1108/TQM-05-2017-0057>
- Stadelmann-Steffen, I., & Vatter, A. (2012). Does satisfaction with democracy really increase happiness? Direct democracy and individual satisfaction in Switzerland. *Political Behavior*, 34(3), 535-559. <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9164-y>
- Tokay, Ö., & Eyupoglu, S. Z. (2018). Employee perceptions of organisational democracy and its influence on organisational citizenship behaviour. *South African Journal of Business Management*, 49(1), 1-9. <https://doi.org/10.4102/sajbm.v49i1.397>
- Tokgöz, A. & Önen, Ö. (2021). Investigation of the relationship between organizational democracy and job stress level perceptions of administrators and teachers. *Shanlax International Journal of Education*, 9(2), 26-33. <https://doi.org/10.34293/education.v9i2.3591>
- Tosten, R., Avci, Y. E., & Sahin, E. (2018). The relations between the organizational happiness and the organizational socialization perceptions of teachers: The sample of physical education and sport. *European Journal of Educational Research*, 7(1), 151-157. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.7.1.151>

- Turabik, T. (2019). *Yükseköğretim örgütlerinde örgütsel demokrasi ile politik davranışlar arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2019/turkce/index.html , Erişim Tarihi: 15.04.2021
- Uysal, A. (2019). *Örgütsel demokrasinin örgütsel bağlılığa etkisi: İstanbul Deniz Otobüsleri çalışanları örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Van Witteloostuijn, A., & De Jong, G. (2007). Organizational democracy, in: S.R. Clegg & J.R. Bailey (Eds.), *International Encyclopedia of Organization Studies*, 3, 1039-1042. Sage Publishers.
- Wang, Y. (2003). Trust and decision-making styles in Chinese township-village enterprises. *Journal of Managerial Psychology*, 18(6), 541-556. <https://doi.org/10.1108/02683940310494377>
- Weber, W. G., Unterrainer, C., & Höge, T. (2020). Psychological research on organisational democracy: A meta-analysis of individual, organisational, and societal outcomes. *Applied Psychology: An International Review*, 69 (3), 1009–1071. <https://doi.org/10.1111/apps.12205>
- Wesarat, P. O., Sharif, M. Y., & Abdul Majid, A. H. (2014). A conceptual framework of happiness at the workplace. *Asian Social Science*, 11(2), 78-88. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v11n2p78>
- Zayim Kurtay, M. (2018). İlişkisel yöntem. K. Beycioğlu, N. Özer, Y. Kondakçı (Ed.), *Eğitim yönetiminde araştırma* içinde (ss. 269-288). Ankara: Pegem Akademi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 09.06.2020

No: 91/8

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Okullarda İletişim Becerilerinin İş Motivasyonu ve İş Doymu Üzerindeki Aracılık Etkisi

Mediating Effect of the Communication Skills on the Job Motivation and Job Satisfaction in the Schools

Dr. Dursun EĞRİBOYUN ¹

Öz

Alanyazın taraması ve iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doyumunun ilişkisini ortaya koyan araştırma sonuçlarının ışığı altında; bu çalışmada İzmir'de bulunan özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin ortaya koydukları iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doymu algılarının ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır, amacı bakımından da hem tanımlayıcı hem de açıklayıcı niteliktedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada yer alan değişkenler arasındaki kavramsal ilişkiler bir model üzerinde ifade edilmiştir ve araştırma sürecinde irdelenmiştir. Çalışma, gönüllülük esasına dayalı olarak amaçlı örneklem yöntemi ile belirlenmiş 100 kişilik bir araştırma grubu ile yürütülmüştür. Bu amaçla, çalışmada İletişim Becerileri Envanteri ile İş Motivasyonu ve Minnesota İş Doymu Ölçekleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre iş motivasyonu-iş doymu, iş motivasyonu-iletişim becerileri ve iletişim becerileri-iş doymu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Belirlenen araştırma modeline göre yönetici ve öğretmenlerin algıları değerlendirilirken içsel motivasyon algılarının diğer değişkenlere göre daha fazla olduğu, korelasyon değerleri arasında ise en yüksek ilişkinin genel iş motivasyonu ile duygusal iletişim arasında bulunduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda iletişim becerilerinin, iş motivasyonu ile iş doymu üzerinde herhangi bir aracılık etkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: İletişim becerileri, iş motivasyonu, iş doymu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research aimed to determine the relationship between communication skills, job motivation, and job satisfaction perceptions demonstrated by the managers and teachers in private and public schools in Izmir. The research is a study in the relational screening model, which is both descriptive and descriptive. The conceptual relationships between the variables were expressed on a model and examined during the research process. The study was carried out with a research group of 100 people determined by the purposeful sampling method on a voluntary basis. In accordance with the problem of the research, the necessary statistical techniques were used. According to the findings, it was observed that there was a meaningful relationship between job motivation-job satisfaction, job motivation-communication skills, and communication skills-job satisfaction. According to the research model, it was observed that the intrinsic job motivation perceptions of managers and teachers were higher than other variables and that the highest relationship between correlation values was between overall job motivation and emotional communication. As a result, no mediating effect of communication skills was detected on job motivation and job satisfaction.

Keywords: Communication skills, job motivation, job satisfaction

Paper Type: Research

¹degriboyun@gmail.com

Atf için (to cite): Eğriboyun, D. (2022). Okullarda iletişim becerilerinin iş motivasyonu ve iş doymu üzerindeki aracılık etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 920-940.

Giriş

İletişim, motivasyon ve iş doymu günümüzde hemen hemen herkesin bildiği ve kullandığı kavramlardır. Ancak bu kavramların yüzeysel olarak mı kullandıkları ya da konunun teorik temellerine vakıf olunup olunmadığı günümüzde incelenmesi ve tartışılması gereken bir konu haline gelmiştir. İletişim, motivasyon ve iş doymu karşılıklı iki kişi arasından başlayarak örgüt hatta uluslararası örgütlere kadar yaygınlaştırılabilecek önemli yönetim kavramlarıdır.

Örgüt ve yönetim konusunda çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Eğitim örgütleri içerisinde çok iyi bir iletişimin kurulması ve sağlanan bu iletişimin de motivasyon ve iş doymunu olumlu yönde artırması da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Burada yöneticilere önemli görevler düşmektedir çünkü yönetim sürecini akıllı ve olumlu yönde sürdüreceği olan, yöneticilerdir. Bu anlamda, iletişim becerilerinin ne olduğu, nasıl sağlanabileceği ve geliştirilebileceği, motivasyon ve iş doymunun neler olduğu ve nasıl geliştirilmeleri gerektiği günümüzde irdelenmesi gereken kritik konulardır çünkü bu konudaki ilişkiler ne kadar sağlıklı olursa eğitim örgütleri de o oranda motivasyon ve iş doymu sağlayarak verimli olacaktır.

Eğitim yönetiminde doğal olarak yönetimsel davranış da önemli bir rol oynamaktadır. Yönetimin aynı zamanda sosyal bir faaliyet de olduğu kabul edilirse iletişim, motivasyon ve iş doymunun ne kadar birbirleriyle ilintili ve iç içe girmiş kavramlar olduğu da anlaşılacaktır. Yönetimin tanımında da görüldüğü üzere başkalarıyla birlikte çalışabilmek için uygun motivasyon ve iletişim teknikleri kullanılmalıdır. Örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmek için de çalışanlar iyi motive edilmelidir çünkü etkililiğe karşı etkenlik sağlayabilmek için motive edilmiş çalışanlara ihtiyaç vardır. Ayrıca sınırlı kaynakları rasyonel olarak kullanabilmek için motivasyon teorilerinden tam olarak yararlanılması gerekmektedir. Değişen çevre de motivasyonu etkilemektedir. Bu nedenle içsel ve dışsal motivasyon çok iyi dengelenmelidir.

Eğitim yönetiminin etkililiği değerlendirilirken iletişim ve iletişim becerilerinden de yararlanılması gereklidir çünkü geniş anlamda yönetim fonksiyonları söz konusu olduğunda etkili olabilecek yönetim fonksiyonlarından birisi de iletişim olarak kabul edilmektedir (Berberoğlu, 2006, s. 107). Bursalıoğlu'na (2000, s.107) göre iletişim, insan davranışını değiştirmek amacıyla her türlü kavram ve sembolün iletilme sürecidir. Tüm yönetim süreçlerinin temelinde iletişim süreci yatmaktadır.

Motivasyon ise son derece karmaşık ve çok yönlü bir konudur. Burada bir yandan kişi, diğer yandan örgüt söz konusudur. Bu nedenle vurgulanan iki grup arasında uyumun sağlanması da hem kişi hem örgüt açısından tatmin edici sonuçlar vermelidir. Çünkü sözü edilen uyumun sağlanmasında motivasyon temel anahtar rolünü oynamaktadır (Fındıkçı, 2003, s. 369). Yüksel (2003, s.130) de bu kapsamda motivasyonu işgörenleri çalışmaya isteklendirme ve örgütte verimli çalıştıkları takdirde kişisel ihtiyaçlarını en iyi şekilde tatmin edeceklerine inandırma süreci olarak yorumlamaktadır.

Bu değerlendirmelerin ışığı altında bireyin amaçlarını gerçekleştirmesi ile örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi arasında dengeli bir ilişkinin olması gerektiği ve bu amaçla sağlanacak iletişimin de yönetici ve çalışanları motive edecek ve iş doymularını sağlayacak kapsamda bir iletişim olması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, yönetimde iletişim becerileri, motivasyon ve iş doymu kavramları tüm boyutları, kapsamaları, etkileri ve sonuçlarıyla birlikte hem yöneticiler hem de öğretmenler açısından incelenmeye değer bir konu haline gelmiştir. Yapılan alan yazın taramasında da Türkiye'de bu konuda henüz yeterli düzeyde çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Yukarıda ifade edilen düşünce ve gerekçeler de bu konuda bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla okullarda görev alan yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin algılarının motivasyon ve iş doymu ile ilgili algılarının anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığı araştırma konusu olan problemi doğurmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İletişim ve İletişim Becerileri

İletişimi Baltaş ve Baltaş (2002, s.19) duygu, düşünce ve bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkaları ile paylaşılması olarak tanımlarken Can vd. (2001, s. 288) istenen sonuçları başarmak ve davranışları etkilemek amacıyla insanlar arasında sözlü ya da sözlü olmayan diğer araçlarla anlayış sağlama olarak tanımlamaktadırlar. İletişimin bilgi sağlama, ikna etme ve etkileme, birleştirme ile emredici ve öğretici işlevler gibi bazı işlevleri de bulunmaktadır (Demir, 2003, s. 137). Türkmen (1992, s.24) bu konuyla ilgili olarak örgütsel iletişimin temel işlevlerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır ancak yaptığı açıklamada bu araştırmayı ilgilendiren en önemli konu ise örgütsel iletişimdir. Çünkü örgütsel iletişim örgütte planlama, koordinasyon, karar verme, güdüleme (motivasyon) ve denetimin sağlanabilmesi için örgüt yönetiminin uygulamaya koyacağı en etkin araçlardan birisidir. Bu konular aynı zamanda iyi bir yöneticinin yerine getirmesi gereken fonksiyonlar olduğu için yöneticiler bu konuda da bilgi sahip olmak zorundadırlar.

İletişim konusunda üzerinde durulan bir diğer konu da iletişimin görevleridir. Bu görevleri de Demir (2003, s.138) kontrol, güdüleme (motivasyon), duyguların ifade edilmesi ve bilgi iletme olarak tasnif etmektedir. Bu görevler de yöneticinin her zaman yerine getirdiği işlevlerdir. Burada üzerinde dikkatle durulması gereken kavram motivasyon yani güdülemedir çünkü bu araştırmada da iletişim becerileri ile motivasyon (güdüleme) üzerinde durulmaktadır. Bu amaçlar değerlendirildiğinde de motivasyon konusunun genel olarak iletişim becerileri içerisinde yer olan bir konu olduğu görülecektir. Bu konuyu Varol (1993, s. 128) da örgütsel iletişimin amaçları konusu içerisinde değerlendirmekte ve motivasyonun genel olarak iletişim becerileri içerisinde yer aldığını desteklemektedir.

Gerek araştırmanın özelliği açısından gerekse iletişim becerileri çerçevesinde kişilerarası iletişim, örgüt içi iletişim ve kitle iletişimi üzerinde durulması gereken konulardır. Çünkü iletişimin olabilmesi için en az karşılıklı iki kişi olmalıdır. Ayrıca yönetim bir örgüt içerisinde ve bir kitleye karşı gerçekleştirildiği için yönetici-çalışan ve her iki grubun kendi aralarında gerçekleştirdikleri iletişim, motivasyon ve iş doyumunun da kaynağı olmaktadır. İletişimin motivasyon ve iş doyumunun en önemli aracı olduğu düşünülürse iletişim örgüt içerisinde çalışma sürecinin her anını kapsamaktadır ve her zeminde ihtiyaç duyulacak bir olgudur.

1.2. İletişim Türleri

Yürütülen araştırmada iletişim türleri olarak daha çok Ersanlı ve Balcı'nın (1998, s. 9) araştırmalarında iletişim becerileri olarak ifade edilen bilişsel (zihinsel), duygusal ve davranışsal iletişim üzerinde durulacaktır. Yapılan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde iletişim becerisi insanın kendisini açık bir şekilde, tam olarak ifade edebilmesi ve aynı şekilde diğer insanları dinleyerek onların da ne söylediklerini tam ve doğru olarak anlayabilmesi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda duygusal iletişim, iletişim kuran insanların duyguları arasında karşılıklı bir etkileme süreci olarak kabul edilmektedir (Bartsch ve Hübner, 2005, s.2). Ayrıca duygusal iletişim bireylerin karşılıklı olarak birbirlerinin duygusal durumlarını etkilemek için sahip oldukları bilgiyi birbirleriyle değiştirmek amacıyla mesajları kullanma sürecini ifade etmektedir. Mesajlar bir bilgiyi paylaşmak veya uyarılar ya da tavsiyeler yoluyla diğerlerinin duygularını etkilemek için de kullanılabilir. Kısaca, farklı derecelerde de olsa bütün iletişim duygusaldır (Planalp, 2009, s.489).

Davranışsal iletişim de insanların günlük davranışlarında psikolojik olarak kullandıkları bir iletişim biçimidir. Ayrıca iletişimin daha direkt ve açık bir şekli olarak günlük yaşamla ilgili bir insanın duygularını, ihtiyaçlarını ve düşüncelerini dolaylı olarak ifade eden bireysel farklılıkların bir değişkeni olarak da tanımlanmaktadır (Wikipedia, 2016). Bilişsel iletişim ise Northeastern University Traumatic Brain Injury Resource for Survivors and Caregives (2016)

tarafından insanların fonksiyonlarını başarılı bir şekilde yerine getirmeleri ve birbirleriyle anlamlı bir şekilde etkileşime geçebilmelerine olanak sağlayan bir süreç olarak düşünülmektedir.

1.3. İş Motivasyonu

Motivasyon istekleri, arzuları, gereksinimleri, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır. Günümüzde motivasyon kavramının güdü olarak da tanımlandığı görülebilmektedir (Cüceloğlu, 2003, s.229). Bu bağlamda güdüler organizmayı uyarır ve faaliyete geçirirken organizmanın davranışını belirli bir amaca doğru yöneltir. Motivasyonla ilgili birçok teori ve yaklaşımdan söz edilebilir. Ancak insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile doğrudan ilişkili olan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, Herzberg'in çift etmen yaklaşımı ve McClelland'ın başarı güdüsü üzerinde durulması gereken konulardır (Fındıkçı, 2003, s.379; Yüksel, 2003, s.133).

Herzberg tarafından öne sürülen teoriye göre bireyin işiyle ilgili ilişkisinin esas olduğunu değerlendirmektedir ve kişinin işine karşı davranışı, bireyin başarısı ya da başarısızlığını çok iyi belirlemektedir (Robbins,1986, s.125). Bu teori Can vd. (2001, s. 310) gibi bazı araştırmacılar tarafından iş doymu ile ilgili geliştirilen en önemli kuramlardan biri olarak da kabul edilmektedir.

1.4. Motivasyon Türleri

Güdüler, bireyin çeşitli şekillerde ortaya çıkan ihtiyaçlarından oluşmuştur. Bireyin ihtiyaçlarının büyüklüğüne göre bu güdüler, kişinin davranışlarını, bunların biçimini, şiddetini ve yönünü etkiler. Bu kapsamda motivasyonu ikiye ayırabiliriz; içsel motivasyon ve dışsal motivasyon (Dündar vd., 2007; Ertan, 2008; Mottaz, 1985; Ryan ve Deci, 2000). Bu çerçevede Lawler (1969) içsel motivasyonu çalışanın işini iyi yapması sonucunda elde etmeyi beklediği sübjektif ödülün ya da olumlu duyguların, kişiyi işini yapmak için ne kadar motive ettiğinin ölçüsü olarak tanımlamaktadır. Eren'e (2001, s.531) göre de içsel motivasyon, bireyin bir işi yapmaktan dolayı elde etmiş olduğu başarı ve bu başarının kendisine verdiği kişisel tatmindir.

Dışsal motivasyon araçları ise Dündar vd.'ne (2007) göre sosyal motivasyon araçları ve örgütsel araçlar olmak üzere iki boyutludur. Dışsal motivasyon bireye çevresi, çalıştığı örgüt veya çoğu kez üstleri tarafından verilir (Eren, 2001, s.531). Bunun yanı sıra Brislin vd. (2005, s.89) ile Mahaney ve Lederer'in (2006, s.42) de ifade ettikleri gibi dışsal motivasyon araçlarının çalışanları motive etmediği ancak motive olmaları için uygun koşulları sağladığı da değerlendirilmektedir. Herzberg vd. (1972; akt. Eren, 2001, s.505) de çalışanları özendiren (teşvik eden), çalıştığı kuruma daha çok bağlayıp doyum sağlayan faktörleri işin içsel yönüne ilişkin etkenler oldukları için motive edici faktörler; dışsal yönüne ilişkin etkenleri ise, hijyen faktörleri olarak adlandırmaktadır. Herzberg yaptığı araştırmalarında iş doyumunun bu iki farklı boyuttan oluştuğuna inanmaktadır. Bu boyutlardan hijyen faktörleri; yönetim, ücret, kişilerarası ilişkiler, çalışma koşulları ve statü gibi dışsal bakış açısının dahil olduğu iş çevresini ihtiva etmektedir (Robbins, 1991; Nagy, 2007).

Herzberg'in iş doyumunun ikinci boyutu olarak tanımladığı motive edici faktörler; işteki görevler, işin içeriği ve işin içsel bakış açısı ile ilişkili olan ve başarılı olarak tanınma, işin kendisi, sorumluluk ve gelişme gibi bakış açılarını kapsamaktadır (Nagy, 2007). Robbins (1991) de bu faktörlerin varlığının, kişiye kişisel başarı hissi verdiği için kişiyi motive edeceğini belirtmektedir.

Herzberg'in ikili etmen teorisi iş doymu içeriğine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Örgütlerde yönetim daha önce hep hijyen faktörler üzerinde yoğunlaşmış ve bir doyumсузлук durumu ortaya çıktığında çözüm bu faktörlerin iyileştirilmesinde aranmıştır. Ancak sunulan imkânlar yüksek seviyelere çıkarılsa bile, çalışanların doyumсузлукlarının sürdürüğü görülürdü. Herzberg'in ikili etmen teorisi bu duruma bir çözüm sunarak, yalnızca hijyen faktörlere dayanarak çalışanların motive edilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir (Özdemir, 2006).

1.5. İş Doyumu

İnsanlar hayatlarını devam ettirmek ve bazı fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için belli bir yaştan itibaren günlük yaşantılarının büyük bir bölümünü işte geçirmektedirler. Bu perspektiften bakıldığı zaman iş doyumu bir kimsenin işini veya tecrübesini değerlendirmesi sonucunda oluşan zevkli veya olumlu hisler (Locke, 1969), kişilerin işlerinden duydukları memnuniyet ya da memnuniyetsizlik (Hackman ve Oldham, 1975) ve kişinin işini veya iş deneyimini değerlendirmesinden kaynaklanan hoş giden veya olumlu duygusal durum (Vroom, 1964) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Locke'ye (1999) göre iş doyumu bir bireyin işini ya da iş ile ilgili yaşantısını, memnuniyet verici veya olumlu bir duygu ile sonuçlanan bir durum olarak takdir etmesidir.

İş doyumu Kovach (1977; akt. Feinstein ve Vondrasek, 2007) tarafından, örgütsel taahhütün bir bileşeni olarak da tanımlanmaktadır. Locke (1969; akt. Feinstein ve Vondrasek, 2007) de iş doyumunun, bir kişinin bir işe karşı olan değerlerinin karşılanmasıyla elde edilen memnuniyet durumu olduğunu değerlendirmektedir. Spector (1997; akt. Feinstein ve Vondrasek, 2007) ise iş doyumunun; iş hakkında küresel bir duygu ya da bu konuyla bağlantılı, işle ilgili değişik görüşler ve bakış açıları hakkındaki çalışma sonucu olarak düşünülebileceğine inanmaktadır.

İş doyumuyla ilgili araştırmaların amaçları; insanın üretim için güdülenmesi, üretime katılması, başka bir deyişle insanın davranışını örgüt yönetiminin arzu ettiği yöne kanalize etmek olduğu söylenebilir. Son yıllarda eğitim alanında yaşanan değişimler ve gelişimler de motivasyon ve iş doyumu konusunu gittikçe önemli hale getirmiştir. Bu değişimlere ve gelişimlere uyum sağlayabilmeleri için yöneticilerin aynı zamanda çalışanlarını motive edici özellikleri de taşımaları gerekmektedir. Bu doğrultuda motivasyon araçlarının uygun seçilmiş olması örgütlerin performansını etkilemektedir. Örgütlerin başarısı motive edilmiş ve iş doyumuna ulaşmış çalışanlarla mümkün olacağından bu aşamada iş doyumunun da önemi devreye girmektedir. Çünkü kişilerin başarılı, mutlu ve üretken olabilmeleri için en gerekli koşullardan birisi olan iş doyumu, işin ve iş çevresinin değerlendirilerek geliştirildiği duygusal bir tepkidir.

1.6. İş Doyumu ile İlgili Temel Yaklaşımlar ve İş Doyumunu Etkileyen Temel Faktörler

Bu kapsamda incelenecek teorilerin ortak özelliği kişinin içinde bulunan ve kişinin davranışlarını tetikleyen, davranışlarına yön veren ve sürdürülmesini sağlayan faktörler üzerinde durmalarıdır. Bireyleri belirli şekilde davranmaya zorlayan, onların ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak doğrultusunda hareket etmelerine neden olan güdüler, faktörleri anlayan bir yönetici, bu ihtiyaçları dolaylı ya da dolaysız olarak doyuma ulaştırmak yoluyla personeli daha iyi yönetebilir, onları örgütsel amaçlara yöneltebilir (Özdemir, 2006).

İş doyumu konusu, sosyal bilim araştırmacılarını oldukça etkilemiştir. 1970'li yılların başlarına kadar bu konuda 4000'den fazla makale yayımlanmıştır. İş doyumunun teorik temelleri, Maslow'un "İnsan İhtiyaçları Hiyerarşisi Kuramı" ve Herzberg'in "Çift Faktör Kuramı" ile oluşmuştur. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, Herzberg'in Çift Faktör Kuramı ile Adams'ın Eşitlik Kuramı birer motivasyon kuramı olmakla birlikte iş doyumunu da inceleyen başlıca çalışmalardır.

1.7. Araştırma Probleminin Ortaya Konulması

Çalışanların iş doyumları ve motivasyonları üzerinde iletişimin önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Üretkenliğin sağlanabilmesi için de çalışan motivasyonunun ve doyumunun kritik faktörler olduğu değerlendirilmektedir. Günümüzde ücret, kariyer olanakları, diğer çalışanlarla olumlu ilişkiler gibi motivasyonu ve doyumunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Ama bunların dışında artık gittikçe önemli hale gelen bir başka faktör daha vardır, iletişim. Bu nedenle yöneticilerin çalışanların motive edilmelerinde ve iş doyumlarının sağlanmasında iletişimin rolünü anlamaya ihtiyaçları vardır çünkü bazen en temel iletişim ile ilgili hatalar

çalışanların doyumsuzluğuna yol açabilmektedir. Bu bağlamda etkili iletişimin sağlanması çalışanların motivasyonunun ve iş doyumlarının birçok yönden artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Motivasyon sadece çalışanlar için gerekli bir konu değildir. Yöneticilerin de motivasyona ihtiyaçları bulunmaktadır. Çünkü Morreale'nin (2007) de ifade ettiği gibi tam olarak iletişim kurabilmek için yerine getirilmesi gereken bazı temel gereklilikler vardır. Bunlardan birincisi motive olmaktır.

Çalışanları iletişim sayesinde motive etmenin yollarından birisi de sürekli bir amacın olması ve yeni hedeflerin belirlenebilmesidir. Pinder (2008) de çalışanları motive etmek için birkaç seçenek tanımlamaktadır. Bunlardan en önemlisi etkili bir iletişim sağlamaktır. Bu nedenle iş yerinde motivasyon için iletişim bir motivasyon aracı olarak kullanılmaktadır. İletişimin etkili kurulabilmesi ve sürdürülebilmesi ise yöneticilerin gerekli iletişim becerilerine sahip olmasıyla mümkün olmaktadır. Bu kapsamda yöneticilerin iletişim becerilerinin, çalışanlarla iş birliğinin sürdürülebilmesi ve onların üretkenliğinin sağlanabilmesi için anahtar rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca iletişim iş doyumunu da etkilemektedir. Örneğin Pincus (1986) araştırmasında iletişimin iş doyumunu güçlü bir şekilde yönlendirdiğini, Desa vd. (2019) iletişimin iş doymu üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olduğunu ifade etmektedirler.

İstenilen motivasyonun ve iş doyumunun her zaman dışsal araçlarla sağlanabileceği de düşünülmemelidir. Uygun iletişim becerileri sergilenebildiği takdirde bu motivasyon ve doyum içsel yönden de sağlanabilir. Yöneticiler çalışanlarına karşı agresif tenkitler ve kaba davranışlarda bulunmadıkları, yüz yüze iletişimden azami oranda yararlandıkları ve gerçekleştiremeyecekleri sözler vermedikleri sürece içsel motivasyonun ve sonucunda da doyumun zaten gerçekleşeceği düşünülmektedir. Ayrıca yöneticiler çalışanların ilgi ve ihtiyaçları ile uyumlu iletişim amaç ve hedefleri tesis edebildiklerinde, bu faaliyetleri çalışanların motivasyonunun artmasına yol açacaktır (Mishra vd., 2014). Sonuç olarak, çalışanların motivasyon ve iş doymu; yöneticinin çalışanlara iş ve personel refahı konularında bilgi vermesi, çalışanların güveninin kazanılması, çalışanların kendilerini kurumun varlığında ve gelişiminde önemli bir role sahip olduklarının hissettirilmesi, sadık ve sorumlu bir çalışma grubu oluşturulması, kariyer olanakları hakkında bilgi verilmesi, çalışanların tükenmişliğini önleme, çalışanların istek ve ihtiyaçlarını karşılama, kurumun amacı konusunda daha fazla bilgi verilmesi, liderlikteki değişim ve yönetim aktiviteleri gibi birkaç iletişim faaliyeti ile sağlanabilecektir (Cutlip vd., 2005). Bu saptama Burton vd. (1976), Darjani vd. (2014), Jorfi vd. (2011), Orpen (1997) ile Sabancı'nın (1994) araştırma sonuçları da desteklenmektedir.

Tüm bu görüş ve değerlendirmelerin ışığı altında araştırmada, özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin algılarına göre iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doymu arasındaki ilişkiyi belirlemek ve iletişim becerilerinin iş motivasyonu ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolünün olup olmadığını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doymu konusundaki algıları nelerdir?

- Özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin algıları ile iş motivasyonu ve iş doymu konusundaki algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

- Özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin iş motivasyonu ve iş doymu algıları arasında iletişim becerilerinin aracılık etkisi var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Günümüzde özel ve devlet okullarında görev alan bireylerin, özellikle de yöneticilerin, tüm öğretmenlerle iletişim kurarken iletişim konusundaki farkındalıklarının gerekliliğinden yola

çıkarak yapılan literatür taraması ve iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doyumunun ilişkisini ortaya koyan araştırma sonuçlarının ışığı altında; bu çalışmada özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin ortaya koydukları iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doyumunu algılarının ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda araştırma, ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır. Ayrıca araştırma amacı bakımından da hem tanımlayıcı hem de açıklayıcı niteliktedir.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada yer alan bağımlı (iş doyumunu), bağımsız (iş motivasyonu) ve aracı (iletişim becerileri) değişkenler arasındaki kavramsal ilişkiler bir model üzerinde ifade edilmiştir ve araştırma sürecinde irdelenmiştir. Türkiye’deki alan yazında iletişim becerileri ile iş motivasyonu ve iş doyumunu algıları konusunda, özellikle eğitim alanında, bugüne kadar yapılan araştırmaların yetersiz olmasından dolayı bu çalışmanın gerekliliği önem arz etmektedir. Bu nedenle, analiz safhasında yönetici ve çalışanların bilişsel (zihinsel), duygusal ve davranışsal iletişim şeklindeki iletişim becerilerinin bir arada incelenmesi durumunda iş motivasyonu ve iş doyumunun hangi alanları ile daha ilişkili olduğunu açıklamaya çalışan bir yöntemin ortaya konulması ve bu kapsamda toplanan verilerin analiz edilmesi sonucu önemli bulguların elde edilmesi düşünülmüştür.

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın, araştırma sorularının yanıtlanabileceği uygun bir araştırma grubu ile yürütülmesi planlanmıştır. Bu nedenle herhangi bir evrenden örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Bu çalışmanın araştırma grubunu 2021 yılında İzmir ili ve ilçelerindeki özel ve devlet okullarında görev alan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 45’i yönetici, 55’i öğretmen olmak üzere toplam 100 katılımcı oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına göre isteyen her yönetici ve öğretmenin örneklem hacmine (100 katılımcı) ulaşmaya kadar örneklem içerisine dâhil edilmelerinden dolayı bu çalışmada kullanılan örneklem yöntemi, amaçlı örneklem yöntemidir. Amaçlı örneklem yönteminde, örnekleme dahil edilecek birimleri, araştırmacı önceki bilgi, deneyim ve gözlemlerinden hareketle araştırmanın amacına uygun olarak kendi yargısıyla belirlemektedir. Araştırmacı kendi yargı ve değerlendirmeleriyle hareket ettiği için evren hakkında bilgi sahibi olmalıdır (Ural ve Kılıç, 2005, s.39). Bu kapsamda araştırma grubunu oluşturan katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma grubunun demografik bilgileri

Kişisel Bilgiler	Yönetici		Öğretmen		Toplam	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Görev Yeri:						
Devlet Okulu	25	55,5	35	63,6	60	60,0
Özel Okul	20	44,5	20	36,4	40	40,0
Toplam	45	100	55	100	100	100
Öğrenim Durumu:						
Lisans	16	35,5	40	72,7	56	56,0
Lisansüstü	29	64,5	15	27,3	44	44,0
Toplam	45	100	55	100	100	100
Hizmet Süresi:						
5 Yıl Ve Daha Az	0	0,0	5	9,0	5	5,0
6-10 Yıl	0	0,0	20	36,4	20	20,0
11-15 Yıl	15	33,3	0	0,0	15	15,0
16-20 Yıl	0	0,0	20	36,4	20	20,0
21 Yıl Ve Üstü	30	66,7	10	18,2	40	40,0
Toplam	45	100	55	100	100	100
Yaş:						
30 Ve Daha Az	0	0,0	20	36,4	20	20,0
31-40	10	22,2	25	45,4	35	35,0
41-50	10	22,2	5	9,1	15	15,0
51 Ve Üstü	25	55,6	5	9,1	30	30,0
Toplam	45	100	55	100	100	100
Cinsiyet:						
Kadın	5	11,1	10	18,2	15	15,0
Erkek	40	88,9	45	81,8	85	85,5
Toplam	45	100	55	100	100	100

Araştırma grubunda 45 yönetici ile 55 öğretmen olmak üzere 100 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların %40'ı özel, %60'ı devlet okullarında görev almaktadır. Yöneticilerin 20'si özel, 25'i devlet okullarında çalışırken bu rakam öğretmenler için 20'ye 35'tir. Yöneticilerin 16'sı lisans ve 29'u lisansüstü; öğretmenlerin ise 40'ı lisans ve 15'i lisansüstü mezundur. Katılımcıların lisans ve lisansüstü eğitime sahip olmalarının araştırmanın niteliğine büyük katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin büyük bir bölümünün (30 kişi) 21 yıl ve üstü hizmet süresine ve 51 ve üstü yaş grubuna (25 kişi) sahip olmaları araştırma sorularına yanıt aranırken bilgi ve deneyimlerinden de istifade edilmesi açısından araştırmanın güvenilirliğini artırdığı değerlendirilmektedir. Ayrıca yöneticilerin bilgi ve deneyimlerinin fazla olması görev yaptıkları kurumlar ve tabii ki yönetim alanı bağlamında artı bir değer olarak düşünülebilir. Öğretmenlerin ise yöneticilere nazaran daha az hizmet süresine ve daha küçük yaş gruplarına dâhil oldukları gözlemlenmiştir. Bu durumun da öğretmenlerin iletişim, motivasyon ve iş doyumunu konusunda beklentilerinin henüz yüksek olması nedeniyle araştırmaya önemli katkılar sağladıkları yönünde değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca genel olarak değerlendirildiğinde yönetici ve öğretmenlerin yaş itibarıyla çoğunluğunun genç yaşta olmaları, yönetimin yapacağı etkinliklerde genç ve dinamik bir kitleyi öngörmeleri gerekeceği için bu konuda da önemli katkılar sağlayacağı kabul edilebilir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin 5'i, çalışanların 10'u kadındır. Erkeklerin sosyal ilişkiler yönünden kadınlar kadar girişken olmadıkları düşünülürse erkek katılımcıların sayısının fazla olması özellikle iletişimde yeterli pozitif yaklaşımın sağlanabilmesi konusunda üzerinde durulması gereken bir etken olarak değerlendirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir. Ölçekler için bu çalışmada öncelikle madde analizleri yapılmış ve Cronbach alpha güvenilirlik katsayıları incelenmiştir. Ölçeklerin geçerliliğini test etmek için faktör analizinden faydalanılmıştır. Faktör analizinin tekrar yapılmasının nedeni araştırmada kullanılan ölçeklerin farklı bir kültürde ve farklı bir örnekleme kullanılmalarından dolayı bu araştırmada ortaya çıkacak faktörlere ilişkin güvenilirliklerinin de elde edilmesi gerekliliğidir. Ayrıca ölçeklerin içerik geçerliliği üzerinde de durulmuştur.

Bu süreçte ilk aşamada araştırma soruları ile ilgili olarak bir inceleme yapılmış, bu soruların test edilebileceği istatistiksel analiz yöntemleri belirlenmiş ve daha önce Türkiye’de uygulanarak geçerlik ve güvenilirlikleri sağlanmış ölçeklerden yararlanılarak veri toplama aracı (VTA) oluşturulmuştur. Kullanılan ölçeklerin, ölçeği geliştiren ya da Türkçe’ye uyarlayan araştırmacılar tarafından açımlayıcı faktör analizi (AFA) ile doğrulayıcı faktör analizlerinin (DFA) yapılması, geçerlilik ve güvenilirliklerinin test edilmesi ve içerikleri ile anlaşılabilirlikleri konusunda herhangi bir sorunla karşılaşılması nedeniyle veri toplama aracının içerik geçerliliğine sahip olduğu değerlendirilmiştir.

VTA bizzat araştırmacı tarafından dağıtılarak toplanmıştır. VTA dağıtılırken katılımcılara araştırmanın amacı ve ölçeklerin nasıl değerlendirileceği açıklanarak araştırmaya katılıp katılmayacaklarına dair tercihleri alındıktan sonra VTA’nı doldurmaları için 15 günlük süre tanınmıştır. VTA gönüllülük esasına göre dağıtıldığı ve bilimsel bir çalışmanın parçası olma konusunda bilinçli bir öngörüye sahip katılımcılardan yararlandığı için dağıtılan ve yanıtlanarak geri dönen VTA’larından uygun görülen 100 adedi analizlere dâhil edilmiştir.

VTA aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde statü, görev yeri, öğrenim durumu, hizmet süresi, yaş ve cinsiyet değişkenlerini ihtiva eden demografik bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde İletişim Becerileri Envanteri (İBE), üçüncü bölümde İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ) ve dördüncü bölümde Minnesota Doyum Ölçeği (MSQ) bulunmaktadır.

2.3.1. İletişim Becerileri Envanteri (İBE)

Yönetici ve çalışanların iletişim becerileri Ersanlı ve Balcı (1998) tarafından geliştirilen toplam 45 maddelik üç boyutlu bir ölçekle ölçülmüştür. Ölçekte yer alan bilişsel (zihinsel), duygusal ve davranışsal iletişim becerilerini her biri 15 madde içermektedir. Orijinal ölçeğin içsel tutarlılık katsayısı $\alpha=,720$ ’dir. Bu araştırmada ise iletişim becerileri envanterinin (İBE)’nin iç tutarlılık katsayısı $\alpha=,913$ olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin madde toplamları (corrected item-total correlation) incelendiğinde istenilen eşik değerlerden ($,300$) düşük olduğu tespit edilen sorular ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, bazı maddelerin faktör analizi için $,300$ ’den düşük faktör yüküne (communalities) sahip olmaları ve bazı maddelerin birden fazla faktöre yüklenmeleri ve faktör yüklerinin diğer faktörlerde daha yüksek oranda temsil edilmeleri nedeniyle ölçeğin üç faktörlü yapısına uyum sağlamadığı ve ölçeğin iki faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Bu iki faktör toplam varyansın %86,20’sini açıklamaktadır ve her faktörün özdeğeri (eigenvalue) 1’den büyüktür.

Müteakiben elde edilen sonuçlar LISREL paket programı yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi ile de doğrulanmak istenmiş ancak örnekleme oluşturan araştırma grubunun sayısının (100) yeterli olmamasından dolayı istenilen analiz gerçekleştirilememiştir. Kline’ye (2005, s. 16) göre doğrulayıcı faktör analizi için örneklemin 200’den az olmaması gerekir. Andrews vd. (2011, s. 207) de örnekleme sayısının her madde için 20 olmasının tercih edildiğini belirtmektedirler. Bu kapsamda, elde edilen mevcut sonuçlara göre, genel olarak faktörlerin kendi içinde oldukça güvenilir oldukları ve içsel geçerliliklerinin bulunduğu ve iletişim becerilerini ölçebileceği kabul edilmiştir.

Araştırmada ölçme aracından elde edilen analizler yorumlanırken ortalama puanlar ve derecelendirilmesi için 5'li Likert Değerlendirme Ölçeğine uygun olarak; 1= Hiçbir zaman, 2= Nadiren, 3= Bazen, 4= Sıklıkla, 5= Her zaman şeklinde kullanılmıştır.

2.3.2. İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ)

Brislin vd. (2005), Mahaney ve Lederer (2006) ile Mottaz'ın (1985) araştırmalarında kullandıkları ölçekler temel alınarak Dünder vd. (2007) tarafından Türkçe'ye adapte edilen toplam 24 maddelik iki boyutlu bir ölçekle yönetici ve çalışanların iş motivasyonları değerlendirilmiştir. Orijinal ölçeğin içsel motivasyon içsel tutarlılık katsayısı $\alpha = ,830$; dışsal motivasyon içsel tutarlılık katsayısı $\alpha = ,840$ 'tır. Ölçekte yer alan içsel motivasyon 9, dışsal motivasyon ise 15 madde içermektedir.

İş motivasyonunun içsel tutarlılık katsayısı bu araştırma sonucunda ise $\alpha = ,908$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin madde toplamları incelendiğinde bazı soruların değerinin istenilen eşik değerinden ($,300$) düşük olduğu tespit edilmiş ve ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bazı maddeler faktör analizi için $,300$ 'den düşük faktör yüküne sahip oldukları için; bazı maddeler ise her iki faktöre yüklendikleri ve faktör yükleri diğer faktörde daha yüksek oranda temsil edildikleri için bu maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Analiz sonucunda verilerin, ölçeğin iki faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Bu iki faktör toplam varyansın %58,28'ini açıklamaktadır ve her faktörün özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyüktür. Bu değer sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için yeterli bir değerdir.

Elde edilen bu sonuçlara göre genel olarak faktörlerin kendi içinde oldukça güvenilir oldukları ve içsel geçerliliklerinin bulunduğu ve iş motivasyonunu ölçebileceği kabul edilmiştir. Araştırmada ölçme aracından elde edilen analizler yorumlanırken ortalama puanlar ve derecelendirilmesi için 5'li Likert Değerlendirme Ölçeğine uygun olarak; 1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Tamamen katılıyorum şeklinde kullanılmıştır.

2.3.3. Minnesota Doyum Ölçeği (MSQ)

Bu bölümde yönetici ve öğretmenlerin iş doyum algılarını belirlemek amacıyla kullanılan "Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ)" ilk olarak Hacettepe Üniversitesi'nden Gökçora ve Gökçora (1985, akt. Akdoğan, 2002) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ölçme aracının güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve geçerlilik testleri Weiss vd. (1967) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı Akdoğan'ın çalışmasında $\alpha = ,869$ olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçme aracının oldukça güvenilir olduğunu ve yapılacak araştırmalarda kullanılabileceğini göstermektedir. Weiss vd. (1967) tarafından yapılan araştırmada kullanılan içsel ve dışsal doyum kavramlarının açıklanması, iş doyumunu ile ilgili geliştirilen en önemli kuramlardan Herzberg'e ait İkili Etmen Kuramı'na dayanmaktadır.

Minnesota Doyumu Ölçeği; içsel faktörler (12 madde) ve dışsal faktörler (8 madde) olmak üzere iki alt boyuttan oluşan 20 maddelik bir ölçme aracıdır. Bu iki faktörden elde edilen skorların toplamından ise genel iş doyum skoruna ulaşılmaktadır (Vocational Psychology Research Center, 2007; Weiss vd.,1967). İş Doyum Ölçeği 1 (Hiç memnun değilim), 2 (Memnun değilim), 3 (Kararsızım), 4 (Memnunum), 5 (Çok memnunum) şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir.

Yapılan araştırmada ise iş doyumunun iç tutarlılık katsayısı $\alpha = ,855$ olarak hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin iki faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Bu iki faktör toplam varyansın %49,77'sini açıklamaktadır ve her faktörün özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyüktür. Bu değer sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için yeterli bir değerdir. Elde edilen bu sonuçlara göre genel olarak faktörlerin kendi içinde oldukça güvenilir oldukları ve içsel geçerliliklerinin bulunduğu ve iş motivasyonunu ölçebileceği kabul edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada yapılan tüm istatistiksel analizler ,95 güvenirlikle gerçekleştirilmiş; analiz sonucunda elde edilen bulgular, çalışmanın amacına ve cevap aradığı sorulara uygun olarak tablolara dönüştürülerek yorumlanmıştır. Çalışmada her üç ölçme aracından elde edilen analizler (betimsel istatistik sonuçları) yorumlanırken ortalama puanlar ve derecelendirilmesi için Likert derecelendirme ölçeğine uygun olarak aşağıda belirtilen sınıf aralığı yöntemi kullanılmıştır.

Sınıf aralığı yöntemi, Puan sınırı= 1,00- 1,80/ Ağırlık puanı= 1, Puan sınırı= 1,81- 2,60/ Ağırlık puanı= 2, Puan sınırı= 2,61- 3,40/ Ağırlık puanı= 3, Puan sınırı= 3,41- 4,20/ Ağırlık puanı= 4, Puan sınırı= 4,21-5,00/ Ağırlık Puanı= 5'tir.

Veri toplama aracı uygulandıktan ve toplandıktan sonra, tüm analizler geçerli kabul edilen veri toplama aracı sayısı (100) üzerinden yapılmıştır. Araştırmada temel betimleyici analizler kapsamında yönetici ve öğretmenlerin ölçekte yer alan maddelere verdikleri yanıtlar yer almaktadır.

2.5. Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu araştırmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Etik kurul izin bilgileri aşağıda sunulmuştur:

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 30/07/2021

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E-050.01.05-114522

3. Bulgular

Bu bölümde yönetici ve öğretmenlerden iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumunu konusunda veri toplama aracı ile elde edilen verilerin analizi sonucu ortaya çıkan bulgular ve yorumları üzerinde durulmuştur. Araştırmada 2021 yılında İzmir ili ve ilçelerindeki özel ve devlet okullarında görev alan ve gönüllülük esasına göre araştırmaya katılan 100 katılımcının görüşlerine dayanarak araştırma değişkenleri ile bunları etkileyen faktörler ortaya konulmuş, araştırma sonunda elde edilen bulgulardan hareket edilerek sonuçları alt problemlere de uygun olarak tartışılmıştır.

Araştırmada ölçek maddelerinin analizi yapılırken istatistik yöntemlerinden yüzde (%), frekans (*f*), aritmetik ortalama (*M*), standart sapma değerleri (*s.s.*) bulunmuş; yönetici ve öğretmenlerin görüşlerinin normal dağılıma uyup uymadığı incelenmiş ve değişkenler ve alt boyutları arasındaki ilişkinin düzeyini ve yönünü belirlemek için Spearman testi/ basit korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları doğrultusunda toplanan veriler çözümlenirken SPSS istatistik programı kullanılmıştır.

3.1. Birinci Alt Problem

Araştırmanın birinci alt probleminde özel ve devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumunu ile alt boyutlarına ilişkin algıları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumuna ilişkin puanlar

DEĞİŞKENLER	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>s.s.</i>	<i>α</i>
GNLİBE	100	3,208	1,011	,842
BİLİL		3,006	1,107	,851
DUYİL		3,613	1,180	,851
GNLMOT		3,850	,710	,852
ICMOT		4,200	,696	,876
DISMOT		3,415	,750	,855
GNLDOY		3,921	,502	,899
ICDOY		4,145	,522	,896
DISDOY		3,415	,750	,891

Tablodaki sonuçlara göre yönetici ve öğretmenler görev aldıkları kurumlarda genel iletişim becerileri ile bilişsel iletişimin “bazen” sağlandığını düşünürlerken duygusal iletişim ile iş motivasyonu ve iş doyumunu alt boyutları ile birlikte “sıklıkla” algıladıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumuna ile alt boyutlarına ilişkin algıları incelendiğinde içsel motivasyonun diğer değişkenlere nazaran daha fazla algılandığı görülmektedir. Ayrıca gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin içsel motivasyonları ile içsel doyumları kuramda olduğu gibi dışsal motivasyon ve dışsal doyuma göre de daha fazladır. İletişim becerileri bağlamında da yönetici ve öğretmenlerin duygusal iletişimi daha fazla algıladıkları görülmektedir.

3.2. İkinci Alt Problem

Araştırmanın ikinci alt probleminde katılımcıların iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumuna ilişkin algıları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada hangi korelasyon yönteminin uygulanacağına karar vermek için öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Bu kapsamda Kolmogorov-Smirnov testinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Tablodaki sonuçlara göre İMÖ ve MSQ değişkenlerine ilişkin puanlar normal dağılıma uymakta ($p > ,05$), İBÖ değişkeni uymamaktadır ($p < ,05$). Bu nedenle yapılan analizlerde değişkenlere göre basit korelasyon analizi veya Spearman testi kullanılmıştır.

Tablo 3. Normal dağılım testi sonuçları

DEĞERLER	İBÖ	İMÖ	MSQ
Test İstatistiği (<i>Z</i>)	1,828	1,252	,725
Asym.Sig. (<i>p</i>)	,002	,087	,669

Bu kapsamda yapılan korelasyon analizlerine ilişkin sonuçlar Tablo 4, 5 ve 6’da verilmiştir. Tablolardan elde edilen bu sonuçlar incelendiğinde genel iş motivasyonu ve içsel iş motivasyonu ile dışsal iş doyumuna arasında ,05 düzeyinde; genel iş motivasyonu, içsel iş motivasyonu ve dışsal iş motivasyonu ile genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişim arasında ,01 düzeyinde; genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişim ile dışsal iş doyumuna arasında ,05 düzeyinde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 4. İMÖ ve MSQ’na ait korelasyonlar (Pearson korelasyonu)

DEĞİŞKENLER		GNLDOY	ICDOY	DISDOY
GNLMOT	<i>r</i>	,125	,032	,220*
	<i>p</i>	,217	,750	,027
ICMOT	<i>r</i>	,086	-,039	,249*
	<i>p</i>	,393	,698	,012
DISMOT	<i>r</i>	,116	,061	,157
	<i>p</i>	,249	,547	,118

(*) $p < 0,05$

Tablo 5. İMÖ ve İBÖ'ne ait korelasyonlar (Pearson korelasyonu)

DEĞİŞKENLER		GNLİBE	BİLİLT	DUYİLT
GNLMOT	<i>r</i>	,858**	,832**	,887**
	<i>p</i>	,000	,000	,000
ICMOT	<i>r</i>	,509**	,540**	,549**
	<i>p</i>	,000	,000	,000
DISMOT	<i>r</i>	,833**	,792**	,843**
	<i>p</i>	,000	,000	,000

(**) $p < 0,01$

Tablo 6. İBÖ ve MSQ'ne ait korelasyonlar (Spearsman's Rho)

DEĞİŞKENLER		GNLDOY	ICDOY	DISDOY
GNLIBE	<i>r</i>	,152	,044	,216*
	<i>p</i>	,131	,663	,031
BİLİLT	<i>r</i>	,136	,014	,234*
	<i>p</i>	,177	,893	,019
DUYİLT	<i>r</i>	,182	,092	,219*
	<i>p</i>	,070	,361	,029

(*) $p < 0,05$

Yapılan incelemede genel iş motivasyonu ve içsel iş motivasyonuna ait algı düzeyi arttıkça dışsal doyuma ait algıların; genel iş motivasyonu, içsel iş motivasyonu ve dışsal iş motivasyonuna ait algı düzeyi arttıkça genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişime ait algıların; genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişime ait algı düzeyi arttıkça da dışsal iş doyumuna ait algıların pozitif yönde arttıkları tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan korelasyonel ilişki değerlendirmesinde en fazla ilişkinin genel iş motivasyonu ile duygusal iletişim arasında ($,01$ düzeyinde, kuvvetli ve pozitif yönde) olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Üçüncü Alt Problem

Araştırılan modelde iş motivasyonu bağımsız değişken, dışsal iş doyumunu bağımlı değişken ve iletişim becerileri aracı değişken olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda iş motivasyonu ve dışsal iş doyumunu, iş motivasyonu ve iletişim becerileri, iletişim becerileri ve dışsal iş doyumunu ile iş motivasyonu ve iletişim becerilerinin birlikte etkisi ve dışsal iş doyumunu arasındaki ilişki basit doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir (Tablo 7). Tablo 7 incelendiğinde iş motivasyonunun ($\beta = ,233, t = 2,238, p = ,027$) dışsal iş doyumunu, iş motivasyonunun ($\beta = 1,211, t = 16,040, p = ,000$) iletişim becerilerini, iletişim becerilerinin ($\beta = ,164, t = 2,242, p = ,027$) dışsal iş doyumunu anlamlı derecede yordadıkları ancak iş motivasyonu ile iletişim becerilerinin (iş motivasyonu $\beta = ,125, t = ,627, p = ,532$; iletişim becerileri $\beta = ,089, t = ,640, p = ,524$) birlikte dışsal iş doyumunu yordamadıkları görülmektedir.

Tablo 7. Basit doğrusal regresyon analizi

Bağımsız Değişken	R^2	Düz. R^2	Beta	Stn.Hata	F	t	p
İş Mot. (a, b)	,049	,039	,233	,104	5,008	2,238	,027
İş Mot. (a, c)	,724	,721	1,211	,079	257,291	16,040	,000
İlt.Bec. (a, b)	,049	,039	,164	,073	5,025	2,242	,027
İ.M.-İ.B. (a, b)	,053	,033	2,649	,456	2,694	5,808	,073
İş Mot.			,125	,199		0,627	,532
İlt. Bec.			,089	,140		0,640	,524

Not: (a) Öngörülenler: (sabit)

(b) Bağımlı Değişken: Dışsal İş Doyumu

(c) Aracı Değişken: İletişim Becerileri

Bütün değişkenler arasında korelasyonel ve regresyonel ilişki sağlandıktan sonra sağlıklı karar verebilmek için aracılık testi sonuçları tek bir tabloda özetlenmiştir (Tablo 8). Ayrıca aracı etkiden söz edebilmek için karşılanması gereken koşulların yanı sıra bağımsız

değişkenin aracı değişken vasıtasıyla bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olup olmadığını belirlemek için de bazı testler geliştirilmiştir. Bu çalışmada bunlardan birisi olan Bootstrap yönteminin kullanılması düşünülmüştür. Bootstrap yöntemi ile aracılık etkisi incelenirken üç aşamalı bir değerlendirme yapılmaktadır. Birinci aşamada Tablo 8'deki Test 1'in, ikinci aşamada Test 3'ün anlamlı olması gerekmektedir. Ancak bu çalışmada Test 1 sonuçlarının anlamlı, Test 3 sonuçlarının ise anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada aracılık etkisinin tespit edilemediğini ifade edebiliriz (Preacher ve Hayes, 2008).

Tablo 8. Aracılık testi sonuçları

Test 1		Dışsal İş Doyumu
İş Mot.		$\beta = ,233$
R^2		,049
Düz. R^2		,039
		$F=5,008$
		$p=,027$
Test 2	İlt. Bec.	İlt. Bec.-Dışsal İş Doyumu
İş Mot.	$\beta =1,211$	$\beta = ,164$
R^2	,724	,049
Düz. R^2	,721	,039
	$F=257,291$	$F= 5,025$
	$p=,000$	$p=,027$
Test 3	İlt. Bec.	Dışsal İş Doyumu
İş Mot.		$\beta = ,125$
İlt. Bec.		$\beta = ,089$
R^2		,053
Düz. R^2		,033
		$F=2,694$
		$p=,073$

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

4.1. Birinci Alt Problemlerle İlgili Bulguların Yorumlanması

Yönetici ve öğretmenler görev aldıkları kurumlarda genel iletişim becerileri ile bilişsel iletişimin “bazen” sağlandığını düşünürlerken duygusal iletişim ile iş motivasyonu ve iş doyumunu alt boyutları ile birlikte “sıklıkla” algıladıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre yönetici ve öğretmenlerin iletişim becerileri, iş motivasyonu ve iş doyumunu ile alt boyutlarına ilişkin algıları incelendiğinde içsel motivasyonun diğer değişkenlere nazaran daha fazla algılandığı görülmektedir. Ayrıca gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin içsel motivasyonları ile içsel doyumları kuramda olduğu gibi dışsal motivasyon ve dışsal doyuma göre de daha fazladır.

Örneğin Mottaz (1985, s. 375) motivasyon konusunda ABD’nde hizmet sektöründe çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada iş görenlerin motivasyonu üzerinde içsel motivasyon araçlarının daha güçlü bir etkide olduklarını tespit etmiştir. Altındis (2011), Brislin vd. (2005, s.97), Dündar vd. (2007, s.114), Ertan (2008) ile Mahaney ve Lederer (2006) de araştırmalarında içsel motivasyonun dışsal motivasyondan daha fazla algılandığı sonucuna ulaşmışlardır. Büyükgöz (2008) de gerek kamu kesiminde gerekse özel sektörde hijyen (dışsal) faktörlerin motive edici (içsel) faktörlerden daha az algılandığını tespit etmiştir.

Benzer sonuçlar içsel doyum için de geçerlidir. Yönetici ve öğretmenlerin değerlendirilen faktörlerden daha çok içsel faktörlere önem vermeleri onların işlerini severek yaptıkları, işlerinden gerekli doyumunu sağladıkları ve hala etik değerlere saygılı olduklarını göstermektedir. Bu sonuç Akdoğan (2002), Adonisi (2003), Billings vd. (2003), Eren (2000) ile Feinstein ve Vondrasek’in (2007) yaptığı çalışmaları da desteklemektedir. Bütün bunlar göz

önüne alınırsa Herzberg'in hijyen (dışsal) ve güdüleyici yani motive edici (içsel) etkenler için ifade ettiklerini, bu araştırmanın sonucu da desteklemektedir.

Ayrıca araştırma bulgularından görüleceği üzere, duygusal iletişim konularının yönetici ve çalışanlar tarafından daha etkin kullanılması yönetici ve çalışanların yaş ve hizmet süreleri ile eğitim durumlarına bağlı olarak genel olarak eleştirilmekten hoşlanmamaları, anlaşılmaktan mutluluk duymaları, insanlara güvenmeleri, insanları olumlu beklentilerle karşılamaları, kendilerini rahatsız eden duyguları ifade etmekten çekinmemeleri ve iletişim kurdukları insanlar tarafından anlaşıldıklarını hissetmelerinden kaynaklanabilir.

4.2. İkinci Alt Probleme İlgili Bulguların Yorumlanması

Bu problemle elde edilen bu sonuçlar incelendiğinde genel iş motivasyonu ve içsel iş motivasyonu ile dışsal iş doyumunu arasında ,05 düzeyinde zayıf; genel iş motivasyonu, içsel iş motivasyonu ve dışsal iş motivasyonu ile genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişim arasında ,01 düzeyinde kuvvetli ve genel iletişim becerileri, bilişsel iletişim ve duygusal iletişim ile dışsal iş doyumunu arasında ,05 düzeyinde zayıf ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Koçak (2013) sosyal iletişim becerileri ile motivasyon arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, iletişim becerileri ile motivasyon arasında kuvvetli ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu saptamıştır. Fatimah vd. (2015), Gilley vd. (2009), Iskandar (2016), Miriti (2011) ve Srivasta'nın (2014) araştırma sonuçlarında da iletişim ve motivasyon arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Darjani vd. (2014) etkili örgütsel iletişimin iş motivasyonu üzerinde önemli bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Sabancı'nın (1994, s.108) araştırmasında da çift yönlü iletişimle motivasyon arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Araştırma sonucuna göre çift yönlü iletişimin az olduğu durumda motivasyonun da az olduğu belirtilmektedir. Rajhans (2012) örgütsel iletişimin modern örgütlerde yer alan reel değişiklikler gibi çalışanların motivasyonunda ve performansında hayati bir rol oynadığını belirtmektedir.

Toker (2007) de yaptığı araştırmasında, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, Herzberg'in ikili Etmen Kuramı ve Adams'ın Eşitlik Kuramını birer motivasyon kuramı olmakla birlikte iş doyumunu da inceleyen başlıca çalışmalar olarak; iş doyumunu açıklayan kuramların yanında, Hackman ve Oldham'ın İş Özellikleri Modeli ile Smith, Kendall ve Hulin tarafından ortaya konulan Cornell Motivasyon Modelini de iş doyumunu açıklamaya çalışan önemli kuramlar olarak değerlendirerek motivasyon ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur.

Özdemir (2006) de yaptığı araştırmasında ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi, Herzberg'in iki etmen teorisi, Mc Clelland'ın başarıma ihtiyacı teorisi ve Alderfer'in ERG teorisini motivasyon ve iş doyumunu ilişkisine yönelik teoriler olarak kabul etmektedir. İş doyumunu konusunda birçok teori üretilmiştir ama eğitim alanında en çok kullanılanı Herzberg ve arkadaşlarınınki olmuştur (Nobile ve McCormick, 2007). Benzer bulguları Can vd. (2001, s.310) da vurgulayarak Herzberg tarafından ileri sürülen ikili etmen kuramını, en çok bilinen motivasyon kuramlarından ve aynı zamanda, iş doyumunu ile ilgili geliştirilen en önemli kuramlardan da biri olarak kabul etmektedirler. Tella vd. (2007) de yaptıkları çalışmada motivasyon ve iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Pincus (1986) iletişimin iş doyumunu güçlü bir şekilde yönlendirdiğini belirtirken Desa vd. (2019) iletişimin iş doyumunu üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yapılan araştırmanın sonuçları da yukarıda genel olarak özetlenen araştırmaların sonuçlarını desteklemektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, eğer çalışanlar, yöneticilerinin arkadaşça davrandığını ve onlara saygı duyduğunu hissedersen kendilerini daha rahat hissedebileceklerini, işe motive olacaklarını ve bunun sonucunda iş doyumunu sağlayacaklarını ifade edebiliriz. Buradan şu sonuç da çıkarılabilir; işyerindeki motivasyon ve doyum tamamen yöneticinin çalışanlarını nasıl etkilediği ile ilgilidir. Bu da etkili bir iletişimle gerçekleşmektedir.

Günümüzde, eğitim alanında çalışanları motive etmek ve onların iş doymalarını sağlamak için nasıl etkili bir iletişim kurulacağını bilebilmek birçok yöneticinin araştırdığı bir konudur çünkü motivasyon ve doym, çalışanların daha üretken olmalarını sağlamaktadır. Eğitim kurumlarında da motivasyon ve doym, yöneticilerin çalışanlarıyla uygun iletişim yöntemini bulabildiklerinde gerçekleşmektedir. Bu da tabii ki yöneticilerin iletişim becerileri konusundaki bilgi ve tecrübeleriyle ilintilidir. Özetle motivasyon ve doym, pozitif bir yönetimle gerçekleşir ve bunu da iyi bir iletişim becerisi gerçekleştirebilir.

4.3. Üçüncü Alt Probleme İlgili Bulguların Yorumlanması

Bulgular incelendiğinde iş motivasyonunun dışsal iş doymunu, iş motivasyonunun iletişim becerilerini, iletişim becerilerinin dışsal iş doymunu anlamlı derecede yordadıkları ancak iş motivasyonu ile iletişim becerilerinin birlikte dışsal iş doymunu yordamadıkları görülmektedir. Ancak bu durum bazı araştırmacılar tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Örneğin Burton, Pathak ve Zigli (1976) yönetimde örgütsel iletişimin iş doymu ve motivasyon üzerinde etkili olduğunu tespit etmiş, Darjani vd. (2014) iş doymu üzerinde örgütsel iletişimin etkililiğini, iş doymu üzerinde iş motivasyonunu ve örgütsel iletişim üzerinde iş motivasyonunu inceleyerek iş motivasyonu ve iş doymu üzerinde örgütsel iletişimin etkililiğinin bir aracı görevi gördüğünü belirtmişler, Jorfi vd. (2011) demografik değişkenler, duygusal zekâ, iletişimin etkililiği, iş doymu ve motivasyon arasında anlamlı bir ilişkiyi ortaya çıkarmışlar, Orpen (1997) da hiyerarşik regresyon analizinde bağlılık ve iletişim etkileşiminin doym ve motivasyon ile ilgili açıklanan varyansa anlamlılık sağladığını göstermiştir. Araştırma bulgularına göre, Srivasta'nın (2014) da araştırmasında belirttiği gibi etkili iletişimin motivasyon için gerekli faktörlerden biri olduğu görülmektedir.

Bu durum değerlendirilen değişkenler ve alt değişkenler arasında ortaya çıkan ,01 anlamlılık düzeyindeki kuvvetli ilişki ile de desteklenmektedir. Çalışan motivasyonu yüksek ücret gibi dışsal bir motivasyonun yanı sıra tanınma, iş güvenliği, sorumluluk, personel arasındaki iyi ilişkiler ve personel gelişimi gibi içsel motivasyon faktörlerine bağlıdır. Etkili bir iletişim ise yöneticilerin; harekete geçmeden önce durumu değerlendirmeleri, karar vermeden önce bilgi toplamaları ve doğrulamaları, şahıslardan ziyade problemlere odaklanmaları, gruplardan çok bireyleri yönetmeleri, çalışanlarla yüz yüze görüşmeleri ve görevleri direkt ve açık bir şekilde vermeleri ile sağlanabilecektir.

Ancak iş motivasyonu ve iş doymu ile iletişim becerileri ve iş doymu arasındaki ilişkilerin ,05 anlamlılık düzeyinde zayıf olması aracılık etkisinde istenilen sonuca ulaşamamasının gerekçesi olarak değerlendirilmiştir. İletişim becerileri değerlendirilirken iletişim becerilerinin genel ortalaması ile bilişsel iletişimin yönetici ve öğretmenler tarafından “bazen” algılanması, yapılan faktör analizinde de davranışsal iletişimin daha çok bilişsel ve duygusal iletişim içerisinde değerlendirilerek faktör analizi sonucunda ölçekten çıkarılması düşünülmeye gereken bir diğer etmendir. Bu durum yönetici ve öğretmenlerin iletişim konusunda yüzeysel bilgilere sahip olduklarını ve konuyu yeterince içselleştirmediklerini düşündürmektedir.

Uluslararası alan yazın incelendiğinde bu konuda olumsuz örneklerle yeterince karşılaşılmaması Türk eğitim camiası için bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Çünkü iletişim insanların ve toplumların gerek kendilerini ifade edebilmeleri gerekse birbirlerini anlayabilmeleri için olmazsa olmaz bir yönetim kavramıdır. Yönetimde yapılan her tür hizmet veya üretimin sonucunda etkililik veya kalite hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışanlar motive edilmekte ve onlara iş doymalarını sağlanacağı gösterildikten sonra üretim artmaktadır. Eğitim kurumlarının da Milli Eğitim Politikaları ile belirlenmiş bazı amaç ve hedefleri vardır. Eğitim kurumlarının çalışanları yönetici ve öğretmenler olduğuna göre onların da çok iyi motive edilmeye ve iş doymularının sağlanmasına ihtiyaçları bulunmaktadır.

Alan yazında iletişimin iş motivasyonu ve iş doymu arasında bir köprü olduğu görülmektedir. Bu araştırmada iletişim ve motivasyon arasında olması gereken sonuca ulaşıldığı

görüldürken iş doyumunu ile motivasyon ve iletişim becerileri arasında yeterli sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Burada anahtar problem iş doyumunu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ele alınması gereken diğer problem sahası iş doyumudur. Değişkenlerin aritmetik ortalamaları göz önünde bulundurulduğunda dışsal doyumun diğer değişkenlere nazaran daha az algılandığı anlaşılmaktadır.

Herzberg vd. işin dışsal yönüne ilişkin etkenleri hijyen (koruyucu) faktörleri olarak adlandırmakta (Eren, 2001, s.505), koruyucu faktörlerin iş doyumunu sağlamamakla birlikte, iş doyumsuzluğunu önlediğini açıklamaktadırlar. Bu kapsamda da hijyen faktörleri; yönetim, ücret, kişilerarası ilişkiler, çalışma koşulları ve statü gibi dışsal bakış açısının dahil olduğu iş çevresini ihtiva etmektedir (Robbins, 1991; Nagy, 2007). Bu durumda dışsal doyumla ilgili olarak gerek Millî Eğitim Bakanlığı gerekse eğitimle ilgili karar vericiler yönetim, ücret, kişilerarası ilişkiler, çalışma koşulları ve statüyle ilgili mevcut durumu tekrar irdelemeli ve alınması gereken tedbirler konusunda gerekli adımları bir an önce atmalıdır.

Kaynakça

- Adonisi, M. (2003). *The relationship between corporate entrepreneurship, market orientation, organisational flexibility and job satisfaction*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Pretoria Faculty of Economic and Management Sciences, South Africa. Retrieved from <http://upetd.up.ac.za/thesis/available/etd-11252004-150603/unrestricted/00thesis.Pdf>.
- Akdoğan, E. (2002). *Öğretim elemanlarının algıladıkları liderlik stilleri ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Altindis, S. (2011). Job motivation and organizational commitment among the health professionals: A questionnaire survey. *African Journal of Business Management*, 5 (21), 8601-8609.
- Baltaş, Z. ve Baltaş, A. (2002). *Bedenin dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bartsch, A. & Hübner, S. (2005). Towards a theory of emotional communication. *Comparative Culture and Culture*, 7 (4), 1-8.
- Berberoğlu, G. (2006). Örgütlenme. C. Koparal, (Ed.). *Yönetim organizasyon içinde* (s. 103-114). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Billings, J., et al. (2003). Assertive outreach teams in London: Staff experiences and perceptions. *British Journal of Psychiatry*, 183, 139-147.
- Brislin, R.W., MacNab, B., Worthley, R. & Kabigting, F. (2005). Evolving perceptions of Japanese workplace motivation. *International Journal of Cross-Cultural Management*, 5 (1), 87-104.
- Bursalıoğlu, Z. (2000). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. (11. Bs.). Ankara: Pegem Yayınları.
- Burton, G.A., Pathak, D.S. & Zigli, R.M. (1976). The effects of organizational communication on job satisfaction and motivation factors for management. *Journal of Management*, 2 (2), 17-23.
- Büyükgöz, T. (2008), *Sektörel bazda kademe yöneticilerinin motivasyon düzeylerinin Herzberg'in çift faktör kuramı bağlamında değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Can, H., Akgün, A. ve Kavuncubaşı, Ş. (2001). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*. (4. Bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Cutlip, S.M., Center, A.H. & Broom, G.M. (2005). *Effective public relations*. (9th Ed.). Prentice-Hall, USA.
- Cüceloğlu, D. (2003). *İnsan ve davranışı*. (12. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Darjani, A., Soltani, H. & Pourroostai, M.A. (2014). Impact of the effectiveness of organizational communication on job satisfaction through job motivation of employee of Shiraz telecommunication company. *WALIA Journal*, 30 (53), 43-51.
- Demir, K. (2003). Örgütlerde iletişim yönetimi. C. Elma ve K. Demir (Eds.). *Yönetimde çağdaş yaklaşımlar uygulamalar ve sorunlar içinde* (ss. 135-159). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Desa, N.M., Asaari, M.H.A.H., Razak, A.A. & Jabar, N.D.A. (2019). Communication and job satisfaction among workers in the department of trade union affairs in the Northern State of Malaysia. *European Scientific Journal*, 15 (28), 1-14.
- Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007). İçsel ve dışsal motivasyon araçlarının işgörenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi: Ampirik bir inceleme. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 105-119.
- Eren, E. (2000, Mayıs). *Ödüllendirmede yeni düşünce boyutları*. 8'inci Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Nevşehir.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. (7. Bs.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ersanlı, S. ve Balcı S. (1998). İletişim becerileri envanterinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji ve Danışmanlık Dergisi*, II (109), 7-12.
- Ertan, H. (2008). *Örgütsel bağlılık, iş motivasyonu ve performansı arasındaki ilişki: Antalya'da beş yıldızlı otel işletmelerinde bir inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Fatimah, H., Dharmawan, A.H., Sunartı, E. & Affandi M.J. (2015). The influence of communication and motivation factors on employee engagement in the generation X and Y. *International Journal of Information Technologie and Business Management*, 38 (1), 22-30.
- Feinstein, A.H. & Vondrasek, D. (2007). *A study of relationships between job satisfaction and organizational commitment among restaurant employees*. Retrieved from <http://hotel.unlv.edu/pdf/jobSatisfaction.pdf>.
- Fındıçlı, İ. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi*. (5. Bs.). İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Gilley, A., Gilley, J.W. & McMillan, H.S. (2009). Organizational change: Motivation, communication, and leadership effectiveness. *Performance Improvement Quarterly*, 21 (4), 75-94.
- Hackman, J. R. & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60 (2), 159-170.
- Iskandar, A.M. (2016). *The effect of interpersonal communication intensity academic counselor and student learning motivation in stikes Mega Rezky Makassar*. Retrieved from http://www.niu.edu/international/_images/Abdul%20Malik%20Iskandar.pdf.
- Jorfi, H., Yaccob, H.F. & Shah, I.M. (2011). The relationship between demographic variables, emotional intelligence, communication effectiveness, motivation, and job satisfaction. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 1 (1), 35-58.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. (4th Ed.). New York: The Guilford Press.

- Koçak, O. (2013). *Ortaokullarda görev yapan okul yöneticilerinin sosyal iletişim becerileri ile branş öğretmenlerinin motivasyonu arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Lawler, E. (1969). Job design and employee motivation. J. D. Cook, S. J. Hepworth, T. D. Wall & P. B. Warr (Eds.). In *The experience of work. A compendium and review of 249 measures and their use*. London: Academic Press.
- Locke, E.A. (1969). What is job satisfaction? *Organizational Behavior and Human Performance*, 4 (4), 309-336.
- Locke, E.A. (1999). *The essence of leadership: The four keys to leading successfully*. New York: Lexington Books.
- Mahaney, R.C. & Lederer, A.L. (2006). The effect of intrinsic and extrinsic rewards for developers on information systems project success. *Project Management Journal*, 37 (4), 42-54.
- Miriti, J.K. (2011). *The impact of communication on employee motivation in the Kenyan Public Service: A case study of Postal Cooperation of Kenya* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kenya Nairobi University.
- Mishra, K, B.L. & Mishra, A. (2014). Driving employee engagement: The expanded role of international communication. *International Journal of Business Communication*, 51 (2), 183-202.
- Morreale, S.P. (2007). *Assessing motivation to communicate: Willingness to communicate and personal report of communication apprehension*. (2nd Ed.). Washington D.C.: National Communication Association.
- Mottaz, C.J. (1985). The relative importance of intrinsic and extrinsic rewards as determinants of work. *The Sociological Quarterly*, 26 (3), 365-385.
- Nagy, M.S. (2007). *What to do when you are dissatisfied with job satisfaction scales: A better way to measure job satisfaction*. Retrieved from <http://www.ipmaac.org/acn/apr96/techaff.html>.
- Nobile, J.J.D. & McCormick, J. (2005). *Job satisfaction and occupational stress in catholic primary schools*. The Annual Conference of Australian Association for Research in Education. Sydney: Australian Association for Research in Education. Retrieved from <http://www.aare.edu.au/05pap/den05203.pdf>.
- Northeastern University Traumatic Brain Injury Resource for Survivors and Caregives. (2016). *Cognitive communication*. Retrieved from <http://www.northeastern.edu/nutraumaticbraininjury/cognitive-communication/>
- Orpen, C. (1997). The interactive effects of communication quality and job involvement on managerial job satisfaction and work motivation. *The Journal of Psychology*, 131 (5), 519-522.
- Özdemir, F. (2006). *Örgütsel iklimin iş tatmin düzeyine etkisi: Tekstil sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Pincus, J.D. (1986). Communication satisfaction, job satisfaction and job performance. *Human Communication Research*, 12 (3), 395-419.
- Pinder, C. (2008). *Work motivation in organizational behaviour* (2nd Ed.). New York: Psychology Press.

- Planalp, S. (2009). Emotional communication. H.T. Reis ve S. Sprecher (Eds.). In *Encyclopedia of human relations*. Retrieved from <http://sk.sagepub.com/reference/humanrelationships/n159.xml>
- Preacher, K.J., & Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-891.
- Rajhans, K. (2012). Effective organizational communication: A key to employee motivation and performance. *Interscience Management Review*, 2 (2), 81-85.
- Robbins, P.S. (1986). *Organizational behavior* (3rd Ed.). New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Robbins, P.S. (1991). *Essentials of organizational behaviour: Concepts, controversies and applications*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Ryan, R. & Deci, E. (2000). Self-determination theory and facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.
- Sabancı, A. (1994). *Eğitim yönetiminde çift yönlü iletişim yönetilenleri motivasyon ve iş doymu bakımından nasıl etkilemektedir?* (Yayımlanmamış bilim uzmanlığı tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Srivasta, R. (2014). The impact of communication skills of the manager on the motivation and work performance of the employees- A research study. *Pacific Business Review International*, 6 (9), 31-36.
- Tella, A., Ayeni, C.O. & Popola, S.O. (2007). Work motivation, job satisfaction and organizational commitment of library personnel in academic and research libraries in Oyo State, Nigeria. *Library Philosophy and Practice*, 118, 1-16.
- Toker, B. (2007). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: İzmir'deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 92-107.
- Türkmen, İ. (1992). *Etken iletişim modeli*. Ankara: MPM Yayınevi.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Varol, M. (1993). *Halkla ilişkiler açısından örgüt sosyolojisine giriş*. 12. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Vroom, V.H. (1964). *Work and motivation*. New York: Wiley.
- Weiss, D.J., Dawis R.V., England G.W. & Lofquist, L.H. (1967). *Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire (Minnesota studies in vocational rehabilitations: xxii)*. Minnesota: University of Minnesota Bulletin, 45.
- Wikipedia (2016). *Behavioral communication*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Behavioral_communication
- Yüksel, Ö. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 30.07.2021

No: E-050.01.04-114522

Müzik Performans Kaygısı Alanında Yapılan Araştırmaların Türkiye Ölçeğinde İncelenmesi

An Examination of Research in the Field of Music Performance Anxiety on the Scale of Turkey

Prof. Dr. Zafer KURTASLAN¹, Dr. Öğr. Üyesi Muhsin SARIKAYA², Dr. Öğr. Üyesi Ender Can DÖNMEZ³, Dr. Öğr. Üyesi Volkan Burak KİBİCİ⁴

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye genelinde geçmişten günümüze, müzikal performans kaygısı alanında yapılmış olan tez ve araştırma makalelerinin incelenmesidir. Bu amaçla, araştırmada kullanılan veriler YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin ve Google Akademik veri tabanları kullanılarak alan yazın taraması ile elde edilmiştir. Alan yazın taraması sonucunda farklı düzeylerde yirmi beş tez ve yirmi makaleye ulaşılmıştır. Tez ve araştırma makaleleri yapıldıkları üniversite, yıl, düzey, yöntem ve teknikler bakımından içerik analizine tabi tutulmuştur. Bulgulardan elde edilen sonuçlar, müzikal performans kaygısı alanında 2009 yılından günümüze yapılan yirmi beş tezin yarısından fazlasının yüksek lisans düzeyinde olduğunu, yirmi dört üniversitede birer tez yapılırken Marmara Üniversitesinde altı tezin yapıldığını göstermiştir. Ayrıca, tezlerin çok yüksek oranda nicel araştırma desenleri kullanılarak gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, müzikal performans kaygısı alanında 2012 yılından günümüze yazılan yirmi araştırma makalesinin tamamına yakınının nicel araştırma yöntemi ve derleme türünde oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1988-2021 yılları arasında yapılan üç bine yakın tez ve çok sayıda araştırma makalesi içerisinde müzikal performans kaygısı ile ilgili sadece yirmi beş tezin olması ve çok az sayıda makale üretilmesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki araştırmalarda ağırlıklı olarak müzik performans kaygısının tek değişkenli ve boyutlu olarak ele alındığı ve çalışmaların tarama modeliyle gerçekleştirildiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, müzik performansı, kaygı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this research is to examine the thesis and research articles in the field of musical performance anxiety from past to present throughout Turkey. For this purpose, the data used in the research were obtained by literature review using YÖK National Thesis Center, Dergi Park, TR Index and Google Scholar databases. As a result of the literature review, twenty-five theses and twenty articles at different levels were reached. Thesis and research articles were subjected to content analysis in terms of university, year, level, methods and techniques. The results obtained from the findings showed that more than half of the twenty-five theses made in the field of musical performance anxiety since 2009 are at the master's level, while one thesis was made in twenty-four universities, six theses were made in Marmara University. In addition, it was concluded that the theses were carried out using quantitative research designs at a very high rate. However, it was concluded that almost all of the twenty research articles written in the field of musical performance anxiety since 2012 were created in quantitative research method and compilation type. It was noted that there were only twenty-five theses and very few articles produced among nearly three thousand theses and many research articles made between 1988 and 2021.

¹Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik ve Güzel Sanatlar Eğitim Fakültesi, zaferkurtaslan@mgu.edu.tr

²Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, muhsinbey@atauni.edu.tr

³Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, endercandonmez@gmail.com

⁴Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, volkanburakkibici@hakkari.edu.tr

Atf için (to cite): Kurtaslan, Z., Sarıkaya, M., Dönmez, E. C. ve Kibici, V. B. (2022). Müzik performans kaygısı alanında yapılan araştırmaların Türkiye ölçeğinde incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 941-953.

In addition, it has been observed that in studies in Turkey, music performance anxiety is mainly handled as univariate and dimensional, and the studies are carried out with a survey model.

Keywords: Music education, music performance, anxiety

Paper Type: Research

Giriş

Öğrenmede ve performans ortaya koymada duyuşsal faktörleri ele alan araştırmalarda sürecin sadece bilişsel faktörlere dayalı olarak açıklanamayacağını ortaya konmuştur. Bir çok alanda motivasyon, tutum, ilgi ve kaygı gibi duyuşsal özelliklerin etkisi vurgulanmıştır (Eccles ve Wigfield, 2002; Kriegbaum, Becker ve Spinath, 2018; Sünbül, 2008; Yağışan, Sünbül ve Yücalan, 2007a, 2007b). Öğrenen kimselerin problemler karşısında en iyi çözümleri geliştirmelerinde, öğrenmede aktif katılımın önemini vurgularken, tüm bu süreçte kaygının performansı azaltıcı etkilerine işaret edilmiştir. Çok fazla kaygı baskısı altındayken, bireyler konsantrasyon olmak, karar vermek ve kendinden emin olmakta zorlanabilir. Birçok insan aşırı kaygılı süreç ve ortamlarda terleme, kalp ritminde hızlanma ya da kasların gerilmesi gibi fiziksel tepkimelerle karşılaşabilir (Cohen ve Janicki 2012; Shetty, Nikkam ve Shetty, 2018). Özellikle sanatsal performans ortaya koymada kaygı düzeyi arttıkça uyarım, baskı, gerilim ve yorgunluk artmakta bu durumda kişilerin performansında düşüşe yol açmaktadır. Bu yönüyle kaygı fiziksel yada bilişsel anlamdaki performans kayıplarının yanısıra tükenmişlik, depresyon ve çöküntü gibi çok sayıda psikolojik semptom eşlik etmektedir (Guyon, Studer, Hildebrandt, Horsch, Nater ve Gomez, 2020; Spahn, Krampe ve Nusseck, 2021; Yiğing ve Ryan, 2020).

Kaygı (anksiyete) insanın en temel duygu durumlarından biridir ve içinde bulunduğu durumun sonuçları hakkında belirsizlik hissettiğinde ortaya çıkan endişeli olma halidir. Bu belirsizlik ve endişe durumu insan hayatında sürekli kaygı ve durumluk kaygı olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Spielberger'e göre (1973) (Akt. Osborne, Kenny ve Holsomback, 2005) sürekli kaygı, sadece belirli olaylar tarafından tetiklenmeyen, hayatın her alanında olumsuz sonuçlar doğuran, sosyal fobi gibi pek çok kronik rahatsızlıkların temelini oluşturan bir kaygı türü olarak tanımlanmaktadır. Durumluk kaygı ise sadece belli durumlarda ortaya çıkan ve tetikleyici tehlike algısına bir tepki olarak gösterilen durumu ifade eder. (Osborne vd., 2005).

Performans kaygısı, durumluk kaygının genellikle sosyal ortamlarda bir tezahürü olarak ortaya çıkan ve bireyin bir performans gerçekleştirdiği durumlarda kendini gösteren kaygı türüdür. Özellikle bir yeteneğin sergilendiği ya da değerlendirildiği ortamlarda duyuşsal durum ve performansları bozarak önemli sorunlara yol açabilir (Clark ve Agras, 1991; Fehm ve Schmidt, 2006). Spor karşılaşmaları, topluluk önünde sunum yapma, sahnede bir tiyatro ya da konser etkinliğine katılma, bir jüri önünde değerlendirmeye tabi tutulma gibi durumlarda kişi kendisini baskılanmış hisseder ve bu uyaranlara karşı bilinçli ya da bilinçsiz tepkiler verir (Christopher, 2002; Blöte, Kint, Miers, ve Westenberg, 2009; Puchner, 2002; Rae ve McCambridge, 2004).

Müzik performans kaygısı (MPK) literatürde 1990'larda tarif edilmeye başlanmış bir terim olarak sosyal fobinin performansla dayalı bir alt türü olarak tanımlanmaktadır. MPK büyük ölçüde, çoğu araştırmacının temel aldığı Barlow'un kaygı kuramına dayandırılmaktadır. Bununla birlikte MPK ve sosyal fobi arasında yaş, cinsiyet, olumsuz değerlendirme korkusu, sürekli kaygı ve geçmişteki psikolojik sorunlar bakımından yüksek ilişki olduğu görülmektedir (Kenny, 2011). Özellikle müzik öğrencilerinin solo performans ortamlarından kaçınma davranışlarında sosyal fobi, MPK üzerinde büyük ölçüde ana belirleyici olmaktadır (Barlow, 1988; Cox ve Kenardy, 1993). Yaklaşık %18'lik bir oranda yaygınlık gösteren MPK, profesyonel müzisyenleri ve müzik öğrencilerini eşit seviyede etkilemektedir (Brugués, 2019). Performansı olumsuz yönde etkileyen başlıca belirtileri, konsantrasyon kaybı, yüksek kalp atışı, titreme, terleme ve ağız kurumasıdır (Brugués, 2019; Taborsky, 2007).

Literatürde müzik performans kaygısı yaygınlığı, DSM kriterleri temelinde değil, çoğunlukla öz bildirim psikometrik testler aracılığıyla değerlendirilmiştir (Papageorgi, 2021). Kanıtlar, MPK'nin müzisyenlerde (hem çocuklar/ergenler hem de yetişkinler) oldukça yaygın olduğunu göstermektedir, ancak yaygınlık oranları konusunda bir fikir birliği yoktur. Yetişkin orkestra ve koro müzisyenlerinin %15 ile %70'i MPK deneyimini bildirmektedir (Brugués, 2009; Medeiros Barbar, de Souza Crippa. ve de Lima Osorio, 2014; Ryan ve Andrews, 2009; Steptoe, 2001). Profesyonel müzisyenlerde MPK'nin yakın zamanda yapılan bir sistematik incelemesi, yaygınlık oranlarının %16,5 ile %60 arasında olduğu saptanmıştır (Fernholz, Mumm, Plag, Noeres, Rotter ve Willich, 2019), MPK'nin müzisyenler için ciddi bir sorun olduğunu gösteren raporlara odaklanıldığında, kanıtların yaklaşık olarak 1/3'ünün ciddi düzeyde MPK'den muzdarip oldukları rapor edilmiştir. Öğrenci müzisyenler de önemli ölçüde müzik performans kaygısının varlığını bildirmektedir. Dews ve Williams (1989), üniversite öğrencilerinden oluşan örneklemelerinin %21'inin performans kaygısı nedeniyle şiddetli sıkıntı yaşadığını ve %40'ının orta düzeyde sıkıntı yaşadığını bildirmiştir. Amerika'da müzik öğrencileri, performans kaygısını yaşamlarındaki en rahatsız edici ve endişe verici sorunlardan biri olarak bildirmişlerdir (Dews ve Williams, 1989). İsveçli öğrenci ve profesyonel sanatçıların yaklaşık %50'si performans kaygısıyla sık sık karşılaştıklarını ve %10'u performanstan önce her zaman yüksek düzeyde sıkıntı hissettiklerini belirtmiştir (Gustafson ve Rawson, 1983). MPK, Birleşik Krallık'taki konservatuar öğrencileri için en sık bildirilen sorunlardan biri olarak göze çarpmaktadır (Williamson ve Thompson, 2006). Daha genç müzisyenlerde, Papageorgi (2020), 410 ergen müzisyenden oluşan bir örnekleme, %11'inin yüksek MPK seviyeleri bildirdiğini rapor etmiştir (Papageorgi, 2020). Fehm ve Schmidt (2006) ergen müzisyenlerin %33'ünün MPK'den olumsuz etkilendiğini ve yaklaşık %10'unun müzik kariyerlerinin olumsuz etkilendiğini bildirmiştir (Fehm ve Schmidt, 2006).

MPK'nin psikolojik tanımlamalar içerisinde kavramsal bir boyut kazanmasından sonra, ölçek geliştirme, tanı, baş etme stratejileri ve terapi olarak betimsel ve deneysel araştırmalara konu olmaya başlamıştır. MPK'nin belirlenmesi ile ilgili yurtdışındaki ilk ölçek geliştirme çalışmalarına bakıldığında, genel kaygı düzeyinin ölçülmesinde kullanılan ölçeklerin uyarlamasından oluşan yaklaşık yirmiye yakın ölçek aracının olduğu görülmektedir (Kenny, 2011). Bu çalışmalar genellikle Spielberger'in (1983) "Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri" ile değerlendirilen, yaylı çalgılar ve piyanonun yanı sıra pek çok enstrüman ile ilgili performans kaygısını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir (Spielberger, 1983; Wolfe, 1989; Lehrer, Goldman, ve Strommen, 1990; Sweeney ve Horan, 1982; Brodsky, Sloboda ve Waterman, 1994; Steptoe ve Fidler, 1987).

Türkiye'de de 2000'li yıllardan bu yana ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının olduğu görülmektedir. İlk olarak Doğan (2013), doktora tezinde kendi geliştirdiği "Lise Öğrencileri İçin Müzik Performans Kaygısı Ölçeği" ni kullanmıştır. Bu ölçeğin üniversite öğrencilerine yönelik versiyonu da araştırmacı tarafından geliştirilmiştir (Doğan, 2013; Palancı, Dinç ve Doğan, 2015). İkinci olarak Çırakoğlu ve Şentürk (2013) tarafından geliştirilen "Müzik Öğrencileri için Performans Kaygısı Ölçeği" ise müzik eğitimi anabilim dallarında farklı enstrüman gruplarına uygulanan ve sahne korkusu, belirtiler ve kaçınma olmak üzere üç alt boyuttan oluşan bir ölçek aracıdır (Çırakoğlu ve Şentürk, 2013). Son olarak Dalkıran, Şahin, Karataş ve Nacaklı (2014) tarafından oluşturulan çalgı sınavı öncesi performans kaygısı ile sınırlı ve tek boyutlu "Bireysel Çalgı Performans Sınavı Kaygısı Ölçeği" geliştirilmiştir (Dalkıran vd., 2014). Bununla birlikte uyarlama çalışmalarına bakıldığında iki örnek görülmektedir. Birincisi Kafadar'ın (2009) yüksek lisans tezinde kullandığı Osborne ve Kenny (2005) tarafından geliştirilen "Music Performance Anxiety Inventory for Adolescents", diğeri ise Tokinan (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Kenny Music Performance Anxiety Inventory" ölçek araçlarıdır (Kafadar, 2009; Kenny, Davis ve Oates, 2004; Osborne ve Kenny, 2005; Tokinan, 2013).

MPK'nin belirlenmesinde spesifik ve güvenilir ölçme araçlarının artmasıyla birlikte, profesyonel müzisyenlerin ve müzik öğrencilerinin kaygı sorunları ile ilgili betimsel araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmalar büyük ölçüde öz yeterlik, mükemmeliyetçilik, akademik başarı, problem çözme becerileri ve motivasyon ile ilişkilendirilen tarama modelinde akademik araştırma ve tezlerden oluşmaktadır (Aydın ve İşgörür, 2018; Sarıkaya ve Kurtaslan, 2018; Özerin, 2015; Gencer, 2019; Doğan ve Tecimer, 2019; Jelen, 2017; Umuzdaş, Tök ve Umuzdaş, 2019).

Son olarak, literatürde MPK'nin müzisyenler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik yapılan araştırmalara bakmak gerekir. Bu araştırmalar kavramsal olarak bilişsel-davranışçı terapiler, duyu temelli terapiler, psikoterapi, farmakolojik müdahaleler ve performansa dayalı yaklaşımlar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Kendrick, 1979; Kenny, 2011). Başa çıkma stratejileri ve kaygı terapisi ile ilgili pek çok alanda çalışma bulunmasına rağmen bu durum MPK konusunda göz ardı edilmiştir. MPK ve baş etme stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi ile ilgili ilk araştırmalar seksenli yılların sonunda yapılmaya başlanmıştır (Steptoe, 1989; Fehm ve Schmidt, 2006; Kobori, Yoshie, Kudo ve Ohtsuki, 2011).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye genelinde geçmişten günümüze, MPK alanında yapılmış olan tez ve araştırma makalelerinin incelenmesidir. Bu amaçla, MPK ile ilgili Türkiye'de yapılan tezler ve araştırma makaleleri farklı boyutları ile incelenmiştir. Ayrıca bu çalışma müzik ve psikoloji ilişkisinin tez ve makale çalışmalarına ne ölçüde yansıdığına tespit edilmesi bakımından ve ileride yapılacak çalışmalara ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

1. Yöntem

Bu çalışma sistematik bir derleme olup, MPK ile ilgili olarak çalışılmış tez ve araştırma makaleleri çeşitli değişkenler göz önüne alınarak incelenmiştir. Sistematik derlemeler, bir konuda çok sayıda araştırmanın derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde, tarafsız olarak incelenip bir belge üzerinde sentezlenmesine imkân sunan araştırma yöntemidir (Aromataris ve Pearson, 2014). Yapılan çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Alan yazın taraması YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin ve Google Akademik' de yapılmıştır. Çalışma kapsamında, 25 tez ve 20 makaleye ulaşılmış ve incelenmiştir. Ortaya çıkan veriler tablo haline getirilmiş ve verilerin analizinde yüzde, frekans kullanılmıştır. Ayrıca verilerinden elde sonuçlar her tablonun altında betimsel olarak ifade edilmiştir.

2. Bulgular

MPK ile ilgili olarak çalışan tezlerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bulgular, aşağıda istatistiksel olarak tablolar halinde yorumlanarak verilmiştir.

2.1. MPK Alanında Yapılan Tezlere İlişkin Bulgular

Tablo 1. Tezlere ilişkin bilgiler

Yazar Adı	Tez Adı	Yıl	Tez Türü
Alev KAFADAR	Piyanişter Örneğinde Müzisyenlere Özgü Performans Anksiyetesi	2009	Yüksek Lisans
Sibel SARICAN GÜNDÜZ	Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Müzikte Performans Kaygı Düzeylerine Video Geri-Bildirim Yönteminin Etkisi	2013	Doktora
Meltem Aşşenur BOZKURT	Solist Sanatçılarının Sahne Performanslarına İlişkin Kaygı Durumlarının Müzikal Performansa Etkisi	2015	Yüksek Lisans
Nurcan BAHADIR	Ergenlerin Müzikal Performans Kaygısı ile Ailelerinin Beklentileri Arasındaki İlişki	2016	Yüksek Lisans
Kübra Dilek TANKIZ	Flüt Öğretiminde Birlikte Çalma Öğrenme Biçiminin Performans Kaygısı ve Motivasyon Düzeyine Etkisi	2016	Doktora
Yusuf Barış UZUN	Müzisyenlerin Performans Kaygısıyla Başa Çıkma Kullandıkları Bilişsel Stratejiler	2016	Doktora
Mustafa CEMALİ	Müzik Bölümü Lisans Öğrencilerinde Performans Kaygısına Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi	2017	Yüksek Lisans
Bilge ATAY	Müzik Öğretmeni Adaylarının Müzik Performansı Kaygı Düzeyleri ve Akademik Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi	2018	Yüksek Lisans
Selda İŞKIN	Mesleki Müzik Eğitimi Veren Kurumlarda Performans Kaygısı ve Öz-Yeterlik Algısının Çalgı Başarısına Etkisi	2018	Yüksek Lisans
Bahar AYDIN	Konservatuarda Ortaokul ve Lise Düzeyinde Öğrenim Gören Müzik Öğrencilerinin Müzik Performans Kaygı Düzeyleri ile Duygusal Zekâ Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	2018	Doktora
Muhsin SARIKAYA	Müzik Öğretmeni Adaylarının Mükemmeliyetçilik ve Öz Yeterlilik İnançlarına Göre Müzik Performans Kaygılarının Yordanması	2018	Doktora
Fatih ATAYETER	Müzik Öğretmenlerinin Müzik Performans Kaygılarının ve İş Doyumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Çağın AKGÜL	Müzisyenlerde Performans Kaygısı, Trompet Performansına Etkileri ve Başa Çıkma Yöntemleri	2019	Yüksek Lisans
Özge AYYILDIZ	Çalgı Eğitiminde Öz Düzenlemeli Öğrenme ile Performans Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişkiler	2019	Yüksek Lisans
Musab Bilal GENCER	Müzik Bölümü Öğrencilerinde Performans Anksiyetesi, Mükemmeliyetçilik ve Başarı Yönelimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	2019	Yüksek Lisans
Gökhan MERAN	Koro Çalışmalarının İlköğretim 4.Sınıf Öğrencilerinin Müzikal Performans Kaygılarına Olan Etkisi	2020	Yüksek Lisans
Hatice TÖK	Müzik Öğretmenliği Lisans Öğrencilerinin Çalgı Sınavındaki Performans Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	2020	Yüksek Lisans
İrem ERÖZKAN	Müzik Öğretmeni Adaylarının Müzik Performans Kaygısı ile Bireysel Çalgı Performans Sınavı Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	2020	Yüksek Lisans
Aslı Ceren YILDIRIM	Performans Kaygısı ve Buna Bağlı Ortaya Çıkan Stres Sorunlarının Piyanişter Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi	2020	Sanatta Yeterlilik
Varol ÇİÇEK	Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Müzik Performanslarına Yönelik Kaygılarının Benlik Saygısı ve Öz Yeterlilikleriyle İlişkisi	2020	Doktora
Mustafa DEMİR	Müzik Öğretmeni Adaylarının Bağlama Çalmaya İlişkin Tutum ve Öz-Yeterlik Algılarının Performans Sınav Kaygıları Üzerindeki Etkisi	2020	Doktora
Burcu AKBULUT BİLİCİ	Flüt Eğitiminde Aşamalı Kas Gevşeme Egzersizlerinin Öğrencilerin Sınav Kaygıları ve Performans Başarılarına Etkisi	2020	Doktora
Özlem YORULMAZ BİRDAL	Müzik Bölümü Öğrencilerinin Çalgı Performans Yönetimi Öz Yeterlik Algıları Performans Kaygı Düzeyleri ve Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi	2021	Yüksek Lisans
Nilüfer ATILGAN AVCI	Viyola İcracılarının Performans Anksiyete Durumlarının İncelenmesi	2021	Doktora
Tuğba TOPCAN	Mesleki Çalgı Eğitimi Gören Öğrencilerin Müzik Performans Kaygısının Giderilmesinde Sinir Dili Programlama (NLP) Yönteminin Uygulanması	2021	Doktora

Tablo 1 de, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan MPK ile ilgili tezler, yazar isimleri ve tez başlıkları ile birlikte genel olarak sunulmuştur. Tezlere ilişkin detaylı bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 2. Tezlerin yıllara göre dağılımı

Yayın Yılı	f	%
2009	1	4
2013	1	4
2015	1	4
2016	3	12
2017	1	4
2018	4	16
2019	4	16
2020	7	28
2021	3	12
Toplam	25	100

Tablo 2 incelendiğinde, MPK ile ilgili tez çalışmalarının 2009 yılında başladığı ve 2009-2015 yılları arasında sadece 3 tez (%12) yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte 2016-2021 yılları arasında 22 tezin (%88) yapıldığı ve en fazla tez çalışmasının %28 oranında 2020 yılında gerçekleştiği görülmektedir. MPK alanındaki çalışmaların tez konusu olarak 2018 yılından itibaren artarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Tezlerin türlere göre dağılımı

Tez Türü	f	%
Yüksek Lisans	14	56
Doktora	10	40
Sanatta Yeterlilik	1	4
Toplam	25	100

Tablo 3 incelendiğinde, MPK ile ilgili tezlerin yarısından fazlasının Yüksek Lisans (%56) aşamasında tamamlandığı görülmektedir. Sanatta yeterlilik alanındaki 1 tezin dışındaki tezlerin ise Doktora aşamasında (%40) yapıldığı görülmektedir.

Tablo 4. Tezlerin araştırma modeline göre dağılımı

Yöntem	f	%
Nicel	20	80
Nitel	2	8
Nicel-Nitel	2	8
Derleme	1	4
Toplam	25	100

Tablo 4 incelendiğinde; yapılan çalışmaların modelleri açısından tezlere bakıldığında nicel çalışmaların oranının, diğer çalışmalara oranla ayırt edici şekilde fazla olduğunu söylemek mümkündür(%80).

Tablo 5. Tezlerin yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı

Üniversite Adı	f	%
Marmara Üniversitesi	6	24
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	8
Gazi Üniversitesi	2	8
Erciyes Üniversitesi	1	4
İnönü Üniversitesi	1	4
Hacettepe Üniversitesi	1	4
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	4
Anadolu Üniversitesi	1	4
Akdeniz Üniversitesi	1	4
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	1	4
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	4
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	4
Haliç Üniversitesi	1	4
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	4
Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	4
Kocaeli Üniversitesi	1	4
Üsküdar Üniversitesi	1	4
Yıldız Teknik Üniversitesi	1	4
Toplam	25	100

Tablo 5 incelendiğinde, 18 üniversite içerisinde en fazla çalışmanın 6 tez ile Marmara Üniversitesi'nde yapıldığı görülmektedir.

2.2. MPK Alanında Yapılan Makalelere İlişkin Bulgular

Tablo 6. Makalelere ilişkin bilgiler

Yazar Adı-Soyadı	Makale Başlığı	Yayın Yılı
Aslı GİDERGİ ALPTEKİN	Müzik Performans Anksiyetesi	2012
Zeynep DENİZ YÖNDEM	Müzik Öğrencilerinde Algılanan Performans Kaygısının Fiziksel, Davranışsal ve Bilişsel Özellikleri: Nitel Bir Çalışma	2012
Banu ÖZEVİN TOKİKAN	Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterini Türkçeye Uyarlama Çalışması	2013
Okan Cem ÇIRAKOĞLU	Sahnedeki Düşman: Müzisyenlerdeki Performans Kaygısı Üzerine Bir Gözden Geçirme	2013
Banu ÖZEVİN TOKİKAN	Öğretmen Adaylarının Müzik Performans Kaygılarının Bireysel Özellikler Bakımından İncelenmesi	2014
Mehmet PALANCI	Üniversite Öğrencilerine Yönelik Müzik Performans Kaygısı Ölçeğinin Uyarlama Çalışması	2015
Zuhal ALTUN DİNÇ Uğur DOĞAN	Güzel Sanatlar Lisesinde Öğrencilerin Müzik Performans Kaygısını Azaltmaya Yönelik Psiko-Eğitim Programının İşlevselliği	2015
Murat İSKENDER	Sahne Performansı Kaygısında Farkındalık ve Mücadele	2016
Ceylan KABAKÇI	Müzik Öğretmeni Adaylarının Müzik Performans Kaygısı ve Piyano Performans Öz Yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi	2017
Birsen JELEN	Ortaokul ve Lise Düzeyinde Öğrenim Gören Konservatuar Öğrencilerinin Müzik Performans Kaygılarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	2018
Bahar AYDIN Ümit İŞGÖRÜR	Müzik Eğitimi Perspektifinde Performans Kaygısına Genel Bir Bakış	2018
Cemalettin BAYDAĞ Melike BOLAT	Müzik Performans Kaygısı: Belirtileri, Nedenleri, Baş Etme Stratejileri	2019
Başak SAYLAM Demet GİRGİN	Müzik Öğretmenliği Lisans Programı Öğrencilerinin Müzik Performans Kaygı Düzeyleri (Ankara-Gazi Üniversitesi Örneği)	2019
Ceren DOĞAN Beril TECİMER	Sahne Kaygısı Yöntem ve Stratejilerinin Müzik Performans Kaygısı İçin Kullanılabilirliği	2020
Derya KIRAC SABZEZHAR	Müzik Öğretmenliği Lisans Öğrencilerinin Çalgı Sınavındaki Performans Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	2020
Mehmet UMUZDAŞ Hatice TÖK	Sosyal Anksiyete ve Performans Anksiyetesi Bağlamında Müzik Performans Anksiyetesi	2021
Ece Varlık ÖZSOY	Stüdyo Kayıt Ortamında Karşılaşılan Performans Kaygısı ve Anksiyete Sendromunun Çalgı İcracılarının Başarıları Üzerindeki Olumsuz Etkileri	2021
Hakan Emre ZİYAGİL	Keman Öğrencilerinin Performans Sınavı Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi	2021
Didem DÖĞER	Müzik Öğretmeni Adaylarının İyi Oluşları ile Müzik Performans Kaygıları Arasındaki İlişki	2021
Hatice ONURAY EĞİLMEZ	Türkiye'deki Viyola İcracılarının Müzik Performans Anksiyetesi (MPA) Üzerine Bir İnceleme	2021
Nilüfer ATILGAN AVCI		
Turan SAĞER		

Tablo 6 da, Dergi Park, TR Dizin ve Google Akademik veri tabanında yer alan MPK ile ilgili araştırmalar, yazar isimleri ve makale başlıkları ile birlikte genel olarak verilmiştir. Makalelere ilişkin detaylı bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 7. Makalelerin yıllara göre dağılımı

Yayın Yılı	f	%
2012	2	10
2013	2	10
2014	1	5
2015	2	10
2016	1	5
2017	1	5
2018	2	10
2019	2	10
2020	2	10
2021	5	25
Toplam	20	100

Tablo 7 incelendiğinde, araştırma makalelerinin son 10 yıla yakın bir sürede yılda bir ya da iki çalışma ile sınırlı olduğu görülmektedir. 2021 yılı içerisinde ise bu sayının artmakta olduğu görülmektedir (%25). Tablo 1 ile karşılaştırıldığında MPK ile ilgili konulara, lisansüstü eğitim alan öğrencilerin daha çok ilgi gösterdiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Tablo 8. Makalelerin araştırma modeline göre dağılımı

Yöntem	f	%
Nicel	10	50
Nitel	1	5
Nicel-Nitel	1	5
Derleme	8	40
Toplam	20	100

Tablo 8 incelendiğinde, MPK alanında yazılmış makalelerin yarısında (%50) nicel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca araştırmaların yarısına yakınının (%40) derleme ve doküman inceleme yöntemi ile yapıldığı, nitel ve nicel-nitel olarak tasarlanan yöntemlerin ise sadece birer araştırmada kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, MPK ile ilgili 2009-2021 yılları arasında yapılan makale ve tezlerin çalışma konusu, yöntemi, tez türü, yayınlandığı yıl gibi değişkenler açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamındaki veriler YÖK Ulusal Tez Merkezi, TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park, TR Dizin ve Google Akademik veri tabanlarında yayımlanmış makale ve tezlerle sınırlıdır. Araştırmanın sonucunda en fazla tez çalışmasının 2020 yılında olduğu (%28) ve yapılan tezlerin yüksek lisans seviyesinde, doktora ve sanatta yeterlilik tezlerinden çok az bir oranda fazla olduğu (%56) tespit edilmiştir. Üniversiteler ölçeğinde bakıldığında tezlerin Türkiye genelinde yirmi beş üniversitede yapıldığı ve Marmara Üniversitesinde altı tez yapılırken diğer üniversitelerde birer tez yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu tez çalışmalarının büyük çoğunluğu (%80) nicel veriler kullanılarak yapılırken iki nitel, iki nitel-nicel ve bir derleme türünde tez yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların genellikle müzik performans kaygısına tek bir değişken ya da boyutta odaklandığı görülmektedir. Oysa uluslararası literatürde MPK ile ilgili çoğu araştırma, müzikal performans öncesi ve sırasındaki süreçlere odaklanmıştır (Chow ve Luzzi, 2019; Guyon vd., 2020; Spahn, Walther ve Nusseck, 2016; Spahn vd., 2021; Yiqing ve Ryan, 2020; Van Lier, Moulds ve Raes, 2015). Bu yönüyle alan yazında MPK'nin çok boyutlu etki ve süreçlerine odaklanıldığı görülmektedir.

Son on yıla yakın bir sürede yayımlanan yirmi araştırma makalesine bakıldığında yıllara göre dağılımında herhangi bir yığılma görülmemesine rağmen 2021 yılında çalışmaların bir miktar arttığı tespit edilmiştir. Bu makalelerin yarısında (%50) nicel yöntemler kullanılmakla birlikte derleme türünde oluşturulan makale sayısı sekizdir. MPK alanında ölçek uyarlama ile ilgili iki çalışma mevcuttur. Kaygının müzikal performans ile ilgili boyutunun gündeme getirilmesi literatürde otuz yıla yakın bir geçmişe dayanmasına rağmen (Barlow, 1988; Cox ve Kenardy 1993; Kenny, 2005) ülkemizde son on yıldır araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Müzikal performans sırasında karşılaşılan psikolojik sorunlarla ilgili araştırmaların dünya ölçeğine göre Türkiye'de çok az sayıda olması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalarda müzik performans kaygısının olumsuz sonuçlarına değinilmiştir. Bununla birlikte uluslararası literatürde müzik kaygısının performans üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerine değinilmiştir. Orta düzeyde performans kaygısı, müzik performans üzerinde olumlu etkisi olan bazı başa çıkma stratejilerinin kullanımını kolaylaştıran uyum sağlayıcı bir rol oynamaktadır (Castiglione, Rampullo ve Cardullo, 2018; Kenny vd., 2004; Lehrer vd., 1990; Osborne vd., 2005). Bu durumun ülkemiz çalışmalarında göz ardı edildiği görülmektedir. Yine bu çalışmada incelenen tez ve araştırmaların ağırlıklı olarak nicel yöntemle desenlendiği ve benzer ölçme araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Oysa literatürde Chow ve Mercado (2020) göreve özgü uzmanlık ve geçmiş deneyimlerin, bireylerin belirli bir performans bağlamında endişeli olma derecesini nasıl

etkilediğini ortaya koymada; Nielsen ve arkadaşları ise (2018) müzik öğrencilerinde MPK için öznel performans kalitesinin önemini vurgulayarak nitel ve karma araştırma modellerinin etkililiğine dikkat çekmiştir.

Müzikal performansın sadece fiziksel boyutu üzerine araştırma yapılmasının yanı sıra, icracının topluluk önünde sergilediği performans sırasında karşılaştığı zorluklar üzerinde de durulması gerekmektedir. MPK'nin icracılar üzerindeki etkilerinin azaltılmasına yönelik daha fazla araştırmanın yapılması, müziğin sadece teknik olarak gerçekleştirilen bir alan olmadığı gerçeğine vurgu yapılması bakımından önemlidir. Alanyazına göre performans ortamı (jüri veya jüri dışı durum gibi) müzisyenin performansı nasıl deneyimlediğini ve hissettiği kaygı düzeylerini etkileyebilir (Brotons, 1994; Osborne ve Franklin, 2002; Osborne vd., 2005). Bununla birlikte, müzisyenler profesyonel seviyelerine göre farklı tepkiler verebilirler (Osborne vd., 2005; Schnare, MacIntyre ve Doucette, 2012; Varvarigou, Creech ve Hallam, 2014).

Küçük yaşlardan itibaren müziğin icrası ile ilgilenen bireylerin eğitiminde bilişsel ve fiziksel yaklaşımların yanında psikolojik iyi oluşlarına yönelik uygulamaların yapılması kaçınılmazdır. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda gerektiğinde psikoloji bölümü uzmanlarından yardım alınmalı ve disiplinler arası işbirlikçi yaklaşımlar benimsenmelidir. Müzik performans kaygısının nasıl tezahür ettiğinin ve bireylerin bunlara tepki verdikleri farklı yolların daha iyi anlaşılması, müzik eğitimi alanında bu durumu azaltmayı amaçlayan kişiye özel müdahale programlarının tasarımında ve uygun eğitim desteğinin planlanmasında kritik öneme sahiptir. Müzik eğitiminin amaçlarından birisi, öğrencilerin müzikle meşgul olmalarından zevk almaları ve fayda sağlamaları için olumlu performans deneyimlerini kolaylaştırmak olmalıdır. Türkiye'deki alan yazında müzisyenler performans kaygısıyla başa çıkmalarına yardımcı olacak kaynaklar veya stratejiler konusunda araştırma eksikliği görülmektedir. Bu kapsama gelecek çalışmalarda müzik performans kaygısını azaltıcı deneysel araştırma modellerinin işe koşulması önerilir. Bu çalışmanın önemli bir sınırlılığı, müzik performansı kaygısının mevcut ulusal literatürün sonuçlarını içermesiydi. Gelecekteki çalışmalar, çok yönlü araştırma yöntemlerinin ve ölçümlerin kullanımı yoluyla müzik performans kaygısının uluslararası çalışmalar dâhil edilerek karşılaştırmalı bir modelle incelenmesidir.

Kaynakça

- Aromataris, E. ve Pearson, A. (2014). The Systematic Review. *American Journal of Nursing*, 114(3), 53-58. <https://doi/10.1097/01.NAJ.0000444496.24228.2c>
- Aydın, B. ve İşgörür, Ü. (2018). Ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören konservatuvar öğrencilerinin müzik performans kaygılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 1-20. <https://doi/10.5578/amrj.66241>
- Barlow, D. H. (1988). *Anxiety and Its Disorder*. New York: Guilford Press.
- Blöte, A. W. Kint, M. J. Miers, A. C. ve Westenberg, P. M. (2009). The relation between public speaking anxiety and social anxiety: A review. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(3), 305-313. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2008.11.007>
- Brodsky, W. Sloboda, J. A. ve Waterman, M. G. (1994). An exploratory investigation into auditory style as a correlate and predictor of music performance anxiety. *Medical Problems of Performing Artists*, 9, 101-112.
- Brotons, M. (1994). Effects of performing conditions on music performance anxiety and performance quality. *Journal of Music Therapy*, 31(1), 63-81. [10.1093/jmt/31.1.63](https://doi.org/10.1093/jmt/31.1.63)
- Brugués A. O. (2009). *Music Performance Anxiety—a Review of the Literature*. Albert-Ludwigs-Universität. Deutschland: Freiburg im Bresgau.

- Brugués, A. O. (2019). *Music Performance Anxiety: A Comprehensive Update of the Literature (I b.)*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Castiglione, C., Rampullo, A. ve Cardullo, S. (2018). Self Representations and Music Performance Anxiety: A Study With Professional and Amateur Musicians. *Europe's journal of psychology, 14*(4), 792–805. <https://doi.org/10.5964/ejop.v14i4.1554>
- Chow, G. M. ve Luzzi, M. (2019). Post-event reflection: a tool to facilitate self-awareness, self-monitoring, and self-regulation in athletes. *J. Sport Psychol. Action 10*, 106–118. 10.1080/21520704.2018.1555565
- Chow, K. ve Mercado, E. I. I. I. (2020). Performance anxiety and the plasticity of emotional responses. *Cogn. Emot. 34* 1309–1325. 10.1080/02699931.2020.1749568
- Christopher, M. J. (2002). Anxiety, arousal and visual attention: a mechanistic account of performance variability. *Journal of Sports Sciences, 20*(3), 237-251. <https://doi/10.1080/026404102317284790>
- Clark, D. B. ve Agras, W. S. (1991). The assessment and treatment of performance anxiety in musicians. *American Journal of Psychiatry, 148*(5), 598-605.
- Cohen S. ve Janicki-Deverts D, (2012). Who's stressed? Distributions of psychological stress in the United States in probability samples from 1983, 2006 and 2009. *Journal of Applied Social Psychology, 42*, 1320–1334.
- Cox, W. J. ve Kenardy, J. (1993). Performance anxiety, social phobia, and setting effects in instrumental music students. *Journal of Anxiety Disorders, 7*(1), 49-60.
- Çırakoğlu, O. C. ve Şentürk, G. C. (2013). Development of a performance anxiety scale for music students. *Medical Problems of Performing Artists, 28*(4), 199-206(8). <https://doi.org/10.21091/mppa.2013.4040>
- Dalkıran, E. Şahin, B. Karataş, H. Z. ve Nacakçı, Z. (2014). Bireysel çalgı performans sınavı kaygı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik-güvenirlilik çalışması. *International Journal of Assessment Tools in Education, 1*(1), 13-25.
- Dews C. L. B. Ve Williams M. S. (1989). Student musicians' personality styles, stresses, and coping patterns. *Psychol. Music 17*, 37–47. 10.1177/0305735689171004
- Doğan, C. ve Tecimer, B. (2019). Music Performance Anxiety Levels of Students in the Music Education Graduate Program (Ankara-Gazi University Sample). *Bartın University Journal of Faculty of Education, 8*(2), 507-523.
- Doğan, U. (2013). *Ergenlerde performans kaygısını yordayan değişkenlerin modellenmesi ve buna yönelik psikoeğitim programının işlevselliği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi: Sakarya.
- Eccles, J.S. ve Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual review of psychology. 53*(1), 109–32.
- Fehm, L. ve Schmidt, K. (2006). Performance anxiety in gifted adolescent musicians. *Journal of Anxiety Disorders, 20*(1), 98-109. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.11.011>
- Fernholz I., Mumm J. L. M., Plag J., Noeres K., Rotter G. ve Willich S. N. (2019). Performance anxiety in professional musicians: a systematic review on prevalence, risk factors and clinical treatment effects. *Psychol. Med. 49*, 2287–2306. 10.1017/S0033291719001910
- Gencer, M. B. (2019). *Müzik bölümü öğrencilerinde performans anksiyetesi, mükemmeliyetçilik ve başarı yönelimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.

- Gustafson E. ve Rawson D. (1983). *Rambfeber Hos Strakmusiker (Stage fright in string players)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uppsala University, Uppsala.
- Guyon, A., Studer, R. K., Hildebrandt, H., Horsch, A., Nater, U. M. ve Gomez, P. (2020). Music performance anxiety from the challenge and threat perspective: psychophysiological and performance outcomes. *BMC psychology*, 8(1), 87. <https://doi.org/10.1186/s40359-020-00448-8>
- Jelen, B. (2017). Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı ve piyano performans öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi. *İdil Dergisi*, 6(39), 3389-2414.
- Kafadar, A. (2009). *Piyanistler örneğinde müzisyenlere özgü performans Anksiyetesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kendrick, M. J. (1979). *Reduction of musical performance anxiety by attentional training and behaviour rehearsal: an exploration of cognitive mediational processes* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of British Columbia, California.
- Kenny, D. T. (2005). A systematic review of treatments for music performance anxiety. *Anxiety, Stress and Coping*, 18(3), 183-208. <https://doi.org/10.1080/10615800500167258>
- Kenny, D. T. (2011). *The psychology of music performance anxiety (1b)*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199586141.001.0001>
- Kenny, D. T., Davis, P. J. ve Oates, J. (2004). Music performance anxiety and occupational stress amongst opera chorus artists and their relationship with state and trait anxiety and perfectionism. *Journal of Anxiety Disorders*, 18(6), 757-777.
- Kobori, O. Yoshie, M. Kudo, K. ve Ohtsuki, T. (2011). Traits and cognitions of perfectionism and their relation with coping style, effort, achievement, and performance anxiety in Japanese musicians, *Journal of Anxiety Disorders*, 25(5), 674-679.
- Kriegbaum, K. Becker, N. ve Spinath, B. (2018). The relative importance of intelligence and motivation as predictors of school achievement: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 25, 120-148.
- Lehrer, P. M. Goldman, N. S. ve Strommen, E. F. (1990). A principal components analysis assessment of performance anxiety among musicians. *Medical Problems of Performing Artists*, 5(1), 12-18.
- Medeiros Barbar, A. E., de Souza Crippa, J. A. ve de Lima Osorio, F. (2014). Performance anxiety in Brazilian musicians: prevalence and association with psychopathology indicators. *J. Affect. Dis.* 15 381–386. 10.1016/j.jad.2013.09.041
- Nielsen, K., Studer, R. K., Hildebrandt, H., Nater, U. M., Wild, P. ve Danuser, B. (2018). The relationship between music performance anxiety, subjective performance quality and post-event rumination among music students. *Psychological Music*, 46 136–152. 10.1177/0305735617706539
- Osborne, M. S. Kenny, D. T. ve Holsomback, R. (2005). Assessment of music performance anxiety in late childhood: A validation study of the Music Performance Anxiety Inventory for Adolescents (MPAI-A). *International Journal of Stress Management*, 12(4), 312-330.
- Osborne, M. S. ve Kenny, D. T. (2005). Development and validation of a music performance anxiety inventory for gifted adolescent musicians. *Journal of Anxiety Disorders*, 19(7), 725-751.
- Osborne, M.S. ve Franklin, J. (2002). Cognitive processes in music performance anxiety. *Australian Journal of Psychology*, 54(2), 86–93. 10.1080/00049530210001706543

- Özerin, F. (2015). *Profesyonel müzik eğitimi görmekte olan öğrencilerin problem çözme becerileri ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Palancı, M. Altun, D. Z. ve Doğan, U. (2015). Üniversite öğrencilerine yönelik müzik performans kaygısı ölçeğinin uyarlama çalışması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 155-165.
- Papageorgi, I. (2020). Prevalence and predictors of musical performance anxiety in adolescent learners: contributions of individual, task-related and environmental factors. *Musicae Scientiae* 10.1177/1029864920923128
- Papageorgi, I. (2021). Typologies of Adolescent Musicians and Experiences of Performance Anxiety Among Instrumental Learners. *Frontiers in psychology*, 12, 645993. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.645993>
- Puchner, M., (2002). *Stage fright: modernism, anti-theatricality, and drama*. JHU Press: Baltimore and London.
- Rae, G. ve McCambridge, K. (2004). Correlates of performance anxiety in practical music exams. *Psychology of Music*, 32(4), 432-439. <https://doi/10.1177/0305735604046100>
- Ryan, C. ve Andrews N. (2009). An investigation into the choral singer's experience of music performance anxiety. *J. Res. Music Educ.* 57, 108–126. 10.1177/0022429409336132
- Sarıkaya, M. ve Kurtaslan, Z. (2018). Prediction of Musical Performance Anxiety According to Music Teacher Candidates' Perfectionism and Self-Efficacy Beliefs. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(4), 183-198. <https://doi/10.15345/iojes.2018.04.010>
- Schnare, B., MacIntyre, P. ve Doucette J. (2012). Possible selves as a source of motivation for musicians. *Psychology of Music*, 40(1), 94–111. 10.1177/0305735610391348
- Shetty, S. Nikkam A.V. ve Shetty, P, (2018). Effect of mind sound resonance technique on autonomic variables in occupational stress individuals – a randomized controlled trial. *International Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 5(7), 24-30.
- Spahn C., Walther J. C. ve Nusseck M. (2016). The effectiveness of a multimodal concept of audition training for music students in coping with music performance anxiety. *Psychol. Music* 44, 893–909. 10.1177/0305735615597484
- Spahn, C., Krampe, F. ve Nusseck, M. (2021). Classifying Different Types of Music Performance Anxiety. *Frontiers in psychology*, 12, 538535. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.538535>
- Spielberger, C. D. (1983). State-Trait Anxiety Inventory for Adults (STAI-AD). *APA PsycTests*.
- Steptoe A. (2001). Negative emotions in music making: the problem of performance anxiety. Juslin P. N., Sloboda J. A (Ed), *In Music and Emotion: Theory and Research* (ss. 291–307) Oxford University Press: Oxford.
- Steptoe, A. (1989). Stress, Coping and Stage Fright in Professional Musicians. *Psychology of Music*, 17(1), 3-11.
- Steptoe, A. ve Fidler, H. (1987). Stage fright in orchestral musicians: A study of cognitive and behavioural strategies in performance anxiety. *British Journal of Psychology*, 78(2), 241-249.
- Sünbül, A.M. (2008). The relationship between emotional intelligence and achievement among 1st and 4th grade faculty students. *Scientific Bulletin-Education Sciences Series*, 2, 27-42.

- Sweeney, G. A. ve Horan, J. J. (1982). Separate and combined effects of cue-controlled relaxation and cognitive restructuring in the treatment of music performance anxiety. *Journal of Counseling Psychology*, 29(5), 486-497.
- Taborsky, C. (2007). Musical performance anxiety: a review of literature. *Update: Applications of Research in Music Education*, 26(1), 15-25. <https://doi/10.1177/87551233070260010103>
- Tokinan, B. Ö. (2013). Kenny müzik performans kaygısı envanterini Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Ahi Erivan Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 53-65.
- Umuzdaş, M. S. Tök, H. ve Umuzdaş, S. (2019). An examination of the performance anxiety levels of undergraduate music teaching students in the instrument exams according to various variables (Case of Tokat province). *International Journal of Higher Education*, 8(4), 221-230.
- Van Lier J., Moulds M. L. ve Raes F. (2015). Abstract 'why' thoughts about success lead to greater positive generalization in sport participants. *Front. Psychol.* 6, 1783. [10.3389/fpsyg.2015.01783](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01783)
- Varvarigou M., Creech A., Hallam S. (2014). Partnership working and possible selves in music education. *International Journal of Music Education*, 32(1), 84-97. [10.1177/0255761413491060](https://doi.org/10.1177/0255761413491060)
- Williamon, A. ve Thompson S. (2006). Awareness and incidence of health problems among conservatoire students. *Psychol. Music* 34, 411-430. [10.1177/0305735606067150](https://doi.org/10.1177/0305735606067150)
- Wolfe, M. L. (1989). Correlates of adaptive and maladaptive musical performance anxiety. *Medical Problems of Performing Artists*, 4(1), 49-56.
- Yağışan, N., Sünbül, A.M. ve Yücalan, Ö.B. (2007a). Eğitim fakültesi, güzel sanatlar ve diğer bölüm öğrencilerinin benlik imgesi ve denetim odaklarının karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 595-607.
- Yağışan, N., Sünbül, A.M. ve Yücalan, Ö.B. (2007b). Müzik bölümü öğrencilerinin benlik imgeleri ve denetim odaklarının incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(22), 243-262.
- Yiqing, T. ve Ryan, L. (2020). Music Performance Anxiety: Can Expressive Writing Intervention Help?. *Frontiers in Psychology*, 11, 1334, [doi:10.3389/fpsyg.2020.01334](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01334)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %25
2. yazar katkı oranı : %25
3. yazar katkı oranı : %25
4. yazar katkı oranı : %25

Yatırım Bankaları Hisse Senedi Değerleri ve Tahvil Faizlerine Yönelik İlişki Düzey Analizi

Correlation Analysis of Investment Banks' Stock Values and Bond Interests

Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN¹, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YÜCEL²

Öz

Yatırım bankaları, finansal araçları kullanarak sağladıkları kaynakları yatırıma dönüştürebilme yeteneğine sahiptirler. Bu özellikleri sayesinde, yatırım bankaları buldukları ülke ekonomisinin önemli bir parçasını oluştururken aynı zamanda en önemli sektörlerden birini de temsil ederler. Sermaye piyasalarında işlem gören bu bankalar, özel işletmelerin ve devletlerin uzun dönemli fon taleplerini karşılayabilmek amacıyla, tahvil benzeri menkul kıymetleri piyasalara arz edebilecek yetki ile donatılmışlardır. Ekonomik kalkınma projeleri için sermaye artıracak alternatif enstrümanlar gereklidir. Tahviller, uygun şartlarda finansman sağlamak amacı ile ihraç edilen ve ihracatçısına borçlanma yoluyla fon yaratma fırsatı sunan finansal araçlardan biridir. Tahvil ihracı yoluyla kalkınma için sermayeye erişim, borç sermaye piyasalarının gelişimini sağlarken piyasalarının büyümesine de katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel motivasyonu, on yıllık tahvil faizleri ile BIST 100'de işlem gören yatırım bankalarının hisse değerleri arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Çalışmada kullanılan veri seti 2015 – 2020 yılları arası BIST 100'de işlem gören Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası Anonim Şirketi (A.Ş.), GSD Yatırım Bankası A.Ş., Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş. ve Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş. hisse değerleri ile Türkiye on yıllık tahvil verimi oranlarından oluşmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda lineer regresyon modellemesi, korelasyon ve gama (γ) ilişki katsayısı yöntemleri uygulanmıştır. Yapılan değerlendirme sonucu yatırım bankalarının hisse değerleri ile Türkiye on yıllık tahvil verim oranları arasında istatistiksel olarak 0.05 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yatırım bankaları, BIST 100, tahvil, lineer regresyon

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Investment banks can provide funds and convert those funds into financial investment instruments. With these characteristics, investment banks form an important part of the economy of the country in which they are located and also represent one of the most important sectors. These banks, which are traded on the stock exchange, are empowered to provide the markets with long-term funds such as bonds to meet the requirements of private companies and governments. Alternative instruments for raising capital are needed for economic development projects. Bonds are financial instruments issued to provide financing on favorable terms. Bonds are one of the financial instruments that provide funds to the exporter through borrowing. Access to capital for development through bond issuance enables the development of debt capital markets and contributes to the growth of their markets. The main motivation of this study is to determine whether there is a relationship between ten-year bond yields and investment bank stock values traded on BIST 100. The dataset used in the study covers the period of 2015-2020. This dataset consists of the stock values of Turkey Investment and Development Bank Incorporated Company (Inc.), GSD Investment Bank Inc., Merrill Lynch Investment Bank Inc., Credit Agricole Investment Bank Turk Inc., and the ratios of ten-year bond yields of Turkey. As the methodology of the study, the methods of linear regression modeling, correlation, and gamma (γ)-relationship coefficient were applied. As a result of the

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Bilimler Fakültesi, meltemkeskin@aybu.edu.tr

²Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ahmetyucel@aybu.edu.tr

evaluation, the relationship between the BIST 100 investment banks' stock values and ten-year bond yields is statistically significant at the 0.05 confidence level.

Keywords: Investment banks, BIST 100, bond, linear regression

Paper Type: Research

Giriş

Gelişmiş ülkeler de ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde yatırım bankaları önemli fon kaynağı sağlayan vazgeçilmez finansal kuruluşlardır. Büyük ölçekli projelerin yatırımlarını gerçekleştirilebilmesi için yatırım bankalarının fon arzlarına gereksinim duyulmaktadır. Yatırım bankaları buldukları ülkelerde yatırımlara destek sağlarken, bu yatırımlarda yer almak isteyen yabancı finansörlerin yatırımlarını buldukları ülkeye çekmektedirler ayrıca ekonomik kalkınmada sürdürülebilirlik sağlamada önemli finansal sorumluk üstlenmektedirler. Yatırım bankaları sadece devletlerin değil özel işletmelerin uzun vadeli büyük projelerinin gerçekleştirilmesi için fon sağlayabilmek için tahvil, hisse senedi benzeri menkul kıymetlerin ihracında aracılık eden ve diğer bankacılık işlemlerini de yapabilen finansal kuruluşlardır.

Finansal krizin piyasalarda yarattığı bozulmalar, daha önceden piyasaya sermaye sağlayan bankalarda ciddi bir fon kıtlığı yaşanmasına neden oldu. Ancak projeler hayata geçtikçe, piyasalardaki finansman kullanma kapasitesi artmış ve finansal baskı büyük ölçüde azalmıştır. Projelerin geliştirilebilmesi için alternatif finansman araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Alternatif finansman yollarıyla fon toplama işlemi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoğun odaklanılması gereken bir uygulamadır. Tahviller, özellikle sermaye piyasası borçlanmalarında kullanılan en yaygın finansman araçlarından biridir.

Türkiye ekonomisi gelişmekte olan bir ekonomidir. Bu gelişmeyi sürdürebilmek için ise yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Sermaye piyasaları yatırımların fonlanmasında aracılık eden önemli bir platformdur. Türk sermaye piyasalarında fon sağlayan yatırım araçlarının arasında ilk sıralarda tahviller gelmektedir. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) borçlanma araçları tebliğinde tahvil, ihraççı borçlu olarak düzenleyerek sattığı ve vade süresi dolduğunda nominal değeri üzerinden yatırımcıya geri ödemeyi taahhüt eden bir yıllık veya daha uzun vadeli borçlanma aracıdır (SPK, 2013) olarak tanımlanmıştır. Tahviller, anonim şirketlerce ihraç edilen her birinin değerleri eşit çıkarılan ve kredi sağlamak için arz edilen borç senetleridir. Bu bağlamda anonim şirketin ortaklarına veya şahıslara verdiği borç senetleri tahvil olarak değerlendirilmez (Ünal, 1988, s.s.71-72). Kamu kuruluşları ve anonim şirketlerin tahvil çıkarma yetkileri vardır. Kamu kuruluşları hariç tahvil arzında Sermaye Piyasası Kurulu'nun izni esastır.

BIST 100, 100 paydan oluşan bir endeks olup içerisinde BIST 30 ve BIST 50 endekslerini de barındırmaktadır (Borsa İstanbul, 2016: 4). BIST üyesi kalkınma/yatırım bankaları; Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş., Çalık Yatırım Bankası A.Ş., Deutsche Bank A.Ş., Diler Yatırım Bankası A.Ş., GSD Yatırım Bankası A.Ş., Nurol Yatırım Bankası A.Ş., T. Kalkınma Bankası A.Ş., T. Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. ve T. İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Eximbank A.Ş.) dir (Bigpara. 2020). Bankacılık ve Düzenleme Kurulu (BDDK) kalkınma ve yatırım bankaları lisansında BIST üyeleri olan bankalara ek olarak; Aktif Yatırım Bankası A.Ş., Bankpozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş., Golden Global Yatırım Bankası A.Ş., İller Bankası A.Ş., İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş., Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş., Pasha Yatırım Bankası A.Ş., Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş., ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş yer almaktadır (BDDK, 2020).

Çalışmanın veri seti 2015-2020 yıllarını içeren Türkiye on yıllık tahvil faiz getirileri ve BIST 100'de yer alan Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. (KB), GSD Yatırım Bankası A.Ş. (GSD), Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş. (ML) ve Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş. (CA) kuruluşlarının BIST 100 değer hareketlerinin bankalarının hisse senetleri değerlerinin 932 günlük verilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmamızda temel olarak, on yıllık tahvil verimi

oranları ile borsada işlem gören yatırım bankalarının gün sonu hisse değerlerindeki değişim fark oranları (%) arasında bir ilişki olup olmadığını açıklamaktır. Bu amaçla lineer regresyon modellemesi, korelasyon ve gama (γ) ilişki katsayısı yöntemleri kullanılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Yatırım Bankaları

Uzun vadeli fonlar, ekonomilerin ve piyasaların kalkınmasında önemli lokomotif araçlardan biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomideki kırılğanlıklar ve finansal piyasaların yarattığı derinleşmeyi engelleyen faktörler sebebiyle, finansal sistemlerin finansman ihtiyaçlarının karşılanması son derece zor bir sorun olmaktadır. Yatırım Bankaları, bu sorunları bertaraf ederek, buldukları bölgedeki yatırımları ve kalkınma ile ilgili projelerin hayata geçmesinde finansman desteği sağlar ve danışmanlık hizmetleri verirler (Neumayer, 2003, s.104).

Yatırım bankalarının temelde fon ihtiyacı olan yatırımcıların fon fazlası olan tasarruf sahipleri ile karşılaşmasını sağlayan finansal aracı kuruluşlardır.

Devletin ve özel sektörün uzun ve orta vadeli fon taleplerini karşılayabilmek için hisse senetlerin ve tahvil türü kıymetli evrakları arz edebilen mevduat toplayabilen bankalardır. Yatırım bankaları, ihraç ettikleri menkul kıymetler yanı sıra aldıkları kredi fon kaynaklarını iki yıl ve daha fazla süreli projeleri fonlama şeklinde kullanırlar (Akbulak vd., 2004, s.82).

Finansal sistemde beş temel unsurdan söz edilebilir. İlki ödemeler sisteminin sağlıklı çalışması, diğeri, likiditenin gerekliliği, üçüncü olarak eldeki fonun risk getiri ve likite gerekli düzeyine göre dağılımının sağlanması, bir diğeri fonların denetiminin ve düzenlemesinin yapılması ve beşinci olarak ise; riskin fiyatlanması, transferinin sağlanmasıdır. Yatırım bankaları son üç unsuru gerçekleştirmektedirler (Rybczynski, 1996, s.11).

Türkiye'de işlem gören ve Türkiye Bankalar Birliğine (TBB) üye kalkınma ve yatırım bankaları şöyledir. Kamu sermayeli kalkınma ve yatırım bankaları; İller Bankası A.Ş., Türk Eximbank, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. dir. Özel girişime ait kalkınma ve yatırım bankaları ise; Aktif Yatırım Bankası A.Ş., Diler Yatırım Bankası A.Ş., GSD Yatırım Bankası A.Ş., İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş., Nurol Yatırım Bankası A.Ş., Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.dir. Yabancı Sermayeli bankalar ise; BankPozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş., Memill Lynch Yatırım Bank A.Ş., Pasha Yatırım Bankası A.Ş., Standard Chartered Yatırım Bankası Türk Aş. (TBB, 2020).

1.2. Borsa İstanbul (BIST)

Türkiye'de 1985 yılından bu tarafa finansal piyasalarda yerli yabancı bankalar ve aracı kurumlara takas, saklama hizmeti sunmaktadır. 2013 yılına kadar İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) olarak işlem gördükten sonra BIST olarak adını değiştirmiştir. 03/04/2013 tarihinde 423.234.000 TL (yaklaşık 240 milyon ABD Doları) sermaye ile anonim şirket olarak kurulmuş ve 05/04/2013 tarihinde faaliyete başlamıştır (Daily News, 2015). Logosu geleneksel Osmanlı logosu olan laleden gelmektedir. Borsa İstanbul'un hissedarları; Türkiye Varlık Fonu (%80,60), Borsa İstanbul A.Ş. (%2,27), Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (%1,30), Katar Yatırım Otoritesi (%10) ve diğer yatırımcılardır (%5,83) (BIST, 2020).

BIST piyasası; Pay Piyasası, Borçlanma Araçları Piyasası, Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası, Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası ve Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası olarak ana gruplarda teşkilatlanmıştır. BIST'de pay endeksleri borsada işlem gören hisselerin gruplanarak fiyat ve getirilerinin performanslarının ölçüm için kullanılmaktadır. Sektörler ve hatta ülke hakkında bilgileri içinde barındıran BIST endeks BIST 30, BIST 50, BIST 100, BIST Likit Banka, BIST Banka Dışı Likit 10 ve BIST GİP endekslerini içermektedir (BIST, 2020). Bunun yanı sıra, fonlar, varantlar, tahviller gibi birçok finansal enstrüman da BIST'te işlem görmektedir.

1.3. Tahviller

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) borçlanma araçları tebliğinde tahvil, ihraççı borçlu olarak düzenleyerek sattığı ve vade süresi dolduğunda nominal bedel üzerinden yatırımcıya geri ödemeyi taahhüt eden bir yıllık veya daha uzun vadeli borçlanma aracıdır (SPK, 2013) olarak tanımlanmıştır. Tahviller, anonim şirketlerce ihraç edilen her birinin değerleri eşit çıkarılan ve kredi sağlamak için arz edilen borç senetleridir. Bu bağlamda anonim şirketin ortaklarına veya şahıslara verdiği borç senetleri tahvil olarak değerlendirilmez (Ünal, 1988, s.s.71-72). Uzun vadeli borçlanma aracı olarak kullanılan tahviller ihraççısına fon sağlamaktadır. Tahvili alan yatırımcı, tahvil ihraç eden kuruluşa durağan faizle borç vermiştir. Tahvil ihraççısının sorumluluğu, zamanı geldiğinde tahvili alan yatırımcıya, anapara ve faiz ödeme yükümlülüğüdür. Kamu kuruluşları ve anonim şirketlerin tahvil çıkarma yetkileri vardır. Kamu kuruluşları hariç tahvil arzında Sermaye Piyasası Kurulu'nun izni esastır.

SPK'nın 14.7.1992 tarihli ve 21284 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren tahvillerle kurul kaydına alınması ilgili esasları belirleyen Seri II ve 13 numaralı tebliğide dört bölüm yer almaktadır. Birinci bölüm; genel esaslardan oluşmaktadır. Bu kapsamda kurul ve kurul kayıtları, kurula başvuru, başvuru noksanları, tahvil ihraç limiti 4., 5., 6., ve 7. maddelerde yer almaktadır. Tebliğin 8. maddesi tahvil vadesini içermektedir. Tahvillerin itfaları ile ilgili maddeler 9, 10, 11, 12 ve 13. maddelerde açıklanmıştır. Faizle ilgili düzenlemeler ise tebliğin 14., 15. ve 16. Maddelerinde yer almaktadır. Ayrıca birinci bölümde 17. maddede satılmayan tahvillerin iptaline ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. İkinci bölüm; tahvillere ilişkin özel hükümleri içermektedir. Bu bağlamda tahvillerin kayda alınabilmesi için kurul başvuruları ve gerekli belgeler belirlenmiştir. Bu bölümde aracı kuruluş kullanma mecburiyeti, tahvillerin; kurula kayıt sonrası yapılacak işlemler, satış süreleri, satış sonrası kurula bildirme süreleri ve ilan/reklamlara ilişkin esaslar belirlenmiştir. Üçüncü Bölüm, halka sunulan tahvillere ilişkin özel hükümleri içermektedir. Son bölümde ise; Kaldırılan hükümler, yurt dışında satılacak tahviller ve bağımsız denetimle ilişkin çeşitli hükümleri kapsamaktadır (Resmi Gazete, 1992, ss.27-59).

Tahviller, ihraççı kurumun özelliğine göre; devlet ve özel sektör tahvilleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tahviller, vadelerine göre; kısa, orta ve uzun vadeli olarak sınıflandırılabilir. Tahviller, satış fiyatlarına göre başabaş ve primli tahvil şeklinde sınıflandırılabilir. Tahviller, yatırımcısına verdikleri haklara göre; rüçhan hakkı olan, ikramiyeli ve imtiyazlı olarak sınıflandırılabilirken, garanti veriyor olması bakımından garantili ya da garantisiz; faiz açısından değerlendirildiğinde değişken faizli ve sabit faizli; tahvil düzenleme pozisyonuna göre nama ve hamiline yazılı olabilirken, enflasyonist ortamlarda altına veya dövize endeksli de tahviller grubu oluşturmak mümkündür. Bu tahvillerin dışında, yeşil tahvil olarak adlandırılan, eko sistemi koruyucu tahviller de piyasalarda yerini almaktadır.

2. Literatür Araştırması

Türkiye'de yapılan tahvil içerikli çalışmalar genel olarak menkul kıymetler piyasası içerikli incelenmiştir. Tahvil piyasası ile ilgili dünyada ve Türkiye'de yapılan çalışmaların bazıları şöyledir: Öncelikle Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) (1982) Tahvil ve ihraç esasları ile halka arz şartlarına ilişkin kuralları belirleyen fakat günümüzde yürürlükten kaldırılan Seri II, No: 2, 3, 4 ve 7 sayılı tebliğinde tahvillerle ilgili tüm şart ve şekilleri belirlemiştir. Ayrıca SPK 1986, 1987, 1989 ve 1992 yıllarında tahvillere ilgili esaslarda değişiklik yaptığı Seri II, No: 8, 9, 10 ve 11 sayılı ek tebliğler de 14.07.1992 tarih ve 21284 sayılı Seri: II ve 13 numaralı sayılı "Tahvillerin Kurul Kaydına Alınmasına İlişkin Esaslar" tebliği ile yürürlükten kaldırılmışlardır. 14.07.1992 tarihinde 21284 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan II. Seri ve 13 sayılı tebliği 1994, 2003, 2004, 2006 ekler getirilmiştir. Tahvil konulu yapılan akademik çalışmalardan bazıları ise şöyledir; Jaffee ve Shleifer (1988), yatırım bankalarının, hisse senedine dönüşebilen tahviller özelinde, sorunsuz piyasalar oluşturma kabiliyetini değerlendirmişlerdir. Ayrıca çalışmada, bu tahvillerin hisse senedine dönüşümünde doğru zamanlamanın gerekliliği üzerine

açıklamalara yer verilmiş, zamana yaymadan, sorunsuz çözümler üzerine önerilerde bulunulmuştur. Ünal (1998), tahvillerin ne tür bir finansal araç olduğunu ve ihraç şekil ve şartlarına çalışmasında yer vermiştir. Roon ve Veld (1998) çalışmasında Hollanda piyasalarında dönüştürülebilir tahvil kredilerinin etkilerini incelemiştir ve pozitif yönlü bir etki tespit etmiştir. Özdemir (1999) hisse senetleri ile değiştirilebilir tahviller üzerine inceleme yapmıştır. Karlı (2005), tahvillerin şekil şartlarını ve değerleri ve satış bedelleri dâhil tüm boyutları ile ele almıştır. Yine aynı yıl Kirazcı (2005) menkul kıymetlerin yapılandırılması ile ilgili çalışmada tahvillerin yapılandırılması incelemiştir. Barun ve Bariones (2006) tüm dünya tahvil piyasasının araştırmışlardır. Tahvil piyasalarındaki büyüme ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi vurgulamışlardır. Süer (2007). Tahvil fiyatlarını etkileyen unsurları ve birbirleriyle ilişkilerini belirlemeye çalışmıştır. Samıkaş ve Düzakın (2012).Dünyada yatırım fonları varlık portföylerinde birinci sırayı hisse senetleri ikinci sırayı ise tahvillerin aldığına vurgu yapmıştır. Thumrongtve vd (2013) otuzsekiz ülke verileri ile regresyon analizi yapmış ve devlet tahvilleri ile ekonomi büyüme arasında pozitif yönlü ilişki belirlemiştir. Bloem and Mahieu, (2013) Avrupa tahvil piyasaları ile ilgili portföylerde çeşitlendirme konulu analiz yapmışlardır. Massa ve Zaldokas (2014) Yatırımcıların ister ulusal isterse uluslararası tahvil taleplerini arttığını belirlemiştir. Hadımoğulları ve Kaderli (2019) Türkiye’de tahvil piyasasını inceleyerek tahvil piyasasının gelişmeye ihtiyaç olduğunu ve getirilerinin alternatif yatırım araçlarının gerisinde kaldığına vurgu yapmışlardır.

Kalkınma ve yatırım bankaları ticari bankalar gibi fona ihtiyacı olanlarda fon fazlası olanları karşılaştıran ve temelde kar odaklı finansal kurumlardır. Yatırım bankalarının karlılık ve finansal performans ölçümleri ile ilgili çalışmalar literatürde rastlanmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar ticari bankalarda yoğunlaşmıştır. Yatırım ve kalkınma bankaları ile yapılan çalışmalar daha sınırlı düzeylerde kalmaktadır. Redcliff, (1987) çalışmasında yatırım bankalarının finansal olarak güçlü olmaları etkin finansal yönetim önemine ve bulunduğu ülkeye ekonomik katkısına vurgu yapmıştır. Freixas ve Rochet, (1997) çalışmalarında, kalkınma ve yatırım bankaları diğer tüm şirketler gibi karlılığı önemseyen finansal kuruluşlar olduğuna ve verimliliklerinin önemli olduğu vurgusunu yapmışlardır. Şen (2004) çalışmasında yatırım bankacılığını sermaye piyasası içerisindeki yerini ampirik olarak ikincil verilerle değerlendirmiştir. Yapılan çalışmalardan bir diğeri, Bacak (2007) Mevduat kabul etmeyen kalkınma ve yatırım bankalarının performans değerlendirmesini Türkiye faaliyet gösteren bir banka örneğinde incelemiştir. Çelik (2011), yatırım bankalarının Türk ekonomisine etkilerini ve bankaların finansal yeterliliklerini incelemiştir. Koç vd. (2016) kamu ve özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankalarının performansları ile ilgili değerlendirmede bulunmuşlardır. Kalkınma ve yatırım bankacılığının aktif karlılığı üzerindedir. Karahanoğlu (2017) yaptığı çalışmada, söz konusu bankaların karlılıklarını makro ve mikro faktörlerin etkilediğini bulmuştur. Ayrıca çalışmada; hem yatırımcılar hem yöneticiler hem de yorumlayıcılar için kalkınma ve yatırım bankalarının potansiyel içerdiğini belirlemiştir.

Günümüz Avrupa’sı yatırım bankaları genellikle düşük karbonlu enerjisinin finansmanını sağlamaya yönelik faaliyet sürdürmektedir. Bu çalışmalardan birisi Geddes vd. (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği kavramlarının iklim değişikliğinin hafifletilmesi hedeflerini gerçekleştirmedeki önemi ifade edilmiştir. Ayrıca bu hedeflere ulaşmak için önemli bir finansman açığı olduğu ve devlet yatırım bankalarının bu durumu ele almak için yatırım yapmada kilit bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Şenel ve Şekeroğlu (2019) tarihli çalışmalarında yatırım ve kalkınma bankalarının 2013-2015 yılları arasında etkinliklerini veri zarflama analizi kullanarak karlılık ve risk değerlendirmesi yapmışlardır. Çalışmalarında bu bankaların etkinliklerinin ticari bankalara yakın olduğunun altını çizmişlerdir. Gemici ve Lai (2020) makalelerinde, Asya ekonomi bölgesi gelişmiş ekonomiler özelinde, Hong Kong, Singapur ve Japonya yatırım bankalarının, finansal sistem içindeki rolünü incelemiştir. Ali ve Oudat (2020) makalelerinde Bahreyn borsasında işlem gören on bir yatırım bankasının 2014-2018 yılları arasındaki banka performanslarını ve risk ölçümlerini regresyon analizi ile değerlendirmişlerdir. Çalışmada, sermaye riski, döviz kuru

riski, likidite riski ve işletme riskleri de ölçülmüştür. Bulgular, sermaye riskinin en önemli risk kaynağı olduğuna işaret etmiştir. Oudat ve Ali (2021) çalışmalarında, 2015-2019 dönemi için Bahreyn borsasında işlem gören ticari ve yatırım bankalarını değerlendirmişlerdir. Bankaların karşılaştırılması aşamasında finansal riskler olarak; sermaye, likidite ve döviz kuru riskleri seçilirken, finansal performanslarını kıyaslamak için öz kaynak kârlılığı kullanılmıştır. İlgili kıyaslamaların istatistiksel analizi için veri setine panel regresyon uygulanmıştır. Sonuç olarak, sermaye riskleri, likidite riskleri ve döviz kuru arasında önemsiz ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında yatırım bankaları için finansal performansın likidite riskinden daha önemli bir parametre olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tahvil ve yatırım bankaları konulu literatür tarandığında kalkınma ve yatırım bankalarının ve yatırımcı portföy oluşturma konulu araştırmalarında tahvil odaklı yatırımlarla ilgili çalışmalara rastlanmaktadır. Taşer (2013), çalışmasında, BIST 30 endeksi ile Amerikan 10 yıllık tahvil faizi ve VIX endeksi arasındaki ilişkiyi regresyon ve korelasyon analizi ile incelenmiştir. ABD 10 yıllık tahvillerinin ülkenin ekonomik yapısına göre değişkenlik içerdiğini ve bu tahvillerin yükseldiği dönemlerde BIST'den çıkan yabancı yatırımcıların yükseldiğini tespit etmiştir. Astrauskaite ve Paskevicius (2014) çalışmalarında tahvil piyasası ve yatırım bankalarının değerlerinin karşılaştırmalarını analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda iki veri arasında doğrudan bir ilişki bulamamışlardır. Yeni projelere fon sağlamak için bankaların yeni tahvil ihraçlarının kullanıldığına vurgu yapmışlardır. Ergün (2015), çalışmasında tahvil ihracının firma değerine etkisini BIST'de incelemiştir. Yüksek oranlı ihraçlarda negatif ve pozitif yönlü anormal getiriler izlerken küçük miktarda tahvil ihraçlarında herhangi bir etki tespit etmemiştir.

Yatırım bankaları üzerine yapılan literatür taramasında, lineer regresyon modellerinin istatistiksel analiz yöntemi olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak lineer regresyon modelleme yöntemi finansal çalışmalarda yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri olup bu çalışmalardan bazıları şöyledir: Vatansver ve Hepşen, (2013), Ocak 2007-Mart 2013 tarihleri arasında Türkiye'de makroekonomik değişkenler ile takibe düşen kredi oranları arasındaki ilişkiyi lineer regresyon modeli ile test etmişlerdir. Bu modelin ekonomik göstergelerde kullanılan oranların karşılaştırılmasında etkin olduğu görüşüne ulaşmışlardır. Aspal ve Nazneen (2014) çalışmalarında, Hindistan'da bulunan yirmi özel sermayeli bankayı incelemişlerdir. Yapılan analizde çoklu lineer regresyon yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, bankaların sermaye yeterliliği rasyosu, takipteki kredilerin net kullandırılma oranı, riske hassas aktifler ve riske hassas pasifler arasında pozitif bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Şendoğdu (2014) çalışmasında müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında korelasyonu lineer regresyon modeli ile belirlemiştir. Sarı (2014) çalışmasında BIST100 A kategorisi hisse senetlerinin net ve brüt getirileri üzerine regresyon modelleri uygulanmıştır. Yetkin (2020) çalışmasında, koronavirüsün BIST 100 endeksine etkisini lineer regresyon analizi ile incelemiştir. Ayrıca, Pearson korelasyon katsayısı analizi de kullanmıştır. Tayar vd. (2020) çalışmalarında basit lineer regresyonu kullanarak, korona virüsün BIST sektör endeksi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Pandeminin oluşturduğu negatif etkisinin ulaşım, teknoloji, mali, sınai alanlarda yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmada, yatırım bankaları hisse değer hareketleriyle tahvil getirileri arasında bir ilişki olup olmadığına dair bir inceleme yapılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmayı literatürde yer alan yatırım bankaları konulu çalışmalardan ayıran diğer özellikler ise, yatırım bankalarının incelenmesi aşamasında farklı zaman periyotlarının kullanılması ve istatistiksel olarak da farklı lineer modellemelerle çalışmanın yapılmasıdır. Bundan sonra yapılabilecek yatırım bankaları hisse pay değerlerinin, özellikle gelişmiş ülke yatırım bankaları hisse pay senetleri ile karşılaştırmalı analiz yapılabilmesi konusu değerlendirilmektedir.

3. Metodoloji ve Veri Seti

3.1. Gama (γ) Katsayısı

Her iki değişken de kategorik düzeyde ölçüldüğünde, değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkiyi tanımlamak için Gama ilişki katsayısı kullanılır. Katsayının hesaplanabilmesi için öncelikle değişkenler çapraz tablo formatında yeniden düzenlenmelidir. Parametrenin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$\gamma = \frac{U - T}{U + T}$$

U değeri, çapraz tablodaki her frekansın sağ alt kısmındaki bulunan frekansların toplamı ile çarpılmasıyla elde edilir. Benzer şekilde, çapraz tablodaki her frekansın sol alt kısmında bulunan frekansların toplamıyla çarpılmasıyla T değeri elde edilir. Gama parametresi -1 ile 1 arasına değer alır.

Parametreye dayalı hipotezi test etmek için klasik z testi uygulanır.

$$z = \frac{\gamma - E(\gamma)}{\sqrt{\frac{n(1-\gamma^2)}{U+T}}} \sim N(0,1)$$

Burada Gama'nın beklenen değeri $E(\gamma)=0$ 'dır (başlangıç hipotezi).

Gama'nın varyansı $V(\gamma) = \frac{n(1-\gamma^2)}{U+T}$ formülü ile hesaplanır. Ayrıca, bu çalışmada uygulanan hipotez 0.05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı bulunan sonuçlar tabloda kırmızı ile ifade edilmiştir

3.2. Veri

Bu çalışmada kullanılan veri, beş farklı verinin tarihsel senkronizasyonuna göre bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Türkiye'de aktif olarak bulunan ve Borsa İstanbul'da düzenli işlem gören; Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. (KB), GSD Yatırım Bankası A.Ş. (GSD), Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş. (ML) ve Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş. (CA) kuruluşlarının BİST 100 değer hareketlerinin Türkiye on yıllık tahvil faizi (10T) olan ilişkisini incelemek amacıyla, 2015-2020 yılları arasında, hem bu dört yatırım bankasının hem de tahvil getirileri BİST 100 günlük gün sonu değer değişim oranları (%) investing.com finans veri paylaşım sitesinden temin edilmiştir. Bu beş hisse değerinin birlikte incelenebilmesi için, tamamının işlem gördüğü günler (senkronizasyon) dikkate alınmıştır. Toplam 932 günlük veri toplanmıştır.

3.3. Metodoloji

Yatırım bankaları ve tahvil getirilerine dayalı gün sonu değerleri, sürekli düzeyde ölçülmüş değişkenler olarak veri kümesinde yer almıştır. Yatırım bankalarına ait BİST 100 hisse değerlerinin tahvil getirileri ile ilişkisini gözlemleyebilmek için, öncelikle yatırım bankalarının hem Türkiye on yıllık tahvil faiz getirileri hem de bir birleriyle olan korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Sonraki adımda, gün sonu değer hareketlerinin yukarı (1), aşağı (-1) ve sabit (0) olmasına dayalı 5 yeni kategorik değişken oluşturulmuştur. Bu sayede, sürekli düzeyde ölçülen değer hareketlerine ek olarak, hisse değerlerinin yukarı/aşağı yönlü korelasyonunu da incelenmiştir. Kategorik değişkenlerin arasındaki korelasyon gama ilişki katsayısıyla hesaplanmıştır. Ayrıca, tahvil getirilerine dayalı oluşturulan kategorik değişkenin bağımlı değişken, yatırım bankalarından elde edilen kategorik ve sürekli değişkenlerin ise bağımsız değişkenler olarak belirlendiği bir lineer regresyon modeli oluşturulmuştur. Bu sayede, değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişki düzeyi de gözlemlenebilmiştir. Ayrıca, mevcut veri, haftalık, aylık ve yıllık ortalamalar düzeyinde de ele alınmıştır. Bu sayede bir günlük sürede ortaya çıkmayan olası ilişki potansiyelleri, farklı zaman periyotlarında tespit etme fırsatı bulunmuştur.

Lineer regresyon modeli ile yapılan çalışmalarda değişkenler arasında ilişki düzeyleri belirlenmektedir. Bu çalışmada uygulanan lineer regresyon modelinde, bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında lineer (doğrusal) bir ilişkinin varlığı tespit edilirken bağımsız değişkenler aracılığıyla bağımlı değişkenleri öngörebilmek de mümkün olmuştur. Lineer regresyon istatistiksel analiz yöntemi ile değişkenler arasında ilişki belirlenebilmekte, çıkarımlar yapılabilmekte ve tahminler üretilebilmektedir (Çevik, 2013, ss.2-5). Burada amaçlanan, bağımsız değişken yardımı ile bağımlı değişken hakkında yordama yapabilecek tahmin denklemleri düzenlemektir (Bowerman vd., 2012, s.491). İstatistiksel güven aralıkları sonuçlara ulaşmak için önemli bir unsurdur. Lineer modellemelerde güven aralıkları ile ilgili öncü çalışmalar içerisinde McCullagh ve Nelder (1989) yer almaktadır. Bu çalışmanın yanı sıra; Myers vd. (2001) ve Lewis vd (2001) yer almaktadır. Ayrıca regresyon analizi kullanılarak finansal ve ekonomik parametre ilişkilerini inceleyen çalışmalar arasında; Ekinci ve Gül (2003), Bulut ve Canbolat (2003), Ferreira vd. (2006), Demir ve Terzioğlu (2014), Sofi vd. (2017), Wadud (2017), İslamoğlu ve Bulut (2018) ve Bayrakçı (2022) örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışma; araştırma etiği, bilimsel ilkeler sorumluluğu ve alıntılama kurallarına uygun hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler ise kamuya açık BIST resmi web sitesinden ve investing.com veri paylaşım portalından sağlanmıştır. Ayrıca araştırma sonuçları objektif olarak değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Tablo 1. Sürekli değişkenler arası korelasyon değerleri

Değişkenler	Tahvil_Fark %	GSD_Fark%	Kalkınma_Fark%	ML_Fark%	Credit_Algnore_Fark %
Tahvil_Fark%	1	-0,260555	-0,147293	-0,038157	-0,172775
GSD_Fark%	-0,260555	1	0,155116	0,037251	0,198641
Kalkınma_Fark%	-0,147293	0,155116	1	-0,001953	0,124232
ML_Fark%	-0,038157	0,037251	-0,001953	1	0,050273
Credit_Algnore_Fark%	-0,172775	0,198641	0,124232	0,050273	1

Tablo 1’de sürekli değişkenler arası korelasyon değerleri verilmiştir. Bu sonuçlar günlük ham veriye ait olduğundan, değişkenler arası ilişkiye dayalı genel bir resim olarak değerlendirilebilir. Elde edilen sonuçlar, yatırım bankalarının Türkiye on yıllık tahvil faizi (10T) zıt yönlü bir korelasyona sahip olduğu yönündedir. GSD, KB ve CA bankalarının 10T’ne olan korelasyonunun 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Günlük periyotta ele alındığında, GSD yatırım en kuvvetli korelasyona sahiptir (mutlak %26,05).

Tablo 2. Kategorik değişkenler arası korelasyon değerleri harfle başlar

Değişkenler	10T_-101	GSD_-101	KB_-101	ML_-101	CA_-101
10T_-101	1	-0,174865	-0,328174	-0,031587	-0,116401
GSD_-101	-0,174865	1	0,228983	0,092096	0,181977
KB_-101	-0,328174	0,228983	1	-0,088474	0,128531
ML_-101	-0,031587	0,092096	-0,088474	1	0,051880
CA_-101	-0,116401	0,181977	0,128531	0,051880	1

Gün sonu değerlerden elde edilen sürekli değişkenlerin, ekside(-1)/artıda(1)/sabit(0) olması durumuna göre, yeni kategorik değişkenler oluşturulmuştur. Kategorik değişkenler arasındaki korelasyonu hesaplayabilmek için gama ilişki katsayısı kullanılmıştır. Bu sayede değişkenlerin gerçek sayısal değerleri yerine yalnızca yukarı/aşağı/sabit yönlü hareketlerinin ne düzeyde benzeştiklerini gözlemlene fırsatı elde edilmiştir. Gama katsayısına dayalı elde edilen korelasyon değerleri Tablo 2’ de verilmiştir. Kategorik düzeyde de yine GSD, KB ve CA bankalarının on yıllık tahvil (10T) ile olan korelasyonu 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak, KB’nın 10T ile olan korelasyon düzeyi mutlak %14,7’den mutlak %32,8 düzeyine çıkmıştır. Bu durum, değişkenlerin farklı açılardan ele alındığında farklı ilişki düzeylerinin gözlemlenebileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin lineer modele katkı testi

Değişkenler	Serbestlik Derecesi	Wald Katsayısı	P-Değer
Başlangıç Değer	2	51,31191	0
GSD_Fark%	1	6,38176	0,011530
Kalkınma_Fark%	1	0,43753	0,508317
ML_Fark%	1	2,52252	0,112231
Credit_Algnore_Fark%	1	6,87028	0,008764
GSD_-101	2	5,15599	0,075926
KB_-101	2	15,38823	0,000456
ML_-101	2	0,54944	0,759784
CA_-101	2	3,60511	0,164877

Mevcut tüm bağımsız değişkenler kullanılarak, bağımlı değişkenin kategorik düzeyde oluşturulmuş tahvil değerleri olduğu bir lineer regresyon modeli kurulmuştur. Bu sayede değişkenler arasındaki ilişki fonksiyonel açıdan ele alınmıştır. Oluşturulan model 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir bağıntı tespit edebilmiştir. Bağımsız değişkenlerin modele olan katkı düzeyleri tablo 3’de verilmiştir. Buna göre, sürekli değişkenler GSD, CA ve kategorik değişken KB_-101 modele istatistiksel olarak anlamlı düzeyde katkı sağlamaktadır. Değişkenlerin katsayı değerleri ve parametre tahminleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Lineer model parametre tahminleri

Değişkenler	Kategori	Tahmin	Standart Hata	Wald Katsayısı	P-Değer
Intercept 1		0,15743	0,176859	0,79237	0,373385
Intercept 2		0,37475	0,177220	4,47154	0,034464
GSD_Fark%		11,37409	4,502425	6,38176	0,011530
Kalkınma_Fark%		1,10603	1,672095	0,43753	0,508317
ML_Fark%		12,35749	7,780597	2,52252	0,112231
Credit_Algnore_Fark%		12,46449	4,755402	6,87028	0,008764
GSD_-101	-1	-0,02870	0,134100	0,04581	0,830513
GSD_-101	0	0,22536	0,103136	4,77450	0,028884
KB_-101	-1	-0,40566	0,113834	12,69950	0,000366
KB_-101	0	0,18760	0,159703	1,37983	0,240130
ML_-101	-1	0,08860	0,119755	0,54742	0,459375
ML_-101	0	-0,06078	0,133425	0,20751	0,648730
CA_-101	-1	-0,15408	0,180938	0,72514	0,394462
CA_-101	0	0,49929	0,309166	2,60807	0,106321

Lineer modelin sınıflandırma tahminleri Tablo 5’de verilmiştir. Buna göre, model gözlemlenen 431 aşağı yönlü (-1) 10T hareketinin 250 tanesini doğru şekilde tahmin ederken, 181 tanesini yanlış olarak tahmin etmiştir. Benzer şekilde, model gözlemlenen 454 yukarı yönlü (1) 10T hareketlerinin 287 tanesini doğru şekilde tahmin ederken, 167 hatalı tahminde bulunmuştur. Ek olarak, modelin sabit (0) hareketleri tahmin yeteneği bulunmamaktadır. Bunun sebebinin sabit (0) durumların çok az sayıda olmasına bağlı olduğu düşünülmektedir. Buna göre, modelin genel olarak doğru tahmin performansı %57,6 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Lineer model sınıflandırma tahmin doğruluk oranları

	Tahmin: -1	Tahmin: 0	Tahmin: 1	Doğruluk Oranı
Gözlem: -1	250	0	181	58,005
Gözlem: 0	26	0	21	0
Gözlem: 1	167	0	287	63,216

10T ile yatırım bankaları hisse değerleri arasındaki ilişki düzeyi korelasyona göre hesaplandığında, birinci durumda mutlak en yüksek %26,1 iken, ikinci durumda mutlak en yüksek %32,8 olarak gerçekleşmiştir. Lineer model olarak ele alındığında ise, ilişki düzeyi %57,6 seviyelerine kadar çıkmıştır.

Günlük periyotlarda incelenen değişkenler arası ilişki düzeyleri, yaklaşım yöntemine göre farklılık göstermektedir. Bazı durumlarda, mikro düzeyde yapılan gözlemlerde tespit edilemeyen faktörler, daha geniş açılardan, büyük resme bakıldığında ortaya çıkabilmektedir. Bu amaçla, mevcut sürekli değişkenler haftalık, aylık ve yıllık bazda tekrar ele alınmıştır.

Değişkenlere ait gün sonu değerlerin, haftalık, aylık ve yıllık ortalamaları hesaplanmıştır. Böylece sıkıştırılmış yeni veri kümeleri elde edilmiştir. Benzer şekilde, yeni veri kümeleri için de kategorik değişkenler oluşturulmuştur. Tablo 6'da sürekli değişkenlerin, tablo 7'de ise kategorik değişkenlerin, zaman periyotlarına göre korelasyon değerleri verilmektedir.

Tablo 6. Sürekli değişkenlerin zaman periyotlarına göre korelasyon değerleri

		10T	GSD	KB	ML	CA
HAFTALIK	10T	1	-0,20633	-0,12535	-0,11383	-0,07824
	GSD	-0,20633	1	0,089809	0,181624	0,236569
	KB	-0,12535	0,089809	1	0,016267	0,083015
	ML	-0,11383	0,181624	0,016267	1	0,132234
	CA	-0,07824	0,236569	0,083015	0,132234	1
AYLIK	10T	1	0,227071	-0,17915	0,10659	0,050187
	GSD	0,227071	1	-0,02049	0,393353	0,424637
	KB	-0,17915	-0,02049	1	-0,13959	0,07496
	ML	0,10659	0,393353	-0,13959	1	0,26269
	CA	0,050187	0,424637	0,07496	0,26269	1
YILLIK	10T	1	-0,70173	0,263453	-0,27787	-0,91742
	GSD	-0,70173	1	-0,11171	0,822786	0,536344
	KB	0,263453	-0,11171	1	-0,17066	0,089059
	ML	-0,27787	0,822786	-0,17066	1	0,029471
	CA	-0,91742	0,536344	0,089059	0,029471	1

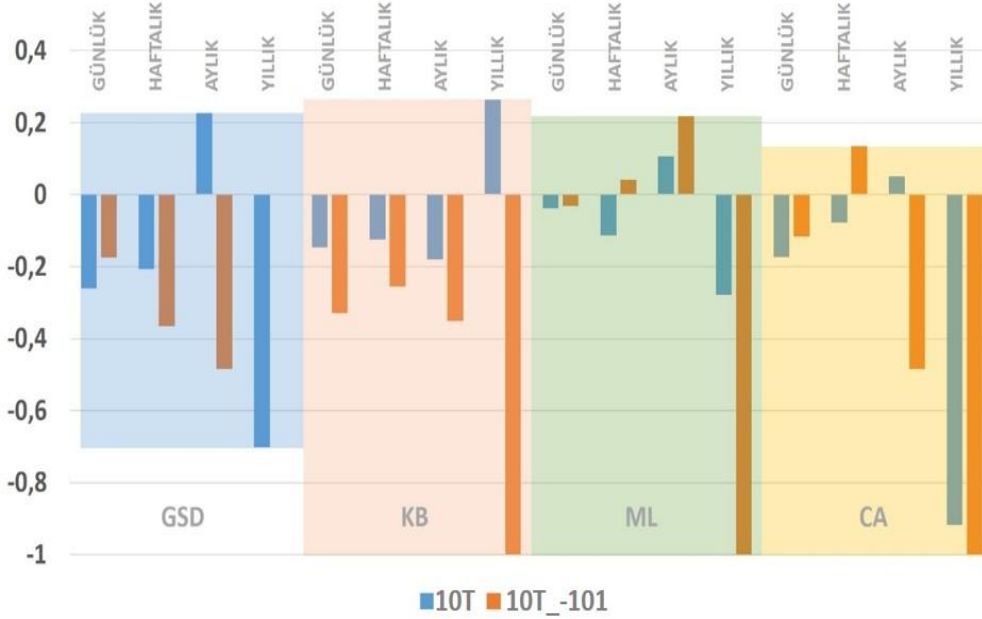
Elde edilen sonuçlara göre, özellikle CA'nın 10T ile korelasyonu oldukça dikkat çekici. Haftalık ve aylık bazda incelendiğinde, anlamlı seviyelere çıkamayan ilişki düzeyi, yıllık olarak incelendiğinde mutlak %91,7 seviyesine kadar çıkmaktadır. Bunun yanında, ML ve GSD değerlerinin korelasyonu yıllık düzeyde mutlak %82,3 seviyelerine çıkmaktadır. Bu durum tahvillerinin yanı sıra, yatırım bankalarının da birbirleriyle farklı düzeylerde etkileşim halinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Kategorik değişkenlerin zaman periyotlarına göre korelasyon değerleri

		10T_-101	GSD_-101	KB_-101	ML_-101	CA_-101
HAFTALIK	10T_-101	1	-0,366	-0,2549	0,041096	0,133641
	GSD_-101	-0,366	1	0,359477	0,041096	0,26
	KB_-101	-0,2549	0,359477	1	0,07355	0,256153
	ML_-101	0,041096	0,041096	0,07355	1	0,142339
	CA_-101	0,133641	0,26	0,256153	0,142339	1
AYLIK	10T_-101	1	-0,484536	-0,350254	0,217391	-0,484536
	GSD_-101	-0,484536	1	0,378238	0,037594	0,5
	KB_-101	-0,350254	0,378238	1	-0,15	0,214286
	ML_-101	0,217391	0,037594	-0,15	1	-0,088512
	CA_-101	-0,484536	0,5	0,214286	-0,088512	1
YILLIK	10T_-101	1		-1	-1	-1
	GSD_-101	0	1	0	0	0
	KB_-101	-1		1	0,5	1
	ML_-101	-1		0,5	1	1
	CA_-101	-1		1	1	1

Şekil 1'de sürekli ve kategorik değişkenlerin zaman periyotlarına göre korelasyon değerleri çubuk grafiğinde verilmiştir. Korelasyon değerlerinin günlük, haftalık, aylık ve yıllık periyotlarda değişimleri hem sürekli hem de kategorik düzeyde yapılan ölçümlere göre verilmiştir. GSD_-101'in 10T_-101 ile olan korelasyonu zaman periyodunun genişliğiyle doğru orantılı olarak artış gösterdiği açık şekilde gözlemlenmiştir. Benzer şekilde diğer değişkenler için de, yıllık periyotta korelasyon seviyeleri oldukça yüksek düzeydedir.

Şekil 1. Sürekli ve kategorik değişkenlerin zaman periyotlarına göre korelasyon değerleri

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye’de aktif olarak bulunan ve Borsa İstanbul’da düzenli işlem gören Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş., GSD Yatırım Bankası A.Ş., Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş ve Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş. dört yatırım bankasının BİST 100 değer hareketlerinin, on yıllık tahvil faiz gelirleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla hem tahvil gelirleri hem dört yatırım bankasının BİST 100 günlük gün sonu değer değişim yüzdelik oranları 2015-2020 yılları arasında kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Tahvil ve dört yatırım bankası olmak üzere beş veri setine ilişkin toplam 932 günlük senkronize veri toplanmıştır.

Yatırım bankalarına ait BİST 100 hisse değerlerinin on yıllık tahvil değerleri ile ilişkisini incelemek için bu bankaların hem tahvil değerleri hem de bir birleriyle olan korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Sonrasında ise, değer hareketlerinin yukarı/aşağı/sabit olmasına dayalı kategorik değişkenler oluşturulmuştur. Kategorik değişkenlerin arasındaki korelasyon gama ilişki katsayısıyla hesaplanmıştır. Ayrıca, tahvil faiz oranlarındaki değişime dayalı oluşturulan kategorik değişkenin bağımlı değişken olarak, yatırım bankalarından elde edilen kategorik ve sürekli değişkenlerin ise bağımsız değişkenler olarak belirlendiği bir lineer regresyon modeli oluşturulmuştur. Bu modelin tahmin doğruluk performansı %57,6 olarak hesaplanmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre, özellikle Credit Agricole Yatırım Bankası Türk A.Ş.’nin hisse değeri ile tahvil faiz değerleri arasındaki ilişkinin zaman periyotlarına göre gösterdiği değişkenlik oldukça dikkat çekicidir. Bu seviye mutlak % 91,7 düzeyindedir. Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş. ve GSD Yatırım Bankası A.Ş. arasındaki ilişki düzeyinin yıllık periyotta mutlak %82,3 seviyelerine kadar çıkması, banka hisse senedi değerlerinin on yıllık tahvil değerleri ile olan ilişkisini göstermektedir.

Çalışma sonuçları, ilgili sektörde faaliyet gösteren yatırımcılar için üç açıdan değerlendirilebilir:

1. Bir yatırım bankasının hisse senedi değer hareketleri, aynı piyasada faaliyet gösteren diğer yatırım bankalarına ait hisse senedi değer hareketleriyle bağıl bir ilişkiye sahiptir ve geleceğe yönelik yatırım projeksiyonunda bir parametre olarak kullanılabilir.

2. 10 yıllık tahvil değerleri ile yatırım bankalarına ait hisse senedi değerleri arasında kuvvetli bir istatistiksel ilişki mevcuttur. Bu durum, birbirinden bağımsız iki yatırım aracının, bir diğeri için geleceğe yönelik yatırım projeksiyonunda bir parametre olarak kullanılabilir olduğunu göstermektedir.
3. Hem tahvil hem de hisse senedi değerlerinin sahip olduğu oransal büyüklükler yanında, günlük, haftalık ve aylık olarak yukarı/aşağı yönlü değer hareketleri dikkate alındığında, bağımlı değişken olarak belirlenecek ilgili yatırım aracının gelecekte sahip olacağı değer için yukarı/aşağı yönlü hareketini öngörme noktasında oluşturulacak bir tahmin modelinin başarısının çok yüksek seviyelerde olacağı açıktır.

Ayrıca, bu çalışma sonucunun, yatırım bankalarının finansal parametreleri kullanılarak yapılacak ilişki düzey analizine yönelik yeni bir araştırma konusuna temel olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akbulak, Y., Kavaklı E. ve Tokmak A. (2004). *Kayıp yıllar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ali, B.J.A. ve Oudat, M.S. (2020). Financial risk and the financial performance in listed commercial and investment banks in Bahrain bourse. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 13 (129), 160-180.
- Aspal, P. K. ve Nazneen, A. (2014). An empirical analysis of capital adequacy in the Indian private sector banks. *American Journal of Research Communication*, 2 (11), 28-42.
- Astrauskaite, I. And Paskevicius, A.(2014). Competition between banks and bond markets; hardly impacted or softly complemented. *Procedia Economics and Finance*, 9, 111-119.
- Bacak, A. (2007). *Türkiye’de kalkınma ve yatırım bankacılığı ve finansal performanslarının değerlendirilmesi (Türkiye kalkınma bankası- TKB- incelemesi)*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi SBE. İşletme Anabilim Dalı, Muğla.
- Barun, M. ve Bariones, I. (2006). The development of bond markets around the world. *Manuscript, Universidad Adolfo Ibafez* (February). https://www.anderson.ucla.edu/documents/areas/fac/gem/bond_mkt.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Bayrakçı, G. N. (2022). Analysis of the factors affecting the profitability of banks in Turkey by lasso regression. *AYBU Business Journal*, 2(1), 46-57.
- BDDK (2020). *Kalkınma ve yatırım bankaları*. <https://www.bddk.org.tr/Kuruluslar-Kategori/Bankalar/1> (Erişim Tarihi: 17.10.2020).
- BIST (2020). *Piyasalar ve endeksler*. <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/862/piyasalar> (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Bigpara (2020). *BIST Üyesi kalkınma/yatırım bankaları*. <http://bigpara.hurriyet.com.tr/bilgi/bist-uyeleri/yatirim-kalkinma-bankalari/> (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Bloem, M. P. and Mahieu, R. J. (2013). Factor decomposition and diversification in european corporate bond markets, *Journal Of International Money And Finance*, 32, 194-213.
- Bowerman, B. L., O’Connell, R. T., Murphree, E. S. ve Orris, J. B. (2013). *İşletme istatistiğinin temelleri*, (N.Orhunbilge, Çev.). Ankara: Nobel.
- Bulut, C. ve Canbolat, Y.B. (2003). Türkiye ekonomisinde artan kamu açıklarının enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru üzerindeki etkileri, *Journal of Qafkaz University*, 13-28.

- Çelik, İ. E. (2011). *Türk bankacılık sektöründe yatırım bankacılığı uygulaması ve ekonomiye etkisi*. (Yayınlanmış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı. İstanbul.
- Çevik, H.,H. (2013). *Türkiye'nin kısa dönem elektrik yük tahmini*, (Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Daily News (2015). Istanbul exchange names finance professor as chairman ahead of IPO. <https://www.hurriyetdailynews.com/istanbul-exchange-names-finance-professor-as-chairman-ahead-of-ipo-80474> (Erişim tarihi: 04.06.2021).
- Demir, Y., ve Terzioğlu, M. (2014). Menkul kıymet yatırım ortaklıklarının imkb 100 endeksi üzerine etkisi: çok değişkenli regresyon analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 47-59.
- Ekinci, A. ve Gül, E. (2003). Türkiye'de para arzının makroekonomik değişkenler üzerinde etkisinin ekonometrik analizi: 1990–2002 dönemi uygulaması, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 1–13.
- Ergün, S. (2015). *Banka tahvil ihraçlarının firma değerine etkisi: Borsa İstanbul'da bir uygulama*. (Yayınlanmış yüksek lisans). Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı, Bolu.
- Ferreira, M., Miguel, A., ve Ramos, S. (2006). The determinants of mutual fund performance: a cross-country study, *Spectrum*, 28, 1-54.
- Freixas, A. and Rochet, J. C. (2008), *Microeconomics of banking*, Boston: MIT Press.
- Geddes, A., Schmidt, T.S. ve Steffen, B. (2018). The multiple roles of state investment banks in low-carbon energyfinance: An analysis of Australia, the UK and Germany. *Energy Policy*. 115, 158-170. Doi:10.1016/j.enpol.2018.01.009
- Gemici, K. ve Lai, K. P. Y. (2020) How 'global' are investment banks? An analysis of investment banking networks in Asian equity capital markets, *Regional Studies*, 54(2), 149-161, Doi: 10.1080/00343404.2019.1584393
- Hadımoğulları S. ve Kaderli, Y. (2019). Türkiye'de tahvil piyasası ve tahvil yatırım getirilerinin alternatif yatırım araçları ile karşılaştırılması. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*; 11(43), 454-461.
- İslamoğlu, E., ve Bulut, H. An Application for central bank foreign exchange reserves: comparison of classical and robust regression methods. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 91-103.
- Jaffee, D. ve Andrei, S. (1988). *Costs of financial distress, delayed calls of convertible bonds and the role of investment banks*. Chicago: Princeton University.
- Karahanoglu, İ. (2017). Türk kalkınma ve yatırım bankalarının aktif karlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 50 (2), 167-186.
- Karlı, M., (2005). *Sermaye piyasası borsa menkul kıymetler*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kirazcı, A. D. (2005). *Yapılandırılmış menkul kıymetler*. Sermaye Piyasası Kurulu Ortaklıklar Finansmanı Dairesi. Yeterlik Etüdü. Ankara. <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/383> (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Koç, S., Bağcı, A. ve Işık, K.(2016), Kalkınma ve yatırım bankalarının performansları açısından değerlendirilmesi: Türkiye ölçeği (2002-2012). *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (1), 227-256.

- Lewis, S.L., Montgomery, D.C. ve Myers, R.H. (2001). Confidence interval coverage for designed experiments analyzed with GLMs. *Journal of Quality Technology*, 33, 279-292.
- Massa, M., Zaldokas, A., (2014). Investor base and corporate borrowing: evidence from international bonds, *Journal Of International Economics*, 92, 95-110.
- McCullagh, P. ve Nelder, J.A. (1989) *Generalized linear models*. 2nd Edition, London: Chapman and Hall.
- Myers, R.H., Montgomery, D.C. ve Vining, G.G. (2001). *Generalized linear models with applications in engineering and the sciences*. New York: John Wiley & Sons.
- Neumayer, E., (2003), The determinants of aid allocation of regional multinational development banks and united nations agencies, *International Studies Quarterly*, 47(1), 101-122.
- Oudat, S.M. ve Ali, B.J.A. (2021). The Underlying effect of risk management on banks' financial performance: an analytical study on commercial and investment banking in Bahrain. *Elementary Education Online*, 20(5), 404-414. doi: 10.17051/ilkonline. 2021.05.42
- Özdemir, Ö. (1999). *Hisse senedi ile değiştirilebilir tahviller, Türk sermaye piyasasında uygulanabilirliği, öneriler*. Sermaye Piyasası Kurulu Ortaklıklar Finansmanı Dairesi. Yeterlik Etüdü. Ankara. <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/467>. (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Redcliff, Michael. (1987), *Sustainable development, exploring the contradictions*, Routledge. New York.
- Resmi Gazete (1992). *Tahvillerin kurul kaydına alınmasına ilişkin esaslar tebliği*. Seri: II, No: 13. tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21284_1.pdf erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Roon, de Frans and Veld, C. (1998). “Announcement Effects of Convertible Bond Loans and Warrant – Bond Loans: An Empirical Analysis for The Dutch Market”. *Journal of Banking and Finance*, 22, 1481 – 1506.
- Rybczynski T.M., (1996). *Investment banking:its evolution and place in the financial system, investment banking theory and practise*. 2nd edn. Euromoney Books. London.
- Samıkaş, M. C. ve Düzakın, H. (2012). Türkiye’deki a ve b tipi yatırım fonlarının performans analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 391-410.
- Sarı, B. (2014). *Hisse senetleri getirilerinin lojistik regresyon ve doğrusal regresyon modelleri ile bir analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Sermaye Piyasası Kurulu, (1982). 12.5.1982 tarihli ve 17692 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Seri, 2, 2 sayılı “Tahvillerin Halka Arzına İlişkin Esaslar”.
- Sermaye Piyasası Kurulu, (2013). *Borçlanma araçları tebliği*. (7/6/2013 tarihli ve 28670 sayılı Resmi Gazete ’de yayımlanmıştır. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/03/20170308-7.htm> (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Sofi, N., Arifin, R. ve Priyono, A. A. (2017). Pengaruh e-commerce strategy, service performance dan kepuasan sebagai moderating variable terhadap loyalitas nasabah bank bri unisma malang. *Jurnal Ilmiah Riset Manajemen*, 6(1).
- Süer, S. (2007). *Uluslararası piyasalarda alternatif finansman kaynakları açısından özel sektör tahvil fiyatlaması; uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Şen, Ayşe, (2004). *Yatırım bankacılığı ve sermaye piyasaları*. Yeterlilik Etüdü. SPK. İstanbul.

- Şendoğdu, A.A. (2014). Özel kamu ve katılım bankalarında müşteri memnuniyet ve müşteri sadakatine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(1), 91-106.
- Şenel, C., ve Şekeroğlu, S. (2019). Yatırım ve kalkınma bankalarının etkinliklerinin vza yöntemiyle analizi ve türk bankacılık sektöründe bir uygulama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. 54(1), 565-580.
- Tayyar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K. ve Mandi, E. (2020). Covid-19 krizinin Türkiye'deki sektörler üzerinde etkileri: Borsa İstanbul sektör endeksleri araştırması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Salgın Hastalıklar Özel Sayısı. 293-320.
- TBB (2020). *Türkiye bankacılık sistemi iye bankalar bilgisi*. https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_Listesi.asp?tarix=23/11/2018 (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Thumrongvite, P., Kim Y. ve Pyun, C. S. (2013). Llinking the missing market: the effect of bond markets on economic growth, *International Review Of Economics And Finance*, 27, 529-541.
- Ünal, O. K., (1998). Sermaye piyasalarında hisse senedi ile değiştirilebilir tahviller, *Yaklaşım Dergisi*, 69, 31-39.
- Vatansver, M. ve Hepsen, A. (2013). Determining Impacts on Non-Performing Loan Ratio in Turkey, *Journal of Finance and Investment Analysis*, 2(4), 119-129.
- Wadud, M. (2017). Determinants of Share Prices of Listed Commercial Banks in Bangladesh. *ONE Bank Limited*, September 17. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3106243> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3106243>
- Yetkin, M.A. (2020). Korona virüsün borsa İstanbul'a etkisi üzerine bir araştırma ve stratejik pandemi yönetimi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(2) Doi: 10.29106/fesa.736419

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Büyük Verinin Pazarlama Karması Üzerindeki Etkileri

The Effects of the Big Data Concept on the Marketing Mix

Dr. Öğr. Üyesi Erkan BİL¹, Araş. Gör. Murat ÖZKAYA²

Öz

Bu çalışmada, büyük veri kavramının pazarlama karması üzerindeki etkileri incelenmiştir. İlk olarak, pazarlama karması açıklanıp, pazarlama karmasının 4P'si sunulmuştur. Pazarlama karmasının her bir elemanını yani ürün (product), fiyat (price), dağıtım (place) ve tutundurma (promotion) kavramları ayrı ayrı açıklanmıştır. Daha sonra, büyük veri ve büyük veri analizinin özelliklerinden kısaca bahsedilmiştir.. Büyük verinin pazarlama karması bileşenleri üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Son olarak, yapılan bu incelemelerin sonuçları bir başlık altında toplanmıştır. Yapılan araştırmaların sonucunda büyük veri analizinin pazarlama karmasının elemanlarının ele alınış biçimlerinde çeşitli değişiklikler oluşturduğu görülmüştür. Büyük veri analizi ve büyük veri sayesinde amaçlara daha uygun stratejilerin belirlenmesinin daha kolaylaştığı incelenen çalışmalardan tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük veri, pazarlama karması, dijitalleşme, pazarlama stratejileri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, the effect of the big data concept on the marketing mix is investigated. Firstly, the marketing mix and present the 4P of the marketing mix are explained. Then, the each element of the marketing mix, such as price, product, place and promotion, are described. Later, the big data and big data analytics are briefly mentioned. Then, the effects of the big data concept on the each element of the marketing mix are analyzed separately. Finally, the results are summarized. As a result of the researches, it has been seen that big data analysis has created various changes in the way the elements of the marketing mix are handled. It has been determined from the studies examined that it has become easier to determine strategies that are more suitable for the purposes by the big data analysis and big data.

Keywords: Big data, marketing mix, digitalization, marketing strategies

Paper Type: Research

Giriş

Amerikan Pazarlama Derneği'nin (APD) 2017 yılında yaptığı tanıma göre, pazarlama faaliyeti tüketiciler, müşteriler, partnerler ve topluluklar için değer oluşturma, iletişim kurma, teslim etme ve karşılıklı tekliflerin sunulması gibi aktiviteleri kapsayan geniş bir süreçtir (AMA, 2021). Müşteri ihtiyaçları, istekleri ve talepleri pazarlama kavramının üzerine inşa edildiği yapı taşlarıdır. Diğer bir deyişle, insanların ihtiyaçlarını anlayıp, bu ihtiyaçlara yönelik en iyi ürünü veya hizmeti en uygun şekilde sunmak pazarlama faaliyetinin en önemli işlevidir. İşletmeler, APD' nin yaptığı bu tanımdaki faaliyetleri yerine getirebilmek için tüketicileri en iyi şekilde tanımak amacıyla çeşitli çalışmalar ve araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmaların sonucunda işletmeler tarafından uygun stratejiler belirlenerek, işletmeler en uygun ürünlerini ve hizmetlerini tüketicilere en doğru şekilde sunarlar.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, erkanbil@comu.edu.tr

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, murat.ozkaya@comu.edu.tr

Günümüzde pazarlama faaliyetleri müşteri merkezli bir hal almıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, işletmeler müşterilerini tanımak ve onların ihtiyaçlarını en iyi şekilde anlayabilmek için pazarlama araştırması yapmaktadır. Pazarlama araştırmasının tanımı Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre şu şekildedir: Pazarlama araştırması tüketiciyi, müşteriye ve halkı pazarlamacıyla bilgi yoluyla birleştiren bir fonksiyondur—pazarlama fırsatlarını ve sorunlarını tanımlamak için kullanılan bilgileri elde etmek; bu bilgilere dayalı pazarlama eylemleri oluşturmak, süzmek ve değerlendirmek; pazarlama performansını izlemek ve pazarlamanın bir süreç olarak anlaşılmasını geliştirmek gibi faaliyetler bütünü kapsayan bir süreçtir (AMA, 2021). Bu tanımda verilen bütün faaliyetlerin sonucunda işletmeler kendilerine en uygun pazarlama stratejisini oluşturmaktadır. Pazarlama stratejisini müşteri değeri oluşturmak ve üretici ile tüketici arasındaki karşılıklı çıkarları en yüksek seviyede tutan bir ilişki yaratmayı hedefleyen stratejik adımlar şeklinde tanımlanabilir (Kotler & Armstrong, 2018). Pazarlama araştırması sonucunda karar verilen stratejiler neticesinde işletme, hedef kitlesinin istek, talep ve ihtiyaçları karşılayabilmek için bütünlüklük pazarlama karmasını geliştirmeye başlamaktadır.

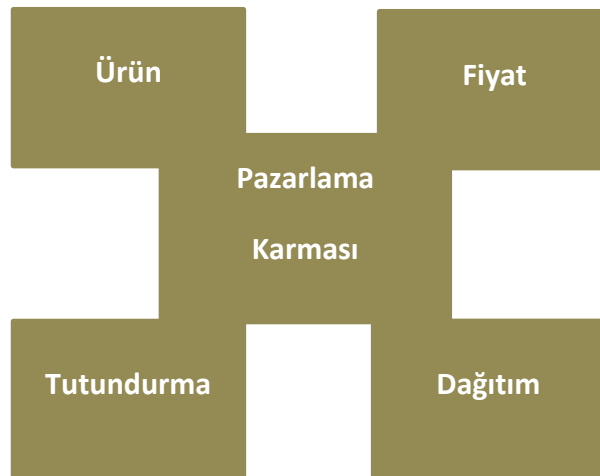
Pazarlama karması kavramının ilk olarak 1965 yılında Borden tarafından ortaya konulduğu kabul edilmektedir (Borden, 1965). Pazarlama karması kavramının en temelinde dört eleman bulunmaktadır. Bunlar, ürün (product), fiyat (price), tutundurma (promotion) ve dağıtım (place) şeklinde sıralanabilir. Bu bileşenler İngilizce karşılıklarından dolayı pazarlama karması kavramının 4P'si olarak bilinmektedir. Pazarlama karması zaman içinde çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve değişimler geçirerek daha fazla eleman içeren yeni formlar oluşturmuştur fakat en temel 4 bileşen yerini korumuştur. Pazarlama karmasının bileşenleri üzerine yapılan eleştiriler ve yeni eklenen bileşenleri daha detaylı bir şekilde incelemek için Goi'nin (2009) çalışmasına bakılabilir. Pazarlama karmasına eklenen bazı bileşenler ve kimler tarafından eklendikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 1. Pazarlama karması için yapılan bazı öneriler

Yazar	Önerilen Bileşenler
Kotler (1984)	Politik Güç, Toplum Düşüncesi
Doyle (1994)	Servis, Personel
Goldsmith (1999)	Kişiselleştirme, Kişi, Fiziksel Varlıklar, Prosedürler
Lawrence et al.(2000)	Paradoks, Perspektif, Paradigma, İkna, Tutku

Kaynak: Goi, 2009

Şekil 1. Pazarlama karması

Kaynak: Kotler & Armstrong, 2018

Ürün: İşletmenin, tüketicilerine sunduğu mal ve hizmetler bütünü olarak tanımlanabilir (Kotler & Armstrong, 2018). Bir işletme için ilk değişken üründür. Bu nedenle ürünü pazara sunmadan önce işletme bir takım sorulara cevap vermek durumundadır (Kanth, 2015). Örneğin: Müşteri üründen ne beklemektedir? Ürün ne tür ihtiyaçlara cevap veriyor? Ürün müşteri ihtiyaçlarına cevap veriyor mu? Gözden kaçan herhangi bir özellik var mı? Müşteri ürünü nasıl ve nerede kullanacak? Rakip ürünlerden farkı nelerdir?

Bir işletme ürünü ile ilgili yukarıdaki ve benzeri sorulara net bir şekilde cevap verebilmelidir. Böylece ürünün gerçekten tüketiciye hitap edip etmediğini, pazarda ürünün talep görüp görmeyeceği hakkında öngörüler elde etmiş olur.

Fiyat: Müşterilerin bir ürüne sahip olmak için yapacağı harcama miktarı şeklinde kısaca tanımlanabilir (Kotler & Armstrong, 2018). Bir ürünün fiyatı birden fazla değişkene bağlıdır ve bu sebeple sürekli bir değişkenlik göstermektedir. Fiyatlamadaki en önemli kriterlerden bazıları ürünün maliyeti, reklam ve pazarlama giderleri, lojistik giderleri olarak kabul edilebilir. Üründe sorulan sorulara benzer şekilde işletme fiyatlandırma stratejisini belirlerken de bazı sorulara cevap aramalıdır (Kanth, 2015). Bu sorulardan birkaçı şu şekildedir: Hizmetin ya da ürünün müşteri için değeri nedir? Müşteri fiyat konusunda hassas mı? İşletmenin sunacağı fiyat rakipleriyle yarışabilecek mi?

Bir işletmenin temel amacı kar etmek olduğu için fiyatlama pazarlama karmaşasının en karmaşık bileşeni olarak düşünülebilir.

Dağıtım: Tüketicilerin ürünlere ulaşabilmesini sağlayan faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Kotler & Armstrong, 2018). Ayrıca, dağıtım, ürünün satın alındığı yer olarak da tanımlanabilir. Dağıtım stratejileri belirlenirken değerlendirilmesi gereken bazı sorular şöyledir (Kanth, 2015): Müşteriler ürünü almak için nelerlere bakıyor? İşletme doğru dağıtım kanallarına nasıl ulaşabilir? Rakip işletmeler bu konuyla ilgili nasıl bir tutum sergiliyor?

Doğru bir şekilde dağıtım yapılmayan ürünler doğru müşterilere ulaşamayacağından dolayı bu ürünlerin herhangi bir değeri olmayacaktır. Bu durumda da işletmenin kar etmesi söz konusu olmayacak aksine pazara iyi bir ürün sürmüş olmasına rağmen zarar etme ihtimali ortaya çıkacaktır.

Tutundurma: Ürünün faydalarını tüketiciye anlatarak ürünü almaya ikna etme aktiviteleri olarak kısa bir şekilde tanımlanabilir (Kotler & Armstrong, 2018). Tutundurma faaliyetleri arasında reklam, halkla ilişkiler, bireysel satışlar, satış promosyonları sayılabilir. İşletmenin tutundurma faaliyetlerini yürütürken kendisine sorabileceği bazı sorular şu şekildedir (Kanth, 2015): Basılı ya da görsel medyada en iyi reklam zamanı ne zamandır? Rakip firmaların tutundurma faaliyetleri nelerdir ve işletmenin tutundurma faaliyetlerine olası yan etkileri nelerdir? Hedef pazara, pazarlama mesajlarını nerede ve ne zaman en iyi şekilde ulaştırabiliriz?

1. Bir Pazarlama Karmaşı Örneği (Kotler & Armstrong, 2018)

Ford, Escape modeli araçlarını pazara birbirinden farklı özellikler içeren birkaç model şeklinde piyasaya sürmektedir. Bu araçları çok geniş bir garanti kapsamında pazara çıkarmaktadır (Ürün). Escape modeli için tavsiye edilen satış fiyatı sunan Ford, araçlarını neredeyse hiçbir zaman bu fiyat üzerinden satmamaktadır. Müşteriye pazarlık hakkı tanımaktadır ve eski aracını almayı teklif etmektedir (Fiyat). Ford dünya çapında yetkili bayiler seçmekte ve bu seçimlerinde titiz davranmaktadır. Seçtiği bayilerini en iyi şekilde desteklemektedir (Dağıtım). Çeşitli sosyal medya platformları üzerinden müşterileriyle iletişim kurmaktadır. Yetkili bayiler de potansiyel müşterilere ilgili ve alaka göstererek ürünler hakkında onları bilgilendirmektedir (Tutundurma).

3,5 milyar insanın sosyal medya kullandığı ve genel olarak günlük ortalama 3 saatlerini sosyal medyada geçirdiği bilinmektedir (Mohsin, 2020). Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucunda işletmeler pazarlama araştırmaları için dijital veriler kullanmaya

başlamıştır. Dijital veriler, sosyal medya paylaşımları, sitelere yüklenen fotoğraflar, ürün yorumları ve değerlendirmeleri, mesajlaşmalar şeklinde depolanmaktadır. Bu depolanan ve çeşitli amaçlar için analizleri yapılan verilerin boyutları terabaytları aşmaktadır. Bunun sonucunda ise son yıllarda sıkça karşılaştığımız büyük veri ve büyük veri analizi kavramlar ortaya çıkmaktadır.

2. Yöntem

Çalışmanın devam eden bölümlerinde yer alan bilgiler literatür taramaları sonucunda derlenmiştir. Pazarlama karmasının elemanları seçilirken sadece 4P'nin ele alınmasının sebebi pazarlama karması ile ilgili başta hizmet temelli olmak üzere 7P ve yapılan diğer sınıflandırmalarda 8P, 9P, 10P ve 11P gibi farklı yaklaşımlara rastlanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucu literatürde sıklıkla kullanılan ve büyük veri ile ilişkilendirilebilen 4P pazarlama karması tercih edilmiştir (Tariq Khan (2014); Muala & Qurneh (2012); Rafiq & Ahmed (1995)). Literatür araştırması yapılırken nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, konuyla ilgili anahtar kelimeler “büyük veri ve pazarlama”, “pazarlama karması ve büyük veri”, “büyük veri analizi ve pazarlama” ve türevleri hem Türkçe hem de İngilizce olarak kullanılmış ve araştırılmıştır. Çalışmanın amacı konuyla ilgili Türkçe literatürde farkındalık oluşturmak olduğu için araştırma yapılırken veri tabanı olarak özellikle “DergiPark” seçilmiştir. Literatürdeki yabancı kaynaklara ulaşabilmek için geniş bir veri tabanı olan “ScienceDirect” kullanılmıştır ve uygun bulunan çalışmaların içerikleri kullanılmıştır. Kullanılan veritabanlarında ilgili anahtar kelimeler taratılmış ve konuyla ilgili olan ilk 10 sayfadaki, en çok atıf alan ve konuyla ilişkili olan makaleler kullanılmıştır.

2.1. Büyük Veri ve Büyük Veri Analizi

Dijital ortamlardan toplanan ve hacim, hız, çeşitlilik gibi özelliklere sahip verilere büyük veri denir (Lycett, 2013; Erelles, Fukawa, Swayne, 2016). Bazı kaynaklar büyük veri için ek özellikler vermektedir. Bunlar gerçeklik, değişkenlik, görselleştirme olarak sıralanabilir. Büyük verinin ve büyük veri analizinin özelliklerini aşağıdaki tablolarda kısaca sunulmuştur (Bil ve Özkaya, 2021).

Tablo 2. Büyük verinin özellikleri

Özellik	Büyük Veri
Hacim	Büyük(Terabayt, Petabayt)
Hız	Hızlı (Sürekli)
Çeşitlilik	Çok
Aranan Cevap	Veriler arası düzen
Fiziki Merkezilik	Büyük hacim, çeşit miktarı, yüksek hız
Veri Koruma ve Saklama	Geleneksel depolama kapasiteleri dışında

Kaynak: Lycett, 2013; Erelles, Fukawa, Swayne, 2016

Tablo 3. Büyük veri analizinin özellikleri

Uygulama	Genellikle çevrimiçi satışlar, arama motoru ve göz takip teknolojilerini kullanarak çevrimiçi medyadaki reklamlar, sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, dinamik fiyatlandırma üzerine uygulanır.
Özellikleri	Açık, heterojen, çok boyutlu, evrilen ve dinamik, gerçek zamanlı, yapılandırılmamış, yarı-yapılandırılmış, yapılandırılmış, sezgisel merkezli, gigabayttan terabayta, teknoloji odaklı.
Temel Teknikler	Arama motoru optimizasyonu, desen(pattern) tanıma, semantik indeksleme, metin analizi, coğrafi kodlama, tıklama akış analizi, otomatik karar verme. Spark SQL, NoSQL, Java, R, Python gibi teknolojilerle uyumlu.

Kaynak: Xu, 2016

Büyük veri analizinin en önemli avantajı gerçek zamanlı veriyi işletmeye sağlayabilmesidir. Böylece müşterilerin isteklerini ve ihtiyaçlarını anlık olarak analiz edebilen işletmeler pazara yönelik daha iyi stratejiler üretebilmektedir. Diğer bir deyişle, işletmeler pazarlama karmasının elemanlarını en iyi şekilde analiz edip, en uygun çözüm ve stratejileri oluşturabilmektedir. Çalışmamıza temel olacak gerekli tanım ve kavramları böylece sunulmuştur. Buradan itibaren çalışmamızın ana konusu olan büyük veri analizinin pazarlama karmasının elemanları üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Bu çalışmada Türkçe literatürde yeterince çalışılmamış olan pazarlama ve büyük veri kavramlarını bir araya getirerek literatürdeki bu boşluğu kısmen de olsa giderebilmek hedeflenmektedir. Buna, ek olarak büyük verinin pazarlama karması üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışma Türkçe literatürde bulunamamıştır. Bu sebeple bu iki kavramın bir araya getirilmesiyle araştırmacılara yol gösterme potansiyeli olan bu çalışma bu açıdan da ayrıca önem taşımaktadır.

3. Büyük Veri ve Pazarlama Karması İlişkisi

Bu bölümde büyük veri analizinin pazarlama karmasının elemanları olan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Her bir eleman için büyük veri analizinin faydaları sunulmuştur.

3.1. Fiyat ve Büyük Veri

Şirketler bir müşterinin bir ürün için ödemeye istekli olduğu en uygun fiyatı bulmak zorundadır (McKinsey, 2015). Az miktarda ürün çeşitliliğine sahip işletmeler için belli başlı bazı kriterleri hesaba katarak fiyatlandırma yapmak kolayken geniş ürün yelpazesine sahip işletmeler için bu durum son derece zordur. Fiyatlandırma, işletmenin kar yapması için en kritik elemanlardan biridir. Bu nedenle işletme pazara ürün çıkarmadan önce fiyat konusunu detaylı bir şekilde analiz etmelidir. Bu analizleri çeşitli yöntemlerle yapabilir, geleneksel yöntemler ile pazar araştırması yaptıktan sonra elde edilen verileri kullanarak fiyat belirleme yolunu seçebilir ya da daha yeni ve modern yöntemler ile anlık verileri kullanarak daha kapsamlı ve verimli analizler yapabilir. Geleneksel yöntemler çalışmanın kapsamı dışında kaldığından ilerleyen bölümlerde değinilmemektedir.

Büyük veri analizi ile fiyatlandırma çalışmaları sonucunda firmaların daha iyi sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Müşterilerin ürünü nasıl kullandığını bilen işletmeler daha iyi fiyatlandırmalar yapabilmektedir (Porter & Heppelman, 2014). Ayrıca, belli sensörlere sahip ürünler firmalara ürün takibi açısından fayda sağlamaktadır. Böylece firmalar ürünün izini sürerek müşterinin ürünle olan ilişkisini göz önünde bulundurarak fiyatlandırma yapabilmektedir (Chui & Löffler, 2010). Örnek olarak, akıllı telefonlardaki günlük aktivite takipleri ilgili firmaya telefon kullanıcısının verilerini aktarmaktadır. Firmalar bunları analiz ederek müşterinin karşılaşabileceği olası sağlık problemlerini öngörüp müşteriye özel fiyatlarla egzersiz aletlerini satmayı teklif edebilmektedir. 2005 yılında Pensilvanya Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmada katılımcıların %70'inin firmaların müşteriye özel fiyat teklifleri yaptığını bilmediği ifade edilmiştir (Klooper, 2016).

Amazon 2002 yılında büyük veri analizini kullanarak DVDler üzerinden dinamik fiyatlandırma çalışmaları yapmıştır (Klooper, 2016). İnternet tarayıcılarının kullandığı çerezler (cookies) sayesinde müşterilerin çevrimiçi yaptığı tüm araştırmalar takip edilebilir hale gelmiştir (Lowrey, 2010). Bütün bunlara ek olarak artan internet kullanımı sayesinde, yani artan kullanıcı sayısına paralel olarak büyük veri analizinin yapısı gereği daha doğru fiyatlandırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Büyük veri analizi sayesinde, fiyatlandırma için sorulan sorulardan biri olan “Rakip firmaların fiyatlar hakkındaki tutumları nelerdir?” sorusuna cevap bulmak kolaylaşmıştır. Bu analizler sonucu olası rakip firmalar ortaya çıkmakta ve bunun yanı sıra potansiyel rakip

ürünleri ve içerikleri keşfedilmektedir. Böylece, firmalar fiyatlandırma konusunda daha fazla veri topladığı gibi daha doğru fiyatlar belirleyebilmektedir. (Fan vd., 2015).

Büyük veri ve fiyatlandırma ilişkisine bir örnek olarak Drayer'in (2013) çalışmasında sunduğu spor pazarları verilebilir. Drayer çalışmasında büyük veri, diğer gelişmiş veri toplama yöntemleri ve veri analiz yöntemleri kullanılarak daha yaratıcı ve karmaşık fiyatlandırma stratejilerinin oluşturulabildiğini ifade etmiştir. Aynı çalışmada büyük veri kullanımı ile fiyatlandırma arasında potansiyel olarak pozitif ve negatif sonuçların olduğundan da bahsedilmiştir (Drayer & Rascher, 2013).

Büyük veri analizi kullanılarak yapılan fiyatlandırmaların daha başarılı olacağı ve işletmelerin pazardaki paylarını arttıracığı ya da koruyacağı, işletmeleri daha rekabetçi hale getireceği yukarıdaki çalışmalardan anlaşılmaktadır.

3.2. Ürün ve Büyük Veri

Tahmin etme ve öngörme analizleri işletmelerin yönlerini belirlemede daha verimli ve etkin kararlar verebilmesinde kritik rol oynamaktadır (Demirkan & Delen, 2013). Bu tür analizler işletmenin karar aşamalarının her birine uygulanabildiği gibi pazarlama stratejilerine de uygulanabilir. Pazarlama karmasının elemanlarından biri olan ürün için de bu tür analizler büyük veri kullanılarak başarı ile uygulanabilir. Sosyal medyadan ya da özellikle ürün değerlendirmelerinden elde edilen veriler büyük veri yığınları kullanılarak analiz edildiğinde müşterilerin üründen neler beklediği, üründe olması ya da olmaması gereken özelliklerin neler olduğunun belirlenmesi gibi soruların yanıtları bulunabilir. Böylece müşteriler için en iyi ve en uygun ürün pazara sunulabilir.

Teknolojik ürünlerdeki çeşitli sensörler ve takip algoritmaları sayesinde insanların aktiviteleri gerçek zamanlı bir şekilde gözle görülmeden dahi izlemeye imkân sağlamaktadır. Bunun sonucunda gerçek dünyayı sanal bir ortamda analiz etme fırsatı oluşmaktadır (Atzori vd., 2010). Bunun sonucunda, üreticiler ve işletmeler müşterilerine sürekli bir ürün desteği sağlamaktadır. Buna ek olarak, müşterilerine yeni ürün özellikleri ve servisleri sunabilmektedir (Klooper, 2016). Yeni bir ürün alan her bir müşteri buna karşılık ürünü aldığı firmaya daha fazla bilgi sağlamak ve böylece firmalar ürünlerini bu ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden şekillendirmektedir.

İşletmelerin en büyük problemlerinden birkaçı müşteri ihtiyacını anlama süreci ve müşteri ile işletme arasındaki boşluğu doldurma istekleridir. Akıllı ürünlerin kullanımı ve büyük veri analizlerinden elde edilen sonuçlar işletmelerin bu ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bunun sonucunda da elde edilen veriler sayesinde işletmeler için müşteri davranışlarını ve ihtiyaçlarını tahmin etmek kolaylaşmaktadır (Mayınka, 2015). Bu konuya örnek olarak IBM verilebilir. IBM elde ettiği büyük veri analizleri sonucu müşterilerine doğrudan müşteri ihtiyacına yönelik ürünler sunmaktadır. Bu da müşteriyi memnun ederken IBM'in rekabet gücünü arttırmaktadır (Armstrong, 2015).

Ayrıca tüketicilerin önemli bir inovasyon kaynağı olduğu bilinmektedir (Flowers vd., 2008). Büyük veri analizleri yapan bir işletme de müşterilerin fikirleri ve düşüncelerini tespit edebileceğinden kendisi de daha inovatif ürünler üretebilme yetisine sahip olacaktır. Yeni ürün geliştirme aşamasında fikirler geleneksel yöntemler ile elde edilen bilgiler sayesinde müşteri şikâyetleri, satışlar ile gecikmeli bir şekilde belirlenirken, büyük veri analizleriyle gerçek zamanlı olarak belirlenebilmekte ve bunun sonucunda da ürünler için sürekli bir adaptasyon, güncelleme yapılabilmektedir (IBM, 2015). Mikalef vd. 2020 yılında yaptıkları çalışmada işletmelerin büyük veri kapasitelerinin işletmelerin ve dolayısıyla ürünlerinin inovasyon seviyelerini pozitif yönde etkilediğini göstermiştir (Mikalef vd., 2020).

Literatürdeki çalışmalarında işaret ettiği üzere büyük veri analizinin ürün ve ürün geliştirme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. İşletmelerin daha nokta atışı

ürünleri tasarlayıp pazara sürebilmeleri için müşteri istek, talep ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde analiz etmesi gerektiği görülmektedir.

3.3. Dağıtım ve Büyük Veri

Konum, pazarlama analizinde dikkatle araştırılması gereken en önemli boyutlardan biridir (Fan vd., 2015). Bir ürün için iyi bir şekilde belirlenmiş konum, müşteri ihtiyaçlarını karşılama problemi için en önemli çözüm basamaklarından biridir (Fan vd., 2015). Konumun doğru belirlenmesi ise ilgili bölgelerdeki müşterilerin sağladığı verilerin doğru bir şekilde analizi ile mümkündür. Bazı bilim adamları konumu ürünün hedeflenen müşteri için bulunabilmesi olarak değerlendirirken bazıları ise işletmenin o ürünü ya da hizmeti nihai tüketiciye nasıl ulaştıracağı olarak ifade etmektedir (Riaz & Tanveer (n.d.), (Goi, 2011).

Sosyal medya kullanımının ve internet ortamında yapılan alışveriş miktarının artması neticesinde küresel olarak toplanan veriler bölgesel olarak sınıflandırılıp, incelenebilmektedir. Bu verilerin büyük verilerin analizlerine tabi tutulması sonucunda ise bir ürün için ilgili pazarın doğru pazar olup olmadığı, o bölgedeki potansiyel tüketicilerin bu ürüne karşı ilgileri analiz edilebilmektedir. Bu analizler neticesinde hem işletme ürününü doğru pazara sürer hem de müşteri aradığı ürünü kendi çevresinde kolay bir şekilde bulabildiği için müşteri tatmini sağlanmaktadır.

Öte yandan, dağıtımın ürünün bir bölgeye ulaştırılması açısından ele alacak olursak işletmenin öncelikle bir tedarik zinciri oluşturması gerekmektedir. Uygun bir tedarik zincirinin oluşturulması için bazı değerlendirilmesi gereken bazı kriterler sunulmuştur (Isoraite, 2016): Müşteri ihtiyaçlarının analizi; tedarik zinciri hedeflerinin belirlenmesi ve olası zorlukların tespiti; tedarik zinciri alternatiflerinin belirlenmesi; alternatiflerin değerlendirilmesi.

Müşteri ihtiyaçlarının belirlenmesi kapsam dışında kaldığı için ele alınmamaktadır. Gunasekaran vd. (2017) yaptığı çalışmada tedarik ve destek zinciri performansı ile büyük veri analizi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Büyük veri kullanılarak yapılan tedarik zinciri analizleri işletmenin harcama profillerini, tedarik süreçlerini ve gelecekteki talebi analiz ederek firmanın en optimal şekilde bir tedarik zinciri oluşturmasını sağlamaktadır (Wang vd., 2016). Böylece tüketici ile ürünü en uygun şekilde bir araya getirebilmektedir. Tedarik Zinciri Yönetimi Uzmanları Konseyi (The Council of Supply Chain Management Professionals) tedarik zinciri ve lojistik açısından büyük verinin ne anlama geldiğini, hangi açılardan kullanılabileceğini inceleyen çeşitli projeler üzerinde çalışmaktadır (Zhong vd., 2016). Literatürde bulunan çalışmalar ve bu çalışmada verilen örnekler değerlendirildiğine büyük veri, büyük veri analizi gibi kavramların pazarlama karmasının elemanlarından biri olan dağıtım üzerindeki etkileri araştırılmaya devam etmektedir.

3.4. Tutundurma ve Büyük Veri

Her geçen gün daha rekabetçi bir hale gelen iş ortamında tutundurma kampanyaları için her yıl milyarlarca dolar harcanmaktadır (Sirinivasan vd., 2004). Böyle bir ortamda bulunan işletmeler sınırlı olan ekonomik kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak istemektedir. Bu nedenle firmalar tutundurma kampanyaları için en doğru zaman ve mekânı ayarlayabilmek için çeşitli analizler yapmaktadır. Bu tür karar verme süreçlerinde büyük veri ve büyük veri analizleri anlık olarak gerçek zamanlı bilgiler sayesinde işletmeye gerçekçi çözümler sunmaktadır.

Diğer yandan, müşteri merkezli pazarlama anlayışına göre her bir müşteri için özel teklif ve ürünlerin sunulması yani kişiselleştirmelerin yapılması gerekmektedir. İşletmeler bu sayede hem tüketicilerinin sevgisini kazanır hem de tüketicileriyle kaliteli ilişkiler kurar (Porter & Heppelmann, 2014). Büyük veri ve bu verilerin analizleri sayesinde firmalar müşterilerin ürünlerini nasıl kullandığını tespit ederek, yakın müşteri ilişkileri kurabilir. Tüketicilerin internet ortamında yaptığı yorumlar, geribildirimler, harcamalar veya herhangi bir işlem ilgili kurumlarda depolanıp büyük veri yığınları oluşturulur. Bu veriler analiz edilerek işletmeler müşterilere kişiselleştirilmiş ürün veya teklifler sunabilmektedir. Coğrafi konum verilerinin

işlenmesi sonucunda belirli bölgeye ait reklamlar tüketiciye gönderilebilmektedir (Sunil vd., 2016). Apple'ın iBeacons ve Estimote's Beacon uygulamaları sayesinde Apple müşterilerinin bulunduğu konuma göre kişiselleştirilmiş teklif sunmaktadır (iCulture, 2016). Diğer bir çalışmada ise tüketicilerin perakende mağazalarında ya da mağazaların bulunduğu bölgelerde gerçek zamanlı konumlarının işlenmesi sonucunda müşterilere ilgilerini çekebilecek fırsatlar, teklifler ve promosyonların sunulabileceği ifade edilmektedir (Bradlow vd., 2017). Hatta bazı büyük firmalar potansiyel müşterilerin bulunduğu bölgedeki hava durumu verilerini kullanarak teklifler sunmaktadır. Starbucks bu konuda bir örnek sayılabilir. Hava durumunu referans eden çeşitli ürün tanıtım epostalarını müşterilerine göndererek hem uygun teklifler sunmakta hem de kendisini müşteriye hatırlatmaktadır (WeatherUnlocked).

Aynı şekilde Google, Amazon, Facebook, Twitter büyük veri ve büyük veri analizlerini ciddi bir şekilde kullanmaktadır (Hawage vd., 2018). İstatistikler Twitter'da oluşturulan reklamların %53'ü kadarının kişilerin attığı tweetlere bağlı olarak ürün ve marka tavsiyelerinin anasayfalarına düştüğünü göstermektedir (Chong vd., 2015). Amazon ve Netflix müşterilerinin arama ve satın alma geçmişleri gibi verileri kullanarak müşterilerinin gelecekte alabilecekleri olası ürünleri tahmin edip buna yönelik reklamlar, teklif gönderdiği literatürdeki çalışmalarda görülmektedir (Jeble vd., 2018). Netflix topladığı verileri kullanarak kullanıcılarına uygun çeşitli filmler, dizi önerileri yapmaktadır. Amazon ise kitaplar konusunda kullanıcılarından elde ettiği veriler ile kullanıcılarının hangi kitabı okuduğunu, hangi kısımlarını beğendiğini tahmin edebilmektedir (Paul, 2020). Benzer şekilde Walmart her saat neredeyse 2.5 petabayt yani yaklaşık olarak 2500000 gigabayt banka işlemleri, müşteri davranışları, konum gibi müşteri verileri toplamaktadır (Bradlow vd., 2017). Walmart topladığı bu verileri müşterilerine daha iyi hizmetler ve teklifler sunmak için kullandığını belirtmektedir (Walmart, 2017).

Doğru bir şekilde yapılmış büyük veri analizinin tutundurma stratejilerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bu stratejiler kullanılarak ürünlerin satış tahminleri de başarılı bir şekilde yapılmaktadır (Chong, 2017). Büyük verinin Çin'de satılan hızlı tüketim ürünlerinin tutundurma stratejilerinin incelendiği çalışmada, büyük veri kullanımının işletmeleri uzun vadede geliştireceği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sebebi olarak dijital ortamlardan toplanıp işlenen veriler sonucunda belirlenen tutundurma stratejilerinin olumlu etkisi olduğu gösterilmiştir (Cui, 2021). Bu kısımda verdiğimiz çalışmalar ve örnekler neticesinde büyük veri kullanımının tutundurma stratejileri oluşturma sürecindeki pozitif etkileri görülmektedir. Uygun şekilde toplanıp işlenen veriler sonucunda müşteriler ile daha yakın ilişkiler kurulup, müşterilerin ihtiyaç ve isteklerine uygun en doğru teklif ve ürünler sunulabilmektedir.

4. Bulgular

Bu bölümde çalışma kapsamında incelenen makaleler sonucunda elde edilen büyük verinin pazarlama karması üzerindeki etkileri ve buna yönelik bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 4. Bulgular

Fiyat ve Büyük Veri	Kullanıcıların çevrimiçi arama yaparken kullandığı fiyat kısıtlamaları, incelediği ürünlerin yaklaşık fiyatları, yapılan kullanıcı yorumları büyük verinin fiyatlandırma için kullanılacak analizleri için gerekli bilgileri oluşturmaktadır. Böylece işletmeler büyük veri analizi sayesinde kullanıcıların bir ürüne ne kadar para ayırabileceği tespit edilebilmektedir. Sonuç olarak hem işletme açısından hem de tüketici açısından uygun ve doğru fiyatlandırma yapılabilmektedir.
Ürün ve Büyük Veri	Tüketicilerin çevrimiçi yapmış olduğu tüm aramalar, geribildirimler sayesinde oluşan verilerin işlenmesi sonucunda doğru ve ihtiyaca yönelik ürünlerin tasarlanması daha kolay bir hale gelmiştir. Ayrıca büyük verinin sağladığı sonuçlar doğrultusunda işletmeler mevcut ürünlerine çeşitli güncellemeler yaparak ilgili ürünün iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapabilmektedir.
Dağıtım ve Büyük Veri	Yeni bir ürünün doğru bir konumda piyasaya sürülmesi işletmeler açısından büyük önem taşımaktadır. Kullanıcılar çevrimiçi yaptığı işlemler sonucunda oluşan büyük veri sayesinde bir ürün için ihtiyaç duyulan bölge tespit edilebilmektedir. Bu tespitler doğrultusunda en doğru tedarik zinciri kurularak hem işletmenin tedarik giderleri minimuma indirilmiş olmakta hem de ürün doğru yerde piyasaya sürüldüğü için işletmenin daha fazla kazanç sağlaması mümkün bir hale gelmektedir.
Tutundurma ve Büyük Veri	Kullanıcıların istekleri büyük veri analizleri sayesinde en iyi şekilde saptanabilmektedir. Böylece kullanıcının ürüne/firmaya olan aidiyetini arttırmak için doğru promosyonlar işletme tarafından sunulabilmektedir. Bunun sayesinde tüketici memnuniyeti artırılabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Tüketici merkezli pazarlama anlayışının en temel problemi müşteriyi, müşterinin ihtiyaçlarını, istek ve taleplerini, müşteri davranışlarını en iyi şekilde tespit etmektir. Bu problemi çözebilmek için işletmelerin, firmaların olabildiğince çok sayıda ve güncel veriye ulaşması gerekmektedir. Bu verilere ulaşmanın en iyi yolunun büyük veri ve büyük veri kavramını işletmelerin analizlerle ilgilenen bölümlerine entegre etmek olduğu günümüzde daha da belirgin hale gelmiştir.

İşletmelerin sınırlı ekonomik kaynaklara sahip olduğu düşünüldüğünde bu kaynakları en doğru şekilde kullanmanın önemi anlaşılmaktadır. İşletmeler ürün veya hizmetlerini belirli stratejik planlar dahilinde pazara sürmektedir. Bu stratejik planlar pazarlama karması olarak bilinen temel dört bileşen üzerine inşa edilmektedir. Pazarlamanın 4P'si olarak bilinen Ürün, Fiyat, Dağıtım, Tutundurma elemanlarının iyi yapılmış analizlerle desteklenebileceği ve böylece daha doğru ve optimal stratejilerin belirlenebileceği literatürde yapılan çalışmalarda görülmektedir. Bu çalışmalara ek olarak, gerçek hayatta pratik olarak bu bilgileri uygulayan ve bu analizlere işletmelerinde yer veren firmaların başarıları görülmektedir.

Büyük veri kullanımının 4P'nin ürün bileşenine kattığı en büyük faydanın ürünün ilk tasarlanma aşamasından geliştirilip nihai kullanıcıya ulaştırılması sürecinde doğrudan nokta atışı işlemler yaparken doğru ürünü oluşturmak olduğu görülmektedir. Fiyatlandırma aşamasında ise gerçek zamanlı veriler kullanılarak yapılan analizlerin yani büyük verinin kullanıldığı analizlerin ürünü doğru bir şekilde fiyatlandırmada ve rakip firmalara karşı rekabet gücünü arttırmada pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir. Üretilen ürünlerin müşteriyle buluşturulması aşamasında ise, yani dağıtım aşamasında optimal tedarik zincirlerinin oluşturulmasında büyük veri analizinin faydaları görülmektedir. Belirli bölgede ihtiyacı tam olarak karşılayabilmek, ürünün dağıtım sürecindeki en uygun rotaları belirleyip hem maliyetleri düşürmek hem de ürüne ulaşmamış müşteri bırakmamak adına büyük veri analizinin kullanımı son derece yararlı olacağı görülmektedir.

4P'nin son elemanı olan tutundurma stratejilerinin belirlenmesi aşaması literatürdeki çalışma sayısına göre büyük veri analizinin en sık kullanıldığı aşamadır. Müşterilerin ilgi ve

alakalarına göre toplanan konum, geribildirim, beğeni ve sosyal medya paylaşımlarının analizleri yani toplanan büyük veri yığınları arasında ayrıştırılıp analiz edilen bu verilerin müşterilerle sağlık ve uzun süreli ilişkiler kurulmasındaki etkisi görülmektedir. Tüketici merkezli pazarlama anlayışına başarılı bir şekilde hizmet edebilecek veri türünün büyük veri ve bu verilerin analizleri olduğu verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada, büyük veri ve büyük veri analizinin pazarlama karması üzerindeki etkileri incelenmiştir. Günümüzde tüketiciyi merkez alan pazarlama anlayışı müşteriyi iyi bir şekilde tanımayı ve ihtiyaçlarını anlayabilmeyi gerektirdiği için büyük veri analizinin pazarlama stratejileri oluşturmadaki faydaları ele alınmıştır. Pazarlama karmasının elemanlarını yani ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım bileşenleri ayrı ayrı incelenmiştir. Büyük verinin bu elemanlar üzerindeki etkileri sunulmuştur.

Büyük veri kullanımını süreçlerine entegre eden işletmelerin daha rekabetçi ve başarılı olabileceği açıklanmıştır. Büyük veri kullanımı sağlayacağı sayısız faydanın yanı sıra çeşitli zorlukları da doğası gereği içerisinde barındırmaktadır. Bu zorluklar arasında en önemlisi bu tür verilerin analizini iyi bir şekilde yapacak uzman kişilerin eksikliğidir. Dünyada ve ülkemizde bu konuda uzman kişilerin yetiştirilmesi ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Sonuç olarak, büyük veri alanında uzman kişi eksikliğini sorununa çözüm yolları aranarak, büyük veri ve büyük veri analizlerinin işletmelerin pazarlama stratejilerini belirlerken kullanması gerektiği görülmektedir.

Kaynakça

- American Marketing Association. Definition of marketing <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/> (Erişim tarihi: 25.02.2021)
- Armstrong, D. (2015). The rise of the marketer. Driving engagement, experience and revenue. A Report from *The Economist Intelligence Unit*.
- Atzori, L., Iera, A., Morabito, G. (2010). The internet of things: A survey. *Computer Networks*, 54(15), 2787-2805.
- Bil, E., & Özkaya, M. (2021). Dijital pazarlama ve geleneksel pazarlamanın kısa bir karşılaştırılması, *Troyacademy*, 6(2), 462-476.
- Borden, N. H. (1965). The concept of the marketing mix. In Schwartz, G. (Ed), *Science in marketing*. New York: John Wiley & Sons, 386-397.
- Bradlow, E.T., Gangwar, M., Kopalle, P., Voleti, S. (2017). The role of big data and predictive analytics in retailing. *Journal of Retailing*, 93 (1), 79-95.
- Chong, A. Y. L., Ch'ng, E. , Liu ,M. J., Li, B. (2017). Predicting consumer product demands via Big Data: the roles of online promotional marketing and online reviews. *International Journal of Production Research*, 55,17, 5142-5156.
- Chui, M., Löffler, M., Roberts, R. (2010). The internet of things. *McKinsey Quarterly*, 2, 1-9.
- Cui, W. (2021). Application of big data in the promotion of fast selling products. *E3S Web of Conferences* 235, 03078.
- Demirkan, H. & Delen,D. (2013). Leveraging the capabilities of service oriented decision support systems: putting analytics and big data in cloud. *Decis.Support Syst.* 55(1),412-421.
- Doyle, P. (1994). *Marketing Management and Strategy*. Prentice Hall.
- Drayer, J.& Rascher, D. (2013). Guest Editors' Introduction: Sport pricing research: Past, present and future. *Sport Marketing Quarterly*, 22, 123-128.
- Erevelles, S., Fukawa, N., Swayne, L. (2016). Big data consumer analytics and the transformation of marketing. *Journal of Business Research*, 69(2), 897-904.

- Fan, S., Lau, R.Y.K., Zhao, J.L. (2015). Demystifying big data analytics for business intelligence through the lens of marketing mix. *Big Data Research*, 2, 28-32.
- Flowers, S., Mateos-Garcia, J., Sapsed, J., Nightingale, P., Grantham, A., Voss, G. (2008). The New Inventors: How users are changing the rules of innovation. *NESTA*
- Goi, C.L. (2011). Perception of Consumer on Marketing Mix: Male vs. Female. 2010 *International Conference on Business and Economics Research*, 1, IACSIT Press, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Goldsmith R. E. (1999). The Personalised Marketplace: Beyond the 4Ps. *Marketing Intelligence and Planning*, 17 (4), 178-185.
- Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., Rameswar, D., Wamba, S.R., Childe, S. J., Hazen, B., Akter, S. (2017). Big data and predictive analytics for supply chain and organizational performance. *Journal of Business Research*, 70, 308-317.
- Hewage, T. N., Halgamuge, M. N., Syed, A., Ekici, G. (2018). Review: Big data techniques of Google, Amazon, Facebook and Twitter. *Journal of Communication*, 13, 2, 94-100.
- IBM. (2015). The impact of the Internet of Things on product development. IBM Corp.
- Isoraite, M. (2015). Marketing mix theoretical aspects. *International Journal of Research-Granthaalayah*. 4, 6, 25-37.
- iCulture. (2016). Dossier: iBeacons.:<http://www.iculture.nl/dossiers/ibeacons/> (Erişim tarihi: 25.02.2021)
- Jeble, S., Kumari, S., Patil, Y. (2018). Role of big data in decision making. *Operations and Supply Chain Management*, 11, (1), 36-44.
- Kanth, H., Data mining for marketing, <https://www.grin.com/document/293496> (Erişim tarihi: 25.02.2021)
- Klopper, D.S. (2016). The possibilities and challenges of the application and integration of the Internet of Things for future marketing practice. *7th IBA Bachelor Thesis Conference*, July 1st, Enschede, The Netherlands.
- Kotler, P. (1984). *Marketing Management: Analysis, Planning and Control* (5th ed.). New Jersey: Prentice-Hall.
- Lawrence, E., Corbitt, B, Fisher, J.A, Lawrence, J., Tidwell, A. (2000). *Internet Commerce* (2nd ed.). John Wiley & Sons Australia Ltd, 79.
- Lowrey, A. (2010). How Much Is That Doggie in the Browser Window?. http://www.slate.com/articles/business/moneybox/2010/12/how_much_is_that_doggie_in_the_browser_window.html (Erişim tarihi: 25.02.2021)
- Lycett, M. (2013), "Datafication": Making sense of (big) data in complex World. *European Journal of Information Systems*, 22(3), 381–386.
- Manyika, J. (2015). The internet of things: mapping the value beyond the hype.
- Mckinsey&Company. (2015). *Marketing & Sales Big data, analytics, and the future of marketing and sales*.
- Mikalaf, P., Boura, M. Lekakos, G., Krogstie, J. (2020). The role of information governance in big data analytics driven innovation. *Information and Management*, 57, 103361.
- Mohsin, M. (2020) 10 Social media statistics you need to know in 2021(inforgraphic) <https://www.oberlo.com/blog/social-media-marketing-statistics>. (Erişim tarihi: 25.02.2021)

- Muala, A.A. & Qurneh, M.A. (2012). Assessing the relationship between marketing mix and loyalty through tourist satisfaction in Jordan curative tourism. *American Academic & Scholarly Research Journal*, 4, 2.
- Paul, K. (2020). They know us better than we know ourselves': how Amazon tracked my last two years of reading. <https://www.theguardian.com/technology/2020/feb/03/amazon-kindle-data-reading-tracking-privacy>. (Erişim tarihi: 25.02.2021).
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64-88.
- Rafiq, M. & Ahmed, P. K. (1995). Using the 7Ps as a Generic Marketing Mix: an Exploratory Survey of UK and European Marketing Academics, *Marketing Intelligence & Planning*, 13, 9, 4-15.
- Riaz, W., Tanveer, A. (n.d). Marketing Mix, Not Branding, *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1, (11), 43-52.
- Srinivasan, S., Pauwels, K., Hanssens, D.M., Dekimpe, M.G. (2004). Do promotions benefit manufacturers, retailers, or both?. *Manag. Sci.* 50(5), 617-629.
- Tariq Khan, M. (2014). The concept of marketing mix and its elements. *International Journal of Information, Business and Management*, 6, 2.
- Walmart. (2017). 5 ways Walmart uses big data to help costumers, <https://corporate.walmart.com/newsroom/innovation/20170807/5-ways-walmart-uses-big-data-to-help-customers>. (Erişim tarihi: 25.02.2021).
- Wang, G., Gunasekaran, A., Ngai, E. W.T., Papadoupoulos, T. (2016). Big data analytics in logistics and supply chain management: Certain inverstigations for research and applications. *Int. J. Production Economics*, 176, 98-110.
- WeatherUnlocked, The complete guide to weather based marketing <http://www.weatherunlocked.com/resources/the-complete-guide-to-weather-based-marketing/weather-based-marketing-strategies>. (Erişim tarihi: 25.02.2021).
- Xu, Z. (2016). Three essays on big data analytics, traditional marketing analytics, knowledge discovery, and new product performance. Open Access Theses and Dissertations, 781.
- Zhang, J. & Li, Y. (2017). A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. *IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis*.
- Zhong, R. Y., Newman, S. T., Huang, G. Q., Lan, Sh. (2016). Big data for supply chain management in the service and manufacturing sectors: Challenges, opportunities, and future perspective. *Computer & Industrial Engineering*, 101, 572-591.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Satisfaction or Commitment, Why Do They Quit? A Meta-Analysis in Africa

Tatmin Mi Bağlılık Mı, Neden İstifa Ediyorlar? Afrika'da Bir Meta-Analiz Çalışması

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hakan ÖZKAN¹

Abstract

The purpose of this research is surveying the interrelationships between job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in Africa by using meta-analysis technique. Studies are searched on GoogleScholar, Scopus, and ProQuest databases. 3,844 studies are reviewed and 10 suitable studies are chosen. Three different data sets are used to survey three different relationships. All the data sets are heterogeneous. Therefore the meta-analysis is conducted by using random effects model. The findings indicated that the effects sizes of the relationship of turnover intention with job satisfaction and with organizational commitment are small. The effect size of the relationship between job satisfaction and organizational commitment is medium.

Keywords: Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, meta-analysis, Africa

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışma iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkileri meta-analiz tekniği kullanarak incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmalar GoogleScholar, Scopus ve Proquest veri tabanları üzerinde arama yapılarak görüntülenmiştir. 3.844 özet gözden geçirildi ve 10 uygun çalışma seçildi. İş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye dair oluşturulan ilk veri seti 7 çalışma içermektedir, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye dair olan ikinci veri seti 5 çalışma ve iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye dair olarak oluşturulmuş olan üçüncü veri seti 4 çalışma içermektedir. Heterojenlik analizi sonuçlarına göre rassal etki modeli kullanıldı. Analiz sonuçları gösterdi ki iş tatmini ve örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi küçüktür. İş tatmini ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin etki büyüklüğü ise orta seviyededir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, meta-analiz, Afrika

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The main purpose of the organizations is to form the best teams which will increase the institutional quality in a competitive environment. Institutional quality can create difference and value that will increase the sustainability of a business. Institutional quality is also important for the institutions located in Africa. But turnover can affect the quality of the institutions negatively. If the employees' turnover intention cannot be managed in Africa, the quality of institutions cannot increase. Because the necessary labor for certain businesses is rare in some parts of Africa.

The frontier markets of Africa lack qualified labor. Qualified employees prefer to be in emerging markets. Because emerging markets include more opportunities. Therefore if the enterprises requiring qualified employees are located in the frontier markets of Africa, they also

¹Istanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, hakan.ozkan@gedik.edu.tr

Atf için (to cite): Özkan, A. H. (2022). Satisfaction or commitment, why do they quit? A meta-analysis in Africa. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 981-991.

require strong human resource policies. These human resource policies should both focus on hiring the employees and keeping them in the organization. Because the results of high turnover rates can be very harmful in Africa.

Turnover is a process that is triggered by increasing turnover intention as it is the tendency and decision of an employee to leave the job (Xu et al., 2018). But it takes time to turn this decision into action. The organizations aiming to form successful teams try to control turnover intention have to avoid turnover. Because loss of any experienced and trained employees may cause interruptions in the operations or inconsistency of the team performance. In such regions of Africa, replacing the quitted employees can take time. The time and effort spent by the human resources department together with the budget spent for the training and orientation of the new employees will be the costs that are some results of uncontrolled turnover intention.

The decision-makers attempt to prepare policies aiming to decrease turnover by keeping turnover intention under control. Before preparing such policies, the constructs related to turnover intention should be determined. The strongest constructs affecting turnover intention will have priority in the policies of managers. The factors affecting turnover intention was surveyed by previous review studies (Kim and Kao, 2014; Choi and Kim, 2016; Tett and Meyer, 1993). These studies determined that the highest effect size on turnover intention is job satisfaction.

Job satisfaction means the ability of a job to provide a positive emotional state to the employees depending on the perceptions and expectations of the employee (Locke, 1976). Financial and nonfinancial tools can be used to affect the satisfaction of the employees. But the classification of the factors affecting job satisfaction can be more complicated. Two Factor Theory of Frederick Herzberg (1966) used hygiene and motivational factors. Before this classification, the concepts of job satisfaction and job dissatisfaction was discussed (Weitz, 1952). But this classification showed that motivational factors such as achievement can increase satisfaction, and hygiene factors such as supervision can increase dissatisfaction. For example, a good balance of authorization and responsibility or the responsibility of managing a huge part of the operations can increase the satisfaction of the employees, and the lack of fair supervision or supervision avoiding guiding the employees can cause dissatisfaction.

In some regions of Africa, there are high unemployment rates. The impacts of job satisfaction can be different when employees perceive unemployment as a serious threat to them. The perceptions of the employees change together with their expectations. The study of Bwowe (2020) showed that turnover intention of the employees can be very high in Africa, but it is difficult to see turnover intention causing turnover due to difficulty of getting employed.

Organizational commitment is described involving himself/herself in an organization. It is the tendency to identify himself together with it (Mowday et al., 1979: 226). It also puts emphasis on the employee's attachment to the organization, it is a kind of perception (Meyer and Herscovitch, 2001). Becker (1960) distinguished the concepts of commitment to the organization and commitment to the occupations. High organizational commitment brings advantages to the organization as it will also increase the motivation of the employees (Chan & Ao, 2018), or it will not make them feel any better (Ritzer and Trice, 1969). Organizational commitment theories continued with the three-component model. The organizational commitment perspective was developed with that continuance commitment, affective commitment, and normative commitment are distinguished with the three-component model (Meyer and Allen, 1991). Radepe and Dhurup (2016) collected data from 219 employees in South Africa and suggested that job satisfaction and organizational commitment are related to each other significantly.

Previous meta-analysis studies surveying the antecedents of turnover intention focused on a certain industry (Park & Min, 2020; Choi & Kim, 2016). The research context of the meta-

analysis study of Ozkan et al. (2020) was the United States. Gulec and Samanci (2018) used job satisfaction and organizational commitment in their meta-analysis, but they did not add turnover intention to their study. To the best of our knowledge, there is no meta-analysis study surveying the effect of job satisfaction and organizational commitment on turnover intention focusing on Africa.

The corporations located in Africa should keep an eye on the employees' organizational attitudes for more consistent operations. Because finding qualified employees can be very difficult in some regions of Africa. The interrelationships between the chosen variables are already surveyed by some other review studies. This study aims to survey such relationships for the continent of Africa. This study also aims to determine how these relationships vary. The findings are expected to indicate the moderators affecting these relationships in Africa. The employees working in Africa may not have the chance to think about quitting if they really need to work and they have no other job alternatives. In regions of Africa where there is a high unemployment rate, any kind of dissatisfaction may not turn into turnover intention easily. The results of this study can show whether there is such a difference in Africa.

1. Conceptual Relationships and Hypothesis Development

The meta-analysis studies focused on the turnover at the beginning of the 2000s (Griffeth et al., 2000; Coomber and Barriball, 2007; Mor Barak et al., 2001). Because turnover was a popular research subject and the companies were also interested in this subject. The meta-analysis studies tried to meet this demand. But in time it is noticed that turnover rates can be used to form historical data and turnover intention records can be used to take precautions. In this process, the managers tend to use the antecedents affecting this construct and use them in their strategy to convince the employees working for that organization.

The meta-analysis studies reviewing the antecedents of turnover intention are very rare. It is even more difficult to find a meta-analysis study surveying these relationships in the organizations of Africa. In this perspective, this study has the potential to fill a gap in the literature.

The previous studies demonstrated that job satisfaction of the employees can be increased to decrease turnover intention (Huang, 2006; Chan and Mao, 2018). The organizational commitment can also be increased to diminish the turnover intention of the employees (Guchait and Back, 2016; Kim et al., 2005). These studies suggested that these predictors have a negative relationship with turnover intention and the hypotheses shown below are derived:

H1: Job satisfaction has a negative effect on turnover intention.

H2: Organizational commitment has a negative effect on turnover intention.

H3: Job satisfaction has a positive effect on organizational commitment.

2. Methodology

2.1. Study Design

The data collection period was and all the other processes following this one were arranged according to Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) (Moher et al., 2009). The author has chosen to search the literature by using three databases: ProQuest, GoogleScholar, and Scopus.

The authors determined some inclusion criteria together with exclusion criteria to extract the necessary data from the screened studies. They can be listed as follows:

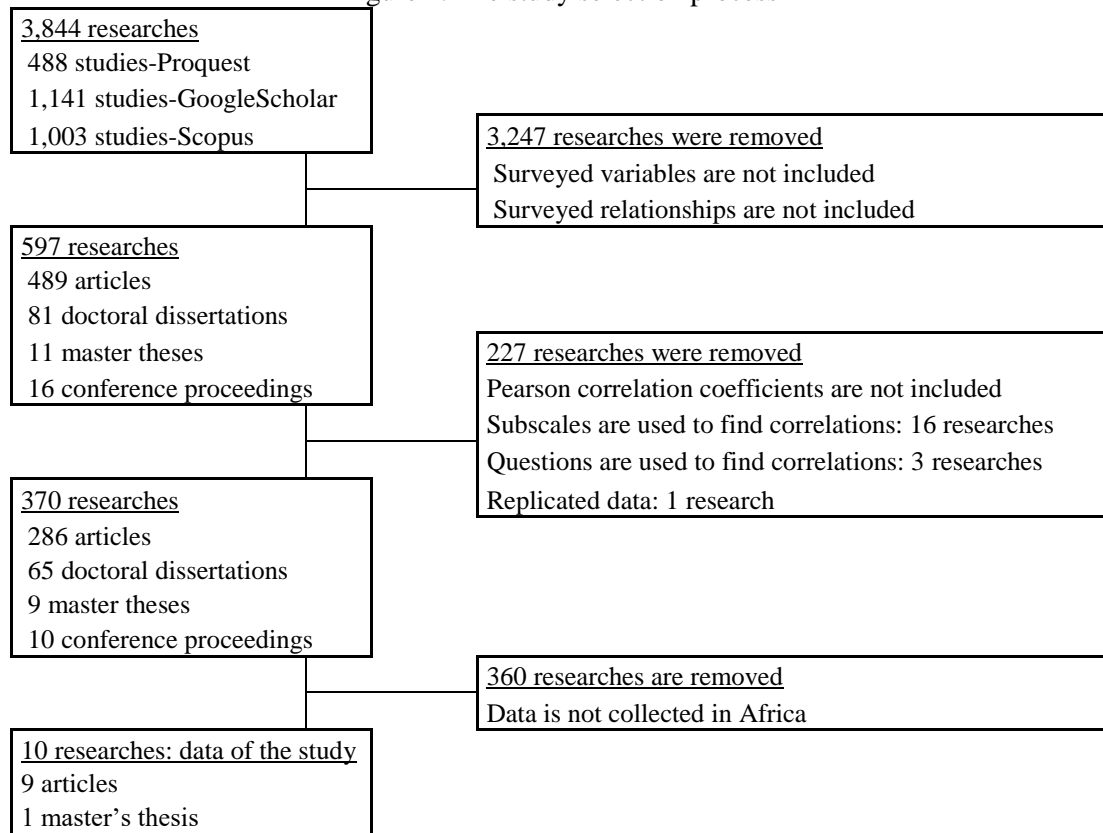
- The correlation values between the chosen variables should be included.

- The dimensions or the subscales of job satisfaction or organizational commitment should not be used without total scores.
- Any used data should be used only once.
- The research should be conducted in Africa.

2.2. Search Strategy

488 of the studies are reviewed in Proquest, 1,141 of the studies are reviewed in GoogleScholar, and 1,003 of the studies are reviewed in Scopus. The first concept written as a keyword is “job satisfaction”, the second concept that is used as a keyword is “organizational commitment”, and the third keyword is written as “turnover intention” to search in the databases.

Figure 1. The study selection process

The Prisma Flowchart is shown in Figure 1. All 3,844 abstracts were listed on the chosen databases at the beginning. Of these, 3,247 of the listed studies were removed. Because they had no causal relationship with turnover intention. 227 of these studies were removed at the second process. Because 207 of them included no correlation value regarding the surveyed relationships, 19 of them did not correlate the total score of job satisfaction and organizational commitment to the turnover intention. After excluding the studies that are not conducted in Africa, the final set included 10 studies.

2.3. Coding Process and Analysis

The author designed a form to code the collected studies. The features of the studies are noted, and the variables that can be moderating variables are monitored. The expected moderator variables of this study were collar color, workplace, occupation, and country. But the studies did not include information about collar color.

Table 1. Summary of studies

	Authors & date of publication	Sample Size	Type of Facility	Occupation/ position	Country	Quality Rating
1	Amponsah-Twaiah et al, 2016	336	Various	Various	Ghana	9/H
2	Amunkete & Rothmann, 2015	452	Public company	Various	Namibia	9/H
3	Bagraim, 2010	264	Various	Senior IT	South Africa	9/H
4	Delobelle et al., 2011	137	Health Care Center	Nurse	South Africa	9/H
5	Dhurup et al., 2016	178	Construction	Manager	South Africa	9/H
6	Hasish, 2017	500	Hospital	Nurse	Egypt	9/H
7	Kipkebut, 2013	932	University	Employee	Kenya	9/H
8	Mothoa, 2016	112	Hospital	Nurse	South Africa	9/H
9	Rageb et al., 2013	65	University	Instructor	Egypt	9/H
10	Rouleau et al., 2012	235	Hospital	Midwife	Senegal	9/H

Table 1 indicates the features of the collected studies. 4 of the 10 studies are conducted in Africa. The quality rating scale used in this study scored all the studies between 1 and 9. (Zangaro & Soeken, 2007). The quality of all the studies used for this research is high.

During the analysis process, Comprehensive Meta-analysis Software (CMA) was used. Heterogeneity and publication tests were carried out. Funnel plot, Duval and Tweedie's trim and fill test, and Egger's regression tests were used to test publication bias. Effect sizes of the relationships were found.

3. Findings

3.1. Data, Heterogeneity, and Publication Bias

Three data sets are formed for each surveyed relationship. First data set was used to test the H1, second data set was used to test the H2, and third data set was used to test the H3. 7 studies formed the first set. 5 studies formed the second set. The last set included 4 studies. Totally 9 articles and 1 master's thesis are used to form these sets.

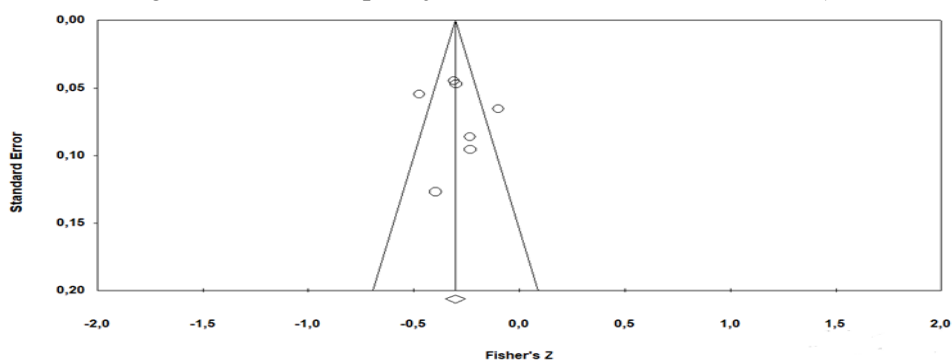
Table 1. Results of heterogeneity analysis

	Q	I ²
1st set (job satisfaction-turnover intention)	20.824	71.187*
2nd set (organizational commitment-turnover intention)	74.654	94.642*
3rd set (job satisfaction-organizational commitment)	63.371	95.266*

** : significance at .01 level

According to the heterogeneity analysis results given in table 2, all three data sets include heterogeneity and the random effects method can be used. According to I² statistics of these three sets, third data set is the most heterogeneous one.

Figure 2. 1st funnel plot (job satisfaction-turnover intention)

Publication bias decreases the reliability of the collected data. Inconsistency of the allocation of the findings is mostly accepted as a missing part of the data which can be due to the biased beliefs of the referees. If referees believe that the correlation values of some certain relationships are in a range, they tend to reject the articles with correlation values out of this range. This situation is known as publication bias. There can be some other reasons of the missing data. But the missing data will decrease the reliability of the meta-analysis. In a funnel plot, publication bias cause asymmetry. Figure 2 represented a symmetrical distribution.

Figure 3. Funnel plot of 2nd data set

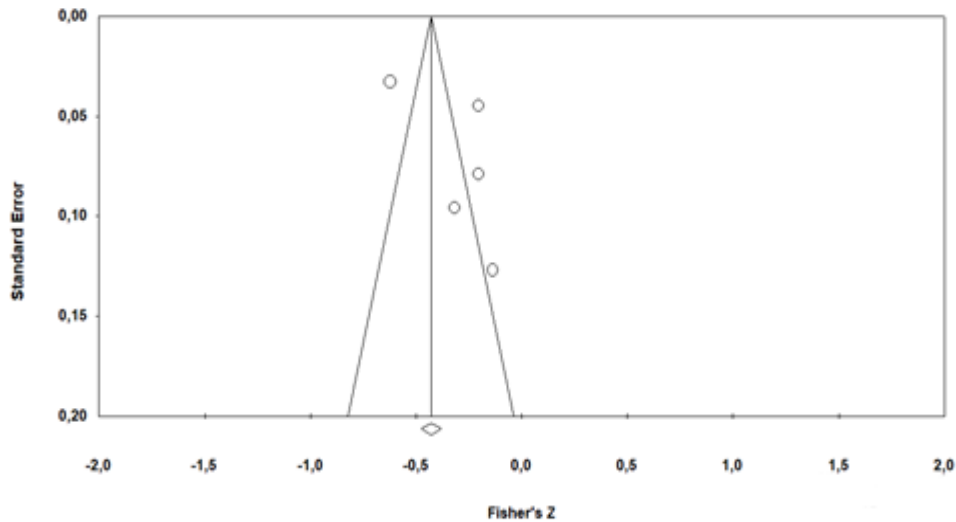

Figure 3 showed the funnel plot of 2nd data set. The allocation of the studies in the funnel plot indicates that there is a possibility of publication bias. Another analysis technique should be used to evaluate the determined publication bias.

Figure 4. Funnel plot of 3rd data set

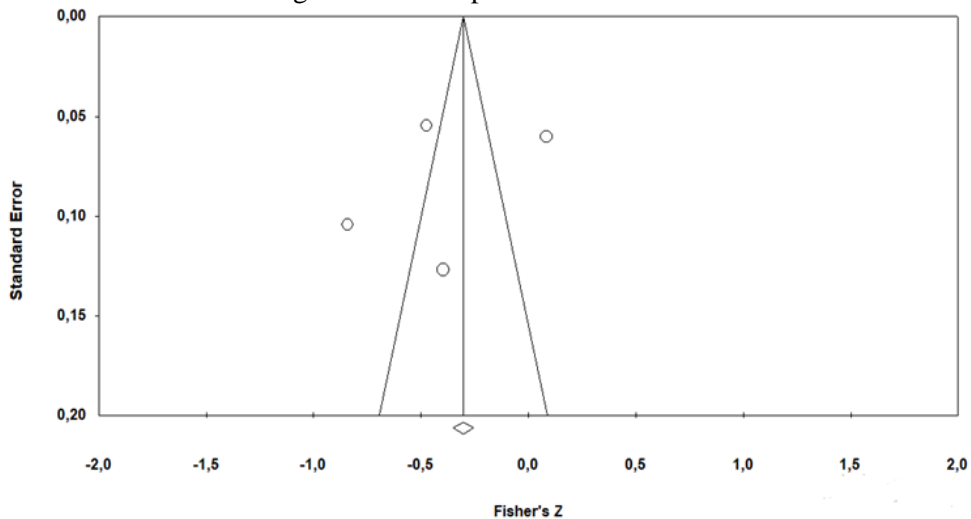

Figure 4 demonstrated the funnel plot of the last data set. It has a balance of the right side and left side. Another publication bias test was used, it was Duval and Tweedie's trim and fill test. The results shown in Table 3 regarding first data set did not indicate any publication bias.

Table 3. 1st data set/Duval and Tweedie's trim and fill test results

N=1837		Confidence Interval (CI)			
	Trimmed studies	Point estimate	Lower limit	Upper limit	Q value
Observed values		-.28380	-.36595	-.19727	20.82379
Adjusted values	0	-.28380	-.36595	-.19727	20.82379

The publication bias test results of 2nd set are in table 4. The total sampling formed by merging 5 studies includes 1873 participants. This test detected no trace of publication bias as it was not necessary to trim any studies.

Table 4. 2nd data set/Duval and Tweedie's trim and fill test results

N=1873		Confidence Interval (CI)			
	Trimmed studies	Point estimate	Lower limit	Upper limit	Q value
Observed values		-.29469	-.49048	-.07058	74.65392
Adjusted values	0	-.29469	-.49048	-.07058	74.65392

Table 5 demonstrated the test results of 3rd set. No evidence of publication bias was found. Furthermore, Egger's regression test was used and the results supported the findings as these values did not exceed 0.033 (Egger et al., 1997). As there was no publication bias in each set, no artifact correction was necessary.

Table 5. 3rd data set/Duval and Tweedie's trim and fill test results

N=855		Confidence Interval (CI)			
	Trimmed studies	Point estimate	Lower limit	Upper limit	Q value
Observed values		.42045	.09460	.66493	63.37120
Adjusted values	0	.42045	.09460	.66493	63.37120

3.2. Findings Related to Effect Sizes

Fixed effects model and random effects model are the main models of a meta-analysis. Depending on the heterogeneity, the model of the study is chosen. Using a random-effects model is a way to handle heterogeneity. Heterogeneous studies are well suited for meta-analysis and moderator analysis can be used to explore the possible resources of heterogeneity in a meta-analysis study (Littel et al, 2008:105). The heterogeneity analysis results were significant, therefore the random-effects model is used for these heterogeneous data.

The effect size of the 1st data set indicated that the direction of the relationship between job satisfaction and turnover intention is negative as hypothesized. It is -0.28380 ($r = -0.284$). According to the meta-analysis results, the direction of the relationship of the 2nd set also detected as negative and it is -0.29469 ($r = -0.295$). Lastly, the results suggested that 3rd set's effect size is -0.42045 ($r = -0.42$).

Discussion

This study surveyed the relationships between turnover intention and its main antecedents: job satisfaction and organizational commitment. H1 and H2 regarding the effects of these variables on turnover intention are supported. The effect sizes of them is *small* (Cohen, 1988). The direction of these relationship is negative and in line with the previous studies, but the power of these relationships in organizations located in Africa is significantly different as previous studies determined medium or large effect size (Choi and Kim, 2016; Tett and Meyer, 1993; Kim and Kao, 2014). This finding served the aim of this study that was to reveal the difference between the effect size of these relationships in Africa and previous studies. This result supported that there is a remarkable difference between the previous studies.

It is inevitable to see various factors affecting turnover intention. The impact of job satisfaction and organizational commitment on turnover intention is lower in Africa compared to some other results computed in South Korea (Choi and Kim, 2016), and the United States (Kim and Kao, 2014). Therefore the impacts of the other factors affecting turnover intention

might be higher in Africa or the expectations of the employees might be lower. Employees expecting to work with lower job satisfaction and lower organizational commitment do not tend to quit when they work with lower job satisfaction and organizational commitment. Another possibility can be the huge impact of unemployment. If the employees need the payments they will receive and they do not have some other job alternatives, they may keep on working with low job satisfaction and organizational commitment without thinking about quitting.

The effect size of the relationship between job satisfaction and organizational commitment was *medium* and positive. This is the highest effect size of this study. This finding is in line with the finding of Choi and Kim (2016), but the strength of this effect size was *large* in this study. This finding proved the claim of Bwowe (2020) that negative conditions cannot turn into turnover intention easily in Africa due to difficulty of getting employed.

Another difference between the previous meta-analysis researches (Tett and Meyer, 1993; Kim and Kao, 2014; Choi and Kim, 2016) is about the strongest predictor of turnover intention. The results of the previous studies suggested that job satisfaction is the strongest predictor, but the findings of this study indicated that organizational commitment is the strongest predictor of turnover intention in organizations located in Africa. Factors related to the organization such as location can be more important for the employees working in Africa. These results can also be related to the expectations of the employees. The prestige and stability of the company can be important for the employees preferring to have continuous jobs. Moreover, the organizations can have various forms in Africa. Organizations with very low quality can also increase turnover intention.

Limitations and Future Studies

The number of the researches surveying antecedents of turnover intention in Africa is rare. This study attempted to find the effect size of some more antecedents of turnover intention, but the number of studies surveying other antecedents of turnover intention was not enough. If the number of these studies increases in time, future studies may have the chance of making a meta-analysis including some new antecedents of turnover intention which may have the chance of determining new moderators.

The frontier markets of Africa can turn into emerging markets and the revenue of the organizations can keep on increasing or the number of the organizations may increase in time. Therefore the importance of studies like this meta-analysis may increase in the future. Future meta-analysis studies will be able to find more studies to survey.

Conclusion and Implications

In light of the findings of this study, the effect size of the relationship between job satisfaction and turnover intention is determined as -0.28 ($r=-0.28$), effect size of the relationship between organizational commitment and turnover intention is found as -0.29 ($r=-0.29$), and the effect size of the relationship between job satisfaction and organizational commitment is determined as 0.42 ($r=0.42$). The forest plot of these effect sizes are also prepared. The differences of these effect sizes between the previous meta-analysis studies are discussed.

The findings of this study can provide guidance to the managers who are responsible to determine organizational policies to decrease turnover by controlling turnover intention in Africa. Future researchers can also utilize the findings of this study. This meta-analysis study can provide guidance to both managers and scholars.

References

- Becker, H.S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-40.

- Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., & Rothstein, H.R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. Wiley. UK.
- Bwowe, P. (2020). Employee turnover intention at a historically disadvantaged South African University. *Journal of Educational and Social Research*, 10(6), 162-172. <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0117>
- Chan, S.H.J & Ao, C.T.D. (2018): The mediating effects of job satisfaction and organizational commitment on turnover intention, in the relationships between pay satisfaction and work-family conflict of casino employees. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, <https://doi.org/10.1080/1528008X.2018.1512937>
- Choi, S.E. & Kim, S.D. (2016). A meta-analysis of the variables related to job satisfaction among Korean nurses. *Contemporary Nurse*, 52(4), 462-476. <https://doi:10.1080/10376178.2016.1221736>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- Coomber, B. & Barriball, K.L. (2007). Impact of job satisfaction components on intent to leave and turnover for hospital-based nurses: A review of the research literature. *International Journal of Nursing Studies*, 44, 297-314. <https://doi:10.1016/j.ijnurstu.2006.02.004>
- Egger, M., Davey-Smith, G., Schneider, M., & Minder, C., (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *British Medical Journal*, 315, 629-634. <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7109.629>
- Freund, A. (2005). Commitment and job satisfaction as predictors of turnover intentions among welfare workers. *Administration in Social Work*, 29(2), 5-21. https://doi.org/10.1300/J147v29n02_02
- Griffeth, R.W., Hom, P.W., & Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: update, moderator test, and research implications for the next millenium. *Journal of Management*, 26(3), 463-488. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(00\)00043-X](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(00)00043-X)
- Guchait, P. & Back, K. (2016). Three country study: impact of support on employee attitudes. *The Service Industries Journal*, 36(7-8), 299-318. <https://doi:10.1080/02642069.2016.1186660>
- Güleç, D. & Samancı, S. (2018). The relationship between organizational commitment and job satisfaction in Turkey: a meta-analytical study. *International Journal of Human and Behavioral Science*, 4(1), 9-21. <https://doi.org/10.19148/ijhbs.408904>
- Hedges, L.V. & Olkin, I. (1985). *Statistical methods for meta-analysis*. Orlando, FL: Academic Press.
- Herzberg, F. (1966). *Work and the nature of man*. Cleveland, OH: World Publishing Co.
- Huang, H. (2006). Understanding culinary arts workers. *Journal of Foodservice Business Research*, 9(2-3), 151-168. https://doi:10.1300/J369v09n02_09
- Irvine, D.M. & Evans, M.G. (1995). Job satisfaction and turnover among nurses: Integrating research finding across studies. *Nursing Research*, 44(4), 246-253. <http://dx.doi.org/10.1097/00006199-199507000-00010>
- Kim, H. & Kao, D. (2014). A meta-analysis of turnover intention predictors among U.S. child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 47(3), 214-223. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.09.015>

- Kim, W.G., Leong, J.K., & Lee, Y. (2005). Effect of service orientation on jobsatisfaction, organizational commitment, and intention of leaving in a casual dining chain restaurant. *Hospitality Management*, 24, 171–193. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2004.05.004>
- Littel, J.H., Corcoran, J., & Pillai, V. (2008). *Systematic reviews and meta-analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Locke, E.A. (1976) The Nature and Causes of Job Satisfaction. In Dunnette, M.D., Ed., *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 1, 1297-1343.
- Meyer, J.P. & Allen, N.J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resources Management Review*, 1, 61–89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Meyer, J.P. & Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: toward a general model. *Human Resources Management Review*, 11, 299–326. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(00\)00053-X](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(00)00053-X)
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264–269. <https://doi:10.1371/journal.pmed.1000097>
- Mor Barak, M.E., Nissly, J.A., & Levin, A. (2001). Antecedents to retention and turnover among child welfare, social work, and other human service employees: What can we learn from past research? A review and metanalysis. *The Social Service Review*, 75(4), 625–661. <https://doi:10.1086/323166>
- Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224–247. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(79\)90072-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(79)90072-1)
- Ozkan, A.H., Elci, M., Karabay, M.E., Kitapci, H., and Garip, C. (2020). Antecedents of turnover intention: A meta-analysis study in the United States. *E + M Economics and Management*, 23(1), 93-110. <https://doi.org/10.15240/tul/001/2020-1-007>
- Park, J. & Min, H. (2020). Turnover intention in the hospitality industry: A meta-analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 11 pages. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102599>
- Radebe, P., & Dhurup, M. (2016). Finding synergy in employee perceptions of equity, job satisfaction, organisational commitment and organisational citizenship behaviour in a South African context. *International Journal of Business and Management Studies*, 8(2), 15–31.
- Ritzer, G. & Trice, H. M. (1969). An empirical study of Howard Becker's side-bet theory. *Social Forces*, 47, 475- 479. <https://doi.org/10.2307/2574537>
- Tett, R.P. & Meyer, J.P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46, 259–293. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00874.x>
- Walsh, K. (2016) Applying career concepts to strengthen the work attitudes of service professionals. *The Service Industries Journal*, 36(1-2), 58-79.
- Weitz, J. (1952). A Neglected Concept in the Study of Job Satisfaction. *Personnel Psychology*, 5(3), 201-205, <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1952.tb01012.x>
- Zangaro, G. A. & Soeken, K. L. (2007). A meta-analysis of studies of nurses' job satisfaction. *Research in Nursing & Health*, 30(4), 445–58. <https://doi:10.1002/nur.20202>

List of meta-analysis studies

- Amponsah-Twaiah, K., Annor, F., & Arthur, B.G. (2016). Linking commuting stress to job satisfaction and turnover intention: The mediating role of burnout. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 31(2), 104-123. <https://doi.org/10.1080/15555240.2016.1159518>
- Amunkete, S. & Rothmann, S. (2015). Authentic leadership, psychological capital, job satisfaction and intention to leave in state-owned enterprises. *Journal of Psychology in Africa*, 25(4), 271-281. <https://doi.org/10.1080/14330237.2015.1078082>
- Bagraim, J. (2010). Multiple affective commitment and salient outcomes: The improbable case of information technology knowledge workers. *The Electronic Information Systems Evaluation*, 13(2), 97-106.
- Delobelle, P., Rawlinson, J.L., Ntuli, S., Malatsi, I., Decock, R., & Depoorter, A.M. (2011). Job satisfaction and turnover intent of primary healthcare nurses in rural South Africa: A questionnaire survey. *Journal of Advanced Nursing*, 67(2), 371-383. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2010.05496.x>
- Dhurup, M., Surujlal, J., & Kabongo, D.M. (2016). Finding synergic relationships in teamwork, organizational commitment and job satisfaction: A case study of a construction organization in a developing country. *Procedia Economics and Finance*, 35, 485-492. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)00060-5](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)00060-5)
- Hasish, E.A.A. (2017). Relationship between ethical work climate and nurses' perception of organizational support, commitment, job satisfaction and turnover intent. *Nursing Ethics*, 24(2), 151-166. <https://doi.org/10.1177/0969733015594667>
- Kipkebut, D.J. (2013). The effects of demographic characteristics on organisational commitment, job satisfaction and turnover intentions: The case of employees in Kenyan Universities. *Journal of Organization and Human Behaviour*, 2(1), 20-33.
- Mothoa, L. (2016). Organisational commitment, job satisfaction and intent to leave among nurses at a public hospital in Johannesburg, South Africa. Master's thesis. University of Witwatersrand: South Africa. <http://hdl.handle.net/10539/20740>
- Rageb, M.A., Abd-El-Salam, E.M., El-Samadicy, A., & Farid, S. (2013). Organizational commitment, job satisfaction and job performance as a mediator between role stressors and turnover intentions a study from an Egyptian cultural perspective. *International Journal of Business and Economic Development*, 1(1), 34-54.
- Rouleau, D., Fournier, P., Philibert, A., Mbengue, B., & Dumont, A. (2012). The effects of midwives' job satisfaction on burnout, intention to quit and turnover: a longitudinal study in Senegal. *Human Resources for Health*, 10(9), 2-14. <https://doi.org/10.1186/1478-4491-10-9>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’de Sağlık Alanında Yapılan Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Tez Çalışmalarının İçerik Analizi

Content Analysis of Organizational Citizenship Behavior Studies Conducted in the Health Field in Turkey

Öğr. Gör. Selma ARSLANTAŞ¹, Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK²

Öz

Örgütsel vatandaşlık davranışı birçok meslek grubunda araştırma konusu olmuş bir örgütsel davranıştır. Bu içerik analizi, sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı konu alan bir doktora tezi için alt yapı oluşturmak için planlanmış olup, Türkiye’de 2000-2020 yılları arasında sağlık sektöründeki örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yapılan tez çalışmalarının ayrıntılı olarak incelenmesi ve uygulayıcılara genel bir analiz sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı 2000-2020 yılları arasında sağlık alanında yapılan örgütsel vatandaşlık davranışı konulu lisansüstü tezler taranmıştır. Toplamda belirlenen kritere uyan Türkiye’de yapılmış ve erişime açık 49 lisansüstü tez incelenmiştir. Tezlerden toplanan veriler excel programına aktararak çözümlenmesi yapılmış ve tablolar haline getirilmiştir. Yapılan çalışmada elde edilen verilere göre sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı konusunun daha çok yüksek lisans tezlerinde çalışıldığı (%87,75), konunun 2011-2015 yılları arasında daha fazla çalışıldığı tespit edilmiştir. Örgütsel vatandaşlıkla demografik değişkenler, örgütsel adalet, örgütsel güven, psikolojik sermaye kavramlarının daha çok ilişkilendirildiği, Podsakoff ve MacKenzie (1990) tarafından geliştirilen ölçeğin sıklıkla tercih edildiği, en çok nicel yöntemlerin tercih edildiği ve geçerlilik analizinin çoğunlukla yapılmamasına rağmen güvenilirlik analizinin çoğu tezde yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Lisansüstü tezlerde analiz yöntemi olarak daha sıklıkla korelasyon, regresyon, t testi ve ANOVA testlerinin kullanıldığı, örneklem grubuna çoğunlukla tüm hastane personelinin dahil edildiği, hemşire grubu ve sağlık çalışanlarının tümünün yine daha çok örneklem grubu olarak seçildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel vatandaşlık davranışı, sağlık, içerik analizi, yüksek lisans ve doktora tezleri.

Makale Türü: Derleme

Abstract

Organizational citizenship behavior is an organizational behavior that has been the subject of research in many occupational groups. This content analysis, in the health field is planned to build the infrastructure for a doctoral thesis on organizational citizenship behavior subject area, Turkey from 2000-2020 years to include examining in detail the thesis study on organizational citizenship behavior in the health sector and practitioners aimed to present an overall analysis. For this purpose, the graduate theses on organizational citizenship behavior in the field of health between 2000-2020, which were registered in the database of YÖK National Thesis Center, were scanned. In total, matching the specified criteria, made in Turkey and open access 49 graduate theses were examined. The data collected from the theses were transferred to the Excel program, analyzed and turned into tables. According to the data, it was determined that the topic of organizational citizenship behavior in the field of health was studied the most in the most between 2011-2015 and master's theses (87.75%), and demographic variables are most frequently associated with the concepts of organizational justice, organizational trust, psychological capital, the scale developed by Podsakoff and MacKenzie (1990) is frequently preferred, quantitative methods are the most preferred. It

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Eldivan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, sarslantas@karatekin.edu.tr

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zekai.ozturk@hbv.edu.tr

Atf için (to cite): Arslantaş, S. ve Öztürk, Z. (2022). Türkiye’de sağlık alanında yapılan örgütsel vatandaşlık davranışı tez çalışmalarının içerik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 992-1005.

was determined that correlation, regression, t test and ANOVA tests were used more frequently as analysis methods in postgraduate theses, mostly all hospital personnel were included in the sample group, and all of the nurse group and healthcare professionals were frequently selected as the sample group.

Keywords: Organizational citizenship behavior, health, content analysis, postgraduate and doctorate dissertations.

Paper Type: Review

Giriş

Örgütlerde sergilenen örgütsel vatandaşlık davranışları verimliliğin artması, çalışanların performanslarının yükselmesi, iş doyumunu ve örgütteki işbirliğinin güçlenmesine olumlu katkılar sağlamaktadır (Keleş ve Pelit, 2009). Örgütteki sonuçlara sağladığı katkılar nedeniyle geniş bir çalışma alanı bulan örgütsel vatandaşlık davranışı sağlık alanında çalışanlarda da en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır. ÖVD bireysel ve örgütsel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Örgütsel vatandaşlık davranışı daha çok kişisel bir seçim meselesidir, öyle ki yapılmadığı durumlarda genellikle cezalandırma gibi bir sonuç oluşmamaktadır. İşletmelerin performansını iyileştirme ve istikrarsızlığı önleme, kaliteli personeli dahil etme ve elinde tutma, sosyal sermayeye katkı, çevresel değişikliklere daha hızlı yanıt verebilme gibi bir çok olumlu yönleri bulunmaktadır.

Örgütsel vatandaşlık davranışının literatürüne baktığımızda 1983 yılında Bateman ve Organ tarafından bir kavram olarak tanımlanması ve devamında yapılan çalışmalar karşımıza çıkmaktadır (Bateman ve Organ, 1983; Organ, 1977, 1988; Smith ve ark., 1983). Bateman ve Organ (1983) kavramı, çalışanların vatandaşlık davranışının resmi iş tanımının dışında, doğrudan tazminat için tanınmayan faaliyetler ve sadece kuruluşun etkinliğine katkısı olan faaliyetler değil başka bir kişi veya grupların performansına yardımcı olmak için olarak sınıflandırmıştır. Vatandaşlık, çalışanın sorumluluk duygusuyla başkalarına veya örgüte yardım etme isteğinden ileri gelmektedir. Organ ÖVD’ ni, örgütün resmi ödül sistemi tarafından doğrudan ve açıkça belirtilmeyen ancak örgütün işlevlerine ve verimliliğine doğrudan katkı sağlayan gönüllü davranışlar olarak tanımlamıştır (Organ, 1988). Daha sonra konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarla ile ÖVD boyutları şekillenmeye başlamıştır (Smith vd. 1983, Williams vd., 1986, Graham, 1991, Podsakoff vd., 2000). Organ (1988) tarafından beş ana örgütsel vatandaşlık davranışı kategorisi önerilmiş ve modern araştırmalarda en yaygın olarak test edilen boyutlar olmaya devam etmektedir. Bu boyutlar özgecilik, vicdan, sportmenlik, nezaket ve sivil erdem olarak sıralanmaktadır (Podsakoff, MacKenzie , Moorman ve Fetter, 1990).

Literatürde ÖVD, çok fazla değişkeni etkilemekte ve birçok değişkenden de etkilenmektedir. Örgütsel çalışmalar literatüründe, bireysel, grup ve örgütsel olarak çalışılan konunun en sık performansla pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ehrhart, Bliese ve Thomas, 2006; NP Podsakoff et ve diğerleri, 2009; PM Podsakoff ve diğerleri, 2000). Ayrıca, ÖVD’ nin daha sağlıklı ve daha olumlu bir çalışma ortamı sağlayacağı da ifade edilmektedir (Organ, 1988; Organ & Ryan, 1995). Bu nedenle örgüt ve işletme başarısı için hem teoride hem de pratikte aranan konular arasında yer almaktadır.

Türkiye’de ÖVD ile ilgili yapılan son çalışmalara bakıldığında; örgütsel adalet (Şeşen ve Basım, 2010; Akgüney, 2014; Özçınar ve Demirel, 2016; Arı, Gülova, & Köse, 2017; Yüksel, 2017; Samancı ve Basım, 2018), örgüt içi çatışma (Güler, 2010), lider-üye etkileşimi (Ürek, 2015), sinizim (İçerli ve Yıldırı, 2012; Erdoğan ve Bedük, 2013), örgütsel bağlılık (Kurtulmuş; 2014; Çelik, 2017), örgütsel politika (Çelik, 2017), psikolojik sözleşme (Envergil, 2018), iş tatmini (Kaymakçı, 2013; Zehtab, 2018), rol çatışması ve rol belirsizliği (Tabakoğlu, 2016), örgütsel güven (Ersan, 2018), örgüt iklimi (Korkmaz ve Keleş, 2021) örgütsel sessizlik (Kılıçlar ve Harbalıoğlu, 2014; Korkmaz, 2015; Turgut ve Akbolat, 2017), etik liderlik (Büyükyılmaz ve Faay, 2017), etik (Güğerçin ve Ay, 2017), örgütsel destek (Büyükyılmaz ve

Fidan, 2017), iş performansı (Karanlık ve Sakallı, 2019), kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal itibar (Karabey ve Battal, 2020) konuları ile birlikte çalışıldığı görülmüştür. Literatürde ÖVD ile ilgili sağlık alanındaki çalışanlarla yapılan çalışmaların analiz edildiği, benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulduğu, sistematik ve çok boyutlu olarak irdelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yapılan tez çalışmaları ayrıntılı betimlenerek, uygulayıcılara genel bir analiz sunmak amaçlanmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalara uygulama ve teoride katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu içerik analizi ayrıca sağlık çalışanlarda örgütsel vatandaşlık davranışını konu alan doktora tezi için alt yapı oluşturmak amacıyla planlanmış olup, Türkiye’ de 2000-2020 yılları arasında sağlık sektöründeki örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yapılan tez çalışmaları yapılmıştır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu içerik analizi, sağlık alanında çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını konu alan bir doktora tezi için alt yapı oluşturmak için planlanmış olup, Türkiye’ de 2000-2020 yılları arasında sağlık sektöründeki örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yapılan tez çalışmaları ayrıntılı betimlenerek, uygulayıcılara genel bir analiz sunmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda aşağıda belirlenen araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Sağlık alanında yapılan lisansüstü tezler;

1. Yayın türleri,
 2. Yapıldığı üniversiteler,
 3. Yıllara göre dağılımı,
 4. Araştırma yöntemleri,
 5. Örneklem kitlesi,
 6. Örneklem belirleme tekniği,
 7. Kullanılan ölçek,
 8. Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri,
 9. Veri analiz yöntemleri,
 10. İlişkilendirildiği konular,
 11. Etkileyen ve etkilediği faktörler,
- açısından nasıl bir dağılım göstermektedir?

2. Araştırmanın Önemi

Literatürde örgütsel vatandaşlık davranışıyla ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Örgütlerde sergilenen örgütsel vatandaşlık davranışları verimliliğin artması, çalışanların performanslarının yükselmesi, iş doyumunu ve örgütteki işbirliğinin güçlenmesine olumlu katkılar sağlamaktadır (Keleş ve Pelit, 2009). Örgütteki sonuçlara sağladığı katkılar nedeniyle geniş bir çalışma alanı bulan örgütsel vatandaşlık davranışı sağlık alanında çalışanlarda en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır. Literatür incelendiğinde, Türkiye’de sağlık alanındaki çalışanlara yönelik yapılan tezlerde konunun 2007 yılından itibaren artarak ilgi görmeye başladığı tespit edilmiştir. Örgütsel davranış çalışmalarında sağlık alanında çalışanlar sıklıkla tercih edilen bir evren oluşturmaktadır. Sağlık çalışanlarında örgütsel vatandaşlık davranışının araştırıldığı çalışmalara bakıldığında yapılan çalışmalarda konuyla ilgili farklılıklar ve benzerliklerinin ortaya konulduğu, kapsamlı ve sistematik olarak incelendiği bir içerik analizi çalışmasına rastlanmamıştır. Bu çalışma, Türkiye’de sağlık çalışanlarına yönelik 200-2020 yılları arasında yapılan lisansüstü çalışmaların bütüncül bir şekilde analiz edilerek konuyla ilgili

çalışmaların genel durumunun ortaya konulması ve uygulayıcılara bir çerçeve oluşturması açısından önem arz etmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın modelini nitel araştırma modeli oluşturmaktadır. Türkiye’deki 2000-2020 yılları arasında Örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda sağlık çalışanlarına yönelik yapılmış olan lisansüstü tezlerin tümü YÖK Ulusal Tez Merkezi arşivinden alınan tezlerin ele alındığı bu çalışmada içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi konuya ve bağlama odaklanır ve metnin bölümleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar gibi çeşitliliği vurgular. İçerik analizi yöntemi istatistiki verilerin yorumlanarak yeniden düzenlenmesi ile niceliksel verilere ulaşmayı hedefleyen bir yöntemdir (Graneheim ve Lundman, 2004). Bu çalışmada içerik analizinin tercih edilme nedeni verilerin belirli kriterlere göre bir araya getirilmesi ve okuyucunun anlayacağı biçime dönüştürülerek sunulmasıdır (Bauer, 2003; Fraenkel ve Wallen, 2000; Yıldırım ve Şimşek, 2005; Doğan ve Tok, 2018).

3.1. Evren ve Örneklem

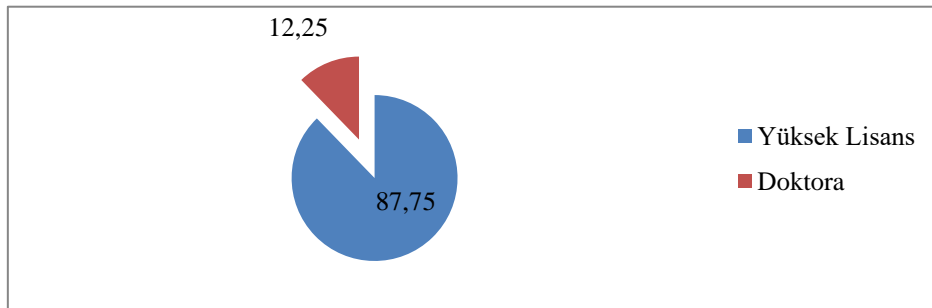
Bu çalışmanın evrenini Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri arşivinde yer alan ve 2000-2020 yılları arasında sağlık alanındaki çalışanlara uygulanan konuyla ilgili kriterlere uyan 49 adet lisansüstü tez (yüksek lisans ve doktora) çalışması belirlenmiştir. Çalışma kullanılan verilerin YÖK Ulusal Tez Merkezi Elektronik Tez Arşivinde tam ve doğru olarak kayıtlı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Çalışmamızın 2000-2020 yılları arasında içermesi, örgütsel vatandaşlık anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucu ile elde edilmesi bir kısıtlılıktır. Çalışmaya sadece sağlık çalışanlarına yönelik yapılan çalışmaların dahil edilmesi ve lisansüstü tezlerin alınması diğer kısıtlılığdır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Türkiye’de sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı konusundaki tezlerin analizini yapmak amacıyla veri toplama formu oluşturulmuştur. Veri toplama formundaki kriterler konunun yıllara göre dağılımı, yayım türleri, en çok yapıldığı üniversiteler, en sık ilişkilendirildiği konular, etkileyen ve etkilediği faktörler, araştırma yöntemleri, en sık kullanılan ölçekler, konunun en çok çalışıldığı örneklem, örneklem belirleme tekniği, yapılan geçerlik ve güvenilirlik testleri, verilerin analizinde en sık kullanılan testler şeklinde belirlenmiştir. Bu kriterlerin çözümlenmesinde microsoft excel programı kullanılmıştır. Bu çalışmada, veri toplama formu ile elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler içerik analizi ile daha derinlemesine bir işlem uygulanarak elde edilen kategoriler ve frekansları tablolar halinde sunulmuştur.

4. Bulgular

Grafik 1. Yapılan doktora ve yüksek lisans tezi

Grafik 1’de örgütsel vatandaşlık davranışa ilişkin yazılan tezlerin büyük çoğunluğunun %87,75’ inin yüksek lisans tezleri olduğu, %12,25’ inin ise doktora tezlerinden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 1. Üniversitelere göre yapılan tezlerin dağılımı

Üniversite Adı	Tez Sayısı	Yüzde(%)		
Marmara Üniversitesi	5	20,4		
Beykent Üniversitesi				
Hacettepe Üniversitesi	3	18,4		
İstanbul Üniversitesi				
Balıkesir Üniversitesi				
Gazi Üniversitesi	2	24,4		
Pamukkale Üniversitesi				
Selçuk Üniversitesi				
Kırklareli Üniversitesi				
THK Üniversitesi				
Anadolu Üniversitesi				
Ankara Üniversitesi	1	36,8		
Erciyes Üniversitesi				
Yıldız Teknik Üniversitesi				
Atatürk Üniversitesi				
Yalova Üniversitesi				
Niğde Üniversitesi				
Aksaray Üniversitesi				
Cumhuriyet Üniversitesi				
Gebze Teknik Üniversitesi				
Sakarya Üniversitesi				
Afyon Kocatepe Üniversitesi				
Çağ Üniversitesi				
Okan Üniversitesi				
Arel Üniversitesi				
A. Alaaddin Keykubat Üniversitesi				
Ondokuz Mayıs Üniversitesi				
Dokuz Eylül Üniversitesi				
Süleyman Demirel Üniversitesi				
Toplam			49	100

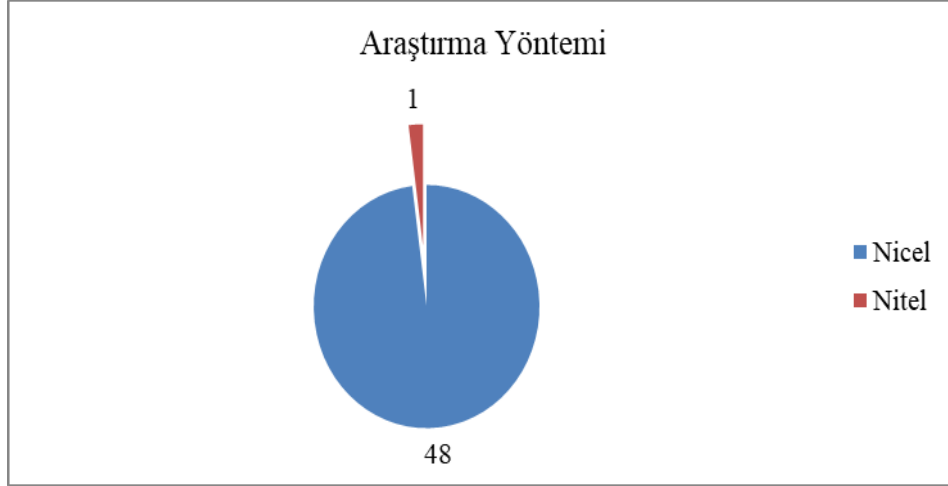
Örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yazılan lisansüstü tezlerin dağılımına bakıldığında Marmara Üniversitesi ve Beykent Üniversitesi 5 adet, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesinde 3 adet olduğu görülmektedir. Buradan örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin üniversiteler açısından birbirine yakın bir dağılım gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 2. Tezlerin yıllara göre dağılımı

Yıl	Sayı	Yüzde (%)
	Yüksek lisans/Doktora	
2003	1	2,04
2008	3	6,13
2009	1	2,04
2010	4	8,16
2011	1	2,04
2012	6	12,24
2013	4	8,16
2014	3	6,13
2015	8	16,33
2016	4	8,16
2017	1	2,04
2018	5	10,2
2019	5	10,2
2020	3	6,13
Toplam	49	100

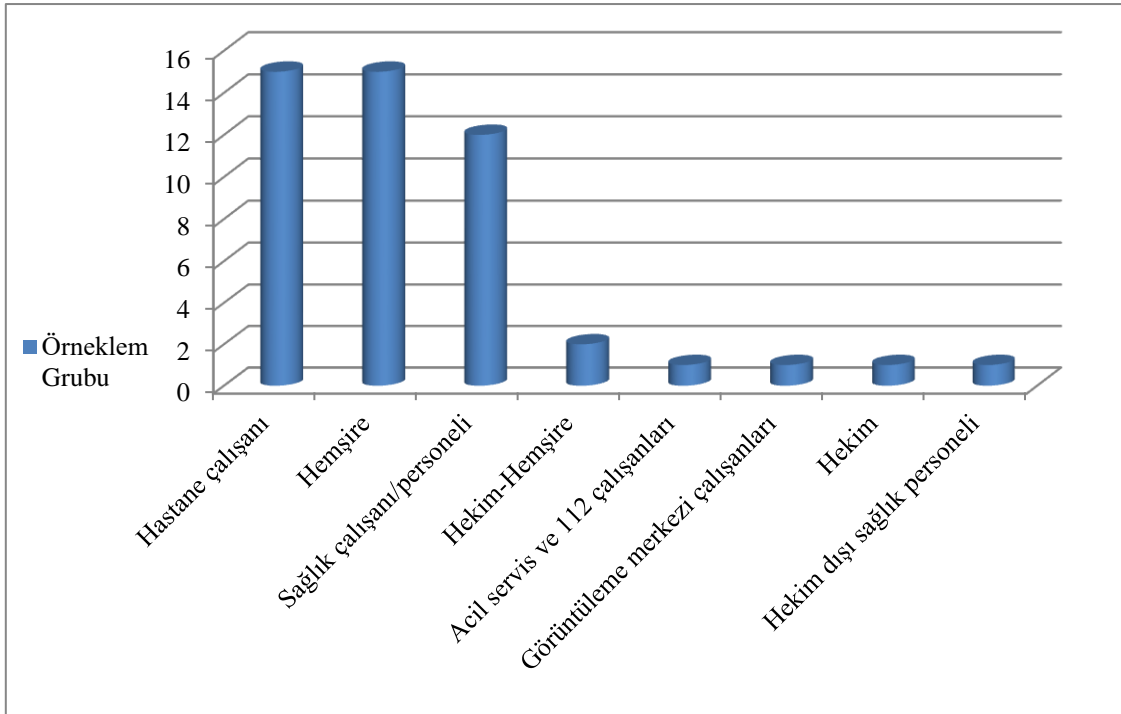
Örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan tezlerin yıllar arasındaki dağılımına bakıldığında 2011-2015 yılları arasında % 44,9, 2016-2020 yılları arasında % 36,73 oranında lisansüstü tez yazıldığı görülmüştür. 2004 ile 2007 yılları arasında sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılmış bir teze rastlanmamıştır.

Grafik 2. Kullanılan araştırma yöntemi

Grafik 2 incelendiğinde, örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan tezlerin büyük çoğunluğunun (48 adet) nicel yöntemlerle yapıldığı, yapılan bir tezde nitel yöntemden durum çalışması modelinden yararlandığı görülmektedir. Nicel yöntemlerden ise daha çoğunlukla genel tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Ancak yapılan nicel tezlerin (%16,33) ise araştırma yöntemi hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.

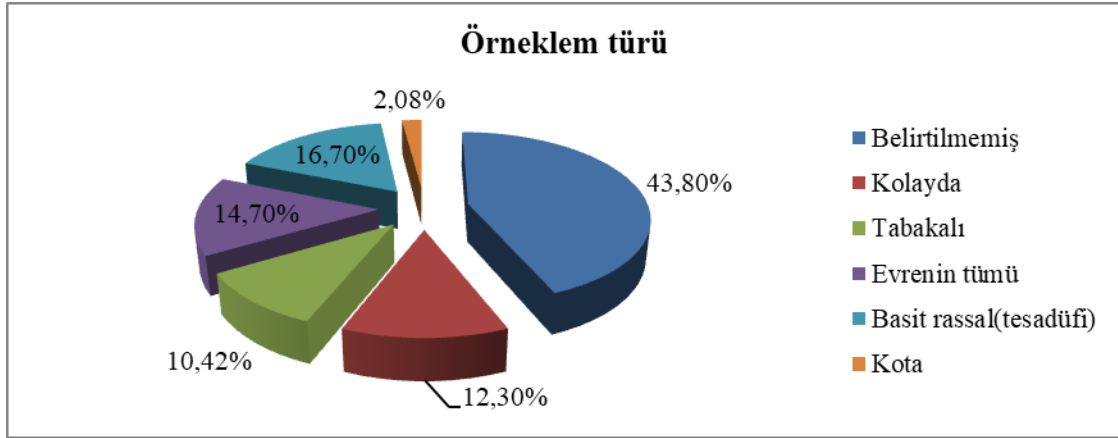
Grafik 2. Konunun çalışıldığı örneklem

Grafik 3’te araştırmacıların örneklemini daha çok (% 31,25) tüm hastane çalışanları yani hastanede çalışıp sağlık personeli olan ve olmayan çalışanlar ve hemşire grubunun oluşturduğu görülmektedir. Hastanede çalışan personelin sayısına baktığımızda hemşire grubunun diğer sağlık çalışanları sayısına oranla daha fazla olduğu ve hemşire grubunda veri

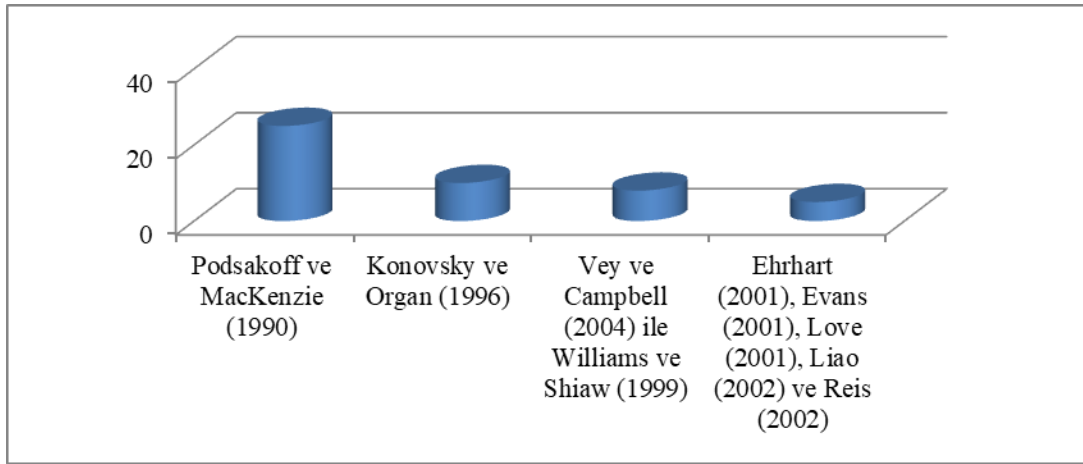
toplamanın daha kolay olduğu için tercih edildiği düşünülmektedir. Tezlerin %25' inde sağlık çalışanlarının tümünün örnekleme dahil edildiği görülmektedir.

Grafik 3. Örneklem belirleme tekniği

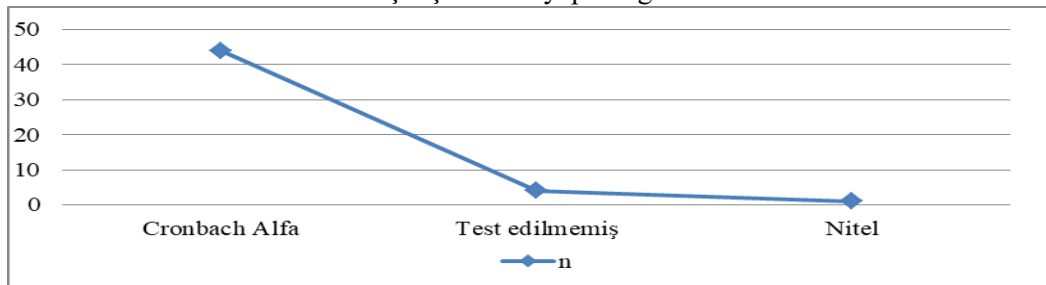
Grafik 4 incelendiğinde, lisansüstü tezlerde kullanılan örnekleme tekniği genel olarak belirtilmemiştir (% 44,9). Yapılan tezlerin örneklemlerin çoğunlukla basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle (%16,33) belirlendiği, bunu sırayla kolayda (%12,25) ve tabakalı (%10,2) örnekleme yöntemlerinin izlediği görülmektedir. Çalışmalarda daha çok olasılıklı örnekleme yöntemi tercih edildiği belirlenmiştir. Olasılıklı örnekleme yöntemi, öğelerin rastgele seçilmesi ve olasılık kuramına göre, örneklemin, evrenin parametrelerini doğru yansıtmaya ihtimali ile genellenebilirliğinin çok daha yüksek düzeyde olmasıdır (Coyne, 1997).

Grafik 4. Kullanılan ölçekler

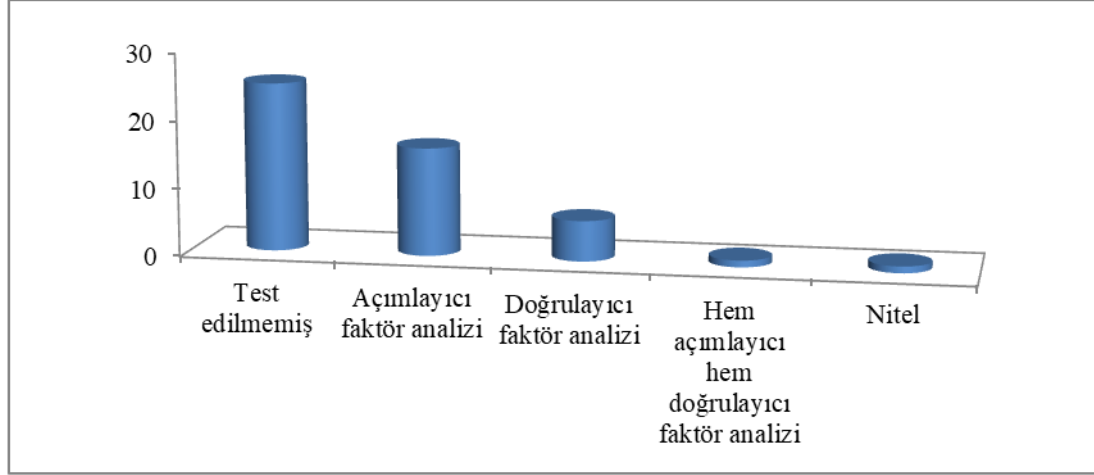
Araştırmacılar lisansüstü tezlerinde çoğunlukla (% 52,08) Podsakoff ve Mckenzie (1990) tarafından hazırlanan “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeğini” kullanmışlardır. Daha sonra ise Konovsky ve Organ(1996) (%20,83), Vey ve Campbell(2004)ile Williams ve Shiao(1999)(%16,67) tarafından geliştirilen ölçekler kullanılmıştır.

Grafik 5. Nicel çalışmalarda yapılan güvenilirlik testleri

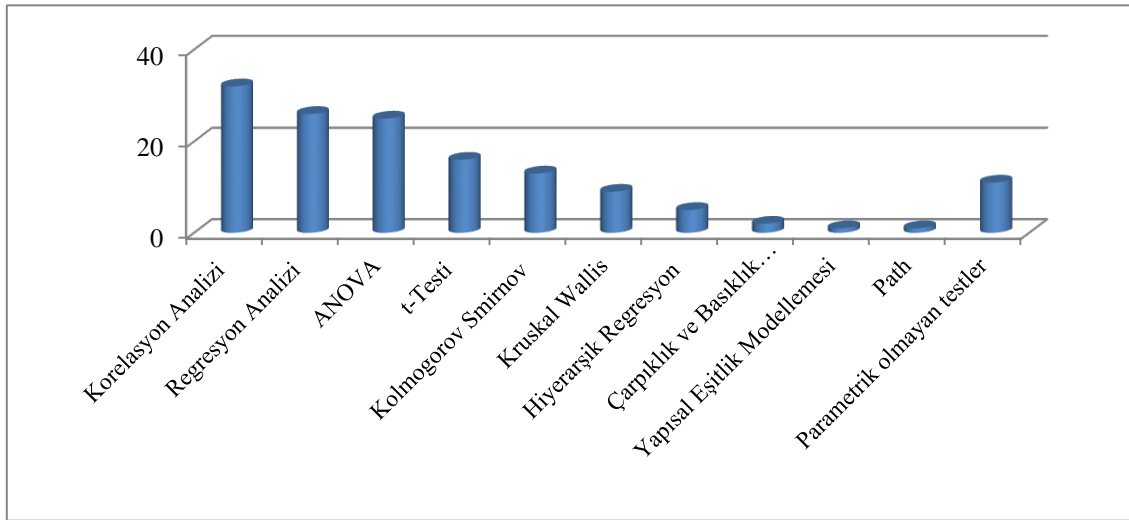
Grafik 6’ya bakıldığında tezlerde kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayıları hesaplanarak elde edilmiştir. Ancak tezlerin bir kısmında (%8,16) güvenilirlik analizi yapılmamıştır. Bu sonuçlara göre araştırmacıların tezlerde güvenilirlik analizine önem verdikleri ifade edilebilir.

Grafik 6.Nicel çalışmalarda yapılan geçerlilik testleri

Yapılan tezlerde kullanılan ölçeklerin geçerlilik testleri incelendiğinde çoğunlukla (%51,02) geçerlilik testlerinin yapılmadığı görülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi (%32,65) en fazla tercih edilen geçerlilik yöntemi olup doğrulayıcı faktör analizini de tercih edenler (% 12,25) bulunmaktadır. Yapılan bir tezde ise hem doğrulayıcı hem de açımlayıcı faktör analizi tercih edilmiştir. Araştırmacılarca önyargı gibi yanlılıkla sonuçlanacak durumların önlenmesi ve inandırıcılığı arttırmak için araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin ölçülmesi gerekir (Mertens, 2014).

Grafik 7. Verilerin analizinde en sık kullanılan testler

Grafik 8, incelendiğinde lisansüstü tezlerde analiz yöntemi olarak en sık kullanılan korelasyon analizi (n=32), regresyon analizi (n= 26), ANOVA (n=25) ve t-testidir (n=16). Yapılan tezlerde çoğunlukla betimleyici istatistiklerin (yüzde, frekans vb.) kullanılmasından dolayı en sık kullanılan analiz yöntemleri tablosunda yer verilmemiştir. Verilerin normallik dağılımını belirlemek için kullanılan Kolmogorov Smirnov (n=13) ile çarpıklık ve basıklık (n=2) gibi testlerin çalışmalarda daha az kullanıldığı görülmüştür. Çalışmalarda dağılımın normal olup olmadığına ilişkin analizler yapıldıysa bunların tezlerde belirtilmesinin gerekli olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3. Sıklıkla ilişkilendirildiği konular

Konu	Tez Sayısı
Demografik Değişkenler	
Örgütsel Adalet	6
Örgütsel Güven	
Psikolojik Sermaye	5
Örgütsel Özdeşleşme	
Örgütsel Sessizlik	4
Duygusal Zeka	
Lider Üye Etkileşimi	3

İncelenen tezlerde örgütsel vatandaşlık davranışının en sık ilişkilendirildiği kavramların demografik değişkenler, örgütsel adalet, örgütsel güveni (6 defa), psikolojik sermaye (5 defa), örgütsel özdeşleşme, örgütsel sessizlik(4 defa), duygusal zeka, lider üye etkileşimi (3 defa) olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Kavramı etkileyen faktörler

Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	Aracı/Düzenleyici Değişken	Bağımlı değişken
Örgüt içi çatışma (+)			ÖVD
Duygusal zeka (+)			ÖVD
Örgütsel adalet (+)			ÖVD
Örgütsel adalet (+)		Lider üye etkileşimi	ÖVD
Psikolojik sermaye (+)	2		ÖVD
Örgütsel sessizlik (-)	2		ÖVD
Personel güçlendirme (+)	İşten ayrılma niyeti (-)		ÖVD
İş tatmini (+)	2		ÖVD
Lider üye etkileşimi (+)		İzlenim yönetimi	ÖVD
Örgütsel özdeşleşme (+)	Örgütsel sessizlik (-)		ÖVD
Rol çatışması, rol belirsizliği (-)			ÖVD
Psikolojik sermaye (+)	Örgütsel sinizm (-)		ÖVD
Psikolojik sermaye (+)	Tükenmişlik (-)		ÖVD
Pozitif psikolojik sermaye (+)	Örgütsel güven (+)		ÖVD
Örgütsel güven (+)		Örgütsel özdeşleşme	ÖVD
Örgüt kültürü (+)	İş tatmini (+)		ÖVD
Psikolojik sözleşme (+)	Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme (+)		ÖVD
Erdemlilik (+)			ÖVD
Liderlik algısı (+)			ÖVD
Mahremiyet bilinci (+)			ÖVD
Algılanan yönetici desteği			ÖVD
Algılanan çalışma arkadaşı desteği (+)			ÖVD

Tablo 4'te duygusal zeka, psikolojik sermaye, örgütsel güven, örgütsel adalet, örgütsel özdeşleşme gibi değişkenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği, örgütsel sessizlik, işte ayrılma niyeti, tükenmişlik gibi değişkenlerin ise örgütsel vatandaşlık davranışını negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırılan tezlerde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı etkili olduğu bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 5. Kavramın etkilediği faktörler

Bağımsız Değişken	Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	Aracı/düzenleyici değişken
ÖVD	Mesleki özellikler(+)	Örgütsel güven(+)	
ÖVD	Psikolojik sözleşme ihlali(-)	İşten ayrılma niyeti(-)	Güven(+)
ÖVD	İşten ayrılma niyeti(-)		
ÖVD	Örgütsel sessizlik(-)	Çalışan performansı(+)	
ÖVD	Örgütsel bağlılık(+)		
ÖVD	Örgütsel özdeşleşme(+)		
ÖVD	İş tatmini(+)	Meslek seçim algıları(+)	
ÖVD	Kurumsal sosyal sorumluluk algısı(+)	İç girişimcilik(+)	
ÖVD		Örgütsel güvenlik iklimi İş özerkliği	
ÖVD	Kurumsal itibar(+)	Büyüme performansı(+)	Yenilik yönelimi(+)

Tablo 5’te örgütsel vatandaşlık davranışı işten ayrılma niyetini, örgütsel sessizliği, psikolojik sözleşme ihlalini negatif yönde, örgütsel güven, çalışan performansı, örgütsel bağlılığı, örgüt özdeşleşmeyi, iş tatminini pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca yenilik yönelimi ve güvenin aracı etkisinin olduğu çalışmalarda da pozitif yönlü anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışının örgütsel güvenlik iklimi ve iş özerkliği üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ancak burada örgütsel güven, psikolojik sözleşme ihlali, işten ayrılma niyeti araştırmalarda hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de 2000-2020 yılları arasında sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı yazınının genel çerçevesinin ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada 49 adet lisansüstü tez belirli kriterler bağlamında analiz edilmiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye’de sağlık çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışı çalışmalarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2010 yılı ve sonrasında yapılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir. 2000-2010 yılları arasında pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Sağlık çalışanlarının ekstra rol davranışları olarak da nitelendirilen örgütsel vatandaşlık davranışlarının belirlenmesi ve sağlık alanındaki performans, kalite gibi önemli göstergeleri etkilemesi ve örgüt üzerindeki olumlu sonuçları nedeniyle sağlık alanında da araştırma konusu olarak sıklıkla tercih edildiğini düşündürmektedir. Bu durum Koşar (2018)’in eğitim alanında yapmış olduğu içerik analizi çalışmasının sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Sağlık alanında örgütsel vatandaşlık davranışı konusunda yapılan tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezlerinden oluştuğu görülmektedir. Belenkuyu (2015) ve Koşar (2018)’in çalışmalarında da benzer bulguya ulaşılmış olup bu kavramın yüksek lisans tezlerinde daha sıklıkla çalışıldığı tespit edilmiştir. Türkiye’de lisansüstü çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmalarda tercih edilen araştırma yöntem ve desenlerine bakıldığında nicel (n=48) araştırma yöntemlerinin nitel (n=1) araştırma yöntemlerine kıyasla daha çok tercih edildiği görülmüştür. 8 adet çalışmada araştırma yöntemi türüne ait ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Nicel araştırma yöntemi, araştırmacının gerçeği önyargısız ve objektif bir biçimde açıklaması beklenir. Araştırmacılar, standart ölçme araçlarıyla kendilerini araştırmadan izole ederek çalışmalarını oluştururlar (Borg ve Gall, 1989). Bulgularla ilişkili verilerin toplanması için nicel çalışmalarda anket yöntemi tercih edilmektedir. Nicel araştırmaların sıklıkla kullanılması

gerekeceği olarak örnekleme daha hızlı ve kolay ulaşılabilmesinin yanı sıra verilerin toplanması ve yorumlanmasının da daha kısa sürede ve daha kolay yapılabilmesidir. Araştırma yöntemi olarak nicel yöntemin daha çok tercih edildiği sonucu Değirmenci ve Doğru (2017), Koşar (2018) ve Oruç (2020)' un çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun veri toplama anket yöntemi kullandıkları ve Podsakoff ve MacKenzie (1990) tarafından geliştirilen örgütsel vatandaşlık ölçeğinin sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca tezlerde örnekleme belirleme tekniği olarak sırasıyla basit tesadüfi, kolayda ve tabakalı örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum çalışmalarda daha çok olasılıklı örnekleme yönteminin tercih edildiğini göstermektedir. Olasılıklı örnekleme yöntemi, öğelerin rastgele seçilmesi ve olasılık kuramına göre, örneklemin, evrenin parametrelerini doğru yansıtmaya ihtimali ile genellenebilirliğinin çok daha yüksek düzeyde olmasıdır (Coyne, 1997). Araştırmacıların örnekleme belirleme tekniğine de yer vermedikleri görülmüştür. Örnekleme belirleme yöntemine ilişkin herhangi bir bilginin yer almadığı tezler ise yüksek düzeyde olup bu durum yapılan diğer çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Gökmen vd.,2007; Koşar vd.,2017;Koşar, 2018). Bu durum Gökmen vd. (2007), Koşar vd.(2017), Koşar (2018), ve Oruç (2020) çalışmalarında da gözlemlenmiş ve araştırmacıların çalışmalarında gereken özeni vermediklerini göstermektedir.

Çalışmalarda kullanılan örnekleme grubunun dağılımının en sıklıkla hemşire grubu ve tüm hastane personelinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu Akbaş (2020) tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Hemşire grubunun tercih edilme nedeni olarak diğer örnekleme gruplarına kıyasla daha çok sayıda ve daha kolay ulaşılabilir olması ifade edilebilir. Sağlık kurumlarında hemşirelerin ÖVD düzeylerinin yüksek olması, kurumu hem cezbedici hem de daha aktif bir kuruma dönüştürecek böylece işyerinde verimliliğin artmasıyla birlikte çalışanların sağlık hizmeti sunarken daha yüksek performans göstermelerini sağlayabilir (Taghinezhad ve ark., 2015). Örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütte çalışan bireylerin tümü tarafından sergilenmesinin örgüte katkıları daha fazla olacaktır.

Nicel çalışmalardan elde edilen verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine bakıldığında güvenilirlik analizi için Cronbach Alpha, geçerlilik çalışmalarında ise sıklıkla hiçbir yöntemin kullanılmadığı görülmüştür. Faktör analizi yapılan çalışmalarda da açıklayıcı faktör analizinin veri toplama araçlarının geçerliliğini ölçmek için daha çok tercih edildiği görülmüştür. Güvenilirlik, geçerlilik için bir ön koşul olmakla birlikte, ölçümlerin hatalardan arındırılmış olması anlamına gelmektedir. Güvenilirlik, araştırmada kullanılan ölçeğin kendi içindeki tutarlılığını ve sonuçların daima birbirine yakın çıkacağını bir göstergesidir. Bu nedenle ölçeğin devamlılığına işaret eder (Balcı, 2015).

Yayımlanan tezlerde kullanılan veri analiz yöntemleri incelendiğinde çalışmalarda en çok kullanılan veri analiz yöntemlerinin korelasyon ve regresyon analizleri, farklılıkları belirlemeye yönelik ise t-testi ve ANOVA olduğu görülmektedir. Bu testler parametrik verileri analiz etmeye yönelik test teknikleridir. Yapılan tezlerde çoğunlukla betimleyici istatistiklerin (yüzde, frekans vb.) kullanılmasından dolayı en sık kullanılan analiz yöntemleri tablosunda yer verilmemiştir. Verilerin normallik dağılımını belirlemek için kullanılan Kolmogorov Smirnov ile çarpıklık ve basıklık gibi testlerin çalışmalarda daha az kullanıldığı görülmüştür. Çalışmalarda dağılımın normal olup olmadığına ilişkin analizler yapıldıysa bunların tezlerde belirtilmesinin gerekli olduğu ifade edilebilir.

Araştırmalarda en sık ilişkilendirilen kavramlar demografik değişkenler, örgütsel adalet, örgütsel güven, psikolojik sermaye, örgütsel özdeşleşme, örgütsel sessizlik, duygusal zeka, lider-üye etkileşimi olarak bulunmuştur. Örgütsel vatandaşlık davranışını etkileyen nedenlerin yapılan bazı çalışmalarda bireysel ve örgütsel faktörlerle ilişkili olduğu saptanmıştır (Çekmecelioğlu, 2007). Örgütsel vatandaşlık davranışını etkileyen unsurların incelendiği çalışmalarda en çok vurgulanan faktörlerden biri çalışanların adalete ilişkin algılamalarıdır (Aytemiz Seymen vd.,2013; İplik, 2015). Örgütsel güvene dair çalışan-yönetici ilişkilerinde daha fazla ekstra rol davranışları gösterilmektedir (İşbaşı, 2000).

Araştırmalarda kavramın öncüllerine dair bulgulara göre işten ayrılma niyetini, örgütsel sessizliği, psikolojik sözleşme ihlalini negatif yönde, örgütsel güven, çalışan performansı, örgütsel bağlılığı, örgüt özdeşleşmeyi, iş tatminini pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği bulunmuştur. Duygusal zeka, psikolojik sermaye, örgütsel güven, örgütsel adalet, örgütsel özdeşleşme gibi değişkenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği, örgütsel sessizlik, işte ayrılma niyeti, tükenmişlik gibi değişkenlerin ise örgütsel vatandaşlık davranışını negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık kurumlarının, hedeflerine ulaşma ve kurumsal performansın artırılmasında çalışanlarının örgütsel vatandaşlık sergilemelerinin önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir (Chu ve diğerleri, 2005). Sağlık çalışanları ekip olarak hizmet vermektedir. Sağlık çalışanlarının örgütsel vatandaşlık sergilememesi durumunda ekip çalışması da zarar görecektir ve bu da hizmet kalitesi, verimlilik ve performans gibi sonuçları etkileyecektir (Ürek vd.,2016).

Sağlık alanındaki örgütsel vatandaşlık literatürünü geniş bir çerçeveye analiz eden bu çalışmanın konu ile ilgili araştırma yapacak araştırmacılar ve uygulayıcılar için yeni bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Sağlık alanında çalışanlarla yapılan araştırmalarda artış olsa bile bu konuda ilişkilendirilebilecek farklı kavramlarla ilgili çalışmalar artırılabilir. Çalışmaların bilimsel niteliğini güçlendirmek amacıyla mutlaka araştırma yöntemi ve örneklem tekniğine özen gösterilmesi, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması, verilerin dağılım özelliklerinin tespit edilerek uygun analiz yöntemleri seçilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılacak araştırmalarda anket yöntemi dışında görüşme, mülakat tekniği gibi veri toplama teknikleri kullanılması, araştırma yöntemi olarak nitel veya karma yöntemin tercih edilmesi konuya farklı bir açıdan bakılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, M.(2020). Örgütsel sinizm ve örgütsel sonuçlarının sağlık çalışanları üzerine etkisi: sistematik bir derleme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 94-107.
- Aytemiz Seymen, O., Kılıç, T., Saç, Ö. (2013). *Örgütsel adalet algısının oluşmasında ‘başkalarına dönük uygulamaların’ anlamlı etkisi var mıdır?*. 21.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 30 Mayıs-1 Haziran, Kütahya, 526- 531.
- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara:Pegem Akademi Yayınları.
- Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: the relationship between affect and employee “citizenship.” *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595. <http://dx.doi.org/10.2307/255908>
- Belenkuyu, C. (2015). Örgütsel vatandaşlık davranışının örgütsel çıktılara ve liderlik stillerine etkisi: bir meta-analiz çalışması (Master's thesis), ESOGÜ, Eskişehir.
- Borg, W. R. & Gall, M. D. (1989). *Educational research: an introduction (4th ed.)*. New York: Longman.
- Brief, A. P., & Motowidlo, S. J. (1986). Prosocial organizational behaviors. *Academy of management Review*, 11(4), 710-725.
- Chu, C., Lee, M., Hsu, H. ve Chen, I. (2005). Clarification of the antecedents of hospital nurse organizational citizenship behavior – an example from a taiwan regional hospital. *Journal of Nursing Research*, 13(4), 313-323.
- Coyne, I. T. (1997). Sampling in qualitative research. purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries?. *Journal of Advanced Nursing*, 26(3), 623-630.

- Çekmecelioğlu Gündüz, H. (2007). *Yönetim desteği, örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş performansı arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi*. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs, Sakarya, 185-192.
- Değirmenci, A., & Doğru, M. (2017). Türkiye'de sosyobilimsel konularla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi: bir betimsel analiz çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 123-138.
- Doğan, H., & Tok, T. N. (2018). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yayınlanan makalelerin incelenmesi: Eğitim ve Bilim Dergisi örneği. *Current Research in Education*, 4(2), 94-109.
- Ehrhart, M. G., Bliese, P. D., & Thomas, J. L. (2006). Unit-level ocb and unit effectiveness: examining the incremental effect of helping behavior. *Human performance*, 19(2), 159-173.
- Gökmen, Ö. F., Uysal, M., Yaşar, H., Kırksekiz, A., Güvendi, G. M., ve Horzum, M. B. (2017). Türkiye'de 2005-2014 yılları arasında yayınlanan uzaktan eğitim tezlerindeki yöntemsel eğilimler: Bir içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 1-25.
- Graham, J. W. (1991). An essay on organizational citizenship behavior. *Employee responsibilities and rights journal*, 4(4), 249-270.
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse education today*, 24(2), 105-112.
- İplik, F. N. (2015). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı*. Ankara: Akademiya Kitapevi.
- İşbaşı, J. Ö. (2000). Çalışanların yöneticilerine duydukları güvenin ve örgütsel adalete ilişkin algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışının oluşumundaki rolü: bir turizm örgütünde uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Keleş, Y., & Pelit, E. (2009). Organizational citizenship behavior of hotel employees: a study into five-star hotels in İstanbul. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Koşar, D. (2018). Türkiye'deki örgütsel vatandaşlık davranışı konulu tezlerin incelenmesi: bir içerik analizi çalışması. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 38(2).
- Koşar, D., ve Koşar, S. (2017). Örgütsel ikiyüzlülük. *İçinde S. Özdemir ve N. Cemaloğlu, Örgütsel davranış ve yönetimi* (ss. 595-617). Ankara: Pegem Akademi.
- Mertens, D. M. (2014). *Research and evaluation in education and psychology: integrating diversity with quantitative, Qualitative, And Mixed Methods*. New York: Sage.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: the good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior. *Research in organizational behavior*, 12(1), 43-72.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct and clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85-97. http://dx.doi.org/10.1207/s15327043hup1002_2
- Organ, D. W., & Konovsky, M. (1989). Cognitive versus affective determinants of organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 157- 164. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.74.1.157>
- Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*. 48.775- 802.
- Oruç, E. (2020) Türkiye'de işe yabancılaşma (work alienation) literatürüne ilişkin betimsel bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 327-351.

- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M., & Blume, B. D. (2009). Individual-and organizational-level consequences of organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of applied Psychology*, 94(1), 122.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1(20), 107-142.
- Podsakoff, P., MacKenzie, S., Paine, J., & Bachrach, D. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563. <http://dx.doi.org/10.1177/014920630002600307>
- Smith, C. A. O. D. W. N. J. P., Organ, D. W., & Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of applied psychology*, 68(4), 653.
- Taghinezhad F, Safavi M, Raiesifor A, Yahyavi SH. (2015). *Antecedents of organizational citizenship behavior among iranian nurses: a multicenter study*. BMC Research Notes. 2-8
- Ürek, D. (2015). Sağlık kurumlarında lider-üye etkileşim düzeyi ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ürek, D., Demir, İ. B. ve Uğurluoğlu, Ö. (2016). Örgütsel sessizliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: bir eğitim ve araştırma hastanesi uygulaması. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 122-14.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Mobil Bankacılık Uygulamasını Covid-19 Süreciyle Birlikte Kullanmaya Başlayan Bireysel Banka Müşterilerinin Davranışlarının İncelenmesi

The Examining of the Behaviors of Retail Bank Customers Who Started to Use the Mobile Banking Application with the Covid-19 Process

Öğr. Gör. Dr. Alaidin KOŞAR¹

Öz

Koronavirüs salgını pek çok sektörün hizmet şeklinde değişiklikler yaratmasına neden olmuştur. Bankacılık sektörü de bu sektörlerden biridir. Mobil bankacılık uygulaması bankaların uzun süredir kullandıkları bir hizmet olsa da koronavirüs salgısı sonrasında bu uygulamanın hem bankalar hem de müşteriler tarafından tercih edilme sıklığı artmıştır. Bu çalışmada mobil bankacılık uygulamasını koronavirüs salgını sonrası ilk defa kullanmaya başlayan bireysel müşterilerin davranışları teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmiştir. Veriler, Hatay, Gaziantep ve Mersin şehirlerinde ikamet eden toplam 230 bireysel banka müşterisinden toplanmıştır. Verilerin analizinde yapısal eşitlik modeli ve tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda mobil bankacılık uygulamasını kullanmadaki kişisel etkinliğin algılanan kullanım kolaylığını; algılanan kullanım kolaylığının kullanıma yönelik tutumu ve algılanan faydayı; algılanan faydanın kullanıma yönelik tutumu; kullanıma yönelik tutumun kullanım niyetini; kullanım niyetinin de gerçekleşen kullanımı pozitif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil bankacılık, teknoloji kabul modeli, koronavirüs

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The coronavirus outbreak has caused many industries to create changes in the way of service. The banking sector is one of these sectors. Although the mobile banking application is a service that banks have used for a long time, the frequency of this application has increased both by banks and customers after the coronavirus outbreak. In this study, the behaviors of individual customers who started using the mobile banking application for the first time after the coronavirus outbreak were examined within the framework of the technology acceptance model. Data were collected from 230 individual bank customers residing in Hatay, Gaziantep and Mersin. Structural equation models and descriptive statistics were used in the analysis of the data. As a result of the research, it has been concluded that personal effectiveness positively affects perceived ease of use; perceived ease of use positively affects perceived usefulness and attitude towards use; perceived usefulness positively affects attitude towards use; attitude towards use positively affects the intention to use and intention to use positively affects actual use.

Keywords: Mobile banking, technology acceptance model, coronavirus

Paper Type: Research

Giriş

Teknoloji sözcüğünün kökeni Yunanca *tekhne* (günümüz kullanım şekli: *texni*) ve *logia* sözcüklerinden gelmektedir. *Tekhne* zanaat ve el sanatları anlamına gelmektedir. Bir nesneyi üreten, amacı gerçekleştirmek ve hedefe ulaşmak için kullanılan akılcı bir yoldur. *Tekhne*,

¹Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, alaiddinkosar@mersin.edu.tr

Atf için (to cite): Koşar, A. (2022). Mobil bankacılık uygulamasını Covid-19 süreciyle birlikte kullanmaya başlayan bireysel banka müşterilerinin davranışlarının incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1006-1018.

episteme (gerçek bilgi, bilim) ile kıyaslandığı zaman *tekhne*, daha çok uygulamaya yönelik bir anlamdayken *episteme* yapmayı bilmek anlamındadır. Teknolojiye dair önerilen tezler teknoloji öğreniminin doğadan kaynaklandığını veya doğanın taklit edilmesiyle olduğunu ileri sürmektedir. Hatta Demokritos'a göre ev yapmak kurlangıçlardan; kumaş ise örümceklerden öğrenilmiştir (Turan, 2011, s. 11).

Teknoloji, bilimin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde insanın doğa üzerinde uzmanlaşmasını sağlamak amacıyla tasarlanan rasyonel bir sistem olarak tanımlanabilir (Simon, 1983, s. 173). Başka bir tanımıyla teknoloji, eğitim sonucunda kazanılmış olan becerilerin işe uygulanmasıyla geliştirilen, insan yaşamını etkili ve güçlü kılmak amacıyla oluşturulan işlevsel bir yapıdır (Alpar vd., 2007, s. 23). Teknoloji, dar anlamıyla teknik konulardaki bilgiler kümesi; geniş anlamıyla bilginin kendisinin ve fiziki üretimini kullanan işletme bünyesinde bütünleşmiş bir şekli olarak değerlendirilebilir (Freeman ve Soete, 2004, s. 30). Teknoloji için yapılan tanımlara bakıldığında teknolojinin sadece araç ve gereçlerden, makinelerden ibaret değil, aynı zamanda bunları kullanabilmek için gerekli olan bilgiyi de kapsadığı görülmektedir.

İktisadi ve sosyal faktörler göz önüne alındığında teknoloji tarihi, 3 farklı dönemde değerlendirilmekte ve incelenmektedir. Bunlardan ilki, Tarım Devrimi'dir. Bu dönemde avcı-toplayıcı toplumlar çiftçi ve çoban toplumlarına dönüşerek yerleşik yaşama geçmiştir. İkinci dönem ise Sanayi Devrimi'dir. Bu dönemde tarım yoğun nüfusun fazla olduğu toplumların mal ve hizmet üreticisi konumuna geçmeleri söz konusudur. Son dönem ise sanayi dönüşümü diye nitelendirilen ve 1950'li yıllardan itibaren başladığı varsayılan Bilgi Çağı'dır (Kaş, 2015, s. 14). Alvin Toffler ise bu 3 dönemi temsil eden dalga kuramını ortaya atmıştır. Birinci dönem (dalga) madenleri ve tarımsal kaynakları; ikinci dönem (dalga) ucuz emek ve seri üretimi; üçüncü dönem (dalga) ise bilgi, yenilik ve ileri teknolojiyi açıklamaktadır. Dünya çapında yaşanan bu 3 değişim dalgasının birincisini çapa; ikincisini montaj hattı ve üçüncüsünü ise bilgisayar simgelemektedir (Toffler ve Toffler, 1994, s. 20-21).

İnsanlık evrende bulunan ve kendisine fayda sağlayacak olan her şeye ulaşma ve kullanma çabasıdır. Dolayısıyla herhangi bir kapsamda üretilen herhangi bir bilgi, herhangi bir şekilde insanlığın hizmetine sunulmaktadır. Bundan dolayı teknolojinin kullanım alanı oldukça genişler ve insan hayatının neredeyse bütün dönemlerini kapsamaktadır. Bir insanın hayatının tüm dönemlerinde yararlanmış olduğu herhangi bir mal ya da hizmet bir teknoloji ürünüdür. Bundan dolayı teknoloji, hayatın bizzat kendisidir (Aktaş, 2007, s. 5). Teknolojilerin kullanımının günlük yaşamdaki yararları ve zararları tartışılmasına karşın uygun koşullarda ve başarılı olarak kullanılan teknolojinin insan hayatını kolaylaştırdığı, rahatlattığı ve doyumlu kıldığı şüphesizdir (Akkoyunlu, 1996, s. 128).

Günümüz dünyasında teknolojinin hızlı gelişimi her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de etkisini göstermiştir. Hemen hemen her bankaya ait bir mobil uygulamanın olması ve bu uygulamanın insan hayatını kolaylaştırması, bu uygulamanın bireysel banka müşterileri tarafından kullanılmasını cazip hale getirmiştir. Özellikle 2020 Mart ayı itibarıyla Türkiye'de de görülmeye başlanan ilk covid-19 vakası ve bundan sonra devam eden bu süreçte bireysel banka müşterileri, yüz yüze yapabilecekleri bankacılık işlemlerini ve daha fazlasını mobil bankacılık uygulaması ile yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla mobil bankacılık uygulamasının kullanımı daha da yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu araştırmada mobil bankacılık uygulamasını kullanan müşterilerinin davranışlarını ortaya koymak, mobil bankacılık uygulamasını kullanan bankaların, müşterileri hakkında fikir sahibi olmasına ve gerekli iyileştirmeleri yapmasına rehber olmak amaçlanmaktadır. Covid-19 sürecinde dijital bankacılıkla ilgili çalışmalar yapılmasına rağmen mobil bankacılıkla ilgili literatürde birkaç tane araştırma yapılmıştır. Araştırma, mobil bankacılık uygulamasını covid-19 ile birlikte ilk defa kullanan müşterileri incelemesi bağlamında ilk çalışma olacağından dolayı önem arz etmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve ve Hipotez Geliştirme

Bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak farklı sektörlerde yenilikçi uygulamalar hayata geçirilmektedir. Bu bağlamda bankacılık sektörü de bu yenilikçi uygulamaların en sık görüldüğü sektörlerden biridir (Seyrek ve Akşahin, 2016, s. 49). Teknolojik gelişmeler ışığında en sık kullanılan araçlardan biri de akıllı telefonlar olmuş ve akıllı telefon kullanıcı sayısının artmasıyla birlikte bankacılık sektörü de mobil bankacılık uygulamasını müşterilerine sunmaktadır (Çam ve Çam, 2016: 99). Mobil bankacılık, müşterilerin para transfer etmek, faturalarını ödemek gibi birçok finansal işlemlerini gerçekleştirmek için hesaplarına erişebilecekleri bir mobil cihazı kullanarak bankacılık faaliyetlerini yürütmesidir (Gupta vd., 2017, s. 128). Mobil bankacılığın çoklu erişim modlarına sahip olması diğer kanallara kıyasla önemini arttırmakta ve bunun yanı sıra çapraz satış fırsatı ve düşük maliyet fırsatı sunması ile de müşterilerin memnuniyetini arttırmaktadır (Mullan vd., 2017, s.1153). Mobil bankacılık uygulamasının kullanımının yaygınlaşması sadece müşterilere değil aynı zamanda bankalara da bazı faydalar sunmaktadır. Bankalar açısından en önemli faydanın maliyetleri azaltması; müşteriler açısından en önemli faydanın ise zamandan tasarruf sağlaması olduğu söylenebilir (Dinçer, 2019, s. 50).

Tablo 1’de 2016-2020 yılları arasındaki 5 yıllık döneme ilişkin mobil bankacılık uygulamasını kullanan aktif ve kayıtlı bireysel müşterilerin sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1. Mobil bankacılık kullanan müşteri sayısı

Bireysel müşteri sayısı	Aralık 2016	Aralık 2017	Aralık 2018	Aralık 2019	Aralık 2020
Aktif müşteri sayısı	18.649	28.712	38.385	47.799	60.334
Sistemde kayıtlı, en az bir kez giriş yapmış müşteri sayısı	29.765	43.436	59.282	75.141	93.974
Sistemde kayıtlı, son 1 yıl içinde en az bir kez giriş yapmış müşteri sayısı	23.745	35.227	46.796	57.272	71.743
Aktif/Kayıtlı müşteri oranı	%63	%66	%65	%64	%64

Kaynak: TBB, 2020, s. 8

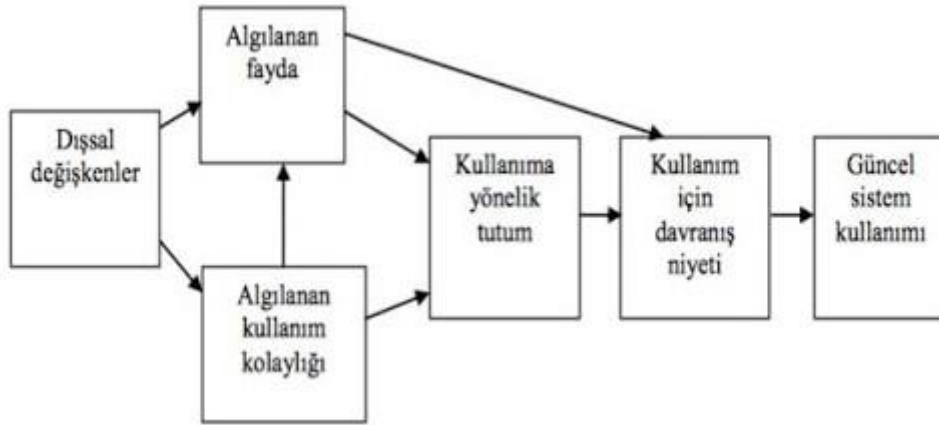
Tablo 1 verilerine bakıldığında 5 yıllık süreç içerisinde mobil bankacılık uygulamasını aktif olarak kullanan bireysel müşteri sayısının sürekli bir artış gösterdiği söylenebilir. Özellikle 2020 yılında yaşanan artışın diğer yıllardaki artışa göre daha fazla olmasının sebeplerinden en önemlisinin yaşanan covid-19 salgını olduğu söylenebilir. Sisteme kayıtlı olan müşteri sayısının aslında çok daha fazla olduğu görülmektedir. Türkiye Bankalar Birliği verileri incelendiğinde kimi müşterilerin kayıt olduktan sonra en az bir kez giriş yaptığı, kimilerinin son 1 yıl içinde en az bir kez giriş yaptıkları da görülmektedir. Aktif/kayıtlı müşteri oranları ise sisteme kaydolan müşterilerin yüzde kaçının aktif olarak mobil bankacılığı kullandığını göstermektedir. Bu oranların 5 yıllık süreçte birbirine oldukça yakın oldukları tablodaki verilerden görülmektedir.

Bireylerin yeni teknolojik ürün ve sistemlere karşı düşük kabul ve düşük kullanım isteği, bu ürün ve sistemlerden beklenen verimin istenilen düzeyde olmamasına neden olmuştur. Bundan dolayı bireylerin yeni teknolojik ürün ve sistemleri benimseme/benimsememe nedenlerini açıklayan psikolojik faktörlerin araştırılmasını temel alan bazı modeller önerilmiştir (Bağlıbel vd., 2010, s. 333). Fishben ve Ajzen’in (1975) Gerekçeli Eylem Teorisi, Hall’ın (1979) İçerik Temelli Benimseme Modeli, Ajzen’in (1991) Planlı Davranış Teorisi ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli, Rogers’in (1983) Yeniliğin Yayılması Teorisi özellikle önemli teorilerdir. Bilgi sistemlerinin benimsenmesini açıklayabilmek için oluşturulan çok sayıda model içinden Davis tarafından geliştirilen “Teknoloji Kabul Modeli” oldukça güçlü olarak öne çıkmış (Davis vd., 1989, s. 992) ve araştırmacılar tarafından en çok kullanılan model olmuştur (Kurulgan ve Paşaoğlu, 2013, s. 55).

Yeni kullanılmaya başlanan teknolojilerin bireyler tarafından benimsenmesi akademik araştırmalarda önemli bir konu olarak yerini almış ve bu konudaki araştırmalar genelde müşterilerin yeni bir teknolojiyi benimseme süreçleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmaların pek çoğu da Teknoloji Kabul Modeli’ni temel almıştır (Shen vd.,

2010, s. 497). Teknoloji Kabul Modeli, bireylerin teknolojiyi kullanma/kullanmama konusuna ilişkin genel davranışlarını açıklayan ve bu davranışları tahmin etmede araştırmacılara rehber olan bir modeldir (Liao ve Cheung, 2001, s. 302). Bu model, yeni sistem ve teknolojilerin kullanıcılar tarafından kabul edilme/reddedilme derecesini tahmin etmede kullanılmasının yanı sıra kullanıcıların inanç, tutum, niyet ve kullanım davranışı gibi genel davranışlarını açıklamada teorik temel oluşturmaktadır (Hong vd., 2011, s. 2087). Yani bu model sadece tahmin için değil aynı zamanda davranışları açıklamak için de idealdir (Davis vd., 1989, s. 985). Gerekçeli Eylem Teorisi temel alınarak geliştirilen bu modelin bugüne kadar e-posta, cep telefonları, PC, www, e-ticaret, kelime işlemciler, sunum sistemleri ve veri tabanları gibi farklı bilgi sistemleri için geçerli olduğu görülmüştür (Kurulgan ve Paşaoğlu, 2013, s. 55).

Şekil 1. Teknoloji kabul modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere teknoloji kabul modeli algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda, kullanıma yönelik tutum, davranışsal niyet, kullanım ve dışsal değişkenlerden oluşmaktadır. Dışsal değişkenler, algılanan kullanım kolaylığını ve/veya algılanan faydayı etkileyebilen tüm değişkenler olarak değerlendirilebilir. Bu araştırma kapsamında da “kişisel etkinlik” algılanan kullanım kolaylığını etkileyen bir dışsal değişken olarak ele alınmıştır.

- **Kişisel Etkinliğin Algılanan Kullanım Kolaylığına Etkisi:** Kişisel etkinlik, herhangi birilerinin yardımı olmadan kişilerin, teknolojik ürünleri kendi kendilerine rahatlıkla kullanabilmelerini ifade eder (Hung ve Chang, 2005, s. 369) ve bireysel tercihleri, hedefleri, duygusal tepkileri ve insan davranışlarının diğer önemli yönlerini etkilemektedir (Shen vd., 2010, s. 499). Dolayısıyla insan davranışları ve tercihleri, kişisel etkinlik düzeyinden etkilenmektedir (Parkinson vd., 2017, s. 415). Karabıyık ve Korumaz (2014), kişisel etkinlik algısının, yapılan işteki memnuniyeti pozitif yönde etkilediğini ifade ederken; Hung ve Chang (2005), kişisel etkinliğin, kişilerin davranışlarını kontrol etmede olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer olarak bu çalışmada mobil bankacılık uygulamasını ilk defa kullanan bireysel bankacılık müşterilerinin uygulamayı kullanmadaki kişisel etkinliklerinin (becerilerinin), mobil bankacılık uygulamasını kullanmadaki kolaylık algılarını pozitif yönde etkileyeceği varsayılarak H₁ hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir:

H₁: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanmadaki kişisel etkinlikleri, kolaylık algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

- **Algılanan Kullanım Kolaylığının Algılanan Faydaya ve Kullanıma Yönelik Tutuma Etkisi:** Algılanan kullanım kolaylığı, bireyin bir teknolojik ürün ya da sistemi basit bulması ve fazla çaba göstermeden kullanabilmesidir (Davis vd., 1989, s. 987). Literatürde teknolojik ürünlerde algılanan kullanım kolaylığının, algılanan fayda ve tutumu pozitif yönde etkilediğini gösteren bazı çalışmalar mevcuttur. Hong

vd. (2011), Tayvan dijital arşiv sisteminin kullanımını inceledikleri çalışmada algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda ve kullanıma yönelik tutumu pozitif etkilediğini bulmuşlardır. Turan ve Haşit (2014), sınıf öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojisi araçlarını kullanımda algıladıkları kullanım kolaylığının algıladıkları fayda ve kullanıma yönelik tutumda pozitif bir etkinin olduğunu ifade etmiştir. Toft vd. (2014), enerji sektöründe akıllı şebeke kullanımına yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada akıllı şebeke kullanımındaki kolaylık algısının arttıkça, katılımcıların akıllı şebekeden algıladıkları fayda ve bu teknolojiyi kullanmaya yönelik tutumlarının da arttığını ortaya koymuşlardır. Mobil bankacılığı ilk defa kullanan bireysel bankacılık müşterilerinin uygulamaya yönelik kullanım kolaylığı algılarının hem algıladıkları faydayı hem de uygulamayı kullanmaya yönelik tutumlarını pozitif yönde etkileyeceği varsayılarak geliştirilen H₂ ve H₃ hipotezleri şu şekildedir:

H₂: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanmadaki kolaylık algıları, fayda algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

H₃: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanmadaki kolaylık algıları, kullanıma yönelik tutumlarını pozitif yönde etkilemektedir.

- **Algılanan Faydanın Kullanıma Yönelik Tutuma Etkisi:** Algılanan fayda, kişilerin teknolojik ürünleri kullandıktan sonraki performans artışına ilişkin sahip oldukları olumlu ya da olumsuz düşüncelerdir (Davis vd., 1989, s. 320). Vergisini vergi dairesine gitmeden internet aracılığı ile ödeyen bir vergi yükümlüsünün vergi dairesine gitmemesi ve sıra beklememesi algılanan faydaya örnek olarak verilebilir (Turan ve Haşit, 2014, s. 110). Teknoloji ürünlerinde algılanan faydanın kullanıma yönelik tutum üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğunu ortaya koyan çalışmalar (Shyu ve Huang, 2011; Çabuk vd., 2014; Wu ve Ke, 2015; Serçemeli ve Kurnaz, 2016) mevcuttur. Literatürdeki teorik bilgiler ve ampirik bulgular sonucunda bu çalışma kapsamında da mobil bankacılığı ilk defa kullanan bireysel bankacılık müşterilerinin uygulamadan algıladıkları faydanın, kullanıma yönelik tutumları üzerinde olumlu bir etkisinin olacağı varsayılmaktadır ve dolayısıyla geliştirilen H₄ hipotezi şu şekildedir:

H₄: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanmadaki fayda algıları, kullanıma yönelik tutumlarını pozitif yönde etkilemektedir.

- **Kullanıma Yönelik Tutumun Kullanım Niyetine Etkisi:** Tutumlar, bireylerin kişisel olarak başka bir kişi, davranış veya nesne ile ilgili benimsedikleri bakış açıları olarak tanımlanabilir (Ajzen ve Fishbein, 1977, s. 889). Tutum, bir davranış olmamakla birlikte davranışı gerçekleştirmeye yönelik bir eğilimdir ve her tutumun olumlu ya da olumsuz bir şiddet derecesi vardır (Turan ve Haşit, 2014, s. 110). Tutum ve kullanım niyeti arasındaki nedensel ilişki teknoloji kabul modeli tarafından da belirtilmekte ve pek çok araştırma tarafından doğrulanmaktadır. Kurulgan ve Paşaoğlu (2013), bilgi teknolojileri üzerine yaptıkları çalışmada katılımcıların kullanıma yönelik tutumlarının, kullanma niyetleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Park ve Kim (2014), mobil teknoloji üzerine yaptıkları çalışmada tutumların, niyeti pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Al Khasawneh (2015), mobil bankacılık üzerine gerçekleştirdiği çalışmada mobil bankacılığa karşı olan olumlu tutumun, kullanım niyeti üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da mobil bankacılığı ilk defa kullanan bireysel banka müşterilerinin uygulamaya karşı olan tutumlarının, uygulamayı kullanma niyetlerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir ve bu doğrultuda önerilen H₅ hipotezi şu şekildedir:

H₅: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanmaya yönelik tutumları, kullanım niyetlerini pozitif yönde etkilemektedir.

- **Kullanım Niyetinin Gerçekleşen Davranışa Olan Etkisi:** Kullanım niyeti, bireyin bir davranışı gerçekleştirirken ortaya koymuş olduğu istek ve çabanın şiddeti olarak tanımlanabilir. Teknoloji Kabul Modeli, bireylerin teknolojik ürünleri benimsemesinde kullanım niyetinin en önemli faktör olduğunu belirtmektedir (Serçemeli ve Kurnaz, 2016, s. 45). Bireyin teknolojik ürünleri kullanma sıklığının yoğunluğu ve derecesi de gerçekleşen davranışı açıklamaktadır (Çivici ve Kale, 2007, s. 120). Szajna (1996), e-mail teknolojisini ürün olarak seçtiği çalışmasında katılımcıların e-mail kullanma niyetlerinin, gerçekleşen davranışı pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Venkatesh ve Davis (2000), teknolojik ürünler üzerine inceleme yaptıkları çalışmada teknoloji kullanma niyetinin, gerçekleşen davranışı olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Aynı şekilde Zhou (2012) ve Makanyeza (2017), yaptıkları çalışmalarda müşterilerin mobil bankacılık kullanma niyetlerinin gerçekleşen davranışlarını pozitif etkilediğini bulmuştur. Mobil bankacılık uygulamasını ilk defa kullanan bireysel bankacılık müşterilerinin uygulamayı kullanma niyetinin, gerçekleşen davranışı olumlu etkilediği varsayımı ile geliştirilen H₆ hipotezi şu şekildedir:

H₆: Bireysel bankacılık müşterilerinin mobil bankacılığı kullanma niyetleri, gerçekleştirdikleri davranışı pozitif yönde etkilemektedir.

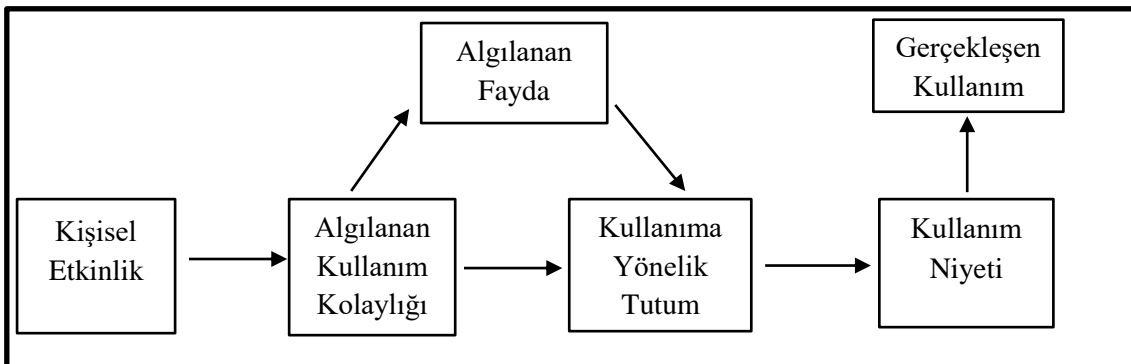
2. Yöntem

Bu çalışma uygulamalı bir çalışma olup nedensel araştırma tasarımı ile şekillendirilmiştir. Çalışmada, Teknoloji Kabul Modeli'ne eklenen bir değişken (kişisel etkinlik) ile araştırma modeli oluşturulmuş ve mobil bankacılık uygulamasını kullanan müşterilerinin davranışlarını ortaya koymak, mobil bankacılık uygulamasını kullanan bankaların, müşterileri hakkında fikir sahibi olmasına ve gerekli iyileştirmeleri yapmasına rehber olmak amacıyla yönelik olarak nicel veri toplama yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni, örnekleme, veri toplama aracı, süreci ve veriler üzerinde hangi analizlerin yapıldığı yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler ve ilişkiler bağlamında araştırma modeli Şekil 2'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 2. Araştırmanın modeli

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini covid-19 salgın süreci ile birlikte mobil bankacılık uygulamasını ilk kez kullanan bireyler oluşturmaktadır. Yapısal eşitlik modellemesi için örnek hacminin 200-500 arası yeterli olacağından (Kline, 1998) bu çalışmada da 230 kişiye ulaşılmıştır. Örneklem

sayısı şehirlerarası birbirine yakın olacak şekilde (Hatay'dan 75; Gaziantep'ten 75; Mersin'den 80) toplanmıştır. Örneklem yöntemi olarak ise kolayda örneklem kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme sebebi ise araştırmacının bu 3 ile rahatlıkla ulaşabilecek durumda olmasıdır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır ve kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde değişkenlere ilişkin 5'li likert olarak (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) derecelendirilmiş ifadeler yer almaktadır. İlk bölümde yer alan tutum ve kişisel etkinlik ölçeklerine ilişkin ifadeler Hung ve Chang, 2005'ten; algılanan kullanım kolaylığı ölçeği Lai ve Li, 2005'ten; algılanan fayda ölçeği Wu ve Wang, 2005'ten; kullanım niyeti ölçeği Zeithaml vd., 1996'dan; gerçekleşen davranış ölçeği Yang ve Yoo, 2004 ve Kim vd., 2008'den uyarlanarak alınmıştır. Uyarılma çalışması önce ifadelerin Türkçe'ye çevrilmesi ve sonra iki farklı İngilizce okutmanın kontrolü ve onayı ile tamamlanmıştır. Anketin İkinci bölümde ise katılımcıların demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek amacıyla oluşturulan cinsiyet, yaş, meslek, öğrenim, gelir gibi demografik sorular yer almaktadır.

2.4. Veri Toplama Süreci ve Kullanılan Analizler

Anketler, araştırmacının bizzat kendisi tarafından uygulanmıştır. Uygulama, yüz yüze ve çevrim içi anketler aracılığı gerçekleştirilmiştir. Veriler, 10 Mayıs-30 Mayıs 2021 tarihleri arasında Mersin, Hatay ve Gaziantep şehirlerinde mobil bankacılığı ilk defa covid-19 salgını ile birlikte kullanmaya başlayan bireylerden toplanmıştır. Bu 3 şehrin seçilme sebebi ise araştırmacının veri toplamak için rahat ulaşabileceği şehirler olmasıdır. Araştırma kapsamında normallik, güvenilirlik, doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi kullanılmıştır. Verilerin analizlerinde IBM Statistics 25.0 ve Lisrel 10.3 istatistik programları kullanılmıştır.

3. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	141	61.3
Kadın	89	38.7
Medeni durum		
Evli	114	49.6
Bekâr	116	50.4
Meslek		
Çalışmıyor	46	20.0
Kamu çalışanı	67	29.1
Özel sektör çalışanı	75	32.6
Kendi işinde çalışıyor	42	18.3
Yaş		
18-27	67	29.1
28-37	80	34.8
38-47	64	27.8
48 ve üzeri	19	8.3
Öğrenim derecesi		
İlkokul mezunu	19	8.3
Ortaokul mezunu	12	5.2
Lise mezunu	55	23.9
Ön lisans mezunu	39	17.0
Lisans mezunu	81	35.2
Lisansüstü mezun	24	10.4
Bireysel gelir		
3000 TL ve altı	65	28.3
3001 TL-4000 TL	33	14.3
4001 TL-5000 TL	48	20.9
5001 TL-6000 TL	51	22.2
6001 TL ve üzeri	33	14.3

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde 141 katılımcının erkek, 89 katılımcının kadın olduğu görülmektedir. 114 katılımcı evli, 116 katılımcı ise bekârdır. Çalışmayan katılımcı sayısı 46, kamu çalışanı 67, özel sektör çalışanı 75, kendi işinde çalışan ise 42 kişidir. Yaş grupları açısından bakıldığında 67 kişi 18-27 yaş, 80 kişi 28-37 yaş, 64 kişi 38-47 yaş aralığında, 19 kişi ise 48 yaş ve üzerindedir. Öğrenim derecesine göre lisans mezunu katılımcıların 81 kişi ile diğer katılımcılara göre daha fazla olduğu; ortaokul mezunu katılımcıların 12 kişi ile diğer katılımcılara göre daha az olduğu görülmektedir. Son olarak bireysel gelir açısından ise 65 katılımcı 3000 TL ve altı, 33 katılımcı 3001-4000 TL, 48 katılımcı 4001-5000 TL, 51 katılımcı 5001-6000 TL, 33 katılımcı ise 6001 TL ve üzeri gelire sahiptir.

Tablo 3'te uyum iyiliği referans değerleri ve bu araştırma sonucunda çıkan uyum iyiliği sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. Yapısal eşitlik modeli uyum iyiliği sonuçları

Uyum İndeksleri	χ^2/df	CFI	NFI	IFI	RFI
Referans Değerler	$2 \leq \chi^2/df \leq 5$	$0.9 \leq CFI \leq 1$	$0.9 \leq NFI \leq 1$	$0.9 \leq IFI \leq 1$	$0.9 \leq RFI \leq 1$
Gerçek Değerler	4.19	0.95	0.93	0.95	0.92

Kaynak: Aksu vd., 2017, s. 79

Tablo 3'te gerçekleşen uyum iyiliği sonuçları, referans değerler arasında yer almaktadır. Bundan dolayı yapısal modelin bütün olarak kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

Yapılara ilişkin faktörler ve faktör yükleri, açıklanan ortalama varyanslar, birleşik güvenilirlik değerleri ve cronbach's alfa katsayıları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik sonuçları

Yapı	Faktör	Faktör Yükleri	Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)	Birleşik Güvenilirlik (CR)	Cronbach's Alfa
Kişisel Etkinlik	KE1	0.78	0.571	0.799	0.795
	KE2	0.67			
	KE3	0.81			
Algılanan Fayda	AF1	0.74	0.625	0.893	0.891
	AF2	0.81			
	AF3	0.81			
	AF4	0.81			
	AF5	0.78			
Algılanan Kullanım Kolaylığı	AKK1	0.81	0.695	0.872	0.869
	AKK2	0.88			
	AKK3	0.81			
Tutum	TUT1	0.78	0.644	0.879	0.878
	TUT2	0.81			
	TUT3	0.81			
	TUT4	0.81			
Niyet	NİY1	0.80	0.653	0.904	0.904
	NİY2	0.81			
	NİY3	0.82			
	NİY4	0.81			
	NİY5	0.80			
Gerçekleşen Kullanım	GK1	0.83	0.735	0.892	0.891
	GK2	0.89			
	GK3	0.85			
Chi-Square = 940.31		df = 224	P-value = 0.00000	RMSEA = 0.116	

Tablo 4'teki faktör yük değerlerinin 0.50 üzeri olduğu görülmektedir. Hair vd. (1995), bu değerlerin 0,50'den büyük olması gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri güçlü bir şekilde açıkladığını ifade etmektedir ve dolayısıyla yapı geçerliliği şartı sağlanmaktadır. Açıklanan ortalama varyansların en az 0.50 olması beklenmektedir ve Tablo 4'te tüm açıklanan ortalama

varyans değerleri 0.50 üzerindedir. Birleşik güvenilirlik değerlerinin de 0.70 üzeri olması beklenmektedir ve bu değerlerin hepsinin 0.70 üzeri olduğu ve dolayısıyla yakınsak geçerlilik şartlarının sağlandığı söylenebilir (Bagozzi ve Yi, 1988). Cronbach's alfa katsayıların 0.70'ten büyük olması ise yapıların yüksek düzeyde güvenilir olduklarını göstermektedir (Nunnally, 1978).

Tablo 5'te araştırma modeline ilişkin yol analizi katsayıları ve *t* değerleri gösterilmektedir.

Tablo 5. Araştırma modeline ilişkin yol analizi katsayıları ve *t* değerleri

Hipotezler	Yol	Katsayılar	<i>t</i> değerleri	Kabul/Ret
H1	KE → AKK	0.85	11.65	Kabul
H2	AKK → AF	0.65	8.35	Kabul
H3	AKK → TUT	0.40	5.80	Kabul
H4	AF → TUT	0.54	7.01	Kabul
H5	TUT → NİY	0.88	11.88	Kabul
H6	NİY → GK	0.96	14.09	Kabul

Tablo 5'teki katsayılar incelendiğinde kişisel etkinliğin algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etki katsayısı 0.85; algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda üzerindeki etki katsayısı 0.65; algılanan kullanım kolaylığının tutum üzerindeki etki katsayısı 0.40; algılanan faydanın tutum üzerindeki etki katsayısı 0.54; tutumun niyet üzerindeki katsayısı 0.88 ve niyetin gerçekleşen kullanım üzerindeki etki katsayısı 0.96 olarak bulunmuştur. *T* değerlerine bakıldığında hepsi kritik değer üzerindedir ve dolayısıyla modeldeki hipotezlerin hepsi kabul edilmiştir.

Araştırma modelindeki değişkenler arasındaki etki katsayıları dikkate alındığında en güçlü etkinin kullanım niyeti ile gerçekleşen kullanım arasında olduğu görülmektedir (0.96). Yani mobil bankacılık uygulamasını kullanma niyeti olan kişilerin bu niyetleri çok güçlü bir şekilde gerçekleşen kullanıma dönüşmektedir. Modelde yer alan en güçlü ikinci etki ise tutum ile niyet arasında olmuştur. Yani kişilerdeki mobil bankacılık uygulamasını kullanmaya yönelik tutum güçlü bir şekilde kullanma niyetine dönüşmektedir. Modeldeki en zayıf ama anlamlı etki ise algılanan kullanım kolaylığı ve tutum arasındadır. Kişilerin uygulamayı kolay algılaması kullanmalarına yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde etkilese de modelde yer alan diğer etkilere göre düşük düzeyde kalmıştır.

Sonuç

2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgınıyla birlikte hemen hemen her sektör üretim ve hizmet şekillerinde değişikliklere gitmiştir. Bu değişiklikler tüketicileri de hizmet alma noktasında farklı davranışlara yönlendirmek durumunda bırakmıştır. Mobil bankacılık uygulaması da bankaların uzun bir süredir sunmuş oldukları hizmetlerden bir tanesi olmakla birlikte koronavirüs salgını ile birlikte kullanım oranı daha da artmıştır.

Bu çalışmada mobil bankacılığı, koronavirüs salgınıyla birlikte ilk kez kullanan bireysel banka müşterilerinin davranışları teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmiş ve açıklanmıştır.

Araştırma sonucunda kişisel etkinliğin algılanan kullanım kolaylığını; algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda ve kullanıma yönelik tutumu; algılanan faydanın kullanıma yönelik tutumu; kullanıma yönelik tutumun kullanım niyetini; kullanım niyetinin gerçekleşen kullanımı pozitif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sonuç olarak kişilerin mobil bankacılığı kendi başlarına kimsenin yardımı olmadan kullanabilmeleri, uygulamayı öğrenmelerinde ve uygulamanın kullanımını kolay bulmada olumlu bir etkiye sahiptir. Uygulamanın kullanımını kolay bulan kişiler, mobil bankacılığı hem faydalı bulmakta hem de mobil bankacılığa karşı tutumları pozitif yönde etkilenmektedir.

Uygulamayı faydalı bulan kişilerin tutumları da olumlu yönde olmaktadır. Mobil bankacılığa karşı olumlu tutuma sahip olan kişilerde bu uygulamayı kullanma niyetleri de oluşmaktadır. Son olarak ise kişilerdeki mobil bankacılığı kullanma niyeti gerçekleşen kullanıma dönüşmektedir.

Yönetimsel Öneriler

Araştırma sonuçlarına bakıldığında bankalar için bazı öneriler getirilebilir. Araştırma modelinde yer alan tüm etki hipotezlerinin anlamlı çıkması bu modelde yer alan tüm değişkenlere önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bankalar, çok teknik detaylara sahip olmayan, kullanımı basit, sade bir arayüze sahip uygulama geliştirerek kişisel etkinliği ve algılanan kullanım kolaylığı yüksek olan bir uygulama geliştirebilirler. Böyle bir uygulama müşterilerin uygulamadan algıladıkları faydayı ve uygulamaya karşı tutumlarını da pozitif yönde etkileyecektir. Pozitif tutumlar ise kullanma niyeti ve gerçekleşen kullanımı ile sonuçlanacaktır. Kısacası mobil bankacılık uygulamasının bireysel olarak ve kimsenin yardımı olmadan rahat kullanımı, faydalı olması, tüketicilerde olumlu bir tutum yaratabilmesi, kullanma niyeti oluşturabilmesi gereklidir. Tüm bu değişkenler sonuç olarak bireysel banka müşterilerinin mobil bankacılık uygulamasını kullanma davranışı ile sonuçlanacaktır.

Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Araştırmanın ilk kısıtı örneklemelerin sadece covid-19 süreci ile birlikte mobil bankacılığı kullanmaya başlayan bireylerden oluşmasıdır. Gelecek araştırmalarda covid-19 sürecinden önce de mobil bankacılığı kullanan bireyler araştırma örneğine dahil edilerek sonuçların karşılaştırılması sağlanabilir. Araştırmanın ikinci kısıtı örneklemelerin sadece 3 şehirden toplanmasıdır. Gelecek araştırmalarda mobil bankacılığı yine covid-19 süreci ile birlikte kullanmaya başlayan bireylere farklı ve daha çok şehir bazında ulaşılabilirse sonuçların karşılaştırılması ve belki de genellenmesi sağlanacaktır. Araştırmanın son kısıtı ise Teknoloji Kabul Modeli ve bu modeldeki değişkenlerin baz alınmasıdır. Gelecek araştırmalarda farklı modeller ya da değişkenler kullanılarak aynı araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Ajzen, I. Ve Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888-918.
- Akkoyunlu, B. (1996). Bilgisayar okuryazarlığı yeterlilikleri ile mevcut ders programlarının kaynaştırılmasının öğrenci başarı ve tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 127-134.
- Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aktaş, S. (2007). *Teknoloji kabul modeli ile muhasebecilerin bilgi teknolojisi kullanımına yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Al Khasawneh, M. H. (2015). An empirical examination of consumer adoption of mobile banking (M-Banking) in Jordan. *Journal of Internet Commerce*, 14(3), 341-362.
- Alpar, D., Batdal, G. ve Avcı, Y. (2007). Öğrenci merkezli eğitimde eğitim teknolojileri uygulamaları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 19-31.
- Bagozzi, R. P. ve Yi, Y. (1988). On the Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Bağlıbel, M., Samancıoğlu, M. ve Summak, M.S. (2010). Okul yöneticileri tarafından e-okul uygulamasının genişletilmiş teknoloji kabul modeline göre değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(7), 331-348.

- Çabuk, S., Tanrikulu, C. ve Gelibolu, L. (2014). Satışçıların teknoloji kabulü ve kişisel yenilikçiliğin teknoloji kabulüne etkisi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(15), 397-420.
- Çam, H. ve Çam, A. V. (2016). Finansal okuryazarlığın mobil bankacılık kullanımındaki rolü: Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir araştırma. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(3), 98-105.
- Çivici, T. ve Kale, S. (2007). *Mimari tasarım bürolarında bilişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörler: Bir yapısal denklem modeli*. IV. İnşaat Yönetimi Kongresi, İnşaat Mühendisleri Odası, İstanbul.
- Davis, F.D., Bagozzi, R.P. ve Warshaw, P.R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 8(35), 982-1003.
- Diñçer, İ. (2019). *Geleneksel bankacılık ile mobil bankacılık verimliliğinin kıyaslanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Freeman, C. ve Soete, L. (2004). *Yenilik İktisadı* (E. Türkcan, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Gupta, S., Yun, H., Xu, H. ve Kim, H. W. (2017). An exploratory study on mobile banking adoption in Indian metropolitan and urban areas: A scenario-based experiment. *Information Technology for Development*, 23(1), 127-152.
- Hair, J. F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. ve Black, W. C. (1995). *Multivariate Data Analysis with Readings*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hong, J.C., Hwang, M.Y., Hsu, H.F., Wong, W.T. ve Chen, M.Y. (2011). Applying the technology acceptance model in a study of the factors affecting usage of the Taiwan digital archives system. *Computers & Education*, 57(3), 2086-2094.
- Hung, S. Y. ve Chang, C. M. (2005). User acceptance of WAP services: Test of competing theories. *Computer Standards & Interfaces*, 27(4), 359-370.
- Karabıyık, B. ve Korumaz, M. (2014). Relationship between teachers' self-efficacy perceptions and job satisfaction level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 826-830.
- Kaş, E. (2015). *Otel rezervasyon siteleri üzerinden yapılan online alışverişin teknoloji kabul modeliyle incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kurulgan, M. ve Paşaoğlu, D. (2013). Bilgi profesyonellerinin bilgi teknolojisi kullanma eğilimlerinin belirlenmesi üzerine üniversite kütüphanelerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(1), 52-78.
- Lai, V. S. ve Li, H. (2005). Technology acceptance model for internet banking: An invariance analysis. *Information & Management*, 42(2), 373-386.
- Liao, Z. ve Cheung, M.T. (2001). Internet-based e-shopping and consumer attitudes: An empirical study. *Information & Management*, 38(5), 299-306.
- Makanyeza, C. (2017). Determinants of consumers' intention to adopt mobile banking services in Zimbabwe. *International Journal of Bank Marketing*, 35(6), 997-1017.
- Mullan, J., Bradley, L. ve Loane, S. (2017). Bank adoption of mobile banking: Stakeholder perspective. *International Journal of Bank Marketing*, 35(7), 1152-1172.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill.

- Park, E. ve Kim, K. J. (2014). An integrated adoption model of mobile cloud services: Exploration of key determinants and extension of technology acceptance model. *Telematics and Informatics*, 31(3), 376-385.
- Parkinson, J., David, P. ve Thiele, S. L. (2017). Self-efficacy or perceived behavioural control: Which influences consumers' physical activity and healthful eating behaviour maintenance. *Journal of Consumer Behaviour*, 16(5), 413-423.
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2016). Denetimde bilgi teknoloji ürünleri kullanımının teknoloji kabul modeli ile araştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(45), 43-52.
- Sevrek, İ. H. ve Akşahin, A. (2016). Mobil bankacılık uygulamaları kalite faktörlerinin analitik hiyerarşi prosesi ile karşılaştırılması. *International Review of Economics and Management*, 4(3), 47-61.
- Shen, Y.C., Huang, C. Y., Chu, C. H. ve Hsu, C. T. (2010). A benefit-cost perspective of the consumer adoption of the mobile banking system. *Behaviour & Information Technology*, 29(5), 497-511.
- Shyu, S. H. P. ve Huang, J. H. (2011). Elucidating usage of e-gpvernment learning: A perspective of the extended technology acceptance model. *Government Information Quarterly*, 28(4), 491-502.
- Simon, Y.R. (1983). Pursuit of happiness and lust for powerin technological society. Mitcham ve R. Mackey (Ed), *Phiosophy and Technology* içinde. New York: Free Press.
- Szajna, B. (1996). Empirical evaluation of the revised technology acceptance model. *Management Science*, 42(1), 85-92.
- Toffler, A. ve Toffler, H. (1994). *War and anti-war survival at the dawn of the 21st century*. USA: Little, Brown & Company.
- Toft, M. B., Schuitema, G. ve Thogersen, J. (2014). Responsible technology acceptance: Model development and application to consumer acceptance of smart grid technology. *Applied Energy*, 134, 392-400.
- Turan, B. (2011). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi ve sınıf öğretmenleri üzerinde bir uygulama (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Üniversitesi, Bilecik.
- Turan, B. ve Haşit, G. (2014). Teknoloji kabul modeli ve sınıf öğretmenleri üzerinde bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(6), 109-119.
- Türkiye Bankalar Birliği (2020). *Dijital, internet ve mobil bankacılık istatistikleri*. https://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/Dijital,_Internet_ve_Mobil_Bankacilik_Istatistikleri/3910
- Venkatesh, V. ve Davis, F.D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Sciences*, 46(2), 186-204.
- Wu, J. H. ve Wang, S. C. (2005). What drives mobile commerce ?: An empirical Evaluation of the revised technology acceptance model. *Information & Management*, 42(5), 719-729.
- Wu, W. Y. ve Ke, C.C. (2015). An online shopping behavior model integrating personality traits, perceived risk, and technology acceptance. *Social Behavior and Personality*, 43(1), 85-98.
- Yang, H. D. ve Yoo, Y. (2004). It's all about attitude: Revisiting the technology acceptance model. *Decision Support Systems*, 38(1), 19-31.
- Zeithaml, V.A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60, 31-46.

Zhou, T. (2012). Examining mobile banking user adoption from the perspectives of trust and flow experience. *Information Technology and Management*, 13(1), 27-37.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 18/05/2021

No: 06

Financial Openness, Trade Openness and Economic Growth: An Empirical Application on Turkey

Finansal Açıklık, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama

Doç. Dr. Tuncer GÖVDELİ¹, Doç. Dr. Tuba ÖZKAN²

Abstract

The existing relationship between financial openness and economic growth is significant for a healthy analysis of country economies. In this study, it is aimed to investigate the relationship between Turkey's financial openness and economic growth by using annual data from 1985 to 2018. In the study, Turkey's data from 1985 to 2018 were used. The variables used are economic growth (GDP), financial openness (FA) and trade openness (DA). All variables are handled in terms of current (\$). Here, the natural logarithm of GDP, FA and DA variables is taken and included in the model. In the study, firstly, the stationarities of the variables were determined by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) analyzed with unit root tests. Maki (2012) cointegration test, which allows multiple structural breaks, was used after it was determined that the variables were stationary at the I(1) level. Causality analysis between variables was tested with Hacker & Hatemi (2006) bootstrap causality test. When the structural break dates are examined, it has been determined that the economic crises in 1994, 1998 and 2001 in Turkey and the global economic crises that started in 2007 and intensified in 2008 caused structural breaks by deeply affecting the Turkish economy. By determining the cointegration relationship between the variables, it was found that they would act together in the long run. In addition, a bidirectional causality relationship was found between financial openness and economic growth. In the light of these findings, it was concluded that policy makers should focus more on financial openness when they develop policies for economic growth.

Keywords: Financial openness, trade openness, economic growth

Paper Type: Research

Öz

Finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki var olan ilişki ülke ekonomilerinin sağlıklı bir şekilde analiz edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 1985 ile 2018 dönemi yıllık veriler kullanarak Türkiye'nin finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada Türkiye'nin 1985 ile 2018 dönemi verileri kullanılmıştır. Kullanılan değişkenler, ekonomik büyüme (GDP), finansal açıklık (FA) ve dışa açıklıktır (DA). Tüm değişkenler mevcut (\$) cinsinden ele alınmıştır. Burada, GDP, FA ve DA değişkenlerinin doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları geleneksel ADF ve yapısal kırılmaya izin veren Carrion-i-Silvestre vd. (2009) birim kök testleri ile analiz edilmiştir. Değişkenlerin I(1) mertebesinde durağan oldukları tespitinden sonra çoklu yapısal kırılmaya izin veren Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik analizi Hacker & Hatemi (2006) bootstrap nedensellik testi ile test edilmiştir. Yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde Türkiye'de meydana gelen 1994, 1998 ve 2001 yılındaki ekonomik krizler ile 2007'de başlayıp etkilerinin 2008 yılında şiddetlendiği küresel ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisini derinden etkileyerek yapısal kırılmalara yol açtığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilerek uzun dönemde birlikte hareket edecekleri bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift

¹Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, tgovdeli@atauni.edu.tr

²Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, tuba.ozkan@atauni.edu.tr

Atf için (to cite): Gövdeli, T. ve Özkan, T. (2022). Financial openness, trade openness and economic growth: An empirical application on Turkey. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1019-1028.

yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında politika yapıcıların ekonomik büyümeye yönelik politikalar geliştirdiklerinde finansal açıklık üzerinde daha fazla durmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal açıklık, dışa açıklık, ekonomik büyüme

Makale Türü: Araştırma

Introduction

After the financial liberalization in the world economy, one of the most important issues that the countries at different stages of development have to deal with during the integration with the world market is that the effects of the financial openness on their economic growth are not fully known. Therefore, the existing relationship between financial openness and economic growth is significant for a healthy analysis of the country economies.

When reviewing the literature, it is observed that the studies assign the effect of financial liberalization on economic growth into two categories. The first category is the view of McKinnon (1973) and Shaw (1973) that a country's financial liberalization policies will positively affect the economic growth of that country. The second category is the view that the financial liberalization policies to be implemented in an uncontrolled manner by the developing countries that cannot have the required financial depth, will make the economy of such countries sensitive and cause crises (Yıldırım & Çevik, 2017, p. 49).

Growth cycle of Turkey's economy has been exposed to sudden ups and downs from the early eighties until today, during the period when the openness and trade liberalization increased. The most important reason for the crises that adversely affected the growth achieved in Turkey over the past forty years and increasing the severity of such crises is the liberalization of international capital mobility by removing the existing restrictions and the high mobility of these movements. The significant increase of financial openness and the crises as the result of the rapid increase in the liberalization of capital transfers in the nineties in Turkey, "abrupt halts" of capital coming from abroad, experienced stagnations and currency crises have generally occurred during the same period. Such developments have strengthened the view that financial openness of a country would negatively affect the growth of that country (Utkulu & Kahyaoğlu, 2005, p. 2). Inflationary policies have been dominant until 1989 during the development process of saving instruments and money markets, with the financial liberalization this process reversed its direction and new economic policy strategies were formed. This new strategy, unlike the strategies based on inflation, became an important strategy rejecting inflation and wherein domestic demand is restricted with high real interest rates and exports are supported. In other words, this openness strategy also aimed for the implementation of monetary policies more independently (Sarı, 2007, p. 20).

Financial openness; makes it easier for foreigners to make transactions in the national financial markets and for the citizens of the mother country to have foreign assets and liabilities. Financial openness policies are based on 4 fundamentals (Esen, 2000, p. 5):

- Providing domestic residents with the opportunity to purchase and hold foreign financial assets,
- No restrictions for domestic residents on making financial transactions with foreign currency types,
- For private ownership firms, to have the opportunity to borrow from international financial markets outside the home country,
- Allowing foreigners to invest freely in the domestic markets without being subject to any permission.

In the studies conducted, “the ratio of total capital outflows and inflows to GDP” has been used as financial openness. The actual openness calculated in this way with capital flows is named as “de facto”. In the AREAER (Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions) report published by the IMF, the openness calculated by removing the existing restrictions on capital account transactions is termed “de jure” (Bussiere & Fratscher, 2008, p. 72). In its AREAER report, the IMF publishes restrictions on 60 different types of capital control (controls on exits, quantity controls and price controls, restrictions on foreign capital ownership, etc.) (Köse et al., 2006, p. 2). Capital controls can be displayed in many ways by countries, it takes a long time to follow and report the restrictions imposed in a country accurately. In addition, considering the efforts to show the capital controls implemented in these countries with a single variable it is not always easy and mistakes can be made at the merge stage (Türsoy, 2008, p. 226).

This study aims to analyse the relationship between financial openness rate and economic growth in Turkey, using the financial openness and gross domestic product data of Turkey, between the years 1985 to 2018.

It is aimed to contribute to the literature with the political recommendations brought as a result of the method data range and variables used in the study.

The study consists of five parts. After the introduction, the studies on the subject are given in the second part and the data set is explained in the third part. In the fourth part, the methods and analysis results used are given, and in the conclusion part, the results of the study are evaluated in general and policies and suggestions are made.

1. Literature Review

In this part of the study, a literature review on financial openness, economic growth and openness was made. The literature review is summarized in the table 1 below.

Table 1. Summary of the literature review

Author / Year	Country / Data	Method	Findings
Grilli & Milesi-Ferretti/1995	61 Countries/1960-1989	Panel Data Analysis	A relationship between financial openness and economic growth could not be identified.
Rodrik/1999	Latin America, East Asia and Sub-Saharan African Countries/1960-1994	Simple Regression Analysis	It has been concluded that financial openness affects economic growth adversely.
Aizenman/2004	Developing countries and the OECD Countries/1969-1998	Panel Regression Analysis	It has been concluded that the increase in the trade openness caused the increase in financial openness, the increase in financial openness caused increase in the debt burden of the public sector and therefore paves the way for the emergence of financial crises.
Tornel, Westermann & Martinez/2004	Developed countries and developing countries/1980-1999	Panel Regression Analysis	They have determined that trade openness increases economic growth, whereas financial openness causes financial instabilities.
Korkmaz, Çevik & Birkan/2004	Turkey/1990-2008	Correction Effect Model	They have determined that financial openness increases the probability of crises in the Turkish economy, but on the other hand, that financial openness has more impact on economic growth.

Table 1 (Cont.). Summary of the literature review

Utkulu & Kahyaoğlu/2005	Turkey /1990-2004	Markov Regime Switching Models TAR and STAR Models	It has been determined that trade openness increases growth, whereas financial openness leaves Turkey's economy in recession.
Onur/2005	Turkey /1980-2002	Granger Causality Test	It has been concluded that the financial openness has a positive effect on growth.
Ranciere, Tornell & Westermann/2006	60 Countries/1980-2002	Probit Regression Analysis	It has been concluded that, despite the possibility of financial crisis, financial openness accelerates growth in the long term.
Yapraklı/2007	Turkey/1990Q1-2006Q4	Developed Granger Causality Analysis Error correction Model Vector Error Correction Model Multivariate Cointegration Analysis	It has been determined that, in the long run, economic growth is affected negatively by financial openness and affected positively by trade openness.
Bashar & Khan/2007	Bangladesh /1974-2002	Cointegration Analysis	They found that economic growth is unrelated to trade openness and partially related to financial openness.
Bussiere & Fratzscher/2008	Developed countries and Developing countries/1980-2002	Panel Data Analysis	They have concluded that financial openness increases economic growth over time.
Kıran & Güriş/2011	Turkey/1992Q1-2006Q4	Toda-Yamamoto Causality Test Limit Test	As a result of the limit test, it has been observed that there is a long-term relationship of trade and financial openness with economic growth. As a result of the Toda-Yamamoto causality test, the effect of financial openness on economic growth is insignificant, but there is a bidirectional causality relationship between trade openness and economic growth.
Özel/2012	Turkey/1992Q1-2010Q4	Granger Causality Analysis Cointegration Analysis Error Correction Model VAR Analysis Impact-Response Analysis Variance Decomposition	It has been observed that there is a cointegration relationship between variables in the long run and that trade openness affects the economic growth positively and financial openness affects economic growth negatively.
Kim, Lin & Suen/2012	Developing countries/1975-2007	ARDL Limit Test	They have concluded that financial openness accelerated economic growth in the long run.

Table 1 (Cont.). Summary of the literature review

Mercan & Peker/2013	Turkey/1998-2011	Limit Test	While the impact of financial openness on growth is found to be statistically insignificant; the effect of trade openness on growth is found to be positive and significant.
Ümit/2016	Turkey/1989Q1-2014Q4	Limit Test Unit Root Test with Multiple Structural Breaks Toda-Yamamoto Causality Test	They have concluded that trade openness in the short and long term affected economic growth in the reverse direction and financial openness affected economic growth in the same direction.
Yıldırım & Çevik/2017	Turkey/1993Q1-2016Q2	Asymmetric Causality Test Granger Causality Test	Asymmetric causality test results show that, while the economic downturn affects the financial openness ratio positively, economic growth affects the financial openness ratio negatively. Whereas the result of the symmetrical causality test shows the causality relationship from GDP towards financial openness ratio.
İlter & Doğan/2018	Turkey/1998Q1-2016Q4	Philips-Perron Unit Root Test Augmented Dickey -Fuller Unit Root Test Lee-Strazicich Unit Root Test Variance Decomposition Analysis Granger Causality Test Impact-Response Analysis	It has been determined that there is a one-way causality relationship from trade openness to economic growth and in response to a one-unit shock that occurs at the rate of financial openness, the economic growth rate responds to this shock by decreasing and then the effect of the shock decreases and disappears.
Çeştepe, Yıldırım & Özbek/2018	Turkey/1999Q1-2016Q2	Granger Causality Test VAR Model Estimation Variance Decomposition Effect-Response Analysis	While the impact of financial openness on economic growth is found to be positive and significant, no evidence of the effect of trade openness on economic growth has been found. It has been concluded that the effect of financial openness on economic growth is more important than that of trade openness.

2. Data Set

In this study, Turkey's 1985 to 2018 period data have been used. The variables used are economic growth (GDP), financial openness (FO) and trade openness (TO). The following formulas were used; Financial openness = [(direct foreign investment, net inflows + direct foreign investment, net outflows) / (GDP)] and trade openness = [(Export + Import) / (GDP)]. All variables are handled in existing (\$) currency. At the time of the study, data up to 2018 were available. The model used in the study is as follows.

$$\ln GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln FA_t + \alpha_2 DA_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Here, the natural logarithm of GDP, FO and TO variables is included in the model. All data is taken from the World Bank Database (World Development Indicators).

3. Methodology

Using traditional unit root tests such as Augmented Dickey and Fuller (ADF) and Phillips and Perron (PP) etc. when there are breaks in series in the unit root analyses, can generate erroneous results. Therefore, in this study, besides the traditional unit root test ADF unit root test, Carrion-i-Silvestre et al. (2009) unit root test that allows structural breaks was also used. Carrion-i-Silvestre et al. (2009) unit root test allows for up to five structural breaks. In this test, wherein five different statistics were used, the statistics are calculated as follows (Katircioğlu, 2014):

$$P_t(\lambda^0) = \frac{[s(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha} S(1, \lambda^0)]}{S^2(\lambda^0)} \quad (2)$$

Here P_t ; Gauss point shows optimum statistics and S ; is a spectral density function.

$$MP_t(\lambda^0) = \frac{[c^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1-c) T^{-1} \tilde{y}_T^2]}{S(\lambda^0)^2} \quad (3)$$

Here MP_t ; is the applicable point, modified according to Ng & Perron (2001), where it represents optimal statistics.

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) (2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{-1} \quad (4)$$

$$MSB(\lambda^0) = (s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (5)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) (4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (6)$$

The causality relationships of the variables were analysed with the causality test developed by Hacker & Hatemi (2006). This test is based on the Toda & Yamamoto (1995) test. In this method using the Wald test, test statistics are calculated as follows:

$$Wald = (C\beta)' [C((Z'Z)' \otimes S_U)C']^{-1} (C\beta) \sim X_p^2 \quad (7)$$

Here, $\beta = vec(d)$ and vec column sequencer, \otimes ; Kronecker multiplier, C ; $p \times n(1 + n(p + d))$ matrix, are the variance covariance matrix of the error term in the $S_U \times 1$ equation.

Table 2. ADF unit root test results

Valuable	Stat.	p-value
<i>GDP</i>	-1.5836	0.4795
ΔGDP	-5.9347 *	0.0000
<i>FO</i>	-2.0662	0.2589
ΔFO	-6.368 *	0.0000
<i>TO</i>	-1.3053	0.6153
ΔTO	-5.0965 *	0.0002

Note: * expresses 1% significance, respectively.

The ADF unit root test results are presented in Table 2. According to the test results, “variable having unit root” with null hypothesis at level cannot be rejected at 5% level of significance and all variables are not stationary. By taking the first difference of the variables, it is observed that the variables become stationary by accepting the alternative hypothesis “variable is stationary”.

Table 3. Carrion-i-Silvestre et al. unit root test with multiple structural breaks

Valuables	Test Statistics					Breaking Dates
	P_t	MP_t	MZ_α	MSB	MZ_t	
<i>GDP</i>	12.42 (5.54)	12.63 (5.54)	-7.48 (-17.32)	0.22 (0.17)	-1.67 (-2.90)	1989, 1993, 1997, 2000, 2007
<i>FO</i>	8.04 (5.54)	7.95 (5.54)	-11.78 (-17.33)	0.20 (0.17)	-2.38 (-2.90)	1987, 2000, 2004, 2010, 2015
<i>TO</i>	7.52 (5.54)	7.85 (5.54)	-11.73 (-17.32)	0.20 (0.17)	-2.40 (-2.90)	1989, 1993, 1997, 2001, 2015

Note: Critical values are shown in parentheses.

The results of the Carrion-i-Silvestre et al. (2009) unit root test that allows for up to five structural breaks are provided in Table 3. According to the findings achieved, it was determined that all P_t , MP_t , MZ_α , MSB and MZ_t test statistics at level are not stationary when “having unit root” could not be rejected at 5% level of significance.

Table 4. Maki (2012) test for cointegration with multiple structural breaks

Models	Test Statistics	Critic Values			Structural Break Dates
		1%	5%	10%	
Model 0	-5.285**	-5.541	-5.005	-4.733	2001
Model 1	-8.487*	-6.530	-5.993	-5.722	1995, 1998, 2003, 2012, 2014
Model 2	-8.079*	-7.839	-7.288	-6.976	1989, 1995, 2001, 2008, 2011
Model 3	-8.887*	-8.217	-7.636	-7.341	1994, 1998, 2003, 2013

Note: Critical values are obtained from Maki (2012) Table 1. * and ** respectively express the 1% and 5% level of significance.

The results of the Maki (2012) test for cointegration allowing multiple breaks are presented in Table 4. According to the findings achieved, in the trendless model (Model 0) that allows for breaks in the constant term, a cointegration relation is determined in accordance with the 5% level of significance. In the trendless model (Model 1) that allows for breaks in the constant term and the slope, a cointegration relationship between variables is determined in accordance with the 1% level of significance. In the trending model (Model 2) that allows for breaks in the constant term and the slope, it is determined that the variables will act together in the long run in accordance with the 1% level of significance. In the model (Model 3) that allows for breaks in the constant term, the slope and the trend, the variables are determined to be cointegrated in accordance with the 1% level of significance.

Table 5. Hacker and Hatemi causality test results

	MWALD Statistics	Bootstrap Critic Values		
		1%	5%	10%
<i>FO</i> → <i>GDP</i>	10.667**	14.835	9.382	7.043
<i>GDP</i> → <i>FO</i>	15.713*	15.520	9.745	7.260
<i>TO</i> → <i>GDP</i>	7.275	16.056	9.820	7.473
<i>GDP</i> → <i>TO</i>	4.014	15.298	9.668	7.437

Note: * and ** respectively express the 1% and 5% level of significance. Critical values are calculated using the 10000-bootstrap simulation.

The results of the Hacker & Hatemi (2006) bootstrap causality test are presented in Table 5. Comparing the MWALD test statistic with the bootstrap critical values, the null hypothesis “financial openness is not the causal factor of economic growth” is rejected at the 5% level of significance. Further, the null hypothesis “economic growth is not the causal factor of financial openness” was rejected at the 1% level of significance and was accepted as alternative hypothesis. In the light of the findings achieved, a bilateral causality relation was determined between financial openness and economic growth. These findings are in line with the results obtained by Kıran & Güriş (2011). A causality relation between trade openness and economic growth could not be determined in the selected period.

Conclusion and Recommendations

Following the financial liberalization that occurred with the effect of globalization, unlike the prior periods, the economists analysed the relation between openness and economic growth. Although the concepts of trade openness and financial openness were at first gathered under the openness concept umbrella, today these are analysed separately. Today, financial openness is a significant issue for developing countries as well as for developed countries.

In the study, the relationship between financial openness and economic growth in Turkey was examined by using annual data from 1985 to 2018. In the study, the stationarity of the variables was initially analysed with conventional ADF and Carrion-i-Silvestre et al. (2009) unit root test that allows structural breaks. After determining that the variables are stationary at the I (1) order, the Maki (2012) cointegration test that allows multiple structural breaks was used. When analysing the structural break dates, the financial crises that occurred in Turkey in 1994, 1998 and 2001 alongside the global financial crisis that started in 2007 and the effects of which intensified in 2008, were also determined to have a profound impact on the economy of Turkey and have led to structural breaks, in the empirical results shown in Table 4.

The causality analysis between variables was tested with the Hacker & Hatemi (2006) bootstrap causality test. In the findings, a bilateral causality relationship was identified between financial openness and economic growth. In the light of such findings, it has been concluded that policy makers should focus more on financial openness when developing policies for economic growth.

Foreign direct investment, which is one of the factors determining financial openness, is important for developing countries such as Turkey. The attractive sides of the country should be explained to foreign investors with the policies to be developed in such countries with a lack of capital. With the incentives to be given, promotions should be made to attract investors to the country. It should be stated that the country has solid political and economic foundations.

Sectors in which the country can compete internationally should be determined. It is necessary to take steps especially for sectors with high added value. For this, the lack of capital must be met by financial openness. Foreign direct investments will not come to the idle sectors, and even if they do, their productivity will be low in the medium and long term. Instead, economists and policy makers working together and making the right decisions will directly affect the growth of the country.

References

- Aizenman, J. (2004). Financial opening and development: evidence and policy controversies. *The American Economic Review*, 94(2), 65-70.
- Bashar, O. K. M. R. & Khan, H. (2007). *Liberalization and growth: An econometric study of Bangladesh*. U21 Global Working Paper Series, 001.
- Bekaert, G., Harvey, R. C. & Lundblad, C. (2005). Does financial liberalization spur growth? *Journal of Financial Economics*, 77(1), 3-55.
- Bussiere, M. & Fratzscher M. (2008). Financial openness and growth: short-run gain, long-run pain? *Review of International Economics*, 16(1), 69-95.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. & Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754-1792.
- Çeştepe, H., Yıldırım, E. & Özbek, Z. (2018). Ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye'ye ilişkin ampirik kanıtlar. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(4), 1-17.

- Edison, J. H., Levine R., Ricci, L. & Tortsen, S. (2002). International financial integration and economic growth. *Journal of International Money and Finance*, 21(6), 749–776.
- Esen, O. (2000). Financial openness in Turkey, *International Review of Applied Economics*. 14(1), 5-23.
- Grilli, V. & Milesi-Ferretti, M. G. (1995). Economic effect and structural determinants of capital controls. *International Monetary Fund*, 42(3), 517-551.
- Hacker, R. S. & Abdunasser Hatemi-J. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics* 38(13), 1489-1500.
- İlter, Ş. & Burtan Doğan, B. (2018). Ticari ve finansal dışa açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 89-115.
- Katircioğlu, S. T. (2014). Testing the tourism-induced EKC hypothesis: The case of Singapore. *Economic Modelling*, 41, 383-391.
- Kim, D. H., Lin, S. C. & Suen, Y. B. (2012). Dynamic effects of financial openness on economic growth and macroeconomic uncertainty. *Emerging Markets Finance and Trade*, 48(1), 25-54.
- Kıran, B. & Gürış, B. (2011). Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklığın büyümeye etkisi: 1992-2006 dönemi üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 69–80.
- Korkmaz, T., Çevik, E. İ. & Birkan, E. (2010). Finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme ve finansal krizler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Yaşar University*, 5(17), 2821-2831.
- Köse, M. A., E. Prasad, Rogoff, K. & Wei, S-J. (2006). *Financial globalization: A reappraisal*. IMF Working Paper, No. 06/189.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and capital in economic development*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Mercan, M. & Peker, O. (2013). Finansal dışa açıklığın ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 187-202.
- Ng, S. & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Onur, S. (2005). Finansal liberalizasyon ve GSMH büyüme arasındaki ilişki. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 127-152.
- Özel, H. A. (2012). Küreselleşme sürecinde ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(19), 1-30.
- Phillips, Peter P. C. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Ranciere, R., Tornell, A. & Westermann, F. (2006). Decomposing the effects of financial liberalization: crises vs. growth. *Journal of Banking & Finance*, 30(12), 3331-3348.
- Rodrik, D. (1999). Where did all the growth go? External shocks, social conflict, and growth collapses. *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385-412.

- Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten günümüze Türkiye'de uygulanan para politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 1-21.
- Shaw, E. S.. (1973). *Financial deepening in economic development*. New York: Oxford University Press.
- Sulaiman, L. A., Oke, M. O. & Azeez, B. A. (2012). Effect of financial liberalization on economic growth in developing countries: The Nigerian experience. *International Journal of Economics and Management Sciences*, 1(12), 16-28.
- Toda, Hiro Y. & Taku Yamamoto (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tornel, A., Westermann, F. & Martinez, L. (2004). *The positive link between financial liberalization growth and crises*. NBER Working Papers, 10293.
- Türsoy, T. (2008). Sermaye hesabı liberalizasyonu: Teorik bir inceleme, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 217-231.
- Ümit, A. Ö. (2016). Türkiye'de ticari açıklık, finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Sınır testi yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 255-272.
- Utkulu, U. & Kahyaoğlu, H. (2005). *Ticari ve finansal dışa açıklık Türkiye'de büyümeyi ne yönde etkiledi?* Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5, 67-89.
- Yıldırım, D. Ç. & Çevik, E. İ. (2017). Finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme ilişkisi: Asimetrik nedensellik testi sonuçları. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(625), 41-51.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği

Analysis of the Relationship between Economic Growth and Public Expenditure: The Case of Turkey

Doç. Dr. Süleyman YURTKURAN¹

Öz

Literatürde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki uzun zamandan beri araştırılmaktadır. Genel olarak kamu harcamaları, devletin görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gerçekleştirmiş olduğu bütün işlerin maliyetini oluşturan unsurların toplamıdır. Ülke ekonomileri için kamu harcamaları büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu harcamalar tüketim, üretim, yatırım ve kaynakların etkin dağılımını gerçekleştirmekte ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı doğrudan etkilemektedir. Keynes kamu harcamalarının dışsal bir faktör olduğunu ve ekonomik büyümeyi arttırdığını belirtirken, Wagner kamu harcamalarının içsel bir faktör olduğunu ve ekonomik büyümenin bu harcamaları etkilediğini ifade etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de 1980-2017 döneminde Wagner kanunu ve Keynes hipotezinin geçerliliği, gecikmesi dağıtılmış otoregresif model, sınır testi, tam değiştirilmiş en küçük kareler, dinamik en küçük kareler ve kanonik eşbütünleşme regresyonu tahminicileri yardımıyla araştırılmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Gecikmesi dağıtılmış otoregresif model, tam değiştirilmiş en küçük kareler, dinamik en küçük kareler ve kanonik eşbütünleşme regresyonu sonuçlarına göre ise uzun dönemde kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuçlar Türkiye'de Keynes hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu yüzden sürdürülebilir ekonomik büyüme faaliyetleri için kamu harcamaları etkili ve verimli bir şekilde kullanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Keynes hipotezi, kamu harcamaları, ekonomik büyüme, Türkiye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The relationship between economic growth and government spending has long been studied in the literature. In general, public expenditure is the sum of the elements that make up the cost of all the work done by government to fulfill its duties and responsibilities. Public expenditure is of great importance to national economies. This is because this expenditure enables the efficient allocation of consumption, production, investment and resources and has a direct impact on the Gross Domestic Product. Keynes claims that government spending is an external factor and increases economic growth, while Wagner argues that government spending is an internal factor and economic growth affects this spending. In this study, the validity of Wagner's law and Keynes hypothesis was investigated using Autoregressive Distributed Lag Bounds test, fully modified ordinary least squares, dynamic ordinary least squares and canonical cointegrating regression estimators for Turkey for the period 1980 to 2017. The results of Bounds test showed that there is a long-run relationship between economic growth and government expenditure. According to the results of the autoregressive distributed lag, fully modified ordinary least squares, dynamic ordinary least squares and canonical cointegrating regression estimators, an increase in government spending has a positive impact on economic growth in the long run. These results show that Keynes hypothesis is valid in Turkey. Therefore, in order to maintain economic growth, public spending should be used effectively and efficiently.

Keywords: Keynes hypothesis, government spending, economic growth, Turkey

¹Trabzon Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, suleymanyurtkuran@trabzon.edu.tr

Atf için (to cite): Yurtkuran, S. (2022). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1029-1044.

Paper Type: Research

Giriş

Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi Kapsamında Kamu Harcamaları

Devletlerin almış oldukları görev ve sorumluluklar neticesinde; harcamalar gerçekleştirilmesi, toplumun genel ihtiyaçlarının karşılanması için belli başlı hizmetlerde bulunması ve bir kısım malları toplum yararına kullanması gerekmektedir. Bununla birlikte büyüme ve refah düzeyini arttırmak, kıt kaynakların yabancılar tarafından sömürülmesini engellemek, gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmak, kaynak dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmak için devletler tarafından çeşitli şekillerde kamu harcamaları yapılmaktadır (Ram, 1986, s. 191). Kamu harcamaları dar anlamda belediye ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından kamu hizmetlerini karşılamak amacıyla yapılan ödemelerdir. Geniş anlamda ise devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin yanında iktisadi devlet teşekkülleri ve sosyal güvenlik kuruluşları tarafından yapılan ödemeler, vergi muafiyetleri ve istisnaları, özel kişiler tarafından kamu kuruluşlarına yapılan yardımlar kamu harcamaları sınıfına girmektedir. Genel olarak kamu harcamaları devletin görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gerçekleştirmiş olduğu bütün işlerin maliyetini oluşturan unsurların toplamıdır (Aksoy, 1998, s. 91). Ülke ekonomileri için kamu harcamaları büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu harcamalar tüketim, üretim, yatırım ve kaynakların etkin dağılımı gerçekleştirmekte ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'yı doğrudan etkilemektedir (Arslan, 2002, s. 6).

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki rolünün araştırılması uzun bir geçmişe sahiptir (Kolluri vd., 2000, s. 1059) ve birbirini etkileyen bu iki değişken arasındaki ilişki günümüzde de kamu iktisatçıları ve politika yapımcılar için geniş bir tartışma konusudur. 1929 Dünya ekonomik bunalımı neticesinde ekonomik büyüme faaliyetleri yavaşlamış, toplumların refah seviyesi düşmüş bu durum büyük bir sosyal sorun haline gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte devletlerin piyasadaki rolü artmış ve ülkelerde yerli üretim çalışmaları, devlet desteğiyle artmaya başlamıştır (Tanzi ve Schuknecht 1995, s. 5). II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan harcamalar, sosyal güvenlik sisteminde meydana gelen artışlar, endüstrileşmenin hız kazanmasıyla altyapı faaliyetlerinin hızlanması, işsizlikle mücadele gibi konular kamu harcamalarının artmasına sebep olmuştur (Şener, 2008, s. 29). Bu yüzden kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki politika yapımcılar için önemli konuların başında yer almaktadır. Bununla birlikte bu iki değişken arasındaki ilişki, hükümetlerin kamu sektörünün payını azaltma çalışmaları esnasında kamu maliyesinin sürdürülebilirliği hakkındaki tartışmalar için de geçerli olmaktadır. Bu açıdan, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iki temel yaklaşımla test edilmektedir. Bu yaklaşımlar Wagner kanunu ve Keynes hipotezi'dir.

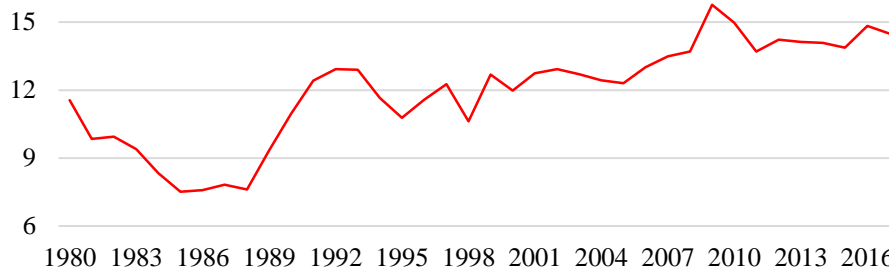
Bazı sanayileşmiş ekonomiler son birkaç yüzyılda önemli düzeyde kamu sektörü büyümesi yaşamıştır. Yaşanan bu gelişmeyle birlikte kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığı ilk kez Alman iktisatçı Adolph Wagner tarafından öne sürülmüştür (Wagner, 1883, 1893). Wagner, kamu harcamalarında artışa gidilmesinin üç ana nedeni olduğunu belirtmektedir (Henrekson, 1993, s. 407). Birincisi, gittikçe karmaşıklaşan bir toplumda, halkın koruyucu ve düzenleyici faaliyetlere duyacağı ihtiyaç artacaktır. Ayrıca, kentleşme ve sanayileşmenin artmasıyla daha fazla iş bölümü olacak, ekonominin etkin performansını sağlamak için ise sözleşmeye bağlı icra ve yasalara daha fazla harcama yapılması gerekecektir. İkincisi, reel gelirdeki artış kültürel harcamaların ve refah harcamalarının göreceli olarak genişlemesine katkıda bulunacaktır. Üçüncüsü, ekonomik kalkınmanın artması ve teknolojiye olumlu gelişmeler yaşanması için hükümetin doğal tekellerin yönetiminde söz sahibi olması gerekmektedir. Wagner kanununun geçerli olduğu durumda hükümet harcamaları ve bütçe büyüklüğü ekonomik büyümeden daha hızlı bir şekilde artar. Dolayısıyla hükümetin esnek maliye politikasını bırakması veya borç alması zorunlu hale gelecektir (Funashima ve Hiraga, 2017, s. 653).

Bununla birlikte klasik görüşün aksine Keynes teorisine (1936) göre, kamu harcamaları dışsal bir faktör olarak tanımlanmıştır ve bu harcamalar sayesinde; ekonomik büyümeyi, üretim ve istihdamı arttırmak, kısa dönem dalgalanmalarını ortadan kaldırmak mümkün hale gelebilecektir. Ekonomik büyümenin artması için toplam talebin canlandırılması, toplam talebin canlandırılması için ise kamu harcamalarının artırılması gerekmektedir. Fakat kamu harcamalarının payının artırılması beraberinde bazı sorunları da getirebilmektedir. Artan kamu harcamalarıyla birlikte, özel sektörün ikinci plana itilip kamu sektörünün aktif hale gelmesi serbest piyasa ekonomisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bununla birlikte kamusal malların oluşturduğu dışsallık etkisi özel sektörün kendisini daha fazla geliştirmesine de katkıda bulunabilmektedir. Bu yüzden kamu harcamalarının dışlama etkisi hem kamu sektörünün hem de özel sektörün marjinal verimliliğiyle doğrudan ilgilidir (Tanzi ve Zee, 1997, s. 188).

Keynes teorisi 1929 Dünya ekonomik bunalımı sonrasında büyük ilgi görmüş, II. Dünya savaşının neticesinde de ülkelerde millileşme politikaları hız kazanmıştır. Devletin endüstri faaliyetlerinin merkezinde yer aldığı bu dönemde ekonomik faaliyetlerin çoğu devlet tekeliyle gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen kamu harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etki etmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde ise ekonomik bunalımın izleri geride kalmış ve özelleştirme faaliyetleri hız kazanmaya başlamıştır (Sarı, 2003, s. 26). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de 1980'lere kadar aynı süreç yaşanmıştır. 1970'li yıllarda ortaya çıkan olumsuz tablo ve bu durumun ekonomik büyümeyi yavaşlatması Türkiye'de büyük bir yapısal dönüşümün sinyalini vermiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak 24 Ocak 1980'de alınan kararlar neticesinde Türkiye ekonomisi neo-liberal sisteme geçiş yapmış ve ekonomi dışa açık bir hale gelmiştir (Gerni, 1992, s. 2). Alınan bu kararlarla birlikte fiyat istikrarsızlığı başta olmak üzere makro istikrarsızlığa neden olan aşırı talebi kısımaya yönelik olarak kamu harcamalarında kesintiye gidilmiştir (Parasız, 1998, s. 198). Bu durum Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1'e bakıldığında 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye'de kamu harcamalarının giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum 1989 yılına kadar devam etmektedir. Bu süreçten sonra kamu harcamalarında 1989-1992 dönemi arasında hızlı bir yükseliş yaşanmış, 2008 küresel ekonomik krizden sonra ise en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 1. Türkiye'de 1980-2017 döneminde kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki % payı

Tablo 1. Türkiye'de kamu harcamalarının 1980-2017 yılları arasındaki dağılımı

Yıllar	Kamu Harcamalarının GSYİH içindeki % payı	Kamu Harcamaları (\$) (milyar)	Kişi Başına Düşen Kamu Harcamaları (\$)
1980	11,6	25,3	576,1
1985	7,5	20,9	425,3
1990	11,0	40,0	742,6
1995	10,8	46,1	789,0
2000	12,0	62,4	987,4
2005	12,3	81,0	1192,6
2010	15,0	115,6	1597,9
2015	13,9	151,0	1928,8
2017	14,5	174,8	2165,4

Kaynak: WDI, 2021

Tablo 1’de Türkiye’de 1980-2017 dönemi arasında gerçekleştirilen kamu harcamaları gösterilmektedir. 1980 yılında kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı %11,6 iken bu değer 2017 yılına gelindiğinde %14,5’e yükselmiştir. Bu değer en düşük seviyesi 1985 yılında %7,5 ile gerçekleşmiştir. Liberal ekonomiye geçişle birlikte 1980’li yıllarda kamu harcamalarının payının azaldığı görülmektedir. 1980 sonrasında yaşanan ekonomik ve mali düzenlemelerde dünyada çok büyük değişimler yaşanmıştır. Türkiye’de de aynı durum gerçekleşmiştir. Alınan kararlarla devletin küçültülmesi amaçlanmış, özelleştirme faaliyetleri hız kazanmış, mali disiplin konusu önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla kişi başına düşen kamu harcamaları 1980’li yıllardan itibaren azalış trendine girmiştir. Fakat, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de bu süreç kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü ilgili tarihler arasında Türkiye’de 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik anlamda büyük sıkıntılar yaşamamak adına kamu harcamaları tekrar devreye girmiş ve bu harcamalarda artış meydana gelmiştir. Bu artış da yıllar itibarıyla devam etmiştir. 1980 yılında 25,3 milyar \$ olan kamu harcamaları 2017 yılına gelindiğinde 174,8 milyar \$’a yükselmiştir. Bu çalışmada da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitinde başlangıç yılı Türkiye’de dışa açıklık faaliyetlerinin gerçekleştiği ve kamu harcamalarının azalmaya başladığı 1980 olarak belirlenmiştir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (ARDL), sınır testi, tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS), dinamik en küçük kareler (DOLS) ve kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR) uzun dönem tahmincileri yardımıyla gerçekleştirildiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmını takiben ilk bölümde Wagner kanununu ve Keynes hipotezi kapsamında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dünyada ve Türkiye’de analiz eden çalışmalara ilişkin literatür özeti sunulmuştur. İkinci bölümde veri seti, model ve metodolojiden bahsedilmiş, üçüncü bölümde ampirik sonuçlar verilmiş, sonuç bölümünde ise politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür

Literatürde araştırmacılar, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek için farklı yöntemler ve yaklaşımlar kullanmışlar, bu konuyu birçok ülke ve zaman diliminde incelemişlerdir. Yapılan çalışmaların iki genel kategoriye ayrıldığı görülmektedir.

İlk olarak, Wagner yasası literatürde yerini almıştır. 1960’tan 1980’e kadar Gupta (1967), Goffman (1968), Musgrave (1969), Peacock ve Wiseman (1979) ve Mann (1980) Wagner yasasını kendi analiz ve yöntemleriyle doğrulamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Wagner yasasının temel mantığı ekonomik büyüme arttıkça kamu harcamalarında da artış yaşanmasıdır. Bu yaklaşıma karşı Keynes teorisi literatürde yerini almıştır. Keynes teorisindeki temel mantık kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemesidir. Bu iki yaklaşımdan hareketle literatürde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin varlığı tartışılmıştır ve tartışılmaya hala devam etmektedir. Birçok ekonometrik yöntem ve veri seti kullanılmış ve bulunan sonuçların birbiriyle tutarsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm dünyada Wagner kanunu ve Keynes hipotezine ait yapılan çalışmalardan;

Singh ve Sahni (1984) Hindistan’da 1950-1981 dönemini içerecek şekilde Granger nedensellik yöntemiyle yapmış oldukları analizde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulamamış, Wagner kanununun veya Keynes hipotezinin geçerli olmadığını belirlemişlerdir. Tanzi ve Zee (1995) yüksek, orta ve düşük gelirli olmak üzere toplamda 58 ülkede yapmış oldukları regresyon analiziyle Wagner kanununun orta ve düşük gelirli ülkelerde geçerli olduğunu tespit etmiştir. Lin (1995) Meksika’da 1950-1980 ve 1950-1990 olmak üzere iki ayrı dönemde Granger nedensellik analizi ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, 1950-1990 döneminde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulmuş ve Wagner kanununun geçerli olduğunu belirlemiştir. Ahsan vd. (1996) Kanada’da 1952-1988 dönemi için Engle-Granger (EG) eşbütünleşme analizi, en küçük kareler (OLS) ve genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) tahmincileri yardımıyla analizlerini

gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar Wagner kanununun bu ülkede geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kolluri vd. (2000) G7 ülkelerinde 1960-1993 döneminde hata düzeltme modeli (ECM) ve uzun dönem tahmincisi yardımıyla analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar ilgili ülkeler için bazı bileşenlerle Wagner kanununun geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Narayan vd. (2008) Çin'in 24 bölgesinde 1952-2003 döneminde Pedroni eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi ve FMOLS uzun dönem tahmincisi yardımıyla yapmış oldukları analizde, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlemişler ve Wagner kanununun geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Ighodaro ve Oriakhi (2010) Nijerya'da 1961-2007 döneminde JJ eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemi yardımıyla analiz gerçekleştirmiştir. Yazarlar kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişler ve Keynes teorisinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Magazzino (2012) 1970-2009 döneminde 27 Avrupa Birliği üyesi ülkede EG ve Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemiyle yapmış olduğu analizde Wagner kanununun geçerli olduğunu belirlemiştir. Gangal ve Gupta (2013) 1998-2012 döneminde Hindistan'da JJ eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonları yardımıyla yapmış oldukları analizde kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişler ve Keynes teorisinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Ono (2014) Japonya'da 1960-2010 döneminde Li-Lee ADL testi yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu analizde, Wagner kanununun geçerli, Keynes teorisinin ise geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Barra vd. (2015) İtalya'da 1951-2009 döneminde ARDL, sınır testi, ECM ve Granger nedensellik analizi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, Wagner kanununun geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Wang (2016) Romanya'da Wagner kanunu ve Keynes teorisinin geçerli olup olmadığını belirlemek için 1991-2014 döneminde ARDL, sınır testi ve ECM'yi kullanmıştır. Yazar ekonomik büyümenin kamu harcamalarını uzun dönemde etkilediğini belirtmiş ve Wagner kanununun geçerli olduğunu tespit etmiştir. Ahmed ve Hanif (2018) Sahra altı Afrika ülkelerinde 2005-2014 döneminde panel eşbütünleşme ve nedensellik yöntemleriyle yapmış oldukları analizde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında çift yönlü bir ilişki bulmuş, Wagner kanununun ve Keynes teorisinin geçerli olduğunu belirlemişlerdir. Irandoust (2019) 12 OECD ülkesinde 1995-2015 döneminde bootstrap panel Granger nedensellik analizi ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 8 ülkede Wagner kanununun geçerli olduğunu tespit etmiştir. Amusa ve Oyinola (2019) Botswana'da 1985-2016 döneminde ARDL, sınır testi yaklaşımını kullanarak yapmış oldukları analizde kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında ise;

Yıldırım (1994) 1962-1993 döneminde Sims ve Granger nedensellik analizlerine göre yapmış olduğu çalışmada ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarına doğru tek yönlü, cari kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Terzi (1998) 1938-1995 döneminde JJ eşbütünleşme analizi ve OLS tahmincisi yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu analizde, uzun dönem kamu harcamalarının gelir esnekliğini 0,95-1,10 aralığında bulmuştur ve Wagner kanununun geçerli olduğunu belirtmiştir. Terzi (1999) 1950-1995 döneminde EG eşbütünleşme analizi ve Hsiao Granger nedensellik yöntemi yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu analizde, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiş ve Wagner kanununun geçerli olduğunu belirlemiştir. Demirbas (1999) 1950-1990 döneminde EG eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testiyle gerçekleştirmiş olduğu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmiş ve Wagner kanununun geçersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Halıcıoğlu (2003) 1960-2000 döneminde JJ eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemiyle yapmış olduğu analizde, Wagner kanununun geçerli olmadığını belirlemiştir. Sarı (2003) 1987-2000 döneminde EG eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemi yardımıyla gerçekleştirmiş olduğu analizde Wagner kanununun geçerli olmadığını tespit etmiştir. Şimşek (2004) 1965-2002 döneminde gerçekleştirmiş olduğu analizde Wagner kanunu ve Keynes hipotezinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Işık ve Alagöz

(2005) 1985-2003 döneminde JJ eşbütünleşme analizi, uzun dönem tahmincisi ve Granger nedensellik yöntemi yardımıyla analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar uzun dönem tahmincisi sonuçlarına göre Wagner yasasının geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Granger nedensellik testine göre gerçekleştirilen beş modelin ikisinde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü, üç modelde ise iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Çavuşoğlu (2005) 1923-2003 dönemi için genel bütçe harcamaları, 1950-2003 dönemi için ise konsolide bütçe harcamaları verilerini sınır testi yardımıyla kullanmıştır ve Wagner yasasının geçerli olmadığını tespit etmiştir. Mohammadi vd. (2008) 1950-2005 döneminde ARDL, sınır testi ve ECM yardımıyla yapmış oldukları analizde Wagner kanununun geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Başar vd. (2009) 1975-2005 döneminde ARDL, sınır testi ve ECM yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları analizde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirtmiş ve Wagner kanununun geçersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diler (2016) 1998-2010 döneminde ARDL, sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi yardımıyla yapmış olduğu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır. Pata ve Tütüncü (2017) 1960-2015 döneminde Maki eşbütünleşme analizi, FMOLS ve DOLS uzun dönem tahmincileri yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları analizde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediğini belirtmişler ve Keynes teorisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sagdic vd. (2019) 1992-2013 döneminde panel Westerlund-Edgerton Lagrange çarpan bootstrap testi, Eberhardt-Bond panel AMG tahmincisi ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik yöntemi yardımıyla yapmış oldukları analizde Wagner kanununun ve Keynes hipotezinin geçerli olduğunu belirlemişlerdir.

Bu çalışmanın literatüre iki farklı açıdan katkısı bulunmaktadır. Birincisi çalışma 1980-2017 dönem aralığını kapsamaktadır. 1980 tarihinde serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı azalmıştır. İkincisi de ARDL, sınır testinin yanında elde edilen uzun dönem tahmincisi sonuçlarını kuvvetlendirmek için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır.

2. Veri Seti, Model ve Metodoloji

Bu çalışmanın ikinci bölümünde veri setinin hangi tarih aralığında olduğundan ve hangi kaynaklardan elde edildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca kurulan model detaylı bir şekilde açıklanmış, metodoloji kısmı da bu bölümde yer almıştır.

2.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada veri setinin son yayınlanma yılı 2017 olduğu için kullanılan zaman aralığı 1980-2017 olarak belirlenmiştir. Kullanılan verilerden; Y GSYİH'yı, YP kişi başına düşen GSYİH'yı, GS kamu harcamalarını, GSP de kişi başına düşen kamu harcamalarını ifade etmektedir. Veriler logaritmik formda analize dahil edilmiş ve WDI (2021)'den elde edilmiştir. Yapılan analizde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmadığı için Wagner hipotezine ait değerlendirmede bulunulmamıştır. Bu yüzden yalnızca Keynes hipotezinin geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Kurulan model denklem 1'de gösterilmektedir.

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GS_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\ln YP_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GSP_t + w_t \quad (2)$$

Denklem 1 ve 2'de β_0 ve α_0 sabit terimleri, β_1 ve α_1 katsayıları, ε_t ve w_t hata terimlerini ifade etmektedir. Keynes hipotezine göre β_1 ve α_1 katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

2.2. Metodoloji

Metodoloji bölümünde ilk olarak bu çalışmada kullanılan birim kök testlerine ait bilgiler verilmiştir. İkinci olarak seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığını değerlendirmek için sınır testinden bahsedilmiştir. Son olarak da uzun dönem katsayı tahmincilerine değinilmiştir.

2.2.1. Genelleştirilmiş Dickey Fuller, Dickey Fuller-Genelleştirilmiş En Küçük Kareler ve Lumsdaine-Papell Birim Kök Testleri

Geleneksel birim kök testleri arasında yer alan, Dicker ve Fuller tarafından literatüre kazandırılan Genelleştirilmiş Dickey Fuller (ADF) (1981) birim kök testi, serilerin durağanlıklarının tespiti için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu testte ardışık bağımlılık ve otokorelasyon problemlerini yok etmek için bağımsız değişkenle beraber bağımlı değişkenin optimal gecikme uzunluklarından yararlanılmaktadır. ADF birim kök testine ait kurulan sabitli ve sabitli-trendli modeller sırasıyla denklem 3 ve 4'te gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 \sum_{i=1}^n \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \beta t + \mu_1 Y_{t-1} + \mu_2 \sum_{i=1}^n \Delta Y_{t-i} + v_t \quad (4)$$

Denklemlerde Δ fark alma operatörünü; α_0 ve μ_0 sabit terimleri; α_1 , α_2 , α_3 ve α_4 katsayıları; ε_t ve v_t hata terimlerini ifade etmektedir. Kurulan modellerde α_1 katsayısı 0'dan farklı ise seriler durağan olmakta, 0'a eşitse birim kök içermektedir.

ADF birim kök testinin geliştirilmiş hali olan Dickey Fuller-genelleştirilmiş en küçük kareler (DF-GLS) birim kök testi Elliot, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından geliştirilmiştir. Bu testte durağanlık sınaması yapılırken seriler trendden ayrılmaktadır. Bu durum da DF-GLS birim kök testini avantajlı hale getirmektedir. ADF birim kök testinde olduğu gibi bu testte de sabitli ve sabitli-trendli modellerde analiz gerçekleştirilmektedir. Elde edilen değer Mackinnon (1996) tablo kritik değeriyle karşılaştırılarak serilerin durağanlıkları hakkında sonuca ulaşılmaktadır.

Geleneksel birim kök testleriyle yapılan analizlerde serilerde yapısal kırılma varsa güvenilir bir sonuç elde edilmeyebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlerle birlikte yapısal kırılmalar meydana gelmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Perron (1989), literatürde bir dönüm noktası oluşturarak yapısal kırılmaları dışsal olarak analize dahil eden bir birim kök testi geliştirmiştir. Zivot ve Andrews (1992) ise tek yapısal kırılmaya içsel olarak izin veren birim kök testi uygulamıştır. Fakat serilerde tek yapısal kırılmanın yanında iki yapısal kırılma da meydana gelebilmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Lumsdaine ve Papell (LP) (1997) iki yapısal kırılmaya içsel olarak izin veren birim kök testi geliştirmişlerdir. LP birim kök testi için sabitli model AA denklem 5'te, sabitli-egimli model CC denklem 6'da gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \eta t + \phi Y_{t-1} + \delta_1 DU1_t + \gamma_1 DT1_t + \sum_{i=1}^m n_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \eta t + \phi Y_{t-1} + \delta_1 DU1_t + \gamma_1 DT1_t + \delta_2 DU2_t + \gamma_2 DT2_t + \sum_{i=1}^m n_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemlerde fark alma operatörü Δ ; katsayılar α , η , ϕ , δ_1 , δ_2 , γ_1 ve γ_2 ; hata terimleri de ϵ_t ile ifade edilmektedir. Denklemin sağ tarafına ΔY_{t-i} eklenerek değişkenin uygun gecikme uzunluğu bulunmakta ve otokorelasyon problemi ortadan kaldırılmaktadır. Model AA ve Model CC'de birinci ve ikinci yapısal kırılma tarihleri sırasıyla TB1 ve TB2 olarak temsil edilmektedir. $DU1 > TB1$ ve $DU2 > TB2$ olması durumunda 1, diğer durumda 0; $DT1 > TB1$ ve $DT2 > TB2$ olması durumunda $t-TB1(TB2)$, diğer durumda 0 olan kukla değişkenlerdir. Model tercihiinde bulunmak için hesaplanan t istatistik değerinin en küçük değeri kullanılır (Lumsdaine ve Papell, 1997: 217).

2.2.2. ARDL, Sınır Testi

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığının tespitinde çeşitli eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. EG (1987) eşbütünleşme testi geleneksel yöntemler arasında yer almakta ve iki değişken arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. JJ (1990) eşbütünleşme testi ise EG testine göre daha güvenilir sonuçlar vermekte, ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiyi araştırabilmektedir. Bununla birlikte bu iki eşbütünleşme testlerinin uygulanması için değişkenlerin aynı derecede durağan olmaları gerekmektedir. Pesaran vd. (2001) ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde aynı derecede bütünleşik olmalarını gerektirmeyen ARDL, sınır testini geliştirmiştir. İlerleyen yıllarda da bu analiz birçok çalışmada yer almıştır.

ARDL, sınır testi OLS yöntemine dayanmaktadır ve geleneksel yöntemlere göre birçok açıdan avantajlıdır. İlk olarak, bu yöntemde serilerin aynı seviyede durağan olmalarına gerek yoktur. Yalnızca bağımlı değişkenin I(1) seviyesinde durağan olması, bağımsız değişkenlerin ise I(2) seviyesinde durağan olmaması gerekmektedir. İkinci olarak, bağımsız değişkenlerde meydana gelen etkiler kısa ve uzun dönemde eş anlamlı olarak elde edilebilmektedir. Üçüncü olarak, bu yöntem gözlem sayısı az olan serilerde de kullanılabilir ve güçlü sonuçlar elde edilebilmektedir. Son olarak, diğer eşbütünleşme yöntemlerinde ortaya çıkan içsellik sorunu ARDL, sınır testiyle ortadan kalkmaktadır.

Sınır testi sonuçlarını elde edebilmek için Pesaran vd. (2001) gözlem sayısı çok olan seriler için F-istatistik tablo kritik değerleri oluşturmuşlardır. Gözlem sayısı az olan seriler için ise Narayan (2005) ayrı bir tablo kritik değeri oluşturmuştur. Bu çalışmada 38 gözlem olduğu için sınır testi ile elde edilecek sonuçların değerlendirilmesinde Narayan (2005)'in tablo kritik değerlerinden yararlanılacaktır.

Sınır testi analiziyle birlikte üç farklı sonuç ortaya çıkabilmektedir. Birincisi F-istatistik değerinin I(0) alt sınırından küçük çıkmasıdır. Bu durumda yokluk hipotezi reddedilememekte eşbütünleşmenin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. İkincisi F-istatistik değerinin I(1) üst sınırından büyük çıkmasıdır. Böyle bir durumda yokluk hipotezi reddedilmekte ve seriler arasında eşbütünleşme olduğu tespit edilmektedir. Bu aşamadan sonra, uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmini yapılmakta, ECM uygulanmaktadır. Üçüncüsü F-istatistik değerinin I(0) ile I(1) arasında bir değer alması durumudur. Böyle bir durumda da eşbütünleşmenin olup olmadığına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamakta, diğer eşbütünleşme testlerinin uygulanması önerilmektedir.

ARDL, sınır testi üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) uygulanmakta ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmektedir. Bu durum denklem 7'de gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^k \beta_{1k} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{2k} \Delta GS_{t-i} + \delta_1 Y_{t-1} + \delta_2 GS_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Denklem 7’de sabit terim β_0 , hata düzeltme dinamikleri β_{1k} ve β_{2k} , uzun dönem katsayıları δ_1 ve δ_2 ; hata terimleri ise u_t ile ifade edilmektedir. $\beta_0=\delta_1=\delta_2=0$ olması durumunda yokluk hipotezi reddedilememekte ve seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmamaktadır. $\beta_0\neq\delta_1\neq\delta_2\neq 0$ durumunda ise alternatif hipotez kabul edilmekte ve seriler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmektedir.

Eşbütünlük ilişkisi tespit edildikten sonra ikinci aşamada OLS tahmincisi yardımıyla uzun dönem katsayıları belirlenmektedir. Bu durum denklem 8’de gösterilmektedir.

$$\ln Y_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^b \varphi_{1k} \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^c \varphi_{2k} \ln GS_{t-i} + \vartheta_t \quad (8)$$

Denklemde φ_0 sabit terimi, $\varphi_{1,2}$ katsayıları, b ve c SIC bilgi kriteriyle belirlenen uygun gecikme uzunluklarını, ϑ_t hata terimlerini temsil etmektedir. Uzun dönem katsayılarının da belirlenmesinde sonra üçüncü aşamada ARDL yöntemine dayalı ECM uygulanmaktadır. Kurulan bu modelde kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme terimi elde edilmektedir. Hata düzeltme terimi katsayısının anlamlı olması ve -1 ile 0 arasında bir değer alması gerekmektedir. Kurulan model denklem 9’da gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_2 \Delta GS_{t-i} + \varphi ECT_{t-1} + u_t \quad (9)$$

Denklemde sabit terim α_0 , katsayılar α_1 ve α_2 , optimal gecikme uzunlukları k ve l, uzun dönemdeki sapmaların ne kadar sürede ortadan kalkacağını gösteren hata düzeltme terimi katsayısı φ ve hata terimleri u_t ile gösterilmektedir.

2.2.3. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmincileri

Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi OLS yönteminin geliştirilmiş halidir. Standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik problemleri ortadan kaldıran bu yöntemde içsellik sorununa yol açan parametrelerin çekirdek tahmincilerinden yararlanılmaktadır. Ayrıca FMOLS yönteminde analizde kullanılan gözlem sayısı az olan serilerde asimptotik bir şekilde sapma olmadan doğru sonuçlara ulaşılabilmektedir (Phillips ve Hansen, 1990, s. 120). FMOLS tahmincisini analizde kullanmak için kurulan model denklem 10’da ifade edilmektedir (Phillips, 1995, s. 1035).

$$\hat{A}^+ = (Y^+ X - T \hat{\Delta}_{0X}^+) (X' X)^{-1} \quad (10)$$

FMOLS gibi OLS yönteminin diğer geliştirilmiş hali olan ve Stock ve Watson (1993) tarafından uygulanan DOLS yöntemi, dinamik unsurları modellere eklemekte ve statik denklemlerde meydana gelen sapmaları ortadan kaldırmaktadır. Bu yöntemde Monte Carlo simülasyonundan yararlanılmaktadır. Ayrıca heterojen yapıya ve az gözleme sahip serilerde güçlü sonuçlar elde edilmektedir (Mark ve Sul, 2003, s. 654). DOLS tahmincisi için oluşturulan model denklem 11 ve 12’de gösterilmektedir.

$$\hat{\delta}_{OLS} = \left[\left(\sum_t z_t z_t' \right) \otimes I_{k_t} \right]^{-1} \left[\sum_t (z_t \otimes I_{k_t}) (\Delta^{d-I+1} y_t') \right] \quad (11)$$

$$\Delta^{d-I+1} y_t' = (z_t' \otimes I_{k_t}) \delta + v_t' \quad (12)$$

Park (1992) tarafından geliştirilen CCR tahmincisi ise OLS tahmincisinin ikinci dereceden sapmasını yok eden eşbütünleşme yönteminde kullanılan değişkenlerin dönüşümünü baz almaktadır. FMOLS yöntemiyle benzer sonuçlar veren ve asimptotik ki-kare testine müsaade eden bu test, kurulan denklemin birinci farkındaki değerlerden faydalanmaktadır. FMOLS yönteminde olduğu gibi CCR tahmincisinde de ilk başta terimleri ve uzun dönem kovaryans matrisleri meydana getirilmektedir. Denklem 13'te oluşturulan uzun dönemli kovaryans matrisleri yer almaktadır.

$$\Omega = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} E \left(\sum_{t=1}^n u_t \right) \left(\sum_{t=1}^n u_t \right) = \begin{bmatrix} \Omega_{11} & \Omega_{12} \\ \Omega_{21} & \Omega_{22} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Denklem 14'te yer alan değişkenlerin toplamı Ω matrisini oluşturmaktadır.

$$\Omega = \Sigma + \Gamma + \Gamma' \quad (14)$$

Denklem 15 ve 16'da denklem 14'te gösterilen değerlerin açılımı yer almaktadır.

$$\Sigma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{t=1}^n E(u_t u_t') \right) \quad (15)$$

$$\Gamma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{k=1}^{n-1} \sum_{t=k+1}^n E(u_t u_{t-k}') \right) \quad (16)$$

$$\Lambda = \Sigma + \Gamma = (\Lambda_1, \Lambda_2) = \begin{bmatrix} \Lambda_{11} & \Lambda_{12} \\ \Lambda_{21} & \Lambda_{22} \end{bmatrix} \quad (17)$$

Denklem 18 ve 19'da ise değiştirilmiş modeller ifade edilmektedir.

$$y_{2t}^* = y_{2t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2) u_t \quad (18)$$

$$y_{1t}^* = y_{1t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2 \beta + (0, \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1})) u_t \quad (19)$$

CCR uzun dönem tahmincisinin nihai şekli ise denklem 20 ve 21'de ifade edilmektedir.

$$y_{1t}^* = \beta y_{2t}^* + u_{1t}^* \quad (20)$$

$$y_{1t}^* = u_{1t} - \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1} u_{2t} \quad (21)$$

3. Ampirik Sonuçlar

Bu bölümde serilere ait ampirik sonuçlardan bahsedilmiştir. İlk olarak birim kök testleriyle serilerin durağanlıkları test edilmiştir. Daha sonra eşbütünleşme ilişkisine bakılmış, son olarak da uzun dönem katsayılarına ait sonuçlardan bahsedilmiştir.

3.1. Birim Kök Test Sonuçları

Gerçekleştirilen bu çalışmada geleneksel birim kök testlerinden ADF ve DF-GLS ile iki yapısal kırılmaya izin veren LP birim kök testinden yararlanılmıştır. Schwert (1989)'in maksimum gecikme uzunluğunun tespit edilmesi için geliştirmiş olduğu $l_{12} = \text{int}\{12(T/100)^{1/4}\}$

formül, bu çalışmada da uygulanmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak tespit edilmiştir. Tablo 2’de ADF ve DF-GLS, Tablo 3’te ise LP birim kök testlerine ait sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 2. ADF ve DF-GLS birim kök testi sonuçları

Testler	ADF		DF-GLS	
	C	C+T	C	C+T
Y	0,1713 (0)	-2,299 (0)	2,122 (0)	-2,419 (0)
YP	0,374 (0)	-2,102 (0)	1,708 (0)	-2,263 (0)
GS	0,408 (0)	-2,809 (1)	0,370 (1)	-2,494 (1)
GSP	0,330 (0)	-2,909 (1)	0,838 (0)	-2,434 (1)
Δ YP	-6,340 (0)	-6,277 (0)	-6,412 (0)	-6,454 (0)
Δ Y	-6,362 (0)	-6,368 (0)	-6,456 (0)	-6,551 (0)
Δ GS	-5,418 (0)	-5,312 (0)	-3,713 (0)	-4,834 (0)
Δ GSP	-5,373 (0)	-5,278 (0)	-3,627 (0)	-4,791 (0)

Not: () optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. ***: %1’de anlamlı. %1 için tablo kritik değerleri ADF ve DF-GLS birim kök testleri için sırasıyla 4,23 ve 3,77’dir.

Tablo 2’de ve Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre bütün seriler seviyelerinde birim kök içermekte, birinci farklarında ise durağan olmaktadır.

Tablo 3. Lumsdaine-Papell birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Model AA				Model CC			
	t-statistic	TB1	TB2	G	t-statistic	TB1	TB2	g
Y	-4,6467	1993	1998	0	-5,4609	2000	2008	0
YP	-4,4254	1990	1998	0	-6,1464	2000	2008	0
GS	-4,8579	1988	2005	1	-5,4011	1988	2005	1
GSP	-4,7200	1988	2005	1	-5,3849	1988	2005	1
Δ Y	-7,2530	2002	2010	0	-7,9546	2003	2009	0
Δ YP	-7,1766	2002	2010	0	-7,9303	2003	2009	0
Δ GS	-7,0240	1988	1993	0	-8,7748	1989	1995	0
Δ GSP	-6,9799	1988	1993	0	-8,7215	1989	1995	0

Not: TB1 ve TB2 sırasıyla birinci ve ikinci yapısal kırılma tarihlerini, g BIC (Bayesian Information Criteria) ile belirlenen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. %1 için tablo kritik değerleri Model AA ve Model CC için sırasıyla 6,74 ve 7,19’dur. *** %1’de anlamlı

3.2. ARDL, Sınır Testi Sonuçları

Bu çalışmada seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin tespitinde sınır testi kullanılmış ve optimal gecikme uzunluğu için SIC bilgi kriterinden yararlanılmıştır. Durum II’de hesaplanan F-istatistik değeri, Narayan (2005) tablo kritik değerine göre karşılaştırılmıştır. Eşbütünlüşme ve diagnostik test sonuçları Tablo 4’te gösterilmektedir. Tablodaki verilere göre birinci modelde %1, ikinci modelde ise %5 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte diagnostik test sonuçlarına göre değişen varyans, otokorelasyon, spesifikasyon ve normal dağılmama sorunlarının olmadığı görülmüştür. Cusum ve Cusumq testlerine göre de katsayıların istikrarlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Sınır testi sonuçları

k=1	Y = f(GS)	YP = f(GSP)
F-istatistik	8,537***	5,291**
Tablo Kritik Değeri	%1	%5
Düşük I(0)	4,94	3,62
Yüksek I(1)	5,58	4,16
Diagnostik Testler	ARDL (1,3)	ARDL (1,3)
BG-LM	0,050 (0,98)	0,058 (0,98)
BPG	1,808 (0,14)	1,764 (0,15)
White	1,858 (0,13)	1,899 (0,13)
ARCH	0,397 (0,53)	0,440 (0,51)
Ramsey Reset	1,253 (0,22)	1,195 (0,24)
Jargue-Bera	3,299 (0,19)	3,236 (0,20)
Cusum	0,529 (0,57)	0,591 (0,43)
Cusumq	0,148 (0,67)	0,151 (0,68)

Not: *** ve ** sırasıyla %1’de ve %5’te anlamlı. Optimal gecikme uzunluğu SIC ile belirlenmiştir. () diagnostik test sonuçlarının olasılık değerlerini göstermektedir.

Eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönem katsayılarının belirlenmesinde ARDL modeli kullanılmıştır. Bu modele ait elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. ARDL uzun ve kısa dönem katsayıları

Uzun Dönem Katsayıları	Y = f(GS)	YP = f(GSP)
GS	0,781***	
GSP		0,726***
C	8,107**	4,317***
Kısa Dönem Katsayıları	Y = f(GS)	YP = f(GSP)
Δ GS	0,123	
Δ GS(-1)	0,063	
Δ GS(-2)	-0,240***	
Δ GSP		0,130*
Δ GSP(-1)		0,062
Δ GSP(-2)		-0,235***
ECT _{t-1}	-0,091***	-0,108***
C	0,734	0,466

Not: *** %1'de, ** %5'te ve * %10'da anlamlı.

Tablo 5'teki sonuçlara göre, uzun dönemde GS ve GSP'de gerçekleşen %1'lik bir artışın Y'yi sırasıyla %0,781 ve %0,726 arttırmaktadır. Bulunan bu sonuç Keynes hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının da iki modelde sırasıyla -0,091 ve -0,108 olarak bulunması ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması, uzun dönemde %9 ve %11'lik bir hızla denge seviyesine ulaşılacağını ifade etmektedir.

3.3. FMOLS, DOLS ve CCR Test Sonuçları

ARDL yöntemiyle elde edilen uzun dönem katsayılarından elde edilen sonuçları güçlendirmek adına bu çalışmada ayrıca FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincilerinden yararlanılmıştır. Bu tahmincilere ait elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara bakıldığında model 1'de GS'de gerçekleşen %1'lik bir artış Y'yi FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincilerine göre sırasıyla %0,719, %0,701 ve %0,706; model 2'de ise %0,612, %0,595 ve %0,602 arttırmaktadır. Sonuç olarak her iki modelde de bütün uzun dönem tahmincileri için Keynes hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6. FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerine göre uzun dönem katsayıları

Değişkenler	FMOLS		DOLS		CCR	
	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
Model 1: Y = f(GS)						
GS	0,7189***	15,1028	0,7012***	20,3816	0,7062***	14,9307
C	9,0730***	7,6787	9,5520***	11,2335	9,3869***	8,0379
Jargue-Bera	1,01 (0,60)		0,44 (0,80)		1,01 (0,60)	
Model 2: YP = f(GSP)						
GSP	0,6117***	9,6190	0,5952***	13,5900	0,6022***	9,3379
C	4,7784***	10,8970	4,9238***	16,4624	4,8430***	10,9928
Jargue-Bera	1,41 (0,49)		0,75 (0,69)		1,59 (0,45)	

Not: () olasılık değerlerini göstermektedir. *** %1'de anlamlı.

4. Sonuç ve Politika Önerileri

1929 Dünya ekonomik bunalımından kurtulmak için Keynes tarafından geliştirilen hipoteze göre, klasik iktisatçıların aksine ekonominin kendi kendine dengeye gelemeyeceği ve tam istihdam seviyesine ulaşamayacağı belirtilmektedir. Bu yüzden, ekonomik refah seviyesinin düştüğü zamanlarda ve özellikle kriz zamanlarında devlet tarafından kamu harcamalarıyla ekonomiye müdahale edilmesi ve ekonomiyi geliştirici hamleler yapılması gerekmektedir. Türkiye'de durum bu şekilde süregelmiştir. Fakat 1980 yılından itibaren radikal kararlar alınmış, ekonomik sistemdeki tikanıklığa çözüm için serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Bu sayede kamu harcamaları azaltılarak makroekonomik faaliyetlerin serbest piyasa tarafından oluşturulması benimsenmiştir.

Bu çalışmada 1980-2017 döneminde ARDL, sınır testi, FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincileri yardımıyla kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Wagner kanunu ve Keynes hipotezi kapsamında araştırılmıştır. Sınır testi sonucunda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem tahmincilerinden elde edilen sonuçlara bakıldığında ise kamu harcamalarının ve kişi başına düşen kamu harcamalarının sırasıyla ekonomik büyümeyi ve kişi başına düşen ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu durum Türkiye’de Keynes hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bulunan bu sonuç Şimşek (2004), Pata ve Tütüncü (2017) ve Sağdıç vd. (2019)’nin sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de ekonomik düzenin planlı ve programlı bir şekilde devam edebilmesi için devlet tarafından gerekli yerlerde piyasaya müdahale edilmesi büyük önem arz etmektedir. Özel sektör tarafından gerçekleştirilen yatırım harcamaları yeterli olmadığı zamanda devlet tarafından kamu harcamaları artırılması ve toplam harcamaların doğal işsizlik seviyesini sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte toplanan vergilerde indirimler sağlanarak gelirin artmasıyla birlikte tüketim harcamalarının artışı da sağlanabilir. Bu yüzden para politikasıyla beraber maliye politikasının doğru bir şekilde uygulanması, ekonomik sistemi daha etkin ve verimli hale getirecektir. Para ve maliye politikasını da gerçekleştirilirken, bu politikaları yürütecek kişilerin görev ve yetkileri kesin hatlarıyla belirlenmelidir. Ayrıca Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı arasında kuvvetli bir iletişimin olması gerekmektedir. Merkez Bankası hükümeti finansal açıdan destekleme işini belirli bir sınırdan tutmalı, devlet borçlanma yapısını sağlam temeller üzerine oturtmalıdır. Denetim mekanizmasının da etkili ve verimli bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Özellikle 2008 finansal kriziyle birlikte çeşitli maliye politikaları devreye alınmış ve bunlara eşlik edecek parasal gevşeme politikaları uygulanmıştır. 2019’da ortaya çıkan ve 2020’de giderek artmaya devam eden Covid-19 diye adlandırılan virüs salgını neticesinde de tüm dünyada hem finansal hem de reel piyasalar durma noktasına gelmiş ve trilyon doları aşan mali destek paketleri oluşturulmuştur. Karşımıza çıkan bu tablo da para ve maliye politikalarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Ekonomik krizin yaşandığı bu süreçte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kamu harcamalarını arttırmak ve vergi borçlarını ertelemek büyük önem arz etmektedir. Böyle zamanlarda talep yetersizliği nedeniyle durgun piyasada ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmemesiyle ekonomik büyüme yaşanmaması, işsizliğin artması ve sosyal yapıda dengenin bozulması kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden Keynes teorisini destekler nitelikte, özellikle maliye politikası araçlarını kullanmasında ve kamu harcamalarını arttırmasında devlete büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, E. M. ve Hanif, C. M. (2018). *Sub-Saharan African countries public expenditure and economic growth: wagner’s panel cointegration and causality applications*. Preprints, 1-44. <https://www.preprints.org/manuscript/201805.0121/v1>
- Ahsan, S., Kwan, A. ve Sahni, B. (1996). Cointegration and Wagner’s hypothesis: time series evidence for Canada. *Applied Economics*, 28(8), 1055-1058.
- Aksoy, Ş. (1998). *Kamu maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Amusa, K. ve Oyinlola, M. (2019). The effectiveness of government expenditure on economic growth in botswana. *African Journal of Economic and Management Studies*, 10(3), 368-384.
- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. *Maliye Dergisi*, 140(2), 1-14.
- Barra, C., Bimonte, G. ve Spennati, P. (2015). Did fiscal institutions affect wagner’s law in italy during 1951–2009 period? an empirical analysis. *Applied Economics*, 47(59), 6409-6424.

- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, S. ve Polat, Ö. (2009). Türkiye’de kamu harcamaları ve büyüme ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Çavuşoğlu, T. (2005). Testing the Validity of wagner’s law in turkey: the bounds testing approach. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 73-88.
- Demirbas, S. (1999). Cointegration analysis-causality testing and wagner’s law: the case of turkey, 1950-1990. *University of Leicester, Department of Economics*.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for an autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Diler, H. (2016). Kamu harcamaları-ekonomik büyüme: Türkiye üzerine bir uygulama. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 21-36.
- Elliot, G., Rothenberg, T. ve Stock, J. (1996). Efficient tests of the unit root hypothesis. *Econometrica*, 64(8), 13-36.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-76.
- Funashima, Y. ve Hiraga, K. (2017). Wagner’s Law, fiscal discipline, and intergovernmental transfer: empirical evidence at the us and German state levels. *International Tax and Public Finance*, 24(4), 652-677.
- Gangal, V. L. ve Gupta, H. (2013). Public expenditure and economic growth: a case study of India. *Global Journal of Management and Business Studies*, 3(2), 191-196.
- Gerni, C. (1992). *Türkiye’de 1980–1990 Döneminde uygulanan istikrar politikaları üzerine bir değerlendirme*. 3. İzmir iktisat kongresi tebliğleri, Ankara.
- Goffman, I. J. (1968). Empirical testing of wagner’s law-technical note. *Public Finance (Finances Publiques)*, 23(3), 359-366.
- Gupta, S. P. (1967). Public expenditure and economic growth: a time-series analysis. *Public Finance (Finances Publiques)*, 22(4), 423-454.
- Halıcıoğlu, F. (2003). Testing wagner’s law for Turkey, 1960-2000. *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(2), 129-140.
- Henrekson M. (1993). Wagner’s law-a spurious relationship. *Public Finance*, 48, 406-415.
- Ighodaro, C. A. ve Oriakhi, D. (2010). Does the relationship between government expenditure and economic growth follow wagner’s law in Nigeria. *Annals of University of Petrosani Economics*, 10(2), 185-198.
- Irandoost, M. (2019). Wagner on government spending and national income: a new look at an old relationship. *Journal of Policy Modeling*, 41(4), 636-646.
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki. *Erciyes Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, 24, 63-75.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*, Macmillan Cambridge University Press, New York.
- Kolluri B., Panik M. J. ve Wahab, M. S. (2000). Government expenditure and economic growth: evidence from g7 countries. *Applied Economics*, 32, 1059-1068.

- Lin, C. (1995). More evidence on wagner's law for mexico. *Public Finance*, 50(2), 267-277.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997), Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618.
- Magazzino, C. (2012). Wagner's law and augmented wagner's law in eu-27: a time-series analysis on stationarity, cointegration and causality. *International Research Journal of Finance and Economics*, 89, 205-220.
- Mann, A. J. (1980). Wagner's law: an econometric test for mexico, 1925-1976. *National Tax Journal*, 33 (2), 189-201.
- Mark, N. C. ve Sul, D. (2003). Cointegration vector estimation by panel dols and long-run money demand. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(5), 655-680.
- Mohammadi, H., Cak, M. ve Cak, D. (2008). Wagner's Hypothesis: new evidence from Turkey using the bounds testing approach. *Journal of Economic Studies*, 35(1), 94-106.
- Musgrave, R. A. (1969). Theories of fiscal federalism. *Public Finance (Finances Publiques)*, 24(4), 521-536.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K., Nielsen, I. ve Smyth, R. (2008). Panel data cointegration, causality and wagner's law: empirical evidence from Chinese provinces. *China Economic Review*, 19(2), 297-307.
- Ono, H. (2014). The government expenditure-economic growth relation in Japan: an analysis by using the ADL test for threshold cointegration. *Applied Economics*, 46(28), 3523-3531.
- Parasız, İ. (1998). *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Yayınevi, Bursa.
- Pata, U. K. ve Tütüncü, A. (2017). Yapısal kırılmalarla birlikte Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Maliye Dergisi*, 172, 30-51.
- Peacock, A. T., Wiseman, J. (1979). Approaches to the Analysis of government expenditure growth. *Public Finance Review*, 7(1), 3-23.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. (1995). Fully modified least squares and vector autoregression. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 63(5), 1023-1078.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with $I(1)$ processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Ram, R. (1986). Government size and economic growth: a new framework and some evidence from cross- section and time- series data. *The American Economic Review*, 76(1), 191-203.
- Sagdic, E. N., Sasmaz, M. U. ve Tuncer, G. (2019). Wagner versus keynes: empirical evidence from Turkey's provinces. *Panoeconomicus*, 67(5), 1-18.
- Sarı, R. (2003). Kamu harcamalarının dünyada ve türkiye'deki gelişimi ve Türkiye'de ulusal gelir ile ilişkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 209(Ek), 25-38.

- Singh, B. ve Sahni, B. S. (1984). Causality between public expenditure and national income. *The Review of Economics and Statistics*, 66(4), 630-644.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Şimşek, M. (2004). Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme, 1965-2002. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1/2), 37-52.
- Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (1995). The growth of government and the reform of the state in industrial countries. *IMF Staff Papers*, 95(130), 1-39.
- Tanzi, V. ve Zee, H. (1995). Human capital accumulation and public sector growth. *IMF staff papers*, 95(95), 1-10.
- Tanzi, V. ve Zee, H. H. (1997). Fiscal policy and long-run growth. *IMF staff papers*, 44(2), 1-32.
- Terzi, H. (1998). Kamu harcamaları ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *İktisat, İşletme ve Finans*, 13(142), 67-80.
- Terzi, H. (1999). Kalkınma sürecinde kamu harcamaları: Türkiye üzerine bir inceleme. *İktisat İşletme ve Finans*, 14(162), 70-78.
- Wagner, A. (1883), *Finanzwissenschaft* (3rd ed.). Leipzig. Partly reprinted in Richard A. Musgrave and Alan T. Peacock, eds. (1958), *Classics in the theory of public finance*. London: Macmillan.
- Wagner, A. (1893), *Grundlegung der Politischen Ökonomie* (3rd ed.). Leipzig: C.F. Winter(.)
- Wang, L., Peculea, A. D. and Xu, H. (2016). The relationship between public expenditure and economic growth in romania: does it obey wagner's or keynes's law? *Theoretical & Applied Economics*, 23(3), 41-52.
- Yıldırım, Z. R. (1994). Türkiye’de gayrisafi milli hâsıla ile kamu harcamaları arasında nedensellik ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 25-40.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Akıllı Kent Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlere Dair Bibliyografya Çalışması (2012-2020)

Bibliography of Graduate Theses Written on Smart City (2012-2020)

Öğr. Gör. Dr. Abidin KEMECİ¹

Öz

Kentlerde nüfus yoğunluğunun artışıyla kaynaklı ortaya çıkan (ekonomik, sosyal, kültürel, mekânsal, çevresel, politik) sorunlara çözüm üretmek, insanların yaşam kalitesini artırmak, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak, işleri zamandan ve mekândan bağımsız olarak verimli ve etkin yürütmek gibi beklentilere cevap vermek amacıyla akıllı kent kavramı gündeme gelmiştir. Çalışmada akıllı kent konusunu ilgilendiren okuyuculara ve araştırmacılara yol gösterici olması amacıyla düzenli bir bibliyografya sunulması hedeflenmiştir. Çalışmada, nicel araştırma desenlerinden betimsel tarama (descriptive review) yöntemi kullanılmıştır. 2012-2020 yılları arasında akıllı kent konusunu ilgilendiren YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sayfasında "Tarama" arayüzünde yer alan "Gelişmiş Tarama" bölümünden tez adında "akıllı kent", "akıllı şehir" ve, "smart city" anahtar kelimeleriyle tarama yapılarak ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri tespit edilmiştir. Tarama neticesinde akıllı kent, akıllı şehir, smart city anahtar kelimelerinde toplamda 75 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden 69 tanesi yüksek lisans, 6 tanesi doktora düzeyindedir. Çalışma kapsamında bu tezlerin yayınlandığı yıl, araştırma yöntemi, yazım dili, yazıldığı üniversite, yazıldığı üniversitenin türü, yapıldığı alan anabilim dalı, yazıldığı enstitü ve danışmanın akademik derecesi dahil olmak üzere 8 farklı başlıkta incelenerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin hız kazanmasına paralel olarak, akıllı kent konusunda yazılmış lisansüstü tezlerde de 2017 yılından sonra hızlı bir artış görülmüştür. Tezler kamu üniversitelerinde yoğunlaşırken, yazım dili olarak Türkçe dili tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kent, betimsel tarama yöntemi, bibliyografya, lisansüstü tezler

Makale Türü: Bibliyografi

Abstract

In order to provide solutions to the problems (economic, social, cultural, spatial, environmental, political) arising from the increase in population density in cities, and to respond to expectations such as increasing the quality of life of people, ensuring sustainable growth, and conducting business efficiently and effectively regardless of time and space. concept came to the fore. In the study, it is aimed to present a regular bibliography in order to guide readers and researchers who are interested in the subject of smart city. In the study, descriptive survey method, one of the quantitative research designs, was used. Between the years 2012-2020, the related master's degree program was searched with the keywords "smart city", "smart city" and "smart city" in the title of the thesis from the "Advanced Scan" section of the "Scan" interface on the website of the YÖK National Thesis Center on the subject of smart city. and doctoral theses. As a result of the scanning, a total of 75 postgraduate theses were reached with the keywords smart city, smart city, smart city. 69 of these theses are at master's level and 6 of them are at doctorate level. Within the scope of the study, evaluations were made under 8 different headings, including the year these theses were published, the research method, the language of writing, the university they were written in, the type of university they were written in, the field they were written in, the institute they were written in, and the academic degree of the advisor. In parallel with the acceleration of technological developments in recent years, there has been a rapid increase in postgraduate theses written on smart cities after 2017. While the theses were concentrated in public universities, Turkish was preferred as the writing language.

¹Uşak Üniversitesi, Karahallı Meslek Yüksekokulu, abidinkemec@gmail.com

Atf için (to cite): Kemeç, A. (2022). Akıllı kent konusunda yazılmış lisansüstü tezlere dair bibliyografya çalışması (2012-2020). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1045-1056.

Keywords: Smart city, descriptive survey method, bibliography, graduate theses

Paper Type: Bibliography

Giriş

Sanayi devriminden günümüze kentlerin sosyal, kültürel, fizyolojik ve ekonomik potansiyellerinin artmasına paralel olarak kentsel nüfus sürekli olarak genişlemiştir. İlerleyen süreçlerde kentleşme hareketinin hızlanarak devam etmesi de öngörülmektedir. Dünya Bankası'nın 2010 yılında yayınladığı "Kentler ve İklim Değişikliği: Acil Bir Gündem" raporunda 2050 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık %70'inin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (Dünya Bankası, 2010). Kentlerde nüfusun bu denli yoğunlaşması eğitim, sağlık, güvenlik, çevre, ekonomi gibi konularda endişeleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel kamu yönetimi araçlarıyla sorunların üstesinden gelmek hayli zorlaşmaktadır. Ortaya çıkan kaygıların giderilmesi aynı zamanda çevrenin korunması, yenilenemeyen kaynak kullanımının azaltılması, emisyonların azaltılması, vatandaşların refahının artırılması, temel insan ihtiyaçlarının tatmini, halk sağlığının ve refahın iyileştirilmesi, erişilebilirliğin ve eşitliğin sağlanması, sürdürülebilir sistemlerin geliştirilmesi, kentsel altyapının dayanıklılığının artırılması, bölgesel ekonomik eşitsizliğin giderilmesi ve kentsel hizmet kalitesinin artırılması yönünde beklentilere cevap verilmesi amacıyla akıllı kent kavramı gündeme gelmiştir. Son yıllarda akıllı kentler araştırma ve uygulama alanlarında popülerlik kazanmıştır. Özel girişimler bu alanda yatırımlarını artırmış, araştırmacılar akıllı kentin farklı bileşenleri üzerinden çalışmalar yürütmüş, yerel yönetimler özgün uygulama örnekleri hayata geçirmiş ve merkezi yönetimler ise yasal yönetsel boyuta önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde akıllı kent kavramı üzerine literatür taraması yapılarak akıllı kent kavramı irdelenmiştir. İkinci bölümde araştırmanın modeli, araştırma verilerin toplanması, araştırmanın evren ve örnekleme, araştırma verilerinin analizi başlıkları üzerinden araştırmanın yönetimi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde detaylı tarama sonucunda saptanan 75 lisansüstü tezin; yayımlandığı yıla, yazım diline, yazıldığı üniversiteye, yazıldığı üniversiteni türüne, yapıldığı alan anabilim dalına, yazıldığı enstitüye, danışmanın akademik derecesine ve araştırma yöntemine dair bulgular grafik ve tablo yardımıyla sunulmuştur.

1. Akıllı Kent Kavramı ve Kuramsal Açıklamalar

Akıllı kent kavramının, üzerinde fikir birliğine varılmış standart bir tanımı yoktur. Ancak bilgi ve iletişim teknolojilerinin akıllı kentlerin olmazsa olmaz parçası olduğu yönünde genel bir kanı hâkimdir. Akıllı kent, sürdürülebilir kalkınmanın ve insanların refahı için çeşitli kaynakların, teknolojilerin ve idari faaliyetlerin gruplandırılmasıyla ilgili olarak tanımlanabilir (Kumar vd., 2018). Akıllı kentler katılımı yüksek düzeyde olan yönetim anlayışıyla doğal kaynakların akıllı bir yönetimiyle, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve yüksek yaşam standardını besleyen insan ve sosyal sermaye ile geleneksel ve modern iletişim altyapısına yatırım yapan kentlerdir (Caragliu, vd, 2011). Akıllı kentler, yeni bir kentleşme perspektifi olarak, trafik sıkışıklığı ve kirlilik gibi zorluklara sürdürülebilir kalkınma ve çözümler vaat eden, vatandaşların psikolojik, sosyal ve politik olarak güçlendirilmesini sağlayan, daha fazla yenilik, daha yüksek sürdürülebilirlik ve gelişmiş problem çözme yetenekleri olan kentlerdir (Osman, 2019, Allen vd., 2020, Kumar, vd. 2020, Lim, vd., 2021, Marsal-Llacuna, 2020, Aina, 2017).

Akıllı kentlerde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeşitli süreçlere ve alt sistemlere entegre edilmesiyle geliştirilir. Kent sakinlerine daha düşük maliyetle sürdürülebilir hizmetler sunmak ve tam bağlantı sağlamak amaçlanmaktadır. Akıllı kent sakinleri, akıllı eğitim tesisleri, akıllı trafik yönetimi, akıllı park tesisleri, akıllı sağlık hizmetleri, akıllı yönetim, akıllı kamu hizmetleri, akıllı hareketlilik, akıllı enerji, akıllı sayaç ve daha birçok olanaktan yararlanmaktadır (Rani ve Kumar, 2022).

Kentlerde ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik olarak dört farklı akıllı kent yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımlar; sürdürülebilir, teknoloji merkezli, insan merkezli ve sürdürülebilir insan merkezli akıllı kent yaklaşımıdır. Sürdürülebilir akıllı kent yaklaşımında daha yaşanılabilir bir dünya ideali için karbon emisyonunu azaltmak, enerji verimliliği sağlamak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması ve karbon ayak izinin azaltılması gibi hedeflere ulaşmada teknolojinin kullanımı gereklidir. Teknoloji merkezli (teknosentrik) akıllı kent yaklaşımında, kentlerde ortaya çıkan sorunlara, teknolojik yenilikler yapılarak çözüm bulunacağı varsayılmaktadır. İnsan merkezli (antroposentrik) akıllı kent yaklaşımı, insanın kentsel stratejinin özünde yer alması gerektiğini savunan kullanıcı odaklı bir yaklaşımdır. Karma bir yaklaşım olan sürdürülebilir insan merkezli akıllı kent yaklaşımı sürdürülebilirliğin sağlanması ve vatandaşların memnuniyetinin artırılmasının birlikte gerçekleştirilmesini önermektedir (Kemeç, 2021).

Teknolojinin gelişimi, dönüşümü ve çeşitlenmesi insanların tercihlerini, alışkanlıklarını ve beklentilerini değiştirmiştir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri bu değişimi yoğunlaşmasına ve hızlanmasına katkı sağlamıştır. Geleneksel yöntemlerin hizmet sunumlarında yetersiz kaldığı varsayılırken yeni nesil teknolojik araçlar ve uygulamalar yönetimleri hizmet sunma ve altyapı geliştirmede farklı bir evreye taşımaktadır (Sadioğlu ve Dinç, 2019).

Akıllı kentlerde nesnelerin interneti, yapay zeka, blok zinciri, makine öğrenmesi, bulut bilişim, genişletilmiş gerçeklik (extended reality) ve robotik gibi yenilikçi teknolojiler kullanılarak yaşamın tüm alanlarında günlük hayatı kolaylaştıran, işlerin etkili, verimli, etkin ve sürdürülebilir olarak yürütülmesini sağlayan önemli adımlar atılmaktadır. Örneğin yapay zeka teknolojisi kullanılarak trafik kontrolü sağlanmakta, robotlar sağlık sektöründe cerrahi müdahalelerde kullanılmakta, blok zinciri teknolojisi ile verilerin güvenli şekilde transfer edilmekte ve saklanmakta, nesnelerin internetiyle hava kirliliği, nem oranı, sıcaklık gibi çevresel faktörler gözlenmekte, oyunlaştırma ile çevresel duyarlılık artırılmakta ve elektrikli araçlar ile fosil yakıtlara bağımlılık azaltılmaktadır.

Eğitim, sağlık, konut, çevre koruma, güvenlik, tarım, tasarım, reklamcılık, eğlence, iletişim, ulaştırma, lojistik ve dağıtım gibi alanlarda teknolojik uygulamaların sunduğu katkılar, ekonomik, toplumsal, örgütsel ve kişisel yaşamı dönüştürmektedir. Aynı zamanda yeni teknolojiler insan odaklı sürdürülebilir akıllı kent yönetimi ve stratejileri çerçevesinde yenilikçi yöntemlerle en yaygın katılımı, daha etkili karar vermeyi, kaliteli ve erişilebilir kentsel hizmet sunumunu sağlayarak, sürdürülebilir gelişmeyi ve yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir (Gül ve Kemeç, 2020).

Akıllı kent projelerinin hayata geçtiği ilk günden bu güne kadar önemli dönüşümler yaşanmıştır. Geçmişte, akıllı bir kentin amacı kentsel altyapı inşa etmekken, şuanda odak noktası akıllı kent hizmetleri sunmaktır. Bu nedenle, akıllı kent hizmetlerinin işletilmesi ve bakımı, onları inşa etmekten daha önemli hale gelmiştir. Şirketlerin akıllı kent hizmetlerini güvence altına alma biçimleri çeşitlenmiştir. Şirketler, akıllı kentlerin tüm değer zincirini güvence altına alanlar ve yalnızca bazı akıllı kent hizmetlerine sahip olanlar olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca, şirketler gerekli tüm teknolojiyi geliştirmek yerine, bireysel hizmetler sunan şirketlerle işbirliği yaparak çeşitli akıllı kent ihtiyaçlarına cevap verme esnekliği gösteriyorlar (Kim, 2022).

Sharif ve Pokharel 2022 yılında yayınladıkları makalede akıllı kent literatürü ele alınmıştır (Sharif ve Pokharel 2022). Makalede akıllı kentin kavramsal boyutu üzerine şu bulgulara yer verilmiştir: Akıllı yönetiminde karar verme, kamu hizmetleri, sosyal hizmetler, şeffaf yönetim politika ve stratejilere teknolojik yenilikler ile doğrudan bağlantılıdır. Akıllı ekonomi kavramı, yenilik, rekabet gücü, ekonominin genel boyutunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve kaynakların sosyal açıdan sorumlu kullanımı olarak sunulur. Doğal, ekonomik, insan sermayelerinin geliştirilmesini ve korunmasını akıllı yaşamın unsurları

olarak kabul edilir. Akıllı hareketlilikte mevcut gelişmeler ve çözümler çeşitli yönlerden ele alınarak yapay zeka, nesnelere interneti, büyük veri ve blok zinciri gibi teknolojilerin kullanımına atıf yapılmaktadır. Akıllı bireyde bir kişinin veya bir grubun yeteneklerini geliştirmek, sosyal organizasyonların sayısını ve kalitesini artırmak üzerine durulmaktadır. Akıllı çevre ise, atık yönetimi, kirlilik kontrolü, enerji yönetimi, akıllı şebekeler, ev ve tesis yönetimi, hava ve su kalitesi, yeşil alanlardaki artışlar ve emisyonların izlenmesindeki iyileştirmeleri kapsamaktadır.

Türkiye’de, lisansüstü tezler kapsamında, akıllı kent literatürüne yönelik olarak ilk çalışma “Akıllı Kent Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi” 2020 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışmada Erdoğan (Erdoğan, 2020), tarama sonucunda ulaştığı 56 adet lisansüstü teze ait bulguları içerik analizi yöntemiyle analiz etmiştir.

Bu bölümde, akıllı kentin kuramsal ve kavramsal çerçevesine yönelik olarak yazarların konuya bakışı sunulmuştur. Türkiye’de lisansüstü yazında akıllı kent konusunun ele alınma biçimi ve yöntemi merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde lisansüstü tezler çeşitli değişkenler kullanılarak bulgular ışığında değerlendirilecektir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında akıllı kent konusuyla ilgili yazılan lisansüstü tezler farklı değişkenler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve örnekleme araştırma verilerinin toplanması metodu ve araştırma verilerinin analiz yöntemi açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın uygulama bölümünde, akıllı kent literatürünü gözden geçirmek için nicel araştırma desenlerinden biri olan betimsel tarama yöntemi (descriptive reviews) kullanılmıştır. Betimsel tarama yöntemiyle, araştırma grubunun frekans analizi ortaya çıkarılarak mevcut literatürün belirli bir önermeyi ne ölçüde desteklediğini ölçmek, yorumlamak veya aralarındaki ilişkileri saptamak amacıyla sistematik tarama yapılarak araştırılan alanla ilgili en yüksek sayıda ve en alakalı çalışmalara ulaşılır. Bu yöntemde akademik çalışmaların yöntemi, veri kaynakları, örnekleme, yayınlandığı yıl, alanı, dili, yazar sayısı ve atıf sayısı gibi değişkenlerin verileri üzerinden değerlendirmeler yapılabilir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni akıllı kent konusuyla ilgili yapılmış akademik çalışmalardır. Araştırmanın çalışma evreni ise 2012- 2020 yılları arasında yayınlanmış tüm yüksek lisans ve doktora tezleridir. Akıllı kent üzerine ilk tezin yazıldığı 2012 yılı başlangıç yılı olarak seçilmiştir. Lisansüstü tez taramaları, 2021 yılı Kasım ayında yapıldığı için 2021 yılına ait tüm tezler ulaşılamamıştır. Bu nedenle eksik veriden kaynaklı yanlış değerlendirmelerin önüne geçmek için 2021 yılı çalışmaya dahil edilmeyip 2020 yılı ile sınırlandırılmıştır. 2012- 2020 yıllarında yayınlanan tüm lisansüstü tezler araştırma kapsamına alındığından dolayı ayrıca örneklem seçimine gidilmemiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılan veriler iki farklı yol izlenerek toplanmıştır. Giriş bölümünde yer alan akıllı kentin kavramsal boyutuna yönelik literatür incelemesinde ulusal ve uluslararası dergilerden, konferans metinlerinden ve kitaplardan faydalanılmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, uygulama bölümünde kullanılan verilerin toplanması için YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmıştır. Arama sorgusunda, “akıllı kent”, “akıllı şehir” ve “smart city”, anahtar kelimeleri tercih edilmiş ve gelişmiş tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda toplamda 75 lisansüstü teze ulaşılmıştır.

Tablo 1. Araştırma künyesi

Arama seçenekleri	İçindekiler
Veritabanı kaynağı	YÖK Ulusal Tez Merkezi
Arama protokolü	Gelişmiş tarama
Aranacak Alan	Tez Adı
Arama sorgusu	“akıllı kent”, “akıllı şehir”, “smart city”
Kapsam	2012- 2020
Döküman tipi	Lisansüstü Tezler

Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından taranan toplam 75 lisansüstü tez, tezlerin yayınlanma tarihi baz alınarak en eski tarihten en yeni tarihe doğru kronolojik sıralanarak Ek 1'de sunulmuştur.

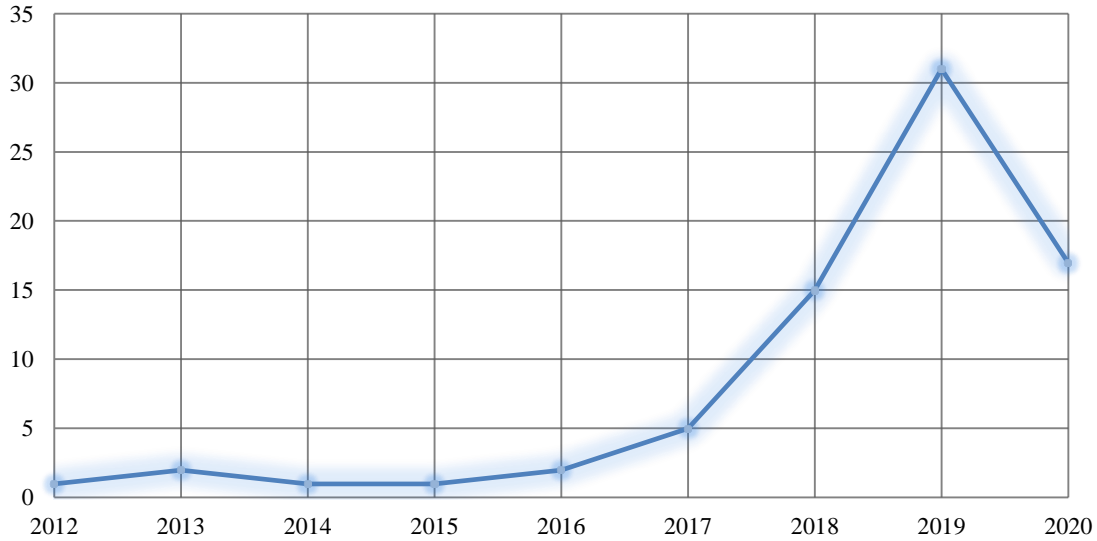
2.4. Verilerin Analizi

Akıllı kent alanında 2012-2020 yılları arasında yazılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tezlerden elde edilen ham verilerin frekans dağılımları yazar tarafından yapılmıştır. Sonrasında ise ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde incelenen tezler ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ham verilerden elde edilen bulgular grafikler aracılığıyla ve frekans değerleriyle sunulmuştur.

Grafik 1. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı

Grafik 1'de lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Akıllı kent konusuyla ilgili ilk tez 2012 yılında yazılmıştır. Son yıllarda politika yapıcılar, düşünce kuruluşları, şirketler ve bilim insanları akıllı kent çalışmalarına yönelmiştir. Akıllı kentin farklı bileşenlerine (akıllı yönetim, akıllı insan, akıllı yaşam, akıllı çevre, akıllı ekonomi ve akıllı hareketlilik) yönelik yapılan çalışmaların/projelerin sayısı dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızlı artış yaşamıştır. Bu artışa paralel olarak 2017 yılından sonra bu alanda yapılan tezlerde hızlı bir artış görülmüştür. En fazla tezin üretildiği 2019 yılında sayı 31'a yükselmiştir.

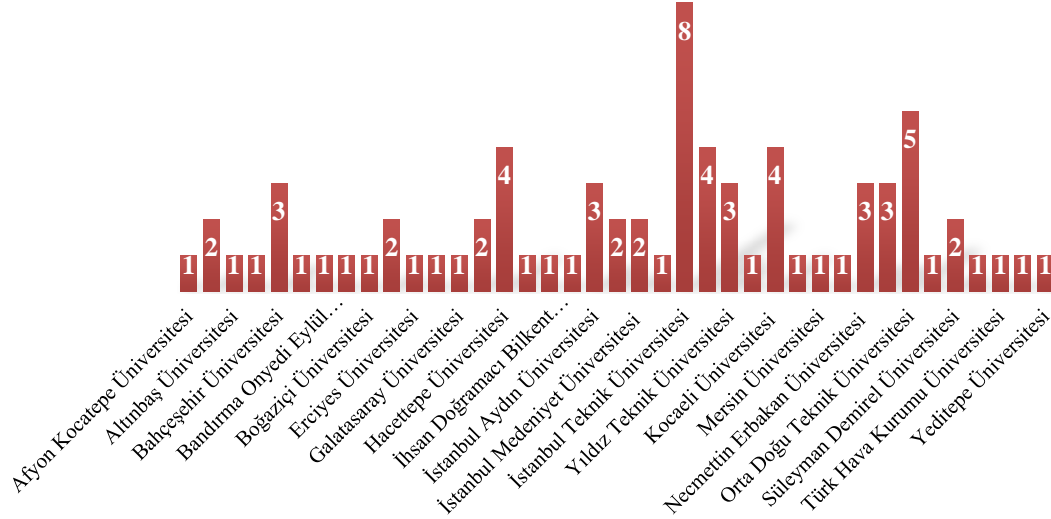
Tablo 2. Lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımı

Tez	Türkçe	İngilizce	Kamu	Vakıf	N*	%
Yüksek Lisans Tezi	51	18	52	17	69	92
Doktora Tezi	5	1	5	1	6	8
Toplam	56	19	57	18	75	100

*N harfi, verisi sayısını ifade etmektedir.

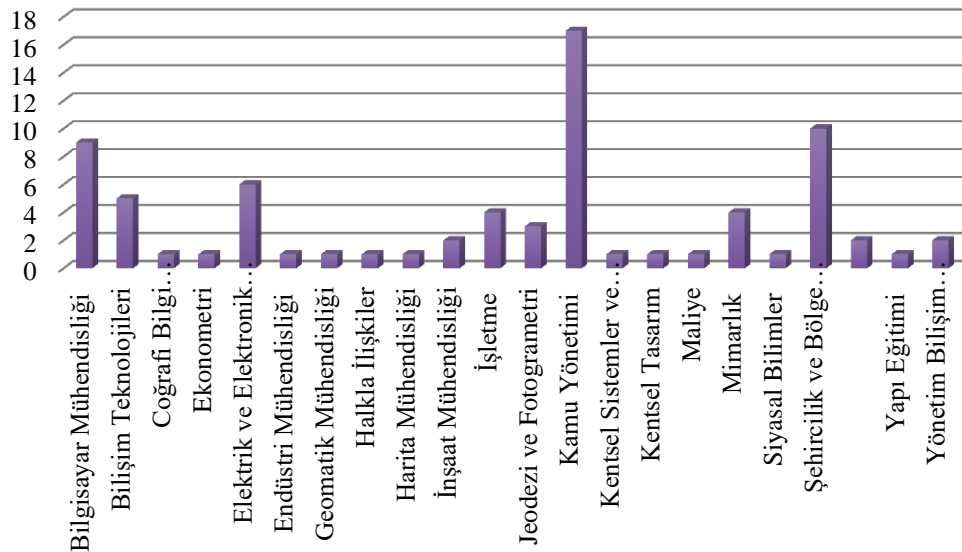
Tablo 2’de, tezlerin yazım dili, kamu ve vakıf üniversitelere dağılımı, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde sayısal veri olarak sunulmuştur. 2012-2020 yılları arasında akıllı kent konusyla ilgili toplamda 75 lisansüstü tez yazılmıştır. Bu tezlerin % 92’si yüksek lisans düzeyindedir. Doktora düzeyinde 6 tez yazılırken, oran % 8 olarak gerçekleşmiştir. Doktora tezlerinin sadece 1 tanesi İngilizce yazılmıştır. İngilizce yazılan tezlerin toplam içindeki payı % 25’tir. Yapılan tezler üniversite türüne göre karşılaştırıldığında kamu üniversiteleri öne çıkmaktadır. Kamu üniversitelerinin payı yaklaşık olarak vakıf üniversitelerinin üç katından fazladır.

Grafik 2. Lisansüstü tezlerin yapıldığı üniversitelere göre dağılımı

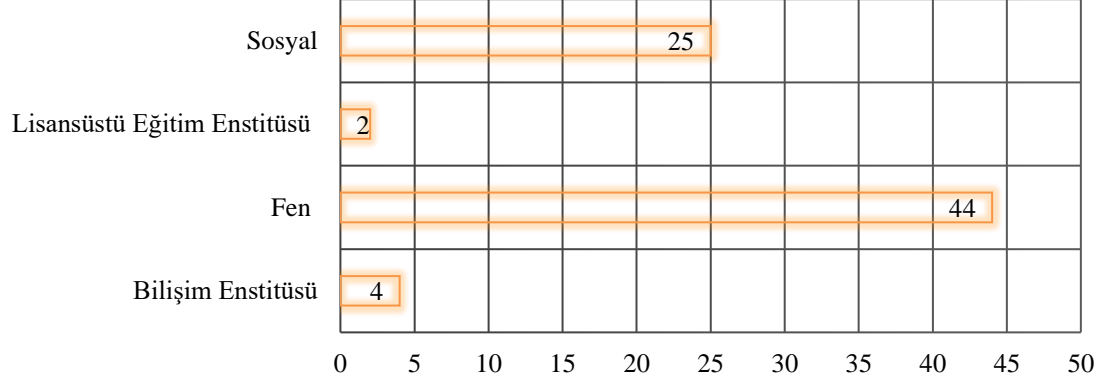
Grafik 2’de, lisansüstü tezlerin yapıldığı üniversitelere göre dağılımı yer almaktadır. Çalışmada belirlenen tarih aralığında en fazla tez üreten üniversite kategorisinde İstanbul Teknik Üniversitesi birinci sırada yer almaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi’ni, Orta Doğu Teknik Üniversitesi 5 tez ile takip etmektedir. Hacettepe, Kocaeli ve İstanbul Ticaret Üniversitelerinde ise 4’er adet tez yazılmıştır. Sadece 16 tane üniversitede 2 ve daha fazla tez yazılmıştır. Bu durum birçok üniversitede henüz akıllı kent konusunda farkındalığın veya ilginin olmadığını işaretidir.

Grafik 3. Lisansüstü tezlerin bölümlere göre dağılımı

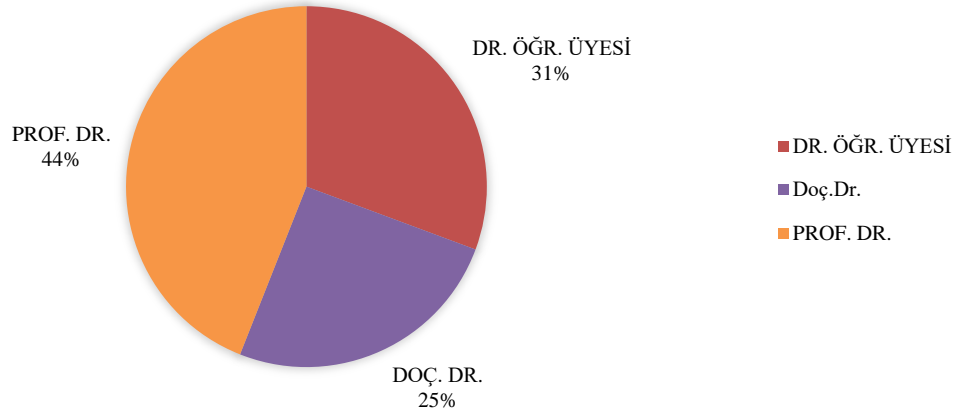
Grafik 3'te, lisansüstü tezlerin bölümlere göre dağılımı yer almaktadır. Tezlerin yazıldığı bölümler değerlendirildiğinde kamu yönetimi bölümü 17 tez ile öne çıkmaktadır. Şehircilik ve bölge planlama ve bilgisayar mühendisliği bölümlerinde 10 tez yazılmıştır.

Grafik 4. Lisansüstü tezlerin yapıldığı enstitülere göre dağılımı

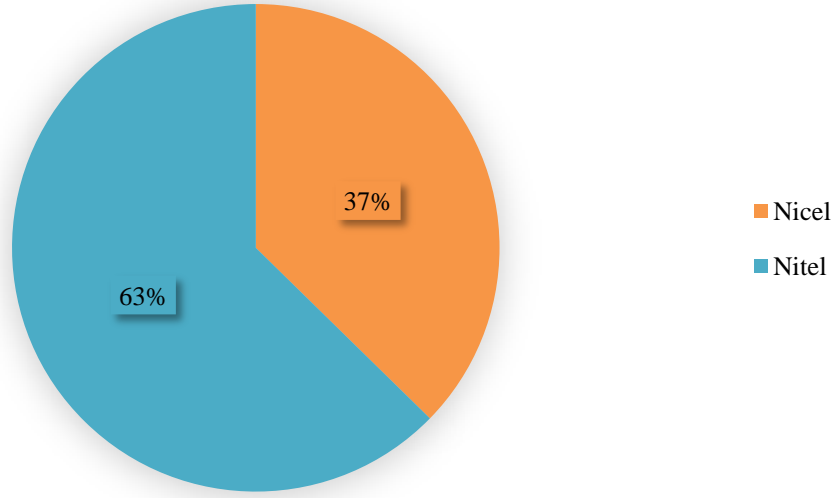
Grafik 4'te, lisansüstü tezlerin sosyal, fen, lisansüstü eğitim ve bilişim enstitülerine göre dağılımı sunulmuştur. Yayınlanan lisansüstü tezlerde fen bilimleri enstitüsünün niceliksel bir üstünlüğü vardır. Fen bilimleri enstitülerinde 44 adet tez üretilirken; sosyal bilimler enstitülerinde bu rakam 25, bilişim enstitüsünde 4, lisansüstü eğitim enstitüsünde ise 2'dir.

Grafik 5. Danışmanların akademik derecelerine göre dağılımı

Grafik 5'te, tez danışmanlarının akademik derecelerine göre oransal dağılımına yer verilmektedir. Bu dağılımında birden fazla danışmanın yer aldığı lisansüstü tezlerde sadece birinci danışmanın akademik derecesi değerlendirilmiştir. Grafikte net şekilde görüldüğü gibi profesör doktorların oranı en yüksektir. Doçent doktorların oranı %25 ile en düşük paya sahiptir. Akıllı kent çalışmalarında niceliksel olarak bu alanda profesör doktorların katkısı oldukça yüksektir. Tez danışmanlığı tercihlerinde profesör doktorların seçilmesinde tecrübe kriteri ön plana çıktığı düşünülmektedir.

Grafik 6. Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı

Grafik 6’da lisansüstü tezlerin nitel ve nicel araştırma yöntemlerine göre dağılımı yer almaktadır. Tezlerin çoğunluğu (47) nitel araştırma yöntemiyle yazılmıştır. Nicel yöntem kullanılan tez oranı % 37’dir.

Sonuç ve Öneriler

Akıllı kent konusunda yazılan lisansüstü tezleri yayınlandığı yıl, araştırma yöntemi, yazım dili, yazıldığı üniversite, yazıldığı üniversitenin türü, yapıldığı alan anabilim dalı, yazıldığı enstitü ve danışmanın akademik derecesi değişkenleri bağlamında incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımı göz önüne alındığında; doktora düzeyindeki tezlerde akıllı kent konusu düşük oranda (%8) çalışılmıştır. Günümüzde oldukça popüler olan ve birçok alana fırsatlar sunacağı düşünülen akıllı kent uygulamalarına yönelik çalışmaların artırılmasının önemli katkıları olacaktır. Tezlerde ağırlıklı olarak Türkçe dili tercih edilmiştir (%75). Kamu üniversitelerinin oranı da Türkçe dilinin tercih oranına yakındır (% 74).
- Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında konunun önemi kamuoyunda ve politika gündeminde arttıkça çalışmalarda artmıştır. 2012-2017 yılları arasında beş yıllık sürede toplamda 12 tez üretilirken; 2018 yılında bu rakam 15’e, 2019 yılında 31’e yükselerek zirve yapmıştır. 2020 yılında ise 17’ye düşmüştür.
- Lisansüstü tezlerin üniversitelere dağılımına göre İstanbul Teknik Üniversitesi 8 tez ile ilk sırada yer almaktadır. Vakıf üniversiteleri arasında akıllı kent konusunu en çok çalışıldığı üniversite ise İstanbul Ticaret Üniversitesi olmuştur (4).
- Lisansüstü tezlerin bölümlere göre dağılımı incelendiği, kamu yönetimi (17), şehircilik ve bölge planlama (10) ve bilgisayar mühendisliği bölümlerinin (9) ağırlıklı çalışma alanları olduğu saptanmıştır. Enstitülerde ise fen bilimleri enstitüsü öne çıkmaktadır (44). Konunun interdisipliner ve farklı yaklaşımlarla ele alınması yazınımı zenginleştirecektir.
- Lisansüstü tezlerde nitel yöntemler daha çok kullanılmıştır (%63). Tez danışmanlarının akademik derecelerine göre dağılımında ise profesörler ağırlıktadır (44).

Akıllı bir kentlerde başarı sağlanması için bütünsel ve entegre bir girişim gereklidir. Kentsel politikalarda başarı sağlanması için; altyapının modernize edilmesine, teknoloji ve inovasyondaki gelişmelerin takip edilmesine, güçlü liderliğe, sürdürülebilir hizmetlerin

sunulmasına ve sosyal altyapısının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İlk olarak şebeke modernizasyonuna, gelişmiş telekomünikasyon ve ulaşım odaklanmak, bir kentin veya topluluğun çabalarını ilerletmesine olanak sağlayacaktır. Akıllı bir kenti geliştirmek için güçlü liderlik, ileriye dönük politika ve esnek düzenleyici yapılar oluşturulmalıdır. Sürdürülebilir hizmetler yaşam kalitesini iyileştirerek finansal, sağlık ve güvenlik riskleri azaltılmalıdır. İnovasyon merkezleriyle ortaklıklar, en iyi teknolojilerin ve uygulamaların benimsenmesini sağlayacaktır. Kentler her şeyden önce insan odaklı olmalıdır. Akıllı kent ve toplum programları, kent sakinlerinin hayatlarını iyileştirmeye odaklanmalıdır (smartcitiesdive, 2020).

Akıllı kent konusuna küresel ilginin artışı göz önüne alındığında sistematik ve nesnel bir bakış açısına da ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca akıllı kavramının tüm bileşenlerini (yönetişim, ekonomi, insan, çevre, hareketlilik ve yaşam) kapsayacak disiplinler arası yaklaşımların benimsenmesi alanın özgünlüğünü artıracak gibi alanı zenginleştirecektir.

Sonuç olarak bu çalışmanın akıllı kentler ile ilgisi olan öğrencilere ve araştırmacılara yol gösterici olması hedeflenmektedir. Ayrıca bu alanda çalışma yürüten uzmanlara, şirketlere, yöneticilere ve akademisyenlere katkı sunması beklenmektedir. Çalışma lisansüstü tezlerle sınırlandırılmıştır. İlerleyen süreçlerde akıllı kent konusunda yazılmış makaleler, kitaplar ve bildirilerin incelenmesi bakış açısını genişletecektir.

Kaynakça

- Aina, Y. A. (2017). Achieving smart sustainable cities with GeoICT support: The Saudi evolving smart cities. *Cities*, 71, 49-58. doi: /10.1016/j.cities.2017.07.007
- Al Sharif, R., & Pokharel, S. (2021). Smart City Dimensions and Associated Risks: Review of literature. *Sustainable Cities and Society*, 103542.
- Allen, B., Tamindael, L. E., Bickerton, S. H., & Cho, W. (2020). Does citizen coproduction lead to better urban services in smart cities projects? An empirical study on e-participation in a mobile big data platform. *Government Information Quarterly*, 37(1), doi: 101412. 10.1016/j.giq.2019.101412
- Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011). Smart cities in Europe. *Journal of urban technology*, 18(2), 65-82. doi: 10.1080/10630732.2011.601117.
- Dünya Bankası. (2010). Cities and Climate Change: An Urgent Agenda. Urban development series, Washington, DC.
- Erdoğan, O. (2020). Akıllı kent üzerine yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 917-937.
- Guzzo, R. A., Jackson, S. E., & Katzell, R. A. (1987). Meta-analysis analysis. *Research in organizational behavior*, 9(1), 407-442.
- Gül, H., & Kemeç, A. (2020). *nesnelerin interneti ve kamu politikaları: kentsel politika uygulamaları*. C. Babaoğlu ve M. Yıldız (Ed) *Teknoloji ve Kamu Politikaları* içinde (ss. 139-167). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kemeç, A. (2021). *Akıllı Kent Uygulamaları: Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneği*, (Doktora tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kim, J. (2022). Smart city trends: A focus on 5 countries and 15 companies. *Cities*, 123, 103551.
- King, W. R., & He, J. (2005). Understanding the role and methods of meta-analysis in IS research. *Communications of the Association for Information Systems*, 16, 665-686. doi: 10.17705/1CAIS.01632

- Kumar, N. M., Goel, S., & Mallick, P. K. (2018). Smart cities in India: Features, policies, current status, and challenges. In *2018 Technologies for Smart-City Energy Security and Power (ICSESP)* (1-4). IEEE. doi: 10.1109/ICSESP.2018.8376669
- Lim, C., Cho, G. H., & Kim, J. (2021). Understanding the linkages of smart-city technologies and applications: Key lessons from a text mining approach and a call for future research. *Technological Forecasting and Social Change*, *170*, 120893. doi: 10.1016/j.techfore.2021.120893
- Marsal-Llacuna, M. L. (2020). The people's smart city dashboard (PSCD): Delivering on community-led governance with blockchain. *Technological Forecasting and Social Change*, *158*, 120150. doi: 10.1016/j.techfore.2020.120150
- Osman, A. M. S. (2019). A novel big data analytics framework for smart cities. *Future Generation Computer Systems*, *91*, 620-633. doi: 10.1016/j.future.2018.06.046
- Rani, S., & Kumar, R. (2022). Bibliometric review of actuators: Key automation technology in a smart city framework. *Materials Today: Proceedings*.
- Sadioğlu, U. & Dinç, B. (2019). Yaşam boyu öğrenme ve akıllı kentler. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, *1*(1), 63-88.
- Vince, C., & Morrissey, J. (2020). *5 focal points needed to develop a smart city*. <https://www.smartcitiesdive.com/news/5-focal-points-needed-to-develop-a-smart-city/580023/> (Erişim tarihi: 14.11.2021).

Ek. Akıllı Kent Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezler

Ek Tablo 1. Akıllı kent konusunda yazılmış lisansüstü tezler

Yazar	Yıl	Tez Başlığı	Tez Türü	Üniversite
Kocaman, S.	2012	Akıllı Kent Haritaları: Dinar Mezarlık Bilgi Sistemi Örneği	Yüksek Lisans	Afyon Kocatepe
Karadağ, T.	2013	An evaluation of the smart city approach	Yüksek Lisans	Orta Doğu Teknik
Biçakci, H.	2014	Yeni kent tasarımı ve akıllı kentler: Karşılaştırmalı bir analiz ve Samsun için model önerisi	Yüksek Lisans	Ondokuz Mayıs
Sağlam, D.	2014	Akıllı Kent Yönetiminde Ulaşım Hizmetlerine Yönelik Konumsal Karar Destek Araçlarının Geliştirilmesi	Yüksek Lisans	İstanbul
Uyanık, Y.	2015	Akıllı şehirlerde ulaşım sistemleri	Yüksek Lisans	Bahçeşehir
Al-Jorani, A.S.I.	2016	Designing a Smart Safety Management System for Smart Cities	Yüksek Lisans	Türk Hava Kurumu
Çelik, V.	2016	Akıllı şehirlerin su yönetim idarelerinde e-yönetim sürecinin modellenmesi	Yüksek Lisans	İstanbul Sabahattin Zaim
Adıgüzel, M.	2017	An Evaluation model for Turkish cities in the context of smart city	Yüksek Lisans	Orta Doğu Teknik
Gül, A.	2017	Avrupa'da akıllı kent uygulamalarının değerlendirilmesi ve Çanakkale'nin akıllı kente dönüşümünün analizi	Yüksek Lisans	Onsekiz Mart
Güngör, A.	2017	Akıllı şehir otopark sistemlerinde NFC kartların ödeme aracı olarak kullanılması ve güvenlik altyapısı; İspark ve İstanbulkart örneği	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
Özkaya, G.	2017	Akıllı şehir seçim kriterlerinin ANP yöntemi ile önceliklerinin belirlenmesi ve bir uygulama	Yüksek Lisans	Yıldız Teknik
Aihemaiti, A.	2018	Türkiye'deki akıllı şehirlerin sıralama modeli	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
Akdamar, E.	2018	Akıllı kentlere ilişkin ISO 37120 standardı göstergelerinin çok değişkenli istatistiksel tekniklerle irdelenmesi	Doktora	Uludağ
Aslan, M.M.	2018	Akıllı kent uygulamaları üzerine bir inceleme: Kahramanmaraş örneği	Yüksek Lisans	Hatay Mustafa Kemal
Aldemir, A.R.	2018	Geleneksel şehir sistemlerinin akıllı şehir sistemlerine geçiş süreçlerinin yönetilmesi	Yüksek Lisans	Bahçeşehir
Alp, Ö.	2018	Akıllı şehirlerde siber güvenlik	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi

Alshahadeh, T.	2018	Smart cities, smarter management developing a smart framework for smart city projects management in Europe	Yüksek Lisans	İstanbul Aydın
Armağan, M.V.	2018	Bilgi toplumunda akıllı şehirler ve katılımcı yurttaşlık	Doktora	Gazi
Ateş, M.	2018	Akıllı şehir olgusunu değerlendirme yaklaşımında yerel boyut	Doktora	Yıldız Teknik
Censur, Ç.	2018	Akıllı kent için IoT tabanlı akıllı sokak aydınlatma sisteminin tasarlanması	Yüksek Lisans	Mersin
Demir, B.	2018	Kamusal Mekânların Akıllı Kent Mobilyaları Kullanılarak Düzenlenmesi Üzerine Bir Öneri: Maltepe Dolgu Alanı Orhangazi Şehir Parkı Örneği	Yüksek Lisans	İstanbul Teknik
Etoke, M.T.	2018	Building of smart city innovation in The Buea Municipality of Cameroon and the Vilnius Municipality of Lithuania (2013-2017)	Yüksek Lisans	İstanbul Aydın
İlgaz, E.	2018	Akıllı şehirler ve akıllı şehirlerin kurulmasında rüzgar enerjisinin yönetimi ve organizasyonu	Yüksek Lisans	Beykent
Kabakçı, M.	2018	Tüketicilerin yeni teknolojilere yönelik tutumlarının teknoloji kabul modeli ve risk algısı açısından incelenmesi: Akıllı şehir yapılanmasında bir mobil navigasyon örneği	Yüksek Lisans	İstanbul Teknik
Mukul, E.	2018	Strategic analysis of smart city model and smart transportation with hesitant fuzzy MCDM	Yüksek Lisans	Galatasaray
Özgüven, M.Y.	2018	Kentlerde büyük veri kullanımı doğrultusunda akıllı kent teori ve modellerinin incelenmesi	Yüksek Lisans	İstanbul Teknik
Abaklıoğlu, M.	2019	Geleceğe hazır şehirler için akıllı şehir ve nesnelerin interneti (IOT) teknolojisinin önemi	Yüksek Lisans	Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Acar, H.	2019	Akıllı şehir çözümleri uygulamalarında hayata geçirilen iş modelleri ile değer önerilerinin ilişkileri	Yüksek Lisans	Bahçeşehir
Aldanmaz, E.	2019	Akıllı kentler kapsamında Türkiye için akıllı ulaşım sistemleri ihtiyaç analizi	Yüksek Lisans	Ondokuz Mayıs
Akkan, M. M.	2019	Akıllı kent uygulamaları ve Konya örneği	Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan
Akkurt, M.	2019	Nesnelerin interneti uygulamalarının cupcarbon ile benzetimi: Akıllı şehir örnekleri	Yüksek Lisans	Kocaeli
Başkaya, O.	2019	Akıllı şehirler kapsamında yapay zeka teknikleri kullanılarak etkin ulaşım planlarının hazırlanması üzerine bir model önerisi	Yüksek Lisans	Eskişehir Teknik
Baştürk, E.	2019	Evaluation of architectural models and applications of smart cities	Yüksek Lisans	İstanbul Teknik
Baykal, M.	2019	Akıllı kentlerde çevre dostu ulaşım için trafik verisinin oluşturulması ve sınıflandırılması	Yüksek Lisans	Akdeniz
Belli, B.	2019	Dimensional evaluation of retrofitting smart cities: The historical peninsula case	Yüksek Lisans	İstanbul Teknik
Can, D.	2019	Mapping out smart city initiatives in the Turkish context	Yüksek Lisans	Orta Doğu Teknik
Canlı, E.	2019	Dijital çağın dönüşen kentleri akıllı kentler: Londra örneği	Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan
Coroz, A.	2019	Akıllı şehircilik kapsamında bir kamu binasında çevresel ortam parametrelerinin izlenmesi	Yüksek Lisans	Balıkesir
Çağlayan, M.E.	2019	Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında dünyada ve Türkiye'de akıllı kent uygulamaları	Yüksek Lisans	Kocaeli
Fural, M.	2019	Antalya Büyükşehir Belediyesinde akıllı kent uygulamaları	Yüksek Lisans	Kırşehir Ahi Evrans
Gürsoy, O.	2019	Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye'deki büyükşehirler için uygulama imkânları	Yüksek Lisans	Hacettepe
Karadeniz, G.	2019	Simulation based lora base station placement optimization for smart city scenarios	Yüksek Lisans	Boğaziçi
Katier, E.	2019	Akıllı kent uygulama incelemeleri ve Edirne için bir model önerisi	Yüksek Lisans	Trakya
Kavuran, Z.N.	2019	Akıllı şehir çalışmaları kapsamında tarihi binaların üç boyutlu CBS ortamında sunulması: Ankara, Hamamönü örneği	Yüksek Lisans	Hacettepe
Mahmood, T.A.M.	2019	Akıllı şehirler için adaptif trafik sinyalizasyon kontrolü	Yüksek Lisans	Selçuk
Mirghaemi, S. A.	2019	Türkiye'de akıllı kent sistemleri üzerine bir inceleme	Yüksek Lisans	İstanbul Aydın
Özdemir, U.	2019	Akıllı şehir uygulamalarının karşılaştırmalı analizi	Yüksek Lisans	Kocaeli Üniversitesi
Pektekin, M. B.	2019	Akıllı şehirler ve Malatya'nın akıllı bir şehir olması için öneriler	Yüksek Lisans	Eskişehir Teknik
Şener, R.B.	2019	Kamu hizmeti anlayışındaki değişim ve akıllı kentler	Yüksek Lisans	Necmettin

			Lisans	Erbakan
Tilkioğlu, B.	2019	Akıllı kent bileşenlerinin akıllı kentleşme anlayışı açısından değerlendirilmesi: İstanbul-Kadıköy belediyesi örneği	Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart
Urfalı, T.	2019	Akıllı şehir uygulamaları için CBS tabanlı yer seçim analizleri: kayseri örneği	Yüksek Lisans	Erciyes
Ünlü, N.	2019	Akıllı şehir teknolojilerine hazırlık analizi: Isparta ili örneği	Yüksek Lisans	Süleyman Demirel
Üstündağ, M.	2019	Akıllı kent sistemlerinde vatandaş odaklı hizmetlerde fatura hızlı ödemenin mobil uygulamalarda modellenmesi	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
Shah, S. A.	2019	A novel framework for disaster resilient smart cities: Using big data analytics	Doktora	İstanbul Teknik
Yılmaz, M. C.	2019	Investigating actors and perceptions in the concept of smart city: the case of Hamburg	Yüksek Lisans	Orta Doğu Teknik
Yousefimehr, A.	2019	Smart cities; analyzing themes and concepts of smartness in urban environments	Yüksek Lisans	İhsan Doğramacı Bilkent
Al-Janabi, A.M.A.	2020	A lightweight cryptography algorithm for smart cities and iot	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
Aslan, F.	2020	Ekolojik akıllı kent bağlamında kentsel dokuların değerlendirilmesi: Antalya-Konyaaltı örneği	Yüksek Lisans	Akdeniz
Ataç, B.	2020	Yerel yönetimlerde akıllı şehre geçiş sürecinin yönetimi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği	Doktora	İstanbul Medeniyet
Aygün, M.	2020	Akıllı şehir yönetiminde toplumun karar alma mekanizmalarına katılımı: İstanbul Beyaz Masa örneği	Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet
Avcıoğlu, A.	2020	Akıllı şehirlerden akıllı ülkelere: Akıllı ülke sıralama modeli ve Türkiye analizi	Doktora	Gazi
Çakıcı, K.	2020	Birleşmiş Milletler 2030 sürdürülebilir kalkınma amaçlarının akıllı kent uygulamalarındaki karşılığı: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği	Yüksek Lisans	Marmara
Çiftçi, R.K.	2020	A smart city platform design	Yüksek Lisans	Yeditepe
Dinç, B.	2020	Bilgi çağında yeni bir geçiş: Kentsel dönüşümden akıllı kentsel dönüşüme	Yüksek Lisans	Hacettepe
Farukh, F.B.	2020	A smart city intelligent routing application for wheelchair users using K-means clustering	Yüksek Lisans	Kocaeli
Gökçalp, D.	2020	Teknolojik dönüşüm sürecinde örnek akıllı kent pratikleri üzerinden karşılaştırmalı bir irdeleme	Yüksek Lisans	Süleyman Demirel
Karaer, T.	2020	Türkiye'de akıllı kent politikaları ve yerel düzeydeki uygulamaların analizi	Yüksek Lisans	Ankara
Karayılmaz, S.	2020	Kamusal mal ve hizmet sunumunda tamamlayıcı bir unsur olarak kamu özel ortaklığı ve akıllı şehirler	Yüksek Lisans	Bandırma Onyediy Eylül
Kandış, S.	2020	Real time and multi-agent smart parking system using computer vision for smart cities	Yüksek Lisans	Altınbaş
Mohammed, M.S.	2020	Akıllı şehirler için merkezi otopark yönetim sistemi tasarımı ve uygulaması	Yüksek Lisans	Ondokuz Mayıs
Özdemir, B.	2020	Akıllı kent mobilyası kullanımı ve konumlandırılmasının önemi: Yenikapı ve Üsküdar aktarma merkezleri örneği	Yüksek Lisans	Yıldız Teknik
Parlak, A.S.	2020	Integrating smart city and smart building key performance indicators (KPI) for development of an integrated smart building assessment methodology	Yüksek Lisans	Orta Doğu Teknik
Polat, L.	2020	Akıllı şehir teknolojilerinin incelenmesi	Yüksek Lisans	Hacettepe

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Şanlıurfa'dan İstanbul'a Gerçekleşen İç Göç Hareketlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi*

Socio-Economic Analysis of Internal Migration Movements from Şanlıurfa to Istanbul

Dr. Filiz ÖZBAY¹, Prof. Dr. Murat DEMİR²

Öz

Ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve diğer dış faktörlerden dolayı birey ya da gurupların yerleşmek amacıyla gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareketi olarak tanımlanan göç aynı zamanda bir tür sosyal değişim sürecini de ifade etmektedir. Türkiye'de iller ve bölgeler arasında görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, nüfus hareketlerine neden olmakta ve bunun sonucunda ise iç göç ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de iç göçler içinde yaşanan dönemin koşullarına bağlı olarak farklılık gösterse de her dönemde güncelliğini koruyarak devam etmiştir. İç göç olgusunu incelemek için birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Göçe kaynaklık eden faktörlerin dikkate alınması dengeli iç göç sağlama açısından daha gerçekçi politikaların yürütülmesine imkân sağlayacağından çalışmada iç göç hareketlerinin nedenleri, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ekseninde ele alınmıştır. İç göç olgusuna dair bu eksenler dikkate alınarak Şanlıurfa özelinde değerlendirilmiştir. Şanlıurfa'dan İstanbul'a gerçekleşen iç göç hareketlerinin sebeplerini ve sosyo-ekonomik boyutlarını belirlemek amacıyla Şanlıurfa doğumlu olup bireysel veya hane halkıyla beraber İstanbul'a göç eden ve ikametgâhı İstanbul'da olan 450 kişiyle anket çalışması yapılmış, anket sonuçları istatistiksel analiz yöntemleri yardımı ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda Şanlıurfa'dan İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin odağında işsizlik, geçim sıkıntısı, eğitim, sağlık ve sosyal imkânsızlıklar gibi itici faktörlerin olduğu ve İstanbul'a göç eden bireylerin, göç ettikleri için memnun oldukları ve bu nedenle büyük çoğunluğunun geri dönmek istemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, iç göç, tersine göç, Şanlıurfa

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Migration, which is defined as the movement of individuals or groups to settle due to economic, political, social, cultural, and other external factors, also expresses the process of social change. Socio-economic development differences between provinces and regions in Turkey cause population movements and internal migration occurs. Even though the internal migrations in Turkey differed depending on the conditions of the period, they continued in every period, keeping up to date. In order to examine the phenomenon of internal migration, many factors need to be considered. Since considering factors that cause migration will enable more realistic policies to be implemented in terms of providing balanced internal migration, the causes of internal migration movements have been taken into an economic, social, cultural, and political axis in the study. The phenomenon of internal migration was determined in Şanlıurfa, taking into account these axes. In order to reveal and determine the causes and socio-economic dimensions of the migration movements from Şanlıurfa to Istanbul, a survey was conducted with individuals 450 who were born in Şanlıurfa, migrated to Istanbul individually or with their households, and resided in Istanbul, and the survey results were analyzed with statistical analyzes. As a result of the

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında yürüttüğü "İç Göç Hareketlerinin Sosyal ve Ekonomik Analizi: Şanlıurfa'dan İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹filiz.ozbay21@gmail.com

²Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mdemir@harran.edu.tr

Atf için (to cite): Özbay, F ve Demir, M. (2022). Şanlıurfa'dan İstanbul'a gerçekleşen iç göç hareketlerinin sosyo-ekonomik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1057-1074.

study, it was determined that factors such as unemployment, financial difficulties, education, health, and social impossibilities were influential in the focus of migration movements from Şanlıurfa to Istanbul.

Keywords: Migration, internal migration, return migration, Şanlıurfa

Paper Type: Research

Giriş

Göç; ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel nedenlerle bireylerin yerleşim yerlerini sürekli veya geçici olarak değiştirme durumudur. Başka bir deyişle göç, fiziki mekân değişikliğini oluşturan nüfus hareketidir. Göç hareketleri sadece göç eden kişileri ve grupları değil, aynı zamanda boşaltılan ve yeni yerleştikleri alanın yerleşik sakinlerini de etkilemektedir. Bundan dolayı dünyada uzun yıllar boyunca birçok ülkenin sorunu olmaya devam etmektedir. Bireylerin ikamet ettikleri yerleşim yeri ile göç edecekleri yerleşim yeri arasında siyasi, ekonomik ve sosyal imkânlar açısından büyük farklılıkların görülmesi göçü tetiklemektedir. İnsanlık tarihi boyunca var olan göç hareketleri, bireylerin daha rahat yaşam isteği var oldukça devam edecektir.

Türkiye'deki iç göç olgusu içinde yaşanan dönemin koşullara bağlı olarak farklılık gösterse de her dönemde güncelliğini koruyarak devam etmiştir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar düşük düzeyde gerçekleşen iç göçler, 1950 sonrası dönemde de yaşanan değişim ve dönüşümlerin etkisiyle kırdan kente doğru göçler yoğun bir şekilde yaşanmış olup, toplumu derinden etkileyen bir konu haline gelmiştir. 1980 sonrası dönemde ise yaşanan sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle göçler nitelik değiştirerek kentten kente yoğun bir şekilde artarak devam etmiştir.

İç göç olgusunu incelemek için birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Göç kaynaklık eden faktörlerin dikkate alınması, dengeli bir iç göç sağlama açısından daha gerçekçi politikaların oluşturulması ve yürütülmesine imkân sağlayacağından çalışmada öncelikle göç olgusunun kavramsal çerçevesi ve iç göçe ilişkin literatür özetleri verilmiştir. Sonrasında araştırmanın yöntem ve metodolojisi sunulmuştur ve Şanlıurfa örnekleminde elde edilen bulgular tartışılmıştır.

1. Kavramsal Göç ve İç Göç Olgusu

Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski olan, günümüzde de süregelen ve gelecekte de devam edecek olan dünyanın her yerinde görülebilen bir durumdur. Göç olgusu toplumun sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik vb. birçok boyutuyla yakından ilgili olduğu için farklı tanımları bulunmaktadır.

Göç, geçici veya sürekli olarak gerçekleşen ikamet değişikliği olarak tanımlanmaktadır (Lee, 1969, s. 49). Başka bir tanıma göre ise göç, açık bir şekilde belirlenmiş coğrafi birimler arasında ikamet değişikliğini içeren bir coğrafi ya da mekânsal hareketlilik biçimi olarak tanımlanmıştır (Chakma ve Akhy, 2015, s. 268).

Özyakışır'a (2013, s.5) göre göç, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerle bireylerin hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gerçekleşen, coğrafi nitelikteki yer değiştirme hareketidir.

Bu bilgiler ışığında bir tanımlama yapıldığında, göç; ekonomik, sosyal, siyasal, toplumsal ve diğer dış faktörlerin etkisiyle geçici veya kalıcı olarak bireysel veya kitlesel gerçekleştirilen coğrafi nitelikteki yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilir.

İç göç, belirli bir zaman aralığında ve belirli bir yerde yaşayan kişilerin kendi iradeleri ile yaşam yerlerini başka alana taşımalarıdır (Tekeli, 2016, s. 173). Başka bir tanıma göre iç göç, ülke sınırları içerisinde bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gerçekleşen nüfus hareketleridir. İç göçler ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyine, büyüklüğüne ve yerleşme tarihlerine göre kırsal alandan kentsel alana, kırsal alandan kırsal alana, kentsel alandan kentsel

alana ve kentsel alandan kırsal alana doğru gerçekleşebilmektedir (Bahar ve Bingöl, 2010, s. 44).

Ülke genelinde coğrafi, ekonomik ve sosyal alanlarda güçlü bir heterojenliğin bulunduğu Türkiye gibi bir ülkede iç göç, nüfusun dağılımını ve dinamiklerini etkileyen önemli bir unsur oluşturmaktadır. İç göç özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kırsal ve kentsel sektörler arasında dengeleyici bir mekanizma görevi görmektedir (Filiztekin ve Gökhan, 2008, s. 2).

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında iç göç durağan bir yapı sergilemektedir. 1950’li yıllardan itibaren ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle iç göç hareketleri başlamıştır. Bu dönemde görülen nüfus artışları ve tarım kesimindeki dönüşüm, ülkenin yerleşim yapısını ve nüfus hareketlerini değiştirmiştir. Bu değişimle birlikte Türkiye’nin kentleşme süreci hız kazanmış ve kırdan kente doğru göçün artış göstermesi ile nüfus hareketleri belli alanlarda yoğunlaşmıştır. 1960-1980 yılları arasında kırsal ve kentsel alanlarda görülen gelir farklılıkları ve sanayileşmenin etkisiyle kentsel alanlarda çekici faktörlerin, kırsal alanlarda ise itici faktörlerin artması, ulaşım ve haberleşme alanında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle kent nüfusu bu dönemde artış göstermiştir. 1980 sonrası dönemde ise iç göçler yapısal bir değişim geçirmiştir. Daha önceki dönemlerde kırdan kente doğru gerçekleşen iç göç hareketleri, bu dönemden sonra kentten kente doğru gerçekleşmiştir.

2. İç Göçe Yönelik Literatür

Sosyoloji, coğrafya, ekonomi ve tarih gibi birçok disiplinde iç göçe ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Konuya ilişkin literatür oldukça geniş olduğundan araştırmaya kaynaklık edebileceği düşünülen çalışmalar üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Sjaastad (1962) tarafından yapılan çalışmada ABD’nin 1950 öncesi dönemde iç göç sürecini belirlemek amacıyla göçün hem kamu hem de özel maliyet ve getirilerini ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda rasyonel davranan kişilerin, göçün maliyet ve getirilerini kıyaslayarak hareket ettikleri savunulmaktadır. Bundan dolayı ABD’de gerçekleşen göçlerin genel olarak düşük kazançlı yerleşim yerinden, yüksek kazançlı yerleşim yerine doğru olduğu tespit edilmiştir.

Rogers (1967) tarafından yapılan çalışmada karşılaştırmalı ekonomik fırsatlar ile 1955-1960 arası Kaliforniya’daki bölgeler arası göç akışlarındaki mekânsal değişimler incelenmektedir. Karşılaştırmalı ekonomik fırsatın bölgeler arası göç modellerinde önemli olduğu vurgulanarak, istihdam imkanları ve elde edilen gelirin göç kararı üzerindeki en önemli unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Munro (1974), 1960-1965 yılları arasında Türkiye’nin iç göç verilerini ele alarak hangi faktörlerin göç kararı üzerinde etkili olduğunu incelemektedir. Bu amaçla Munro (1974) iç göçün itici güçleri çerçevesinde bir model oluşturmuş ve modelin bu yönü ile beşerî sermayeye dayalı diğer göç modellerinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Çalışma sonucunda göçün kademeli olarak gerçekleştiği, başka bir ifadeyle bireylerin önce ikamet ettikleri bölgelere göre yakın yerlere daha sonra ise diğer çekim merkezlerine doğru göç ettiği savunulmuştur.

Newman (1981) ise iç göçün, gelişmekte olan bir ülkedeki bölgesel gelir eşitsizliğinden nasıl etkilenebileceğine dair Almanya örneği üzerinden açıklamalarda bulunulmuştur. Bunun sonucunda net göçün, işgücü yapısı ve kentleşmedeki değişikliklerin yanı sıra işgücüne katılım oranlarındaki değişikliklerin temsil ettiği geniş iş fırsatlarıyla olumlu, yüksek doğurganlık oranları ve tarımsal faaliyetler ile olumsuz bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doh (1984) ise Türkiye’nin 1970-1975 döneminde iller arası göç hareketini etkileyen sosyo-ekonomik faktörleri incelemiştir. Analiz sonucunda, kentsel ücret düzeyinin göç kararı üzerindeki etkisinin önemli olduğu ve kırsal bölgedeki itici faktörlerin (iş imkânlarının kısıtlı

olması ve düşük ücret düzeyi) ise göç kararı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Pissarides ve Wadsworth (1989), işsizlik ve bölgeler arası işgücü göçü arasındaki ilişki incelenmiştir. Diğer bir deyişle işgücü göçünde işsizliğin etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda işsizliğin göç kararını üç düzeyde etkileyebileceği sonucuna varılmıştır. Birincisi, bir işçinin statüsü göç kararını etkilemektedir zira işsiz bir işçinin, çalışan bir işçiye göre göç etmesi daha olasıdır. İkincisi, bölgeler arasında görülen işsizlik farklılıkları göçe zemin hazırlamaktadır çünkü herhangi bir işçinin, işsizliğin yüksek olduğu bir bölgede yaşıyor olması göç etme ihtimalini artıracaktır. Üçüncüsü, bölgenin işsizlik farkı ne kadar büyükse göç olasılığı o kadar yükselmektedir.

Gedik (1997), 1965- 1985 yılları arasındaki beşer yıllık dönemlerde, il düzeyinde Türkiye nüfus sayımı verilerini incelemektedir. Bu bağlamda kırsal alanlarda göçün itici faktörlerinden (Düşük gelir, yüksek işsizlik, düşük yaşam standartları), kentsel alanlarda ise göçün çekici faktörlerinden (yüksek reel ücretler, işgücü talebi, iyi ekonomik fırsatlar ve politik özgürlükle) dolayı, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru bir göç hareketinin gerçekleştiği belirtilmiştir.

Yamak ve Yamak (1999), Türkiye'deki 67 ilin 1980-1990 dönemi net göç oranları ile kişi başına düşen gelir rakamları arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. İncelenen dönemler itibarıyla bölgesel gelir eşitsizliğinin iç göç üzerindeki etkisinin önemli olduğu ve iç göçün net göç veren illerin gelir seviyesinin düşük olmasından ziyade net göç alan illerin gelir seviyesinin yüksek olmasından kaynaklandığını raporlamışlardır.

Üçdoğruk (2002), 1997 yılı nüfus sayım verilerini kullanarak Türkiye'nin en büyük kentlerinden biri olan İzmir'in almış olduğu göçün özelliklerini araştırmaktadır. Bunun sonucunda kişilerin göç kararına kaynaklık eden en önemli faktörlerin yaş ve eğitim olduğu ortaya çıkmıştır.

Akış ve Akkuş (2003), Güneydoğu Anadolu Projesinin devreye girmesi ile Şanlıurfa'nın 1990 yılı öncesi ve sonrası nüfus sayım verileri ile Güneydoğu Anadolu Projesinin Şanlıurfa'daki göçe etkisi incelemiştir. Yapılan incelemede göçün temel nedenleri arasında; işsizlik, daha iyi hayat sürme isteği, toprak mülkiyetinin olmaması ya da istenilenden az olması, eğitim imkânlarındaki yetersizlikler ve kan davası gibi sorunlar olduğu belirlenmiştir.

2006 yılında T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın koordinatörlüğünde, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan "*Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*" adlı çalışmada Türkiye'de son 20 yıl içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç etmiş bireylerin sayısal büyüklükleri, göç etmiş bireylerin göç etmeden önceki ve sonraki sosyo-ekonomik özellikleri, göç süreci ve sonrasında yaşanan sorunlar ve göç nedenleri ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda göç sürecine dahil olmuş hane halkı nüfusunun büyük çoğunluğunun ailevi, ekonomik ve güvenlik sorunları nedeniyle göç ettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca göç edilen yerleşim yerinin seçiminde ise boşaltılan yere yakınlık mesafesi, akraba ve tanıdıklarının bulunması gibi faktörler ön plana çıkmıştır.

Çelik (2007), 1980-2000 yılları arasında göç verilerini kullanarak Türkiye'de iç göçlerin hangi yönde gerçekleştiğini araştırmıştır. Çalışma sonucunda bölgeler arasında görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarından dolayı göçün yönünün genel olarak gelişmiş batı bölgelerine doğru olduğu savunulmuştur.

Tuncer (2008), Türkiye'de 1965-2000 döneminde genel nüfus sayım dönemleri arasında göç eylemini gerçekleştirenlerin sayısal büyüklükleri, sosyo-ekonomik durumları, göç etme nedenleri ve yerleşim yerleri bakımından dağılımları, değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda bireylerin az gelişmiş bölgelerden göreceli olarak sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş bölgelere ve metropollere göç ettiği tespit edilmiştir. Göç eden bireylerin ise genellikle

eğitim seviyesi yüksek, bekâr, çalışma çağındaki erkek nüfus olduğu ve bunların çoğunluğunun iş bulma amacıyla göç ettiği ve hizmetler sektöründe istihdam edildiği tespit edilmiştir.

Çiftçi (2011), Türkiye’de 1995-2000 döneminde sosyal ağların göç üzerindeki etkisi hemşehrilik etkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda tayin, evlilik ve güvenlik nedeniyle gerçekleşen göçlerin hemşehrilığe duyarlı olmadığı, iş arama ve eğitim nedeniyle gerçekleşen göçlerin ise hemşehrilığe duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Ercilasun vd. (2011), 1975-2010 dönemi için Türkiye’de iç göçleri belirleyen faktörleri modellemişlerdir. Çalışma sonucunda bireylerin göç kararları üzerinde daha önce göç etmiş kişilerin çekici bir güç unsuru olduğu sonucuna varılmıştır.

Gimba ve Kumshe (2011), Nijeryanın Borno eyaleti kapsamında kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşen göçün nedenlerini ve sonuçlarını incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda kırsal alandan kentsel alana gerçekleşen göçlerin nedenleri arasında daha iyi bir eğitim, daha yüksek gelir düzeyi ve geniş istihdam olanakları olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Gimba ve Kumshe (2011)’e göre kırsal alanlarda görülen işsizlik, yoksulluk ve sosyal olanakların yetersizliği gibi nedenler bu bölgelerde göç hareketi için itici bir güç unsuru olarak kabul edilmektedir.

Özyakışır (2013), 1995-2011 dönemi verileri kapsamında TRA2 Bölgesinden İstanbul’a gerçekleşen göçün kuramsal ve ekonometrik analizini yapmıştır. Yapılan saha araştırması sonucunda TRA2 Bölgesinden İstanbul’a yönelen göç hareketlerinin temelinde yoksulluk, işsizlik, düşük gelir düzeyi, eğitim, sağlık ve sosyal imkânsızlıklar gibi sosyo-ekonomik faktörlerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Dücan (2016), 2007- 2014 döneminde Türkiye’de gerçekleşen iç göç hareketlerinin belirleyici faktörlerini incelemektedir. Çalışmada göç hareketinin belirleyicisi olarak eğitim seviyesi, istihdam, üretim ve terör olayları ele alınmaktadır. Analizler TÜİK alt bölge sınıflandırmasına göre yapılmış olup 21 alt bölgeye ait verilerden oluşan bölgesel panel veri analizi yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, gerçekleşen iç göçün önemli sebeplerinden birinin terör olayları olduğu tespit edilmiştir. Özellikle işsizlik sorunu ve terör olayları bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarını yakından ilgilendirdiği için söz konusu unsurların bölge dışına gerçekleşen göç hareketini arttırdığı ileri sürülmüştür.

Çelik ve Arslan (2018), 2014-2016 döneminde Türkiye’nin yıllık nüfus verileri üzerinden göç ve işsizlik arasındaki ilişkiyi istatistiki yöntemler aracılığı ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda göç ve işsizlik arasında istatistiksel olarak pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda itme ve çekme teorisine bağlı olarak istihdam olanaklarının yüksek olduğu bölgelere doğru göç eyleminin gerçekleştiği belirlenmiştir.

Özetle belirtmek gerekirse iç göç hareketlerine ilişkin literatür iç göçe ilişkin itme ve çekme teorisi kapsamında sosyo-ekonomik faktörlerin iç göç hareketleri üzerinde önemli bir etken olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

Toplumsal ve ekonomik değişim sürecinin hem sonucu hem de bir nedeni olarak değerlendirilebilen göç kendine özgü niteliklere sahip bir süreçtir. Bu sürecin en önemli unsurları arasında göçün kaynaklandığı yer, göçün ulaştığı yer, göç eden kişiler yer almaktadır. Göç araştırmalarında göç sürecinin bu çeşitli unsurları arasında bağ kurmak ve ilişkilendirmeyi sağlamak, son derece önemlidir. Bu kapsamda göç unsurları arasında ilişki kurabilmek için bu araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Anket uygulaması için Harran Üniversitesi Etik Kurulundan 04/10/2019 tarihli ve 42681 sayılı yazı ile izin alınmıştır.

Günümüzde yaşanan gelişmeler, her bir göçü kendine özgü kılmaktadır. Bu anlamda göç eden bireye ilişkin derinlemesine bilgi edinebilmek, olayları ve ilişkileri anlamaya ve bir takım ilişki örüntüleri bulmaya çalışmak ve bireylerin göçe bakış açılarını kavramak amacıyla

33 sorudan oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Anket soru formunda öncelikle demografik faktörler göz önüne alınarak göç eylemini gerçekleştirenlere cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, aylık gelir ve ailedeki birey sayısı sorulmuştur. Bu sorulardaki temel amaç, göçün ve geriye göçün kişisel niteliklere göre değişip değişmediği hakkında bilgi edinmektir. Diğer sorularda ise Şanlıurfa'dan İstanbul'a göç etmiş bireylerin göç etme nedenleri ile göçe ilişkin beklentilerinin ne ölçüde gerçekleştiği konusunda algı ve eğilimlerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Sorular konunun teorik arka planı dikkate alınarak ve şimdiki kadar yapılan çalışmalarla karşılaştırma yapmaya olanak sağlayacak şekilde hazırlanmıştır.

Anket soruları hazırlandıktan sonra örneklem belirlenerek ilgili kişilere anket yapılmıştır. Anketler uygulandıktan sonra sorulara verilen cevaplar arasında çelişki ve boş soru olup olmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan kontrol sonucu uygulanan 480 anketten 30'unda önemli düzeyde eksik cevapların olması nedeniyle değerlendirilmeye alınmamıştır.

Anket uygulamasında ve verilerin elde edilmesinde ortaya çıkabilecek birtakım sorunları ortadan kaldırmak için anketler yüz yüze tekniği ile 15/11/2019 ve 31/03/2020 tarihleri arasında yazar tarafından uygulanmıştır.

Maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsü olan Cronbach Alpha katsayısı belirlenmiş ve yapılan güvenilirlik analizi sonucunda anketin güvenli bir şekilde uygulanabileceğini gösteren Cronbach Alpha katsayısı 0,759 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin analizinde SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 19.0 programı kullanılarak frekans analizleri yapılmıştır. Daha sonra ise değişkenler arasında ilişki kurularak bunların anlamlı olup olmadığını ortaya koymak amacıyla çapraz tablo, ki-kare, pearson korelasyonu ve mann whitney u testleri uygulanmıştır.

3.1. Araştırmanın Alanı ve Örnek Kitlesi

Türkiye'de tarihsel süreçte iç göçlere en fazla ev sahipliği yapmış ve kontrolsüz iç göçlerin beraberinde getirdiği tüm sorunları bünyesinde barındıran İstanbul ilinde saha çalışması yapılmıştır.

Araştırma alanı, İstanbul; Bağcılar, Güngören, Bahçelievler, Fatih, Esenyurt, Bakırköy ve Sultangazi ilçelerini kapsamaktadır. Bu ilçelerin seçilmesinin temel nedeni Şanlıurfa'dan göç eden bireylerin yoğun olarak ikamet ettikleri yerler olmasıdır (TÜİK, 2019).

Örneklem seçiminde ise Şanlıurfa doğumlu olup 1980-2019 döneminde bireysel ya da hane halkıyla beraber göç eden ve ikameti İstanbul'da bulunan bireyler belirleyici olmuştur. Bu çerçevede Şanlıurfa doğumlu olup İstanbul ilinde ikamet edenlerin sayıları TÜİK verilerinden yararlanarak derlenmiştir. Anket her haneden fiilen göç etmiş hane bireyine yönelik yapılmıştır.

Araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için katılımcıların yetişkin olması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmada hedef kitle birimi on sekiz yaş üstü olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede araştırmaya dair örnekleme kolay ulaşmak amacıyla İstanbul'daki hemşehri derneklerinden faydalanılmış daha sonra ise ulaşılan kişilerin akrabalık ağı vasıtasıyla katılımcı olabilecek bir çeşitlilik yelpazesine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda evreni en iyi şekilde temsil etmek amacıyla örneklem seçilirken, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik seviyeleri, işgücü durumları, kişisel özellikleri ve algılamaları gibi değişkenler arasında belirgin farklılıkların olmamasına özen gösterilmiştir.

Yıllar	Şanlıurfa Doğumlu olup İstanbul'da İkamet Edenlerin Sayısı	%5 Hata Payı ile Gerekli Örneklem Sayısı	Ulaşılan Örneklem Sayısı
2019	142.255	384	450

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Örneklem büyüklüğü şu şekilde belirlenmiştir (Demir, 2019, s.17-18).

N: Evrendeki birim sayısı

n: Örneklemdeki birim sayısı

t ya da $Z\alpha$: Belirli serbestlik derecesi ve saptanan yanılma düzeyinde t istatistiği

p: İncelenen olayın görülme olasılığı q: p'nin tümleyeni (1-q)

d: Olayın görülme olasılığına ya da ortalamasına göre \pm sapma ya da örneklem hatası

σ : Evren standart sapması

$$n = \frac{t^2 \cdot p \cdot q}{d^2} = \frac{1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,05^2} = \frac{0,9604}{0,0025} = 384$$

1980-2019 döneminde Şanlıurfa doğumlu olup İstanbul'da ikamet eden toplam kişi sayısı 142.255'tir. Belirtilen evreni temsil edecek düzeyde basit tesadüfi örneklem yolu ve % 5 hata payı ile 450 kişiye ulaşılmıştır. Basit tesadüfi örneklemede evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşittir. Dolayısıyla hesaplamalarda da her elemana verilecek ağırlık aynıdır.

3.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Tarih boyunca farklı nedenlerden dolayı gerçekleşen göçler, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları üzerinde büyük değişikliklere yol açan nüfus hareketleridir. Bu yönü ile incelendiğinde Türkiye'de iç göç hareketlerinden en çok etkilenen bölge Marmara, en çok etkilenen il ise İstanbul'dur. İstanbul 'a göç veren iller arasında Şanlıurfa önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla çalışmada Türkiye'deki iç göç hareketlerinin nedenleri, sonuçları, süreçleri ve etkileri Şanlıurfa'dan İstanbul'a göç özelinde ele alınmaktadır.

İç göç nedenlerinin, iç göçün göç eden bireyler üzerindeki etkilerinin ve neden olduğu problemlerin tespit edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Şanlıurfa'dan İstanbul'a göç edenlerin hangi saik ve beklentilerle göç ettikleri, göçe yol açan dinamiklerin bilimsel bir temelde tartışılabilmesi ve Şanlıurfa'ya yönelik politika önerilerinde bulunulması bakımından da önemlidir.

Çalışmanın genel amacı Şanlıurfa'dan İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin sosyo-ekonomik nedenlerini ve boyutlarını ele alarak, göç etmiş bireyler üzerinde yapılan anket çalışması ile göç etme nedenlerini ve geriye göç olasılığını tespit etmektir. Ayrıca anket verilerinden, göç edenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel profili, işgücü yapısı ve göç ettikleri mekânlarda ortaya çıkan sosyal ve kentsel problemlere yönelik bilgiler de elde edilmektedir. Elde edilen bu bulgular üzerinden bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik kamu politikalarının etkinliği değerlendirilmekte ve politika yapıcılara alternatif politika önerilerinde bulunulmaya çalışılmaktadır.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Bilimsel araştırmada olaylar arasında ilişki kurmak ve olayları bir nedene bağlamak üzere tasarlanan başlıca hipotezler şunlardır:

H1: Cinsiyet ile göç kararı arasındaki ilişki cinsiyet rolleri ile doğru orantılıdır.

H2: Kentte kalış süresi arttıkça kente uyum süreci artmakta ve buna bağlı olarak geriye göç olasılığı azalmaktadır.

H3: Eğitim durumuna göre İstanbul'a gerçekleşen göç nedeni farklılık göstermektedir.

H4: Konut mülkiyeti ile geriye göç olasılığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H5: Gelir durumu ile göç edildiği için duyulan mutluluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H6: Gelir düzeyi azaldıkça geriye göç eğilimi artmaktadır.

H7: Cinsiyete göre İstanbul'a ilk geldiğinde karşılaşılan sorunlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H8: Çalışma durumu ile geriye göç isteği arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H9: Yaş arttıkça geriye göç eğilimi artmaktadır.

H10: Ekonomik nedenler göçü tetikleyen başlıca sebeplerdir.

H11: Geri Dönme/Dönmeme İsteğinde İtici ve Çekici Faktörler Etkilidir

4. Bulgular

4.1. Demografik Değişkenler

Bireysel özelliklere bağlı olarak göçe ilişkin algı ve tutumlar değiştiği için demografik yapının unsurları olan; cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, aylık gelir, ailedeki birey sayısı ve çalışılan sektör ile ilgili sorular önem taşımaktadır. Demografik değişkenlere ilişkin bilgiler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik değişkenler

Cinsiyet	Sayı (N)	Yüzde (%)
Kadın	151	33,6
Erkek	299	66,4
Yaş		
18-30 yaş arası	116	25,8
31-40 yaş arası	103	22,9
41-50 yaş arası	100	22,2
51-60 yaş arası	70	15,6
61 yaş ve üstü	61	13,6
Medeni Durum		
Evli	311	69,1
Bekâr	139	27,3
Eğitim Durumu		
Okuryazar değil	21	4,7
Okuryazar	30	6,7
İlköğretim	138	30,7
Lise	107	23,8
Üniversite	154	34,2
Aylık Gelir		
0-1000 TL	55	12,2
1001-2000 TL	26	5,8
2001-3000 TL	133	29,6
3001-4000 TL	117	26,0
4001 TL ve Üstü	119	26,4
Çalışılan Sektör		
Tarım	2	0,4
Hizmet	209	46,4
Kamu	83	18,4
Sanayi	33	7,3
Diğer		
Ev hanımı	31	6,9
Emekli	47	10,4
Öğrenci	33	7,3
İşsiz	12	2,7

4.2. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde kuramsal çerçevede oluşturulan hipotezlere yönelik gerekli analizler yapılabilmesi için hipotezlere konu olan değişkenlere normallik analizi yapılmıştır. Değişkenleri

normal dağılım gösteren hipotezlere parametrik testler olan Pearson Korelasyon Testi ve Regrasyon Analizi; normal dağılım göstermeyen hipotezlere ise non parametrik test olan Mann-Whitney-U Testi uygulanmıştır. Ayrıca bazı değişkenlerin bir biri üzerindeki dağılımını görmek amacıyla çapraz tablolara ve sıklık analizlerine yer verilmiştir.

Non-parametrik bir test olan ve normallik ön şartı gerektirmeyen çapraz tablo (χ^2 analizi) yapılarak cevaplanacak hipotezler olan H1, H2, H3 ve H4 için verilere normallik analizi yapma ihtiyacı duyulmamıştır.

H5, H6, H8 ve H9 hipotezlerindeki değişkenlerin normal dağılımlarına histogram ve Q-Q plot grafiklerine bakılarak karar verilmiştir. Buradan hareketle H5, H6, H8 ve H9 hipotezlerle ilgili verilere korelasyon analizi uygulanmıştır.

“H7: Cinsiyete göre İstanbul’da karşılaşılan sorunlar arasında farklılık bulunmaktadır.” hipotezi t-testi ile cevaplanabilecek bir hipotezdir. Ancak veriler normal dağılmadığı (Kolmogorov-Simironov, $p < 0.05$) için bu hipotez Mann-Whitney-U testi ile sorgulanmıştır.

H10 ve H11 hipotezi frekans analizi yaparak cevaplanmıştır bu nedenle ilgili değişkenlere normallik analizi yapma ihtiyacı duyulmamıştır.

4.2.1. “Cinsiyet ile Göç Kararı Arasındaki İlişki Cinsiyet Rollerine İlişkin Bulgular”

Tablo 2. Göç kararında cinsiyetin etkisi

Cinsiyet	Göç Kararında Kimin Etkili Olduğu						Toplam	
	Anne	Baba	Eş	Çocuklar	Diğer	Kendisi		
Kadın	N	4	44	55	3	6	11	123
	%	1,2	13,7	17,1	0,9	1,9	3,4	38,3
Erkek	N	8	79	7	6	13	85	198
	%	2,5	24,6	2,2	1,9	4,0	26,5	61,7
Toplam	N	12	123	62	9	19	96	321
	%	3,7	38,3	19,3	2,8	5,9	29,9	100,0

χ^2 : 96 838, P (Anlamlılık Düzeyi): 0,000

Göç kararı üzerinde etkili olan kişi ile cinsiyet arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla yapılan çapraz tablo ve ki-kare sonuçları tablo 2’de verilmiştir. Buna göre göç kararı üzerinde etkili olan kişi ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Kadın katılımcıların büyük çoğunluğu (% 17,1) eşten dolayı göç ettiğini belirtmiştir. Yani kadınlar genellikle hane halkı fertlerine bağlı bir şekilde göç ettiğini, kendi kararından çok eş ve babanın göç kararına uyduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü kadınların bağımsız bir göç kararından ziyade, aile içindeki konumuna (eş, anne, çocuk) bağlı olarak göç etmesi söz konusudur.

Erkek katılımcılara bakıldığında ise büyük çoğunluğu (% 26,5) kendi kararı ile göç ettiğini ifade etmiştir. Aile içi karar almada erkekler daha çok etkili olduğu ve göç sürecini erkekler başlattığı için kadınların çoğunlukla hane halkına bağlı olarak göç ettikleri belirlenmiştir.

Buna göre cinsiyet ile göç kararı arasındaki ilişki cinsiyet rolleri ile doğru orantılıdır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.2. “Kentte Kalış Süresi Arttıkça Kente Uyum Süreci Artmakta ve Buna Bağlı Olarak Geriye Göç Olasılığı Azalmaktadır” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 3. İstanbul'da kalma süresi ile Şanlıurfa'ya geri dönme isteği arasındaki farklılık durumu

İstanbul'da Kalma Süresi		Şanlıurfa'ya Geri Dönme İsteği		Toplam
		Evet	Hayır	
Bir Yıldan Az	N	12	11	23
	%	2,7	2,4	5,1
1-5 Yıl	N	39	51	90
	%	8,7	11,3	20,0
6-10 Yıl	N	14	46	60
	%	3,1	10,2	13,3
11-15 Yıl	N	15	58	73
	%	3,3	12,9	16,2
16 yıl ve Üstü	N	40	164	204
	%	8,9	36,4	45,3
Toplam	N	120	330	450
	%	26,7	73,3	100,0

χ^2 : 27,373 P (Anlamlılık Düzeyi): 0,000

İstanbul'da kalma süresi ile Şanlıurfa'ya geri dönme isteği arasındaki farklılık durumunu belirlemek amacıyla yapılan çapraz tablo ve ki-kare sonuçları tablo 3'te verilmiştir. Buna göre İstanbul'da kalma süresi ile Şanlıurfa'ya geri dönme isteği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Tablo 3 incelendiğinde İstanbul'da kalma süresi arttıkça Şanlıurfa'ya geri dönme isteğinin azaldığı görülmektedir. Çünkü göç eden kişilerin, gittikleri yerde kalma süresi arttıkça, geldikleri yer ile bağlantıları azalmaktadır. Bu süre daha uzun yıllar aldığında geldikleri yerlerden tamamen kopma ihtimali artacağından bireyler geri dönmek istemeyeceklerdir. Dolayısıyla kentte kalış süresi arttıkça kente uyum süreci artmakta ve buna bağlı olarak geriye göç olasılığı azalmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.3. “Eğitim Durumuna Göre İstanbul'a Gerçekleşen Göç Nedeni Farklılık Göstermektedir” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 4. Eğitim durumuna göre Şanlıurfa'dan göç etme nedeni

Eğitim Durumu		Şanlıurfa'dan Göç Etme Nedeni					Toplam	
		Geçim Sıkıntısı	Eğitim	Sağlık	Güvenlik	Tayin		Diğer
Okuryazar	N	20	0	0	0	0	1	21
	%	4,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	4,7
Okuryazar	N	23	1	2	3	0	1	30
	%	5,1	0,2	0,4	0,7	0,0	0,2	6,7
İlköğretim	N	100	9	1	3	4	21	138
	%	22,2	2,0	0,2	0,7	0,9	4,7	30,7
Lise	N	56	12	1	1	18	19	107
	%	12,4	2,7	0,2	0,2	4,0	4,2	23,8
Üniversite	N	36	60	5	6	31	16	154
	%	8,0	13,3	1,1	1,3	6,9	3,6	34,2
Toplam	N	235	82	9	13	53	58	450
	%	52,2	18,2	2,0	2,9	11,8	12,9	100,0

χ^2 : 151,158 P (Anlamlılık Düzeyi): 0,000

Şanlıurfa'dan neden göç edildiği ile eğitim durumu arasındaki farklılık durumunu belirlemek amacıyla yapılan çapraz tablo ve ki-kare sonuçları tablo 4'de verilmiştir. Buna göre Şanlıurfa'dan neden göç edildiği ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Tablo 4 incelendiğinde bireylerin eğitim durumu; okuryazar olmayan, okuryazar, ilköğretim ve lise olan katılımcıların çoğunun Şanlıurfa'dan göç etme nedeninin geçim sıkıntısı olduğu görülmektedir. Fakat eğitim seviyesi üniversite olanların göç etme nedeni farklılaşmaktadır. Buna göre öğrenim durumu üniversite olan bireylerin Şanlıurfa'dan göç etme nedeni olarak sırasıyla eğitim (% 13,3), geçim sıkıntısı (% 8), tayin (% 6,9) ve diğer (% 3,6) öne sürülmüştür.

İstanbul'a eğitim amaçlı gerçekleşen göçlerin büyük bir kısmının üniversite amaçlı öğrenci hareketlerinden oluştuğu düşünülmektedir. Bundan dolayı öğrenim durumuna göre İstanbul'a gerçekleşen göç nedeni farklılaşmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.4. "Konut Mülkiyeti ile Geriye Göç Olasılığı Arasında Anlamlı Bir Farklılık Bulunmaktadır" Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 5. Evin mülkiyet durumu ile geriye göç konusundaki düşünceler

Evin Mülkiyet Durumu	Şanlıurfa'ya Geri Dönme İsteği		Toplam
	Evet	Hayır	
Kiracı	N	81	135
	%	18,0	30,0
Bana Ait	N	24	107
	%	5,3	23,8
Aile Bireylerinden Birine	N	12	83
	%	2,7	18,4
İş Yerinde Kalıyorum	N	1	2
	%	0,2	0,4
Diğer	N	2	3
	%	0,4	0,7
Toplam	N	120	330
	%	26,7	73,3

χ^2 : 27,721 P (Anlamlılık Düzeyi): 0,000

İstanbul'a göç eden bireylerin geri dönmelerinde konut mülkiyeti açısından sahip oldukları konumları önem taşımaktadır. Bu amaçla evin mülkiyet durumu ile geriye göç arasındaki farklılık durumunu belirlemek için çapraz tablo ve ki-kare analizleri yapılmıştır. Buna göre tablo 5'te evin mülkiyet durumu ile geriye göç arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (p<0,05).

Tablo 5 evin mülkiyet durumu ne olursa olsun çoğunluğun geri dönmek istemediğini göstermektedir. Fakat kiracı olanlar arasında geri dönmek isteyenlerin oranı (% 64) diğerlerine nazaran daha yüksektir. Bunun nedeni ise ev sahibi olmanın sabit maliyetinin göçü azaltacağı beklentisidir. Bu bağlamda konut mülkiyeti ile geriye göç olasılığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.5. "Gelir Durumu ile Göç Edildiği İçin Duyulan Mutluluk Düzeyi Arasında Anlamlı Bir İlişki Bulunmaktadır" Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 6. Aylık gelir ile İstanbul'a geldiğim için mutluyum arasındaki ilişki

Aylık Gelir	Pearson Correlation	Aylık Gelir	İstanbul'a Geldiği İçin Mutlu Olma Düzeyi
		1	,169**
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	450	450
İstanbul'a Geldiği İçin Mutlu Olma Düzeyi	Pearson Correlation	,169**	1
		Sig. (1-tailed)	,000
	N	450	450

İstanbul'a göç ettikten sonra elde ettiği aylık gelir ile İstanbul'a geldiği için mutlu olma düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları tablo 6'da görülmektedir. İstanbul'a göç ettikten sonra elde ettiği aylık gelir ile İstanbul'a geldiği için mutlu olma düzeyi arasındaki Pearson Correlation katsayısı $r=0,169$ olarak hesaplanmıştır. Sig. değerinin, $0,000 < 0,05$ olduğu için bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Buna göre aylık gelir ile İstanbul'a geldiği için mutlu olma düzeyi arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. İlişkinin pozitif yönde olması araştırmamızın örneklemini oluşturan katılımcılarda aylık gelir arttıkça İstanbul'a geldiği için mutlu olma düzeyi arttığı ya da aylık gelir azaldıkça İstanbul'a geldiği için mutlu olma düzeyinin azaldığı anlamına gelmektedir. Ek olarak determinasyon katsayısı incelendiğinde ($r^2=0,02$) geri dönme isteğindeki değişimin ancak % 2'sinin mutlu olma ile açıklanabileceği görülmüştür.

Bu bağlamda gelir durumu ile göç edildiği için duyulan mutluluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.6. “Gelir Düzeyi Azaldıkça Geriye Göç Eğilimi Artmaktadır” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 7. Aylık gelir ile geriye göç arasındaki ilişki

Aylık Gelir	Aylık Gelir		Şanlıurfa'ya Geri Dönme İsteği	
	Pearson Correlation	1		-,260**
	Sig. (1-tailed)			,003
	N	450		450
Geriye Göç	Pearson Correlation	-,260**		1
	Sig. (1-tailed)	,003		
	N	450		450

Aylık gelir ile geriye göç arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları tablo 7'de görülmektedir. Aylık gelir ile Şanlıurfa'ya geri dönme isteği arasındaki Pearson Correlation katsayısı $r=-0,260$ olarak hesaplanmıştır. Sig. değerinin, $0,003 < 0,05$ olduğu için bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Buna göre aylık gelir ile geriye göç arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. İlişkinin negatif yönde olması araştırmamızın örneklemini oluşturan katılımcılarda aylık gelir arttıkça Şanlıurfa'ya geri dönme isteğinin azaldığını ya da aylık gelir azaldıkça Şanlıurfa'ya geri dönme isteğinin arttığını ifade etmektedir. Bu bağlamda gelir düzeyi azaldıkça geriye göç eğilimi artmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.7. “Cinsiyete Göre İstanbul'a İlk Gelindiğinde Karşılaşılan Sorunlar Arasında Anlamlı Bir Farklılık Bulunmaktadır” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 8. Cinsiyete göre İstanbul'a ilk gelindiğinde karşılaşılan sorunlar arasındaki farklılık durumu

	Cinsiyet	N (Sayı)	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
	İşsizlik	Kadın	151	230,98	34877,50	21747,500
Erkek		299	222,73	66597,50		
Total		450				
Barınma	Kadın	151	232,93	35172,50	21452,500	0,353
	Erkek	299	221,75	66302,50		
	Total	450				
Kente uyum	Kadın	151	229,98	34727,00	21898,000	0,582
	Erkek	299	223,24	66748,00		
	Total	450				
Hayat pahalılığı	Kadın	151	259,88	39241,50	17383,500	0,000
	Erkek	299	208,14	62233,50		
	Total	450				
Ulaşım	Kadın	151	233,80	35304,50	21320,500	0,309
	Erkek	299	221,31	66170,50		
	Total	450				
Yalnızlık	Kadın	151	233,86	35312,50	21312,500	0,304
	Erkek	299	221,28	66162,50		
	Total	450				

Tablo 8 (Devamı). Cinsiyete göre İstanbul'a ilk gelindiğinde karşılaşılan sorunlar arasındaki farklılık durumu

	Cinsiyet	N (Sayı)	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Mahalle baskısı	Kadın	151	228,27	34468,50	22156,500	0,719
	Erkek	299	224,10	67006,50		
	Total	450				
Memleket özlemi	Kadın	151	226,94	34268,50	22356,500	0,861
	Erkek	299	224,77	67206,50		
	Total	450				
Güvenlik	Kadın	151	236,22	35669,00	20956,000	0,169
	Erkek	299	220,09	65806,00		
	Total	450				
Eğitim	Kadın	151	235,91	35622,00	21003,000	0,180
	Erkek	299	220,24	65853,00		
	Total	450				
Sağlık	Kadın	151	237,18	35813,50	20811,500	0,135
	Erkek	299	219,60	65661,50		
	Total	450				

İstanbul'a ilk gelindiğinde karşılaşılan sorunların cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Bunu belirlemek için normal dağılım özelliği göstermeyen bir dağılımda iki bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla kullanılan parametrik olmayan Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Buna göre tablo 8'de görüldüğü gibi hayat pahalılığı hariç kadınların ortalamaları ile erkeklerin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Dolayısıyla, cinsiyete göre İstanbul'a ilk gelindiğinde karşılaşılan sorunlar arasında bir farklılık bulunmaktadır" hipotezi reddedilmiştir.

4.2.8. "Çalışma Durumu ile Geriye Göç İsteği Arasında Anlamlı Bir İlişki Bulunmaktadır" Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 9. Çalışma durumu ile geri dönme isteği arasındaki ilişki

		Çalışma Durumu	Geri Dönme İsteği
Çalışma Durumu	Pearson Correlation	1	-,094*
	Sig. (2-tailed)		,046
	N	450	450
Geri Dönme İsteği	Pearson Correlation	-,094*	1
	Sig. (2-tailed)	,046	
	N	450	450

Çalışma durumu ile geri dönme isteği arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları tablo 9'da görülmektedir. Çalışma durumu ile geri dönme isteği arasındaki Pearson Correlation katsayısı $r=-0,94$ olarak hesaplanmıştır. Sig. değerinin, $0,046<0,05$ olduğu için bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre çalışma durumu ile geri dönme isteği arasında negatif yönde ve anlamlı, ancak zayıf bir ilişki olduğu görülmüştür. İlişkinin negatif yönde olması beklenen bir durum olup bu araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılarda çalışma durumu arttıkça geri dönme isteğinin azaldığı ya da çalışma durumu azaldıkça geri dönme isteğinin arttığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma durumu ile geriye göç isteği arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

Ek olarak determinasyon katsayısı incelendiğinde ($r^2=0.008$) geriye göç isteği üzerindeki değişimin ancak % 8'inin çalışma durumu ile açıklanabileceği görülmüştür.

4.2.9. “Yaş Arttıkça Geriye Göç Eğilimi Artmaktadır” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 10. Yaş ile geri dönme isteği arasındaki ilişki

		Yaş	Şanlıurfa'ya Geri Dönme İsteği
Yaş	Pearson Correlation	1	,095*
	Sig. (1-tailed)		,022
	N	450	450
Geri Dönme İsteği	Pearson Correlation	,095*	1
	Sig. (1-tailed)	,022	
	N	450	450

Yaş ile geri dönme isteği arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları tablo 10'da görülmektedir. Buna göre yaş ile geri dönme isteği arasındaki Pearson Correlation katsayısı $r=0,095$ olarak hesaplanmıştır. Sig. değerinin, $0,022 < 0,05$ olduğu için bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Buna göre yaş ile geri dönme isteği arasında pozitif yönde ve anlamlı, ancak düşük düzey bir ilişki olduğu görülmüştür. İlişkinin pozitif yönde olması araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılarda yaş arttıkça geri dönme isteğinin arttığı ya da yaş azaldıkça geri dönme isteğinin azaldığını göstermektedir. Ek olarak determinasyon katsayısı incelendiğinde ($r^2=0,009$) geri dönme isteğindeki değişimin ancak % 9'unun yaş ile açıklanabileceği görülmüştür.

Bu bağlamda yaş arttıkça geriye göç eğilimi artmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.10. “Ekonomik Nedenler Göçü Tetikleyen Başlıca Sebeplerdir” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 11. Şanlıurfa'dan göç etme nedeni

	Sayı (N)	Yüzde (%)
Geçim sıkıntısı	235	52,2
Eğitim	82	18,2
Sağlık	9	2,0
Güvenlik	13	2,9
Tayin	53	11,8
Diğer	58	12,9
Toplam	450	100,0

İç göçlerin temel nedeni gelir ve istihdam temelli ekonomik sebeplerdir. Yetersiz gelir ve göç her zaman birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Bireylerin geçimini sağlayacak düzeyde yeterli bir gelire sahip olmaması durumunda göç hareketi başlamaktadır.

Tablo 11'de Şanlıurfa'dan göç etme nedenlerine bakıldığında Şanlıurfa'dan göç etme nedeni olarak katılımcıların % 52,2'si geçim sıkıntısını, % 18,2'si eğitimi, % 2'si sağlığı, % 2,9'u güvenliği, % 11,8'i tayini ve % 12,9'u diğer seçeneğini işaretlemişlerdir. Göç eylemini gerçekleştiren bireylerin % 52'si geçim sıkıntısından yani ekonomik nedenlerden dolayı göç etmiştir. Bu durum ekonomik nedenler göçü tetikleyen başlıca sebeplerdir hipotezini doğrulamaktadır.

4.2.11. “Geri Dönme/Dönmeme İsteğinde İtici ve Çekici Faktörler Etkilidir” Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 12. Şanlıurfa’ya geri dönme/dönmeme isteği ve nedenleri

	Nedenler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Hayır	İş olanaklarının fazlalığı	111	24,7
	İstanbul’da eğitim ve sağlık olanakları fazla	44	9,8
	İstanbul’da hayat standartları yüksek	106	23,6
	İşim gereği zorunlu olarak	49	10,9
	Diğer	20	4,4
Toplam		330	73,3
Evet	İstanbul’da hayat pahalı	45	10,0
	İstanbul’a uyum sağlamak zor	17	3,8
	Memleket özlemi	53	11,8
	İşsizlik	0	0,0
	Diğer	5	1,1
Toplam		120	26,7
Genel Toplam		450	100

Tablo 12’de göç eden bireylerin memleketlerine geri dönme/dönmeme istekleri sorulmuş ve buna bağlı geri dönme isteğinin hangi nedenlere dayandığına yer verilmiştir. Ankete katılan bireylerin büyük çoğunluğu % 73,3’ü Şanlıurfa’ya geri dönmek istemediklerini % 26,7’si ise geri dönmek istediklerini belirtmiştir.

Düşük gelir, yüksek işsizlik, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat yoksunluğu ve politik baskılar itici faktörler arasında sayılırken, yüksek reel ücretler, işgücü talebi, iyi ekonomik fırsatlar ve politik özgürlükler çekici faktörler arasında sayılmaktadır (Millington, 1994, s. 90). İtici faktörler göç hareketlerine neden olarak, bölgenin göç almasını da engellemektedir. Çekici faktörler ise başka yerlerden göç çekerek o bölgede yaşayanların göç etmesini engellemektedir.

Daha kaliteli bir yaşam sürme beklentisiyle bireyler yaşadıkları bölgelerden başka bölgelere göç edebilirler. Özellikle işsiz olan bireylerin işsizlik sürecinden çıkabilmek ve iş bulabilmek amacıyla göç ettikleri görülmektedir. Tablo 12’de Şanlıurfa’ya geri dönmek istememe nedenleri arasında en yüksek oran (% 24,7) olarak iş olanaklarının yetersizliği görülmesi bu savı destekler niteliktedir.

Geri dönmek istemeyenlerin % 23,6’sı hayat standartlarının yüksek olması, %9,8’i ise eğitim ve sağlık olanaklarının fazla olması nedeniyle geri dönme isteğinde bulunmamaktadırlar. Çünkü İstanbul, ülkemizin geçmişte olduğu gibi günümüzde de ekonomik, sosyal ve kültürel yönden merkez olma özelliğini devam ettirmektedir. İstanbul istihdam olanakları, ücret düzeyleri, eğitim, sağlık, sosyal imkânları ve turizm potansiyeli ile önemli bir merkezdir. Göç eden bireylerin % 10,9’unun işi gereği zorunlu olarak (örneğin; tayin ya da aile ile göçte özellikle kadınların eşlerine bağlı olmasından dolayı), % 4,4’ünün ise diğer nedenlerden dolayı geri dönmek istemedikleri görülmektedir. İstanbul’daki çekici faktörlerin geri dönmeme isteği üzerinde etkisinin büyük olduğu görülmüştür.

Tablo 12’de göç eden bireylerin memleketlerine geri dönme isteğinin nedenlerine bakıldığında ise büyük çoğunluğu % 11,8’i memleket özlemi çektiği için geri dönmek istediklerini belirtmektedir. Memleket özlemi yanı sıra İstanbul’daki hayat pahalılığından dolayı dönmek isteyenlerin oranı % 10, İstanbul’a uyum sağlamanın zor olduğunu belirtenlerin payı % 3,8 ve diğer nedenlere bağlayanların oranının ise % 1,1 olduğu görülmektedir.

Bu durum geri dönme/dönmeme isteğinde itici ve çekici faktörler etkilidir hipotezini doğrulamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Göç, birey ve toplum üzerinde her alanda dolaylı veya doğrudan etkili olan ve süreklilik gösteren aktif bir süreci ifade etmektedir. Göç, kavram olarak yalnızca nüfusun bir yerden başka bir yere hareketi olarak düşünülse de sonuçları itibarıyla sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok öğeyi içinde barındıran çok daha kapsamlı bir yapıyı ifade etmektedir.

Bireylerin ikamet ettikleri yerleşim yerlerini terk ederek başka yerlere gitmesi hem göç alan hem de göç veren yerlerde ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Göç hareketleriyle beraber belirginleşen sorunların çözümü için uygun politikaların belirlenmesi ancak göç sebeplerinin bilinmesi ile mümkün olmaktadır.

İç göç kapsamında Şanlıurfa ilinden artarak devam eden göçlerin durdurulabilmesi ve olumsuz sonuçların minimum düzeye inmesi için bir takım politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu nedenle Şanlıurfa'nın kendi iç dinamikleri dikkate alınarak iç göçlerin önlenmesi ve tersine göçün teşvik edilebilmesine yönelik geliştirilmesi ve uygulanması gerekli politika önerileri şöyle özetlenebilir:

- Şanlıurfa'da yeni iş alanlarının oluşturulması dolayısıyla girişimci sayısının artırılması, yatırımların yapılmasını özendirilen teşviklerin verilmesi ve devletin yol gösterici bir rol üstlenerek aktif istihdam politikalarını uygulaması,
- Bölgede sosyal transferlerin artırılması ve ihtiyaç duyulan kesime daha fazla kaynağın ulaştırılması,
- Sektör bazlı teşvik politikaları uygulanarak bölgenin rekabet gücünün artırılması,
- Tarım ve hayvancılık sektörleri açısından verimli bir coğrafyaya sahip olan Şanlıurfa'da, etkinliğin artırılmasına yönelik tarım ve kredi kooperatiflerin artırılması,
- Üretim, yatırım ve istihdam bakımından önem arz eden KİT'lerin bölgeye uygulanması,
- Her kesimin üretimdeki etkinliğini oluşturmak ve verimli toprakların tabana yayılmasını sağlamak amacıyla bölgede toprak reformunun yapılması,
- Bölgede sulama imkânlarının artmasıyla beraber geleneksel ürün yetiştiriciliği modeli değiştirilerek, ürün çeşitliliğinin farklılaştırılması ve bu ürünlerin katma değer yaratacak şekilde işlenmesi,
- Eğitim alanında kalitenin artırılması için yeterli düzeyde dersliklerin açılması, alanında uzman branş öğretmenlerin atanması ve eğitim dönemi sonlanmadan il dışına mevsimlik işçi olarak giden öğrencilerin mağduriyetlerini giderilmesi amacıyla çocuklara ve ailelere maddi destek ve teşviklerin sağlanması,
- Şanlıurfa ilinde görülen kırsal-kent arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması amacıyla kırsal alanda tarım ve hayvancılık ile uğraşanlara teşvik imkanlarının sunulması, ilçelerin sahip oldukları değerler ile ilgili konularda markalaşması, yerel potansiyellerin ve alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi,
- Şanlıurfa'nın sahip olduğu tarih/ kültür turizmi değerlendirmek için fiziki koşulların ve turizm altyapısının iyileştirilmesi, kültürel ve doğal mirasın korunması amacıyla halkın bilinçlendirilmesi, kaliteli bir turizmin teşvik edilmesi, ilin tanıtılması için reklam kampanyalarının ve medyanın aktif olarak kullanılması,

Elde edilen sonuçlar kapsamında genel bir değerlendirme yapıldığında, Şanlıurfa ilinin sahip olduğu mevcut sosyo- ekonomik göstergeler göçe sebebiyet vermektedir. Kişi başına düşen GSYH, işsizlik oranları, dış ticaret, sosyal olanaklar, eğitim ve sağlık imkânları bakımından son sıralarda yer alması bu durumu desteklemektedir. Yukarıda belirtilen önerilerin

uygulanması durumunda Şanlıurfa ili sosyo-ekonomik açıdan gelişeceğiinden, dışarı verilen göçü belirli oranda engelleyeceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akış, A. ve Akkuş, A. (2003). Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Şanlıurfa'daki göç etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 529-542.
- Bahar, O. ve F.K. Bingöl. (2010). Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 43-61.
- Chakma, B. M. & Akhy, A. A. (2015). Hill to plain: causes and impacts of internal migration of indigenous peoples in bangladesh. *Sociology Mind*, 5, 268-275. <http://dx.doi.org/10.4236/sm.2015.54024>
- Çelik, F. (2007). Türkiye'de iç göçler: 1980-2000. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 87-109.
- Çelik, R. ve Arslan I. (2018). Göç ve işsizlik arasındaki ilişki: Amprik bir uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 74, s.65-75.
- Çiftçi, M. (2011). Türkiye'de iç göçte sosyal ağ kullanımı üzerindeki etkenler. *Sosyoekonomi*, 15(15), 105-124.
- Demir, E. (2019). Notlarım: örneklem kuramı. Ankara üniversitesi, eğitim bilimleri enstitüsü, ölçme ve değerlendirme anabilim dalı, Ankara.
- Doh, R. (1984). Inter-provincial migration in Turkey and its socio-economic background: a correlation analysis. *Nüfus Bilim Dergisi*, 66, 49-61.
- Dücan, E. (2016). Türkiye'de iç göçün sosyo-ekonomik nedenlerinin bölgesel analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 167-184.
- Ercilasun, M., Gencer, E.A. ve Ersin, Ö. (2011). Türkiye'deki iç göçleri belirleyen faktörlerin modellenmesi. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 319-324.
- Filiztekin, A. ve Gökhan, A. (2008). The Determinants of Internal Migration In Turkey. <http://research.sabanciuniv.edu/11336/1/749.pdf>
- Gedik, A. (1997). İnternal migration in Turkey, 1965-1985:test of conflicting findings in the literature. *Review Of Urban And Regional Studies*, 9, 170-179.
- Gimba, Z. & Kumshe, M. G. (2011). Causes and effects of rural-urban migration in borno state: a case study of maiduguri metropolis. *Asian Journal Of Business And Management Sciences*, 1(1), 168-172.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2006). Türkiye göç ve yerinden olmuş nüfus araştırması, Ankara. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 21.12.2020).
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Millington, J. (1994). Migration, wages, unemployment and the housing market a literature review. *International Journal of Manpower*, 15(9), 89-133.
- Munro, J.M. (1974). "Migration in Turkey". *Economic Development And Cultural Change*, 22(4), 634-653.
- Newman, A.R. (1981). A test of the okun-richardson model of internal migration. *Economic Development And Cultural Change*, 29(2), 295-307.

- Özyakışır, D. (2013). *Göç, kuram ve bölgesel bir uygulama*. Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Pissarides, C.A. & Wadsworth, J. (1989). Unemployment and the inter-regional mobility of labour. *The Economic Journal*, 99 (397), 739-755.
- Rogers, A. (1967). A regression analysis of interregional migration in California. *The Review of Economics and Statistics*, 49(2), 262-267.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *The Journal of Political Economy*, 70(5), 80-93.
- Tekeli, İ. (2016). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuncer, K. (2008). *Türkiye'de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri (1965-2000)*. T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- TÜİK (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Üçdoğruk, Ş. (2002). İzmir'deki iç göç hareketinin çok durumlu logit teknikle incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 157-183.
- Yamak, R. ve Yamak, N. (1999). Türkiye'de gelir dağılımı ve iç göç. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 16-28.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 04/10/2019

No: E.42681

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Osmanlı Maliye Sisteminde Hıncır Vergisi

Swine Tax in the Ottoman Public Finance System

Dr. Öğr. Üyesi Şahin YEŞİLYURT¹

Öz

Bu çalışma Osmanlı maliyesinde uygulanmış olan hıncır vergisinin tahsil edilmesinin dayanakları ve verginin uygulanması esnasında tecrübe edilen olayları arşiv belgeleri vasıtasıyla incelemektedir. Hıncırın beslenmesi, ticaretinin yapılması ve tüketilmesi Müslümanlara yasak olmasına karşın, Osmanlı idaresi altında gayrimüslimlerin de yaşamasından ötürü gayrimüslimler tarafından beslenen ve ticareti yapılan hıncırlar üzerinden vergi alınmıştır. Ayrıca literatürde yaygın olarak bilinen hıncır vergisine ilaveten, Osmanlı maliye sisteminde hıncır üzerinden örneğin resm-i bojik gibi farklı vergiler de alınmıştır. Osmanlı tarihi açısından hıncır vergisi, genel itibarıyla sembolik bir anlam taşımıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorlu iktisadi koşullardan ötürü hıncır vergisi, bütçe açığını kısmen de olsa kapatmak amacıyla bir gelir kaynağı olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı maliye sistemi, hıncır, hıncır vergisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study examines the basis of the collection of the swine tax, which was applied in the Ottoman public finance system, and the events experienced during the implementation of the tax through archives. Although it was forbidden for Muslims to feed, trade, and consume the swine, due to the fact that non-Muslims lived under Ottoman rule, a tax was levied on the swine fed and traded by non-Muslims. In addition to the swine tax, which is widely known in the literature, different taxes, such as resm-i bojik, were also imposed over the swine in the Ottoman public finance system. In terms of Ottoman history, the swine tax had a symbolic meaning in general. However, towards the end of the 19th century, due to the difficult economic conditions the Ottoman State faced, the swine tax was seen as a source of income in order to partially close the budget deficit.

Keywords: Ottoman public finance system, swine, swine tax

Paper Type: Research

Giriş

Geniş bir coğrafi alana yayılan ve bu yüzden bünyesinde farklı toplulukları, kültürleri ve inançları barındıran Osmanlı Devleti, bu farklılıklardan yararlanarak vergi sistemini düzenlemiş ve bu kapsamda birtakım vergileri uygulama yoluna gitmiştir. Bu vergilerden kuşkusuz en dikkat çeken Osmanlı toplumunda gayrimüslimler tarafından beslenen hıncır üzerinden alınan vergidir. Literatürde domuz vergisi, canavar resmi, kara canavarı resmi olarak da bilinen bu vergi, hıncırın Osmanlı toplumunda yer aldığını göstermektedir. Ancak Osmanlı maliye sistemindeki yerini almış olmakla birlikte, evvelden beri hıncırın Osmanlı toplumundaki

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, syesilyurt@ybu.edu.tr

Atf için (to cite): Yeşilyurt, Ş. (2022). Osmanlı maliye sisteminde hıncır vergisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1075-1089.

varlığına ilişkin soruların sorulduğu ve buna yönelik fetvaların Osmanlı arşivlerinde yer aldığı bilinmektedir.²

Ayrıca hınzırın varlığının toplumda birtakım sorunlara da yol açtığı arşiv belgeleri vasıtasıyla müşahede edilmiştir. Özellikle bazı durumlarda hınzırlar toplumda iç karışıklık çıkarmada başvurulan bir araç olmuştur. Örneğin Müslüman ahaliye hakaret etmek ve karışıklık çıkarmak amacıyla İşkodra, Rusçuk, Şumnu gibi yerlerde cami içlerinde hınzır kesildiği ve pişirildiğine ilişkin olaylar vukua gelmiştir.³ Ayrıca bazı bölgelerde, örneğin İnöz Kazasında, Müslüman halkı galeyana getirmek için kasabanın kenarında bulunan çeşmeye hınzır yağı sürülmüş ya da Filibe'de olduğu gibi İslam Mahallesindeki bir çeşmeye hınzır eti asılmıştır.⁴

Diğer yandan hınzır sayısında meydana gelen artışlar ayrıca Müslümanların hayatlarını da olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Örneğin Ustrumca'nın Prusyanik köyünde hayvanların otlatılmasına meraların yetmemesinden ötürü hınzır otlatılmamasına ilişkin bir karar olmasına rağmen, Bulgar ahalisinin hınzırlarını meralara getirdiği ve bu durumunda toplumda çatışmalara neden olduğu ifade edilmiştir.⁵ Benzer şekilde, Suyolu Nahiyesine bağlı olup sakinlerinin tamamı Müslüman olan Pethoz Köyü yakınlarında hınzır sayısında meydana gelen artışın cami ve Dersaadet ile Mabeyn-i Hümayun'a giden su kaynaklarına zarar verdiği görülmüştür.⁶

Hınzırın Osmanlı toplumunda böylesine sorunlara yol açmasına karşın Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaanın bulunduğu bölgelerde hınzır beslenmesine müsaade ederek; söz konusu beslenen hınzırlardan vergi alma yoluna gitmiştir. Harrison (1880) tarafından Osmanlı maliyesi üzerine kaleme alınan raporda, hınzır üzerinden alınan verginin, Osmanlı maliyesine gelir sağlama noktasında iktisadi bir mana taşımadığını ifade etmektedir.⁷ Bu çerçevede Harrison (1880) söz konusu verginin sembolik bir mana taşıdığını ileri sürmektedir.

Hınzırdan vergi alınması konusu oldukça ilginç bir hususu bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü, bilindiği üzere, İslam dininin asli kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de hınzırın Müslümanlarca bakımı, satışı ve tüketimi yasaklanmıştır.⁸ Bu yasakla birlikte, Osmanlı idaresi, yönetimi altında bulunan gayrimüslimlerin hınzır yetiştirmelerini, yetiştirdiği hınzırları satmalarını ve tüketmelerini birtakım kurallara bağlayarak serbest bırakmıştır. Gayrimüslimlerin kendi tüketimleri için hınzır yetiştirmesi bir vergiye tabi tutulmamış iken; söz konusu hınzırların ticaretinin yapılması Osmanlı maliyesinde vergiye konu olmuştur.

Burada bir hususu da açık bir şekilde ortaya koymak icap etmektedir: Vergiler, yapısı itibarıyla bireylere yükümlülük yükleyen mali bir olaydır. Ayrıca vergiler, vergileme yoluyla mükelleflerin kullanılabilir gelirlerinde azalmalar meydana getirmektedir. Ancak vergilendirme, diğer yandan, vergilenen kaynağın devlet tarafından tanınmasını ve tıpkı hınzır vergisi örneğinde olduğu gibi toplumun geneli için olmasa bile toplumun bir kesimi için ilgili vergi kaynağını meşrulaştırmasını temin etmektedir. Burada söz konusu vergi konusunun meşrulaştırılmasının ardında yatan nedenler iktisadi ve mali olduğu gibi; bu husus toplumsal düzenin sağlanmasından da kaynaklanabilmektedir. Harrison (1880) tarafından ileri sürülen

² Bu fetvalar için bkz. Düzenli, P. (2015). *Gayrimüslimlere dair fetvalar*. İstanbul: Klasik Yayınları.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Perakende Evrakı- Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.Prk.Üm), 37/80; 51/55; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (Hr. Sys), 117/11; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye- Paris Sefareti Belgeleri (Hr. Sfr. 04), 762/106. Ayrıca söz konusu belgelerde buralarda bir iç karışıklık çıkması halinde olayların bastırılması için yeterli asker bulunmadığına vurgu yapılmıştır.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalem (Dh. Mkt), 641/36; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye- Paris Sefareti Belgeleri (Hr. Sfr. 04), 487/58.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye- Paris Sefareti Belgeleri (Hr. Sfr. 04), 04, 278/16.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalem (Dh. Mkt), 1654/84. Benzer bir olay Feriköy'de meydana gelmiştir. Feriköy'de Covanni, Aleksandri ve Abdullah Efendi'nin mezbahanelerinde kesilen hınzırların kanı ve pislikleri, Çiftecevizler isimli mahalden içme suyuna karıştığı bildirildiğinden Şehremaneti'nce gerekenin ifası istenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalem (Dh. Mkt), 1804/91.

⁷ Foreign Office (FO) 881/4084, *Report by Mr. E. F. Harrison on the Finances of Turkey*, (London: The National Archives, 1880), s. 9.

⁸ Hınzıra ilişkin Ayet-i Kerimeler için bkz. Bakara 2/174; Maide 5/3; En'am 6/145; Nahl 16/115. Ayrıca ilgili ayetlerin tefsiri için bkz. Bilmen, Ö. N. (1992). *Kur'anı Kerim'in Türkçe meali alisi ve tefsiri*. İstanbul: Kahraman Yayıncılık, s. 163.

görüşü de dikkate aldığımızda, hıncır vergisinin ihdas edilmesinin ardında gelir elde amacına (fiskal amaca) ilaveten ekstra-fiskal amaçların da taşındığı düşünülmektedir.

Yukarıda ileri sunulan sorular bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu sorulara cevap aramak maksadıyla çalışmada ilk olarak İslamiyet'te haram kabul edilen malların (içki ve hıncır gibi) vergilendirilmesi konusu ele alınmıştır. Bu manada çalışmanın ilk bölümünde İslam âlimlerinin; içki ve hıncır gibi Müslümanlarca tüketimi ve ticareti kati bir şekilde yasak olan malların vergilendirilmesine dair görüşleri ortaya konulmuştur. Daha sonra bu görüşlerden yola çıkarak Osmanlı maliyesinde uygulanmış olan hıncır vergisinin geçmişi, uygulanma şekilleri ve hıncır vergisi mükelleflerinin yaşadığı sorunlar hakkında değerlendirmeler Osmanlı arşivleri ile İngiliz arşivleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın son bölümde ise tüm bu açıklamaların genel bir değerlendirilmesi sunulmuştur.

1. İslamiyet'te Haram Olan Malların Vergilendirilmesi

Günümüzde İslam dininin yasak kıldığı malların vergiye tabi tutulmasının araştırılması ihmal edilen konular arasında olup; bu konu hakkında çalışmalara denk gelmek oldukça zordur. Ancak İslam tarihini ilgili konu perspektifinden ele aldığımızda, oldukça geniş bir literatürün bulunduğu söylemek mümkündür. İmam Ebu Hanife'den, İmam Züfer'e, İmam Ebu Yusuf'a, İmam Şafi'ye ve Şeyhizade Abdurrahman'a kadar birçok İslam âlimi, ilgili konu hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu âlimler tarafından ileri sürülen görüşler hıncırın İslam toplumunda vergilendirilmesi konusunda yol gösterici bir rol üstlenmiştir. Örneğin Osmanlı idaresinde söz konusu verginin tahsilinin kökeninin bu âlimlerin görüşlerine dayandığı bilinmektedir.

Bu manada Şeyhizade Abdurrahman, Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur adlı eserinde "zimmi, ticarete Müslüman gibidir" değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirmeye göre Müslümana helal olan şeyler zimmilere de helal; haram olanlar ise haramdır (Abdurrahman, 1998, s. 102).⁹ Başka bir ifadeyle, zimmiler, cizyelerini ödedikten sonra Müslümanların lehine ve aleyhine olan her şeye sahiptir. Ancak içki müstesna; çünkü Müslüman için sirke neyse gayrimüslimlere göre de içki öyledir. Aynı şekilde, Müslümanlar için koyun nasıl helalse, hıncır da gayrimüslimlere helaldir. Bu nedenle zimmiler içki ve hıncır ticaretinden menedilmezler. Şeyhizade Abdurrahman'a göre bu değerlendirmenin delili ise şu hadistir: Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (sav) her 'Müslümanın malından 1/40, ehli zimmetin malından 1/20, harbi olanın malından ise 1/10 vergi alınması' gerektiğini buyurmuştur. Ancak, İslam düşünürleri arasında burada bahsi geçen emvalin ne olduğu üzerinde görüş ayrılıkları bulunmaktadır (en-Nehanevi, 2001, s. 2780-2781).¹⁰ Bu görüş ayrılığı bilhassa içki ve hıncır gibi Müslümanlara tüketimi ve ticareti haram olan mallara ilişkindir. Bu malların vergilendirilmesi veya vergilendirilmemesi konusu hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.

Bu kapsamda, örneğin, İmam Züfer (Hanefi mezhebinden) hem içkiden hem de hıncırdan vergi alınır görüşünü savunmaktadır. Çünkü İmam Züfer'e göre, mal olma hükmü açısından her ikisi de eşittir. Başka bir ifadeyle, zimmilere göre her iki mal da aynı hükme sahiptir. Gayrimüslimler için bunların tüketiminde herhangi bir sorun yoktur. Mademki zimmilere göre her ikisi aynı kıymete sahip, o zaman ikisinden de vergi alınabilir (el-Kari, yy., s. 45).¹¹ Burada İmam Züfer şu konuya dikkat çekmektedir: Her ne kadar bunlar Müslüman için bir mal değilse bile gayrimüslim için birer maldır. Nasıl ki devlet, bu malların gayrimüslimler

⁹ Bu eser isminden de anlaşılacağı üzere bir şerh kitabıdır. Bu eserde, İbrahim b. Muhammed el-Halebi'nin kaleme aldığı *Mülteka'l-ebhur* eserinin şerhi gerçekleştirilmiştir. Bkz. Has, Ş. S. (2006). *Mülteka'l-ebhur*. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, 31, 549-552.

¹⁰ Bu eser Zafer Ahmed et-Tehanevi'nin (ö. 1974) Hanefi mezhebinin görüşlerini destekleyen hadisleri derleyip şerh ettiği eseridir. Bu eser ayrıca Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. Sifil, E. (2000). *İ'la'ü 's-sünen*. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, 22, 78.

¹¹ Bu eser, Sadrüşşeria'nın en-Nukaye adlı eserinin önemli şerhlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Özel, A. (1989). Ali el-Kari. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, 2, 403-405. El-Hakimül Şehid tarafından İmam Muhammed'in 6 ciltlik kitabının şerhini yaptığı Kâfi kitabında ise, bu iki gruba da sormaya gerek yoktur ve direk içki satan kişiden de fiyat alınabilir. Bu eser ve eserin müellifi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Gözübenli, H. B. (1997). Hâkim eş-Şehid. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, 15, 195-196.

arasında alım-satımına müsaade ediyorsa; devlet, bunlardan elbette vergi de alabilir. Ayrıca eğer bir Müslüman bir zimminin içkisine veya hınzırına zarar verirse (örneğin içkisini dökse ya da hınzırını katletse), onun bedelini ödemekle mükelleftir. Bu örnek neticesinde, İmam Züfer; zimmi içki ve hınzırın vergisini ödemekle mükelleftir görüşüne sahiptir (el-Hanefi, 2010).¹²

Benzer şekilde, İmam Ebu Yusuf, hınzır ve içki ticareti ile meşgul olan bir kişiden, bu malların satış fiyatı üzerinden vergi alınabilir görüşündedir. Diğer yandan, zimmi tek başına içki satıyorsa sattığı içkiden vergi alınabilir. Ancak sadece hınzır satması durumunda sattığı hınzırdan vergi alınmaz. Çünkü, İmam Yusuf'a göre, içki satımı neticesinde satılan içkinin helal bir mala dönüşmesi mümkündür (örneğin sirke olabilmesi gibi); fakat hınzırda böyle bir durum söz konusu değildir (el-Kari, yy., s. 45).

İmam Züfer ve İmam Ebu Yusuf'tan farklı olarak, İmam Şafi, her ikisinden de vergi alınmaz görüşündedir. Çünkü, İmam Şafi'ye göre, bu malların hiçbir değeri yoktur; başka bir ifadeyle bunlar batıl mallardır. Bu nedenle, İmam Şafi, bu malların Müslümanlar arası kıymet biçilen mallar olmadığı için bunlardan vergi alınması uygun değildir görüşünü savunmuştur. Böylece, İmam Şafi, batıl olan malların vergilendirilmeyeceğini ifade etmiştir (el-Hanefi, 2010, s. 294).

Hanefi mezhebine göre İmam Züfer ile Ebu Yusuf tarafından yukarıda ileri sürülen değerlendirmeler yaygın görüşler değildir. Hanefi mezhebinde mütevatir kitaplar olarak bilinen Zahirü'r Rivaye kitaplarına¹³ göre mutemet olan görüş şu şekildedir: İçkiden vergi alınabilir; ancak hınzırdan hiçbir şekilde vergi alınmaz. Bu görüşün iki farklı delili vardır. Bunlardan birincisi, içkinin aynısı yani birebir benzeri bulunabilir. Bu nedenle içki 'zevatül emsal' (misli mallar) olarak sınıflandırılmıştır.¹⁴ Bu tür mallarda aynısının bulunması mümkün olduğu için bu mallara yönelik verilen zararlarda aynı ürün verilerek zarar giderilebilir. Böylece, içkinin benzerini bulmak mümkün olduğu için içkiden vergi alınabilir. Ancak hınzırın birebir aynısını bulmak mümkün olmadığından ötürü hınzırdan vergi alınmaz. Farklı bir deyişle, içkinin aksine, hınzır 'zevatül kıyem' yani kıymet (değer) mal grubundadır.¹⁵ Hınzıra bir zarar verildiğinde, aynısını bulmak mümkün olmadığı için bunun kıymet değeri ödenmelidir. Bu nedenle hınzırın vergilendirilmesi durumunda alınan vergi (değer) birebir hınzır yerine geçtiği için vergilendirilmez. Sonuç olarak mütevatir kitaplar olarak bilinen Zahirü'r Rivaye kitaplarına göre hınzırdan vergi almak Müslümana caiz değildir (el-Hanefi, 2010, s. 294).

İkinci delil ise, zekât verilen kişiler arasında vergi memurları da bulunmaktadır. Bunlara zekât verilebilmesinin nedeni, bu kişilerin zekât toplamakla ve himaye etmekle mükellef olmalarıdır. Vergi memurları da -ki bunlar Müslümanlar arasından seçilirler- içkiyi satmaya yetkisi olmasa bile muhafaza edebilirler. Örneğin, bir kişi miras kalan içkiyi ve/veya içki dükkanını muhafaza hakkına sahiptir. Başkası gelip o içkileri gasp etse, miras kalan kişi onu gasp eden kişiden geri alabilir veya zararını gidermesini isteyebilir. Aynı şekilde, bir kişiye örneğin devlet başkanı tarafından yetki verilmesi durumunda, o kişi başkasının içkisini de muhafaza edebilir. Tüm bu nedenler içkinin helal bir mala (örneğin sirkeye) dönüşebilmesi ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Ancak hınzır örneğinde, Müslümanın hiçbir şekilde hınzır muhafaza hakkı yoktur. Çünkü (sirkenin aksine), hınzırın helal hiçbir mala dönüşme imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle Müslümanın hınzıra ilişkin hiçbir şekilde sahiplik iddia etme hakkı yoktur. Hatta, bir kişi Müslüman olduğunda, eğer evvelden kendinde hınzır var ise bunlar

¹² Bu eser Hanefi fikhî alanında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bu eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ünal, H. (1992). *Bedâ'î u'ş-şanâ'î*. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 294.

¹³ Zahirü'r Rivaye çalışması, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kaleme alınmış olan ve Hanefi mezhebinin temel görüşlerini ve bunların delillerini içeren beş eserin ortak adıdır. Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer ve el-Hasan ibn Ziyad gibi alimlerin sözlerini mütevatir bir şekilde nakledilen ve ulema tarafından kabul edilen bu eserler şunlardır: el-Aşl, Camiül Sağır, Camiül Kebir, Ziyadad, Siyerür Sağır ve Siyerür Kebir. Bu eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kaya, E. S. (2013), Zahirü'r rivaye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 101-102.

¹⁴ Kıymet mal, malın cinsinden bulunmasının mümkün olmadığı, başka bir ifadeyle sadece kendisi ile ikame edilebilecek mallar olarak tanımlanmaktadır.

¹⁵ Misil mal ise o malın cinsinin mümkün olduğu mallardır. Bu nedenle hınzır kıymet (değer) mal olarak kabul edilmiştir, çünkü bir hınzırın birebir aynısı yine kendisidir.

hakkında herhangi bir hak iddia edemez ve bunlar üzerinde hiçbir şekilde tasarrufta bulunmaz. Bu durumda bu hıncırları ya serbest bırakmak zorundadır ya da İslam devleti sınırları dışında (darül harpte) satıp ve buradan elde ettiği parayı kendine harcamamak kaydıyla kullanabilmektedir (el-Hanefi, 2010, s. 294).¹⁶

Bu açıklamalar ekseninde, zimminin içki ve hıncır ticareti yapması neticesinde elde ettiği gelirin vergilendirilmesinde, İmam Ebu Hanife dahil, yaygın olan görüş şu şekildedir: Zimmi bir kişi içki satıp bunun ticaretini yapıyorsa, buradan elde ettiği kazançtan, satılan mal fiyatı üzerinden 1/20 oranında vergi (hamrı öşür) alınmalıdır. Burada içkinin bir ticaret malı olması önemlidir. Diğer yandan, kendi tüketimi için içki bulunduran veya içki koleksiyonu yapan kişiden bu ürünler için vergi alınmaz. Bu manada bu malların ticaret malları olması icap etmektedir. Ayrıca bir de bu malların nisap miktarını aşması gerekmektedir. Burada nisap miktarı ise zekâta olduğu gibi 80 gram altın veya bunun karşılığı olan paradır. Bu iki şartın bir arada bulunması gerekmektedir. Bu malları satan kişi Müslüman ise –ki bilindiği üzere İslam dininde Müslümanın bunları satması uygun değildir– bundan vergi alınmaz (İbn Abidin, 2003, s. 251).¹⁷

Birebir aynısının bulunabilmesi mümkün olan mallardan olan ve misli mal olarak kabul edilen (içki gibi) mallardan, bu malların satış fiyatı üzerinden vergi alınabilir görüşü yukarıda ele alınmıştır. Alınacak verginin belirlenmesinde ise (malın tam değerinin saptanması için) şu yol izlenebilmektedir: İlk olarak, Müslümanlar bu malları tüketmedikleri ve dolayısıyla fiyatını bilemedikleri için öncelikle fasık olup tövbe edenlerden, yani önceden içki içip artık içki içmeyenlerden yardım alınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca en az iki kişiye sorulması gerektiğinin de altı çizilmiştir. Buna ilaveten, zimmi olup sonradan Müslüman olan iki kişiden de içkinin satış fiyatının öğrenilebileceği ifade edilmiştir (el-Kari, yy., s. 45). Ancak hıncır örneğinde ise, hıncırdan hiçbir şekilde vergi alınmaz görüşü hakimdir ve bu nedenle bunların ticaret malı olup olmaması veya nisap miktarını aşması önemli değildir.

Tüm bu açıklamalardan farklı olarak, bilebildiğimiz kadarıyla, hıncıra kıymet biçildiği tek konu, şüfa hakkının ortaya çıkması örneğidir. Buna göre, şüfa hakkında malı satan kişi, malı ne karşılığında sattı ise alan kişi de aynı malı vermekle yükümlüdür. Bu durumda ikinci kişi malı alırken hıncır karşılığında almış ise şüfa hakkı sahibi de aynı malı vermekle yükümlüdür. Ancak bu kişinin Müslüman olması durumunda, hıncır ile ödeme yapamayacağı için bunun karşılığını (değerini) vermek zorundadır. Bu konunun açıklanmasında, konunun örneklendirilmesi daha faydalı olabilir: Örneğin, bir Müslüman ile gayrimüslimin bir ev üzerinde ortaklıkları mevcuttur. Gayrimüslim ortak, evi başka bir gayrimüslime hıncır karşılığı satmıştır. Müslüman kişi ise yeni gelen kişi ile ortak olmak istememektedir. Bu durumda malı alma hakkı öncelikle Müslüman kişisindedir. Ancak Müslüman ortak yeni ortağa mecburen hıncır vermek zorundadır. Bu durumda, Müslüman ortak, yeni ortağa hıncır yerine, hıncırın karşılığı olabilecek para vs ile ödeme yapabilir. Bu duruma, zaruri (hacetten farklı olarak) olmasından ve başka bir çıkar yolu olmamasından dolayı izin verilmiştir (İbn Abidin, 2003, s. 251).

Yukarıda ele alındığı üzere, İslam dininde haram olan malların vergilendirilmesi, bilhassa hıncırın vergilendirilmesi, oldukça tartışmalı bir konu olmakla birlikte söz konusu malların vergilendirilmesinin mümkün olabileceği görülmektedir. Özellikle Osmanlı idaresinde hıncır üzerinden vergi alınmasında Şeyhizade Abdurrahman tarafından kaleme alınan Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur kaynağından istifade edilmiştir. Bu manada Şeyhizade Abdurrahman; İmam Züfer ve İmam Ebu Yusuf tarafından hıncır üzerinden vergi alınabileceği düşüncesini benimsemiştir. Bilindiği üzere bu eser Hanefi fikhını esas almakta ve

¹⁶ Müslüman olan bir kişi bile kendi hıncırları üzerinde tasarruf hakkı yokken başka birinin bu mallar üzerinde nasıl hak edebilsin. Ayrıca kaynaklarda bu konu hakkında hem fikir olduğu için konu etraflıca tartışılmamıştır.

¹⁷ İbn Abidin (ö. 1835) Son dönem Hanefi fakihlerinin önde gelen isimleri arasında yer almaktadır. İbn Abidin tarafından ele alınan bu eser Timurtaşî'nin (ö. 1596) Hanefi fikhına dair eserine Alaeddin ei-Haskefi'nin yaptığı şerhin haşiyesidir. Bkz. Özel, A. (1999). İbn Abidin, Muhammed Emin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 292-293.

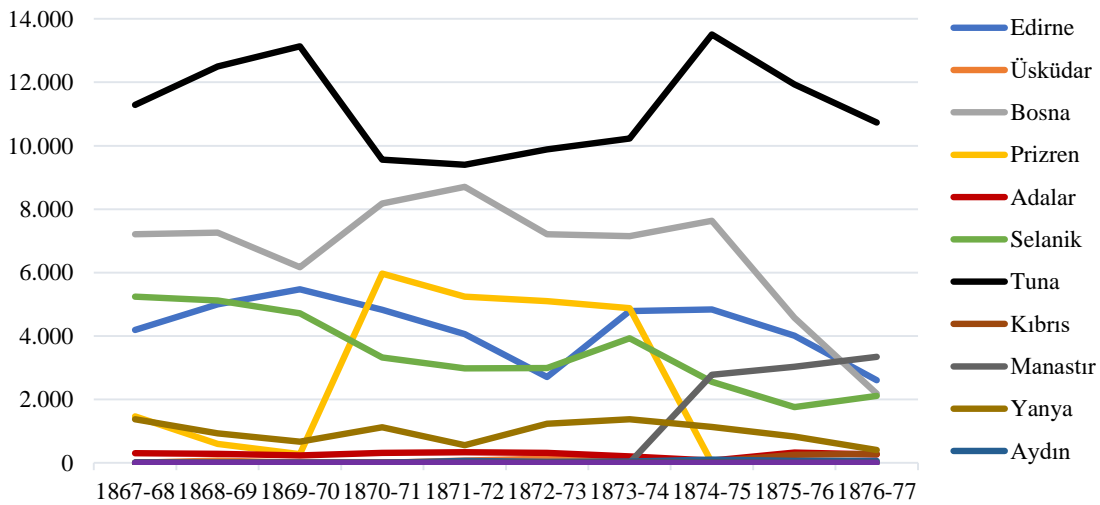
söz konusu dönem Osmanlı idaresince önemli bir düzeyde kabul görmektedir. Hatta bu eser hakkında, Osmanlı coğrafyasında en yaygın bulunan fıkıh metni tabiri kullanılmaktadır.¹⁸

2. Osmanlı Maliyesinde Hıncır Vergisi

Günümüzde Osmanlı maliye sisteminde hıncırın vergilendirilmesine ilişkin tartışmalar oldukça kısıtlıdır (hatta yok denecek kadar azdır) ve bu tartışmalar genel itibariyle hıncır vergisinin hangi bölgelerden alındığına ilişkindir. Bu manada hıncırın vergilendirilmesinin ardında yatan unsurların ve hıncır vergisi mükelleflerinin tecrübe ettikleri sorunların irdelenmesinin ihmal edildiği düşünülmektedir. Bu kapsamda bahsi geçen vergiye ilişkin olarak, söz konusu verginin genel itibariyle Rumeli'nden tahsil edildiği, ancak söz konusu verginin Anadolu ve Arabistan bölgelerinde yürürlüğe sokulmadığı ileri sürülmüştür (Şener, 1990, s. 144). Bu görüşün ileri sürülmesinde kuşkusuz gayrimüslim nüfusun yoğunluğuna vurgu yapılarak gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde bu verginin tarh ve tahsil edildiği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu değerlendirme kahir ekseriyetle doğru olmakla birlikte, burada hangi dönemden söz edildiği de açık bir şekilde belirtilmelidir. Çünkü aşağıda da görebileceği üzere, hıncır vergisinin zaman içerisinde örneğin 1867-1877 yılları arasında bahsi geçen bölgelerde de (örneğin Anadolu'da da) tahsil edildiği müşahade edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde de gayrimüslimlerin yaşadığı bilinmektedir. Buralarda hıncır vergisine ilişkin bilgilere ulaşılamamış olması kuşkusuz Osmanlı arşivlerinin (özellikle de maliye arşivlerinin) henüz tam olarak tasnif edilememiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere literatürde, hıncır vergisinin sadece Balkanlarda yürürlükte olduğu ve Anadolu ile Arap yarımadasında uygulanmadığı görüşü hakimdir. Bu değerlendirme genel manada doğru bir tespiti ortaya koymakta ve söz konusu durumu Grafik 1 yardımıyla doğrulamak mümkündür. Bu çerçevede, Grafik 1'den de görüldüğü üzere, 1867-1877 yılları arasında hıncır üzerinden alınan vergiler genel itibariyle Balkanlarda yoğunlaşmaktadır. Ancak Balkanlara ek olarak; Bursa, İzmit gibi iç bölgelerde de zamanla söz konusu vergiye başvurulmuş ise de bu verginin bilhassa iç bölgelerde ve Bağdat, Basra, Hicaz, Suriye ve Yemen gibi bölgelerde uygulanmadığı gözlemlenmiştir. Grafik 1'de sunulduğu üzere, 1867-1877 yılları arasında hıncır vergisi en çok Tuna ve Bosna'da tahsil edilmişken, en az tahsil edildiği yer ise Bursa olmuştur. Ayrıca belirtilen dönemde hıncır vergisinden elde edilen gelirin bölgeler arasında farklılıklar taşıdığı ve söz konusu periyodun sonlarına doğru ilgili vergiden elde edilen gelirlerin düşme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Hıncır vergisinin tahsil edildiği yerler ve tahsil miktarları (kuruş)

Kaynak: Harrison, 1880, s. 37

¹⁸ Bkz. Has, Ş. S. (2006). Mülteka'l-ebhur. TDV İslâm Ansiklopedisi, 31, 549-552.

Diğer yandan tartışmalara konu olan bir diğer konu ise İstanbul'da hınzır vergisinin tahsil edilmemesidir. Bilindiği üzere İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olması hasebiyle birtakım vergilerden muaf olmuştur. İstanbul, vergileme açısından bu ayrıcalıklı konumunu 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürmeyi başarabilmiştir.¹⁹ İstanbul'un muaf tutulduğu vergilerden birisi de hınzır vergisi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin yoğunluğu dikkate alındığına buradan söz konusu verginin tahsil edilmemesi dikkate şayandır. Bunda kuşkusuz İstanbul'un başkent olması önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İstanbul'dan söz konusu verginin alınmamasının ardında yatan farklı unsurların olması da muhtemeldir.

İstanbul'un bazı vergilerden muaf oluşu beraberinde birtakım tartışmaları da getirmiştir. Bilhassa 19. Yüzyılın ortalarında, bu tartışmalar toplumda birtakım huzursuzlukların yaşanmasına yol açmıştır. Süregelen bu tartışmaların ve duyulan huzursuzlukların bir nebze bastırılması adına 1862-1863 yılları bütçelerine İstanbul'dan alınmak üzere 20.000 kese vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ancak ilgili yılın bütçesinde yer almasına rağmen bu vergi tahsil edilememiştir. Dahası bütçeye gelir olarak kaydedilen bu miktar ertesini yıl bütçesinden çıkarılmıştır.

Diğer yandan Namık Kemal 25 Kasım 1872 yılında İbret gazetesinde yayınlanan "Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz" başlıklı yazısında söz konusu muafiyet durumunu sorgulamış ve daha Devletin ilk dönemlerinden itibaren neden buradan vergi alınmadığı konusundaki tartışmalara dahil olmuştur.²⁰ Bu tartışmalı konu hakkında 1876 yılında ilan edilen Kanuni Esasi'nin ikinci maddesinde "Devleti Osmaniyenin paytahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkurun sair bilâdı osmaniyeden ayru olarak bir 1081üne imtiyaz ve muafiyeti yoktur" denilerek, İstanbul'un bu muafiyet kapsamından çıkarıldığı anayasal düzeyde kararlaştırılmıştır.²¹

Hınzır vergisinin Osmanlı tarihinde ilk defa ne zaman yürürlüğe konulduğu konusunu ele aldığımızda, literatürde bu verginin Osmanlı'nın ilk dönemlerinde tahsil edilmediği belirtilmektedir. Bu manada literatürde hınzır vergisinin tahsiline Sırbistan'ın fethi (1459) ile başladığı görüşü hakimdir (Sayın, 2000, s. 77).²² Osmanlı'da hınzırın vergilendirilmesine dair Barkan (2001) tarafından neşredilen Osmanlı Kanunları bize hem verginin uygulanma tarihi hem de uygulanma şekli ve hınzır üzerinden alınan diğer vergi türleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin 1528 tarihli Karaman Vilayeti Kanunnamesi'nde hınzır vergisine ilişkin bir düzenleme yer almaktadır. İlgili kanunun ikinci maddesinde, kara canavarı olarak bahsedilen hınzırdan 1 akçe vergi alındığı ve tıpkı at, katır, öküz ve inek örneklerinde olduğu gibi, hınzırlarca ekinlere zarar verilmesi durumunda bu zararın yaptırıma tabi olduğu kararlaştırılmıştır (Barkan, 2001, s. 45-46).

Esasında yukarıda ele alınan kanun maddesinde hınzırların doğrudan vergilendirildiğine dair bir ibare bulunmamaktadır. Ancak ilgili kanun maddesinde hınzırların ekinlere vereceği zararın tazmin edileceği konusu ele alınırken söz konusu hınzırların niteliği hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin, bu açıklamada "1 akçe alınan hınzırlar" tabiri kullanılmaktadır. İşte kullanılan bu tabirden yola çıkılarak, hınzırın Osmanlı maliyesinde vergilendirildiği sonucuna çıkmaktayız. Diğer kanunlara ve bu kanunlarda hınzırların

¹⁹ Fakat İstanbul'un birtakım vergilerden muaf olmasına karşın, devlet bütçesine en çok gelir temin eden yerlerin başında gelmektedir. Bilhassa burada gümrük vergilerinden elde edilen gelirler ön plana çıkmaktadır. Şener, A. (1990). Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi. İstanbul: İşaret Yayınları.

²⁰ Kemal, N. (1872). Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz. *İbret*, 60, 1-4.

²¹ Alınan bu karar neticesinde 1876 yılından Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar ve Boğaziçi'nin Rumeli cihetine yönelik olarak ağnamdan vergi alınmaya başlanmıştır. Her ne kadar ilgili düzenlemede hınzır bahsi geçmemiş olsa da söz konusu düzenlemenin hınzır da kapsadığı düşünülmektedir. İlgili düzenleme için bkz. Düstur, 1. Tertip, Cilt 4, s. 409-410, Dersaadet'te Ağnam Resminin İstihsaline Dair 20 Nisan 93 Tarihli Karar-ı Aliyi Mübeyyin İlmühaber Sureti, 18 Rebiyülahir 1294, 20 Nisan 1293, 2 Mayıs 1877.

²² Bilhassa, bir dönem Belgrad ve Alacahisar Sancaklarından bu hayvanın sayısının çok olmasından ötürü hayvan başına 4 para alındığı ileri sürülmüşse de 1776 yılında yöre halkının şikayetleri üzerine, bu verginin bu bölgelerden tahsil edilmediği belirtilmiştir. Bkz. Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

vergilendirmesine ve hınzırların yol açtığı zararların karşılanmasına ilişkin maddeleri Tablo 1 yardımıyla incelemek mümkündür.

Tablo 1. Hinzır vergisine ilişkin yasal düzenlemeler

Kanun İsmi	Kanun Tarihi	İlgili Madde
İstanbul Hasları Kanunu	1498	“Ve haslar içinde satılan ... ve hınzır başları ...”
Kanun-i Reayay-ı Cezire-i İmroz	1519	“... ve bid‘at-ı hanazir canavar başına ikişer buçuk akçe virürler ...”
Kanun-i Nefs-i Tırhala	1520	“... ve hınzırın birinden bir akçe verime alınır”
Sofya Kanunu	1525	“... ve hanazir sürüsünden iki hınzır başına birer akçe bid‘at-ı hanazir virdiklerinden ...”
Kanun-i Öşür ve Harac ve sayır Rüsüm ve Bacı Reayayı Liva-i Pojaga	1545	“... ve iki hınzıra birer akçe alına”
Der Beyan-ı Kanunname-i Voynugan	Kanuni (1494-1566)	“... ve yine canavarı olursa ikisine bir akçe hesabı üzere rüsüm vire ...”
Kanunname-i Vilayet-i Nigebolu	Kanuni (1494-1566)	“Ve resm-i hınzır dahi kovan hakkı devşirüldüğü vaktin cem‘ oluna iki canavara bir akçe alına beslenmiş canavarın birinden bir akçe alına”
Kanunname-i Reayay-i Budun ve Liva-i Estergon ve Liva-i Hatvan ve Liva-i Novigrad	Kanuni Süleyman Devri (1494-1566)	“Ve bid‘at-ı hanazirlerinden üzerine yıl geçmişinden iki akçe alına ve bellutluğa ²³ giden hınzırlarından varduğu yerde sahib-i arza evvela Kıral zamanında bir eyüsün virüb ba‘dehu on hınzırdan birin öşür alınır imiş haliya girü öyle alına”
Kanun-i Hukuk ve Rüsüm-i Liva-i Serim	Üçüncü Murat Devri (1546-1595)	“Ve bundan evvel resm-i otlak diyü liva-i mezburda iki hınzırdan bir akçe alınugelinüb lakin etrafında olan Segedin ve Pojaga sancaklarında bir hınzırdan ikişer akçe alınub liva-i Serimde dahi ziyadeye tahammülü vardır diyüb bir hınzırdan ikişer akçe alınmak için ... ikişer akçe resm-i otlak diyü kaydolundu” “Ve keferre reayası boğazladıklarından resm-i bojik diyü ikişer akçe viregeldükleri ‘adet-i mu‘tadeleri üzere kaydolundu” “Ve bazarda hınzır satılsa alandan ve satandan birer akçe bac alına”
Hatvan Livası Kanunnamesi	Dördüncü Mehmed (1642-1693)	“Ve bid‘at için yılı geçmişden iki akçe alınır ve tamam sale olmayan hanazirden nesne alınmaz ve bellutluğa hanazirden resm-i bellut diyü sahib-i zemin olanlar hınzır başına birer akçe alırlar”
Silistre Livası Kanunu	1569	“Resm-i hanazir ve bojik ²⁴ iki canavara bir akçedir harman sonunda alınır ve resm-i bojik dahi kafirler bojikde tepeledikleri hınzırın her birinden ikişer akçe alınur”
İç İl Livası Kanunu	1584	“Bir kişinin ... kara canavarı girse canavar başına iki çomak ve ikişer akçe alına ...”
Kanunname-i Rados ve İstanköy	1650	“... canavardan ikisine bir akçe girü depeledikde canavar başına birer akçe alına ...”
Midilli Ceziresi Kanunu	1709	“... ve bid‘at-i hınzır ... rüsumatları bilkülliyye merfu”
Kanun-i Cebelüyan Ba Kanun-i Müzevvec-i Gebran	Tarih yok	“Ve donuz ki yabanda yürüye sığırile güdile ikisinden bir akçe alına evde kümeslerde boğazlanmak için beslenenden bir akçe alına”
Taşözi Ceziresi Kanunu	Tarih yok	“... ve ihtiyarlarından su‘al olundukta babalarımızdan böyle buldık bid‘at-i hınzır namına alınur dirler aslın bilmeziz”

Kaynak: Barkan, 2001

²³ Bkz. Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI ncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ve ekonominin hukuki ve mali esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın No: 4302.

²⁴ Yılbaşı.

Tablo 1’de sunulduğu üzere 19. yüzyıl öncesi Osmanlı maliyesinde hınzır üzerinden alınan 5 farklı vergi çeşidi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı idaresi hınzır beslenmesinden alınan resm-i hınzıra (bu vergi Osmanlı arşivlerinde bid‘at-ı hanazir olarak yer almaktadır) ek olarak, hınzır üzerinden alınan farklı vergilerden de istifade etmiştir. Bu vergiler yılbaşında kesilen hınzırdan alınan resm-i bojik, pazarda hınzır alım-satımından alınan ve hem alıcının hem de satıcının ödemekle mükellef olduğu hınzır bac resmi ile resm-i otlak kapsamında hınzırın otlatılmasından alınan vergidir. Hınzır üzerinden alınan bu son vergi resm-i otlak olarak adlandırılmıştır. Tüm bu vergilerden farklı olarak ayrıca hınzırların kesiminden de vergi alınmış ve bu vergi serçin resmi olarak adlandırılmıştır.²⁵ Yukarıda sıralanan ilk iki vergi türü hınzırlara mahsus olmakla birlikte diğer iki vergi Müslümanlarca beslenen hayvanlardan alınan vergiler için de (resm-i otlak ve serçin resmi) kullanılmıştır. Örneğin, Müslümanlar tarafından kesilen hayvanlardan serçin resmi alınmıştır. Benzer şekilde Müslümanlarca otlatılan hayvanlardan da resm-i otlak tahsil edilmiştir.

Diğer yandan, Tablo 1’de sunulduğu üzere, Kanun-i Hukuk ve Rüsüm-i Liva-i Serim’de *resm-i bellut* ismiyle bir vergiden söz edilmektedir: “Ve liva-i mezburda vakı‘ olan dağlardaki anda *resm-i bellut* kaydolanmışdır ol makule dağların bellutı ahar sancakdan gelene miriye nafi‘ olmakla anın gibilerün hınzır başına ikişer akçe ve etrafında olan kuradan gelüb giceleyenden *resm-i bellut* diyü hınzır başına birer akçe alını gelmişdir girü ol veçhile kayolundu ...”²⁶ Bellut, sözlükte meşe ağacının meyvesi, palamut, pelit şeklinde açıklanmaktadır. Bu kanun maddesine göre “*resm-i bellut*” hınzır üzerinden alınan bir diğer vergi çeşidini oluşturmaktadır.

Tablo 1’de yer alan kanun maddelerinden edindiğimiz bilgilere göre, hınzır vergisi öteden beri alınagelen bir vergi olarak tanımlanmış ve bu durum “ihtiyarlarından su‘al olundukta babalarımızdan böyle buldık bid‘at-i hınzır namına alınur dirler aslın bilmeziz” şeklinde açıklanmıştır. Diğer yandan hangi hınzırların vergiye tabi olduğu konusunda genellikle hınzırın bir yaşına erişmesi konusuna vurgu yapılarak bir yaş altında olan hınzırlar vergilendirilmemiştir. Başka bir ifadeyle bir yaş altında olan hınzırlar vergiden muaf tutulmuştur. Aşağıda da ele alındığı üzere ilerleyen dönemlerde bir yaş sınırı genellikle üç ay olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Diğer yandan söz konusu kanun maddelerinde ödenecek verginin belirlenmesinde yörelerin ödeme gücüne vurgu yapıldığı ve ödeme gücü yüksek olan bölgelerden daha yüksek bir miktarda vergi tayin edildiği tespit edilmiştir.

Diğer yandan hınzır vergisinde muafiyet konusu hakkında üzerinde durulması gereken bir diğer husus tıpkı cizye gibi diğer birçok vergide olduğu gibi vergi mükellefleri tarafından sunulan birtakım hizmetlere karşılık olarak hınzır vergisinden muafiyetin olup olmadığıdır. Osmanlı arşivlerinde yapılan incelemelerde bu hususa ilişkin arşiv belgelerine rastlanılmadığını söylemek mümkündür. Fakat yukarıda yer alan tablolarda da görüldüğü üzere hınzır vergisinin genel bütçe içerisindeki payının oldukça düşük olmasından ötürü bir amme hizmeti sunma karşılığında hınzır vergisinden muaf olma hususunun uygulanmadığı da düşünülmektedir.

Hınzır vergisinin tahsil yöntemi hakkında Sudi (2008); Göze ve Alacahisar Sancakları’na ilişkin belgeleri esas alarak hınzır resminin “resm-i henazir” namıyla İbrahim, Ömer Sahip, Mehmet Emin ve Osman isimli kişilere mukataa olarak verildiği bilgisini vermektedir. Ancak bu verginin halka ilan edildiği esnada, yöre halkı halihazırda cizye ve birtakım başka vergileri ödediklerini ifade etmişlerdir. Bu vergiler üzerine bir de hınzır vergisinin yıllık tahsil edilmesinin onları olumsuz yönde etkileyeceği; bu durumda kaçınılmaz olarak diğer vergi ödemelerinde aksamalara yol açacağından ötürü bu karardan

²⁵ Serçin dercin resmi: Kesilen hayvanlardan alınan resimdir. Bu resmi ifade etmede *mürde bacı*, *zehbiye resmi* gibi ifadelerle de rastlanmaktadır. Serçin resmi ayrıca hınzır kesiminden de alınmıştır. Örneğin İstanbul’a getirilen 300 baş hınzırdan alınan serçin resmi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye (C. MI), 250/10348. Bu vergi türü 1908 yılında yapılan değişiklik ile belediyelere terk edilmiştir. bkz. Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 178.

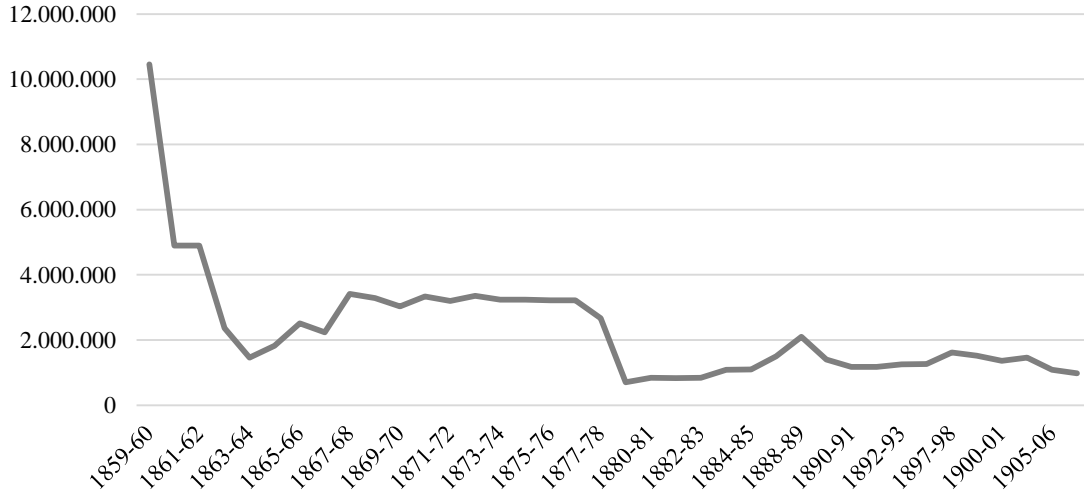
²⁶ Bkz. Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI ncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ve ekonominin hukuki ve mali esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın No: 4302.

vazgeçilmesi istenmiştir. Bu durum Belgrad muhafızı ve kadısı tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. İstanbul'dan verilen kararda, bu istek yerinde görülerek, defterdar ile Belgrad muhafızlığı bu konuda hakkında bilgilendirilmiştir.

Sudi (2008, s. 172-173), alınan bu karar neticesine dayanarak, hıızır vergisinin Osmanlı maliyesinde önem atfedilmeyen bir vergi olarak ön plana çıktığını ifade etmektedir. Bu manada söz konusu verginin mali öneminden ziyade gayrimüslimlerin haklarına bir saygı göstergesi olarak yürürlüğe sokulduğu ve her ne kadar Müslümanlara yasak olsa da gayrimüslimlerin tükettiği malların kullanımına müsaade edildiği ve doğal olarak da bu malların vergilendirildiği gözlemlenmiştir. Bu değerlendirmenin bir göstergesi olarak; Osmanlı idaresi, yukarıdaki örnekte sunulduğu üzere, hıızır vergisi mükelleflerinden gelen istek ve şikayetleri dikkate alarak söz konusu verginin tahsiline ara vermiştir.

Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerek hıızırın bir defada çok yavru vermesinden ve bakımının oldukça masrafsız olmasından gerekse bu hayvana sahip kişilerce bilhassa derisinden önemli düzeyde istifade edilmesinden ötürü söz konusu vergiye yeniden başvurulduğu bilinmektedir. Özellikle bu vergiye Tanzimat döneminde rastlanmakla birlikte, Sudi (2008, s. 173), ilgili verginin hemen hemen her bölgede farklı miktarlarda tahsil edildiğinin altını çizmektedir (Sayın, 1999, s. 32).²⁷ Ancak 1856 yılından itibaren yürürlüğe sokulan ıslahat faaliyetleri kapsamında bu vergide de düzenlemeye gidilerek bu farklılaşmaya son verilmek istenmiştir. Böylece hıızırın adedinden 10 kuruş vergi alınmasına ve 3 aydan küçük olan yavruların ise bu vergiden muaf tutulmasına karar verilmiştir. Ancak vergi mükellefleri bu miktarın yüksekliğinden şikâyet etmişlerdir. Dahası bazı bölgelerde bu vergiyi ödememek adına söz konusu hayvanların itlaf edilmesine bile girişilmiştir. Cereyan eden bu olaylar neticesinde 1857 yılında hıızır vergisi ilk olarak 7 kuruşa, 1862 yılında ise 3 kuruşa indirilmiştir (Sayın, 1999, s. 500). Yapılan bu düzenlemenin hıızır vergisi gelirleri üzerindeki etkisini Grafik 2 yardımıyla görmek mümkündür. Ayrıca hıızır vergisi gelirlerinin Osmanlı bütçelerine oranının tespiti mümkün olmakla birlikte bu oranın oldukça düşük düzeyde olacağından ötürü ilgili oransal bilgilerin sunumu çalışmada göz ardı edilmiştir.

Grafik 2. Tahsil edilen hıızır vergisi miktarları (kuruş)

Kaynak: Güran, 2011

Ancak hıızır vergisi miktarında yapılan ve yukarıda tartışılan miktarlardan farklı olarak, Karamursal (1989) hıızır vergisinin uygulanması hakkında şu bilgileri vermektedir: Bu

²⁷ Esasında bu durum sadece hıızır resmine özgü olmayıp, Osmanlı maliye sisteminde yer alan diğer vergiler hakkında da geçerlidir. Bu manada vergilendirmede bölgelerin ve vergi mükelleflerinin özel koşullarına bağlı olarak aynı verginin farklı bölgelerde farklı şekillerde (örneğin muafiyet şekillerinin ve sınırlarının farklı olması, vergi miktarının farklı bir şekilde belirlenmesi gibi) uygulanması Osmanlı maliyesine özgü bir nitelik taşımaktadır.

hayvanın çok yavrulamasından dolayı, sonraki dönemde hayvan başına 10 kuruş olacak şekilde tahsil edilmiştir. Zaman içerisinde örneğin 1862 yılında 7 kuruşa indirilmiş, son olarak 1879 yılında bu vergi 20 pare artırılmıştır (Karamursal, 1989, s. 179-180).

Yukarıda hıızır vergisinin miktarında yapılan değişikliklerden yola çıkarak, hıızır vergisi mükelleflerinin söz konusu verginin neden olduğu yük hakkında birtakım şikâyetle buldukları bilinmektedir. Bu şikâyetler hem Osmanlı arşivine hem İngiliz gazetelerine konu olmuştur. Bu manada, 1861 tarihli belgede, yukarıda da ele alındığı üzere, gayrimüslimlerin besledikleri her bir hıızırdan yapılan düzenleme neticesinde alınan 10 kuruşluk verginin ağır olmasından ötürü bu kişiler şikâyetle bulunmuşlardır. Diğer yandan bu vergi yükünden ötürü vergi tahsilinde de sorunların yaşanması gündeme gelmiş ve netice itibarıyla hayvan sayısının iki sene içerisinde yarı yarıya azaldığı ve bunun devamı halinde maliye gelirlerinin zarar göreceği tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu şikâyetler ve gelir kaynağının azalması veya yok olması tehlikesi dikkate alınarak hıızır vergisinde tadil ve islah teşebbüsünde bulunmuş ve bu çerçevede verginin yarıya indirilerek hayvan başına beş kuruş alınması Meclisi Mahsusu Vükela'da kararlaştırılmış ve iradeyi seniyye kapsamında onaylanmıştır. Böylece vergide yapılan tenzilat ve düzenleme, ilgili yerlere bildirilmesi amacıyla Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir.²⁸

Hıızır vergisinin ağırlığı konusunda benzer bir şikâyet 1862 tarihli The Morning Post Gazetesi'ne de konu olmuş ve gazete, 3 aylık hıızırların üzerine vergi yüklenmesinin hıızır üretimini olumsuz etkilemesinden dolayı bu verginin vergi mükelleflerini zor bir duruma soktuğuna ve bu yönde mükelleflerin şikâyetle bulduklarına dair bir haber sunmuştur.²⁹ Örneğin, yukarıda hıızır yetiştirilmesinin koyuna nispeten daha masrafsız olduğu ve besleyenlere daha çok fayda sağladığı görüşünün aksine, bu hayvanın koyun ile kıyaslandığında koyun sahiplerinin koyunlarının sütünden ve yününden istifade ettikleri ancak hıızır için böyle bir faydalanmanın olmadığı dile getirilmiştir. Dahası hıızırların satılacak aşamaya gelinceye kadar sürekli masrafa neden olmasından dolayı bu verginin indirilmesi istenmiştir.³⁰

Benzer şikâyetleri farklı bölgelerde de görmek mümkündür. Örneğin, Niş mutasarrıfı tarafından Meclis-i Valaya gönderilen yazıda, Dubniçe kazası halkının hem hıızır vergisi hem gümrük vergisi ödediklerinden, bu durumun kendilerini zor bir duruma yittiği ifade edilmiştir. Bu nedenle yöre ahali tarafından hıızırlardan serçin ve dercin resmi alındıktan sonra üzerine gümrük vergisinin tahsil edilip edilmemesi konusu sorulmuştur. Meclis-i Vala, bu konu hakkında bilgi almak maksadıyla Maliye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir.³¹

Şikâyete konu olan bir diğer durum ise vergi tahsilinde görevli olan mültezimlere ilişkindir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, hıızır vergisi iltizam yoluyla tahsil edilmiştir. Örneğin 1860 yılın Prizrin hıızır vergisi, mültezim Ahmed Rasim, Gastovarki ve Emin Ağa³² ile müştereken iltizam edilmiştir.³³ Aynı şekilde 1861 yılı Üsküp Sancağı hıızır vergisini Yevanco isimli Filibeli tüccar deruhte etmiştir.³⁴ İskodra mutasarrıflığından Maliye Nezaretine

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. Mkt. Mhm), 235/15. Bu konu hakkındaki diğer belgeler için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Um), 499/73; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Um), 509/84; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Um), 507/28.

²⁹ The Morning Post (London, England), Wednesday, March 19, 1862; pg. 4; Issue 27534. British Library Newspapers, Part II: 1800-1900.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Um), 499/74.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Nzd), 82/62.

³² Hıızır vergisinin tahsili esnasında Müslüman kişilerin görev almaları oldukça ilginçtir. Çünkü yukarıda da ele alındığı üzere hıızır vergisinin meşruiyetinin tartışıldığı bir yerde hıızır vergisinin Müslümanlarca (gerek devlet görevlisi vasfıyla gerekse şahsi kazanç maksadıyla olsun) tahsili oldukça dikkat çekicidir. Müslümanların hıızır vergisini topladıklarına ilişkin örnekleri aşağıda yer alan arşiv belgelerinde de görmek mümkündür. Ancak bu husus hakkında ne Osmanlı arşivlerinde ne de diğer kaynaklarda bilgi edinilmiştir.

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Dv), 181/23.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Dv), 186/36.

gönderilen 1865 tarihli belgede Zadrime kazası canavar vergisinin tahsiline talipli bulunulduğundan hareketle söz konusu verginin ihalesinin yapılması için müsaade istenmiştir.³⁵ Bu tahsil yöntemi beraberinde mültezimler ve vergi mükellefleri arasında birtakım sorunların meydana gelmesine yol açmıştır. Örneğin, Pınarhisar kazasına tabi İnceköy karyesi ahalisinden Hristokor isimli bir kişi, hınzır vergisi mültezimi Dimitri tarafından sahip olduğu hınzırların toplamda 360 adet olarak kaydedildiğini belirtmiştir. Ancak bu hınzırlara ait verginin tahsilinde mükerreren tahsil yapıldığını ve bu durumun hem usule hem de adalete aykırı olduğundan söz konusu mükerrer ödemenin tarafına iade edilmesi maksadıyla Edirne Valisine bir arzuhal göndermiştir.³⁶

Söz konusu şikayetler yukarıda da görüldüğü üzere karşılıksız bırakılmamış ve Osmanlı idaresi ilgili sorunların giderilmesinde vergi miktarının düşürülmesi, ilgili verginin askıya alınması gibi birtakım çözümleri uygulamaya koymuştur. Bu çözümlerin bir örneğini de Vidin'de görmek mümkündür. Buna göre, Vidin Valisi'ne gönderilen telgrafta bu bölgeden toplanan hınzır vergisinin, yöre halkı tarafından büyük şikayetlere konu olmasından ötürü söz konusu vergide düzenleme yapılacağı ve verginin mutedil bir hale sokulacağı belirtilmiştir.³⁷

Yukarıda ele alınan düzenlemeler esas itibariyle ticaret maksadıyla beslenen hınzırları kapsamaktadır. Örneğin kifaf-ı nefis yani kişilerin gündelik hayatlarını sürdürmek için besledikleri hınzırlardan vergi alınmayacağı kararlaştırılmıştır.³⁸

Hınzır vergisinin miktarında ve diğer konularda yapılan yukarıdaki düzenlemeler sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür. Ancak Osmanlı idaresinin gelire şiddetli ihtiyaç duyduğu dönemlerde (bilhassa 19. yüzyılın sonlarına doğru) söz konusu verginin miktarını artırmaktan da geri durmamıştır. Özellikle ilerleyen dönemlerde bütçesel amaçlar kapsamında ilgili vergide artışlara gidildiği ifade edilmiştir. Örneğin, hınzır vergisinde meydana gelen artışlar hakkında İngiliz Gazetesi Lloyd's Weekly Newspaper, bu vergiye bütçe açıklarının kapatılması maksadıyla başvurulduğunu ileri sürmüştür.³⁹ Bütçe açığını kapatmaya yönelik olarak hınzır vergisinde yapılan bu düzenlemeler kapsamında, Osmanlı idaresi hınzır vergisine, belki de içinde bulunduğu dönemin zor koşullarından ötürü, iktisadi ve mali bir perspektiften yaklaşmaya başlamış ve söz konusu vergiden gelir elde etme gayesini ortaya koymuştur.

Sonuç

Uzun yıllar farklı kıtalarda ve bölgelerde varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, bünyesinde farklı dinlere mensup insanları barındırmıştır. Bu farklılık Osmanlı sosyal hayatı ile iktisadi ve mali sistemini önemli bir düzeyde etkilemiştir. Hınzır vergisi, bu etkileşimin bir neticesidir. Genel itibariyle Balkanlarda ikamet eden gayrimüslimlerden tahsil edilen hınzır vergisi, Osmanlı idaresinde bulunan gayrimüslimlerin besledikleri ve ticaretini yaptıkları hınzırlardan alınan bir vergidir. Bu manada söz konusu verginin tahsil edilmesinde (her ne kadar farklı görüşler bulunsun da) İmam Züfer ve İmam Ebu Yusuf ile Şeyhizade Abdurrahman tarafından ele alınan eserler yol gösterici olmuş ve söz konusu isimlerce ele alınan eserlerde gayrimüslimlerden hınzır vergisi alınabileceği ifade edilmiştir.

Literatürde Osmanlı idaresinin sadece gayrimüslimlerce beslenen ve ticareti yapılan hınzırlardan vergi alındığı bilinmektedir. Ancak yukarıda ele alındığı üzere, hınzır vergisinden farklı olarak, Osmanlı maliye sisteminde hınzır üzerinden alınan farklı vergilerinde bulunduğu müşahede edilmiştir. Bu vergileri resm-i bojik, hınzır bac resmi, resm-i bellut, resm-i otlak ve serçin resmi şeklinde sıralamak mümkündür. Bu vergilerden ilk üçü doğrudan hınzır üzerinden

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. Mkt. Mhm), 329/11.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubi Kalemi Deâvi Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Dv), 186/15.

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Um), 487/70.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. Mkt. Nzd), 380/52.

³⁹ Lloyd's Weekly Newspaper (London, England), Sunday, December 25, 1887; Issue 2353. British Library Newspapers, Part I: 1800-1900.

alınan vergiler için kullanılmış iken; resm-i otlak ve serçin resmi Müslümanlar tarafından beslenen hayvanlardan alınan vergiler için de kullanılmıştır.

Gayrimüslimlerden tahsil edilen hınzır vergisi miktarı zamana ve bölgelere göre değişiklik arz etmiş ve belirli bir yaşın (örneğin bir yaş) veya ayın (örneğin üç ay) altında olan hınzırlar ilgili vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca hınzırın adedinden alınan bu vergiye ilişkin vergi mükelleflerinin bazı dönemlerde birtakım şikâyette buldukları da tespit edilmiştir. Örneğin vergi yükü bağlamında, hınzır vergisinin ağır bir yük yüklediği şikâyetleri ileri sürülmüştür. Mükelleflerce şikâyete konu olan bir diğer konu ise hınzır vergisi ile birlikte gümrük vergisi gibi birtakım vergilerin de ödendiği ve bu durumun mükellefleri zor duruma soktuğundan ilgili vergilerden bazılarının tahsil edilmemesi istenmiştir. Bu manada örneğin vergi mükellefleri hınzır vergisi ile birlikte gümrük vergisi gibi başka vergileri de ödediklerini ileri sürerek özellikle gümrük vergilerinden muaf tutulmayı dile getirmişlerdir. Söz konusu şikâyetleri dikkate alan Osmanlı idaresi ya vergi miktarında düşüştürme gitmiş ya da ilgili verginin belirli bir süre uygulanmamasına karar vermiştir.

Osmanlı idaresi söz konusu şikâyetleri ve istekleri dikkate almış ve hınzır vergisi mükellefleri lehine düzenlemelere gitmiştir: Kifaf-ı nefis yani gayrimüslimlerin kendi tüketimleri için besledikleri hınzırların vergilendirilmemesi ve ilgili vergiden muaf olma sınırında gelen şikâyetler üzerinde değişiklikler yapılması. Diğer yandan, Harrison (1880) tarafından da ileri sürüldüğü üzere, söz konusu vergi Osmanlı maliyesine gelir sağlama fonksiyonundan ziyade sembolik bir anlam taşımıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı idaresinin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar neticesinde bilhassa bütçe açıklarını (kısmi bir katkı da olsa) kapatmaya yönelik olarak ilgili vergide artışlara gittiğini müşahade etmekteyiz. Hınzır vergisinde meydana gelen bu artışlar, hınzır vergisinin sembolik bir mana dışına çıkarak –Osmanlı'nın son dönemlerinde– iktisadi ve mali kaygılar çerçevesinde ele alındığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI uncu asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ve ekonominin hukuki ve mali esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın No: 4302.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye (C. ML), 250/10348.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalem (DH. MKT), 641/36; 1654/84; 1804/91.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS), 117/11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye- Paris Sefareti Belgeleri (HR. SFR. 04), 762/106; 487/58; 278/16.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Perakende Evrakı- Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM), 37/80; 51/55.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. DV), 181/23; 186/36; 186/15.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. NZD), 82/62; 380/52.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. UM), 499/73; 499/74; 509/84; 487/70; 507/28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 235/15; 329/11.

- Bilmen, Ö. N. (1992). *Kur'anı Kerim'in Türkçe meali alisi ve tefsiri*. İstanbul: Kahraman Yayıncılık.
- Düstur, I. Tertip, Cilt 4, s. 409-410, *Dersaadet'te ağnam resminin istihsaline dair 20 nisan 93 tarihli karar-ı aliyi mübeyyin ilmuhaber sureti*. 18 Rebiyülahir 1294, 20 Nisan 1293, 2 Mayıs 1877.
- Düzenli, P. (2015). *Gayrimüslimlere dair fetvalar*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- el-Hanefi, A. S. el-Kasani (2010). *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. Beyrut.
- el-Kari, Ali (y.y.). *Fethu babi'l-'inaye*. Beyrut: Lübnan.
- en-Nehanevi, Z. A. O. (2001). *İ'la'ü 's-sünen*. Beyrut: Lübnan.
- Foreign Office (FO) 881/4084: Report by Mr. E. F. Harrison on the Finances of Turkey, London: The National Archives 1880.
- Gözübenli, H. B. (1997). Hâkim eş-Şehid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 195-196.
- Güran, T. (2011). *Osmanlı mali istatistikleri bütçeler 1841-1918*. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Has, Ş. S. (2006). Mülteka'l-ebhur. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 549-552.
- İbn Abidin (2003). *Reddü'l-muhtâr*. Beyrut: Daru Kutubi İlmiye.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya, E. S. (2013), Zahirü'r rivaye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 101-102.
- Kemal, N. (1872). Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz. *İbret*, 60, 1-4.
- Lloyd's Weekly Newspaper (London, England), Sunday, December 25, 1887; Issue 2353. British Library Newspapers, Part I: 1800-1900.)
- Özel, A. (1989). Ali el-Kari. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 403-405.
- Özel, A. (1999). İbn Abidin, Muhammed Emin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 292-293.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sayın, A. V. (1999). *Tekalifi kavaidi (Osmanlı vergi sistemi)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Sayın, A. V. (2000). *Tarih-i mali kuruluşundan Kanuni döneminin sonuna kadar Osmanlı maliye tarihi (1299-1566)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Sifil, E. (2000). İ'la'ü 's-sünen. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 78.
- Sudi, S. (2008). *Osmanlı vergi düzeni (defter-i muktesid)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şeyhizade, A. (1998), *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Beyrut: Lübnan.
- The Morning Post (London, England), Wednesday, March 19, 1862; pg. 4; Issue 27534. British Library Newspapers, Part II: 1800-1900.
- Ünal, H. (1992). Bedâ'i'u's-şanâ'i'. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 294.

Yeşilyurt, Ş. (2017). The practice of pig tax in Ottoman Empire. Adnan Gerçek ve Özhan Çetinkaya (ed.), *32nd International Public Finance Conference Book* içinde (ss. 206-208). Bursa: Ekin Kitapevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’de Borsa, Döviz Kuru, CDS Primi ve VIX Endeksi İlişkisinin Ampirik Analizi

Empirical Analysis of the Relationship of Stock Market, Exchange Rate, CDS Spreads and VIX Index in Turkey

Araş. Gör. Şevket PAZARCI¹, Araş. Gör. Asım KAR², Araş. Gör. Emre KILIÇ³, Dr.
Öğr. Üyesi Alican UMUT⁴

Öz

Küresel entegrasyon süreçlerinin hız kazanmasıyla yaşanan krizlerin yapısındaki ortak noktanın genel olarak ülke risk primindeki artışlar veya büyük açık ekonomilerde ortaya çıkan oynaklıkların olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de borsa endeksi, döviz kuru, risk primi (CDS) ve korku endeksi (VIX) arasındaki ilişkileri incelemektir. Bunun için ARDL sınır testinden yararlanılmıştır. Analiz dönemi olarak hem veri bulunabilirliği açısından hem de Türkiye ekonomisi için yapısal bir dönüm noktası olan Şubat 2001 sonrası dönem kullanılmıştır. Literatürden farklı olarak hem ülke risk primini temsil eden CDS primi, hem de yurtdışı risk alma iştahını ve dolayısıyla yurtdışı konjonktürü yansıtan VIX endeksi aynı modelde kullanılmıştır. Bu şekilde CDS ve VIX göstergelerinin aynı modelde kullanılması sonucunda borsa endeksi üzerindeki etkilerinin aynı düzeyde olup olmadığı sorusuna ışık tutulmaya çalışılmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre Türkiye’de borsa endeksini döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi etkilemektedir. Küresel piyasalara entegre bir ülke olan Türkiye’de bu sonuçun beklentiler dahilinde düşünülmektedir. Yani döviz kuru, ülke risk primi ve yurtdışı risk alma iştahında meydana gelen değişimlerin borsa hareketleri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Sonuçlarımız, küresel risk alma iştahını temsilen VIX endeksine kıyasla ülke riskini temsil eden CDS priminin BİST 100 için önemli bir gösterge olduğunu göstermektedir. Bu durumda hisse senedi piyasalarında incelenen değişkenlerin önemini öne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Borsa, döviz kuru, CDS, VIX

Makale Türü: Araştırma

Abstract

With the acceleration of global integration processes, it is seen that the common point in the structure of the crises is, in general, the increases in the country's risk premium and the volatility in large open economies. The aim of this study is to examine the relationships between stock market index, exchange rate, risk premium (CDS) and fear index (VIX) in Turkey. To this end, ARDL test was used. The period after February 2001, which is a structural turning point for the Turkish economy as well as for data availability, was used as the analysis period. Unlike the literature, both the CDS premium, which represents the country risk premium, and the VIX index, which reflects the foreign risk appetite and thus the foreign conjuncture, are used in the same model. In this way, it has been tried to shed light on the question of whether the effects on the stock market index are at the same level as a result of using the CDS and VIX indicators in the same model. Based on the findings, the exchange rate, CDS premium and VIX index affect the stock market index in Turkey. It can be said that this result is within expectations in Turkey, which is a country integrated with global markets. In other words, changes in exchange rate, country risk premium and external risk appetite affect stock market movements. Our results show that the

¹Niğantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, sevket.pazarci@nisantasi.edu.tr

²Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, asimk@pau.edu.tr

³Niğantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, emre.kilic@nisantasi.edu.tr

⁴Niğantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, alican.umut@nisantasi.edu.tr

CDS premium, which represents the country risk, is an important indicator for the BIST 100 compared to the VIX index, which represents the global risk appetite. In this case, it highlights the importance of the variables examined in the stock markets.

Keywords: Stock market, exchange rate, CDS, VIX

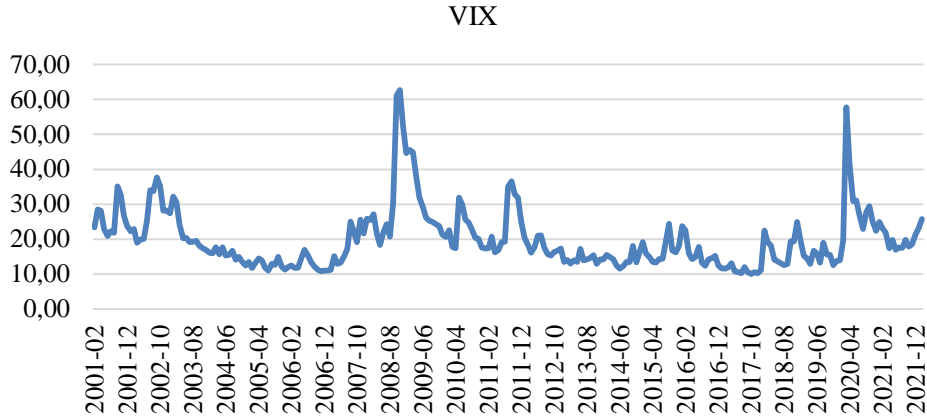
Paper Type: Research

Giriş

Küreselleşme ile birlikte artan finansal entegrasyon sonucunda sermayenin uluslararası finansal piyasalardaki dolaşımı ülke ekonomileri için birçok etkiyi beraberinde getirmektedir. Dünyanın herhangi bir ekonomisinde çıkan bir kriz, finansal entegrasyon sebebiyle dünyadaki başka ülkeleri de etkileyebilmektedir. 1994 Meksika, 1997 Asya, 1998 Rusya ve 2008 Küresel Finans krizleri küreselleşmenin etkisini gösteren örnekler arasında yer almaktadır. Son otuz yıldaki krizler genel olarak incelendiğinde, krizlerin ortak noktasının ülke risk primindeki artışlar veya büyük açık ekonomilerde yaşanan oynaklıklardır. Risk ve oynaklık göstergeleri, hisse senedi piyasası yatırımcıları tarafından yakından takip edilmektedir.

Sermayenin 1980’li yıllardan bu yana sınır ötesi serbest dolaşımı ile küresel sermaye akımlarındaki hareketlerin izlenmesi önemli hale gelmiştir. Özellikle tasarruf açığı olan gelişmekte olan piyasalar için küresel sermaye akımlarının önemi her geçen gün artmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri finansal piyasalarının gelişmesi ve derinleşmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. Yatırımcılar çeşitli ülkelerdeki para ve sermaye piyasası araçlarına düşük risk, yüksek kazanç getirecek şekilde yatırımlarını yapmaktadırlar. Yurtdışından sermaye çekecek ülkelerin borçlarının geri ödeme kapasitesinin yüksek olması, borçların geri ödenmeme riskinin düşük olması yatırımcılar için önemli olmaktadır. Ülke risk algısındaki hareketler uluslararası sermaye akımlarının seyrini belirlemektedir.

Şekil 1. VIX endeksi

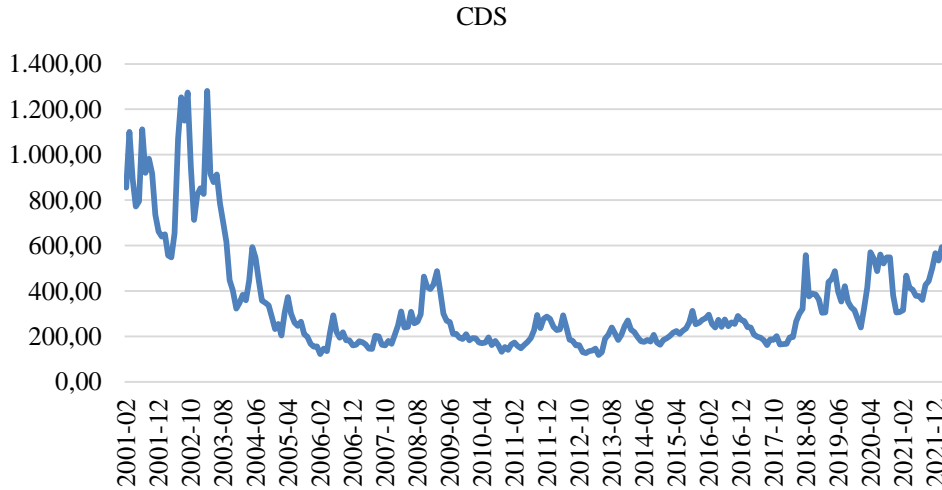

Küresel finans piyasalarında oluşan oynaklığın önemli bir göstergesi olarak görülen VIX endeksi, Standard & Poor's 500 (S&P500) endeksindeki dalgalanmayı göstermektedir. 1993 yılından beri hesaplanmakta olan, S&P500 endeksinden yola çıkılarak 30 günlük (22 işlem günü) oynaklık beklentisi Volatilite Endeksi (VIX) adı altında piyasalardaki risk algısını ölçülmektedir. Bir diğer ifadeyle VIX endeksi, piyasadaki risk alma iştahının seyrini göstermektedir. Endekste, 20 ve altındaki değerlerde risk alma iştahının yüksek; 30 ve üstü değerler risk alma iştahının düşük olduğu durumu ifade etmektedir. VIX Endeksi, Amerikan ekonomisi için önemli bir gösterge olmasının yanında, gelişmiş piyasalardan etkilenme potansiyeli hayli yüksek olan özellikle yükselen piyasalar için de önemli bir göstergedir. Birçok kurum ve kuruluş raporlarında VIX Endeksi'ne yer vererek politika veya yatırım kararlarında küresel finansal piyasalardaki belirsizliği dikkate almaktadırlar (Öner vd., 2018; Sarıtaş ve Nazlıoğlu, 2019). VIX Endeksi'nin 2009-2021 dönemleri arasındaki seyrini Şekil 1'de

gösterilmektedir. 2008 Küresel Finansal Kriz sonrası dönemde VIX Endeksi en yüksek değerini Kasım 2008 döneminde görmüş ve 62,67 baz puan seviyesine kadar yükselmiştir. Bu dönemde, finansal piyasalarda oluşan risk algısının arttığına ve dolayısıyla risk alma iştahının azalması şeklinde yorumlamak mümkündür. Böyle bir tablo karşısında gelişmekte olan piyasalarda etkilenecek döviz ve hisse senedi piyasaları gibi yurtdışı konjonktürden etkilenen piyasalarda da önemli hareketlerin görülmesine neden olmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişim sonucunda finansal piyasalarda işlemler sınır ötesi boyutlara ulaşmıştır. Finansal piyasaların gelişmesi ve derinleşmesi, sermaye akımlarına gün içerisinde hızlı ve esnek hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Finansal piyasalardaki entegrasyon sonucunda sermaye, risksiz piyasa ile riskli piyasa arasında tercih yaparak getiri arayışında bulunmaktadır. Riskli piyasalarda işlem yapan yatırımcılar için koruma mekanizmaları geliştirilerek yatırımcılara sunulmuştur. Farklı piyasalara yatırım yapacak iktisadi karar birimleri, yatırım yapacakları ülke hakkındaki birçok göstereyi analiz ederek yatırım kararı vermektedirler. Baktıkları göstergelerin içerisinde yer alan önemli bir gösterge olan ve ülke risk primini temsil eden Kredi Temerrüt Takasları (Credit Default Swap, CDS), yatırımcıların karşılaşılabilecek ödenmeme riskini ifade etmektedir. CDS'ler, finansal varlıklardaki kredi riskinden korunmak için yapılan finansal sözleşmelerdir. Bir ülkede borçların ödenmeme olasılığı yüksekse risk primi artacak ve borçlanmak artık daha maliyetli hale gelecektir. CDS primleri piyasada oluşan ülke risk algısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özetle CDS, borçların geri ödenmeme riskine karşı yapılan bir sigortalama işlevidir. CDS, yatırımcıların o ülkeye bakışını gösteren önemli göstergelerden biridir. (Şahin ve Özkan, 2018; Akgüneş, 2021; Demir ve Dinç, 2021). Şekil 2'de Türkiye'nin 5 yıllık USD cinsinden risk primini göstermektedir. 2001 krizinden sonraki süreçten sonra düşüş eğilimi gösteren ülke risk primi, 2018 yılının Ağustos ayında yaşanan kur şoku sonrası artışların yaşandığı gözlemlenmektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin 5 yıllık CDS primi

Ampirik literatürde birçok çalışmada risk primi ile borsalar arasındaki etkileşim incelenmiştir (Fung vd., 2008; Ratner ve Chin, 2013; Foncesa ve Gottschalk, 2018). Döviz kurları da önemli bir değişken olarak görülmüş ve bu üç değişken arasındaki karşılıklı ilişkiler inceleme konusu olmuştur. Ülkelerin kredi riskindeki artışa bağlı olarak ulusal para birimleri, diğer ülke para birimlerine karşı değer kaybetmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye ekonomisi için 2001:02-2022:02 döneminde aylık veriler doğrultusunda CDS, VIX, döviz kuru ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın bu amacı doğrultusunda zaman serisi yöntemlerinden olan ARDL sınır testi yaklaşımından yararlanılmıştır. Çalışma buradan itibaren şu şekilde devam etmektedir: birinci bölümde gelişmekte olan piyasalara yönelik yapılmış olan çalışmaların yer aldığı ampirik

literatüre yer verilecektir. İkinci bölümde çalışmada yer alan veri seti ve modele yer verilmiş, ardından üçüncü bölümde ekonometrik yöntem tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde ise ampirik analiz sonucunda elde edilen bulgular ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise analizde ulaşılan ampirik kanıtlar yorumlanarak, Türkiye ekonomisi için genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Ampirik Literatür

Bu çalışmanın sınırları kapsamında borsa endeksi ya da hisse senedi piyasası ve döviz kuru değişkenlerinin, öncelikle ülkelerin kendi risk düzeylerini temsilen kredi temerrüt swapları (CDS) değişkeniyle ilişkisinin incelendiği çalışmalara yönelik ve sonrasında uluslararası risk düzeyini temsilen VIX (Volatility Index) korku endeksi değişkeniyle ilişkisinin araştırıldığı çalışmalara dair literatür taraması yapılmıştır. Bu minvalde konuyla ilgili hem uluslararası hem de Türkiye üzerine literatür taramasında çeşitli ekonometrik yöntemlerle yapılan birçok ampirik çalışmaya ulaşılmıştır. Ayrıca, bu çalışmaların bir kısmında ilgili değişkenlerin yanına farklı finansal ve makroekonomik göstergelerinde eklenilerek ilişkilerin genişletilmiş boyutunun da analiz edildiği görülmüştür.

Analizde kullanılan borsa endeksi/hisse senedi piyasası ve döviz kuru değişkenleri ile ülkelerin kendi risk düzeylerini temsilen CDS primleri arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalara Tablo 1’deki Panel A’da gösterilmektedir. ABD için: Fung vd. (2008), ABD borsa endeksi ve CDS arasında volatilité bakımından çift yönlü bir ilişkinin var olduğu bulgusuna; Ratner ve Chiu (2013), ABD borsasının volatilitésinin yükseldiği zamanlarda ve finansal kriz dönemlerinde CDS’in güvenilir bir koruma sağladığı sonucuna varmışlardır. Asandului vd. (2015), 5 Doğu Avrupa ülkesi için yaptıkları analiz sonucunda CDS primlerinin borsalardaki fiyatlamayı finansal krizlerin öncesinde ve akabinde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Başarır ve Ketan (2016), JP Morgan EMBI endeksindeki 12 gelişmekte olan ülke için yaptıkları analizde CDS primi ve hisse senetleri arasındaki nedenselliğin karşılıklı olduğunu tespit etmişlerdir. Foncesa ve Gottschalk (2018), Asya-Pasifik Bölgesi’nin 4 ülkesi (Avustralya, Japonya, Kore ve Hong-Kong) için yaptıkları çalışmada CDS primlerinin, pay senedi getirileriyle oynaklığı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye ekonomisi özelinde: Acaravcı ve Karaömer (2017), BİST100 ve CDS arasında herhangi bir nedensellik bulgusunun olmadığını; Bektur ve Malcıoğlu (2017), CDS’ten BİST100’e doğru bir nedensellik olduğunu; Şahin ve Özkan (2018), BİST100 ve CDS primleri arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğunu ancak BİST100 ile döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını; Münyas (2018), BİST100 ve CDS arasındaki ilişkinin zıt yönde olduğunu ve CDS priminin dolar ve tahvil faiziyle arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu; Topaloğlu ve Ege (2020), CDS’ten BİST100 getirisine doğru bir nedenselliğin bulunduğunu; Akgüneş (2021), BİSTBANKA’nın BİSTTÜM, CDS primleri, tahvil faizlerinin granger nedeni olduğunu ve BİSTTÜM ile döviz kurları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu; değişkenler arasında rejim kırılmalı bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu tespit eden Demir ve Dinç (2021), BİST100 ile CDS priminden döviz kuruna tek yönde bir nedenselliğin olduğunu; Senol (2021) ise BİST100 & döviz kuru, faiz & döviz kuru ve CDS & faiz oranı arasında birbirlerine doğru oynaklık yayılımının olduğunu ve CDS’ten faiz oranına yönelik bir oynaklık yayılımının bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Tablo 1’in Panel B’sinde ise analizde kullanılan borsa endeksi/hisse senedi piyasası ve döviz kuru değişkenleri ile uluslararası risk düzeyini temsilen VIX (Volatility Index) korku endeksi arasındaki bağlantıyı ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’de dahil olmak üzere, 15 gelişmekte olan ülke için yaptıkları analizden elde edilen bulgularda Korkmaz ve Çevik (2009), 11 tane gelişmekte olan ülke için VIX endeksinin hisse senedi fiyatlarını etkilediğini saptamışlardır. Bagchi (2012), ise Hindistan özelinde portföy getirileri ve VIX arasındaki ilişkinin pozitif olduğu bulgusuna rastlamıştır. ABD ve BRIC ülkeleri için yaptıkları analizde: Sarwar (2012), pay senedi getirileri ve VIX’in ters yönde güçlü asimetrik bir ilişkisinin bulunduğunu; Neffelli & Resta (2018) ise 2008 finansal krizi döneminde VIX endeksinin

yükseldiğini ve ilgili ülkelerin pay senedi piyasalarının VIX endeksinden etkilendiğini tespit etmişler. Tsai (2014), 5 gelişmiş ülke (ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve Japonya) için yaptığı analizde VIX korku endeksinin, ABD borsasının diğer ülkelerin borsaları üzerine yayılması ile önemli ölçüde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Türkiye'nin de aralarında olduğu 23 gelişmekte olan ülke için Basher ve Sadorsky (2016), yaptıkları analizde hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatlarının arasında pozitif kaldıraç etkisinin bulunduğunu ve bu ülkelerde pay senetlerinden kaynaklı risklerden korunabilmek için optimal işlemin petrole gerçekleştirilebileceğini tespit etmişler. Ayrıca hedge oranlarına göre, borsa fiyatlarındaki yükselişe karşın altına yapılacak yatırımın daha iyi bir koruma sağladığını ifade etmişler. Öner vd. (2018), aralarında Türkiye'de olmak üzere 10 gelişmekte olan ülke kapsamında yaptıkları analizde Arjantin Merval Endeksi haricinde, incelenen diğer ülkelerde VIX ve pay senedi piyasaları ilişkisinin en az bir tane kısa ve/veya uzun dönemli gerçekleştiği bulgusuna varmışlardır. Türkiye ekonomisi için: Sadeghzadeh (2018), psikolojik faktörleri dikkate alarak yaptığı analiz sonucunda BİST100 ile VIX'ten tüketici güven endeksine yönelik bir nedenselliğin olduğunu; Akdağ (2019), VIX korku endeksi ve diğer göstergeler arasında eşbütünleşmenin bulunduğunu, ayrıca VIX endeksindeki değişimin tahvil gösterge faiz oranı dışındaki bütün değişkenlerdeki değişimin granger nedeni olduğunu; Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019), VIX şokuna BİST100'ün negatif, dolar kurunun ise pozitif tepki gösterdiğini ve nedenselliğin yönünün VIX endeksinden BİST100 endeksi ile döviz kuruna doğru olduğunu; Gülhan (2020), BİST100 ile petrol fiyatları değişkenleri arasındaki nedenselliğin karşılıklı olduğunu ve VIX endeksi haricinde çalışmada ele alınan bütün değişkenlerin altın fiyatlarının granger nedeni olduğunu; Telek (2020), VIX endeksi ile portföy yatırımları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu ancak döviz kuruyla bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını; Güngör (2021), VIX, portföy yatırımları ve döviz kurunun eşbütünleşik olduğunu ve kısa vadede portföy yatırımlarını, döviz kurunun negatif yönde ve VIX korku endeksinin pozitif yönde etkilediğini; Münyas ve Bektur (2021) ise uzun dönemde VIX endeksinin dolar kuruyla arasında negatif ve anlamlı, ayrıca, Euro kuru haricindeki diğer değişkenlerle arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu tespit etmişler.

Tablo 1. Literatür taraması

KÜNYE	ÖRNEKLEM	DÖNEM	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Panel A: Ülkelerin kendi belirsizlik ve risk düzeyini temsilen CDS primlerini dikkate alan çalışmalar					
Fung vd. (2008)	ABD	2001-2007	-VAR	-ABD borsa endeksi -CDS	-Analizde, CDS ile borsa endeksi arasında volatilité bakımından çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Ratner ve Chiu (2013)	ABD	2004-2011 (Günlük)	-GARCH	-ABD hisse senedi piyasası -CDS	-Borsanın volatilitésinin yükseldiği ve finansal kriz dönemlerinde CDS'in güvenilir bir koruma sağladığı sonucu ortaya konulmuştur.
Asandului vd. (2015)	5 Doğu Avrupa Ülkesi	02.01.2004-30.04.2014 (Günlük)	-VAR -Johansen Eşbütünleşme Analizi	-Borsa endeksi -CDS	-Analiz sonucunda, CDS primlerinin borsalardaki fiyatlamayı finansal krizlerin öncesi ve akabinde etkilediği tespit edilmiştir.
Başarı ve Ketten (2016)	12 Gelişmekte Olan Ülke (JP Morgan EMBI endeksi içerisinde yer alan)	2010:01-2016:01	-Panel Eşbütünleşme -Granger Nedensellik	-Hisse senetleri -Döviz Kuru -CDS	-Analizde ele alınan ülkeler için CDS primi ve pay senetleri arasında çift yönlü nedenselliğe rastlanılmıştır.
Acaravcı ve Karaömer (2017)	Türkiye	2008:01-2017:01	-Nedensellik Testi	-BİST100 -CDS	-CDS primi ve BİST100 endeksi arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanılmamıştır.
Bektur ve Malcıoğlu (2017)	Türkiye	12.10.2000-17.02.2017 (Günlük)	-HackerHatemi-J nedensellik testi	-BİST100 -CDS	-CDS priminden BİST100'e doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığına ulaşılmıştır.

Tablo 1 (Devamı). Literatür taraması

KÜNYE	ÖRNEKLEM	DÖNEM	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Panel A: Ülkelerin kendi belirsizlik ve risk düzeyini temsilen CDS primlerini dikkate alan çalışmalar					
Şahin ve Özkan (2018)	Türkiye	2012-2017 (aylık)	-Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi	-BİST100 -Döviz Kuru -CDS	-CDS ile BİST100 arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
Münyas (2018)	Türkiye	2007-2017 (yıllık)	-Regresyon	-CDS -BİST100 -Dolar Kuru -Gösterge tahvil faiz oranı	-CDS ve BİST100 arasında negatif bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir.
Foncesa ve Gottschalk (2018)	Asya-Pasifik Bölgesi'nin 4 ülkesi (Avustralya, Japonya, Kore ve Hong-Kong)	14.09.2007- 31.12.2010 (Haftalık)	-VAR Analizi	-CDS -Pay senedi piyasaları	-CDS primlerinin, pay senedi getirileri ile oynaklığı etkilediği bulgusuna varılmıştır.
Topaloğlu ve Ege (2020)	Türkiye	2010:01- 2019:06	-Kısa ve Uzun Dönem Zaman Serisi Analizleri	-BİST100 getirisi -CDS	-CDS ve BİST100 getirisi arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. FMOLS, CCR ve DOLS'e göre iki değişken arasında negatif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, CDS priminden BİST100'e dair bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır.
Akgüneş (2021)	Türkiye	29.04.2018- 22.11.2020 (Haftalık)	-VAR	-BİSTTÜM -BİSTBANKA -Döviz kuru (dolar) -Tahvil faizi -CDS	-Analiz sonucunda BİSTBANKA'nın BİSTTÜM, CDS primleri, tahvil faizlerinin granger nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ek olarak, BİSTTÜM ile döviz kurları arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.
Demir ve Dinç (2021)	Türkiye	02.01.2015- 31.12.2020 (Günlük)	-Maki Eşbütünleşme Analizi -Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	-BİST100 -DÖVİZ KURU -CDS	-Değişkenler arasında rejim kırılmalı bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, BİST100 ve CDS'ten döviz kuruna yönelik bir nedenselliğin bulunduğu ortaya konulmuştur.
Senol (2021)	Türkiye	02.01.2010- 10.04.2020 (Günlük)	-ARCH -GARCH	-BİST100 -DÖVİZ KURU -FAİZ ORANI -CDS	-BİST100 & döviz kuru, faiz oranı & döviz kuru ve CDS primleri & faiz oranı arasındaki oynaklıkların çift yönlü olduğu; CDS'ten faiz oranına doğru tek yönlü bir oynaklık yayılımının olduğu bulgusuna rastlanılmıştır.
Panel B: Küresel finans piyasalarındaki belirsizliği ve riski temsilen VIX korku endeksini dikkate alan çalışmalar					
Korkmaz ve Çevik (2009)	15 Gelişmekte Olan Ülke (Türkiye'de dahil)	02.01.2004- 17.03.2009	-GJR-GARCH	-Hisse senedi piyasaları -VIX	-Analizden elde edilen bulgularda, 11 tane gelişmekte olan ülke için VIX endeksinin hisse senedi fiyatlarını etkilediği ortaya konulmuştur.
Bagchi (2012)	Hindistan	2007-2009 (Günlük)	-Çoklu Regresyon Yöntemi	-6 farklı portföy -VIX	-Analizde, portföy getirisi ve VIX arasındaki ilişkinin pozitif olduğu bulgusuna varılmıştır.
Sarwar (2012)	ABD ve BRIC ülkeleri	1993-2007	-Çoklu Regresyon Yöntemi	-Hisse senedi getirileri -VIX	-Analiz sonucunda, pay senedi getirileri ve VIX'in ters yönde güçlü asimetric bir ilişkinin bulunduğu belirtilmiştir.
Tsai (2014)	5 Gelişmiş Ülke (ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve Japonya)	1990:01- 2013:05	-VAR	-Borsa endeksleri -VIX	-VIX korku endeksi, ABD borsasının diğer ülkelerin borsaları üzerine yayılması ile önemli ölçüde ilişkili olduğu saptanmıştır.

Tablo 1 (Devamı). Literatür taraması

KÜNYE	ÖRNEKLEM	DÖNEM	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Panel B: Küresel finans piyasalarındaki belirsizliği ve riski temsilen VIX korku endeksini dikkate alan çalışmalar					
Basher ve Sadorsky (2016)	23 Gelişmekte Olan Ülke (Türkiye'de dahil)	04.01.2000-31.07.2014 (Günlük)	-DCC -ADCC -GO-GARCH	-Altın fiyatları -VIX -Petrol fiyatları -Tahvil fiyatları - Pay senedi fiyatları	-Analize göre, hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatlarının arasında pozitif kaldıraç etkisinin bulunduğunu ve bu ülkelerde pay senetlerinden kaynaklı risklerden korunabilmek için optimal işlemin petrole gerçekleşebileceği tespit edilmiştir. -Ayrıca hedge oranlarına göre, borsa fiyatlarındaki yükselişe karşın altına yapılacak yatırımın daha iyi bir koruma sağladığı ortaya konulmuştur.
Neffelli ve Resta (2018)	ABD ve BRIC ülkeleri	03.01.2007-01.02.2018 (2008 Krizi öncesi, dönemi ve sonrası)	-GMM	-Borsa endeksi -VIX	-Analizde elde edilen bulgular 2008 finansal krizi döneminde VIX endeksi yükseldiğini ve ilgili ülkelerin pay senedi piyasalarının VIX endeksinden etkilendiğini ortaya koymuştur.
Öner vd. (2018)	10 Gelişmekte Olan Ülke (Türkiye'de dahil)	23.10.2006-10.05.2017 (Günlük)	-Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi -Granger Nedensellik Testi -VECM	-Pay senedi piyasaları -VIX	-Yapılan analizlerde Arjantin Merval Endeksi haricinde, incelenen diğer ülkelerde VIX ve pay senedi piyasaları ilişkisinin en az bir tane kısa ve/veya uzun dönemli gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmıştır.
Sadeghzadeh (2018)	Türkiye	2004:01-2018:04	-Nedensellik Testi	-BİST100 -VIX -Tüketici Güven Endeksi	-Psikolojik faktörler dikkate alınarak yapılan analiz sonucunda, BİST100 ile VIX'ten tüketici güven endeksine bir nedenselliğin olduğu belirtilmiştir.
Akdağ (2019)	Türkiye	04.01.2010-12.04.2018 (Günlük) 2007:01-2018:09 03.01.2010-30.11.2018 (Haftalık)	-Nedensellik Analizi -Eşbütünleşme Analizi	-BİST100 -VIX -Döviz kuru -Tüketici güven endeksi -Tahvil gösterge faiz oranı -Sanayi üretim endeksi -Reel kesim güven endeksi -Satın alma yöneticileri endeksi -Risk iştahı endeksi	-Analiz sonucuna göre, VIX ve diğer göstergelerin uzun dönemde ilişkisinin olduğu ifade edilmiştir. -Analizde elde edilen bulgular, VIX endeksindeki değişimin tahvil gösterge faiz oranı dışındaki bütün değişkenlerdeki değişimin granger nedeni olduğunu göstermiştir.
Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019)	Türkiye	02.01.2009-12.11.2018 (İş günü)	-VAR	-BİST100 -VIX -Dolar kuru	-Etki-tepki analiz sonuçlarına göre, VIX şokuna BİST100 negatif, dolar kuru ise pozitif tepki göstermiştir. Ayrıca nedenselliğin yönünün VIX endeksinden BİST100 endeksi ile döviz kuruna doğru olduğu ifade edilmiştir.
Gülhan (2020)	Türkiye	13.12.2015-12.01.2019 (Haftalık)	-VAR	-BİST100 -VIX -Altın fiyatları -Petrol fiyatları -Döviz kuru	-Analiz sonucunda, BİST100 ile petrol fiyatları değişkenleri arasındaki nedenselliğin karşılıklı olduğunu ve VIX endeksi haricinde çalışmada ele alınan bütün değişkenlerin altın fiyatlarının granger nedeni olduğu belirtilmiştir.

Tablo 1 (Devamı). Literatür taraması

KÜNYE	ÖRNEKLEM	DÖNEM	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Panel B: Küresel finans piyasalarındaki belirsizliği ve riski temsilen VIX korku endeksini dikkate alan çalışmalar					
Telek (2020)	Türkiye	2004:01-2019:04	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	-Portföy yatırımları -VIX -Döviz kuru	-Analiz sonucunda VIX endeksi ile portföy yatırımları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ancak döviz kuruyla bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Güngör (2021)	Türkiye	2009:01-2021:10	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	-Portföy yatırımları -VIX -Döviz Kuru	-Analiz sonucuna göre, VIX, portföy yatırımları ve döviz kuru arasında eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde portföy yatırımlarını, döviz kuru negatif yönde; VIX korku endeksinin ise pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Münyas ve Bektur (2021)	Türkiye	03.01.2005-31.12.2019 (Günlük)	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	-BİST100 -CDS -VIX -Altın -Dolar kuru -Euro kuru	-Yaptıkları analizde, uzun dönemde VIX endeksinin dolar kuruyla arasında negatif ve anlamlı; Euro kuru haricindeki diğer değişkenlerle arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna varılmıştır.

2. Veri Seti ve Model

2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Analizde 2002:01-2022:02 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Model kurulurken verilerin doğal logaritmaları alınarak analizde logaritmik formları kullanılmıştır. Analizler Eviews-12 paket programı aracılığı ile yapılmış olup analizde kullanılan verilere ilişkin açıklamalar ve elde edilen kaynaklar Tablo 2’de listelenmiştir.

Tablo 2. Değişkenler ve tanımlamalar

Değişken	Tanım	Kaynak
BİST100	Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi kapanış fiyatlarını ifade etmektedir.	TCMB EVDS
KUR	Dolar/TL satış kurunu ifade etmektedir.	TCMB EVDS
CDS	Türkiye’ye ilişkin CDS (credit default swap) primlerini ifade etmektedir.	https://tr.investing.com
VIX	VIX (volatility index) endeksini ifade etmektedir.	fred.stlouisfed.org/series/VIXCLS , March 2, 2022.

2.2. Model

Döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişki Türkiye özelinde incelendiği temel fonksiyon aşağıdaki gibidir:

$$\ln BİST100_t = f(\ln Kur_t, \ln CDS_t, \ln VIX_t) \quad (1)$$

Temel fonksiyonun doğrusal formda gösterimi ise şu şekildedir:

$$\ln BİST100_t = \alpha + bt + \varphi_1 \ln Kur_t + \varphi_2 \ln CDS_t + \varphi_3 \ln VIX_t + \mu_t \quad (2)$$

Burada α sabit terimi, bt trendi ve \ln logaritma işlemini ifade etmektedir.

3. Ekonometrik Yöntem

Döviz kuru, CDS primi, VIX endeksi ve BIST endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme yaklaşımı ile incelenecektir. Eşbütünleşme teti uygulanmadan önce serilerin

kaçıncı seviyeden durağan oldukları incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada da Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981), Philips ve Peron (PP) (1989) birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ileri sürülen ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin aynı dereceden durağan olmasını gözetmeksizin aralarında bir eşbütünlüşme ilişkisi olup olmadığını sınamaktadır. ARDL yönteminin kullanılabilmesi için değişkenlerin ikinci dereceden $I(2)$ durağan olmaması koşulu aranmakta ancak düzey $I(0)$ veya birinci farkta $I(1)$ bileşimlerinin durağan olmaları durumunda uygulanabilmektedir (Pesaran vd., 2001: 290). Bu nedenle ARDL sınır testine geçilmeden ön test olarak değişkenlerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını tespit edebilmek için birim kök testi yapılması uygun olmaktadır.

Dickey ve Fuller (1981), Y_t serisinin hata teriminde oluşan otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için Y_t bağımlı değişkeninin gecikmeli fark değerlerinin eşitliğin sağ tarafına ilave edildiği Augmented (genişletilmiş) Dickey-Fuller ADF birim kök testini geliştirmişlerdir. Bu durumdaki ADF regresyonu aşağıda denklem (3)'te gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \mu + \gamma t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \theta_j \Delta Y_{t-j+1} + u_t \quad (3)$$

Denklem (3)'te yer alan μ sabit terimi, t trendi, γ trend katsayısını, Y_{t-1} bağımlı değişkenin bir dönem önceki gecikme değerlerini ve u_t ise hata terimini belirtmektedir. ADF testi sonucunda hesaplanan t-testi istatistik (\hat{t}) değerleri, denklem (1)'deki ADF regresyonunun deterministik bileşenlerine göre belirlenen tablo kritik değerlerinden (\hat{t} veya MacKinnon) küçükse Y_t serisinin durağan olduğuna karar verilebilmektedir. Başka bir ifadeyle $H_0: \delta = 0$ şeklinde Y_t serisinin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotez reddedilebilmekte böylece Y_t serisinin durağan olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. ADF birim kök testi otokorelasyon sorununu parametrik yaklaşımla çözerken Philips ve Peron (1989) ise ADF testinden farklı olarak parametrik olmayan yaklaşımla çözmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da bu iki geleneksel birim kök testi kullanılarak serilerin durağanlığı konusunda karar verilecektir.

Bu çalışmada Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından önerilen uzun dönemli ilişkileri analiz etmek için sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Modelde uzun dönemli ilişkileri analiz etmek için aşağıdaki denklem (4)'de yer alan, model tahmin edilmektedir:

$$borsa = \beta_1 kur_{t-1} + \beta_2 cds_{t-1} + \beta_3 vix_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_4 kur_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_5 cds_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_6 vix_{t-i} + u_t \quad (4)$$

ARDL modelinde ilk olarak en uygun gecikme uzunluğu bulunmaktadır. Modelde kullanılan veriler aylık aylık frekansta olmasından dolayı maksimum gecikme 12 olarak verilerek Akaike Bilgi Kriterine göre uygun gecikme uzunluğu seçilmiştir. Modelde, otokorelasyon problemini kontrol etmek için Breush-Godfrey Otokorelasyon testi, değişen varyansı test etmek için ise White testinden yararlanılmıştır.

Uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için modelde, eşbütünlüşme olmadığına işaret eden boş hipotez, eşbütünlüşme olduğuna işaret eden alternatif karşısında test edilmektedir. Bu hipotezlerin sınanması için F istatistik değerleri kullanılarak Pesaran vd.'nin (2001) hesapladığı kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Bu kritik değerler $I(0)$ ve $I(1)$ şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Burada $I(0)$ alt sınırı $I(1)$ üst sınırı oluşturmaktadır. Hesaplanan F istatistiğinin üst sınırın üzerinde kalması durumunda eşbütünlüşme yoktur boş hipotezi reddedilir. Aksi durumda, yani alt sınırın altında kalması durumunda ise boş hipotez kabul edilir. Eğer test istatistiği alt ve üst sınır bandının arasında kalıyorsa bir sonuca varılamamaktadır. Özetle, F istatistik değeri üst sınırın üzerinde bir değer alıyorsa bir diğer aşamaya geçilerek uzun dönemli katsayılar yorumlanabilmektedir.

4. Ampirik Bulgular

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını inceleyebilmek için ilk olarak kullanılan değişkenlere ilişkin birim kök sınaması yapılmalıdır. Tablo 3’te ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar listelenmektedir.

Tablo 3. Birim kök analiz sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	İstatistik	Gecikme	İstatistik	Bandwidth
Seviye				
Sabitli Model				
<i>lnXU100</i>	-1.43	0	-1.39	7
<i>lnKur</i>	2.51	2	1.18	1
<i>lnCDS</i>	-2.62*	0	-2.58*	5
<i>lnVIX</i>	-4.05***	0	-3.85***	8
Sabitli ve Trendli Model				
<i>lnXU100</i>	-2.90	0	-2.80	3
<i>lnKur</i>	0.34	2	-0.07	1
<i>lnCDS</i>	-2.39	0	-2.31	5
<i>lnVIX</i>	-4.05***	0	-3.83**	7
Birinci Fark				
Sabitli Model				
<i>lnXU100</i>	-17.53***	0	-17.62***	6
<i>lnKur</i>	-12.39***	1	-11.31***	9
<i>lnCDS</i>	-15.79***	0	-16.04***	9
<i>lnVIX</i>	-15.89***	0	-18.41***	22
Sabitli ve Trendli Model				
<i>lnXU100</i>	-17.52***	0	-17.615***	6
<i>lnKur</i>	-12.81***	1	-11.74***	12
<i>lnCDS</i>	-15.88***	0	-16.40***	10
<i>lnVIX</i>	-15.87***	0	-18.56***	22

Notlar: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10’daki anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Veri setinin aylık olması nedeniyle maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş ve uygun gecikme sayısı Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde Newey West yöntemlerine göre, Bartlett Kernel tahmincisi kullanılmıştır.

Birim kök testi sonuçları incelendiğinde, modelde bağımlı değişken olan *lnXU100*’ün hem sabitli modelde hem de trendli modelde I(1) sürece sahip olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenlere ait birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise *lnVIX* değişkeni dışındaki değişkenlerin I(1) sürece sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin ise I(0) ve/veya I(1) sürece sahip olmasına izin veren ARDL eşbütünleşme testi yaklaşımının kullanılmasına karar verilmiştir. Tablo 4’de sabitli modele ilişkin, Tablo 5’de ise sabitli ve trendli modele ilişkin sonuçlar verilmektedir.

Tablo 4. ARDL (2, 0, 1, 6) tahmin sonuçları

Eşbütünleşme	F-istatistik	Anlamlılık Seviyesi	I(0) – I(1)
ARDL (2, 0, 1, 6)	8.137***	%10	2.82-3.88
		%5	3.36-4.51
		%1	4.56-5.96
Uzun dönem katsayılar	Katsayı	T-istatistik	
<i>lnKur</i>	1.129***	24.218	
<i>lnCDS</i>	-1.096***	-17.694	
<i>lnVIX</i>	0.271***	2.687	
Hata düzeltme modeli			
ECM (-1)	-0.144***	-5.741	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 ve anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 4’de ARDL (2,0,1,6) sabitli modele ait sonuçlar incelendiğinde F-istatistiğinin (8.137) tüm anlamlılık seviyelerinde üst sınırlardan (3.88, 4.51, 5.96) büyük olmasından dolayı

H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla F-istatistiği yani sınır testinin üst sınır değerlerinden büyük olması sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi olabileceği şeklinde yorum yapmak mümkün olmaktadır. Yani döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ile BIST 100 endeksi uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra modeldeki bağımsız değişkenlere ilişkin uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir. Döviz kuru ve VIX endeksinin BIST 100 endeksi üzerine etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Döviz kuru ve VIX endeksindeki %1'lik bir artış borsa endeksinde sırasıyla %1.12 ve %0.27'lik bir artışa yol açmaktadır. CDS priminin ise BIST 100 endeksi üzerine etkisinin negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. CDS primindeki %1'lik bir artış ise borsa endeksinde %1.09'luk bir düşüşe yol açmaktadır. Modele ilişkin kısa dönem hata düzeltme katsayısı (ECM (-1)) incelenmiş ve bu katsayının negatif, birden küçük ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre modelde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı görülmektedir. ECM katsayısı sayesinde uzun dönemde meydana gelen sapmaların ne kadarlık bir süre sonunda dengeye ulaşılacağı noktasında bilgi sahibi olunmaktadır. Modelde hata düzeltme katsayısı-0.144 bulunmuş ve bu durumda (1/-0.144) 6.9 dönem sonra uzun dönemli dengesine geri gelmektedir.

Tablo 5. ARDL (2, 0, 1, 6) tahmin sonuçları

Eşbütünleşme	F-istatistik	Anlamlılık Seviyesi	I(0) – I(1)
ARDL (2, 0, 1, 6)	8.217***	%10	3.58-4.60
		%5	4.20-5.32
		%1	5.62-6.90
Uzun dönem katsayılar	Katsayı	T-istatistik	
<i>lnKur</i>	0.913***	4.375	
<i>lnCDS</i>	-0.977***	-7.776	
<i>lnVIX</i>	0.220**	2.193	
Hata düzeltme modeli			
ECM (-1)	-0.167***	-5.769	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 ve anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 5’de ARDL (2,0,1,6) sabitli ve trendli modele ait sonuçlar incelendiğinde F-istatistiğinin (8.217) tüm anlamlılık seviyelerinde üst sınırlardan büyük olmasından dolayı H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ile BIST 100 endeksi uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra modeldeki bağımsız değişkenlere ilişkin uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir. Döviz kuru ve VIX endeksinin BIST 100 endeksi üzerine etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Döviz kuru ve VIX endeksindeki %1'lik bir artış borsa endeksinde sırasıyla %0.91 ve %0.22'lik bir artışa yol açmaktadır. CDS priminin ise BIST 100 endeksi üzerine etkisinin negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. CDS primindeki %1'lik bir artış ise borsa endeksinde %0.97'lik bir düşüşe yol açmaktadır.

Modele ilişkin kısa dönem hata düzeltme katsayısı (ECM (-1)) incelenmiş ve bu katsayının negatif, birden küçük ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre modelde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı görülmektedir. ECM katsayısı sayesinde uzun dönemde meydana gelen sapmaların ne kadarlık bir süre sonunda dengeye ulaşılacağı noktasında bilgi sahibi olunmaktadır. Modelde hata düzeltme katsayısı-0.167 bulunmuş ve bu durumda (1/-0.167) 5.9 dönem sonra uzun dönemli dengesine geri gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada elde edilen ampirik bulgular sonucunda genel olarak, gelişmekte olan piyasa olan Türkiye’de risk primlerini kontrol etmek için politika yapıcılarının makroekonomik göstergelerdeki değişiklikleri dikkatli bir şekilde izlemeleri gerekmektedir. Düşük ülke riskine

sahip olmak için istikrar sağlayıcı adımlar atmaları gerekmektedir. Yatırımcılarda yatırım stratejilerini belirlerken risk primi ile borsa endeksleri arasındaki ilişkileri dikkate almaları gerekmektedir. Sonuçlarımız, Türk hisse senedi piyasalarına yatırım yapacak yatırımcılar için yol gösterici niteliktedir. Yatırımcılar, hisse senedi piyasası ile CDS primi arasındaki ilişkileri dikkatli bir şekilde incelemelidir. Dolayısıyla borsada işlem yapan yatırımcılar, hisse senedi piyasalarının yanında CDS piyasalarını da takip etmeleri gerekmektedir. Bir başka deyişle borsa endeksinin tahmininde CDS primlerinin de göz önünde bulundurulması doğru tahminde bulunma noktasında faydalı olacaktır. Ampirik bulgulara göre, CDS priminde meydana gelen pozitif şokların, BİST100 endeksini tahmin etmede (düşüş yönünde) faydalı bilgiler sağlamaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’ye yaşanan sermaye girişleri sonucunda ekonomik aktivitede canlanma beklenmektedir. Ülkenin yurtdışı tasarruflara ihtiyaç duyması dolayısıyla risk primlerinin döviz ve borsa yatırımcılarının kararlarını belirlemede önemli bir etken olmasından dolayı, bu değişkenler arasındaki ilişkileri bilmek yararlı olmaktadır. Bu ilişkilerdeki yaşanacak değişiklikler hanehalkı ve firmaların davranışlarını etkileyerek finans sektörü ve reel sektörde etkiler meydana getirebilmektedir. Bu sebepten ötürü otoriterlerin politika oluştururken bu değişkenlerin seyrini dikkate alması gerekmektedir.

Korku endeksi olarak da bilinen VIX endeksi, finansal krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak görülmektedir. Ampirik bulgularımız VIX endeksinin hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde CDS ve döviz kuru kadar önemli bir rolü olmadığını göstermektedir. VIX, ABD piyasasındaki riskleri yansıtmakta ve buradaki hareketlerde Türkiye’deki hisse senedi piyasalarına ülkenin kendi riski kadar yansımamaktadır. Dolayısıyla bu piyasada işlem yapan yatırımcılar, maksimum kazanç elde etmek için ülke riskini önemli bir temsilcisi olan CDS priminde meydana gelen hareketleri dikkate almalıdırlar.

Genel olarak değerlendirdiğimizde sonuçlarımız, küresel risk alma iştahını temsilen VIX endeksine kıyasla ülke riskini temsil eden CDS priminin BİST100 için önemli bir gösterge olduğunu göstermektedir. Özellikle yüksek dolarize olmuş ve 2018 yılından itibaren görece yüksek risk primine sahip olan Türkiye’de meydana gelen oynaklıklar, hisse senedi piyasaları için önemli olmaktadır. Bu bağlamda yatırımcılar, diğer makroekonomik göstergeler ile birlikte risk primi ve kur göstergelerini de yakından takip ederek pozisyon almaları önerilmektedir. Politika yapıcıların ise tasarlayacakları politikaların etkinliği artırmak için karar süreçleri içerisinde risk priminde meydana gelen değişiklikleri de dikkate almaları tavsiye edilmektedir (Akdağ, 2019). Bu çalışma gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye’de politika yapıcılara ve yatırımcılara önemli bilgiler sunarak yol gösterici olması beklenmektedir. Bundan sonraki çalışmalar ise gelişmekte olan ülke grubu genişletilerek veya farklı ekonometrik yöntemler kullanılmak suretiyle literatüre katkı verebilir.

Kaynakça

- Acaravcı, S. K., & Karaömer, M. Y. (2017). Borsa İstanbul (BİST-100) ve kredi temerrütakası(CDS) arasındaki ilişkinin incelenmesi. In *Mediterranean International Conference on Social Sciences by UDG*, 260.
- Akdağ, S. (2019). Effect of VIX Fear Index on Financial Indicators: Turkey Case. *Hitit University Journal Of Social Sciences Institute*, 12 (1), 235-256.
- Akgüneş, A. O. (2021). Kredi Temerrüt Takasları, Borsa Endeksleri, Tahvil Faizleri ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 71-83.
- Asandului, M., Lupu, D., Mursa, G. C., & Muşetescu, R. (2015). Dynamic relations between CDS and stock markets in Eastern European countries. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 4, 151-170.

- Bagchi, D. (2012). Cross-sectional analysis of emerging market volatility index (India VIX) with portfolio returns. *International Journal of Emerging Markets*.
- Basher, S. A., & Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX, and bonds: A comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. *Energy Economics*, 54, 235-247.
- Başarır, Ç., & Ketten, M. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerin Cds Primleri İle Hisse Senetleri Ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 369-380.
- Bektur, Ç., & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi Temerrüt Takasları ile BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 73-83.
- Chicago Board Options Exchange, CBOE Volatility Index: VIX [VIXCLS], retrieved from FRED, Federal Reserve Bank of St. Louis; <https://fred.stlouisfed.org/series/VIXCLS>, March 2, 2022.
- Demir, Y., & Dinç, M. (2021). Kredi Temerrüt Swapları, Döviz Kuru ile Borsa İstanbul Arasındaki İlişkinin Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(64), 1642-1656.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Fonseca, J.D., & Gottschalk, K. (2015). The Co-movement of Credit Default Swap Spreads , Stock Market Returns and Volatilities : Evidence from Asia-Pacific Markets, *International Review of Finance*, 1-29.
- Fung, H. G., Sierra, G. E., Yau, J., & Zhang, G. (2008). Are the US stock market and credit default swap market related?: Evidence from the CDX indices. *The Journal of Alternative Investments*, 11(1), 43-61.
- Gülhan, Ü. (2020). Altın Fiyatları ile VIX Endeksi, BİST 100 Endeksi, Döviz Kuru ve Petrol Fiyatları İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 576-591.
- Güngör, M. (2021) Döviz Kuru, VIX Korku Endeksi ve Yabancı Portföy Yatırımları Etkileşimi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (32), 1034-1042.
- Korkmaz, T., & Çevik, E. İ. (2009). Zımni volatilitate endeksinden gelişmekte olan piyasalara yönelik volatilitate yayılma etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2), 87-106.
- Münyas, T. (2018). CDS Primi ve Piyasa Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz: Türkiye Örneği, *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 4(15), 1689-1696.
- Münyas, T., & Bektur, Ç. (2021). Korku Endeksi (VIX) ile Kredi Temerrüt Swap (CDS), Dolar Kuru, Euro Kuru, BİST 100 ve Altın Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, 8(2), 555-571.
- Neffelli, M., & Resta, M. R. (2018). Is VIX still the investor fear gauge? Evidence for the US and BRIC markets. *Evidence for the US and BRIC Markets (March 23, 2018)*.
- Öner, F. H., İçelloğlu, C. Ş., & Öner, S. (2018). Volatilitate Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Hisse Senedi Piyasası Endeksleri Arasındaki Engel-GrangerEş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.

- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Ratner, M., & Chiu, C. C. J. (2013). Hedging stock sector risk with credit default swaps. *International Review of Financial Analysis*, 30, 18-25.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) Ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) İle BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sarıtaş, H., & Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku endeksi, hisse senedi piyasası ve döviz kuru ilişkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets?. *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3), 55-65.
- Senol, Z. (2021). Borsa Endeksi, Döviz Kuru, Faiz Oranları ve CDS Primleri Arasındaki Oynaklık Yayılımları: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 111-126.
- Şahin, E. E., & Özkan, O. (2018). Kredi Temerrüt Takası, Döviz Kuru ve Bist100 Endeksi İlişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945.
- Telek, C. (2020). VIX Endeksinin Türkiye’de Portföy Yatırımları ve Döviz Kurlarıyla İlişkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3), 635-646.
- Topaloğlu, E. E., & Ege, İ. (2020). Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ile Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Kısa ve Uzun Dönemli Zaman Serisi Analizleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1373-1393.
- Tsai, I. C. (2014). Spillover of fear: Evidence from the stock markets of five developed countries. *International Review of Financial Analysis*, 33, 281-288.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %30
2. yazar katkı oranı : %30
3. yazar katkı oranı : %20
4. yazar katkı oranı : %20

M. Saffet Engin, Kemalizm ve Demokrasi*

M. Saffet Engin, Kemalism and Democracy

Doktora Öğrencisi Arda GÖBEL¹, Prof. Dr. Mustafa FİŞNE²

Öz

M. Saffet Engin, tek-parti devrinden başlayıp 1970'li yılların sonlarına kadar otuzdan fazla kitap ve çok sayıda makale kaleme almış bir Cumhuriyet aydınıdır. Amerika'da sosyoloji ve felsefe alanlarında öğrenim gördükten sonra Türkiye'ye dönen ve çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Engin, bir taraftan da eski Türk tarihi ve dili üzerine eserler yazmıştır. Bu eserleriyle Atatürk'ün dikkatini çeken Engin, zaman zaman onun Çankaya sofrasındaki davetlerine katılmıştır. Atatürk'ten gördüğü bu teveccüh neticesinde Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun ilk üyeleri arasında yer alan Engin, 1930'lu yılların Türkiye'sinde Atatürk'ün girişimleriyle şekillenen tarih ve dil tezlerinin hazırlanmasında görev almıştır. Engin, 1942 yılında öğretmenlik mesleğinden ayrılmasının ardından hiçbir resmî görev almamış ve vefatına kadar eski Türk tarihi ile Kemalizm'i anlatan eserler yazmıştır. Soğuk Savaş ortamında "anti-komünist" niteliği haiz yazılar kaleme almış olan Engin'in, 1950'li yıllardan itibaren "Türkçü" vasfı biraz daha ön plana çıkmıştır. "Öz Türkçe" olarak yazdığını ifade ettiği kitaplarında ırkçılığa varan görüşler öne sürmüştür, Türkiye'de sol ideolojilerin yükselişe geçtiği 1960 sonrasında ise sert bir komünizm aleyhtarı olarak dikkat çekmiştir. Bu çalışma, M. Saffet Engin'in düşünce dünyasına ışık tutmanın yanında, özellikle "Kemalizm" ve "demokrasi" arasındaki ilişki hakkında detaylı bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: M. Saffet (Arın) Engin, Kemalizm, demokrasi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

M. Saffet Engin is an intellectual who wrote over thirty books and many articles during the Turkish Republic era, from the one-party rule until the end of the 1970s. After studying sociology and philosophy in the USA, Engin returned to Turkey and lectured to students at various schools, and he wrote books on ancient Turkish history and language. Drawing Atatürk's attention, Engin attended his meetings at Çankaya Mansion. Engin became one of the first members of the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association; he played a significant role in preparing the Turkish history and language theses shaped by Atatürk's initiatives in the 1930s. After leaving his teaching profession in 1942, he wrote works describing the old Turkish history and Kemalism until his death. Engin wrote articles with an "anti-communist" nature during the Cold War period, and after the 1950s, his "Turkist" views became more noticeable. In his books, which stated that he wrote in "Pure Turkish" (Öz Türkçe), he put forward views that were almost racist, and after 1960, when leftist ideologies were on the rise in Turkey, he drew attention as a staunch anti-communist. The purpose of this study is to provide detailed information about the relationship between "Kemalism" and "Democracy", and shed light on the world of thought of M. Saffet Engin.

Keywords: M. Saffet (Arın) Engin, Kemalism, democracy

Paper Type: Research

Giriş

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında M. Saffet Engin'in Türk siyasal düşüncesine katkıları üzerine hazırladığı ve yazım aşamasında olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ardagobel@hotmail.com

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fisne@aku.edu.tr

Türkiye’de 1930’lu yıllar, Kemalizm’in ideolojik temele oturtulmaya çalışıldığı bir dönem olarak kritiktir. Dönemin başlarında kimi Kemalist aydınlar, Kemalizm’in henüz açıkça tanımlanmamış bir siyasal hareket olduğuna dikkat çekmişlerdir. Örneğin F. Rıfki [Atay] (1932, s. 7-8), Altı Ok’un parti programına yeni girdiği fakat Kemalizm’in henüz resmî bir biçim almadığı 1932 yılında, Türkiye’de görülen “zihin kargaşalığı”nın bir programın olmamasından değil; “...Kemalizm’in ideolojisi[nin] yapılmamasından” kaynaklandığını söylemiş ve bu duruma içten içe hayıflanmıştır. Aynı şekilde Atatürk de 1 Kasım 1937 tarihli meclis açış nutkunda, Türk milletinin büyük davasını; “en medenî ve en müreffeh bir millet olarak varlığını yükseltme ülküsü” olarak açıklamış ve bu amaca giden yolda “...fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyeti” olduğundan bahsetmiş, bunun için ise “memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmanın” önemini vurgulamıştır (ASD I, 1997, s. 419).

Gerek devlet katından gerekse entelektüel camiadan gelen bu çağrılar cevapsız kalmamış, bir grup aydın 1930’lu yılların ortalarından başlayarak Kemalizm’e teorik bir çerçeve çizmeye yönelik olarak değişik eserler kaleme almışlardır. Bu isimlerden biri de M. Saffet Engin olmuştur.³ Kemalizm’in teorik bakımdan açıklanması çabalarının dönemin Türk aydını nezdinde henüz cılız olduğu 1933 gibi nispeten erken bir tarihte “[Kemalist] İnkılâbı hakkında anlayıp onu kökleştirmek bugün Türk münevverinin uhdesine düşen en mühim bir vazifedir” diyen Engin (1933, s. 266), bu “vazife”yi kısa süre sonra kendi adına yerine getirmiştir. Engin, 1938-1939 yıllarında yayımlanan ve Kemalist İnkılâbı izah etme amacı güden üç ciltlik “Kemalizm İnkılâbının Prensipleri” isimli eseriyle Kemalist literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Genç yaşında Atatürk’ün çevresine girmeyi başaran Engin, yazı hayatının ilk devresini oluşturan 1920’li yılların sonlarından 1970’li yılların sonlarına kadar Kemalizm İnkılâbı’nı açıklamak amacıyla pek çok eser yazmıştır. Bunun yanında, eski Türk tarihine özel bir ilgi duyan ve bu alanda da pek çok eser yayımlayan Engin’e bizzat Atatürk tarafından eski Türk tarihini yazma görevi verilmiştir (Engin, 1975, s. 68).

Tarihin en köklü milleti olarak gördüğü Türk milletinin son asırlarda yaşadığı sıkıntıları Türklükten uzaklaşılmasının bir cezası olarak değerlendiren Engin, Kemalizm’i Türklüğün “ihya” edilmesi olarak tasavvur ederek, Kemalist Türkiye’yi Türklüğün binlerce yıllık tarihindeki “nihai” aşama olarak görmüştür. Türk milletinin insanlık tarihi boyunca medeniyete en çok “hizmet” etmiş millet olduğunu ifade eden Engin, Kemalizm İnkılâbı’nın özellikle tarih (Türk Tarih Tezi) ve dil (Güneş-Dil Teorisi) alanlarındaki devrimleriyle bir süredir unutulmuş olan bu gerçeği tüm insanlığa hatırlattığı inancındadır. Ömrü boyunca Kemalist inkılâpların korunması hususunda büyük bir titizlik gösteren Engin’in bu tavrı, kendisinin özellikle “demokrasi” konusundaki düşüncelerinde daha bir berraklık kazanmaktadır.

Bugüne değin kendisi ve düşünceleri hakkında -kısmî değinmeler dışında- yeterli çalışma yapılmamış bir isim olan Cumhuriyet aydınlarından M. Saffet Engin’in Kemalizm ve demokrasi meselesine bakışı etrafında hazırlanan bu çalışmanın, literatürdeki söz konusu eksikliğin giderilmesine önemli bir katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışmada ilk olarak, Engin’in düşünce dünyasını birinci derecede yansıtan Kemalizm ve Kemalizm İnkılâbı hakkındaki görüşleri paylaşılacak, Kemalist inkılâpların korunması noktasındaki hassasiyetine temas edilecektir. Çalışmanın devamında ise Engin’in demokrasi, ya da kendisinin bu kavrama 1950 sonrasında verdiği Öz Türkçe karşılığıyla “kamuculuk” konusunda zaman içerisinde değişkenlik gösteren görüşleri üç farklı dönem itibarıyla ele alınacaktır. Çalışma boyunca yeri geldikçe kendisinin diğer konulardaki görüşlerinin de aktarılmasıyla Engin’in zihin dünyası daha bütüncül bir şekilde ortaya konmuş olacaktır.

³ Çalışmanın ilerleyen sayfalarında kendisinden yalnızca “Engin” olarak bahsedilecektir.

1. M. Saffet Engin ve Kemalizm İnkılâbı: Türklüğün İhya Edilmesi

Türkiye’de Kemalizm, ideolojik ve kültürel boyutuyla hem kamusal alan üzerinde hem de gündelik hayat üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Parla (1994, s. 13), Kemalizm’in Türk siyasal hayatındaki yerinin ne denli önemli olduğunu şu satırlarla ifade etmektedir:

“Çağdaş Türk siyasal yaşamında, hem bilişsel hem duygusal-normatif planda, Kemalizm’e gönderme yapılmadan düşünce-duygu-yargı belirtildiği, ona dayanılmadan siyasî önerme ve proje üretildiği, ülkenin siyasî tarihi ve geleceği üstüne Kemalizm’le ilgisi kurulmadan (sembolik ya da diskürsif) konuşulduğu ve iş görüldüğü yok gibidir. Yalnız devlet, iktidar bloku ve resmî siyaset katında değil, genel olarak siyasî sınıfın tüm söyleminde ve hatta (aslında ne denli çelişkili olursa olsun) sol muhalefet çevrelerinde de.”

Parla’nın bu değerlendirmesinin, aradan geçen yıllara rağmen Kemalizm’e dair tartışmaların hâlen güncelliğini koruduğu düşünüldüğünde, ne kadar isabetli olduğu ortadadır. Türk “siyasal hayatı” veya “düşünce tarihi” üzerine lehte ya da aleyhte yazılmış hemen hiçbir çalışma yoktur ki içerisinde Kemalizm’e referans verilmemiş olsun. Söz konusu alanlarda kalem oynatan kimselerin zihin dünyalarındaki olumlu ya da olumsuz düşüncelerinin çıkış noktası olarak Kemalizm’in oldukça belirleyici olduğu gözlenmektedir. Bu kimselerin siyasal alana dair meselelerde almış oldukları pozisyonun, Kemalizm’e karşı bilinçli/bilinçsiz bir şekilde takınılan tavrın neticesinde şekillendiği söylenebilir. Bu değerlendirmenin doğruluğu, Engin’in şahsında bariz bir hal almaktadır. Engin, 1930’lardan 1970’li yılların sonuna kadar hep Kemalizm’den bahsetmiş, Kemalizm’i anlatmış ve yazmıştır. “Kemalizm” ya da kendisinin 1950 sonrasında bu kavramın yerine ikame ettiği “Atatürkçülük”⁴ Engin’in âdeta ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hatta Kemalizm’in/Atatürkçülüğün Engin için yaşama sebebi haline geldiği söylenebilir. Dolayısıyla, Engin’in “demokrasi” konusundaki görüşlerinin tam olarak anlaşılabilmesi de öncelikle kendisinin Kemalizm’e dair görüşlerinin açıklığa kavuşturulmasıyla mümkün olacaktır. Bu itibarla, ilk olarak Engin’in Kemalizm İnkılâbı ile ilgili görüşleri aktarılacaktır.

Engin’in şahsında Kemalizm, birbirini tamamlayan iki farklı boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; dünya şartlarının getirmiş olduğu ve muasır hayatın gerekliliklerinden doğan “evrensel” boyut ile Türklüğün asırlar öncesine dayanan ve doğuştan gelen yetenekleriyle tarihsel mirasından kuvvet alan ve bu bakımdan Türklüğe has olan “millî/ulusal” boyuttur. Kemalizm, evrensel mahiyeti itibarıyla ele alındığında; “Umumî Harpten [I. Dünya Harbi] sonraki yeni âlemin yeni doğmuş ruhudur. Bu ruhun gayesi, alemşümül terakki [evrensel ilerleme] hakikatinin en yüksek tecellisini millî bünyede temin ile insanıyeti yükseltmektir” (Engin, 1938a, s. 193).⁵ Engin’in Kemalizm’e oldukça “cüretekâr” bir misyon atfettiği gözden kaçmamaktadır. Engin’in düşüncesinde Kemalizm’in “...millî sınırları aşan, evrensel bir değer olarak telâkki edildiği görülmektedir” (Yıldız, 2013, s. 189). Yıldız’ın işaret ettiği bu nokta, Engin’in şahsında Kemalizm’e atfedilen “evrensel” mahiyetteki değerle, onun “millî” mahiyetteki değerinin kesişme noktasını ya da yukarıda ifade edildiği şekliyle bunların birbirini tamamladığı noktayı oluşturmaktadır. Engin’in “...Türk milletinin tarihî mukadderatında mündemiç” olduğundan bahsettiği vasıf, Türk’ün doğuştan gelen kabiliyetlerinden kaynaklanması sebebiyle Türk’e “has”tır ve bu bakımdan Kemalizm’e millî/ulusal bir boyut kazandırmaktadır. Engin’in Kemalizm’e yüklemiş olduğu bu ulvî misyon, kendisinin

⁴ 1950 sonrası dönemden vefatına kadar tüm eserlerini “Öz Türkçe” yazdığını belirtecek kadar Öz Türkçeye önem vermiş olan Engin, 1950’li yılların başlarında “Kemalizm” kavramı yerine “Atatürkçülük” kavramını kullanmaya başlamıştır. Ayrıca, Engin’in 1953 yılında yayımlanan “Atatürkçülük ve Moskofluk-Türklük Savaşları” isimli eseri -tespit edilebildiği kadarıyla- başlığında “Atatürkçülük” ifadesinin geçtiği ilk eser olma niteliğini de taşımaktadır. Türkiye’de Atatürkçülük kavramının daha ziyade 1960’lı yıllarda kullanılmaya başlandığı ve söz konusu kavramın ancak 1980 sonrasında yaygınlaştığı söylenilebilir. Yaşar Nabi Nayır’ın 1963 ve Falih Rıfkı Atay’ın 1966 tarihli aynı isme sahip eserleri “Atatürkçülük Nedir?” ile Tarık Zafer Tunaya’nın 1964 tarihli “Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük” ve Ali İsmet Gencer’in yine 1964 tarihli “Devlet Düzeni ve Atatürkçülük” ile Hamza Eroğlu’nun 1965 tarihli “Gerçek Yönüyle Atatürkçülük” isimli eserleri, Engin’den en aşağı on yıl sonra kaleme alınmış eserlerdir.

⁵ Çalışmanın ilerleyen sayfalarında Engin’in eserlerine atıf yapılırken, Engin’in ismi zikredilmeden yalnızca atıf yapılan eserin basım yılı ve ilgili sayfa numarası belirtilecektir.

“medeniyet” kavramı ile “Türkler” arasında kurduğu ilişki aktarıldığında belirginlik kazanacaktır.

Engin’in şahsında Kemalizm İnkılabı’nın temel ülküsü; “muasır medeniyetin en ileri safında lâyük olduğumuz mevki az zamanda alabilmek”tir (1939, s. 87). Engin’in bu ifadesinde vurgulanması gereken asıl husus; kendisinin Türklüğü/Türk milletini “muasır medeniyet” içerisinde konumlandığıdır. Buna göre Engin, muasır medeniyet denilen muhayyel kavramlandırmada Türklüğün/Türk milletinin lâyük olduğu konumu, “muasır medeniyetin en ileri safı” olarak belirlemektedir. Engin’in Türklere muasır medeniyet içerisinde “en yüksek” dereceyi vermesi, kendisinin insanlık tarihini algılama biçimi dikkate alındığında gayet doğaldır. Zira Türkler, “...Türk milletinin tarihî mukadderatında mündemiç” olan yüksek vasıfları sebebiyle tarihleri boyunca hep “medeniyet kurucu” bir millet olagelmışlerdir.

Engin’in bütün yazıları gözden geçirildiğinde, söz konusu külliyata hâkim olan hava şöyle özetlenebilir: Büyük Türklük ailesinin tarihin en eski devirlerinden bu yana elde etmiş olduğu tecrübeler neticesinde almış olduğu son şekli yani onun nihâî aşamasını temsil eden Kemalist Türkiye, insanlığın ilerleme yarışında bir nevi “bayraktarlık” yapacak ve insanlığı yükseltecektir. Zira, insanlığın evrensel ölçekteki terakki/ilerleme hakikatının “en yüksek tecellisi” Kemalizm sayesinde Türk millî bünyesinde ortaya çıkacaktır. Engin’in Kemalizm’e yüklediği bu cüretkâr misyonu örneklendirmesi bakımından şu satırlar dikkat çekicidir:

“İradî hürriyetin mutlak şekli olarak bu terakkinin haiz olduğu vasıf, Türk milletinin tarihî mukadderatında mündemiçtir. Türk milletinin ruhunda ve karakterinde afakî ve enfüsî şe’niyetlerin [objektif ve sübjektif gerçekliklerin] harikulâde bir imtizaç [uyum] ve terkihi vardır. Kemalizmle bu imtizaç millî ve insanî terakkinin hizmetine tahsis edilmiştir” (1938a, s. 193).

Akpolat’ın (2010, s. 132) haklı olarak dikkat çektiği gibi; Engin’in yukarıdaki satırlarda ortaya koyduğu düşüncede bariz bir Hegel etkisi göze çarpmaktadır. Kemalizm’i açıkça “zıtlıkları birleştiren bir devrim ideolojisi” olarak gören Engin, Hegelyen düşüncede öne çıkan “sübjektif ruh” ve “objektif ruh” kavramlarına atıf yapmaktadır. Ancak, Hegel’in “bütün varolanların, bütün varlık çeşitlerinin arkasında ve temelinde bulunan ilke...” olarak tanımladığı (Gökberk, 1980, s. 438) “geist” kavramı, Engin’de yerini “medeniyet” kavramına bırakır ve bu noktadan sonra tarihin temel öznesi milletler -daha doğrusu Türkler- olmaktadır. Hegel, bazı milletlere geist’in bir görünümü olarak tarihin öznesi statüsünü vermiş (Akpolat, 2010, s. 132), Engin ise medeniyet tarihinin baş aktörü olarak Türk milletini en tepeye yerleştirmiştir. İşte Kemalizm İnkılabı, insanlığın en üstün milleti olan Türklerin “yeniden” tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Zaten tarih denen şey de “...bu ruhun [geist] mütemadî bir inkişafının ifadesi olduğuna göre...” (1938a, s. 42), Türklerin Osmanlı devri boyunca medeniyet yarışında geride kalması “arızî” bir durumdur. Engin’in nazarında, Kemalizm İnkılabı ile Türk’ün önünde açılan Cumhuriyet devri, Türklerin uzun bir sessizlik devrinden sonra medeniyet yarışındaki öncü rollerini yeniden üstlenecekleri bir dönemin de başlangıcını teşkil etmektedir. Engin, Türklerin yeniden “medeniyet kurucu” rollerine döneceklerine emindir ve şöyle demektedir: “Ölmemiştik, uyuyorduk; uyandık” (1933, s. 262); “Türk yaptı, yapabilir ve yapacaktır” (1953, s. 127).

Engin’e göre, Kemalizm’in temel ülküsü olan; “Türk milletini muasır medeniyetin en ileri safında lâyük olduğu yere ulaştırmak” ülküsünde kastedilen medeniyet de hiç şüphesiz Avrupa medeniyetidir. “Her uygarlık, ulusal kültür canlanışından doğar” görüşünü kabul eden Engin için muasır Avrupa uygarlığını canlandıran, hatta bizatihi onu doğuran şey ise Türklerin binlerce yıl öncesine dayanan “öz” kültürleri yani Greko-Lâtin kültürü olmaktadır. Engin için Greko-Lâtin kültürü, Türklerin kendi ulusal kültürüdür. 1930’lu yıllar Türkiye’inde revaç kazanan Türk Tarih Tezi’nden bir hayli etkilenmiş olan ve hatta Bora’nın (2007, s. 52) “Türk Tarih Tezi’nin en ‘fevri’ savunucularından...” şeklinde takdim ettiği Engin; Grek ve Roma medeniyetlerinin temellerini Türklerin ataları olan Sümer-Eti/Hitit-Etrüsk-Aka Türklerinin attığına inanmış, böylece muasır Avrupa medeniyetinin oluşumunda mühim bir rolü bulunan

Greko-Lâtin kültür ve medeniyetini esasen bir “Türk medeniyeti” olarak ele almıştır. Engin’in kabulünde Avrupa medeniyetinin temelini teşkil eden şey, brakisefal Alpin ırk içerisinde öne çıkan Türklerin, Orta Asya’da tesis ettikleri yüksek medenî hasletleri, önce Orta Asya’dan Anadolu’ya ve oradan da Sümer, Eti, Etrüsk ve Aka Türkleri kanalıyla Avrupa medeniyetine tevarüs ettirmeleridir. İşte Türk milleti, tamamen kendi malı olan bu öz Türk kültürüyle, muasır Avrupa medeniyetinin “kafası ve gönlü” olmuştur.⁶

Medeniyet kavramına bu şekilde bakışından hareketle Engin’e göre “Avrupalılaşma”, “çağdaşlaşma”, “Batılılaşma” kavramlarının her birinin temelinde “Türkler” vardır, insanlığın ilerlemesi noktasında önem arz eden bütün bu tarihsel süreçlerin baş aktörü Türklerdir. 1950 öncesi dönemde kaleme aldığı eserlerinde Türk milletini “medeniyete en çok hizmet eden milletlerden biri” olarak gören Engin, 1950 sonrası dönemde kaleme aldığı eserlerinde ise Türk milletini “medeniyete en çok hizmet eden millet” olarak selâmlamıştır. Türkler, tarihin her devrinde ileri bir medeniyete sahip olmuş ve dünyanın farklı bölgelerine yaptıkları göçler vesilesiyle bu ileri medeniyetlerini gittikleri her yere taşımışlardır. Engin’in düşünce dünyası içerisinde 1950 sonrası dönemi net bir şekilde tasvir etmesi bakımından aşağıdaki satırlar dikkat çekicidir:

“Sümerler, Etiler hep buralardan [Orta Asya] çıkıp ilk uygarsal [medenî] simalarıyla Batıya doğru gelmişler, ve buralardaki kuruma olayının korkunç baskısından ayrılmışlardı... Ama bu [Sümer ve Eti] atalarımızın burada kurdukları eski büyük uygarlık, bu göçlerle bütün Batıyı ilksel yontmataş (mağara) çağından ileri uygarsal cilâlıtaş çağına çıkarmak gibi eşsiz bir görev yapmıştı (Bilindiği gibi cilâlıtaş Türk uygarlığı Batıya, mağaralardan çıkıp ev yapmasını, tarımı, canlıları evcilleştirmesini, dokumacılığı, ateşi tüm kullanmasını, dil ve yazıyı öğretmiştir. Bu çağ, toplumbilimde adamlığa geçiş (antropojenik) çağ olarak tanınır” (1953, s. 298).

Görüldüğü gibi Engin’e göre, Kemalist İnkılâbın evrensel/âlemşümül yönüyle milli/ulusal yönü birbirini tamamlamaktadır; çünkü Kemalizm bir yönüyle 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki muasır dünya şartlarının bir neticesi, onun doğurduğu bir inkılâptır. Diğer yandan ise Kemalizm, nihai aşamasını teşkil ettiği “büyük Türklük ailesi” vesilesiyle, kendisini doğuran muasır şartları, yani Avrupa kültür ve medeniyetinin de kaynağını oluşturan özü kendisinde barındırmaktadır. Yani Kemalizm, kendisini doğuran şartları (ister Avrupalılaşma ya da Batılılaşma, isterse de modernleşme/çağdaşlaşma olarak alınsın) esasen yine kendisi hazırlamıştır. Zira muasır medeniyeti teşkil eden hangi unsura gidilirse gidilsin orada mutlaka Türklerin bir izi, bir eseri bulunacaktır, o iz ya da eser de Türklüğün muasır medeniyetteki temsilcisi olan Kemalizm vesilesiyle “en yüksek tecellisini millî bünyede temin etmektedir” (1938a, s. 193). Avrupa, Türk’ün “öz malı” olan söz konusu medeniyet ve kültürü benimsemiş olmakla, Orta Çağ’ın her türlü gericiliğinden kurtulup günümüzün muasır medeniyetine “Avrupa medeniyeti” adıyla kendi imzasını atmıştır.

“Avrupalılaşmak... kültürle olur” diyen Engin’e (1960, s. 144) göre Türk milleti, temelini kendi atalarının yadsınamaz hizmetlerinin oluşturduğu muasır Avrupa medeniyeti içerisinde lâyık olduğu en ileri mevki alabilmek için ulusal kültürü oluşturan bütün öğelerde eskiden olduğu gibi öz Türk geleneklerine ve yaşayışına uygun olarak hareket etmek, tek kelimeyle “Türkleşmek” mecburiyetindedir. Peki Engin’in bahsettiği bu “Türkleşme” nasıl gerçekleşecektir? Bu hususta Alman millî idealizm felsefesinin önemli temsilcilerinden J. G. Fichte’nin düşüncelerinden hareket eden Engin, insan benliği ister kişisel, isterse de ulusal bakımdan “...kendi kendisini sınırlandırarak ve özelleştirerek, kendinden olmayanları anlar ve

⁶ Türklerin “milattan dört, beş bin sene evvel yüksek bir medenî hayatın piştarları [öncüleri] ve rasyonel gayelerin istihsalinde orijinal fikirler ve usuller sahibi” olduğunu söyleyen Engin (1938a, s. 212), günümüz muasır Avrupa’sının teşekkülünde baş rolü oynayan Greko-Lâtin kültür ve medeniyetinin, Türklerin Orta Asya’da tesis ettikleri bu yüksek medenî hayatı göçler yoluyla Avrupa’ya taşımaları neticesinde ortaya çıktığı inancındadır. Muasır Avrupa’nın bugünkü her türlü saadetini; Türklerin Orta Asya’da yaşadıkları medenî hayatı ve sahip oldukları fikir ve prensipleri “...bir taraftan Ege ve Grek medeniyeti vasıtasıyla garba [Batı’ya] intikali, diğer taraftan da Asya’nın bu büyük yarımadasına [Anadolu’ya] vaki olan Türk akınlarıyla oralara götürülmüş olan yüksek bir zekâ ve kabiliyetin mahsulü” olarak kabul etmek gerekmektedir (1938a, s. 212).

onlarla çarpışıp savaşmağı ele almak yoluyla kendi özbenliğini geliştirir ve gerçekleştirir” demektir (1960, s. 36). Bu itibarla Türk milleti de kendi “maşerî vicdan”ında bir muhasebe yapacak ve ulusal kültürü meydana getiren öğelerin her birinde Türk’e yabancı olan, yani “kendinden olmayan” unsurları tespit ederek bunları bünyesinden atacaktır. Türk milleti, - Engin’in en çok kullandığı ifadelerden biriyle söyleyecek olursak- “kafaca ve gönülce” Türkleşmediği sürece ne “Avrupalılaşmak”, ne de “çağdaşlaşmak” mümkündür. Kafaca ve gönülce Türkleşmenin yolu ise Türk’ün binlerce yıldır insanlığa medeniyet götüren yüksek kültüründeki her unsurun eskiden olduğu gibi Türkleşmesinden geçmektedir. Türk milleti; dilde, dinde, tarihte, edebiyatta, müzikte, ahlâkta, sanatta, sporda, eğitimde vs. ulusal kültürü oluşturan bütün bu alanlarda “kendinden olmayanları kaldırıp atmak” suretiyle “Türkleştiği” takdirde yeniden medeniyetler kuran yüksek vasıflı bir millet hâline gelecektir. Zaten Kemalizm İnkılâbı’nın yapmaya çalıştığı şey de tam olarak budur: Yukarıda zikredilen bütün alanlarda Türkleşmek ve Türk’e doğru gitmek.

Engin’in (1953, s. 332), “ne acı ve yazıktır ki Avrupa’yı biz uyandırdık da, sonradan kendimiz en korkunç softa uykularına daldık” diyerek hayıflanması boşuna değildir. Engin’in tasavvurunda, Türklüğün şanlı tarihi içerisinde “karanlık” bir devri temsil eden Osmanlı devrinde, Türklük bilincinin ve de Türklüğün asırlardır sahip olduğu eski yaşam biçiminin ve geleneklerinin ihmâl edilmesi neticesinde Türklüğün insanlığı yücelten ve yükselten şanlı mazisi unutulmuş/unutturulmak istenmiştir. İşte ancak Kemalizm İnkılâbı sayesinde ki hem Türk’ün kendi vicdanına hem de bütün insanlığa Türklüğün “medeniyet kurucu” şanlı mazisi yeniden hatırlatılmıştır. Medeniyete en çok hizmet etmiş olma şerefine sahip olan Türk milleti, şimdi Kemalizm İnkılâbı sayesinde her alanda Türkleşerek, Türklüğü aslı görevi olan medeniyet kuruculuğu vazifesine döndürmeye başlamıştır. Engin’e göre Kemalizm, asırlardır ihmâl edilen Türklüğü kendine getirerek, Türk’ün paslanmaya yüz tutmuş “medeniyet kurucu” rolünü ihya etmiştir: “İrkî karakterimiz ve değişmeyen fitrî kabiliyetimiz üzerinde, hür bir zekâ ve iradenin oynadığı rol ve gösterdiği harika, Kemalizm devrinde olduğu kadar beşer tarihinin hiçbir safhasında ve hiçbir devrinde görülmemiştir” (1938b, s. 129). Son tahlilde, adı ister “Avrupalılaşmak”, ister “çağdaşlaşmak” olsun, bunların ikisi de Kemalizm’in Türk milletini “muasır medeniyetin en ileri safında lâıyk olduğu yere ulaştırması” ülküsüne giden ana yolun farklı duraklarıdır. Bu iki yolun kökeni de eski Türk uygarlıklarının yaşayışlarına ve anelerine dayanmaktadır. Engin’e göre Atatürk’ün bütün inkılâplarının amacı birdir: “Türkleşmek, Avrupalılaşmak” (1953, s. 131), ya da “Türkleşmek, çağdaşlaşmak” (1953, s. 189). Kemalizm’in, Türkiye’nin her alanda modernleşmesini ve çağdaşlaşmasını esas alan “inkılâpçılık” ilkesi, aynı zamanda “Türkleşme”yi de beraberinde getirecektir.

Engin’in demokrasi konusundaki görüşleri, kendisinin Kemalizm’e ve Kemalist inkılâpçılık/devrimcilik ilkesine bakışıyla ve bu inkılâpların/devrimlerin korunması hususundaki hassasiyetiyle yakından ilgilidir. Engin, “inkılâp” kavramını; “zaman ve mekân şeraiti [şartları] altında meydana gelen yeni fikir hareketlerinin muhassalası [sonucu]” olarak tanımlamakta ve inkılâpların “eski içtimaî nizamın fenalıklarını anlamış olduklarından o -eski- nizama karşı asi” olduklarını ifade etmektedir. Engin (1933, s. 266), bu tanım doğrultusunda, Türk İnkılâbı’nı/Kemalist İnkılâbı; “Fransız İnkılâbı ile başlayan muasır hayatın telkin ettiği mefkureleri kendi şeraitimize göre memleketimizde tatbik eden bir inkılâp” şeklinde değerlendirmektedir.

Engin’in nazarında Kemalist inkılâpçılık ilkesi, Türk’ün hayatında Kemalizm İnkılâbı ile meydana gelen bütün değişikliklerin temel kaynağını teşkil etmektedir. Türk milleti, Kemalizm İnkılâbı’nın; siyasî, iktisadî, hukukî, sosyal vs. bütün sahalarda getirmiş olduğu kazanımlar sayesinde âdeta kabuk değiştirmiştir. Türk toplumu, Osmanlı devrinde monarşiyle idare edilirken, Kemalizm İnkılâbı sayesinde -Türklerin icadı olan- demokratik bir rejime kavuşmuş, hukuk düzeni bakımından önceden İslâm hukukuyla Batı hukukundan müteşekkil melez bir hukuk düzenine sahipken, Cumhuriyet Türkiye’sindeki hukuk reformları neticesinde bu melezlikten kurtularak -temelinde yine kendi atalarının izi olan- Batı hukukuna bütünüyle

tâbi olmuştur. Bir tarafta medreselerin, diğer tarafta Batılı tarzda eğitim veren modern okulların varlığı sebebiyle yine söz konusu melezliğin hüküm sürdüğü Türk eğitim sisteminde de tamamen Batı tarzı bir eğitimin benimsenmesiyle önemli bir adım atılmıştır. Yine “Türk harfleri”nin kabul edilmesiyle, eğitim toplumun geneline doğru yayılmaya başlamış, okullarda eski yazı yüzünden kaybedilen vakit geri kazanılmıştır (1938a, s. 25). İşte Engin’in (1939, s. 49) nazarında inkılâpçılık, yukarıda kısaca özetlenen bu değişimlerin “...hepsine şamil olan bir ilerleyiş ve yükseliş imanıdır.”

Engin’in inkılâpçılık anlayışı, “halk için halka rağmen” biçiminde özetlenebilir. “Halk için halka rağmen” düsturu, Kemalizm’in inkılâpçı karakterini de şekillendirdiğinden, söz konusu düstur hakkında kısa bir açıklama yapılması uygun olacaktır. Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, Millî Mücadele’nin ardından uygulamak istediği reformları, halkın henüz kendi kaderini kendisi belirleyecek nispette bir erginliğe sahip olmadığı düşüncesinden hareketle “halkın onayı”nı almak gibi bir yönteme başvurmadan, elit bir azınlığın öncülüğünde “tepeden inmece” bir tavırla hayata geçirmiştir. Bu anlamda Atatürk devrimleri, “halk için halkın çoğunluğuna karşı” gerçekleştirilmiştir (Şahinler, 1998, s. 128). Atatürk inkılâpları/devrimleri; “bütün halkın değil, daha ziyade toplumun aydın ve ilerici güçlerinin ‘kalpleri kazanılarak’ gerçekleştirilmiştir” (Timur, 1968, s. 109). Atatürk devrimleri, Kılıçbay’ın (2009, s. 240) ifadesiyle; Aydınlanma paralelinde olmakla birlikte, Rönesans tabanına dayanmaması ve Türkiye’de bir burjuvazinin olmaması sebebiyle bir “resmî devlet doktrini” biçiminde ortaya çıkmış, böylece Cumhuriyet’in ilk Aydınlanma hareketi “halk için halka rağmen” olmak zorunda kalmıştır. Kemalist devrimcilik ilkesinin halk için halka rağmen şeklinde formüle edilen bu vasfı, seçkinlerin değer yargılarını kitlelerin rızasına müracaat etmeden onlara da teşmil etmesi bakımından genellikle “olumsuz” bir değerlendirilmeye tâbi tutulmuş; bunun arzulanan bir durumdan ziyade, şartların zorlamasının bir neticesi olduğu ifade edilmiştir.

Engin’in devrimcilik anlayışı da devrimlerin halka gerekirse “zora başvurma” pahasına bile olsa benimsetilmesine dayanmaktadır. “Halk için halka rağmen” düsturundan hareket eden Engin’e (1955, s. 45) göre; “her devrim kesinlikle genel isteğe [bakılmadan] yapılır” ve gene “her devrim, kesinlikle zor kullanmağı ve gevşek bırakılmamağı gerektirir.” Engin, devrimlerin gerekirse halka zorla benimsetilmesi konusunda şöyle bir örnek de vermektedir: “Eğitilmek, eyi yetiştirilmek istenen bir çocuğa nasıl her istediği verilmezse, öylece, yükseltilmek istenen bir topluma da her istediği verilemez; onun kötü alışkanlıkları önlenir. Nasıl olsa, Devrim demek de bu demektir... Eski alışkanlığa hiç bakılmayacaktır” (1960, s. 127). Engin (1953, s. XI) için devrimlerin en temel özelliklerinden biri de bunların “...ancak alışkanlığı devirmekle yapılabilir” olmalarıdır. “Atatürk devrimleri bir bütündür, bir tek devrimin çeşit yanlardan görünüşüdür” diyen Engin’e (1953, s. XII) göre; bu devrimlerden birine bile dokunmak demek, “bütünü sarsmaktan, kundaklamaktan başka bir... şey” değildir.

2. M. Saffet Engin ve Demokrasi

Engin’de Atatürk inkılâplarını/devrimlerini koruma ve kollama konusunda yukarıdaki satırlarda görülen bu cansiperane tutum, kendisinin bilhassa demokrasiye dair görüşlerinde daha da somut hâle gelmektedir. Zira Engin için Kemalizm/Atatürkçülük İnkılâbı’nın temel ilkeleri ve devrimleri tehlikeye girdiği anda demokrasi de pekâlâ rafa kaldırılabilir.

Engin’in demokrasiye ve özellikle de çok-partili demokrasiye dair görüşleri, kendisinin yazı hayatı süresince üç farklı seyir izlemiştir. İlk olarak, 1930’lu yılların başından 1940’lı yılların sonlarına kadar olan dönemde demokrasinin faziletlerinden bahsetmiş; zaten demokrasi denen sosyal nizamı göçler yoluyla Avrupa’ya taşıyanların eski Türkler olduğunu iddia etmiş, Türklerin fitrat itibarıyla demokratik nizamla ne denli müsait olduklarını ispata çalışmıştır. Engin, 1950’li yıllardan 1960’lı yılların ortalarına kadar, hem Atatürk devrimlerinin Türk toplumunda henüz yeterince yerleşmemiş olması, hem de Türk halkının genel eğitim seviyesinin demokratik nizam için yetersiz olduğu düşüncesinden hareketle Türkiye’de çok-partili hayata vaktinden erken geçildiğini öne sürmüştür. Bu dönem içerisinde çok-partili

sistemden vazgeçilmesi noktasında açıkça bir isteği olmamakla birlikte, yazılarında sürekli olarak çok-partili demokrasiye geçişin bir “oldu bittiye” getirildiği düşüncesini işlemiştir. 1960’lı yılların sonlarından 1970 sonrasındaki tüm yazılarını kapsayan üçüncü devirde ise “oy avcılığı” olarak gördüğü çok-partili demokrasi ortamında daha fazla oy alabilmek için zaten toplumda yeteri kadar kökleşmemiş olan Atatürk devrimlerinin yok edilmesi pahasına birbirleriyle “sandalye kavgasına” tutuşan partilerin Türkiye’yi uçurumun eşğine getirdiğini savunan Engin, bir an önce 1946 öncesine yani Atatürk’ün tek-partili idaresine geri dönülmesini arzulamıştır.

Engin’in yukarıda kısaca bahsedildiği şekliyle üç devreye ayrılabilir olan demokrasiye dair görüşleri, kendisinin 1933 ila 1977 arası dönemi kapsayan yazılarında hatırı sayılır bir yer işgal etmesi bakımından önemlidir. Aşağıdaki sayfalarda, Engin’in bu üç devirde demokrasiyi ne şekilde gördüğü üzerinde daha detaylı olarak durulacaktır.

2.1. Tek-Parti Devri: Demokrasinin Mucidi Olarak Türkler

Engin’e göre; “hem bir hükümet şekli, hem bir devlet şekli ve hem de bir cemiyet şekli” olan demokrasinin (1933, s. 126) tatbik edildiği en eski şekilleri “Sümerler devrinde, ve bilhassa Anadolu’da Eti medeniyetinde” görmek mümkündür (1938b, s. 94). İşte bu itibarla; “beşerin uzun hayatı içinde demokratik merhaleye ilk vasıl olan Türk ırkı olmuştur” (1938a, s. 273). Demokrasi, Sümer ve Eti devirlerinin ardından, bunların yoğun etkisiyle klasik Türk-Grek medeniyetinde de uygulanmıştır. Bu bakımdan, “klasik Yunan ve Roma medeniyetleri ve bunlardan çıkan muasır Avrupa siyasî ve kültürel fikirlerinin kökleri Anadolu’da bulunmaktadır” (1938b, s. 94-95).

Demokrasinin tarihte ilk olarak birer Türk medeniyeti olan Sümerler ve Etiler devrinde ortaya çıkışı, ardından Türk-Grek medeniyeti devrinde yine demokrasiye rastlanması; “demokrasinin menşeyinin... eski Türklerin tarihiyle” başladığını göstermektedir (1938a, s. 274-275; 1938b, s. 97). Eski Türklerin yaşayışlarından filizlenen klasik demokrasinin ardından, muasır demokrasi kendisini ilk önce Amerikan sonra da Fransız İnkılâbı ile göstermiştir (1938b, s. 98). İşte bu yüzden; “Avrupa’da on dokuzuncu ve yirincinci asırlarda diğer devletlere de birer birer intişar ederek [yayılarak] hâkim olan demokrasi mefhumu, bizim tarihî millî karakterimizden doğmuş olmakla milletimizin seciyesine en uygun bir sosyal felsefe...” olması bakımından, şimdi bu demokrasi temeli üzerine kurulan Kemalizm İnkılâbı ile “...tarihî millî benliğimize dönmüş bulunuyoruz” (1938b, s. 98-99).

Engin, “Türk cemiyetinin kuruluşunda ne kastlık ne de serflik vardır” düşüncesinden hareketle, Türk ırkının en övgüye değer hasletlerinden biri olarak onda daima “demokrat bir ruhun hâkim olması”ndan bahsetmektedir: Eski Türk devletlerinde hanlar ve hakanlar, “her taraftan hürmet görmelerine ve itaat edilmelerine mukabil daima beylerin arzularını yerine getirmeği bilir ve onların müşterek ve umumî istekleri dışında hiçbir harekette bulunmazlardı” (1938a, s. 53). Ayrıca Türk milleti, -bazı müstebit hükümdarlar müstesna tutulursa- “...daima demokratik bir mahiyeti haiz olmuş, münakaşalara, istişarelere ve kurultaylara ehemmiyet vermiş, hakikî efkârı umumiyyeye müstenit millet hayatını idame etmiştir” (1938a, s. 115). Engin’e (1938a, s. 123) göre Türk devletleri, “askerî ve adlî faaliyetler sür’atle inkişaf ettikçe çok eskiden demokratik şeklini bularak diğer rejimleri reddetmiştir.” Türklerde asırlar evveline dayanan bu “demokrat ruh”, Türklüğü diriltip kendine getiren, onu ihya eden Kemalizm’de de “...böyle tarihî demokratik bir vasıf bulunduğunu göstermektedir” (1938a, s. 209).

Engin (1933, s. 86), 1930’lu yılların ortalarına kadarki yazılarında siyasî partilerin önemine dikkat çekmiş, hatta bir cumhuriyet idaresinde “siyasî fırkalar” olmadan “devletin teşekkül edemeyeceğini” söylemiştir. Demokrasinin -yukarıdaki üçlü tasnif bağlamında- bir “devlet şekli” olarak ele alındığında “halk hâkimiyeti” anlamına geldiğini ifade eden Engin, söz konusu halk hâkimiyetinin ise “müessil müesseseler veya fırkalar...” aracılığıyla tahakkuk ettirildiğinden bahsetmiştir (1933, s. 126).

Yukarıda görüldüğü gibi Engin, tek-parti yıllarına rastgelen erken dönemdeki yazılarında “demokrasi”den övgüyle söz ederek, Türk tarihinin en baştan beri “demokratik” idarelere dayandığını dile getirmiş, ayrıca tek-parti devrinin -en azından 1930’lu yılların ilk yarısını kapsayan diliminde- “siyasî partilerin” önemine teorik bakımdan dikkat çekmiştir. Fakat Engin bu devirdeki hiçbir yazısında Türkiye’de çok-partili demokrasiye geçilmesi gereğinden bahsetmediği gibi, tam aksine, 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren Kemalist tek-parti idaresini Türkiye için en uygun ilerleme ve kalkınma metodu olarak görmüştür.⁷

2.2. 1950-1970 Arası Dönem: Zamansız Geçilen Demokrasi

Demokrasinin mucidi olarak “Türkleri” gören, demokrasinin “Türklerin tarihî-millî karakterine en uygun sosyal felsefe” olduğundan dem vuran ve -her ne kadar Türkiye özelinde açıkça çok-partili düzen taraftarı olmasa da- hakikî demokrasinin ancak birden fazla partinin varlığında mümkün olabileceğini düşünen Engin’in, 1946 yılında Türkiye’de çok-partili demokratik hayata geçilmesini “takdirle” karşılama beklentisi normal bir durum gibi görünürken, gerçekte böyle olmamıştır. Zira Engin, daha 1950’li yılların ilk yarısında, devrimlerini yeterince kökleştirememiş bir ülke olan Türkiye’nin demokrasiye geçişini büyük bir “hata” olarak değerlendirmiştir. Engin, 1950 öncesinde kaleme aldığı hiçbir yazısında, Türk toplumunun çok-partili demokratik nizamla geçmeye hazır olmadığına yönelik tek bir satır bile yazmamışken, 1950 sonrasındaki yazılarında Türkiye’nin çok-partili muasır demokrasiye geçmek için hazır olmadığını iddia etmeye başlamıştır. Her ne kadar 1950’li yıllarda yeniden tek-parti rejimine dönülmesini açıkça ifade etmese de 1953 yılında kaleme aldığı şu satırlar, Engin’in Türkiye’nin henüz ilkbaharını yaşayan çok-partili demokrasi tecrübesinden pek de memnun olmadığını göstermektedir:

“Biz, yurdumuzda tüm anlamıyla ileri bir kamuculuğun (demokrasinin) henüz uygulanamayacağını, ancak Atatürk’ün tuttuğu yolda, devrimlerimiz iyice kökleşinceye değin aşırı başıbozukluktan sakınılması gerektiğini, 14 Mayıs 1950’den önce yayımlanmış olan bir izerimizde [eserimizde] söylemiştik.⁸... [Bizi eleştirenler], bunca önemli ve atılışlı devrimler yapılmış olan bir ülkede gevşekliğin ve başı boş bırakılmanın en korkunç gericilikler yaratacağını o günlerde anlayamamışlardı. İşte şimdi, adım başına ve gün gün üstüne yürekler acısıyla gördüğümüz bütün bu dil, din vb. korkunç gericilikler Atatürk’ün tutumunun ne çok doğru, ve bizim o sözlerimizin de ne erişte yerinde olduğunu göstermiş değil midir? Biz kendimizi, en ileri özgen uluslarla veya hiç devrim yapmamış olanlarla bir hizada tutmak yanlışlığına düştük. Biz, devrimlerimiz kökleşinceye değin, ancak kendimize göre bir özgülikle kamuculuğa (demokrasiye) doğru adım adım ilerleyecektik; karanlıkta koşarcasına değil. Çünkü ulusumuzun büyük çoğunluğu henüz okuma yazma bile bilmezler; oysaki, kamuculuk, her yurttaşın, hiç değilse ilkökul eğitimini almış bulunmasına bağlıdır” (1953, s. 23).

Yukarıda kendi satırlarından yapılan uzun alıntı paralelinde 1950’li yıllar ile 1960’lı yılları kapsayan süreçte, Engin’in yazılarında çok-partili demokrasiye ve hatta doğrudan doğruya demokrasiye karşı cephe almasının iki nedeni olduğu görülmektedir. Bunların ilki, vatandaşların düşük bir eğitim seviyesine sahip olmaları sebebiyle siyasal hürriyetleri henüz lâyıkıyla kullanacak kadar rüşlerini ispat edememiş olmalarıdır. İkincisi ise, yine ilk sebeple de bağlantılı olarak, Atatürk devrimlerinin henüz memleket sathında kökleşmemiş olmasıdır. Şimdi kısaca bu iki faktör üzerinde durulacaktır.

⁷ Avrupa’daki muhtelif sınıfların her birinin “kendi fırkaları” olduğundan ve bunların “...birbirleriyle daimî mücadele içinde millî enerjiyi israf ettiklerinden...” bahseden Engin, “sınıf farkı bulunmamak gibi yüksek bir imtiyaza malik olan memleketimizde tek halkın tek partisi vardır” diyerek, 1930’lu yıllarda sık sık tekrarlanan Kemalist “sınıfsız toplum” şiarı üzerinden tek-parti rejimine bir meşruluk devşirmektedir (1938a, s. 137).

⁸ Engin, daha 1945 yılının sonlarında yayımlanan bir eserinde, -isim vermeden- o sıralarda resmen kuruluşu ilan edilmemiş olan Demokrat Parti’yi ikaz etmiştir. Hürriyetin, hele ki siyasal hürriyetin çok değerli fakat bir o kadar da “keskin ve tehlikeli bir şey” olduğunu söyleyen Engin, siyasal alandaki hürriyetin “kullanmasını bilmeyen veya faziletli siyasal bir şura ermemiş olanların elinde her şeyi kırıp dökerek korkunç bir şeye” dönüşebileceğini ifade etmiştir. Türkiye’nin henüz “...çok ileri siyasal hürriyetler sahibi memleketler seviyesinde olmadığından...” hareket eden Engin, “...muhalefetin samimî olmayanlarını ve bozguncululuğu önlemek” gereği üzerinde durmuştur (1945, s. 61-62).

Engin'e (1933, s. 126) göre; "...demokrasinin tamamen hâkim olabilmesi için bütün halk tabakasının mutavassıt [ortalama] bir irfan seviyesine malik olması icap" etmektedir. Aksi durumda; reyini ve fikrini serbestçe kullanmaktan âciz olacak olan vatandaşın, "...muhtelif menfi cereyanlara sürüklenme..." tehlikesi mevcuttur. Özellikle siyasal hürriyetler konusunda çok hassas olan Engin'e göre eğer vatandaşlar; "hak ve adalet mefhumları üzerinde, içtimaî kıymetler hakkında kâfi derecede tenevvür etmiş [aydınlanmış], malumat sahibi değillerse cemiyeti yanlış yollara sürüklemek, bir anarşi meydana getirmek tehlikesi vardır" (1933, s. 232). Engin (1933, s. 232), işte bu düşüncelerle; "umumî hürriyet ve içtimaî terakki namına rey vermek hakkını tahdit etmek [sınırlandırmak] belki daha faydeli olabilir" demektedir. Engin'in bu vesileyle; tek-parti devri boyunca uygulanan iki dereceli seçim yöntemini desteklediği de anlaşılmaktadır.

1950'li yıllarda "...çok ileri kamuculuk (demokrasi) ilkelerini, kendimize ancak gelecek süreler için örnek almalıyız" diyen Engin (1953, s. 197), evvela demokratik ülküleri alıştırmaları gerekliliğinden hareketle, vatandaşların büyük çoğunluğuna hiç olmazsa "ilkokul eğitimi" verilmesini savunmuştur. Böyle olmadığı takdirde, "keskin, yırtıcı bir keser olan hürriyet"; onu kullanmasını bilmeyenlerin elinde "...her şeyi alt üst eder, düzensizlikler, bozgunluklar yaratır... hepsinden önemli olarak, henüz körpe ve yavru olan o kutsal devrimlerimizi kara ve kızıl erkelerin⁹ pençesine düşürerek yok olmalarına" neden olur (1953, s. 197).

Engin'e göre Türkiye'de muasır demokrasinin yerleşmesine engel olan ikinci sebep, Kemalizm İnkılâbının getirmiş olduğu devrimlerin memleket sathında henüz kökleşmemiş olmasıdır. Atatürk devrimlerinin henüz bütünüyle benimsenmediği Türkiye'de, ekseriyeti daha okuma-yazma dahi bilmeyen halkın Atatürk devrimlerine karşı "kışkırtılması" gayet mümkündür. Bu sebepten, Türk halkı Atatürk devrimleri hususunda "aynı hassasiyetleri" paylaşımca kadar son derece ihtiyatlı davranılmalıdır. Engin için demokrasi ancak ve ancak "homojen/ türdeş"¹⁰ toplumlarda mümkündür. Zira bir toplum, muhtelif sebeplere bağlı olarak kendi içinde ayrılmış vaziyetteyse, böyle bir toplumda birden fazla partinin varlığı, mevcut bölünmeleri daha da derinleştirmekten başka bir şeye yaramayacaktır. Hele ki Türk toplumu özelinde, toplumu bir arada tutan asıl bağ olan Kemalizm İnkılâbına/Atatürk devrimlerine yukarıda "inkılâp düşmanları" olarak bahsedilen geniş bir kesimin yoğun saldırılarının devam ettiği bir ortamda, Türkiye'nin çok-partili demokraside ısrar etmesi büyük bir yanlışlık olacaktır.

Engin'in düşüncesinde 1950'li yıllardan başlayarak, çok-partili parlamenter demokrasiye karşı derin bir güvensizliğin işaretleri görülmektedir. Engin, söz konusu bu güvensizliğin neticesi olarak; Türkiye'deki çok-partili siyasal hayatı, ülkeyi her bakımdan alt üst eden "partiler arası bir kavga-dövüş"e indirgemiş, bu tutumu -aşağıda görüleceği üzere- bilhassa 1970 sonrasında iyice belirginlik kazanmıştır. Engin, iktidardaki Demokrat Parti (DP) ile muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki ilişkilerin henüz kızışmadığı

⁹ Engin, Atatürk inkılâplarını ortadan kaldırma amacını gütmekle itham ettiği belli toplumsal grupları yazılarında sürekli olarak eleştirmiş, bunları açıkça "inkılâp düşmanları" olarak görmüştür. Bunlar arasında "Osmanlıcı kara yobazlar", "kızıl yobazlar/komünistler" ve "azınlıklar" başı çekmektedir. Engin'in burada "kara ve kızıl erkeler" ile kastettiği kesimler isimleri zikredilen gruplardır. Engin, bilhassa 1950 sonrasında Osmanlıcılığı diriltmeye çalıştığını düşündüğü kesimlerden "Osmanlıcı kara yobazlar" olarak bahsederken, yine 1950 sonrasında Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin bir sömürgesi yapmak amacıyla faaliyetlerde bulunduğunu iddia ettiği kimseleri de "kızıl yobazlar" olarak isimlendirmiştir. Ancak, Engin'in zihnindeki inkılâp düşmanları bunlarla da sınırlı değildir. Engin'in muhayyilesinde önemli yer tutan bu inkılâp düşmanları içinde; "sinsi Türk düşmanları", "dönmeler", "masonlar", "Müslim ve gayrimüslim azınlıklar" gibi oldukça geniş bir kümeyi haiz insan topluluğu bulunmaktadır.

¹⁰ Burada "homojenlik/türdeşlik" ile kastedilen şeyin iki boyutu vardır. Bunların ilki, Engin'in ideal toplumu tanımlarken ifade ettiği şekilde; toplumu oluşturan bütün bireylerin, "aynı tarzda düşünmesi, hissetmesi ve hareket etmesidir" (1933, s. 116). İkinci boyut ise; henüz Türkleşmemiş/Türklük ruh ve bilincine erişememiş olan tüm azınlıkların Türkleştirilmelerine gönderme yapan "etnik" özdeşliği kapsamaktadır. Engin'e göre; her türden azınlığın olduğu Türk toplumunda demokrasi için henüz erkendir, zira önce bu Müslim ve gayrimüslim azınlıkların "Türkleştirilmesi" icap etmektedir. "Türk uyusunda olan hiçbir yurttaş 'ben Arabım, ben Arnavudum, dönmeyim veya devşirmeyim' demeyecek erişte Türk tinini ve Türk duygusunu benimsemiş, bize kaynaşmış olmalıdır... Türk bütünlüğü ve ona dayanan Türk kamuculuğu (demokrasisi) ancak böyle sağlanacaktır" (1953, s. 76). Engin'in demokrasiyi bu şekildeki algılama biçimi, tamamen 1950 sonrasına özgüdür, tek-parti devrinde bu tip bir düşüncenin izlerine rastlamak mümkün değildir.

1950’li yılların başlarında bile “parti çekişmelerinin” bir “sınır içine” alınmasından bahsetmiş, “ulusal çıkarların ve ülkelerin bütün takım (parti) düşüncelerinin üstünde tutulması...” gerektiğine dikkat çekmiştir (1953, s. 252). Engin, yine aynı minvalde; bilhassa “dil, din ve tarih devrimlerinin¹¹... takımlarüstü (partilerüstü)” tutulması gerektiğinden bahsetmiş, söz konusu devrimler için “...kesin olarak her türlü gericilik saldırısından korunmalıdır” demiştir: “Bu devrimlerimiz korunmak koşuluyla, siyasal kamuculuk (demokrasi) alanında, işi azıtlıp kardeş düşmanlığı yaratmamak, ve ulusal birliğimizi ve bütünlüğümüzü bozmamak üzere içtensel [samimi] tartışmalar yapılabilir” (1960, s. 5).

1950 öncesinde, toplumun sosyo-ekonomik seviyesi ile demokratik/siyasal hakların kullanımı konusunda paralellik kuran, bu bağlamda; “umumî hürriyet ve içtimaî terakki namına rey vermek hakkını tahdit etmek [sınırlandırmak] belki daha faydeli olabilir” diyen Engin (1933, s. 232), bu görüşe 1960 itibarıyla daha sıkı sarılmıştır. Engin (1960, s. 187), vatandaşların büyük çoğunluğunun ilkökul eğitimi almadığı Türkiye için demokrasinin bir “tehlike” olduğunu ifade ederek, “oy hakkı yalnız ilkokulu bitirenlere tanınmalıdır” demiştir. Tıpkı 1950’li yıllarda olduğu gibi, 1960 sonrasında da Türk halkının demokrasi için hazır olmadığını ifade etmiş, halkın çoğunluğunun okuma-yazma bile bilmediği Türkiye’de öncelikli işin halkı eğitmek ve Atatürk devrimlerinin kökleşmesini sağlamak olduğunu söyleyerek, demokrasinin ancak bu işler başarıldıktan sonra tesis edilebileceğini savunmuştur. Engin (1960, s. 78), demokrasiye ilişkin bu görüşlerini eleştirenlere de şöyle cevap vermiştir: “Elli yıldır, ‘ulus olgunlaşmadı’ sözünü dinliyorlarmış! Evet, elli yıldır, ulusun %70’i okutulmadı.” Engin, 1960’lı yıllar boyunca; Atatürk devrimlerinin, “oy avcılığı” karşısında korunamadığından hareketle, Türkiye’nin muasır demokrasiye hazır olmadığını dile getirmiştir: “Demokrasiye doğru gidelim, evet. Ama onu tüm uygulayalım dersek, büyük çoğunluk ilkökul görmedikçe, sıkı tatalım. Devrimlerimizi yobaz ve kızıl tahtası yapmayalım...” (1966, s. 24).

1960’lı yılların sonlarında Engin, çok-partili demokrasiye -ve hatta demokrasiye- kendi nazarında “son bir şans” vermiş, çok-partili demokrasinin devamının ancak tüm partilerin Kemalizm İnkılâbı’na ve Atatürk devrimlerine sahip çıkmasıyla mümkün olabileceğini ifade ederek şu öneride bulunmuştur: “Atatürk devrimlerinin bütünlüğünü sağlayan bir yasa geçirip, onları bütün seçim savaşlarının üstüne çıkarmak, bütün takımlara (partilere) Atatürkçülük devrimlerinin bütünlüğünü benimsetmek, buna karşı ağır önlemler almak...” (1968, s. 82).

2.3. 1970 Sonrası Dönem: “Cılk Demokrasi”

Engin’in 1950’li yıllar ile 1960’lı yılların büyük bölümünde demokrasiye ve bilhassa da çok-partili demokrasiye dair yukarıda özetlenen görüşlerinin, 1970 sonrasıyla kıyaslandığında “ılımlı” kaldığı söylenmelidir. Zira Engin’in siyasal hürriyetlerin kullanımına ancak Atatürk devrimlerinin halk nezdinde bütünüyle yerleşmesi ve korunması karşılığında cevaz verdiği ve nispeten “mutedil” denebilecek görüşleri, 1970’li yıllardan itibaren tamamen “radikal” bir çizgiye kaymıştır. 1970 öncesinde Türkiye’de çok-partili hakiki demokrasiye adım adım geçilmesinden yana olan Engin, 1970 sonrasında sürekli olarak “tek-partili bir düzen”e geçilmesini arzulamıştır. 1950’li yıllarda “Türkiye’nin ancak gelecek yıllarda Batı kamuculuklarını (demokrasilerini) örnek alabileceği” görüşünde olan Engin (1953, s. 214), 1960’ların sonlarından yazı hayatının son senelerini geçirdiği 1970’li yılların sonlarına kadar ise

¹¹ Engin’in yazılarında dil, din ve tarih devrimleri büyük öneme sahiptir. Engin’in din devriminden kastı, lâiklik ilkesinin sıkı sıkıya korunması ve İslâm dininin Türkçeleştirilmesidir. Engin, bütün ömrü boyunca İslâm’ın Türkçeleştirilmesi -ve hatta Türkleştirilmesi-hususunda asla geri adım atmamış, bu uğurda ezanın ve tüm ibadetlerin Türkçe olmasını, Kur’an’ın yalnızca Türkçe olarak okunmasını, İmam-Hatip okullarından bile Arapçanın kaldırılmasını savunmuştur. İslâm dinini siyasete alet ettiklerini düşündüğü kimselere karşı yazılarında çok ağır saldırılarda bulunan Engin, İslâm dininin aslında bir Sümer boyu olan ve sonradan Araplaşan Kureys kabilesinde ortaya çıktığı görüşünden hareket etmiş (1953, s. 333), bu bakımdan “öz Türk” dini olarak gördüğü İslâm’ın, Atatürkçülükle ve kökü gene eski Türklere dayanan Avrupalılıkla tamamen uyuştuğunu, yobazlığın aradan çekildiği takdirde zaten öz Türk dini olan İslâm’ın Türkleri yükseltecek bir kuvvet olduğunu ifade etmiştir. Engin’in dil ve tarih devrimlerinden kastı ise Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile ortaya konulan “bilimsel” gerçeklerin kabul edilmesi, bunlara karşı aykırı görüş öne sürülenlerin engellenmesidir. Böylece, Türk milletinin tarihin en “köklü” ve “medeni” milleti olduğu kabul edilecektir. Engin ayrıca Türkçedeki Arapça, Farsça kökenli kelimelerle, Batı dillerinden Türkçeye giren kelimelerin dilden atılarak, yalnızca Öz Türkçenin kullanılmasını da dil devriminin bir parçası olarak kabul etmektedir.

tek-partiye dönülmesini ısrarla önermiş, yapılacak “tek adaylı” seçimlerde ancak ilkokulu bitirenlerin oy kullanmasını savunmuştur (1972a, s. 11). Yazı hayatının bu son döneminde Engin, çok-partili Batı demokrasilerini örnek almaktan hiç bahsetmemiştir.

Engin, 1950’li ve 1960’lı yıllarda demokrasi ile sosyo-ekonomik gelişmişlik arasında kurduğu ilişkiyi 1970 sonrasında artık başka bir seviyeye taşımıştır. Kendisinin 1970 sonrasındaki yazılarında Türkiye, “demokratik” ve “siyasal” hakların kullanımı bakımından “...Orta Çağdan henüz tümüyle kurtulmamış...” bir ülke biçiminde tasvir edilmeye başlamıştır (1971, s. 67). Buna göre Türkiye’nin öncelikli ihtiyacı, “demokrasi” ya da “daha fazla özgürlük” değildir, çok daha önemli meseleler vardır ki bunlar çözülmeden demokrasinin lafını etmek bile doğru değildir: “42.000 köyümüzden 18.000’inde okul yoktur, ulusun %40’ı okuma yazma bilmiyor. %70’i ilkokulu bitirmemiştir. Topraklarımızda henüz bir döndürge (motor) yapamıyoruz, bir sayaç (saat) yapamıyoruz. Kemerleri sıkalım, bunları yapalım” (1971, s. 90).

Engin’in düşünce dünyasında 1970 sonrası dönem baz alındığında ideal demokrasi, Atatürk devrinde olduğu gibi tek-partili bir demokrasidir. Tek-partili demokrasinin Batılı anlamda gerçek bir demokrasi olup olmaması, bu yeni dönemde Engin için artık önemsizdir. Asıl önemli olan husus, Türkiye’nin binlerce yıldır olduğu gibi yeniden “medeniyet kurucu millet” vasfına kavuşmasıdır. Ancak bu ülkünün gerçekleşmesi -yukarıda da işaret edildiği şekilde- her alanda “Türkleşme”ye bağlıdır, Türkleşmek ise Atatürk devrimlerine bütünüyle sarılmaktan geçmektedir. Ne var ki “düşünce hürriyeti” ve “demokrasi” uğruna Atatürk devrimlerinin baltalanmasına zemin hazırlayan ve “oy avcılığından” başka bir şey olmayan çok-partili siyasal ortamda bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Engin’e (1970, s. 86) göre Türkiye, artık acilen karar verilmesi gereken keskin bir yol ayrımındadır: “Oy avcılığıyla Demokrasi curcunası gevşekliği içinde devrimlerimiz çığnenip gidiyor. Ya Devrimler, ya demokrasi...” Engin’in bu husustaki tercihi ise gayet nettir: Ona göre Türkiye’nin ihtiyacı olan şey; “...şimdi demokrasi curcunası içinde sarsılan devrimleri yeniden pekiştirmek[ti]r...” (1971, s. 80). Bunun için de tek çare, yeniden ve üstelik bütünüyle Atatürkçü bir partinin liderliğinde tek-partiye dönmektir. 1960’lı yılların sonlarından ve bilhassa da 1970’lerden itibaren, artık açık olarak tek-partili sisteme yeniden dönülmesinin Türkiye için bir mecburiyet olduğunu ifade eden Engin (1971, s. 87), Türkiye’de yalnızca “Tek Atatürkçülük Partisi”¹² olmasını, bunun dışındaki diğer bütün partilerin kapatılması gerektiğini savunmuştur.

1930’lu yıllarda demokrasiyi Türk’ün millî-tarihî karakterinin tabî bir uzantısı olarak gören Engin, 1970’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye’de gerçek anlamda demokrasiye geçebilmek için “hiç değilse 50 yıllık bir süre...” geçmesi gerektiğini söylemeye başlamıştır (1971, s. 50). Yine, “hürriyet/özgürlük” kavramlarına büyük önem verdiği 1930’lu yılların ilk yarısında demokrasinin “yüksek erdemleri”nden hareketle demokrasiyi “hür insanların rejimi” olarak gören Engin, 1970 sonrasında demokrasiyi bir “başboşluk/gevşeklik rejimi” olarak tarif etmiştir (1972b, s. 75). 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren, Türkiye’deki çok-partili demokrasiden “cılık¹³ demokrasi” olarak bahseden Engin (1972b, s. 75; 1974, s. 35), “partiler

¹² Engin, 1960’lı yılların sonlarından itibaren çok-partili demokrasiyi kesinkes reddederek, Türkiye’nin yeniden Atatürk devrindeki tek-partili sisteme dönmesini savunmuştur. Ancak Engin için bu yeni dönemde Türkiye’yi yönetmesi düşünülen tek-parti, Atatürk devrinde olduğu gibi CHP değildir. Zira Engin’in zihninde, tek-parti devri CHP’si ile bilhassa 1960 sonrası CHP’si arasında büyük farklar mevcuttur. CHP’yi tek-parti devrinde, Türkiye’nin takip ettiği ve temellerinde “içerde emniyet ve yükseliş, dışarda sulh ve dostluk” prensiplerinin olduğu “millî siyaset”in kökleşmesinin baş aktörü olarak gören Engin (1938a, s. 116), ayrıca Türkiye’nin en temel davası olan “muasırlaşmak” ülküsünün de CHP’de tecessüm ettiği inancındadır (1938a, s. 189-190). Atatürk’ün henüz hayatta olduğu dönemde CHP’ye kritik bir misyon biçen Engin, Atatürk’ün ölümünü takip eden dönem ile Türkiye’nin çok-partili hayata geçtiği 1940’lı yılların ikinci yarısından 1950’li yılların sonlarına kadar CHP hakkında -müspet ya da menfi- kayda değer bir görüş bildirmemiştir. Fakat Engin’in gözünde CHP, 27 Mayıs 1960 Darbesi’nin ardından, tek-parti devrinin muteber partisi imajını giderek kaybetmiştir. 1960 sonrasındaki CHP, artık “Atatürk’ün CHP’si” değildir. Zira CHP, İsmet İnönü’nün yanlış politikaları neticesinde 1960’lı yılların ortalarından itibaren Atatürkçü/Kemalist düşünceden uzaklaşmış, Atatürk’ün daima nefretle bahsettiği sol ideolojilerle yakın ilişki içinde olmaya başlamıştır. Nitekim Engin’e göre 27 Mayıs Askerî Müdahalesi ve onun ürünü olan 1961 Anayasası, Türkiye’de sol ideolojilerin önünü açması sebebiyle büyük bir “günah” işlemiştir. CHP ve İnönü ise bu askerî müdahaleyi takip eden anayasa yapımı sürecindeki rolü sebebiyle Engin tarafından ciddi biçimde itham edilerek, bu büyük günahın bir “ortağı” olarak değerlendirilmiştir.

¹³ “Cılık” kelimesi bilhassa yumurta için kullanılan ve “bozulmuş, kokmuş” anlamında bir kelimedir. Ayrıca “cılık çıkmak/cılkı çıkmak” şeklinde bir deyim de vardır ki; mecazen bir işin bozulması, doğru ve düzgün gitmemesi anlamında kullanılmaktadır

arası kavga-dövüş”, “oy avcılığı” ya da basit birer “koltuk kavgası” (1968, s. 81; 1970, s. 18) biçiminde nitelediği bu düzenin Türkiye’ye hiçbir fayda getirmeyeceği kanaatini paylaşmıştır. Zira Türkiye, yukarıda da işaret edildiği şekilde “az gelişmiş bir Orta Çağ” ülkesidir ve “az gelişmiş hiçbir ülke çok partili oy avcılığıyla kalkınamaz” (1971, s. 60). Engin, çok-partili demokrasiyi Atatürk devrimlerini baltalamak için maske görevi gören bir çeşit “oy avcılığı” olarak tavsif etmiş ve kendisinin bu bakış açısı vefatına kadar hiç değişmemiştir.

2.4. Krizden Çıkışın Çaresi: Tek-Partili Atatürk Demokrasisi

Engin’in 1970 sonrasında Türkiye’deki çok-partili demokratik rejimden sızlanması, Alman Hukukçu ve Filozof Carl Schmitt’in (1888-1985) 1920’li yıllar Almanya’sındaki Weimar Cumhuriyeti’nde uygulanan çok-partili parlamenter demokrasiden kaynaklandığını öne sürdüğü partiler arası uyuşmazlığın doğurduğu “istikrarsızlıktan” duyduğu rahatsızlık ile benzerlik göstermektedir. İki isim de farklı tarihlerde fakat benzer düşüncelerden hareketle çok-partili parlamenter demokrasinin aleyhinde olmuşlardır.¹⁴ Örneğin, Engin’in çok-partili demokrasiyi “partiler arası kavga-dövüş” ya da “sandalye kavgası” olarak tasvir etmesi gibi (1968, s. 62), Schmitt de parlamenter demokrasinin beşiği olan parlamentoları “politik birliğin parçalandığı kavga mekanları” olarak görmüştür (Bezci, 2004, s. 95).

Bu noktada, Schmitt’in bahsettiği şekliyle “politik birlik” ya da Engin’in sık sık kullandığı hâliyle “ulusal birlik” kavramları çok önemlidir. Zira Schmitt de tıpkı Engin gibi demokrasinin -mutlaka etnik bakımdan olmasa bile- “homojen” uluslarda mümkün olduğu görüşündedir. Schmitt’in düşüncesinde demokrasi, “homojen ve türdeş halkın iradesi” biçiminde tecessüm etmektedir (Bezci, 2004, s. 91). Ancak çok-partili parlamenter demokrasi, bu politik birliğin sürdürülmesinden ziyade “parçalanmasına” hizmet etmektedir. Nitekim Weimar Almanya’sını baz alan Schmitt’e göre “halkın iradesi birbirlerinin düşüncelerini kökten reddeden farklı politik partiler aracılığıyla parçalanmakta” (Bezci, 2004, s. 95-96), “politik irade çoğulculuk tarafından bölünmektedir” (Kardeş, 2012, s. 159). Engin’in nazarında da demokrasinin ancak ve ancak “homojen/türdeş” toplumlarda mümkün olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Üstelik Engin, Schmitt’in aksine “etnik/ırkî türdeşliği” de demokrasinin olmazsa olmazı olarak görmüş, Türkiye’de hakikî demokrasinin ancak Kemalizm İnkılabı’nın özümsemesiyle ulaşılabilecek olan “Türkleşmek” ülküsünden geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Almanya’da fikirleri birbirinden tamamen farklı olan partilerin politik birliği bozması tehlikesi, Türkiye’de daha açık bir “tehdit” durumundadır. Türkiye’deki partilerin söz konusu tehdidi

(Ayverdi, 2011, s. 494). Engin, “cılık demokrasi” ifadesiyle Türkiye’deki çok-partili demokrasiyi kastetmektedir. Zira Engin için demokrasinin ideal şekli tek-partili demokrasidir. Çok-partili demokrasi ise demokrasinin, saflığı “bozulmuş” ya da “dejenere” olmuş hâlini temsil etmektedir.

¹⁴ Schmitt’in dert yandığı 1920’li yılların Weimar Almanya’sı ile Engin’in sürekli yakındığı 1970’li yılların Türkiye’si arasında ciddi benzerlikler mevcuttur. Her şeyden önce, iki ülkede de çok-partili parlamenter demokrasinin tıkanmasından doğan kısa ömürlü hükümetlerin sebep olduğu “siyasal istikrarsızlık” had safhaya ulaşmış durumdadır. Weimar Almanya’sında 1918-1923 arası dönemde sol ve merkez-sağ partiler, 1923-1929 yılları arasında merkez-sağ partiler, 1930-1933 yılları arasında ise otoriter sağ partilerden oluşan koalisyon hükümetleri, koalisyon ortağı partiler arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle hemen hiçbir konuda uzlaşmaya varamazken, bu durum söz konusu hükümetlerin sık sık değişmesine neden olmuştur (Zeybekoğlu, 2009, s. 114). Almanya’da 1918-1933 arasını kapsayan on beş yılda tam on dokuz farklı hükümetin kurulmuş olması siyasal istikrarsızlığın ne denli derin olduğunun göstergesidir (Storer, 2015, s. 96). Türkiye’de ise 1970-1980 arası dönemde tam on iki farklı hükümet kurulmuştur (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 517). Yine, her iki ülkede de başta “yüksek enflasyon” oranları olmak üzere, ekonomik göstergelerin dibe vurduğu görülmektedir. Weimar Cumhuriyeti 1923, 1929 ve 1932’de üç büyük ekonomik krizle sarsılmış (Zeybekoğlu, 2009, s. 114), bir türlü önü alnamayan enflasyon hiperenflasyona dönüşmüş, 1923 Krizi sırasında aylık bazda enflasyon Ekim ayında %29.500 ile dünya çapında bir rekor kırmıştır. Türkiye’de ise “1970’li yıllarda siyasal istikrarsızlıkların artmasından sonra kurulan kısa dönemli darbe ve koalisyon hükümetleri sırasında, iktisat politikası[nın] giderek kısa vadeli hedeflere odaklanması” neticesinde ekonomik bakımdan sıkıntılı bir dönem baş göstermiş, örneğin; “1960’larda yüzde 10’un üzerine hiç çıkmayan yıllık enflasyon hızı, 1970’lerin ilk yarısında yüzde 20’lere ulaşmış”, 1970’li yılların ikinci yarısında ise yıllık enflasyon % 100’e doğru giderken, bütün ülkede “...mal ve enerji darlıkları, yokluklar, karaborsa ve kuyruklar” görülmeye başlanmıştır (Pamuk, 2014, s. 243-244, 251). Bu arada, her iki ülkede de kurbanları arasında siyasilerin, aydınların ve gazetecilerin de olduğu ve toplumu infiale sürükleyen cinayetler ve suikastlar yaşanmıştır. Örneğin; Weimar Almanya’sında yalnızca 1929-1931 yılları arasındaki siyasal şiddet olayları neticesinde yüz elli beş kişi öldürülmüş, dört yüz yirmi altı kişi yaralanmıştır (Storer, 2015, s. 214). Türkiye’de ise sadece 1978 ile 1979 yıllarında meydana gelen siyasal şiddet olaylarında iki bin beş yüzden fazla kişi ölmüştür (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 305). Kısacası, anılan dönemlerde her iki ülkede de “devlet otoritesi” ciddi derecede sarsılmış, parlamentoda birbirleriyle sert kavgalara girişen partiler siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımlara çare bulamamış, parlamentodan sokaklara taşan ideolojik mücadelenin giderek şiddet yanlısı bir eğilim göstermesi, iki devleti de “iç savaş”ın eşiğine getirmiştir.

oluşturan müşterek bir noktası daha vardır: Türkiye’de ulusal ve politik birliği en üst seviyede tesis eden ve Türkiye’yi muasır medeniyet seviyesine erdirtirecek olan Kemalizm İnkılâbı ile onun bütün kazanımlarını ifade eden Atatürk devrimlerini ortadan kaldırmak.

Weimar Almanya’sında artık kronik hâle gelen bir dizi problemin sebebi olarak işlevini yitiren ve tıkanmış hâle gelen parlamenter demokrasiyi gören Carl Schmitt, bu sorunların çözümüne yönelik olarak bir “Führer demokrasisi” önermiştir (Bezci, 2004, s. 84). Demokrasinin ancak mutlak bir “toplumsal homojenliğin” tesis edildiği toplumlarda mümkün olabileceğini düşünen Schmitt’e göre; “...politik güç sahibi olan homojeniteyi tehdit eden yabancıyı, yani benzer töze sahip olmayı politik alandan uzak kılmayı ya da gerektiğinde yok etmeyi başarabilmelidir” (Bezci, 2004, s. 101). Ancak modern parlamentolar bu türden bir güce sahip değillerdir. Bu bakımdan, “parlamentoların plüralist parçalanmışlıklarını aşarak halkın birliğini politik bir bütün olarak gerçekleştirebilecek tek kişi, yine halkın bütünü temsilcisi olan Führer’dir” (Bezci, 2004, s. 101). Schmitt’in terminolojisinde “homojeniteyi tehdit eden yabancı”, Engin’de “inkılâp düşmanları”na karşılık gelmektedir. Üstelik Türkiye’de politik gücün toplandığı parlamento, Schmitt’in bahsettiği şekliyle “yabancıyı” politik alandan uzak tutmak, hatta onu yok etmek bir tarafa, yabancıya/inkılâp düşmanlarına bizzat “ev sahipliği” yapmaktadır. İşte bu itibarla Engin, Türkiye’deki sorunlar yumağının müsebbibi olarak gördüğü “çok-partili cılk demokrasi”nin karşısına, Schmitt’in “Führer demokrasisi”ni anımsatacak şekilde “tek-partili Atatürk demokrasisi”ni koymuştur.

Engin’e göre, önce çok-partili düzene geçme teşebbüsünde bulunan, fakat sonrasında Türkiye’nin henüz hakikî bir demokrasi için hazır olmadığı kanaatine varmasıyla bir büyük lidere yakışır şekilde hatasından dönerek Türkiye için en uygun idare şekli olan tek-partili yönetimi devam ettiren Atatürk, doğrusunu yapmıştır. Engin’in aşağıdaki satırları bu bağlamda dikkat çekicidir:

“İki çeşit ülkede cılk demokrasi olamaz: 1-Toplumun büyük çoğunluğu ilkokulu bitirmemiş ülkelerde demokrasi olamaz, toplumu aldatan çıkarıcı oy avcılar başa geçerler, yıkımdır. 1946’dan buraya iki kez gördük, yeter... 2-Büyük Devrimler yapmış bir ülkede demokrasi her şeyi altüst eder, yıkımdır... Bunların her ikisi de bizde vardır. Cılk demokrasi yıkımdır. Tek partili Atatürk demokrasisi bizim için biçilmiş kaftandır. O büyük Öke [deha], bunu bilerek öylece yaptı, o yoldan ayrılırsak batırız...” (1972b, s. 75).

Engin, Atatürk’ün tek-partili demokrasisini yalnızca Türkiye’ye özgü bir model olarak da görmemiş, Avrupa’da yakın zamanda otoriter yönetimler kuran ne kadar devlet adamı varsa bunların hepsinin Atatürk’ü örnek aldıklarını ifade etmiştir. “O [Atatürk], yeni bir çağ açan eşsiz ökedir [dehadır]. De Gaulle, Franko, Salazar, Peron, Papadopoulos ve şimdi de Şili’yi kurtaran kahrman Pinochet hep Atatürk’ü örnek ve esin kaynağı tuttıklarını açıklarlar, daha da açıklayanlar olacaktır” (1974, s. 35).¹⁵

Engin’in 1970’li yıllarda yayımlanan kitaplarının hemen hepsi, Türkiye’de tek-partili yönetimin meşrulaştırılması amacıyla içerisinde Atatürk’ün ön plana çıkarıldığı birtakım ifadelerin âdeta birer slogan olarak kullanıldığı satırlarla doludur. Bunların bazıları şu şekilde örneklendirilebilir: “Niçin oy avcılığı yerine tek parti istiyoruz? Çünkü Atatürk devrimleri çiğnenip gidiyor... Usumuzu başımıza toplayalım, Atatürk yoluna dönelim” (1970, s. 37-38). “Büyük Atatürk’ün yolundan şaşmayalım: Tek Parti ile devrimleri kökleştirmek. Bu, kalkınmamızın tek çıkar yoludur” (1971, s. 76). “Çürümüş demokrasi curcunası değil, Ata’nın yaptığı gibi tek parti, Sıkı Yönetim Türklüğü ereğine ulaştıracaktır” (1971, s. 87). “Atatürk demokrasisi içten denetimli, partilerüstü, tek partili demokrasisidir. O büyük ökemizin yolundan hiç ayrılmayalım” (1972a, s. 11). “Bütün Atatürkçüler... birleşiniz, koltuk kavgacısı çıkarıcıları, cılk demokrasiyi kalkan yapanları tepeleyiniz...” (1972b, s. 23). “Partilerüstü tek partili Büyük Atatürk demokrasisiyle çok çabuk ülkelerimize kavuşacağız” (1974, s. 12). “Büyük Ata’nın tek

¹⁵ Engin’in zikrettiği isimlerin ortak özelliği “anti-komünist” olmalarıdır. Bu isimler -aralarındaki ideolojik farklılaşmalarla birlikte- kendi ülkelerinde anti-komünist idareler kurmuşlardır. Bilhassa Franco (İspanya), Salazar (Portekiz) ve Pinochet (Şili), Soğuk Savaş döneminin anti-komünist eğilimli otoriter-faşist yönetimlerinin sembol isimleridir.

partili... yüksek düzenine dönelim. Her türlü deneylerden sonra, O ne buyurdu? ‘Bu ülke tek parti ile yönetilecektir’” (1975, s. 102). Engin’in aşağıdaki ifadeleri de bu hususta örneklik teşkil etmektedir:

“Sorarım size, Büyük Atatürk tek partili demokrasisi, bu topraklarda, bir akımın, bir ülkünün, bir gidişin açıklanışı değil midir? Bu akım, bu ülkü ve gidiş, falan veya filân sınıfın ve partinin özel çıkarlarını değil, bütün ulusun aydın ve ulusal ülkülü oğullarının, her türlü sınıf ve parti ayrılıkları olmaksızın, onun kurtuluşu ve yükselişi uğrunda beslediği düşünceleri yansıtır... Partilerüstü tek partili Büyük Atatürk Demokrasisiyle çok çabuk ülkülerimize kavuşacağız” (1977, s. 18).

Engin’e göre Türkiye, Atatürk’ün ölümünden sonra kendisini yeniden “medeniyet kurucu millet” hâline getirecek olan Atatürk devrimlerine sırt çevirmiştir. Çünkü, Atatürk devrimlerinin henüz tam anlamıyla sindirilmediği ve devrimlerin aleyhinde geniş kitlelerin bulunduğu bir ortam içerisinde “çok-partili cılk demokrasi bataklığının” içindeki tüm “partiler”, “politikacılar” ve “inkılâp düşmanları”, daha fazla oy alabilmek için Atatürk devrimleri aleyhinde propagandalar yapmış, böylece Atatürk devrimleri alaşağı edilmiştir. Bu minvalde Engin, 12 Mart 1971 Muhtırası’nın¹⁶ ardından yayımlanan bir eserinde 12 Mart öncesindeki siyasileri şöyle nitelemiştir:

“Onların yüreklerinde bir sayrılık [hastalık] vardır, koltuk sayrılığı, onmaz bir sayrılıktır bu... Yıllarca ve yıllarca ‘normaldir, özgürlüktür, demokrasidir’ diye diye ulusumuzu korkunç bir uçurumun ta kenarcığına değin sürükleyip getirdiler, ve hiç utanmadan gene koltuk istiyorlar. Onlara koltuk değil, zindan köşeleri yaraşır. Cılk demokrasi curcunası içinde, satın alınmış oylarla, yobaz Osmanlılık kargaşacılığıyla başa geçmişler, Büyük Atatürk’ün o kutsal emanetlerini çiğneyip geçmişler, ulusumuzu ölümle karşı karşıya getirmişler, kızılıcılığı ve köhne kozmopolit Osmanlılığı hortlatmışlar da, gene de hiç utanmadan cılk demokrasi çığırtkanlığıyla koltuk yaygarası koparıyorlar, ortalığı kasırgaya boğuyorlar...” (1972a, s. 102).

Engin’de, 1950’li yıllarda baş göstermeye başlayan, 1960’lı yıllarda giderek koyulaşan ve 1970’li yıllarda zirve noktasına varan “sol karşıtlığı” da kendisinin demokrasiye karşı tavrı almasında etkili olmuştur. Öyle ki Engin, Rusların Türkiye’deki müttefikleri olan “kıızıl yobazlarla” birlikte yürüttükleri bir ihanetin sonucu olarak gördüğü 1961 Anayasası’nı “çok-partili demokrasi”yi yaygınlaştırması ve “grev” gibi sendikal hakları tanınması sebebiyle eleştirmiş, bu anayasayla Atatürk devrimlerinin tahrip edilmesine zemin hazırlandığını iddia etmiştir. Zira bunlar, Türkiye gibi “az gelişmiş” bir ülkenin felaketini hazırlayacak kadar tehlikeli hak ve hürriyetlerdir. Nitekim, Sovyet Rusya’da ne “demokrasi”, ne “insan hakları”, ne de “sendikal haklar” mevcuttur. Bunlar, Türkiye’yi her bakımdan zor durumda bırakmak isteyen Ruslar tarafından 1961 Anayasası marifetiyle zorla ihraç edilmiş şeylerdir. Bu bağlamda Engin’in şu satırları dikkat çekicidir: “Kurtuluş yolumuz: Tek Parti, sürekli Sıkı Yönetim uygulamaktır... Yok demokrasi imiş, yok sendikacılık imiş, hepsi yalan, moskof tuzağı. Hiç az gelişmiş, yüz yıllarca geri kalmış ülkelerde demokrasi, sendikacılık olacak şey midir?” (1971, s. 54). Engin’in çok-partili sisteme karşı eleştirilerinin dozu, 1970’li yıllarda meseleye “Rus komünizmi”ni dâhil etmesiyle birlikte daha da artmış; artık demokrasiden, kişisel haklardan ve özgürlüklerden bahsedenlere açıkça çatmaya başlamıştır:

“Hiç Devrimler yapmış biraz gelişmiş ülkede alabildiğine başıboşluk, sendikacı Moskof bozgunculuğu bırakılır mı? Az gelişmiş ülkelerden hangisi demokrasi curcunası içinde yükselebilmıştır?... Böyle şeyler düşünmek ve körükörüne özgürlük ve aşırı demokrasi çığırtkanlığı yapmak, eğer Türklüğe karşı bile işlenmiş bir kahpelik, bir Kürtçülük, bir Moskofçuluk değilse, kesinlikle bilgisizliktir... Devrimler yapmış bir ülke, henüz orta çağdan tümüyle kurtulamamış bir ulus, yobaz ve Moskof kızılıcılığı baskısı altında binbir tehlike içinde, binbir kanser gibi iç düşman azınlıkçılık kışkırtıcılığı içinde bir toplum... Böyle bir ülkede nasıl tüm özgür başıboşluk, nasıl tüm demokrasi, nasıl oy avcılığı

¹⁶ Engin, Türkiye’yi çok-partili cılk demokrasiden kurtarması sebebiyle 12 Mart 1971 Muhtırası’ndan “kutsal 12 Mart” şeklinde bahsetmektedir (bkz. 1972a, s. 106; 1972b, s. 22).

arkasında çok partili genel seçim olabilir? Bu, dediğimiz gibi ya bilerek bir Moskof satılmışlığı curcunasıdır, ya da tüm şaşkınlıktır” (1971, s. 81-82).

Engin’in 1960 yılının ortalarından itibaren kaleme aldığı eserlerde, Türkiye’nin kurtuluşunu ancak tek-partiye dönmekte bulması hiç de tesadüfi değildir. Engin’in nazarında Türkiye, 1960’lı ve 1970’li yıllarda arz ettiği genel manzara itibariyle uçurumun eşiğine gelmiş durumdadır (1972a, s. 53). Bu durumun başlıca sebebi ise “çok-partili cılk demokrasi”dir. Zira, Atatürk devrimlerini yıkmak için harekete geçen ne kadar gerici kuvvet varsa hepsi, siyasi hürriyetler adına getirilen çok-partili demokrasinin “nimetlerinden” yararlanmışlardır. Sovyet komünizminin Türkiye’deki “beşinci kolu” olarak faaliyette bulunan, 1965 Seçimleri’nde meclise girecek kadar güç kazanmış olan, ancak “kutsal” 12 Mart 1971 müdahalesi ile püskürtülen sol, 1970’li yılların ortalarından itibaren Sovyet komünizminin Türkiye’yi “işgal denemeleri” olan grevler, boykotlar ve fabrika işgalleri ile ülkeyi esir almıştır. Diğer taraftan, 1960’lı yılların sonlarına kadar DP ve AP gibi merkez-sağ partilerin patronajı altında ancak “cılız” bir ses çıkartabilen İslâmî tandanslı siyasi hareketler, Necmettin Erbakan’ın Millî Görüş hareketi ile artık kendi partilerini kuracak noktaya gelmekle kalmadığı gibi 1970’li yıllarda hükümet ortağı bile olmuştur. 1960’ların ortalarından başlayıp 1970’li yılların sonlarını kapsayan bütün bu siyasi süreç, şüphesiz ki Engin’i teyakkuz hâline geçirmeye yetmiştir. Kendisinin yukarıda değinilen “inkılâp düşmanları” şeklindeki risk algılaması düşünüldüğünde, bir taraftan komünistlerin -Engin’in ifadesiyle “kızıl yobazların”- diğer taraftan Osmanlı’yı diriltme amacını güden siyasi İslâmcıların -Engin’in ifadesiyle kara yobazların/şeriatçıların- oluşturduğu bir siyasi toplum ve hatta parlamento kolay kolay kabul edilebilecek gibi değildir.

Engin, savunduğu görüşleri desteklemek amacıyla 1970’li yıllardan itibaren Kur’an¹⁷ ayetlerinden de deliller göstermeye başlamıştır.¹⁸ Çok-particiliği reddeden görüşlerine destek için de Kur’an’dan istifade yoluna gitmiş, çeşitli ayetlere referansla İslâm’da particiliğin “küfür” ve “bozgunculuk” olarak addedildiğini ifade etmiştir. Örneğin; Âl-i İmrân Suresi’nin 105. Ayetinden¹⁹ hareket eden Engin; “Kur’an’da ulusu, ümmeti bölecek siyasi takımlar [partiler] ve tarikatlar yasaklanıyor” yorumunu çıkarmıştır (1971, s. 82). Kendi görüşlerini desteklemek amacıyla Kur’an ayetlerinden bazen zorlama yorumlar da çıkartan Engin, Bakara Suresi’nin 27. Ayetini²⁰; “...Tanrı’nın en büyük sungusu [nimeti] olan us’u ve özel istemi (iradeyi) kullanacağız, bozgunculuktan, bölücülüğten (particilik) kaçınacağız” biçiminde ele almış (1971,

¹⁷ Engin’in aşağıda bazı örnekleri verilecek olan Kur’an atıflarında kullandığı Kur’an tercümesi, ilk baskısı 1961 yılında Okat Yayınevi tarafından yayımlanan tercümenin 1964 tarihli dördüncü basımıdır. Söz konusu Kur’an tercümesinin girişinde; “seçkin bir heyet tarafından, çeşitli dillerde çıkan Kur’an tercümeleri de gözden geçirilerek meydana getirilmiştir” şeklinde bir ibare yer almaktadır. Ancak, bu “seçkin heyet”in kimlerden oluştuğu hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir.

¹⁸ 1950 öncesinde İslâm’a dair müspet atıfları parmakla gösterilecek derecede az olan ve İslâm’ın Türk insanı ve Türk cemiyeti üzerindeki etkilerine hiç değinmeyen Engin, 1950 sonrasında birdenbire İslâm’dan övgüyle bahsetmeye başlamıştır. Engin, 1930’lu yıllarda eski Türk tarihi üzerine kaleme aldığı yazılarından başlayarak, İslâm dininden “öz Türk dini” olarak bahsetmektedir. Engin, bir “Sümer Türkü” olarak gördüğü Hz. İbrahim’in torunu olması hasebiyle İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’i de Türk kabul etmektedir (1953, s. 333). Engin, daha 1930’lu yıllardan itibaren bu görüşü savunmakla birlikte, Kemalizm ile İslâm dinini mezcetmek gibi bir düşünce içerisinde olmamıştır. Türklerin öz dini olarak gördüğü İslâm dinini siyasi bir amaca matuf olarak kullanmamış olan Engin, bu şekilde davrananları da lâikliği baltalamakla suçlamıştır. Ancak, Soğuk Savaş yıllarıyla birlikte, Engin’in bu tavrında ciddi bir değişiklik olmuştur. Komünist ideolojiye aşırı bir karşıtlık duyan Engin, Soğuk Savaş ortamında komünizme karşı verilen mücadelede İslâm’ın kullanılmasını “stratejik” bir araç olarak görmüş olmalıdır. Engin, komünizme karşı mücadelede Kemalizm’e destek olması için bu dönemde İslâm dinine başvurmuş, Kur’an ayetlerine atıfla anti-komünist tezlerine meşruluk kazandırmak istemiştir. Örneğin Kur’an’da; “...Allah yolunda cihat edenler”in büyük mükafatlar elde edecekleri söylenen Nisa Suresi’nin 95. Ayetini referans gösteren Engin, bu ayeti “Atatürk yolunda savaşanların canları ve malları Cennet karşılığında satın alınmıştır...” şeklinde kullanmakta ve Atatürk’ün kesinkes menettiğini söylediği komünizme karşı savaşmayı her Türk için bir vazife saymaktadır (1972a, s. 78). Engin ayrıca; “yeryüzünde fesat çıkaranlardan” bahsedildiği Bakara Suresi’nin 27. Ayetine atıfta bulunmakta ve bu ayette kastedilenlerin “...yeryüzüne bozgunculuk saçanlar (komünistler)...” olduğunu söylemektedir (1971, s. 54).

¹⁹ Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 105: “Kendilerine apaçık ayetler gönderildikten sonra da gene ayrışanlar, çekişenler gibi olmayın; onlar için büyük bir azap vardır” (Kur’an, 1964, s. 35).

²⁰ Bakara Suresi, Ayet: 27: “Onlar, Allah ile olan anlaşmayı bozanlardır; Allah’ın birleşik durmasını buyurduğu şeyi ayırırlar, yeryüzüne fesat saçarlar: Bunlar ziyan edenlerdir” (Kur’an, 1964, s. 5).

s. 48), Rum Suresi 41. Ayeti²¹ ise “hep bozgunculuklar, sendikacılık, partacılık, Kürtçülük²² küfürdür” şeklinde değerlendirmiştir (1971, s. 95).

Sonuç

M. Saffet Engin’in Kemalizm’e/Kemalizm İnkılâbı’na bakışı, kendisinin eski Türkler ile Avrupalılaştırma/çağdaştırma arasında kurduğu ilişkiyle yakından ilgilidir. Engin’in nazarında Türkler, Orta Asya’da kurdukları dünyanın ilk büyük medeniyetinin ardından göçler ve akınlar vasıtasıyla gittikleri her yere yüksek medenî vasıflarını taşıyarak yeni medeniyetler yaratmışlar ve böylece insanlık tarihi boyunca ona en fazla hizmet etmiş olma şerefini kazanmışlardır. Ne var ki Türkler, her alanda Türk’e ve Türklüğe sırt çevrilen Osmanlı devrinde bu “medeniyet kurucu” rollerinden alıkonulmuşlardır. Kemalizm’i her şeyden önce bir “Türkleşme” ideolojisi olarak gören Engin, her alanda Türk’ün medenî vasıflarını tebarüz ettiren Kemalizm İnkılâbı’nın, bütün dünyaya Türk milletinin fitraten sahip olduğu medeniyet yaratma kudretini yeniden hatırlattığı ve Türklerin Kemalizm İnkılâbı’nın diriltici devrimleri sayesinde yeniden medeniyet kurucu rollerine döndükleri kanaatinde. Bu bakımdan ona göre Kemalist Türkiye, tarihin en köklü milleti olan Türklerin tarih serüvenindeki nihâî durağını temsil etmektedir.

Engin, Kemalizm’in temel ülküsünü -tıpkı Atatürk gibi- “muasır medeniyetin en ileri safında lâyük olduğumuz mevkii az zamanda alabilmek” olarak açıklamıştır. Engin’in tasavvurunda, söz konusu muasır medeniyet ile kastedilen Avrupa/Batı medeniyetini yaratanlar da yine Türklerdir. Nitekim çalışmada değinildiği üzere, Avrupa’yı Avrupa yapan Greko-Romen/Lâtin kültür ve medeniyetinin temellerini Türkler atmıştır. İşte bu noktada Engin’in tasavvurunda Türkleşmek; Avrupalılaşmayı, Batılaşmayı ve çağdaşlaşmayı içine almakta, onları kapsamaktadır. Ulusal kültürü her alanda Türkleştirmek amacını güden Kemalist İnkılâplar/Devrimler, nihayetinde eski Türklerin yaşantılarından ibaret olan Avrupalılaşmayı da beraberinde getirecektir. Ona göre, adı ister “Avrupalılaşmak”, ister “Batılılaşmak” isterse de “çağdaşlaşmak” olsun üçü de Kemalizm’in Türk milletini “muasır medeniyetin en ileri safında lâyük olduğu yere ulaştırması” ülküsüne giden ana yolun farklı duraklarıdır. Bu üç yolun kökeni de eski Türk uygarlıklarının yaşayışlarına ve anelerine dayanmaktadır. Bu yaklaşımıyla Engin, Türkiye’deki aydınların Tanzimat’tan beri kafalarını meşgul eden ve Osmanlı devrinde başlayıp Cumhuriyet Türkiye’sinde süregelen “değişimi” isimlendirme problemini de çözmüş olmaktadır. “Avrupalılaşmak”, “Batılılaşmak” ve “çağdaşlaşmak” kavramlarını yerine göre aynı anlamda kullanan Engin için böyle bir tartışmanın önemi yoktur. Türkiye’de Avrupalılaşmaya/Batılılaşmaya/çağdaşlaşmaya matuf olarak son birkaç yüzyıldır filizlenmeye başlayan, fakat asıl olarak Kemalizm İnkılâbı sayesinde şahika noktasına varan bu çabalara

²¹ Rum Suresi, Ayet: 41: “İnsanların kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde karışıklık çıkmıştır! Bu, belki dönerler diye, işlediklerinden bazılarının azabını tattırmak içindir” (Kur’an, 1964, s. 236).

²² Engin’in 1950 sonrası dönemdeki yazılarına hâkim olan “ırkçı” damarın en belirginleştiği noktalardan biri de -inkılâp düşmanları arasında gösterdiği- Türkiye’deki “azınlıklar” hakkındaki görüşleridir. 1950 sonrasındaki yazılarında, Türk Tarih Tezi’nden ilham alarak Anadolu coğrafyasında -üstelik binlerce yıldan beri- Türklerden başka hiç kimsenin yaşamadığını ifade eden Engin gerek Kürtlerin gerekse de Rumların ve Ermenilerin “Türk” olduklarını iddia etmektedir. Engin’in Türkiye’deki azınlıklar hususunda en fazla dikkat çektiği grup ise Kürtlerdir. Engin’e göre Kürt diye bir ırk olmadığı gibi, Kürtçe diye bir dil de yoktur (1953, s. 134; 1968, s. 100.). Kürtlerin, Cumhuriyet devrinde “...dış mihrakların tahriki motifi eşliğinde her an yeniden isyan edebilecek, ihanet potansiyeli taşıyan bir topluluk olarak görülmeye başlandığı”ndan bahseden Bora’nın (2007, s. 87) değerlendirmesi, Engin için de geçerlidir. Nitekim, Engin’de Soğuk Savaş’la birlikte kabaran anti-komünist damar, kendisinin azınlıklar hakkındaki olumsuz düşünceleriyle birleşmiş, bu sentezde Engin’in bütün nefreti Kürtlere yönelmiştir. Engin, 1960’lı yıllardan itibaren yazılarında “Kızıl Kürtler” şeklinde bir ifadeye sıkça yer vermiş, Sovyet komünizminin “kendilerini Kürt zanneden” bu insanları Türkiye’yi ele geçirmek maksadıyla kullandığını öne sürmüştür, Kürtlerin acilen Türkiye’nin batısına dağıtılmalarını, hatta yurtdışına sürgüne gönderilmelerini önermiştir (bkz. 1971, s. 67, 71, 168; 1972a, s. 28-29; 1972b, s. 7). Engin, başta Kürtler, Ermeniler ve Rumlar olmak üzere Türkiye’deki tüm Müslim ve gayrimüslim azınlıkların ve bu arada etnik bakımdan Türk olmalarına rağmen “kafaca ve gönülce Türk olmayan” her türden azınlığın, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde de uygulanan ve “Brown” yöntemi denilen bir yöntemle “Türkleştirilmesi” gerektiğini neredeyse tüm yazılarında savunmuştur (bkz. 1953, s. 28, 40-41; 1960, s. 21; 1966, s. 59-60; 1970, s. 24). Engin’in İngiltere’de bizzat gördüğünü söylediği bu Brown yöntemi, okullarda birtakım millî/ulusal ritüeller kullanılarak, gençlerdeki azınlık duygularını yok etmek üzerine kuruludur. Atatürk devrimlerine kastedenlerin hep “azınlıklar” arasından çıktığını öne süren Engin, bu yöntemin Türkiye’deki bütün ilkökul ve ortaokullarda uygulanmasıyla azınlıklara Türklük bilincinin aşılacağını ve Kemalizm İnkılâbı’nın Türkiye’yi yükselten devrimlerini ortadan kaldırmaya bundan böyle hiç kimsenin cesaret edemeyeceğini düşünmektedir. Arslan (2009, s. 350); anılan bu düşüncelerine istinaden Engin’i “...Kemalizmin ‘ılımlı’ ve medeniyetçi yaklaşımlardan giderek ‘irrasyonel’-faşizan yaklaşımlara kayan bir yorumcusu” olarak değerlendirmektedir. Kuyaş (2009, s. 249) da aynı şekilde, Engin’in “...epeyce faşizan bir düşünce çizgisi tuttuğu”na dikkat çekmektedir.

ancak tek bir isim verilebilir: “Türkleşmek”. Bunların hangisi mevzubahis edilirse edilsin, hepsinin ortak bir noktası vardır; hepsi esasen Türklerin medeniyete yapmış oldukları hizmetleri anlatır, hepsinin altında mutlaka Türklerin bir izi, bir imzası bulunmaktadır. İşte bu bakımdan, Kemalizm İnkılâbı’nın her alanda Türkleşmeyi -ve tabii olarak Avrupalılaşmayı ve çağdaşlaşmayı- sağlayacak inkılâpları/devrimleri ne pahasına olursa olsun korunmalı; hatta partiler-üstü zırha büründürülen Atatürk inkılâpları/devrimleri hususunda herhangi bir tartışmaya asla meydan verilmemelidir.

Engin’in Atatürk devrimlerini koruma ve kollama hususundaki hassas ve kararlı tutumu, kendisinin “demokrasi” konusundaki düşüncelerini de derinden etkilemiştir. Türkiye’de henüz çok-partili hayata adım atılmadığı 1940’li yılların ortalarına kadar demokrasinin bir “Türk icadı” olduğundan hareketle demokrasiyi savunan Engin, 1950 sonrasında başlayarak önce çok-partili sistemin ve sonrasında ise bizzat demokrasinin aleyhinde bir tavır takınmıştır. Engin, 1950 sonrasında başlayarak devletin kurtuluşunu daha “otoriter” bir yönetim tarzında görmeye başlamıştır. “İnkılâp düşmanları” olarak tavsif ettiği kesimlerle mücadelede devletin gerekirse orduyu da kullanmak pahasına en sert tedbirlere başvurması gerektiğini tavsiye etmiştir. Aralarında Osmanlı devrinin ihyasına çalışan “Osmanlıcı kara yobazlar”ın, Türkiye’yi bir Sovyet sömürgesi yapmak isteyen “kızıl yobazların/komünistler”in ve “azınlıklar”ın yer aldığı bu “İnkılâp düşmanları”nın siyasal hürriyetlerin nimetlerinden istifade ederek Atatürk devrimlerini baltaladığını ifade eden Engin, bu saldırılara karşı tek çarenin Atatürk devrinde olduğu gibi yeniden tek-partili yönetime geçmek olduğunu savunmuştur. Türkiye’nin siyasî bakımdan krizlerle yüz yüze geldiği her dönemde çok-partili sisteme son vermek üzere silahlı kuvvetleri göreve davet eden Engin, 12 Mart 1971 Muhtırası’nı “kutsal” bir devrim telâkki ederek memnuniyetle karşılamıştır. Yazı hayatının son yıllarını teşkil eden 1970’li yılların sonlarında orduyu yine “görev”e davet etmiş, Türkiye’nin “ikinci 12 Mart’a” ihtiyacı olduğunu söylemiştir.

Engin’de 1960’lı yıllardan itibaren belirgin hâle gelen çok-partili sistem karşıtlığının temelleri, kendisindeki güçlü anti-komünist ve faşist temayüllerde de aranmalıdır. Komünist ideolojiye aşırı derecede karşıtlık duyan Engin, kendi nazarında temeli Türklükten başka bir şey olmayan İslâm dini ile Kemalizm’i Soğuk Savaş yıllarında sentezlemiş; İslâm’ı, komünizme karşı verdiği mücadelesinde Kemalizm’in bir “ortağı” biçiminde kullanmıştır. Engin, 1970 sonrası dönemde kaleme aldığı eserlerinde komünizme karşı mücadele etmenin her Atatürkçünün ve her Müslümanın bir vazifesi olduğunu Kur’an ayetlerinden de örnekler vererek savunmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi’ni takiben hazırlanan ve yürürlüğe giren 1961 Anayasası’nı esasen “sınıfsız” bir yapısı olan Türkiye’yi işçi hareketleriyle içerden çökertmek isteyen Sovyet komünizminin bir oyunu olarak gören Engin, 1960’lı ve 1970’li yıllardaki bütün yazılarında 1961 Anayasası’nın kaldırılmasını istemiştir. 12 Mart 1971 Muhtırası’nı ise “kutsal” bir devrim gibi karşılamış olan Engin, Türkiye’yi uçurumun eşiğine getirdiğini öne sürdüğü çok-partili demokrasiye ordunun nihayet bir son vermesinden büyük bir memnuniyet duymuştur. Engin, 12 Mart Müdahalesi’yle ordunun “kızıl yobazlara/komünistlere” büyük bir darbe indirmiş olduğunu ifade ederek söz konusu muhtıradan övgüyle bahsetmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren tamamen “ırkçı-faşist” bir çizgiye kayan Engin, bütün insanlığı “Türkler” ve “Türk olmayanlar” şeklinde ikiye ayırmıştır: “Biliyoruz ki, türler (ırklar), yuvarlakkafalı (Alplı) Türk türü ve uzunkafalı geri türler olmak üzere genel bakımdan ikiye ayrılır” diyen Engin’in (1960, s. 98) bu cümlesinin meali; dünyada “ileri ırkları temsil eden Türkler” ve “geri ırkları temsil eden diğerleri” şeklinde iki çeşit insan yaşadığıdır. Engin’deki bu ırkçı düşünceler, Türkiye sınırları içerisinde de etkisini göstermiş ve kendisindeki demokrasi karşıtlığını beslemiştir. Engin, 1950 sonrasındaki yazılarında, Türkiye’de “Türklerden başka” kimsenin yaşamadığını dile getirmeye başlamış, kendisini Kürt, Ermeni, Rum “zanneden” insanlar ile etnik bakımdan Türk olsalar bile “kafaca ve gönülce henüz Türk olmayan Müslüman azınlıkların” okullara konulacak “Brownny” adı verilen bir yöntemle “Türkleştirilmeleri” gerektiğini ölüncüye değin büyük bir arzuyla savunmuştur. Herhangi bir

toplumda gerçek anlamda bir demokrasinin var olabilmesi için nüfusun etnik bakımdan bir “homojenlik/türdeşlik” arz etmesi gerektiğini düşünen Engin, Türk olmalarına rağmen bunu kabule yanaşmayan bütün azınlıklar Türklüğe “kaynaştırılıncaya” kadar Türkiye’de demokrasinin -bilhassa da çok-partili sistemin- uygulanmasının mümkün olmadığını öne sürmüştür.

Kaynakça

- Akpolat, Y. (2010). Erken Cumhuriyet döneminde Türk devrimini anlamlandırma ya da devrime ideoloji bulma çabaları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (44), 103-148.
- Arslan, C. (2009). M. Saffet Engin. T. Bora-M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce (2) Kemalizm içinde* (ss. 350-357). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk’ün söylev ve demeçleri I-III*. Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atay, F. R. (1932). *Moskova-Roma*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2014). *1960’tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı lugatı: asırlar boyu târihî seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadî İşletmesi.
- Bezci, B. (2004). *Carl Schmitt’in politik felsefesi açısından modern Türkiye’de güçlü devlet kavramı* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bora, T. (2007). *Medeniyet kaybı: milliyetçilik ve faşizm üzerine yazılar*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Engin, A. (1953). *Atatürkçülük ve Moskofluk-Türklük savaşları*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1955). *Atatürkçülük’te dil ve din*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1960). *Atatürkçülük savaşımızda Avrupa kültürü nedir ve ne değildir?* İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1966). *Sosyalist geçinenlere karşı Atatürkçülük savaşı: kızıl elma*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1968). *Türklük düşmanları sosyalist ve Osmanlıcı geçinenlere karşı: Atatürkçülük “manifesto”su*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1970). *Atatürkçülük savaşımızda ulusal eğitim ve İslâmda Atatürkçülük*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1971). *Yükseliş yengimiz için Kuran’da Atatürkçülük ve kızıl elma*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1972a). *Cumhuriyetimizin 50. yıldönümünde Atatürkçülük bildirisi*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1972b). *Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümünde ko vadis? (nereye doğru?)*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1974). *Yükseliş savaşımızda Promete 2*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1975). *Yükseliş savaşımızda Kıbrıs destanı*. İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Engin, A. (1977). *Atatürkçülük savaşımızda çağdaş Avrupa: siyasal ve kültürel akımlar kamusu (1)* İstanbul: Atatürkçülük Kültür Yayınları.

- Engin, M. S. (1933). *Muasır Avrupa içtimaiyatı*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Engin, M. S. (1938a). *Kemalizm inkılâbının prensipleri (1) Büyük Türk medeniyetinin tarihî ve sosyolojik tetkikine methal*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Engin, M. S. (1938b). *Kemalizm inkılâbının prensipleri (2) büyük Türk medeniyetinin tarihî ve sosyolojik tetkikine methal*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Engin, M. S. (1939). *Kemalizm inkılâbının prensipleri (3) kültür inkılâbı ve Kemalizmin başka rejimlerle mukayesesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Engin, M. S. (1945). *İkinci büyük savaşta Almanya'da gördüklerim*. İstanbul: Işık Basım ve Yayınevi.
- Gökberk, M. (1980). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kardeş, M. E. (2012). *Carl Schmitt'in politik felsefesi üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıçbay, M. A. (2009). Atatürkçülük ya da Türk aydınlanması. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (ss. 233-242). Bursa: Dora Yayınları.
- Kur'an, (1964). İstanbul: Okat Yayınevi.
- Kuyaş, A. (2009). Yeni Osmanlılar'dan 1930'lara anti-emperyalist düşünce. T. Bora-M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (2) Kemalizm* içinde (ss. 247-252). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, T. (1994). *Türkiye'de siyasal kültürün resmî kaynakları (1) Atatürk'ün Nutuk'u*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Storer, C. (2015). *Weimar Cumhuriyeti'nin kısa tarihi*. (S. Özge, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahinler, M. (1998). *Atatürkçülüğün kökeni, etkisi ve güncelliği*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Timur, T. (1968). *Türk devrimi: tarihî anlamı ve felsefî temeli*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, A. (2013). Kemalizm: Türkiye'de resmî ideolojinin kavramsal tarihi (1919-1939). *Doğu-Batı Dergisi*, 66, 171-191.
- Zeybekoğlu, E. (2009). *Carl Schmitt'in 20. yüzyıl devlet ve siyaset kuramına katkısı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Pandemi Sürecinde Sağlık Kaygısının Boylamsal İncelenmesi ve Yaşam Doymu ile İlişkisi

Longitudinal Examination of Health Anxiety during Pandemic and Its Relationship with the Satisfaction of Life

Arş. Gör. Alperen ŞENOL ¹

Öz

Birçok ülkede milyonlarca insanı etkileme ihtimali olan pandemiler, kişinin kendisi ile sevdiğine yönelik sağlık tehditleri de dahil olmak üzere birçok psikososyal stres faktörüyle ilişkilidir. Alanyazında yapılan çalışmalar, önceki salgın hastalıklara benzer şekilde, Covid-19 pandemisini de çeşitli psikolojik sıkıntı ve bozuklukla ilişkilendirmektedir. Bu çalışmanın amacı pandemi sürecinde bireylerin sağlık kaygısı ve yaşam doymu arasındaki ilişkiyi, ilişki analizler kullanarak kesitsel ve boylamsal olarak incelemektir. Bu amaca yönelik olarak çalışmada, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Yaşam Doymu Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan iki ölçüm arası DSM-5 Hastalık Kaygısı Bozukluğu kriterleri de gözlemlenerek altı ay süre belirlenmiş, 2020 Mart ve Eylül ayları çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmaya göre altı aylık süreç içerisinde sağlık kaygısında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim gözlenmemiştir. Birinci ölçümde sağlık kaygısı, yaşam doymunu yordayan bir değişken değilken, ikinci ölçümdeki sağlık kaygısı, bireylerin yaşam doymunu yordayan bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın diğer bir bulgusuna göre yaş ve sağlık kaygısı arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Buna göre yaşın yükseldikçe sağlık kaygısının da paralel şekilde azaldığı söylenebilir. Tüm bu bulgular, yurtiçi ve yurtdışı diğer çalışmalarla birlikte tartışılmış ve çalışma sonucunda öneriler sunulmuştur. Alanda yapılan diğer çalışmalar, pandemi döneminin psikolojik sağlık üzerindeki etkisini boylamsal olarak ele alan çalışmaların ihtiyacına vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık kaygısı, Covid-19, boylamsal psikolojik sağlık, pandemi, yaşam doymu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Pandemics, which have the potential for affecting millions of people in different countries, are associated with many psychosocial stressors, including health threats to oneself and loved ones. Studies show that the Covid-19 pandemic, similar to the previous pandemics, is associated with research psychological distress and disorders. The aim of this study is to examine the relationship between health anxiety and life satisfaction of individuals during the pandemic in a cross-sectional and longitudinal design using relational analyses. For this purpose, Health Anxiety Inventory and Life Satisfaction Scale were employed to collect data in the study. Considering the DSM-5 Illness Anxiety Disorder criteria, six months between the two measurements were determined, and the months of March and September 2020 were evaluated within the scope of the study. According to study findings, there is no statistically significant change was found in health anxiety during the six-month period. In the first measurement, health anxiety is not a variable that predicts life satisfaction, while health anxiety in the second measurement stands out as a variable that indicates the life satisfaction of individuals. According to the other finding of the study, there is a negative relationship between age and health anxiety. It can be said that as age increases, health anxiety decreases accordingly. All findings were discussed together with previous studies and suggestions were presented. Other studies in the field emphasize the need for studies that longitudinally address the impact of the pandemic period on psychological health.

Keywords: Health anxiety, Covid-19, longitudinal psychological health, pandemic, the satisfaction of life

¹Istanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, alperensenol@aydin.edu.tr

Paper Type: Research

Giriş

2019 Senesinin son döneminde, Çin'in Wuhan kentinde yeni tür Koronavirüse (Covid-19) bağlı olarak olağandışı zatürre vakaların bildirilmesi (Wu, Chen ve Chan, 2020) ve bu virüsün hızlı yayılım göstermesi ile Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation [WHO], 2020), 11 Mart 2020 tarihinde ilgili salgını pandemi olarak ilan etmiştir. Birçok ülkede milyonlarca insanı etkileme ihtimali olan pandemiler, büyük ölçekli salgın hastalıklar olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2010). Kısa sürede küresel bir sağlık tehdidi haline gelen COVID-19'a bağlı olarak, Haziran 2022 itibari ile küresel ölçekte toplamda 500 milyondan fazla vaka (John Hopkins University Coronavirus Resource Center, 2022) bildirilmiştir.

Toplumda sıklıkla belirsizlik, kafa karışıklığı ve aciliyet duygusuyla karakterize edilen pandemiler (WHO, 2005), kişinin kendisi ile sevdiğine yönelik sağlık tehditleri de dahil olmak üzere birçok psikososyal stres faktörüyle ilişkilidir. Pandemi süreçlerinde kişilerin rutin hayatları dramatik şekillerde beklenmedik yönde değişebilir (Brooks vd., 2020). Covid-19 pandemisi de yayılmaya başladığı günden bu yana gündelik hayatta birçok kısıtlama ve değişim süreçlerine neden olarak, kişilerin ve toplulukların fiziksel sağlığı yanında insan ile ilişkili diğer birçok faktörü etkilemiş, 21. yüzyılın en ciddi halk sağlığı sorunlarından biri olarak kabul edilmiştir (Oliver, Barber, Roomp, ve Roomp, 2020; Wang, Horby, Hayden ve Gao, 2020).

Yaygın olarak duygusal sıkıntı ile ilişkilendirilen pandemilerde, psikolojik bozukluklar pandemik stres faktörleri tarafından tetiklenebilir, şiddetlenebilir ve pandemi sürecinin bireyler üzerinde uzun süreli yıpratıcı psikolojik etkileri olabilir (Taylor, 2019). Daha önceki bölgesel ya da küresel çaplı salgın hastalıkların toplum ve bireyler üzerindeki psikolojik sonuçlarına odaklanan çalışmalar, bunların birtakım psikolojik bozukluklar ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Jeong vd., 2016; O'Leary, Jalloh ve Neria, 2018; Wheaton, Abramowitz, Berman, Fabricant ve Olatunji, 2012). Ayrıca salgın dönemi sonrasında ilgili salgın hastalığın üzerinden geçen zamana rağmen, bu dönemde ortaya çıkan psikolojik bozuklukların, kişilerde uzun dönem etkisini sürdürdüğünü bulgulayan çalışmalar da alanyazında mevcuttur (Lee vd., 2007; Mak, Chu, Pan, Yiu ve Chan, 2009). Dolayısıyla bölgesel ve küresel olarak halk sağlığını tehdit eden salgın hastalıkların dönemsel ve uzun vadeli yıkıcı psikolojik etkileri yadsınamaz. Tıbbi bir durum olarak Covid-19'un da önceki salgın hastalıklara benzer şekilde, toplumun bu hastalık ve pandeminin sonuçlarına yönelik tepkisinin, psikolojik sağlık üzerindeki etkileri kaçınılmazdır (Huang ve Zhao, 2020). Yapılan çalışmalar, önceki benzer çalışmaları destekler şekilde Covid-19 pandemi sürecini birçok ciddi psikolojik sorun ile ilişkilendirmekte ve bireyin iyi oluş haline yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektedir (Taquet, Luciano, Geddes ve Harrison, 2020; Tian, , 2020; Wang vd., 2020). Kaygı bozuklukları ve özelinde sağlık kaygısı ise ulusal ve uluslararası birçok çalışmanın ortak bir bulgusu olarak öne çıkmaktadır (Brooks vd., 2020; Huang ve Zhao, 2020; Taquet vd., 2020; Okuyan, Karasu ve Polat, 2020; Tian vd., 2020; Xiong vd., 2020; Wang vd., 2020). Pandemiye bağlı olarak tüm dünyada artan vaka sayısı ile, kişilerin sağlıklarına dair endişe ve kaygılarının anlaşılabilir bir seviyede artması beklendiği bir durumdur (Lin, 2020).

Sağlık kaygısı, viral bir salgına yönelik bireyleri ve bireylerin verdiği tepkileri etkileyecek psikolojik faktörlerden sadece biridir (Taylor, 2019). Hemen herkes bir dereceye kadar sağlık kaygısı yaşar. Bu kaygılar sıklıkla, bedensel duyuların ve değişikliklerin yanlış yorumlanması ile kişinin sağlık ve hastalık hakkındaki inançlarından etkilenir (Asmundson, Abramowitz, Richter ve Whedon, 2010; Asmundson ve Taylor, 2020). Sağlık kaygısı yaşayan bireyler, şimdiki ve gelecekteki sağlıklarına fazlaca odaklanarak (Rachman, 2012) ciddi bir hastalığının olduğu ya da ciddi bir hastalığa yakalanacakları inançlarına dair süregelen bir korku ya da kaygı duygusu hissederler (Karapıçak, Arslan ve Utku, 2012; Taylor ve Asmundson, 2004). Bu tanımlama, DSM-5'te yer alan Bedensel Belirti ve İlişkili Bozukluklar kategorisi altındaki Hastalık Kaygısı Bozukluğu ile de oldukça benzerdir (American Psychiatric

Association [APA], 2013). Viral bir salgın bağlamında yüksek sağlık kaygısı olan kişiler kendilerinin özellikle zayıf veya hastalanmaya karşı savunmasız olduğuna dair inançlar taşıyarak, zararsız bedensel duyularını ve değişiklikleri enfekte olduklarının kanıtı olarak yanlış yorumlamaya eğilimlidirler. Bu da kaygılarını arttıran bir faktör olarak, mantıklı karar alma yeteneklerini ve davranışlarını etkilemektedir (Asmundson ve Taylor, 2020). Sağlıkla ilgili olası tehditlere ilişkin normal düzey bir uyarılmışlık koruyucu, sağlık davranışlarını geliştirici ve sağlık sorunlarının erken belirtilerini belirlemeye yardımcı olabilir. Ancak bu kaygı düzeyi aşırı olduğunda kişinin psikolojik sağlığı için yıpratıcı olacağı (Asmundson ve Taylor, 2020; Karapıçak vd., 2012) ve yaşam doyumunu olumsuz yönde etkileyeceği birçok çalışmanın ortak bir bulgusudur (Baykal, 2020; Bou-Hamad, Hoteir ve Harajli, 2021; Duong, 2021; Karabağ-Aydın ve Fidan, 2022).

Yaşam doyumunu, bireyin hayattan beklentileri ile hayatında kişisel olarak algıladığı mevcut durumu arasındaki dengenin bir yansımasıdır. Buna göre, bireysel isteklerin seviyesi ile kişinin mevcut durumu arasındaki boşluk ne kadar büyükse, doyum da o kadar düşük olur (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985; Pavot ve Diener, 1993). Öznel iyi oluşu destekleyen yapılardan biri olan yaşam doyumunu, bireyin yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmelerden beslenir (Diener, Lucas ve Oishi, 2011). Appleton ve Song (2008) gelir düzeyi, meslek ve sosyal statü, fırsatlar ve sosyal hareketlilik, refah koşulları, hükümet politikasından memnuniyet ve sosyal ilişkiler olmak üzere altı temel bileşenin, yaşam doyumunu belirlediğini savunmaktadır. Özet olarak yaşam doyumunun, kişinin bir bütün olarak yaşam kalitesini genel olarak ne kadar olumlu değerlendirdiği ile ilgili bir kavram olduğu söylenebilir. Bu kavram psikolojik ve fiziksel sağlık ile yakından ilişkilidir (Veenhoven, 1996). Tüm bu bileşenler göz önüne alındığında, pandemi sürecinde bu alanların, bireylerin kaygı durumundan etkilenmiş olabileceği öngörülebilir.

Pandemilerde halkın enfeksiyona karşı verdiği psikolojik tepkiler, hastalığın yayılması ya da kontrol altına alınmasında önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla, yaygın olarak duygusal bozukluk ve sosyal sıkıntının ortaya çıktığı bu süreçteki psikolojik tepkileri anlamak ve yönetmek, pandeminin seyri açısından önem arz etmektedir (Taylor, 2019). Covid-19 pandemisine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde psikoloji alanında boylamsal inceleme ihtiyacına sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Özellikle yurtiçi alanyazında Covid-19 pandemisinin psikolojik etkilerine dair boylamsal bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki pandemi sürecinin ilk altı ayında bireylerin sağlık kaygısı ve yaşam doyumlarındaki değişim düzeylerini boylamsal ölçümlerle incelemek ve buna ek olarak yaşam doyumunu ve sağlık kaygısı düzeyleri arasında ilişkiyi kesitsel olarak ele almaktadır. Buna göre araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır;

- Araştırmaya katılan bireylerin sağlık kaygısı düzeyleri, pandeminin ilk ayı ile altı ay sonraki yapılan ölçümleri arasında anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Araştırmaya katılan bireylerin yaşam doyumunu düzeyleri, pandeminin ilk ayı ile altı ay sonraki yapılan ölçümleri arasında anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Araştırmaya katılan bireylerin sağlık kaygısı düzeyleri, pandeminin ilk ayı ile altı ay sonraki yapılan ölçümlerde, yaşam doyumunu düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Bu araştırma sorularından yola çıkarak öncelikle çalışmadaki değişkenler arası ilişkiler incelenmiş ardından altı aylık süreçte katılımcıların sağlık kaygısı ve yaşam doyumundaki değişimin düzeyi analiz edilmiştir. Son olarak, yapılan iki farklı ölçümdeki sağlık kaygısının, yaşam doyumunu düzeyi üzerindeki yordayıcı gücü hesaplanmıştır. Bu çalışmadan elde edilecek bulguların alandaki ruh sağlığı teorisyenlerine pandemi sürecinde sağlık kaygısını değerlendirmeye yönelik önemli bir boylamsal inceleme fırsatı verirken, uygulamacılara ise salgın hastalık gibi kriz durumlarında müdahale geliştirme ve psikolojik destek sunma gibi alanlarda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

1. Yöntem

Çalışmada değişkenler arası korelasyonel ilişkileri inceleyebilmek adına boylamsal tarama uygulanmıştır. Boylamsal taramalar aynı grubun eğilimlerini ölçmek üzere, aynı bireylerden oluşan bir panel grubundaki değişimler hakkında veri toplanmasını sağlayan tarama prosedürlerini içerir (Creswell, 2017). Buna göre bu çalışmada aynı insan grubu belirli bir zaman aralığında boylamsal olarak incelenmektedir. Değişkenler arası korelasyonel ilişkileri ortaya çıkarmak için açıklayıcı ve yordayıcı araştırma desenleri uygulanmıştır. Açıklayıcı araştırma deseni araştırmacının iki veya daha fazla değişkenin ortak değişimini ortaya çıkarmayı amaçladığı, yani bir değişkendeki değişimin diğer değişkendeki değişime yansıdığı korelasyonel desendir. Öte yandan yordayıcı araştırma desenlerinde, yordanan sonuç veya ölçütü yordayacak değişkenler belirlenmektedir (Creswell, 2017).

1.1. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubunu belirlemede pandemi koşulları ve ulaşılabilirlik göz önünde bulundurularak olasılıksız örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu örnekleme yöntemine göre araştırmacı en hızlı şekilde mevcut, ulaşılabilir katılımcıları tercih eder ve sonuçlar evrene genellenmek yerine çalışmadaki gruba betimlemektedir. Bu yöntemde katılımcılar belirlenirken, katılımcıların çalışmaya uygunluğu ve istekliliği de göz önünde bulundurulur (Creswell, 2017). Bu çalışmada veriler toplanırken araştırma formları çeşitli sosyal medya platformlarında belirli aralıklarla duyurulmuştur. Araştırmanın nihai çalışma grubu, çalışmaya gönüllü olarak katıldığını beyan eden 105 bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ve 62 arası dağılım gösterirken, yaşlarının aritmetik ortalaması 27.4 (SD = 9.03) olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılan 18 kişi (%17.1) ortaöğretim mezunu, 63 kişi (%60) lisans mezunu ve 24 kişi (%22.9) lisansüstü mezun eğitim düzeyindedir. Katılımcılardan 10'u (%9.5) kendisini düşük bir sosyoekonomik düzeyde algılayan, 78 kişi (%74.3) orta; 17 kişi (%16.2) yüksek düzey bir sosyoekonomik düzeyde algılamaktadır. Son olarak 41 katılımcı (%33.3) astım, diyabet, yüksek tansiyon gibi süregelen bir hastalığa sahip olduğunu; 18 katılımcı (%14.6) yaşamını tehdit eden bir sağlık problemi deneyimlediğini belirtmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan bu formda katılımcıların kişisel bilgileri toplanmaktadır. Bu form ile katılımcının yaş, eğitim düzeyi ve algılanan sosyoekonomik düzey bilgileri incelenmektedir.

1.2.2. Sağlık Anksiyetesi Ölçeği

Sağlık Anksiyetesi Ölçeği bireylerdeki sağlık kaygısını değerlendirmek amacıyla Salkovskis, Rimes, Warwick ve Clark (2002) tarafından geliştirilen ve 18 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Aydemir, Kırkpınar, Satı, Uykur ve Cengiz (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin ilk 14 maddesi kişilerin sağlık durumlarına ilişkin bilişsel yapılarını ortaya çıkaran, dördü sıralı yanıtlar içeren ifadelerden oluşmaktadır. Son 4 soruda ise kişilerden, sahip oldukları ciddi bir hastalık varsayımıyla duygu ve düşüncelerinin ne şekilde olacağı incelenmektedir. Likert tipinde olan ölçeğin puanlaması her bir madde için 0-3 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar sağlık kaygısının arttığını göstermektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanma çalışmasında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı yüksek derecede güvenilir ($\alpha=.92$) ve madde-toplam puan bağıntı katsayıları 0.405 ile 0.769 arasında saptanmıştır. Test tekrar test güvenilirliği ise orta düzeyde ($r=.57$) elde edilmiştir. Bu çalışmada ise 18 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ilk ölçüm ($\alpha=.85$) ve ikinci ölçüm için ($\alpha=.88$) yeterli düzeylerde yüksek güvenilir olarak hesaplanmıştır.

1.2.3. Yaşam Doyumu Ölçeği

Yaşam Doyumu Ölçeği, bireylerin yaşamdan aldığı doyumunu belirlemek amacıyla Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen ve 5 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Likert tipinde olan ölçekte ifadelerin puanlanması; “Hiç katılmıyorum (1), Çok az katılıyorum (2), Orta düzeyde katılıyorum (3), Büyük oranda katılıyorum (4) ve Tamamen katılıyorum (5)” şeklinde değişmektedir. Yüksek puan, yüksek düzeyde yaşam doyumunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlanma çalışmasında iç tutarlık kat sayısı ($\alpha=.88$) ve test- tekrar test ölçümleri ise ($r=.97$) güvenilir düzeylerde hesaplanmıştır. Benzer şekilde yürütülen bu çalışmada, 5 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlık katsayısı yüksek düzeyde güveniliridir ($\alpha=.84$).

1.3. Veri Toplanması ve Analizi

Bu araştırmanın ilk verileri 2020 yılı Mart ve Nisan ayları arasında toplanırken; ikinci verileri 2020 Ağustos ve Eylül aylarında toplanmıştır. İzlem verilerinin toplanma tarihi belirlenirken, DSM-5’te Hastalık Kaygısı Bozukluğu tanı kriterlerinin en az altı ay süreyle varlığını sürdürme koşulu aranması göz önüne alınmıştır (APA, 2013). Çalışmanın ilk ölçümünde kişisel bilgi formu, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği; ikinci ölçümünde tekrar Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmada çalışma grubuna ulaşırken, pandemi sürecinin kısıtlamaları göz önünde bulundurularak çevrimiçi formlar kullanılmış, her katılımcıya araştırma süreci kısaca aktararak katılımcıdan çevrimiçi rıza alınmıştır. Çalışmanın etik izni alınmış olup, çalışma boyunca ve sonrasında tüm katılımcıların verileri gizli tutulmuş, araştırmacının iletişim bilgileri ise süreç boyunca paylaşılmıştır. Toplanan veriler, lisanslı SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler öncesi Kolmogorov-Smirnov testi yaparak değişkenlerin histogram ve çarpıklık-basıklık değerlerini incelenmiştir. Buna göre, araştırmadaki tüm değişkenlerin çarpıklık değerleri -0.73 ve 0.94; basıklık değerleri -0.83 ve 2.28 arasında değişmektedir. Kalaycı (2010) çarpıklık-basıklık katsayılarının ± 3 aralığında olmasının normallik içinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Buna göre kabul edilebilir sınırlar içerisinde parametrik ölçümler ile işlemlere devam edilmiştir. Kişilerin sağlık kaygısının süreç içerisindeki boylamsal değişimi incelenirken bağımlı gruplar *t* testi; sağlık kaygısı düzeyinin yaşamdan alınan doyumuna ne derece yordadığı incelenirken basit doğrusal regresyon analizlerinden faydalanılmıştır. Tüm analizlerde, istatistiksel manidarlık test edilirken anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde veriler, istatistiksel olarak araştırmanın amaçlarına uygun olarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde özetlenmiştir. Araştırmadaki değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini gösteren korelasyon tablosu Tablo 1.’de görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenler arası ilişkilere yönelik Pearson momentler çarpımı korelasyon testi

Değişkenler	1.		2.		3.		4.		5.	
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
1. Yaş	1	-								
2. (1. Ölçüm) Sağlık Anksiyetesi Ölçeği	-.16	.1	1	-						
3. (1. Ölçüm) Yaşam Doyumu Ölçeği	.04	.65	-.18	.63	1	-				
4. (2. Ölçüm) Sağlık Anksiyetesi Ölçeği		.21*	.03	.77**	.0	-.14	.15	1	-	
5. (2. Ölçüm) Yaşam Doyumu Ölçeği		.02	.85	-.16	.11	.67**	.0	.21*	.3	1

* $p < .05$

** $p < .01$

Tablo 1. incelendiğinde, yaş ile “2. Ölçüm Sağlık Anksiyetesi Ölçeği” arasında negatif yönlü düşük düzey anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. “1. Ölçüm Sağlık Anksiyetesi Ölçeği” ve “2. Ölçüm Sağlık Anksiyetesi Ölçeği” arasında pozitif yönde yüksek düzey anlamlı bir ilişki bulunmakta; “1. Ölçüm Yaşam Doyumu Ölçeği” ve “2. Ölçüm Yaşam Doyumu

Ölçeği” arasında pozitif yönde orta düzey anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak “2. Ölçüm Sağlık Anksiyetesi Ölçeği” ve “2. Ölçüm Yaşam Doyumu Ölçeği arasında negatif yönlü düşük düzey anlamlı ilişki görülmektedir.

Tablo 2. Sağlık anksiyetesi ölçeği birinci ve ikinci ölçüm puanları arasında istatistiksel farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan bağımlı gruplar *t* testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	M	SD	Sh _{x̄}	<i>t</i> Testi		
						<i>t</i>	df	<i>p</i>
Sağlık Anksiyetesi Ölçeği	1. Ölçüm	105	15.17	6.76	0.66	-1.52	104	.131
	2. Ölçüm	105	15.88	7.24	0.71			

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan çalışma grubunun sağlık kaygısı düzeylerine yönelik birinci ölçüm puanları ile ikinci ölçüm puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir. Buna ek olarak, araştırma süreci içerisinde çalışma grubunun yaşam doyumu düzeylerindeki değişimi incelemek amacıyla, katılımcıların Yaşam Doyumu Ölçeği’nden aldıkları puanlar bağımlı gruplar *t* testi ile karşılaştırılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Yaşam doyumu ölçeği birinci ve ikinci ölçüm puanları arasında istatistiksel farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan bağımlı gruplar *t* testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	M	SD	Sh _{x̄}	<i>t</i> Testi		
						<i>t</i>	df	<i>p</i>
Yaşam Doyumu Ölçeği	1. Ölçüm	105	16.33	6.80	0.37	-0.03	104	.974
	2. Ölçüm	105	16.34	3.49	0.34			

Tablo 3’te görüldüğü üzere, katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinde ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Bu çalışmada, araştırmanın amaçlarına uygun olarak bireylerin sağlık kaygısı düzeylerinin, yaşam doyumlarını ne derece yordadığı incelenmiştir. Bu işlemde yordanan değişken, yordayıcı değişkenin tek adımda değerlendirildiği basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Buna göre bulgular Tablo 3’teki gibi özetlenebilir.

Tablo 4. Sağlık anksiyete düzeylerinin, yaşam doyumu puanlarını yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları

Birinci Ölçüm (Mart-Nisan)	Yordayıcı	β	SH _β	Sβ	T	R	R ²	F
		Sabit	17.89	0.91		19.76	0.18	0.03
	Sağlık Anksiyetesi Ölçeği	-0.102	0.06	-0.18	-1.88			
İkinci Ölçüm (Ağustos-Eylül)	Yordayıcı	β	SH _β	Sβ	T	R	R ²	F
	Sabit	17.92	0.80		22.32	0.21	0.05	4.96*
	Sağlık Anksiyetesi Ölçeği	-0.102	0.04	-0.21	-2.23			

**p*<,05

Tablo 4 incelendiğinde, bireylerin birinci ölçümden aldığı sağlık kaygısı puanlarının, yaşam doyum puanlarındaki varyansı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklamadığı görülmektedir [$F(1, 103) = 3.52$; $p > .05$]. Yapılan ikinci ölçümde bireylerin aldıkları sağlık kaygısı puanları, yaşam doyum puanlarındaki varyansın %5’ini açıklamaktadır [$F(1, 106) = 4.96$; $p < .05$]. Standartlaştırılmış Beta Katsayısı (Sβ) incelendiğinde, bireylerin yaşam doyum düzeylerinde, sağlık kaygısı puanlarının negatif yönlü yordayıcı rolünün olduğu görülmektedir.

Tartışma

Bu araştırma, amaçlarına uygun olarak Türkiye’deki pandemi sürecinin ilk altı aylık diliminde bireylerin sağlık kaygısındaki değişimi ve sağlık kaygısı ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi, ilişkisel analizler kullanarak incelemektedir. Araştırma desenine uygun olarak veriler, aynı insan grubundan belirli zaman aralığında çevrimiçi araçlarla, uygun örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Yürütülen bu araştırmada, katılımcıların yaş ortalaması göz önüne alındığında, çalışma grubunun ağırlıklı olarak genç yetişkin bireylerden oluştuğu söylenebilir. Çalışma grubuna yönelik bu bilgiden yola çıkarak ilgili alanyazın incelendiğinde,

Covid-19 pandemi sürecinde ileri yaşın fiziksel sağlık için risk faktörü olduğu gösterilmiş olsa da (Zhou vd., 2020), genç yaşta olmanın psikolojik sağlık için önemli bir risk faktörü olduğu birçok araştırmada öne çıkmaktadır (Daly, Sutin ve Robinson, 2020; González-Sanguino vd., 2020; O'Connor vd., 2020; Xiong vd., 2020). Bu çalışmalara paralel şekilde, yürütülen bu çalışmada da, Türkiye'deki pandemi sürecinin altıncı ayında yapılan ölçümde yaş ve sağlık kaygısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır. Buna göre yüksek yaş, daha düşük bir sağlık kaygısı ile ilişkili görünmektedir. Bu bulgular, gençlerin çeşitli haber kaynaklarına ulaşımının daha fazla olması ve yaşlıların Covid-19 hastalığının riskleri hakkında gençler kadar farkındalık sahibi olmamasıyla açıklanabilir (Gerhold, 2020). Ayrıca bir tanı olarak Hastalık Kaygısı Bozukluğunun tipik olarak erken veya orta yetişkinlikte ortaya çıktığı göz önüne alındığında (APA, 2013; Haig-Ferguson, Cooper, Cartwright, Loades ve Daniels, 2021; Rask vd., 2016), bu bulgunun alanyazınla uyumlu olduğu söylenebilir.

Araştırmanın amacına uygun olarak, Covid-19 pandemi sürecinde aynı katılımcı grubunun sağlık kaygısı düzeyi altı aylık süreçte iki ölçüm ile analiz edilmiş, veriler arasındaki farklılık bağımlı gruplar *t* testi ile karşılaştırılmıştır. 2020 senesi mart ve eylül aylarını kapsayan birinci ve ikinci ölçümlerdeki sağlık kaygısı düzeyi incelendiğinde ölçümler arası istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı bulgulanmıştır. 11 Mart 2020'de ülkemizde görülen ilk Covid-19 vakasını takiben, ülkemizde ve dünyada hızla yükselen vaka sayıları düzenli olarak resmî kurumlarca açıklanmaya devam edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2021; WHO, 2020). Sağlık Bakanlığı (2021) Covid-19 verileri incelendiğinde 2020 yaz dönemi bulaşıcı hastalığın bulaş etkisini hafiflettiği, yayılımın yavaşladığı ve ağır hasta sayısının düşük sayıda seyrettiği bir dönem olarak görülmektedir. Buna göre ikinci ölçümün yapıldığı 2020 yaz mevsimi ülkemizde sosyal kısıtlamaların görece esnetildiği ve eski normal düzene geçiş hazırlıklarının yapıldığı bir dönem olarak yaşanmıştır. Fakat bu çalışmanın verilerine göre sağlık kaygısında belirgin bir düşüş olmamakla birlikte, açıklanan resmi veriler ile katılımcıların psikolojik tepkileri arasında fark bulunduğu söylenebilir. Uluslararası boyamsal çalışmalar bu yargı çerçevesinde ele alındığında benzer ve farklı bulguların alanyazında yer aldığı görülmektedir. İngiltere'de karantinanın ilk altı haftasını kapsayan ve nisan – mayıs arasında gerçekleştirilen boyamsal bir çalışmada, katılımcıların psikolojik sağlıkları çeşitli değişkenlerle birlikte incelenmiştir. Bu çalışmaya göre katılımcıların zaman içerisinde intihara yönelik düşüncelerinin arttığı ve depresif belirtilerinin değişmediği fakat ölçümler arası kaygılarının azaldığı gözlemlenmiştir (O'Connor vd., 2020). González-Sanguino vd. (2020) tarafından İspanya'da mart ayındaki olağanüstü hâl ilanını takiben ikinci ve beşinci haftalarda yapılan boyamsal çalışmada, katılımcıların depresif belirti düzeyleri yükselirken, kaygı düzeylerinin süreçte istatistiksel bir değişim göstermediği bulunmuştur (González-Sanguino vd., 2020). İspanya'da yapılan bir diğer çalışmada ise mart ve mayıs aylarını kapsayan ölçümlerde depresyon, kaygı ve stres düzeylerinin süreç içinde yükseldiği görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada genç yaş, kaygının önemli bir yordayıcısı olarak öne çıkmaktadır (Planchuelo-Gómez, Odriozola-González, Irurtia ve de Luis-García, 2020). Canet-Juric vd. (2020) tarafından Arjantin'de yapılan, mart ve nisan aylarını kapsayan iki ölçüm arası, karantina sürecinin başlaması ile depresif semptomların yükseldiği, genel kaygı durumunda ise hafif de olsa manidar bir düşüş yaşandığı bulunmuştur. Almanya'da yapılan ve nisan ile haziran aylarını kapsayan diğer bir boyamsal çalışmada karantina sürecinin başında kaygı, depresyon ve yalnızlık duyguları en yüksek seviyelerde bulunmuş, daha sonraki ölçümlerde de bu belirtilerin sabit kaldığı ya da düşük düzeyde hafiflediği ortaya konmuştur (Mata vd., 2020). Pandeminin başladığı ülke olduğu varsayılan Çin'de ocak ve mart aylarını kapsayacak şekilde yapılan boyamsal bir çalışmada kişilerin psikolojik sağlıkları süreç içerisinde incelenmiştir. Şubat ayından itibaren vaka sayısındaki düşüş ve iyileşen hasta sayısındaki artışa rağmen bireylerin kaygı düzeylerinde önemli değişiklikler bildirilmemiştir (Wang vd., 2020). Pandemi öncesi ve pandemi dönemini kapsayacak şekilde İngiltere'de yapılan bir diğer boyamsal çalışmaya göre, pandemi dönemi haziran ayına kadar yapılan ölçümlerde psikolojik sağlık sorunları önceki dönemlere göre oldukça yüksek olup, semptomlar bu zaman içinde pandemi öncesi ölçümlere geri dönmemiştir (Daly vd., 2020). Son olarak

Polonya’da yapılan çalışmada, Covid-19’a bağlı birinci ve ikinci hastalık dalgasında üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ve algıladıkları stres düzeyleri incelenmiştir. İlk ölçümün 2020 senesinin mart, ikinci ölçümün ise 2020 senesinin aralık ayında yapıldığı bu çalışmada, zaman içerisinde üniversite öğrencileri arasında stres düzeyinin yükseldiği, yaşam doyumunun ise düştüğü bulunmaktadır (Rogowska, Kuśnierz ve Ochnik, 2021).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, öncelikle bu çalışmadakine benzer pandemi sonrası sağlık kaygısının incelendiği ve altı aylık süreci kapsayan bir izlem çalışmasına rastlanmamıştır. Buna göre bu çalışma kapsadığı süre olarak diğerlerinden farklılaşmaktadır. İlgili çalışmalarda kaygı ve diğer psikolojik sıkıntı düzeylerinin yükseldiği, azaldığı ya da sabit kaldığı görülmüş olsa da genel olarak zaman içerisinde psikolojik sıkıntıların varlığını sürdürdüğü ve kişi için süregelen bir problem haline geldiği karşılaşılan bir durumdur. Kaygı ve depresyon, olağanüstü koşullarda beklendik ve önemli adaptif işlevlere hizmet eden duygusal tepkiler olsa da bu tepkilerin sürekli tekrarlama, kalıcılığı ve yoğunluğu psikososyal ve fizyolojik işleyişi zaman içerisinde tehdit edeceği göz önüne alınmalıdır (Canet-Juric vd., 2020; Huremović, 2019). Yapılan çalışmalarda, çalışmanın yapıldığı ülke ve insan toplulukları, o ülkedeki salgın hastalığın durumu, vaka sayıları, ülke refahı ve çalışmanın kapsadığı dönem gibi değişkenler ya da diğer nedenlerin çalışma sonuçlarında farklılık olarak yansıtılabilecek önemli etmenler (Canet-Juric vd., 2020) olduğu düşünülmektedir. Kaygı ile ilişkili olarak, pandemi sürecini kapsayan alanyazındaki kesitsel çalışmalar, kaygı ve yaşam doyum arasındaki negatif yönlü ilişkiye de sıklıkla dikkat çekmektedir (Bidzan-Bluma vd., 2020; Trzebiński, Cabański ve Czarnecka, 2020).

Yürütülen bu araştırmada, Türkiye’deki salgın hastalık sürecinin ilk altı ayında sağlık kaygısının yaşam doyum düzeyini ne derece yordadığı, araştırma amaçlarına göre incelenen bir diğer unsurdur. Birinci ve ikinci ölçümlerde sağlık kaygısı düzeyinin, kişilerde yaşam doyumunu yordama gücünü incelemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Buna göre 2020 Mart ayında yapılan ilk ölçümde, bireylerin sağlık kaygısı düzeyinin yaşam doyum düzeyini herhangi bir şekilde yordamadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat pandemi etkisi altında geçen altı aylık süreç sonunda yapılan ikinci ölçümde, bireylerin sağlık kaygısı düzeyinin yaşam doyumlarını yordamaya başlayan bir değişken haline geldiği görülmektedir. Yaşam doyumunu, bireyin hayatının geneliyle ilgili bir olgu olup ani değişimlerden hızlıca etkilenemeyebilir (Karataş, Uzun ve Tagay, 2021). Dolayısıyla pandeminin başında gerçekleşen ilk ölçümde sağlık kaygısının yaşam doyumunu yordamayıp, altı ay sonra yordamaya başlayan bir faktör haline gelmesi bu şekilde açıklanabilir. Ayrıca, bu çalışmadaki ilk verilerin toplandığı sırada insanların etrafında enfekte olmuş bireylerin sayısının düşük olması ve hastalığın ciddiyetine dair net açıklamaların bulunmuyor olması gibi nedenler, ilk ölçümdeki sağlık kaygısının yaşam doyumunu yordamamasının diğer nedenleri olabilir. Keza altı ay sonraki ikinci ölçümde sağlık kaygısı, yaşam doyumunu yordayacak derecede önemli bir faktör konumuna gelmiştir.

Yaşam doyumunun varsayılan (Appleton ve Song, 2008) altı temel bileşeni (gelir düzeyi, meslek ve sosyal statü, fırsatlar ve sosyal hareketlilik, refah koşulları, hükümet politikasından memnuniyet ve sosyal ilişkiler) göz önüne alındığında, pandemi sürecindeki ölçümler arası altı aylık zaman dilimi içerisinde bu alanların sıklıkla kısıtlandığı ya da risk altında kaldığı söylenebilir. Yaşam doyumunun, bireyin hayattan beklentileri ile içinde bulunduğu mevcut durum arasındaki farka göre belirlendiği göz önüne alındığında (Diener vd., 1985; Pavot ve Diener, 1993), pandemi döneminde bu farkın çeşitli mikro ve makro kısıtlamalar, tedbirler ve krizler ile açılmış olabileceği tahmin edilebilir bir durumdur. Dolayısıyla sağlık kaygısının yaşam doyum üzerindeki yordayıcı gücü büyük olasılıkla, süreç içerisinde iyi oluşu teşvik eden faaliyetlere uygulanan ağır pandemi kısıtlamaları ve hastalık bulaşıyla ilgili gün geçtikçe artan yoğun kaygı (Soest, Bakken, Pedersen ve Sletten, 2020) ile açıklanabilir.

Sonuç ve Öneriler

2020 senesinin mart ayından itibaren ülkemizde etkisini sürdüren Covid-19 pandemi süreci, insanların sadece fiziksel sağlıklarını tehdit etmekte kalmamış, psikolojik olarak da çeşitli şekillerde yıpranmalarına neden olmuştur. Buna istinaden, küresel bir salgın hastalık gibi kriz durumlarında planlanan, bireylerin ve toplulukların normal hayata geçişlerini sağlayan, psikolojik ve sosyal kapasitelerini artıran psikososyal müdahalelere (Ramazan ve Arslan-Tomas, 2020) olan ilgi ve gereksinim artmıştır (Ottisova vd., 2022). Artan yaşam doyumunun, fiziksel sağlığa olan katkısı da göz önüne alındığında (Kim vd., 2021), yaşam doyumunu koruyucu ve destekleyici müdahaleler salgın ya da süregelen hastalık süreçlerinde göz önüne alınması gereken önemli psikolojik faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Yürütülen bu araştırmada görüldüğü gibi sağlık kaygısı ve güncel alanyazındaki diğer birçok çalışma ile desteklendiği üzere genel olarak kaygı duygusu, yaşam doyumunu ile ters yönde ilişkili önemli bir psikolojik sıkıntıdır. Diğer çalışmalardan farklı olarak, sağlık kaygısı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin belirli bir zaman dilimi içerisindeki değişimini inceleyen bu araştırmada, sağlık kaygısının altı aylık süreç sonunda yaşam doyumunu olumsuz yönde yordayan bir değişken olarak öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu iki değişken arasındaki ilişkide aracı faktörlerin incelenmesi, hem ruh sağlığı alanındaki uygulamacılar hem de bu alandaki araştırmacı ve teorisyenler için önem arz eder. Herrera, Lacomba-Trejo, Valero-Moreno, Montoya-Castilla ve Pérez-Marín (2022) tarafından yapılan çalışma, pandemi döneminde yaşanan kaygı gibi duygudurum bozuklukları ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide, psikolojik dayanıklılığın önemine dikkat çekmektedir. Yazarlara göre, ruhsal sağlığı tehdit eden risklerin ortaya çıkarılması ve bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının güçlendirilmesi, yaşam doyumunu koruyucu bir müdahale olarak ele alınmaktadır. Destekler şeklinde yapılan birçok çalışma da, Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin psikolojik dayanıklılık kapasitelerinin geliştirilmesinin, ruh sağlığını koruyucu rolüne vurgu yapmaktadır (Ran vd., 2020; Riehm vd., 2021; Yörük ve Güler, 2021). Buna göre, bireylerin psikolojik dayanıklılık kapasitelerini artırmayı hedefleyen müdahalelerin, pandemi gibi küresel kriz zamanlarında bireyin yaşam doyumunu ve psikolojik iyi oluşunu destekleyebilecek önemli girişimler olabileceği söylenebilir. Ayrıca, yine bu dönemde psikolojik dayanıklılık ile birlikte sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve stresle nasıl başa çıkılacağı konusunda psikoeğitim verilmesi gibi birtakım psikolojik müdahaleler, psikolojik sağlığı koruyucu işlev görebilmektedir (Labrague, 2021; Taylor, 2019). Bunları göz önüne alarak ruh sağlığı uzmanlarının, bireylerin yaşam doyumunu değerlendirirken sağlık kaygısını da ele almaları ve uyguladıkları psikolojik danışma süreçlerinin, psikolojik dayanıklılık, başa çıkma becerileri, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi gibi müdahaleleri kapsamayı uygulanan danışma hizmetinin etkililiğini artırabilir. Ayrıca bunların yanında Canet-Juric vd. (2020) halkın iyi oluş düzeyini olumlu yönde etkileyecek sağlıklı beslenme, düzenli egzersiz gibi alışkanlıkların da teşvik edilmesini önermektedir.

Yapılan çalışmalarda bireylerin pandemiyle mücadele konusunda artan umut düzeyi, yüksek düzey yaşam doyumunu (Karataş, Uzun ve Tagay, 2021) ve azalan sağlık kaygısı (Gallagher, Smith, Richardson, D'Souza ve Long, 2021; Kızılkurt, Yılmaz, Noyan ve Dilbaz, 2020) ile ilişkili görünmektedir. Bilge, Keleş ve Baydili (2021) tarafından yürütülen çalışmanın bulgularına göre, Covid-19 aşısı yaptırmış bireyler, aşı yaptırmayan bireylere göre daha yüksek bir yaşam doyumunu sergilerken, bu kişilerin kaygı, depresyon ve somatik belirti düzeyleri daha düşüktür. Buna istinaden, pandemi gibi kriz dönemlerinde, aşılama gibi umut düzeyini arttırıcı (Mohamed vd., 2021) sağlıkla ilişkili tedbirler, sağlık kaygısını önlemede ve yaşam doyumunu yükseltmede teşvik edilebilir. Dolayısıyla ruh sağlığı uzmanlarının psikolojik müdahale süreçlerini bu önlemleri kapsayıcı şekilde tasarlaması; araştırmacıların ise umut duygusunu aracı bir değişken olarak sağlık kaygısı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkide boylamsal ya da deneysel çalışmalar ile ele alması önerilmektedir.

Taylor ve Asmundson (2020) pandemi gibi büyük bir krizin ardından gelişen psikolojik rahatsızlıklar için, fiziksel ruh sağlığı hizmetlerinin kapasitesinin yetersiz kalabileceğinden

bahsetmektedir. Bu noktada Xiang vd. (2020) pandemiden etkilenen insanlara psikolojik destek hizmeti sunmak için teknolojinin kullanılmasını önermektedir. Psikolojik sorunları olan ya da diğer nedenlerle ruh sağlığı merkezlerine ulaşamayan gruplar için oldukça avantajlı bir yardım biçimi olan çevrimiçi psikolojik danışma hizmetleri (Zeren ve Bulut, 2018) uzun zamandır veriliyor olsa da, hastalığa dair artan güvenlik tedbirleri ile pandemi döneminde oldukça önemli ve görünür hale gelmiştir. Esnek ve erişilebilir olması ile betimlenen bu hizmet türü, pandemi döneminde yoğun kaygıdan mustarip bireyler için de uygundur (Poyrazlı ve Can, 2020). Bu araştırmanın bulgularını da göz önüne alarak halkın refahını ve yaşam doyumunu korumak adına politika yapıcılara, pandemi gibi kriz dönemlerinde çevrimiçi ve ulaşılabilir ruh sağlığı hizmetlerinin sağlanması yönünde imkânlar geliştirmesi önerilir. Ayrıca, başta ülkemizdeki olmak üzere, ilgili alanyazın incelendiğinde pandemi dönemlerinde uygulanan çevrimiçi psikolojik danışma hizmetlerinin etkililiğine yönelik araştırma ve yayımlar oldukça kısıtlıdır. Bu hizmetlerin, bireylerin yaşam doyumları üzerindeki etkilerine dair gelecekte yapılacak deneysel çalışmalar ve nitel araştırmalar, çevrimiçi verilen psikolojik danışma hizmetlerinin niteliğinin artırılması yönünde destekleyici olabilir.

Yürütülen mevcut çalışmada çevrimiçi veri toplama yöntemlerinin kullanımı, pandemi gibi bir krizin ortasında bu tür verileri büyük ölçekte toplamanın tek güvenli yolu olarak kabul edilirken bu araştırmadaki örnekleme stratejisi ve yöntemin, seçim yanlılığına neden olabileceğini ve katılımcı grubunun herhangi bir evreni temsil etmediğini belirtmek önemlidir (Doğan, 2020; Bethlehem, 2010; Wright, 2005). Bu çalışmaya benzer boylamsal çalışmaların daha yüksek sosyodemografik temsil ile alanyazına kazandırılması, pandemi gibi küresel ve toplumsal krizlerin halk sağlığı ve davranışı üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada psikolojik sağlığın göstergeleri, klinik tanılardan ziyade kişisel bildirimle dayanmaktadır ve yorumlar bu çerçevede yapılmaktadır. Bu ve bunun gibi nicel çalışmalara dayandırılarak yürütülecek nitel çalışmalarla alanyazının ihtiyaç duyduğu gözden kaçan detaylara ışık tutulacak ve daha detaylı veriler elde edilecektir. İlgili çalışmaların bulguları ile alanda ihtiyaç duyulan psikolojik müdahale ve ilkyardım çalışmalarının etkisinin artırılmasının da mümkün olabileceği düşünülmektedir. Genellikle bir coğrafi bölge veya belirli bir grup insanla sınırlı olan travmatik olayların aksine, Covid-19 salgını tüm dünyadaki insanları ciddi şekillerde etkisi altına almıştır (Mata vd., 2020). Pandemi süreçlerinde halkın psikolojik tepkilerini anlamak ve yönetmek, hastalığın yayılması ve kontrol altına alınması açısından önemlidir. Salgın hastalık gibi kriz dönemlerinde psikolojik sağlık bakımından en uygun müdahaleleri seçmek için tarama çalışmaları önem arz eder (Taylor, 2019). Bu araştırma, Covid-19 pandemi sürecinin psikolojik sağlık üzerindeki erken dönem etkisini ilk altı aylık süreç içerisinde incelemesi açısından Türkiye'deki psikoloji ve dolayısıyla sosyal bilimler alanyazınına önemli bir katkıdır.

Kaynakça

- American Psychiatric Association (APA) (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed. (DSM-5)*. Washington: American Psychiatric Association. doi:10.1176/appi.books.9780890425596
- Appleton, S. ve Song, L. (2008). Life satisfaction in urban China: Components and determinants. *World Development*, 36(11), 2325-2340.
- Asmundson, G. J. ve Taylor, S. (2020). How health anxiety influences responses to viral outbreaks like COVID-19: What all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know. *Journal of Anxiety Disorders*, 71(3), 1-2. doi: 10.1016/j.janxdis.2020.102211
- Asmundson, G. J., Abramowitz, J. S., Richter, A. A. ve Whedon, M. (2010). Health anxiety: current perspectives and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 12(4), 306-312.

- Aydemir, Ö., Kırkpınar, İ., Satı, T., Uykur, B. ve Cengisiz, C. (2013). Sağlık anksiyetesi ölçeği'nin türkçe için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Neuropsychiatry*, 50(4), 325-331. doi: 10.4274/npa.y6383
- Baykal, E. (2020). Covid-19 Bağlamında psikolojik dayanıklılık, kaygı ve yaşam doyum ilişkisi. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(2), 68-80.
- Bethlehem, J. (2010). Selection bias in web surveys. *International Statistical Review*, 78(2), 161-188.
- Bidzan-Bluma, I., Bidzan, M., Jurek, P., Bidzan, L., Knietzsch, J., Stueck, M. ve Bidzan, M. (2020). A Polish and German Population Study of Quality of Life, Well-Being, and Life Satisfaction in Older Adults During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1-9. doi: 10.3389/fpsy.2020.585813
- Bilge, Y., Keles, E., & Baydili, K. N. (2022). The impact of COVID-19 vaccination on mental health. *Journal of Loss and Trauma*, 27(3), 285-288.
- Bou-Hamad, I., Hoteit, R., & Harajli, D. (2021). Health worries, life satisfaction, and social well-being concerns during the COVID-19 pandemic: Insights from Lebanon. *Plos One*, 16(7), e0254989.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395, 912-920. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30460-8
- Canet-Juric, L., Andrés, M. L., Del Valle, M., López-Morales, H., Poó, F., Galli, J. I., Yerro, M. ve Urquijo, S. (2020). A longitudinal study on the emotional impact cause by the COVID-19 pandemic quarantine on general population. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-17. doi: 10.3389/fpsyg.2020.565688
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (Ekşi, H.) İstanbul: Edam (2012).
- Dağlı, A., Baysal, N. (2016). Yaşam doyumunu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1251- 1262.
- Daly, M., Sutin, A. ve Robinson, E. (2020). Longitudinal changes in mental health and the COVID-19 pandemic: Evidence from the UK Household Longitudinal Study. *Psychological Medicine*, 1-10. Advance online publication. doi:10.1017/S0033291720004432
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. *Handbook of Positive Psychology*, 2, 63-73.
- Doğan, O. (2020). Çevrimiçi araştırmalar bilimsel midir? *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(6), 656-661.
- Duong, C. D. (2021). The impact of fear and anxiety of Covid-19 on life satisfaction: Psychological distress and sleep disturbance as mediators. *Personality and Individual Differences*, 178, 110869.
- Gallagher, M. W., Smith, L. J., Richardson, A. L., D'Souza, J. M., & Long, L. J. (2021). Examining the longitudinal effects and potential mechanisms of hope on COVID-19 stress, anxiety, and well-being. *Cognitive Behaviour Therapy*, 50(3), 234-245.
- Gerhold, L. (2020). *COVID-19: risk perception and coping strategies: Results from a survey in Germany*. Interdisciplinary Security Research Group, Freie Universität Berlin, Berlin.

- González-Sanguino, C., Ausín, B., Castellanos, M. Á., Saiz, J., López-Gómez, A., Ugidos, C. ve Muñoz, M. (2020). Mental health consequences of the Coronavirus 2020 Pandemic (COVID-19) in Spain. A longitudinal study. *Frontiers in Psychiatry, 11*, 1-6. doi:10.3389/fpsyt.2020.565474
- Haig-Ferguson, A., Cooper, K., Cartwright, E., Loades, M. E., & Daniels, J. (2021). Practitioner review: Health anxiety in children and young people in the context of the COVID-19 pandemic. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 49*(2), 129-143.
- Herrera, J. S., Lacomba-Trejo, L., Valero-Moreno, S., Montoya-Castilla, I., & Pérez-Marín, M. (2022). Do COVID-19 Worries, Resilience and Emotional Distress Influence Life Satisfaction? Outcomes in Adolescents in Ecuador during the Pandemic: SEM vs. QCA. *Children, 9*(3), 439.
- Huang, Y. ve Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 outbreak in China: a web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Research, 288*, 1-6. doi: 10.1016/j.psychres.2020.112954
- Huremović, D. (2019). *Psychiatry of Pandemics, A Mental Health Response to Infection Outbreak*. Switzerland: Springer.
- Jeong, H., Yim, H. W., Song, Y. J., Ki, M., Min, J. A., Cho, J. ve Chase, J. H. (2016). Mental health status of people isolated due to middle east respiratory syndrome. *Epidemiology and Health, 38*, 1-7. doi: 10.4178/epih.e2016048
- John Hopkins University Coronavirus Resource Center (2022). *Global Map*. <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> (Erişim tarihi: 02.06.2022).
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. İstanbul: Asil Yayın Dağıtım.
- Karabağ Aydın, A., & Fidan, H. (2022). The Effect of Nurses' Death Anxiety on Life Satisfaction During the COVID-19 Pandemic in Turkey. *Journal of Religion and Health, 61*(1), 811-826.
- Karapınar ÖK, Arslan S. ve Utku Ç. (2012). Panik bozukluğu, somatizasyon bozukluğu ve hipokondriaziste sağlık kaygısı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 43-51.
- Karataş, Z., Uzun, K., & Tagay, Ö. (2021). Relationships between the life satisfaction, meaning in life, hope and COVID-19 fear for Turkish adults during the COVID-19 outbreak. *Frontiers in Psychology, 12*, 778.
- Kızılkurt, O. K., Yılmaz, A., Noyan, C. O., & Dilbaz, N. (2021). Health anxiety during the early phases of COVID-19 pandemic in Turkey and its relationship with postpandemic attitudes, hopelessness, and psychological resilience. *Perspect. Psychiatr. Care, 57*, 399-407.
- Kim, E. S., Delaney, S. W., Tay, L., Chen, Y., Diener, E. D., & Vanderweele, T. J. (2021). Life satisfaction and subsequent physical, behavioral, and psychosocial health in older adults. *The Milbank Quarterly, 99*(1), 209-239.
- Labrague, L. J. (2021). Psychological resilience, coping behaviours and social support among health care workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review of quantitative studies. *Journal of Nursing Management, 29*(7), 1893-1905.
- Lee, A. M., Wong, J. G., McAlonan, G. M., Cheung, V., Cheung, C., Sham, P. C., Chu, C. M., Wong, P. C., Tsang, K. ve Chua, S. E. (2007). Stress and psychological distress among SARS survivors 1 year after the outbreak. *The Canadian Journal of Psychiatry, 52*(4), 233-240.

- Lin, C. Y. (2020). Social reaction toward the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *Social Health and Behavior*, 3(1), 1-3. doi: 10.4103/SHB.SHB_11_20
- Mak, I. W., Chu, C. M., Pan, P. C., Yiu, M. G. ve Chan, V. L. (2009). Long-term psychiatric morbidities among SARS survivors. *General Hospital Psychiatry*, 31, 318–326. doi:10.1016/j.genhospsych.2009.03.001
- Mata, J., Wenz, A., Rettig, T., Reifenscheid, M., Moehring, K., Krieger, U., Friedel, S., Fikel, M., Cornesse, C., Blom, A. ve Naumann, E. (2020). *Health behaviors and mental health before and during the COVID-19 pandemic: A longitudinal population-based survey: Araştırma raporu*. Department of Social Sciences, University of Mannheim, Almanya. <https://psyarxiv.com/qbgh7/> (Erişim tarihi: 02.01.2021). doi: 10.31234/osf.io/qbgh7
- Mohamed, K., Rzymiski, P., Islam, M. S., Makuku, R., Mushtaq, A., Khan, A., ... & Rezaei, N. (2022). COVID-19 vaccinations: The unknowns, challenges, and hopes. *Journal of Medical Virology*, 94(4), 1336-1349.
- O'Connor RC, Wetherall K, Cleare S, McClelland H, Melson AJ, Niedzwiedz CL, O'Carroll RE, O'Connor DB, Platt S, Scowcroft E, Watson B, Zorzea T, Ferguson E & Robb KA (2021) Mental health and well-being during the COVID-19 pandemic: longitudinal analyses of adults in the UK COVID-19 Mental Health & Wellbeing study. *British Journal of Psychiatry*, 218(6), 326-333. doi: 10.1192/bjp.2020.212
- O'Leary, A. O., Jalloh, M. F. ve Neria, Y. (2018). Fear and culture: Contextualizing mental health impact of the 2014-2016 Ebola epidemic in West Africa. *BMJ Global Health*, 3(3), 1-5. doi: 10.1136/bmjgh-2018-000924
- Okuyan, C. B., Karasu, F. ve Polat, F. (2020). COVID-19'un hemşirelik öğrencilerinin sağlık kaygısı düzeyleri üzerine etkisi. *Van Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(Özel Sayı), 45-52.
- Oliver, N., Barber, X., Roomp, K. ve Roomp, K. (2020). Assessing the impact of the COVID-19 pandemic in Spain: large-scale, online, self-reported population survey. *Journal of Medical Internet Research*, 22(9), 1-16. doi:10.2196/21319
- Ottisova, L., Gillard, J. A., Wood, M., Langford, S., John-Baptiste Bastien, R., Madinah Haris, A., ... & Robertson, M. (2022). Effectiveness of psychosocial interventions in mitigating adverse mental health outcomes among disaster-exposed health care workers: A systematic review. *Journal of Traumatic Stress*, 35(2), 746-758.
- Pavot, W. ve Diener, E. (1993). *Review of The Satisfaction With Life Scale: Assessing well-being*. Dordrecht: Springer.
- Planchuelo-Gómez, Á., Odriozola-González, P., Iruetia, M. J. ve de Luis-García, R. (2020). Longitudinal evaluation of the psychological impact of the COVID-19 crisis in Spain. *Journal of Affective Disorders*, 277, 842-849. doi: 10.1016/j.jad.2020.09.018
- Poyrazlı, Ş., & A., Can (2020). Çevrim içi psikolojik danışma: Etik kuralları, COVID-19 süreci, öneriler. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 59-83.
- Rachman, S. (2012). Health anxiety disorders: A cognitive construal. *Behaviour Research and Therapy*, 50(7-8), 502-512.
- Ramazan, M. ve Arslan-Tomas, S. (2020). *Afetlerde psikososyal müdahaleler*. Afetler, Krizler, Travmalar ve Psikolojik Yardım, içinde (Ed: Erdur Baker, Ö.). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.
- Ran, L., Wang, W., Ai, M., Kong, Y., Chen, J., & Kuang, L. (2020). Psychological resilience, depression, anxiety, and somatization symptoms in response to COVID-19: A study of the general population in China at the peak of its epidemic. *Social Science & Medicine*, 262, 113261.

- Rask, C. U., Munkholm, A., Clemmensen, L., Rimvall, M. K., Ørnbøl, E., Jeppesen, P., & Skovgaard, A. M. (2016). Health anxiety in preadolescence-associated health problems, healthcare expenditure, and continuity in childhood. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44(4), 823-832.
- Riehm, K. E., Brenneke, S. G., Adams, L. B., Gilan, D., Lieb, K., Kunzler, A. M., ... & Thrul, J. (2021). Association between psychological resilience and changes in mental distress during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 282, 381-385.
- Rogowska, A. M., Kuśnierz, C., & Ochnik, D. (2021). Changes in stress, coping styles, and life satisfaction between the first and second waves of the COVID-19 pandemic: A longitudinal cross-lagged study in a sample of university students. *Journal of Clinical Medicine*, 10(17), 4025.
- Sağlık Bakanlığı (2021). *Covid-19 Bilgilendirme Sayfası*. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- Salkovskis, P. M., Rimes, K. A., Warwick, H. ve Clark, D. (2002). The health anxiety inventory: Development and validation of scales for the measurement of health anxiety and hypochondriasis. *Psychological Medicine: A Journal of Research in Psychiatry and the Allied Sciences*, 32(5), 843-853.
- Soest, T. V., Bakken, A., Pedersen, W. ve Sletten, M. A. (2020). Life satisfaction among adolescents before and during the COVID-19 pandemic. *Tidsskrift for den Norske Laegeforening: Tidsskrift for Praktisk Medicin, ny Raekke*, 140 (10). doi:10.4045/tidsskr.20.0437
- Sutin, A. R., Robinson, E., Daly, M., Gerend, M. A., Stephan, Y., Luchetti, M., Aschwanden, D., Strickhouser, J. E., Lee, J. H., Sesker A. A. ve Terracciano, A. (2020). Body mass index, weight discrimination, and psychological, behavioral, and interpersonal responses to the coronavirus pandemic. *Obesity*, 28(9), 1590-1594.
- Taquet, M., Luciano, S., Geddes, J. R. ve Harrison, P. J. (2020). Bidirectional associations between COVID-19 and psychiatric disorder: retrospective cohort studies of 62 354 COVID-19 cases in the USA. *The Lancet Psychiatry*, 8(2), 130-140.
- Taylor, S. (2019). *The Psychology Of Pandemics: Preparing For The Next Global Outbreak Of Infectious Disease*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Taylor, S. ve Asmundson, G. (2004). *Treating Health Anxiety: A Cognitive Behavioral Approach*. New York, NY: Guilford.
- Tian, F., Li, H., Tian, S., Yang, J., Shao, J. ve Tian, C. (2020). Psychological symptoms of ordinary Chinese citizens based on SCL-90 during the level I emergency response to COVID-19. *Psychiatry Research*, 288, 1-9. doi:10.1016/j.psychres.2020.112992
- Trzebiński, J., Cabański, M. ve Czarnecka, J. Z. (2020). Reaction to the COVID-19 pandemic: the influence of meaning in life, life satisfaction, and assumptions on world orderliness and positivity. *Journal of Loss and Trauma*, 25(6-7), 544-557.
- Veenhoven, R. (1996). *A comparative study of satisfaction with life in Europe*. Chapter 1 in A comparative study of satisfaction with life in Europe (Eds: Saris, W.E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A.C. & Bunting B.) 11-48, Eötvös University Press.
- Wang C., Horby PW., Hayden FG. ve Gao GF. (2020). A novel coronavirus outbreak of global health concern. *The Lancet*, 395(10223), 470-473. doi:10.1016/S0140-6736(20)30185-9
- Wheaton, M. G., Abramowitz, J. S., Berman, N. C., Fabricant, L. E. ve Olatunji, B. O. (2012). Psychological predictors of anxiety in response to the H1N1 (swine flu) pandemic. *Cognitive Therapy and Research*, 36(3), 210-218.

- World Health Organization (2005). *WHO Outbreak Communication Guidelines* (Rapor No. WHO/CDS/2005.28). World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/65646/retrieve> (Erişim tarihi: 02.01.2021).
- World Health Organization (2010). *What is Pandemic?* https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/ (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- World Health Organization (2020). *WHO Announces COVID-19 Outbreak a Pandemic.* <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic> (Erişim tarihi: 01.01.2021).
- Wright, K. B. (2005). Researching Internet-based populations: advantages and disadvantages of online survey research, online questionnaire authoring software packages, and web survey services. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(3), JCMC1034. doi:10.1111/j.1083-6101.2005.tb00259.x
- Wu, Y. C., Chen, C. S. ve Chan, Y. J. (2020). The outbreak of COVID-19: An overview. *Journal of the Chinese Medical Association*, 83(3), 217–220. doi:10.1097/JCMA.0000000000000270
- Xiang, Y. T., Yang, Y., Li, W., Zhang, L., Zhang, Q., Cheung, T., & Ng, C. H. (2020). Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. *The Lancet Psychiatry*, 7(3), 228–229. doi:10.1016/S2215-0366(20)30046-8 PMID:32032543
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M., Gill, H., Phan, L., ... & McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 277, 55-64.
- Yörük, S., & Güler, D. (2021). The relationship between psychological resilience, burnout, stress, and sociodemographic factors with depression in nurses and midwives during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study in Turkey. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(1), 390-398.
- Zeren, Ş. G., & Bulut, E. (2018). Çevrimiçi psikolojik danışmada etik ve standartlar: Bir model önerisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49), 63-80.
- Zhou, F., Yu, T., Du, R., Fan, G., Liu, Y., Liu, Z., Xiang, J., Wang, Y., Song, B., Gu, X., Guan, L., Wei, Y., Li, H., Wu, X., Xu, J., Tu, S., Zhang, Y., Chen, H. ve Cao, B. (2020). Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *The Lancet*, 395 (10229), 1054-1062. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30566-3

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Komisyonu

Tarih: 25/11/2020

No: 2020/10

Erzurum Türkülerinde Kadın*

Woman in Erzurum Folk Songs

Öğr. Gör. Ahmet Selçuk BAYBURTLU¹, Dr. Öğr. Üyesi Duygu ULUSOY YILMAZ²

Öz

Üreten kadınların gerek bireysel gerek toplumsal cinsiyete ilişkin sorunlar karşısında seslerini duyurmaya başlar hale gelmesine paralel olarak, kadını konu alan sosyal çalışmalar da hız kazanmaya başlamıştır. Halk biliminden sosyolojiye, psikolojiden müzikolojiye kadar farklı disiplinlerde toplumsal cinsiyet ve kadın temasını ele alan -özellikle- kültürel çalışmalarda bunun yansımalarını görmek mümkündür. Kültürün işitsel boyutu olan müzik alanında da kadına ilişkin çalışmaların artmaya başladığı görülür. Popüler müziklerin yanı sıra kültürün sözlü ve işitsel yansıması olan türkülerde de bu kapsamda çalışma hareketliliği dikkati çeker. Toplum yaşamını, olaylara bakış açısını geçmişten günümüze taşıyan kültürel miras olan türküler, sözlerindeki temalardan, motiflerden yola çıkarak toplumunun özüne ilişkin bilgi edinmemizi sağlayan önemli veri kaynaklarıdır. Bu çalışmada, bu değerli kaynaklardan yola çıkarak, kadının konumuna Erzurum türkülerini örnekleme yöntemi kullanılarak incelenmiş, sözlerinde kadın teması içeren 167 türkü saptanmıştır. 153'ü kırık hava, 14'ü uzun hava olan bu türkülerin; makam, usul, ağız özelliklerine göre dağılımı yapılmıştır. Türküler, kadına ilişkin semboller, hitap şekilleri, kadına uygun görülen roller açısından incelenmiş, tüm veriler tablo ve grafikler şeklinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, toplumsal cinsiyet, halk şarkısı, türkü, müzikoloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Parallel to the fact that productive women started to be heard in the face of both individual and gender-related problems, social studies on women have also started to intensify. It is possible to see the reflections of this in cultural studies -especially- dealing with gender and the theme of women in different disciplines from folklore to sociology, from psychology to musicology. In the field of music, which is the auditory dimension of culture, it is seen that the studies related to women have started to increase. In addition to popular music, folk songs, which are the verbal and auditory reflection of the culture, draw attention in this context. Folk songs, a cultural heritage that carries the social life and the perspective of events from the past to the present, are important data sources that enable us to obtain information about the essence of society based on the themes and motifs in their words. In this study, based on these valuable resources, an answer is sought in the sample of Erzurum folk songs to the question of how the perspective of women is from the past to the present. In this context, using the content analysis method, 308 folk songs of Erzurum region were examined in detail, and 167 folk songs containing a woman theme in their lyrics were determined. Of these folk songs, 153 of which are "rhythmic melody" and 14 of which are "free-rhythmic melody"; It has been distributed according to the features of maqam, method and dialect. The folk songs were examined in terms of symbols related to women, forms of address, roles deemed appropriate for women, and in the light of all the data, the position of the woman in the social structure of the region and her perspective on women were interpreted in the form of tables and graphs.

Keywords: Woman, social gender, folk song, musicology

Paper Type: Research

*Bu çalışmanın ilk hali 21-24.05.2021 tarihlerinde Bursa Uludağ Üniversitesinde düzenlenen "Kadınlar Dünyayı Çalıyor/Söylüyor-Müzik ve Kadın Uluslararası Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Sırnak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, selcuk.bayburtlu.025@gmail.com

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, duygulusoy@hotmail.com

Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramı toplumlar arasında kadın ve erkeğe kültürel olarak farklı roller yükler. Toplumsal cinsiyet rolleri her toplumda farklılık gösterir. Geleneksel toplumlarda kadınlar genellikle ev içi düzenden sorumluyken, erkekler ev dışında aktif pozisyonlardır. Ülkemizde de kadınların özellikle iş yaşamında daha pasif olduğu dönemlerde sosyal konumları ev içinde, erkeklerin konumları ise ev dışında, siyaset, ekonomi, kültür alanları ile ilişkilendirilirdi (Kümbetoğlu, 2000, s. 241). Kadın ve erkek arasındaki bu rol ayrımları temelde biyolojik farklılıklara dayansa da zamanla insanlar bu durumun oluşmasında ve rol paylaşımında sosyal yönelimin önemli olduğunu kabul etmişlerdir (Brickell, 2006, s. 93-94). Kadın ve erkek için uygun görülen bu roller, çocukluk döneminde öğrenilir, yaşamın sonraki dönemlerinde, toplumsal görüş paralelinde devam eden davranışlarda yansımaları bulur. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüş ve yargıları toplumsal yaşamın tüm alanlarında görmek mümkündür. Bu alanlardan biri de müziktir.

Müzik alanında yapılan çalışmalar toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınarak değerlendirildiğinde, müzik tarihinde erkek egemen yapının hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan literatür incelemeleri, kadınların müzik alanında erkekler kadar yer almadığını ya da alamadığını gösterir. Bu durumun gerekçesi, kadınların toplumun dayattığı rollere bağlı olarak belirli kısıtlamalar ve engellerle karşı karşıya kalmaları şeklinde ifade edilebilir. Müzik tarihinde kadın teorisyenlerin ve müzisyenlerin adeta görünmez kılındığı gerçeğine karşın 1990'lı yıllar itibarıyla hem kadın müzik araştırmacılarının hem kadın müzisyenlerin ön plana çıkmaya başladığı görülür. Buna bağlı olarak kadınlar üzerine yapılan müzik araştırmalarında da artış dikkati çeker.

Ülkemizde toplumsal cinsiyet üzerine farklı disiplinlerde yapılan akademik çalışmaların 1960'lı yıllarda, cinsiyet yaklaşımını müziksel unsurlarla ele alan müzikoloji çalışmalarının ise 1990'lı yıllarda başladığı, 2000'li yıllarda yoğunluk kazandığı görülür. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, 1999 yılında yayımlanan Osmanlı ansiklopedisinin 10. Cildinde (Aksoy, 1999, s. 778-800) yer alan -2008 yılında genişletilmiş şekilde kitap olarak basılan- “Osmanlı musiki geleneğinde kadın” ile 2000 yılında Turhan Taşan'ın Osmanlı'dan günümüze, sayıları hiç de azımsanmayacak kadın bestecilerimiz üzerine hazırladığı “Kadın besteciler” adlı kitabı dikkati çeker. Bu çalışmaları takiben, toplumsal cinsiyet ve müzik bağlamında ülkemizde yapılan çalışmalarda kadın araştırmacıların yoğun olarak çalışmaya başladıkları, Şehvar Beşiroğlu'nun öncülüğünde, Özlem Doğuş Varlı'nın, Şeyma Ersoy'un, Sevilay Çınar'ın, Zeynep Gülçin Özkişi'nin yaptıkları akademik çalışmalarla (Beşiroğlu, 2002; Doğuş Varlı, 2007; Ersoy, 2007; Çınar, 2008; Özkişi, 2009) alana yön verdikleri görülür. Toplumsal cinsiyet, müzik kapsamında başka çalışmaların da (Aksoy, 2008; Beşiroğlu, 2003; Beşiroğlu, 2006; Cemal, 1998; Eliuz, 2016; Eroğlu, 2018; Göher ve İstanbullu, 2016; İstanbullu, 2017; Kaya, 1999; Köten ve Akdemir, 2021; Sakar, 2007; Yanardağ, 2020; Yıldız, 2013; Yılmaz, 2010) varlığı dikkati çeker.

Doğuş Varlı, Beşiroğlu ve Gözaydın'ın 2007 yılında yayımlanan “Kadın çılgınlıklarının müziğe dönüşümünde ağlamalar” başlıklı çalışmalarında ağlama, müzikal ve edebi bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkar. Genellikle başka çalışmalarda ağıt başlığı altında ele alındığı görülen ağlamaların bu çalışmanın odak noktası olması dikkati çeker. Çalışma kapsamında, kadınların duygularını ifade etme aracı olarak tercih ettikleri ağlama eyleminin, alan araştırmalarındaki yansımaları üzerinde durulur. Ersoy Çak, 2009 yılında yayımlanmış “Köçek ve çengilerin toplumsal cinsiyet teorisi üzerinden yansımaları” başlıklı çalışmasında, Osmanlı eğlence geleneğinde önemli yer teşkil eden köçek ve çengiye toplumsal cinsiyet kavramı aracılığıyla incelemiştir. Ersoy Çak, 2010 yılında yayımlanmış “Toplumsal cinsiyet ve feminizm teorileri bağlamında Türkiye'deki reklam filmleri ve popüler müzik videoları” başlıklı makalesinde, feminist tartışmaların asıl nedeninin, kadın üzerine yapılan baskılar ve bu baskıların neden olduğunun açıklanması olduğuna ve feminist kuramın buradan ortaya çıktığına

değınır. Bu bağlamda, araştırma kapsamında, kadın ve erkeğın müzik ve reklamlardan yola çıkarak medya içindeki yerleri incelenmiş, kadına ve erkeğe biçilen toplumsal pozisyonun ne olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

Ersoy Çak'ın Beşiroğlu ile birlikte çalıştıkları, 2013 yılında yayımlanan "Avrupa müzik çalışmalarında kadın" başlıklı makalede, Avrupa müziğinde kadınların müzikteki rolünün nasıl olduğuy, analizi ve değerlendirmelerine odaklanılmıştır. Ersoy Çak'ın 2018 yılında yayımlanan bir başka çalışmasında, toplumsal cinsiyetin neyi ifade ettiğiy üzerinde durularak, müzikoloji ve etnomüzikoloji alanlarında yapılan araştırmalardaki izleri ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet bağlamında yapılan diğery müzik çalışmaları arasında İlknur Tunçdemir'in "Çoksesli müzik alanındaki kadın devlet sanatçılary" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezi sayılabilir. Tunçdemir, bu çalışmasında çok sesli müzik yaşamına katkıda bulunmuş kadın devlet sanatçılarını incelemiştir. Karabey Erişkin Deniz Müğey'nin "Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerinin klasik batı müziğiy bestecilerinin mesleki yaşamlarına etkileri" başlığını taşıyan yayımlanmamış yüksek lisans tezinde ise kadın bestecilerin tarih boyunca yaşamış oldukları sorunlara değinilmiş ve günümüzde toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek bestecilerin yaşamlarını nasıl etkilediğiy konusu ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, 11 kadın ve 11 erkek besteci ile görüşölmüş, toplumsal cinsiyet rollerinin hayatları üzerindeki etkilerinin neler olduğuy açıklanmaya çalışılmıştır. Toplanan veriler, tarihsel arka plana yerleştirilerek Türkiye'deki kadın besteciler ile ilgili yorumlara yer verilmiştir. Bu bilgilere ek olarak yazar Cumhuriyet'in toplumsal cinsiyet eşitliğiy hedefine bestecilik özelinde ne ölçüde ulaştığiy incelemiştir. Ulaşılan kaynaklar ışığında Cumhuriyet dönemi Türk müzik kültürü yaşamına katkı sunmuş kadın sanatçılar yordalama yöntemi ile incelenmiş, kadın devlet sanatçılarının almış oldukları eğitim, eğitimcilik yönleri, Türk müziğiyne katkıları ve uluslararası müzik alanına ne tür katkılar sundukları üzerine araştırma yapılmıştır.

Keklik Kal, Ulusoy Yılmaz ve Bayburtlu, 2021 yılında yayımlanan "Türk müziğiy güftelerinde kadının temsiliyeti: Münir Nurettin Selçuk'un besteleri üzerine bir inceleme" (2021), başlıklı çalışmalarında ise Türkiye'de müzikoloji disiplninde artış gösteren toplumsal cinsiyet çalışmalarına bir yenisini ekleyerek, Münir Nurettin Selçuk'un 84 eserinde kadın ifadelerinin neler olduğuyunu araştırmışlardır. 84 eser içerisinde kadın ifadeleri içerdiğiy tespit edilen 28 eserin makam, usul, form, güftekar açısından tasnifi yapılmış, elde edilen veriler grafiksel olarak gösterilmiştir.

1. Halk Müziğinde Toplumsal Cinsiyet

Kültürün gelecek nesillere aktarımında sanat önemli bir yere ve işleve sahiptir. Sanatın sessel boyutu olan müzik de kültür aktarımında etkilidir. Halk müziğiy, melodik açıdan olduğuy kadar, söz unsuru açısından da kayda değer veriler içermektedir. Her toplumun geçmişini, yaşam biçimini, olaylara bakış açısını yansıtan diğery müzikler de insanın yaşamından kesitler sunar. Sadece insanların duygu ve düşüncelerini yansıtmakla kalmaz, bireylerin içinde yaşadığı toplumun ekonomik, kültürel ve sosyal durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı da sağlar. Halk müziğiy, özünden doğduğuy toplumun özelliklerini yansıtmasının yanı sıra bireyler ve topluluklar arasında etkileşimi de sağlar. Halk müziğinin oluşumuna kaynaklık eden türküy sözlerinde motif, konu, tema vb. gibi kavramların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi önemlidir.

Dönmez ve Karaburun'un da (2013, s. 1085) ifade ettiğiy gibi, Anadolu ve Ortadoğuy'nun genelinde halk müziğiy ürünlerinin ortak bir yönü bulunmaktadır, o da "türkü sözleri"dir. Türk halk müziğinin "tınlayan bir şiir" olarak sınıflandırılmasının ruhuna tamamen uygun olduğuyuna değinen Dönmez ve Karaburun, bunun nedenini sözlerin Türk halk müziğiyne duygu derinliğiy sağlayan en önemli unsurlardan biri olmasına bağlar. Müziğın toplumsal doğası göz önüne alındığında türkülerdeki bu etkili dil, yalnızca duygusal derinliğiyyle sınırlı kalmayabilir, kişisel dünya ve başkalarıyla olan ilişkisi hakkında da bilgi verebilir. Bu durumun somut gerçekliğiy türkülerin müzikal yapısından çok sözlerinde yansıtılabilir (İrten, 2019, s. 62). Türk Halk

müziği sözleri incelendiği zaman, icra edilen bölgeye, yöreye ilişkin kaynak ve bilimsel ipuçları verdiği görülür (Yöre, 2012, s. 566).

Türkülerde toplumsal cinsiyet ile ilgili yapılan bazı çalışmalar incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Bu kapsamda yapılan ilk bilimsel çalışmalardan biri Fazıla Terzi'ye aittir. Terzi, 1992 yılında yayımlanan “Çayıralan ilçe merkezi kadın ağız ağıtlar” başlıklı tezinde, Kayseri, Sivas ve Yozgat illeri arasında yer alan Çayıralan ilçesinde yaşayan kadınların, bu üç ilin kültürel özelliklerini içinde barındıran ağıtları nasıl icra ettiklerini incelemiştir. Bu kapsamda, deşifre edilen 38 ezgi notaya alınarak söz ritim ve dizi yapısı bakımından ele alınmış, elde edilen sonuçlara göre sınıflara ayrılarak grafiklerle gösterilmiştir.

Ayşegül Aral Kuzlu, “Thm’de kadın ağız türkülerin müzikal ve edebi özelliklerinin incelenmesi” (1999) başlıklı yüksek lisans tezinde türkülerini icra eden kişinin ve bölgenin izlerini taşımasına değinerek, Türk halk müziğinde kadının konumuna değinir. Sadece kadınlardan oluşan ortamlarda icra edilen türküler üzerine yoğunlaşır. Dikkati çeken bir diğer çalışma, Şenel Önalı’nın 1998 yılında tamamladığı, Muğla yöresindeki sözlü sözsüz kadın zeybek havalarına yer verdiği, “Muğla merkezinde kadın zeybek havaları” başlıklı çalışmasıdır. Çalışma kapsamında; efelik, zeybeklik tanımlarına, tarihçelerine ve oyunlarına yer verilmiş, kadın zeybeği; makam, usul, tezene motifleri, edebi yönlerden incelenmiştir. Türkülerde kadın temasını ele alan bir diğer çalışma, Gülcan Kaya’nın “Halk türkülerinde kadının konumu” başlıklı yüksek lisans tezidir. 1999 yılında tamamlanan çalışma kapsamında, müzikte kadının yeri, kadın kimliğinin duygu ve düşüncelerinin, yaratıcılığının, dilinin, dünyaya bakışının türkülerde yansımaları incelenmiştir. Çalışmada, kadının konumunun birçok faktörden etkilendiği, kadının yalnızlaştırıldığı, geri konuma itildiği, duygularını türkülerle dile getirdiği ifade edilir.

Türkülerin sözleri incelendiği zaman kadının toplum içerisindeki yeri ve önemi hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Halk Müziğinde kadın temaları; hem erkek ağızlı, hem kadın ağızlı türkülerde karşımıza çıkar. TRT halk müziği repertuarı incelendiği zaman Türkiye’de erkek ağzından kadına karşı yakılan türkülerin daha fazla olduğu görülür (İstanbul, 2014, s.10). Kadınların varlığını gördüğümüz kadın ağzından yakılmış türkülerin de duygu ve düşüncelerin kaynağı yine kadınlardır (Yılmaz, 2003, s. 20). Türkü sözlerinden yola çıkılarak yapılan toplumsal cinsiyet, kadın temalı çalışmalar incelendiğinde şu çalışmalar dikkati çeker; Hanife Nalan Genç 2000 yılında yayımlanmış, “Kadın, şiddet ve bazı türkülerdeki yansımaları” adlı makalesinde, türkülerde kadına yönelik şiddet ve yansımalarını ele almıştır. Ulusoy Yılmaz, Keklik Kal ve Bayburtlu, 2021 yılında yayımlanan “Halk türkülerinin içinde varlığını sürdüren şiddet çağrışımlı ifadeler” başlığını taşıyan çalışmalarında şiddet kavramının nasıl tanımlandığına değinerek TRT repertuarında yer alan 6517 türkünün sözlerini inceleyerek şiddet içeren ifadelerin geçtiği 1406 türkü tespit etmişlerdir. Şiddet ifadesi içeren 1406 halk türküsü; türüne, bölgesine, şiddet boyutlarına ve şiddet çağrışımı içeren ifadelerle göre incelenen çalışma kapsamında türkülerde kadına ilişkin şiddet içeren ifadelerle değinilmiştir.

Halk türkülerinde kadın konusuyla ilgili yapılan bir diğer çalışma Tuğçe Erdal’a aittir. Erkek Ağızlı Türkülerde Kadın İmajı başlığıyla 2011 yılında yayımlanan çalışma kapsamında Erdal, TRT’nin üç ciltten oluşan erkek ağzından otuz türküyü feminist bakış açısıyla incelemiştir. Dikkati çeken bir başka çalışma, 2014 yılında doktora tezi olarak Serenat İstanbul tarafından çalışılmıştır. Çalışmada 7 bölgeden random yöntemi ile seçilen 2000 türkü ele alınmış, türkülerde geçen kadın kimliğine ilişkin ifadeler incelenmiştir. Begüm Kurt 2018 yılında yayımlanan çalışmasında ise. Malatya yöresine ait 300 türkünün metinlerini toplumsal cinsiyet bağlamında ele almış, Malatya türkülerinde kadın-erkek değer algısının yerinin saptamaya çalışmıştır.

Türkü sözlerinde kadınlar; fiziki özellikleri, aksesuarları, giyim kuşamı, farklı toplumsal rolleri ile yer alır. Kimi türkülerde kadını yeren, kiminde ise öven ifadelerle rastlanır. Kadının türkülerdeki betimlemelerini konu alan bu çalışma, Erzurum türkülerinin sözlerinde kadın temasının nasıl ele alındığı sorusundan yola çıkarak yapılandırılmıştır. Bu kapsamda, TRT halk

müziği repertuarında yer alan Erzurum türküleri incelenmiş, sözlerinde kadına ilişkin ifadeler içeren türküler hava, ağız, kadına uygun görülen roller, semboller, hitap şekilleri açısından ele alınarak grafik/tablo şeklinde gösterilmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, TRT halk müziği repertuarında yer alan Erzurum yöresi türküleri içerik analizi yöntemine dayanarak incelenmiştir. İçerik analizi, sosyolojik ve kültürel araştırmalarda hem nicel, hem nitel araştırma çerçevesinde uzun yıllardır kullanılmaktadır. İçerik analizi, kültürel formların analizinde en uygun araştırma tekniği olarak kabul edilir (Babbie, 1998, s. 332). İçerik analizi, bir metnin iletildiği sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler ve temalardan oluşan içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir; burada içeriği analiz edilecek olan metin, kitap, gazete, dergi, reklam, söylev, resmî belge, film, video kaydı, marş ve şarkı sözleri gibi bir iletişim ortamı görevi gören her türlü yazılı, görsel ya da sözlü öğedir (Neuman, 2006, s. 466).

İçerik analizi yöntemine göre incelenen 268'i kırık hava, 40'ı uzun hava olan TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresine ait 308 türküden, içinde kadına yönelik ifade içeren toplam 167 halk türküsü tespit edilmiştir. Bu ifadeler; kadına ilişkin sembol, hitap şekli, kadına uygun görülen roller dikkate alınarak saptanmıştır. Çalışma kapsamında; kadın ilişkin ifadeler içeren türkülerin, genel türkü sayısına oranı, makam ve usul dağılımı, kadına ilişkin ifadeler tablo ve grafiklerle sayısal olarak gösterilmiştir.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında, TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresine ait 308 türkü (268 kırık hava, 40 uzun hava) incelenmiştir. İncelenen türkü sözlerinin içinde kadına ilişkin ifadeler içeren 167 türkü saptanmıştır. Çalışma içinde, bu türkülerin; kırık hava, uzun hava, makam, usul, ağız, türkü sözlerinde kadına biçilen roller, kadına ilişkin ifadeler yönüyle incelenmesiyle elde edilen sayısal veriler tablo ve grafikler şeklinde açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur.

Tablo 1. Sözlerinde kadına ilişkin ifadeler saptanan, TRT repertuarında Erzurum yöresine kayıtlı türkülerin listesi

Eser No	Türkünün İlk Mısrası	Rep. No
1	A güzel dolan da gel	1487
2	Acem ülkesinde eyleştim galdım	1370
3	Adalardan çıktım yayan	775
4	Akça ferikler ince ferikler	938
5	Al attı yeşil kolan	408
6	Al işli gey al eyle	1405
7	Al mendilim kaldı kaya başında	2765
8	Al şalım mavi şalım	1692
9	Al yeşil giymiş allanır	511
10	Arabam mazıdır	1224
11	Aras aras han aras	410
12	Ardahan'dan gelen katar	4184
13	Aşağı mehlenin allı gelini	2383
14	Aşığam ben sana	4667
15	Aşşahdan gelirem yüküm eriktir	1416
16	Ay ağalar ay gaziler	3711
17	Ay akşamdan ışığıdır	97
18	Ay aydıdır ayılmaz	2047
19	Aya bak nice gider	240
79	Bade içerler nazıman	1495
80	Bağa gel bostana gel	3354
81	Bahçayı bellediler	1253
82	Belle beni bellerinen	2557

Tablo 1 (Devamı). Sözlerinde kadına ilişkin ifadeler saptanan, TRT repertuarında Erzurum yöresine kayıtlı türkülerin listesi

83	Ben bir kavak yol üstüne biterem	1363
84	Ben çaya indim çay kara daşlar	196
85	Ben razı değilem hicrana	3981
86	Bir bostan ektim pazı	2663
87	Bir dilim iki dilim üç dilim elma	2202
88	Bir elinde nargile	416
89	Bir gurşun atacağım	1256
90	Bir gül ektim duvara	2270
91	Bir ince yağmur yağar	2911
92	Bu dere buz bağlamış	4955
93	Bu derenin geveni hay lilim hoy	1105
94	Bu gece ay doğacak	1216
95	Bu göçü burdan yükledim	2913
96	Bu tepe pulli tepe	1984
97	Bülbülümün kafesi	1928
98	Cigara attım yara	3498
99	Çayır ince biçemedim	3947
20	Çayıra serdim halı vay dilo dilo	3550
21	Çekmecemin kilidi	549
22	Çelik pazarında ufacak taşlar	466
23	Çıgırık benim tel benim	1790
24	Çıktım eşiğe bugün	1861
25	Çıktım kerpiç duvara	1515
26	Çıktım tandır başına	2481
27	Çift beyaz güvercin olsam	1314
28	Çimene basma yârim	1505
29	Çitin ucu değirmi	3795
30	Dağda darı harmanı	1218
21	Daldala daldala dal ben olaydım	1221
32	Daldalan daldalan daldan aşağı	557
33	Damda duran bir gelin	3206
34	Değirmen üstü çiçek ölürem kızlar	1848
35	Denizin kenarında	1518
36	Derede gum gaynıyor	2068
37	Deriko'nun düzleri	1489
38	Durna sesi geliyor	3644
38	Ektiğim yonca	1285
40	Ela gözlüm ben bu elden gidersem	2928
41	Eledim eledim höllük eledim	1299
42	Eledir oğul eledir ha bu diyar	3036
43	Elinde süt küleği bir kaş bir göz	178
44	Elma attım yuvarlandı	2433
45	Erzurum bir diktendir	753
46	Erzurum ovaları şal gara şalvar	2152
47	Erzurum vilayet geyrek gariyesi	3948
48	Erzurum'dan Kemah'tan delloy	2687
49	Erzurum'un dağında	3229
50	Eşiğin altında çift ilan öter	1264
51	Evlerinin önü harman yol üstü	1286
52	Evlerinin önü yoldur	1296
53	Galalıyam galalı	1040
54	Gar yağar bardan bardan	1259
55	Gara camışları vurdum bayıra	1516

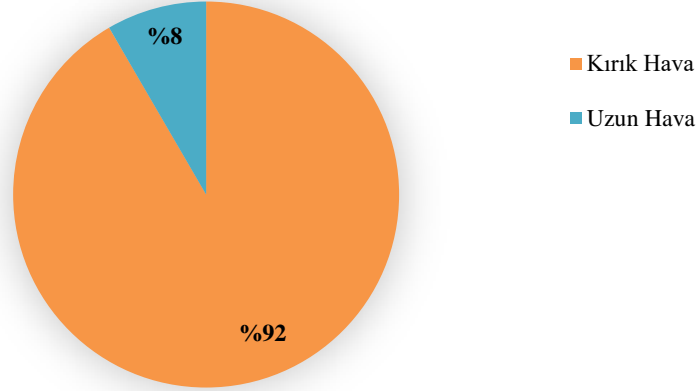
Tablo 1 (Devamı). Sözlerinde kadına ilişkin ifadeler saptanan, TRT repertuarında Erzurum yöresine kayıtlı türkülerin listesi

56	Gara çuhalım oğlan	1215
57	Gars'in önüne gar yağmış	85
58	Garşıda elmalıklar	2559
59	Gaşlarında har mı var	2558
60	Gayalar direk direk	1252
61	Gedikde duvak allanır	1222
62	Gel gidelim sevdiğim	1249
63	Get o dağdan kar getir	1992
64	Geydiğim aldır	654
65	Giderim bu düzünen	1042
66	Gine bugün yaralandım	1076
67	Git gelemem işim var	1589
68	Gönül der yar diyarı	2326
69	Guşburnu pürlenir mi	4678
70	Gülahmet'te dar sokakta evim var	3984
71	Gülenber sağar goyuni	1588
72	Gülistan'da bir gülüm var	1456
73	Güzeller bezenmiş toya giderler	3792
74	Haziran'lı temmuz'u getirdik dize	3410
75	Hele dadaş hoşmusan	4289
76	İki dağın arasında kalmışam	1152
77	İndim saman almaya	1993
78	İndim şoğër başına	4682
100	Kağıttan biberim var	1755
101	Kağızman	750
102	Kağızman'a ısmarladım nar gele	1754
103	Kale kaleye karşı	737
104	Kaleden indim düze	4063
105	Kalk gidelim şöylesine	1776
106	Kapıda gavun yerler	2158
107	Karanfilem budam budam budama	739
108	Karanfili gül dalına değende	1696
109	Karşı geçeye geçerem	1721
110	Karşıda hayvalıklar	849
111	Karşıda üzüm kara	1722
112	Kavak uzanır gider	1626
113	Kavurma koydum tasa	1715
114	Kelo gurban söyleme	1250
115	Kırmızı gül demet demet	1175
116	Köylü kızı çayda gezer	1525
117	Köylük yerden köşk gider	1693
118	Kuşburnu pürlenir mi	3388
119	Kutuda kara biber	181
120	Maral sen güzelsin alı neylersin	614
121	Mavi yelek mor düğme	798
122	Mendilimde tuz taşı	3226
123	Narman kazasında bir gelin	3875
124	Ne güzel oğlan	3666
125	O yaylalar yaylalar	2737
126	Ocak başında leğen	3496
127	Pınar başından bulanır	2340

Tablo 1 (Devamı). Sözlerinde kadına ilişkin ifadeler saptanan, TRT repertuarında Erzurum yöresine kayıtlı türkülerin listesi

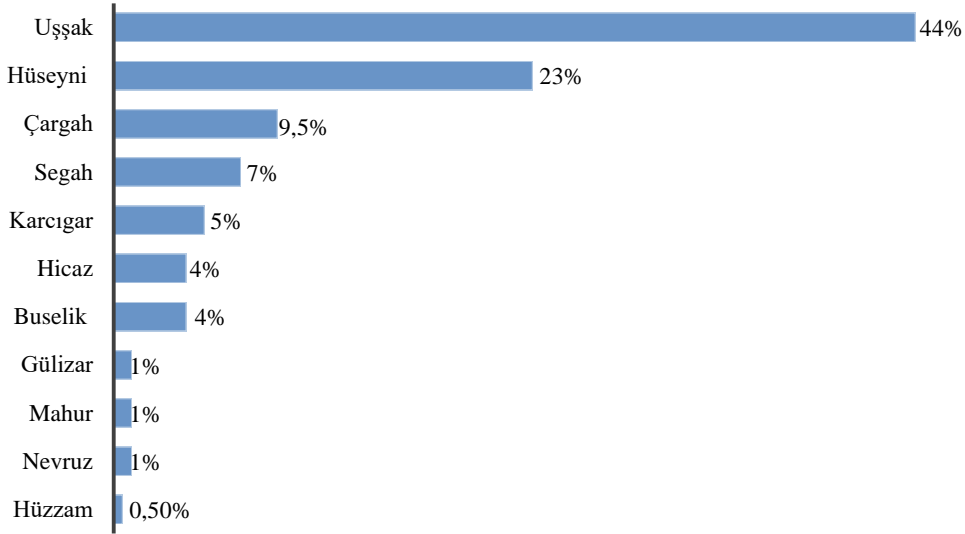
128	Pınarın başı güzel	3499
129	Sarı babuç tabanda	1781
130	Sarı gızı aldım çıktım yaylaya	1402
131	Sarı kız dediğin bir ince kızdır	812
132	Sarı kızın ayağında kundura	813
133	Seherde bir bülbül öter yarın	604
134	Siyah zülfün deste deste	2092
135	Su bağlasam gelir mi	1678
136	Su gelir ark uyanır	571
137	Suda balık yan gider	807
138	Şad ol deli gönül müjdeler olsun	4135
139	Şafak söktü yine sunam uyanmaz	3163
140	Şenkaya'ya vardım saat bir idi	805
141	Tarıdan diledim bu kadar dilek	2224
142	Tarla tumbu yumuşak	1220
143	Taşa çaldım namusumu arımı	762
144	Tello gider yan gider	1669
145	Tutam yar elinden tutam	3059
146	Un elerler eleğinen	3411
147	Uykudan uyanmış gözleri bir hoş	104
148	Yayla suyu yan gider	3475
149	Yemenim turalıdır	2169
150	Yılan akar gamışa	1219
151	Yol aşağı düz gider	2930
152	Yoncayı bellediler	1695
153	Yükü yükledim kediye	2370
Uzun Havalar		
Eser No	Türkünün İlk Mısrası	Rep. No
1	Ay doğmasın bizim eller ürüşan	956
2	Aşığın tarihi geldi yaklaştı	46
3	Ağaver'in taşları	551
4	Bana gam yutturdu sehpayı hicran	557
5	Bir havar eyleyin elden ellere	1044
6	Erzurum'lu gelin düştü aklıma	940
7	Göçer iken bir kız aldım göçerden	833
8	Güzellerde sen güzelsin yareler oldu	234
9	Havaidir deli gönül havai	238
10	Hozan dağlar daşlıdır	955
11	Huma kuşu yükseklerden seslenir	246
12	İki bülbül figan eder bir güle	652
13	Öyle bir güzelin derdi var bende	852
14	Senelerce sevdiğine ağlayan	938

Grafik 1. Erzurum yöresine kayıtlı, kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin kırık hava, uzun hava dağılımı

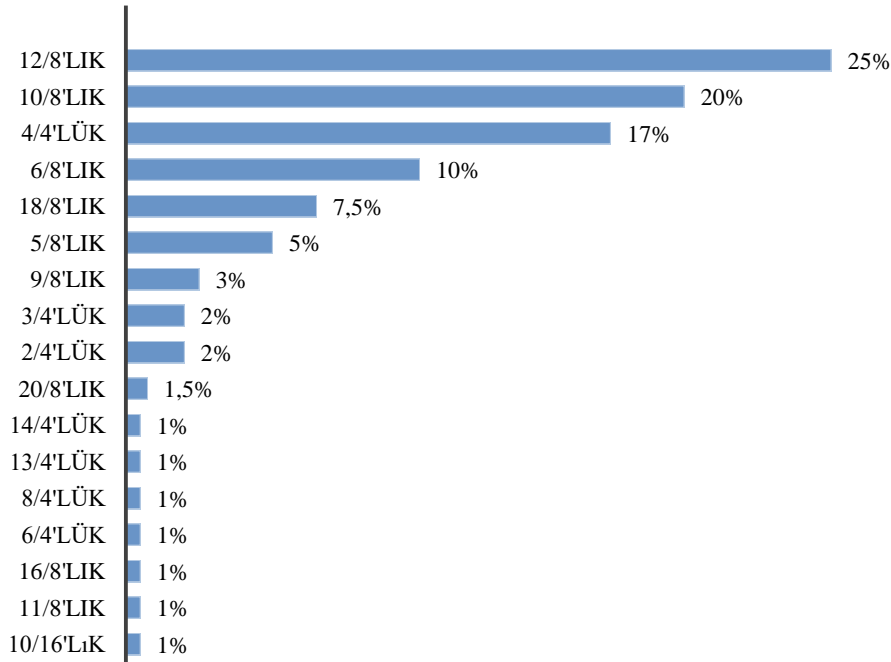
TRT repertuarında yer alan, sözlerinde kadına ilişkin ifadelerin geçtiği Erzurum yöresine ait 167 türkü kırık hava, uzun hava açısından incelendiğinde; 153'ünün (türkü) kırık hava, 14'ünün de (türkü) uzun hava olduğu saptanmıştır. Verilerin yüzde ifadeleri Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 2. Erzurum yöresine kayıtlı, kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin makam dağılımı

TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresine ait 308 türkünün incelemesi neticesinde kadın ifadesi içeren 167 türkü tespit edilmiştir. Tespit edilen bu türküler makamsal olarak incelendiğinde; en çok (70 türkü) Uşşak makamının, onu takiben (37 türkü) Hüseyini makamının, (14 türkü) Çargâh makamının, (11 türkü) Segâh makamının, (8 türkü) Karcıgar makamının, (7 türkü) Buselik makamının ve (7 türkü) Hicaz makamının kullanıldığı saptanmıştır. En az kullanılan makamlar; (2 türkü) Nevruz makamı, (2 türkü) Mahur makamı, (2 türkü) Gülizar makamı, (1 türkü) Hüzzam makamıdır. Grafik 2'de yüzde olarak gösterilen makamsal dağılıma göre %44 türkü ile en çok Uşşak makamında, %0,50 ile de en az Hüzzam makamında türkünün kadına ilişkin ifadeler içerdiği saptanmıştır.

Grafik 3. Erzurum yöresine kayıtlı, kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin usul dağılımı

TRT repertuarında yer alan Erzurum yöresine kayıtlı 308 türküde tespit edilen 167 kadın ifadesi içeren türkünün usul dağılımı şöyledir; 48 türkü 12/8'lik, 38 türkü 10/8'lik, 33 türkü 4/4'lük, 20 türkü 6/8'lik, 13 türkü 18/8'lik, 10 türkü 5/8'lik usule sahiptir. Ayrıca 9/8' lik usulde 5 türkü, 2/4'lük usulde 4 türkü, 3/4'lük usulde 4 türkü, 20/8'lik usulde 2 türkü saptanmıştır. Birer türkü ile 10/16'lık, 11/8'lik, 16/8'lik, 6/4'lük, 8/4'lük, 13/4'lük, 14/4'lük usullerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre en çok 48 türkü ile 12/8'lik usulde, en az ise 10/16'lik, 11/8'lik, 16/8'lik, 6/4'lük, 8/4'lük, 13/4'lük, 14/4'lük usullerde kadına ilişkin ifadeler saptanmıştır.

Grafik 2'de ve Grafik 3'te yer alan veriler doğrultusunda kadına ilişkin ifadenin en çok kullanıldığı makam ve usulü içeren türküler tespit edilmiştir. Repertuar numarası 1518 *Denizin Kenarında Dönüyor Elek* türküsü bu türkülerden birine örnek olarak verilebilir.

Şekil 1. "Denizin Kenarında Dönüyor Elek" türküsü

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 1518
İNCELEME TARİHİ : 15-2-1978

DERLEYEN
AHMET YAMACI

DERLEME TARİHİ

YÖRESİ
ERZURUM-Aşkale

KİMDEN ALINDIĞI
AGA TAŞTAN

SÜRESİ : 1 : 38

NOTAYA ALAN
AHMET YAMACI

DENİZİN KENARINDA DÖNÜYOR ELEK

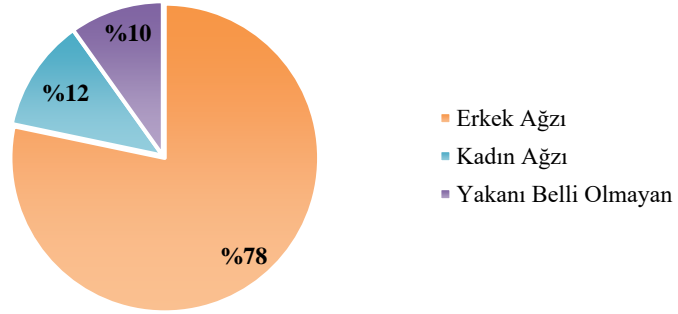
1
DENİZİN KENARINDA DÖNÜYOR ELEK DÖNÜYOR
ÇARŞIDA BİR KIZ GÖRDÜM ELİNDE FENER YANIYOR

2
GİDERİM EYLE BENİ ZİL FİNE BAĞLA BENİ
ZİL FİN EYLEMEZ İSE GERDANA BAĞLA BENİ

3
GİDENE BAK GİDENE BOYU BENZER FİDANA
HEM SENE GURBAN OLAM HE M SENİNLE GİDENE

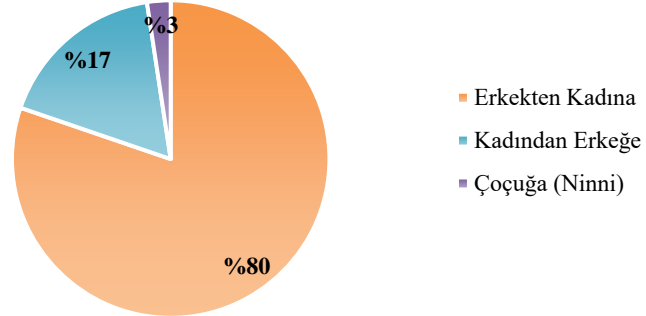
Erkek ağzından kadına yakılmış olan bu türküde, kadına hem sevgili rolü biçilmiş, hem de kadının fiziki özelliklerinden bahsedildiği görülür.

Grafik 4. Erzurum yöresine kayıtlı, kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin ağız özelliklerine göre dağılımı

Grafik 4'te de görüleceği üzere, kadın ifadesi içeren Erzurum türküleri ağız yönüyle incelendiğinde, 134 türkünün erkek ağzından yakıldığı görülür. Kadın ağzından yakılan türkü sayısı 18, yakarı belli olmayan türkü sayısı 15'tir. Bu tespitlere göre; kadın ifadesi içeren türküler büyük bir oranda erkek ağzına sahiptir.

Grafik 5. Erzurum yöresine kayıtlı, kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin kime yakıldığına göre dağılım

Grafik 5'te görüleceği üzere 134 türkü ile en fazla erkekten kadına yakıldığı tespit edilmiştir. 29 türkünün kadın ağzından erkeğe yakılan türkülerin 29 türkü ile ikinci sırada yer aldığı, 4 türkünün ise annenin çocuğuna karşı söylediği ninniler olduğu saptanmıştır.

3.1. Erzurum Türkülerinde Kadına Biçilen Roller ve Kadına İlişkin Aksesuarlar

Toplumsal cinsiyet, kişilerin gerek kültürel gerek toplumsal açıdan anlamlandırılmalarını sağlayan rolleri belirler. Bu kapsamda, Erzurum türkülerinde tespit edilen kadına ve erkeğe biçilen roller Tablo 2'de gösterilmektedir. Çalışma kapsamında kadına ilişkin ifadelerin yer aldığı türküler; kadına ilişkin fiziki özellikler, kadına ait eşyalar, farklı temalar kapsamında hangi türkülerde yer aldığına ilişkin veriler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 2. Erzurum yöresi türkülerinde kadına biçilen roller

Tema (Eser No)	
Erkeğin gözünden kadına biçilen roller	Sevgili: (5), (6), (7), (10), (11), (14), (16), (17), (18), (20), (22), (23), (26), (27), (28), (29), (30), (31), (32), (34), (35), 36, 37, 38, (41), (44), (45), (51), (53), (55), (57), (58), (63), (65), (66), (69), (70), (71), (72), (75), (82), (83), (87), (96), (100) (102), (103), (106), (108), (109), (111), (114), (116), (117), (119), (122), (125), (126), (127), (128), (129), (130), (135), (137), (138), (139), (140), (141), (144), (145), (147), (148), (149), (150), (151), (Eser 152), (153), (154), (156), (157), (158), (159), (160), (161), (162), (163), (164), (165), (167)
Kadının gözünden erkeğe biçilen roller	Sevgili: (12), (4), (26), (34), (37), (38), (42), (63), (83), (110), (114), (118), (124), (142), (146)

TRT repertuarı Erzurum yöresi türkülerinin 268 tanesi kırık, 40 tanesi uzun hava olmak üzere toplamda 308 türkünün sözlerinin incelemesi neticesinde Erkeğin Gözünden Kadına Biçilen Rollerde 89 türkü olduğu, kadının gözünden erkeğe biçilen rollerde 15 türkü olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 2’de Erzurum türkülerinde kadına biçilen rollerin sevgili, eş, anne ve gelin rolleri olduğu görülmektedir. Rollerin hangi türkülerde geçtiği Tablo 1’de yer alan numaralandırmaya göre verilmiştir. Roller açısından incelendiğinde genel olarak erkek ağzından kadına ilişkin ifadelerin olduğu 134 türküde % 80 lik oranla *Sevgili* rolünde olduğu, onu takiben kadın ağzından erkeğe ilişkin ifadelerin ise 17’ lik orana sahip *Sevgili* rolünde olduğuna ve % 3’ lük oranla *Çocuğa (Ninni)* rollerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Erzurum türkülerinde kadına biçilen en ağırlıklı rolün Sevgili ve Anne olduğu görülmektedir. Bu durum yaşam biçimi, coğrafi konum ve kültürel etnisitenin etkisi şeklinde açıklanabilmekte, toplumsal cinsiyet bağlamında yöre toplumunun kadına bakış açısı konusunda bize fikir vermektedir. Gelin, Sevgili ve Anne rollerine ilişkin örnek türkü sözleri şunlardır;

Gelin Rolü: Damda Duran Bir Gelin / Kemere Koymuş Elin / Kızına Nazarlık Olmaz / Ah Dinim İmanım Gelin

Sevgili Rolü: Mavi Yelek Mor Düğme / Gine Düşdün Gönlüme / Her Gönlüme Düşende / Kan Damlar Yüreğime

Anne Rolü: Adalardan Çıktım Yayan / Gardaş Atlı Bacı Yayan / Di Gel Bu Dertlere Dayan / Nenni Nenni Nenni Nenni / Nenni Nenni Nenni Bebek Ey / Bebeğin Beşiği Çamdan / Yuvarlandı Düştü Damdan / Bey Babası Gelir Van'dan

Tablo 3. Erzurum türkülerinde geçen kadına ilişkin ifadeler

Erkeğin gözünden kadının fiziki özelliklerini içeren türküler	Endam (Eser 1), Boy Pos (Eser 2) Ferik: Taze, Genç (Eser 4), Ferik (Eser 15), Zülûf Saç (Eser 21), Yaş (Eser 24), Zilif : Saç, Zülûf (Eser 56), Kaşlar (Eser 59), Ela Gözlüm (Eser 61) Sedef Tırnak (Eser 68), Barmağı Şişmiş (Eser 69), Yaş (Eser 70), Fidan Boy (Eser 73), Ah Yine Bu Gözler Gara Gözler (Eser 79), Gaşlarında Har Mı Var Al Yanakta Bal Mı Var (Eser 80), Yanağ, Dodağ (Eser 94), Ela Gözlü Kız (Eser 104), Göz Kaç (Eser 105), Yüz (Eser 107), Elma Gibi Yanağı (Eser 112), Boyda Kısa (Eser 113), Ela Gözlüm (Eser 61), Gaytan Bıyıklı Yar (Eser 84), Kirpiği Kaşı (Eser 128), Kaş, Göz, Dil, Diş (Eser 133), Zülûf (Eser 134), Saç Zülûf (Eser 135), Kaş Kırpık (Eser 136), Kaş Göz (Eser 150), Dodağımdan (Eser 154), Suna Boylum (Eser 162), Kaşlar(Eser 163),
Türkülerde kadına ait aksesuar geçen kıyafet/ aksesuar	Kolan (Eser 5), Şal (Eser 8), Hızma (Eser 9), Vala (Eser 13), Altın Yüzük (Eser 25), Puşu : Bir Tür Baş Örtüsü (Eser 39), Kadifeden Fistan (Eser 43), Elmas Küpe (Eser 47), İpek Şal (Eser 48), Mendil (Eser 49), Sedef Düğme (Eser 50), Acem Kuşağı (Eser 52), Kemer (Eser 54), Şal Gara Şalvar Gara (Eser 67), Vala: İpekten Dokunmuş, İnce Baş Örtüsü (Eser 74), Çuha : Tüysüz, İnce, Sık Dokunmuş Yün Kumaş (Eser 77), Vala: Baş Örtüsü (Eser 78), Geydiğim Aldır (Eser 85), Örtü (Eser 86), Gergef: Üzerine Kumaş (Eser 88), Mendil (Eser 90), Peçe (Eser 91), Boyuna Bosuna (Eser 92), Golbağı (Eser 98), Mendil (Eser 99), Gümüş Kemer, İnci (Eser 101), Şal (Eser 120), Mavi Yelek Mor Düğme (Eser 121), Mendil (Eser 122), Zubun : Üç Etekli Kadın Elbisesi Sızık : Kadın İç Gömleği, İçlik Yaşamak : Baş Örtüsü (Eser 123), Yemeni (Eser 131), Kundura (Eser 132), Marhama, (Eser 136), Yemen (Eser 149), Leçek: Baş Örtüsü (Eser 155),

Tablo 3. Erzurum türkülerinde geçen kadına ilişkin ifadeler

Benzetme	Taze Gonca Bir Gülüm Var (Eser 93), Balam, Kuzum (Eser 95), Maral (Eser 131), Kömür Gözlü (Eser 143), Kuş (Eser 166), Kara Kız Kurbanın Olm (Eser 19), Fidan Boylum (Eser 40), Sevdiğim Gonca (Eser 60), O Meral O Ceylan (Eser 64),
Ayrılık teması	Biz Nasıl Gavuşalım, Beni Sana Vermezler (Eser 8), Bu Gara Bahtıma Küsmüş Giderem (Eser 76), Yar Orada Ben Burda (Eser 81),
Sitem/isteksiz evlilik teması	Ana Beni Bir Kötüye Verdiler (Ey) Verdiler De Günahıma Girdiler (Ey) (Eser 97),
Erkeğin gözünden kadına övgü ve övülen yer	Ela Gözler (Eser 33), Bezenmek: Süslenmek (Eser 46),
Anne teması	Bebeğin Beşiği (Eser 3), Çocuk Sevgisi (Eser 62), Beşikte Bebek Uyandı (Eser 65), Yavruma Uyku Gelir (Eser 89), Çocuk Sevgisi (Eser 115),
Anne ve baba sevgisi	Uçun Guşlar Ben Anama Anama Hem Anama Hem Babama (Eser 72)

Tablo 3'te yer alan türkülerdeki numaralandırma Tablo 1 dikkate alınarak yapılmıştır. Erkeğin gözünden kadının fiziki özelliklerine atıf yapan 32 türkü olduğu, bunların kadının kaşı, gözü, boyu, posu, endamı vb.. özelliklerden bahsettiği tespit edilmiştir. Türkülerin incelenmesi neticesinde kadına ait kıyafet/ aksesuar “kadın elbisesi, kadın gömleği, yaşmak (başörtüsü), yelek, puşu (bir tür başörtüsü), fistan, küpe” vb. gibi kadına ait aksesuarları içeren 35 türkü olduğu saptanmıştır. Erkek ağzından kadın benzetmesinde ise, taze gonca bir gülüm var, balam, kuzum, maral, kömür gözlü, kuş, gibi benzetmelerin olduğu 9 türkü tespit edilmiştir. Kadına biçilen diğer bir rol ise annelik olduğu 5 türkü tespit edilmiştir. 308 türkü içinden 167 türkünün, kadın teması olduğu saptanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Toplumumuzda kadına anne, ev kadını, sevgili, eş gibi roller yüklenmiş, kadınlara atfedilen bu roller türkü sözlerinde yansımaları bulmuştur. Kadının giyimi, kullandığı aksesuarlar da türkü sözlerinde yerini almıştır. Halk Müziğinde kadına ilişkin ifadeler; erkek ağzından kadına, kadın ağzından erkeğe, kadın ağzından kadına, kadın ağzından çocuğuna söylenen türküler olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Bu türkülerde aşk, sevgi, fiziki özellik, hasret, sitem, ayrılık, acı, gözler, boy, sevda temaları konu olarak işlenmiştir.

Türkülerde kadının yerini ele alan bu çalışmada TRT repertuarına kayıtlı 308 Erzurum türküsünün sözleri incelenmiş, 167 türküde kadına ilişkin ifadeler saptanmıştır. TRT repertuarındaki kadın temalı 167 türkü incelendiğinde, Erzurum yöresinde bulunan türkülerde kadın temaları içeren en çok 153 türkü ile kırık hava, en az ise 14 türkü ile uzun hava bulunmaktadır. TRT repertuarında Erzurum yöresine ait kırık havaların yüzdelik değeri kadın ifadeleri içeren türküler oranla repertuarın %64'ünü oluşturmaktadır, genel repertuar dikkate alındığında ise kadın ifadesi içeren kırık havaların oranının %36 olduğu sonucuna varılmıştır. Erzurum yöresine ait uzun havaların yüzdelik değeri kadın ifadeleri içeren türküler oranla repertuarın %74'ünü, kadın ifadesi içeren uzun havaların yüzdelik oranı ise %26'dır. Erzurum yöresi türkülerinde birçok tema barındırmaktadır. Bunlar; yiğitlik, mertlik, aşk, sevda, ağıt, hasretlik, kahramanlık, vb.. gibi duyguları içeren temalardır. TRT repertuarı incelendiğinde ise yörede erkek ağzından sevdiği kadına yakılan türkülerin ve kadın ağzından sevdiği erkeğe karşı yakılan türkülerin daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ise Doğu Anadolu bölgesi, Erzurum yöresi karakteristik özellikleri dikkate alındığında ve türkü sözleri içerisinde de görüldüğü üzere repertuarda yer alan türkülerin Sevda Aşk temalarının büyük bir bölümü oluşturduğu görülmektedir.

TRT repertuarına kayıtlı Erzurum türkülerinde kadına ilişkin ifadeler içeren türkülerin makamsal analizinde ise, en çok %44 (70 türkü) ile Uşşak makamı, en az ise % 1 (2 türkü) ile Nevruz makamı, % 1 (2 türkü) Mahur makamı, % 1 (2 türkü) Gülizar makamı, % 0,5 ile (1 türkü) Hüzzam makamları olduğu saptanmıştır. Bunun sebebi ise Erzurum yöresi türkülerinin genel olarak 4 veya 5 sestem oluşması ve yöre türkülerinin 1 oktav olan türküler çok

az olmasıdır. Yöre türküleri TRT repertuarı dikkate alındığında ise genellikle Uşşak, Hüseyini ve Çargâh makamında seyreden türkülerin yoğunluğu bilinmektedir.

TRT repertuarına kayıtlı Erzurum türkülerinde kadın temalı türkülerde; en çok % 26 (48 türkü) ile 12/8' lik, % 21 (38 türkü) ile 10/8' lik, % 18 (33 türkü) ile 4/4' lük, en az ise % 1 (1 türkü) ile 10/16' lik, % 1 (1 türkü) ile 11/8' lik, 16/8' lik % 1 (1 türkü) ile, 6/4' lük % 1 (1 türkü) ile, 8/4' lük % 1 (1 türkü) ile, 13/4' lük % 1 (1 türkü) ile, % 1 (1 türkü) ile 14/4' lük usulde olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilen usuller halk müziği repertuarında birçok yörede rastlanılabilecek usullerdir. Fakat Erzurum yöresinde ise farklılıklar göstermektedir. 12/8' lik türkülerin tamamı seveda, aşk temalı türkülerdir ve usul oranı açısından en çok türkü oranına sahiptir. En az oran ise Ninni temalı 4 türkü bulunmaktadır bu türkülerin usul kalıpları ise; 4/4 ve 13/4 olarak tespit edilmiştir.

TRT repertuarına kayıtlı Erzurum türkülerinde kadın temalı erkek ağzından yakılmış türkülerde kadınların “güzelliği, fiziki özelliği, sevgisi, aşkı, özlem ve hasret” gibi konuları tema edindiği görülmüştür. 25 türküde yer alan aksesuarlar ise “mendil, şal, hızma, altın yüzük, puşu, fistan, küpe, sedef düğme, acem kuşağı, başörtüsü” gibi aksesuarların türkü sözlerinde olduğu saptanmıştır. Erzurum yöresinde ise coğrafi koşulların sert olması kış aylarının sert geçmesi sebebi ile kadınlar genellikle puşu, fistan, başörtüsü, ehram gibi giysileri soğuktan korunmak için giymektedir. Bu duruma paralel olarak, türkü sözlerinde erkeklerin sevdiği, âşık olduğu kadını veya karşılaştığı bir kadını tasvir etmek için kullanıldığı görülür.

Yapılan araştırmada Erzurum türkülerinde kadına en çok biçilen rollerin sevgililik, eş olması dikkati çeken bir sonuçtur. En çok % 78' lik oran ile (119 türküde) görüldüğü üzere erkeğin sevdiği kadına, eşine karşı söylediği türkülerde bu rolü görmek mümkündür. Kadının sevdiği erkeğe söylediği türkülerde ise bu oran 18 türkü ile %12'dir. Erkek ağzından yakılan türkülerde sevgili rolünün çok olması dikkat çekmektedir. Geleneksel toplumlarda yöreden yöreye farklılıklar gösteren toplumsal cinsiyet rolleri, Erzurum yöresinde de kadın ve erkeğe yüklenen rollerin farklı olması erkek ağzından yakılan türkülerin fazla olması yapılan araştırmada tespit edilmiştir. Kadınlar Erzurum yöresinde genel olarak günümüze kadar gelen süreçte daha çok ev içi düzenden, çocuğun bakımından sorumlu olan ve ataerkil sistemde kayınvalide/kayınbaba olarak nitelendirilen büyüklerine bakmakla yükümlüdürler. Erkeklerin toplumsal sorumluluğu ise ev dışı düzenle ilgilidir. Ev dışında çalışarak para kazanmak, ailesinin geçimini sağlamak, ailesine yaşayacakları güvenli ortamı sağlamak bu sorumluluklardan bazılarıdır. Ataerkil sistemin hakim olduğu toplumsal yapıda söz söyleme konusunda da kadın daha pasif, erkek daha aktif pozisyonadadır. Bu durum yörede erkek ağzından yakılmış türkülerin kadın ağzından yakılan türkülere göre fazla olmasını açıklayıcı bir gerekçe olabilir. Türkü sözleri, kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal rollerin farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, B. (1999). Osmanlı musiki geleneğinde kadın. G. Eren (Ed.), *Osmanlı içinde* (ss. 778-800). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aksoy, B. (2008). *Osmanlı musiki geleneğinde kadın, geçmişin musiki mirasına bakışlar*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Babbie, E. (1998). *The practice of social research*. (Eighth ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Beşiroğlu, Ş. (2002). Osmanlı musikisi ve kadın. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed), *Türkler içinde* (ss. 454-463). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. (2003). Türk müziğinin popülerleşme sürecinde yeni bir tür: kantolar. *Folklor/Edebiyat*, 36, 69-79.

- Beşiroğlu. Ş. (2006). İstanbul'un kadınları ve müzikal kimlikleri. *İtüdergisi/ Sosyal Bilimler*, 3(2), 3-19.
- Brickell. C. (2006). *The sociological construction of gender and sexuality*. USA: The Sociological Review. doi: 1467-954X.2006.00603.x
- Cemal, Ü. (1998). *Kantolar albümü ve birkaç söz kantolar* (CD). İstanbul: Kalan Müzik.
- Çınar, S. (2008). *Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de kadın aşıklar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Doğuş Varlı, Ö. (2007). *Kültürel kimliğin değişim-oluşum süreci-sürecin kadın kimliği ve müziğine yansımaları: Afyon, Trabzon, Kıbrıs, İstanbul örnekleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Doğuş Varlı, Ö. Beşiroğlu. Ş. Gözaydın. İ. (2007). Kadın çığlıklarının müziğe dönüşümünde "ağlamalar". *İtüdergisi/b* 4(1), 23-33.
- Dönmez, A. Karaburun, D. (2013). Türk halk müziği sözlerinde "metaforik anlatım geleneği. *Turkish Studies -International For The Languages and History of Turkish or Turkic-* 8(4), 1081- 1097.
- Eliuz, Ü. Seferoğlu. E. (2016). Eşikteki erkek(lik): ç hikayesinin erkek(lik)lerine psikanalitik bir yorum. *Turkish Studies*, 11(4), 329-346. doi: 10.7827/turkishstudies.9102
- Erdal, T. (2011). Erkek ağızlı türkülerde kadın imajı. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 17(65), 37-52.
- Eroğlu, S. (2018). *Bağlama çalıp söyleyen kadınların müzik performansının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ersoy Çak, Ş. (2009). Köçek ve çengilerin toplumsal cinsiyet teorisi üzerinden yansımaları. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11(43), 49-71.
- Ersoy Çak, Ş. (2010). Toplumsal cinsiyet ve feminizm teorileri bağlamında Türkiye'deki reklam filmleri ve popüler müzik videoları. *Yedi, DEÜ GSF Dergisi*, 4, 101-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yedi/issue/21837/234799>
- Ersoy Çak, Ş. (2018). Toplumsal cinsiyet ve müziğe dair. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1, 68-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etnomuzikoloji/issue/49811/639348>
- Ersoy, Ş. (2007). *Osmanlı'da toplumsal cinsiyet bağlamında köçekler, çengiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Genç, N. H. (2000). Kadın, şiddet ve bazı türkülerdeki yansımaları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 97-126. issn: 1302-9916.
- Göher, F. ve İstanbullu, S. (2016). Cinsel çağrışımlı türkü sözlerinin bölgelere göre dağılımı. *Turkish Studies*, 11(18), 79-94. doi: 10.7827/Turkishstudies.10108.
- İrten. S. (2019). *Türk halk müziğinde kadının müzikal ifadeleri ve toplumsal cinsiyet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İstanbullu, S. (2014). *Kültür ve müzik eğitimi ögesi olan türkülerde kadın temasının analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- İstanbullu, S. (2017). Halk aşıklarının dilinden kadın olgusu: Yoksul Derviş örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 158-167. doi: 10.16990/SOBIDER.3671
- Karabey Erişkin, M. D. (2019). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerinin klasik batı müziği bestecilerinin mesleki yaşamlarına etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Karadeniz, M. ve Duran Oto, E. (2017). Cemal Süreya şiirinde kadın imgesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 28-45. issn: 2459-0614
- Kaya, G. (1999). *Halk türkülerinde kadının konumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, Y. ve Aslan, E. Kadın cinselliğinde gelenekler ve kültür. *Androloji Bülteni*, 15(54), 214-217.
- Keklik Kal, F. Ulusoy Yılmaz, D. ve Bayburtlu, A.S. (2021). Türk müziği güftelerinde kadının temsiliyeti: Münir Nurettin Selçuk'un besteleri üzerine bir inceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 107-130. doi: 10.53568/yyusbed.1052400
- Köten, E. ve Akdemir, H. E. (2021). Rap müzikte toplumsal cinsiyet temsilleri: toplumsal cinsiyet klişeleri, hegemonik erkeklik ve cinsiyetçilik. *Lectio Socialis Research Article*, 5(1), 43-59. doi:10.47478/lectio.839758
- Kurt, B. (2018). Malatya yöresi türkü metinlerinde toplumsal cinsiyet bağlamında kadın algısı. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 5(22), 1002-1014.
- Kuzlu, A. A. (1999). *Thm'de kadın ağzı türkülerin müzikal ve edebi özelliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2000). Toplumsal cinsiyet ve antropoloji. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sosyal Antropoloji Özel Sayısı, 230-254.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1.2.* (S. Özge, Çev). Ankara: Yayın Odası.
- Önalı. Ş. (1998). *Muğla merkezinde kadın zeybek havaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özbek, M. (1975). *Folklor ve türkülerimiz* (1. Baskı) İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Özkişi, Z. G. (2009). *Cinsiyet bağlamında Türkiye'de kadın besteciler: tanzimat'tan günümüze Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın besteciler ve yapıtları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Sakar, M. H. (2007). *Özlem Tekin örneğinde rock müzikte kadın, toplumsal cinsiyet, etnisite, hegemonya* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Scott, J. W. (2007). Toplumsal cinsiyet: faydalı bir tarihsel analiz kategorisi (D. Demirler ve F. Dinçer, Çev.), *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 12.
- Şengül, M. B. (2017). Bitlis türkülerinde aşk, ayrılık ve sosyal hayat. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6(2), 315-332.
- Taşan, T. (2000). *Kadın besteciler*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Terzi, F. (1992). *Çayıralan ilçe merkezi kadın ağzı havaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tunçdemir, İ. (1996). *Çoksesli müzik alanındaki kadın devlet sanatçılarımız* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ulusoy Yılmaz, D., Keklik Kal, F. ve Bayburtlu, A. S. (2021). Halk türkülerinin içinde varlığını sürdüren şiddet çağrışımlı ifadeler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(6), 1651-1666. doi: 10.18506/anemon.964286
- Vatandaş. C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (35), 29-56.

- Yanardağ, S. (2020). *Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadın neyzenlerin müzik deneyimlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Yapıcı, A. (2016). *Toplumsal cinsiyet din ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yıldız, B. (2013). Müzik araştırmalarında toplumsal cinsiyet çalışmalarına Türkiye bağlamında genel bir bakış. *Porte Akademi*. İstanbul.
- Yılmaz, A. (2003). *Türk kültüründe kadın ve kadın ağzı türküler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Yılmaz, C. (2010). *Toplumsal cinsiyet ve müzik: Bergamalı roman kadınlarının profesyonel müzisyenlik modeli olarak "dümbekçilik"* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yöre, S. (2012). Kırşehir yöresi halk müziği kültürünün kodları ve temsiliyeti. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 563-584.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Dijital Dönüşüm Sürecinde Metaverse Olgusunu Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Çerçevesinde Değerlendirmek

Evaluation of Metaverse in the Digital Transformation Process within the Framework of Jean Baudrillard's Simulation Theory

Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÇİĞDEM¹

Öz

Şu an hepimiz bir simülasyon çağında yaşıyor olabilir miyiz? Bu soruyu Fransız filozof Jean Baudrillard'a soracak olursanız, her ne kadar onun simülasyon ile kastettiği ile bizim kastettiğimiz çok farklı olsa da cevabı kocaman bir evet olacaktır. Baudrillard'a göre her şey bir simülasyona dönüşmüştür. Bireyin gerçek olduğunu sandığı bu evren, artık tamamen bir kurgudan ibarettir. 1981'de Baudrillard tarafından simülasyon modeli yazıldığında, internet bir gerçek olmaktan çok varsayılan bir fikirdi ve bugün sahip olduğumuz teknolojiye ilerlemeler bir dereceye kadar bir varsayımdan ibaretti. Oysa son yıllarda popüler bir kavram haline gelen Metaverse, fiziksel hayatımızın her alanında dijital dönüşümü daha da kolaylaştırıp hızlandırırken Baudrillard'ın savlarının gerçekleştiğini ve bir simülasyon çağında olduğumuzu düşündürmektedir. Bu çalışmanın amacı, dijital dönüşüm sürecinin bir parçası olan Metaverse kavramını açıklayarak Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı çerçevesinde Metaverse'i değerlendirmektir. Araştırmanın yöntemi, literatür taramasına dayanmaktadır. Gerçek ve sanalın bir bilim kurgu düzeninde birleştiği Metaverse, insanların gerçeğe olan bakışını kaybettiği, gerçeklik olarak algıladığı şeyin kesinlikle gerçeklik değil, hipergerçeklik olduğu, gerçeklik kavramının anlamını yitirdiği ve hatta öldüğü yeni bir dünyayı temsil etmektedir. Baudrillard'ın da açıkladığı gibi dünya, artık temsillerin temsili üzerine kuruludur. İnsanlığı gerçek ve fiziksel yaşamlarından tamamen koparabilir özelliklere sahiptir. Simülasyonlar, artık tanımlanabilir bir gerçekliğin var olduğunu düşünmemizi sağlamak için vardır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, dijital dönüşüm, simülasyon kuramı

Makale Türü: Derleme

Abstract

Could we all be living in a simulation age right now? If you ask this question to the French philosopher Jean Baudrillard, the answer will be a resounding yes, although what he means by simulation is very different from what we mean by simulation. According to Baudrillard, everything has turned into a simulation. This universe, which the individual thought to be real, is now completely fictional. When the simulation model was written by Baudrillard in 1981, the internet was a presumptive idea rather than a fact, and the advances in technology we have today were to some extent a conjecture. However, Metaverse, which has become a popular concept in recent years, makes digital transformation easier and faster in all areas of our physical life, making us think that Baudrillard's arguments have come true and we are in a simulation age. The aim of this study is to evaluate the Metaverse within the framework of Jean Baudrillard's Simulation Theory by explaining the concept of Metaverse, which is a part of the digital transformation process. The method of the research is based on the literature review. Metaverse, where the real and the virtual come together in a science fiction order, represents a new world where people lose their view of reality, what they perceive as reality is not reality, but hyperreality, the concept of reality loses its meaning and even dies. As Baudrillard explains, the world is now based on the representation of representations. It has features that can completely disconnect humanity from their real and physical lives. Simulations exist to make us think that an identifiable reality now exists.

¹Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sapanca Meslek Yüksekokulu, serpilcigdem@subu.edu.tr

Atf için (to cite): Çiğdem, S. (2022). Dijital dönüşüm sürecinde Metaverse olgusunu Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirmek. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1156-1175.

Keywords: Metaverse, digital transformation, simulation theory

Paper Type: Review

Giriş

“Milyonlarca insanın iletişim kurduğu ve işlem yaptığı bir dünya hayal edin. Tıpkı bizimki gibi bir dünya hayal edin, bunun dışında tamamen atomlardan değil, parçalardan oluşan bir dünya...”

İnternet öncüsü ve Grateful Dead söz yazarı John Perry Barlow, hayal ettiği radikal bir dünyayı -siber uzayı- bu sözlerle ifade etmiştir. Ona göre siber uzay, iletişim ağımızın içinde duran bir dalga gibi dizilmiş işlemlerden, ilişkilerden ve düşüncenin kendisinden oluşmaktadır. Hem her yerde hem de hiçbir yerde olmayan ama bedenlerin yaşamadığı bir dünyadır (Barlow, 1996). Barlow gibi düşünenler olduğu gibi bu görüşü eleştirenler de olmuştur. Lawrence Lessig (1998, s.135), asla sadece siber uzayda olmadığını; asla sadece oraya gitmediğimizi savunmuştur. Ona göre her zaman aynı anda hem gerçek uzayda hem de siber uzayda yer alırsın. Goldsmith (1998, s. 32) interneti, dünyamızdan ayrı bir yer olarak görmektedir. Telefon, telgraf ve duman sinyali gibi, internet de bir yetki alanındaki gerçek uzaydaki insanların başka bir yargı alanındaki gerçek uzaydaki insanlarla iletişim kurduğu bir ortam olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla insanların, fiziksel varlıklarından kaçamayacaklarını, her zaman gerçek dünyada kalacaklarını savunmuştur; çünkü gerçek dünya, çevrimiçi eylemlerinin sonuçlarını yaşadıkları yerdir.

Ancak Mayer-Schonberger ve Crowley (2006, s. 1779), Barlow'un vizyonunun gerçeğe dönüştüğü bir dünya hayal etmemizi söylemektedir:

“İnsanların etkileşimde bulunduğu, ürün satın aldığı, hizmetlerini sattığı, ilişkilerini sürdürdüğü ve fiziksel dünyayla çok az bağlantı kurarak topluluklarına aktif olarak katıldığı bir dünya hayal edin.

Eski kimlik kişi için can sıkıcı hale geldiğinde yeni bir kimlik yaratabileceği bir yer hayal edin. Onu gerçek dünyanın hukukun üstünlüğüne tabi kılma girişimlerinin nihayetinde boşuna olacağı bir dünya hayal edin. En önemlisi, bu sürecin, toplum üzerindeki iradelerini etkileyen bazı kaçınılmaz teknolojik ilerleme yasaları nedeniyle değil, daha çok insani ekonomi yasaları nedeniyle gerçekleştiğini hayal edin.

Arz ve talep güçlerinin bizi insan etkileşimi, ticaret ve işlem dünyasına doğru sürüklediği düzinelerce rekabet eden sanal dünyadan oluşan bir pazar hayal edin. Tasarımlarındaki önemli bir ortak ihmal dışında, bu dünyaların her birinin gerçek dünyanın bir simülasyonunu yarattığını hayal edin: bildiğimiz şekliyle ulusal yasaların var olamayacağı bir dünya.”

Bugün özellikle dijital teknolojilerin gelişmesiyle Barlow'un vizyonunun gerçekleştiğine tanıklık ettiğimizi söyleyebiliriz. Teknolojik gelişmelerin etkilerini gündelik hayatlarımızda giderek daha fazla hissetmeye başladık. Özellikle COVID-19 Pandemisi, bu süreci hızlandırarak, dijital hayatımızın merkezine konumlandırdı. Dijital teknolojiler artık birçok sosyal ve kültürel etkileşimin merkezinde yer almaya başladı. İnternet, muhtemelen bunlar arasında en belirgin olanıdır; ancak dijital dönüşüme katkıda bulunan birçok başka dijital teknoloji de ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen her gün “Dijital”, “3D”, “Artırılmış gerçeklik”, “Yapay Zeka”, “Endüstri 4.0” kelimelerini duyar ve kullanır olduk.

Son yıllarda sanal dünya ve gerçek dünya yakınsama içinde gelişmektedir. Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri, iş bölümü yoluyla verimliliği en üst düzeye çıkarma süreciydi. Bu nedenle malzeme üretimi ve malzeme tüketimi birbirinden ayrı gerçekleşmiştir. Üçüncü Sanayi Devrimi'nde çevrimiçi işlemler aktif olarak yürütülürken, veriler önemli bir meta haline gelmiştir ve çevrimdışı işlemlerin yerini giderek çevrimiçi işlemler almıştır. Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ise, nesnelere ve insanlar hiper bağlantılı hale gelerek akıllı bir devrim gerçekleşmektedir. Dördüncü devrim, çevrimdışı ve çevrimiçi dünyanın bulunduğu bir yakınsama dünyası yaratmaktadır. Bu yakınsama; üretim, lojistik, finans, otomotiv, spor, sağlık,

eğitim, gıda alanlarında ve günlük yaşamda yaratılmaktadır. İnsanın kişisel arzusuna ve ruhuna olan ilgi, bu dönemde arttığı için çevrimdışı dünya ile çevrimiçi dünya arasında yeni bir yakınsama yaşanmaktadır (Jeon ve diğ., 2022). Bu yakınsama, gelecekte internetin yerini alacağı iddia edilen (Öztürk, 2021) Metaverse ile daha da hızlanmaktadır.

200 milyon aboneye hizmet veren Geppetto'da ve sanal bir alanda bir seçim kampanyası yürüten Animal Crossing'de görüldüğü gibi Metaverse hızla genişlemektedir. Özellikle Roblox'un aylık aktif kullanıcı sayısı (MAU) 150 milyon olup, ABD'de 9-12 yaş arası çocukların 2/3'ü tarafından kullanılmaktadır ve bunların 1/3'ü 16 yaşın altındadır (Park ve Kim, 2022, s. 4209). Metaverse'i temsil eden sanal gerçeklik oyun platformu Minecraft'ta, Covid-19 nedeniyle okula gitmenin zorlaşması nedeniyle UC Berkeley öğrencileri Minecraft oyunu içinde bir kampüs oluşturmuş ve sanal bir mezuniyet töreni düzenlemek için bir etkinlik gerçekleştirmiştir. Başkan, konuk konuşmacılar ve mezunların tümü Minecraft karakterleri olarak katılmış ve hatta mezun olduktan sonra şapka atma geleneği Minecraft'ta yeniden canlandırılmıştır (Kell, 2020).

Metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren sürekli ve kalıcı çok kullanıcı bir ortam olan gerçeklik sonrası bir evrendir. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi sanal ortamlar, dijital nesnelere ve insanlarla çok-duyulu etkileşimleri mümkün kılan teknolojilerin yakınsamasına dayanmaktadır. Bu nedenle, Metaverse, kalıcı çok kullanıcı platformlarında birbirine bağlı bir sosyal, ağ bağlantılı sürükleyici ortamlar ağıdır (Mystakidis, 2022: 486). Metaverse; "üç boyutlu ve iki boyutlu yapıların, ses, metin ve görsel boyutta iç içe geçtiği, tüm sanal ortamların kesiştiği ve yeni bir gerçeklik düzlemi oluşturduğu "sanal varlık evreni" ya da simülasyon evrenleri olarak tanımlanmaktadır" (Paradergi, 2021).

Baudrillard, 1981'de ortaya koyduğu Simülasyon modelinde, toplumun "tüm gerçekliği ve anlamı semboller ve işaretlerle değiştirdiğini ve insan deneyiminin bir gerçekliğin simülasyonu olduğunu" ileri sürmektedir.

Postmodern çağın önde gelen düşünürlerinden biri olan Jean Baudrillard'ın teorilerinin modern internet sonrası topluma pekâlâ uygulanabileceğini söyleyebiliriz. Ona göre milenyum çağı gerçekliğini kaybederek yapaylığın hâkim olduğu bir dünya şekline dönüşmektedir. Baudrillard bu durumu simülasyon kuramı ile temellendirmektedir. Gerçek, simülasyon aracılığı ile gösterge, imaj ve kodlara dönüşmekte, hipergerçeklik olanın hâkimiyeti, düşüncenin ve gündelik yaşantının bütün alanlarına yıkıcı bir biçimde yayılmaktadır. Simülasyonlar, o zaman "sadece gerçekliğin dolayımıdır, hatta gerçekliğin aldatıcı dolayımıdır. Bir gerçekliğe dayanmamaktadır, sadece gerçeklik gibi herhangi bir şeyin şu anki yaşam anlayışımızla ilgili olduğunu gizlemektedirler" (Okuyan ve Taslaman, 2018, s. 29).

Baudrillard'a göre, yeni çağın adı hipergerçeklik çağıdır. Bu bir illüzyon olarak görülmemelidir. Çünkü ona göre ortada gerçek diye bir şey de kalmamıştır. Simülasyonun yarattığı hipergerçek, gerçeğin her yerde ona benzemesine neden olmaktadır (Baudrillard, 2016, s. 28-31).

Gerçekten bir hipergerçeklik çağına doğru geçiş yapıyor olabilir miyiz? Zira yeni yıkıcı dijital teknolojiler, eski teknolojileri yok ederek yeni çağın en gözde araçları haline gelmektedir. Baudrillard, gerçekliğin kavramsal ve fiziksel olarak ortadan kalktığını, yerine ise sanalın hâkim olduğunu savunmaktadır. Sanal ve gerçek arasındaki çizgi ortadan kalkarak gerçeklik yeniden yaratılmaktadır. Öyleyse neden gelecekte belki de Metaverse gibi bir şeyin zamanın fiili simülasyonu olacağını düşünmeyelim?

Bu makalede önce dijital dönüşüm ve yıkıcı teknolojiler hakkında bilgi verilmiştir. Zira Metaverse, dijital dönüşümü hızlandıran son gelişmelerden biridir. Ardından Metaverse kavramı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Son olarak Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı hakkında bilgi verilerek Metaverse, Simülasyon Kuramı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Son aylarda Metaverse konusuna ilgi artmıştır. Bu çalışma, Metaverse konusuna farklı bir yaklaşımla ele alarak literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır. Literatür taramasına dayanan özgün bir çalışmadır.

1. Dijital Dönüşüm ve Yıkıcı Teknolojiler

1.1. Dijital Dönüşüm

Literatürde dijital dönüşüm kavramının farklı biçimlerde tanımlandığını ve genellikle sayısallaştırma (*digitization*) ve dijitalleşme (*digitalization*) terimleriyle sık sık birbirinin yerine kullanıldığını görmekteyiz. (Schallmo, Williams ve Boardman, 2020).

Gartner Bilgi Teknolojileri (BT) Sözlüğü'ne göre “sayısallaştırma (*digitization*), sürecin kendisinde herhangi bir türde farklı değişiklik olmaksızın analogdan dijital forma geçiş süreci” olarak açıklanmaktadır (Gartner, 2020). Dolayısıyla sayısallaştırma, iş süreçlerinde bir değişiklik gerektirmemektedir.

Dijitalleşme (*digitalization*) ise sayısallaştırmanın iş süreçlerindeki değişimini tanımlamaktadır. Bloomberg (2018), dijitalleşmenin “iş dünyasını dönüştürdüğünü”, “süreç verimliliğini artırdığını ve veri şeffaflığını geliştirdiğini”, çalışanların yeni dijital beceriler kazanmasını gerektirdiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla dijitalleşme iş süreçlerini değiştirmektedir. Ch ve diğ. (2017)'ne göre ise “dijitalleşme, BT mega trendlerinin (sosyal, mobil, büyük veri, bulut, akıllı) yakınsaması ile sağlanmaktadır”.

Dijital dönüşüm ise, temel süreçlerin gözden geçirilmesine olanak tanıyan, kültürde, organizasyonda, ilişkilerde ve iş modellerinde değişiklik yapan, uzun vadede sürdürülebilir sonuçlar elde edilmesini ve vatandaşlar ve kuruluşlar için değer yaratılması sağlayan kapsamlı, bütünsel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Mergel ve diğerleri, 2019). Dijital dönüşüm, “iş dünyasında, kamu yönetiminde ve insanların ve toplum yaşamında temelde yeni yeteneklerin yaratılması” anlamına gelmektedir (Martin, 2008; Reis ve diğ., 2018). COVID-19 Pandemisi sosyal hayatı ve ekonomiyi derinden etkileyerek, dijitalleşmeyi hızlandırmış ve gelecekteki herhangi bir dijital dönüşümün temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Bir Avrupa anketinde, Avusturya, Almanya ve İsviçre'den yöneticilerin yaklaşık %70'i pandeminin dijital dönüşümün hızını artıracaklarını ortaya koymuştur (Blackburn ve diğ., 2020).

Karantinanın ilk iki ayı, uzaktan çalışmanın gerçekleşebilmesi için BT altyapısının hızlandırılmış bir şekilde genişletilmesini zorunlu kılmıştır. COVID-19, dijitalliğin anlaşılma biçiminde devrim yaratmıştır ve tüm sektörlerde dijital dönüşüm yoluna girmek bir gereklilik haline gelmiştir (Gabryelczyk, 2020, s. 33). Sadece birkaç ay içinde, COVID-19 krizi, tüm sektörlerdeki ve bölgelerdeki şirketlerin iş yapma biçimlerinde değişimi de beraberinde getirmiştir. Yeni bir McKinsey Küresel Yönetici Anketine göre, şirketleri, müşteri ve tedarik zinciri etkileşimlerinin ve iç operasyonlarının dijitalleşmesini üç ila dört yıl arasında hızlandırmıştır. Portföylerinde dijital veya dijital olarak etkinleştirilmiş ürünlerin payı hızlanmıştır. Pandemi sırasında tüketiciler çarpıcı biçimde çevrimiçi kanallara yönelmiş ve şirketler ve endüstriler de buna yanıt vermiştir (LaBerge ve diğ., 2020). Fortune dergisi ve Deloitte tarafından yakın zamanda gerçekleştirilen CEO'larla ilgili bir anket de, CEO'ların %77'sinin COVID-19 krizinin dijital dönüşüm planlarını hızlandırdığını göstermiştir (Kane ve diğ., 2020).

COVID-19 salgını, iş stratejilerinin yeniden tanımlanmasını zorlayarak ekonomi, sağlık ve eğitimin birçok sektöründe dijital dönüşüm için bir katalizör görevi görmüştür. Bu, çeşitli araştırmalar (Fletcher ve Griffiths, 2020), danışman ve kanaat önderlerinin raporları (McKinsey Digital, 2020) ve bilim ve iş dünyasından saygın şahsiyetlerin açıklamaları (Martin-Barbero, 2020) tarafından doğrulanmaktadır. Hızlanan dijitalleşme kesinlik gösteren bir gelişmedir. Örneğin eğitim, sağlık ve perakende gibi şirketler tarafından sunulan hizmetlerin dijital sunumuna geçiş sağlanmış ve üretimde dijital teknolojilerin uygulamasında bir artış gerçekleştirilerek dünya çapındaki dijital dönüşüm trendleri hızlanmıştır (Sorgner, 2021).

1.2. Yıkıcı Teknolojiler

Dijital dönüşümün hızlanmasında hiç şüphesiz yıkıcı teknolojilerin etkisi büyüktür (Ebert ve Duarte, 2018:16). Sürekli veya yıkıcı yenilikler yoluyla teknoloji ikamesi, akademide ve uygulamada giderek daha fazla öne çıkmaktadır (Ansari ve diğ., 2016; Özalp ve diğ., 2018; Frizzo-Barker ve diğ., 2020).

Yıkıcı teknolojiler, yerleşik teknolojilerle yapılan işlerin, yeni araçlar ve tekniklerle yapılmasını sağlayan teknolojidir. Yeni teknolojiler, yerleşik teknolojileri yerinden ederek bunu gerçekleştirmektedir (Hardman, Steinberger-Wilckens ve Van Der Horst, 2013). Bu teknolojiler, genellikle Endüstri 4.0 teknolojileri olarak da bilinmektedir. Otomasyon, bulut bilişim, robotik, büyük veri, yapay zekâ, IoT vb teknolojik trendleri içermektedir. Endüstri 4.0 kavramı, üretim süreçlerinde dijital teknolojilerin kullanılmasıdır ve günümüzde dijital dönüşüm çok önemli hale gelmiştir. Yeni teknolojiler, sadece endüstriyi değiştirmekle kalmamakta onunla bağlantılı tüm alanları etkileyerek onları yeni sisteme uyarlayarak yeni normal haline getirmektedir.

20 Nisan 2021 tarihinde Avrupa Savunma Ajansı ve Portekiz Savunma Bakanlığı tarafından ortaklaşa düzenlenen üst düzey bir çevrimiçi konferansta, yapay zekâ, büyük veri, kuantum teknolojisi, robotik, otonom sistemler, yeni gelişmiş malzemeler, blok zinciri, hipersonik silah sistemleri ve insan geliştirmelerine uygulanan biyoteknolojiler gibi ortaya çıkan yıkıcı teknolojilerin (EDT'ler) yıkıcı bir etkiye sahip olacağına ilişkin beklentilerin olduğu ifade edilmiştir (European Defence Agency, 2021).

Özellikle Yapay Zekâ (AI), Dördüncü Sanayi Devrimi'nin anahtarıdır ve blok zinciri içeren çeşitli yıkıcı teknolojilerin en önemlisidir (Girasa, 2020). Gelişmekte olan yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojileri hakkında çok fazla açıklama vardır. Öyle ki bu terimler genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. "Robot" bile bu tanımlara dâhil edilmektedir. Oysa en basit ifadeyle yapay zekâ, insanlar gibi düşünmek, çalışmak ve tepki vermek üzere programlanmış makineleri tanımlayan geniş bir terimdir. Teknolojinin karmaşıklığına göre iki şekilde sınıflandırılabilir: Bazen dar veya zayıf AI olarak adlandırılan Uygulamalı AI, makinelerin belirli görevleri yönetmek için tasarlandığı bir şeklidir. Bu, görüntüleri veya ticari hisse senetlerini tanımak için tasarlanmış yazılımlar gibi bugün gördüğümüz en yaygın AI biçimidir. Yapay genel zekâ olarak da bilinen Genelleştirilmiş AI ise, herhangi bir görevi yerine getirmek için evrimleşen ve geliştirebilen teknolojiyi kapsamaktadır. Bu, yapay zekânın gelişmekte olan bir alanıdır ve bizi makine öğrenimine getirmektedir. Makine öğrenimi, yapay zekânın bir alt kümesidir, yapay zekâyâ ulaşmanın bir yoludur. Makine öğrenimi, bir görevi gerçekleştirmek ve zaman içinde "öğrenebilmesi" için veri ve bilgi besleyerek yeteneklerini geliştirmek için cihazları veya yazılımı eğitme bilimidir. Tüm makine öğrenimi yapay zekâdır, ancak tüm yapay zekâ makine öğrenimi değildir. Örneğin, kural tabanlı sistemlere ve karmaşık karar ağlarına dayalı olarak kodlanmış bir sohbet robotu yapay zekâdır, ancak makine öğrenimi değildir. Makine öğrenimi yetenekleriyle tasarlanmış bir sohbet robotu, yeni terimleri ve soruları öğrenebilecek ve en uygun cevapları sunacak şekilde adapte olabilmektedir (Duraj, 2020).

Metaverse de son yıllarda popülerliği artan yıkıcı teknolojilerden biri olarak ilgi görmekte (Anyadike, 2021) ve üzerinde yapılan araştırmaların sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır. TMT Tahminleri 2022'nin bir web semineri sunumu sırasında GlobalData analistleri; çevresel, sosyal ve yönetim (ESG), Metaverse, işin geleceği, kuantum hesaplama, uzay ekonomisi, kripto para birimi, piller ve birleşmeler ve satın almalar olmak üzere 30 temadan sekizine derinlemesine bir vurgu yapmıştır. Rapora göre, meta veri deposu henüz tam olarak gerçekleştirilmemiş olsa da teknoloji şirketleri meta veri deposu yeteneklerini güçlendirdikçe ve yeni kurulan şirketler veri görselleştirme, iş birliği ve eğitim etrafında çözümler geliştirdikçe erken prototipler ve kullanım örnekleri ortaya çıkacaktır. Raporda, 2020 yılında, meta veri deposuna önemli yatırımlar yapıldığı vurgulanmıştır. Nisan 2021'de Epic

Games, Fortnite içinde Metaverse platformunu geliştirmek için 1 milyar dolarlık bir finansman turunu duyurmuştur. Daha yakın zamanlarda, Kasım 2021'de SoftBank Group, Güney Koreli bir Metaverse platformuna 150 milyon dolar yatırım yaptığını duyurmuştur. Meta (eski adıyla Facebook) gibi şirketler de Metaverse deneyimleri, hizmetleri ve donanımı geliştirme planlarını duyurmuşlardır (Mzekandaba, 2022). Bir askeri tatbikat oyunu olan Roblox gibi bazı oyun şirketleri Metaverse dünyasını kısmen uygulamaya geçirmiş durumdadır. Apple, Google, Microsoft, Roblox, Tiktok, Nvidia, Epic Games gibi şirketler milyarlarca dolar yatırım yapıp Metaverse için savaşıma başlamıştır. Coca-Cola, Visa, Burberry da bunun bir parçası olmak için yarışan birçok markadan sadece bir kaçıdır. Bunun yanı sıra; kripto paralar adeta patlama yapmış durumdadır. Decentraland, the Sandbox gibi firmalar, kripto paraların ve şifreleme teknolojisinin kullanıldığı sanal evrenler yaratmaya başlamıştır. Özellikle Elon Musk, Metaverse dünyasına ciddi yatırımlar yapmaktadır. Tamamen sanal bir evren inşa edilerek bu evrende tıpkı gerçek dünyadaki gibi insanlar alışveriş yapabilecek, gezecek, konserlere, toplantılara katılabilecektir. İnsanlar, Metaverse'te dijital kimlikleri yani avatarları aracılığıyla yer alacak ve birbirleriyle etkileşime geçebilecektir (Aydın, 2022, s.189-190). Örneğin, Fortnite'in geliştiricisi Epic Games'in paylaştığı bilgilere göre 2020 yılında Fortnite'ta gerçekleşen online Travis Scott konseri 12,3 milyon kişi tarafından izlenmiştir (Papuççıyan, 2020).

2. Metaverse Kavramı

'Metaverse' kelimesi ilk olarak 1992'de Neal Stephenson tarafından yazılan Snow Crash adlı bir spekülatif kurgu romanında kullanılmıştır. Bu romanda Stephenson, Metaverse'i, kullanıcıların dijital avatarlar aracılığıyla etkileşime girdiği, fiziksel dünyaya paralel devasa bir sanal ortam olarak tanımlamaktadır. Snow Crash'teki Metaverse sahnesi, gerçek dünyanın ikiliğini ve dijital ortamların bir kopyasını yansıtmaktadır (Joshua, 2017, s.18). Neal Stephenson, "Metaverse" terimini kullandığından beri (Stephenson, 1992, s.11), birçok insan Metaverse'i bizi çevreleyen 3D uzay olarak düşünmektedir. Ancak meta veri deposu, 3D veya 2D veya hatta mutlaka grafiksel değildir; fiziksel uzayın, mesafenin ve nesnelerin amansız bir şekilde kaydileştirilmesiyle yani maddesel olmaktan çıkarılmasıyla ilgilidir. Oyun konsollarındaki Fortnite, sanal gerçeklik kulaklıklarındaki Beat Saber ve bilgisayarlardaki Roblox gibi 3D oyunları içermektedir. Ayrıca mutfaklardaki Alexa, sanal ofislerdeki Zoom, telefonlardaki Clubhouse da bu kapsamda yer almaktadır. Fiziksel alan kaydileştirildiğinde eskiden kit olan deneyimler çoğalabilmektedir. Örneğin, fiziksel mekândaki bir konser, ön sırada yalnızca birkaç koltuk satabilir; ancak sanal bir konser, her zaman evdeki en iyi koltuğun keyfini çıkarabileceğiniz, her bireyin etrafında kişiselleştirilmiş bir varoluş düzlemi oluşturabilmektedir. Fiziksel gerçeklik kaydileştirilirken, Metaverse sosyal yapıları da dijitalleştirmektedir. İnternetin daha önceki aşamaları, sosyal medyanın birkaç monolitik sağlayıcı etrafında "yapışkanlığı" ile tanımlanırken, merkezi olmayan bir kimlik ekosistemi, gücü sosyal grupların kendilerine doğru kaydırabilmekte ve onların kolektif deneyimler arasında sorunsuz hareket etmelerine izin verebilmektedir (Radoff, 2021).

Metaverse Primer'in yazarı olan risk sermayedarı Matthew Ball Metaverse'i şöyle tanımlamaktadır: "*Metaverse, kimliğin, nesnelerin, geçmişin, ödemelerin ve yetkilerin sürekliliğini destekleyen ve etkin bir şekilde sınırsız sayıda kullanıcı tarafından eşzamanlı olarak deneyimlenebilen, kalıcı, gerçek zamanlı oluşturulmuş 3D dünyalar ve simülasyonlardan oluşan geniş bir ağıdır*". Meta veri tabanında en büyük paya sahip teknoloji şirketi olan Facebook, bunu daha basit bir şekilde açıklamaktadır: "*'Metaverse', sizinle aynı fiziksel alanda olmayan diğer insanlarla oluşturabileceğiniz ve keşfedebileceğiniz bir dizi sanal alandır.*" (Robertson ve Peters, 2021).

Metaverse terimi; "meta" ve "universe" kelimelerinin birleştirilmesinden oluşmaktadır. "Meta" Grekçe'de "öte, üst" anlamlarına gelirken "Universe", "evren, kâinât, âlem" anlamlarına gelmektedir. Metaverse, "meta" ön ekinin "evren" kelimesiyle birleşimi, fiziksel dünyayla bağlantılı varsayımsal bir yapay ortamı tanımlamaktadır. Metaverse ile paralel bir evren

yaratılırken bu evrende yer alacak paralel bir benlik de inşa edilmektedir. Gerçeğe yakın bir sanal dünyada insanın avatar'ı yani ikinci ben'i icat edilerek hem fiziksel dünyada hem de sanal dünyada yaşaması olanaklı hale getirilmektedir (Kaplan, 2021). Zuckerberg (2021), Metavers'i sadece bakmakla kalmayıp, deneyimin içinde olduğunuz, bedenlenmiş bir internet olarak tanımlamaktadır. Jaynes ve diğ. (2003, s.115) ise ucuz, kendi kendini yapılandıran, sürükleyici ortamların ağ bağlantılı bir koleksiyonu şeklinde ifade etmektedir.

Fiziksel dünyanın sanal ve artırılmış gerçeklikle yakınsaması olarak tanımlayabileceğimiz (Luthra, 2022) Metaverse, aslında yeni bir kavram değildir. Birçok yönden doğrusal olarak gerçekleşen teknolojik ilerlemenin bir sonucudur. The Sims veya Second Life gibi çevrimiçi, çok oyunculu, rol yapma dünyaları yaklaşık 20 yıldır vardır ve oyuncular bu dünyalarda haftada ortalama 20 saat harcamaktadır. Minecraft, World of Warcraft ve Fortnite gibi modern muadillerinin yüz milyonlarca kullanıcısı ve devasa destekleyici ekonomileri bulunmaktadır. Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) uygulamaları, kullanıcı deneyimini geliştirerek daha ucuz ve daha güçlü hale getirmiştir. Blockchain, dijital para birimlerini ve NFT'leri etkinleştirmiştir. Dijital malları işlemek ve sahip olmak için yeni yöntemler, içerik oluşturucuların faaliyetlerinden jetonlar aracılığıyla para kazanmalarına izin verdiği gibi kullanıcılarına platformun yönetimine katılma olanağı da sağlamaktadır (Moy ve Gadgil, 2022, s. 3).

Metaverse için yapılan ilk çalışmalar, 2006'da Second Life'a odaklanmaktadır. Burada kullanıcılar, çevrimiçi sisteme özel bir müşteri olarak erişmekte, içerikle ve diğer "sakinler" ile etkileşime girmektedir. 3D nesnelere oluşturmak için basit araçları ve komut dosyalarını kullanmaktadırlar. Second Life platformu yayıncı tarafından empoze edilen bir anlatıdan tamamen arınmıştır. World of Warcraft gibi tematik MMORPG oyunlarından farklı olarak, Second Life'in herhangi bir arsa çizgisi veya ayarı yoktur. Öğretmenler, 3D ortamlarda kendi metaforlarını oluşturma ve alana özgü ayarlar oluşturma özgürlüğüne sahiptir. Second Life'deki eğitim tasarımcıları her türden derslik, konferans salonu ve kampüs ortamı yaratabilmektedir (Kemp ve Livingstone, 2006, s. 14-15).

Literatürde Metaverse ile ilgili birçok farklı terim ile karşılaşmaktayız. Genişletilmiş gerçeklik (XR) kavramı; karma gerçeklik (MR), artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojilerini kapsayan bir şemsiye terim olarak kullanılmaktadır ve bu kavram, verilerin temsil edildiği ve yansıtıldığı elektronik, dijital ortamları anlatmaktadır. Genişletilmiş gerçeklik (XR), insan ve makine arasındaki etkileşimin bilgisayar teknolojisi ve donanımı tarafından oluşturulan etkileşimler yoluyla gerçekleştiği, bir araya getirilmiş tüm gerçek ve sanal ortamları ifade etmektedir (Dolani ve diğ., 2020, s.3).

Karma gerçeklik (MR), doğası gereği, sinyal işleme, bilgisayarla görme, bilgisayar grafikleri, kullanıcı arayüzleri, insan faktörleri, giyilebilir bilgi işlem, mobil bilgi işlem, bilgi görselleştirme ve ekranların ve sensörlerin tasarımını içeren oldukça disiplinler arası bir alanı temsil etmektedir (Costanza, Kunz ve Fjeld, 2009, s.48). Artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve nesnelere interneti (IoT) trendlerinin kontrollü biçimde çarpışmasını temsil etmektedir. MR ile hem dijital hem de fiziksel nesnelere ve bunların verilerinin bir arada bulunabileceği ve birbirleriyle etkileşime girebileceği yeni ortamlar yaratılarak sanal ve gerçek dünyalar bir araya gelmektedir. MR, etkileşim kalıplarını değiştirerek daha doğal ve davranışsal arayüzlere izin vermektedir. Bu arayüzler, kullanıcıların kendilerini sanal dünyalara veya "sandbox'lara" kaptırmalarını ve aynı zamanda sensörler tarafından üretilen dijital zekâyı sindirmelerini ve buna göre hareket etmelerini mümkün kılmaktadır (Kunkel ve Soechtig, 2017, s.2). Genellikle, kullanıcı başa takılan bir ekran (MR) takmaktadır. Karma gerçeklik, kullanıcının kendi elleriyle gerçek ve sanal dünyanın birleşimine girmesine olanak tanımaktadır; üstelik bunların hepsini, kulaklığını hiç çıkarmadan yapmaktadır. Bir ayağın (veya elin) gerçek dünyada, diğerinin hayali bir yerde olması, gerçek ve hayali arasındaki temel kavramları parçalama yeteneği sağlamaktadır (Dolani ve diğ., 2020, s.5).

Metaversi anlamak için bilmemiz gereken diğer bir terim olan artırılmış gerçeklik (AR), dijital görsel öğeler, ses veya teknoloji aracılığıyla sağlanan diğer duyuşsal uyarıların kullanımıyla elde edilen gerçek fiziksel dünyanın geliştirilmiş bir versiyonudur. Örneğin, mağazalar, artırılmış gerçekliği katalog uygulamalarına dahil ederek, tüketicilerin farklı ürünlerin farklı ortamlarda nasıl görüneceğini görselleştirmesine olanak tanımaktadır (Hayes, 2020). Artırılmış gerçeklik, sanal nesnelerin ve ortamların gerçek dünyayla karıştırıldığı yerdir. Kullanıcı, bilgisayar tarafından oluşturulan algısal bilgilerle birlikte gerçek ortamını görüntülemektedir. AR, gerçek dünyadaki öğeler üzerindeki dijital bilgileri kapsamaktadır. Diğer dijital ayrıntılarla gerçek dünya deneyimini geliştirmekte, yeni bir algı katmanı oluşturmakta ve gerçek dünyayı merkezde tutarak kullanıcının gerçekliğini veya çevresini tamamlamaktadır (Dolani ve diğ., 2020, s.5).

Diğer önemli bir terim olan sanal gerçeklik (VR) ise, alternatif, tamamen ayrı, dijital olarak oluşturulmuş yapay bir ortamdır. Kullanıcılar, VR'de farklı bir dünyada bulduklarını ve tıpkı fiziksel çevrede olduğu gibi benzer şekillerde çalıştıklarını hissetmektedir (Schuemie ve diğ., 2001, s.183). Sanal gerçeklik, sürükleyici, etkileşimli, çok duyuşsal, izleyici merkezli, üç boyutlu bilgisayar tarafından oluşturulan ortamları ve bu ortamları oluşturmak için gereken teknolojilerin kombinasyonunu ifade etmektedir (Cruz, 1993). Sanal gerçeklik, kullanıcının algısını tamamen gerçek dünyadan benzer veya tamamen farklı bir sanal dünyaya değiştiren bilgisayar simülasyonlu bir deneyimdir. VR, bu teknolojilerin en yaygın olarak bilinenidir. Kullanıcının duyuşlarını kandırarak farklı bir ortamda olduklarını düşündürmektedir. Buna mevcudiyet duyuşu denir. Kullanıcı, başa takılan bir ekran (HMD) veya kulaklık kullanarak, bir konsola veya PC'ye bağlıken nesnelere manipüle edebildiği ve dokunsal denetleyiciler kullanarak hareket edebildiği, bilgisayar tarafından oluşturulmuş bir görüntü ve ses dünyasını deneyimlemektedir (Dolani ve diğ., 2020, s.6).

Sanal gerçeklik (VR) ve sanal ortamlar (VE), birbirinin yerine kullanılabilir. Bu terimler en popüler ve en sık kullanılanlardır, ancak başka birçok terim de bulunmaktadır. En önemlilerinden birkaç tanesinden bahsetmek gerekirse: Sentetik deneyim, sanal dünyalar, yapay dünyalar veya yapay gerçeklik terimlerini sayabiliriz (Mazuryk ve Gervautz, 1996, s.3). Sanal gerçeklik, gerçekçi bir ortamı simüle eden gelişmiş bir insan-bilgisayar arayüzüdür. Katılımcılar sanal dünyada dolaşabilmekte, onu farklı açılardan görebilmekte ve yeniden şekillendirebilmektedir. Siber uzay, nihai sanal gerçeklik ortamı olarak düşünülmektedir. Verilerin var olduğu alternatif bir bilgisayar evrenidir (Zheng, Chan ve Gibson, 1998, s.20).

Sanal gerçeklik, kullanıcıların dijital ve fiziksel gerçeklikler arasındaki algılanan boşlukları kapatarak meta veriye girmesine olanak sağlamıştır. İnternetin popülerleşmesinden bu yana sanal gerçeklik alanındaki gelişmeler fırtınalı hale gelerek sosyal ağlardan video konferans sistemlerine, sanal 3D uygulamalardan, artırılmış gerçeklik uygulamalarına kadar çeşitli bilgisayar aracılı sanal ortamlar oluşmuştur. Siber uzay gelişmeye devam ederek günümüzde 3D bilgisayar grafikleri ile sanal gerçeklik arasındaki sınırın bulanık hale gelmesini sağlayarak Metaverse'i doğurmuştur. 'Metaverse' terimi, fiziksel hayatımızın her alanında dijital dönüşümü daha da kolaylaştırmaktadır. Meta verinin merkezinde, devasa, birleşik, kalıcı ve paylaşılan bir alan olarak sürükleyici bir internet vizyonu yer almaktadır. Artırılmış gerçeklik, 5G ve yapay zekâ gibi gelişen teknolojiler tarafından katalize edilen Metaverse, fütüristik görünse de ışık hızıyla yaygınlaşmaktadır (Lee ve diğ., 2021, s. 1). Metaverse'in amacı, kullanıcılara görsel duyuşlarını geleneksel zaman ve mekân engellerinin kaldırıldığına inandıran açık, sınırsız, sürükleyici bir ortam sağlamaktır (Jaynes, 2003, s. 116).

Sanal gerçeklikte simülasyonu yapılan sanal âlemin içine girilmektedir. Artırılmış gerçeklikte ise simülasyonu yapılan öğeler, gerçek fiziksel görüntünün üzerine eklenmektedir. Sanal gerçekliğin diğer simülasyon temelli gerçekliklerden farkı, kullanıcıların tümüyle simüle edilen sanal ortamı tamamen içine dâhil olarak algılamaları ve deneyimlemeleridir. Bu yönüyle VR hayal görenin bedenlen kurgusal gerçekliğin içine daldığı bir rüyaya, AR ise kurgusal

öğelerin fiziksel gerçeklik üzerine bindirildiği bir halüsinasyona benzetilebilir (Doma, 2020, s.25).

Metaverse, işte bu sanal dünyaların birleştirilmesiyle oluşturulan bir dijital paylaşım ve iletişim alanıdır. Tüm dijital ve sanal dünyayı ifade eden her şeyi kapsayan bir terimdir. İçinde yaşadığımız fiziksel dünyanın bir nevi dijital ikizidir denilebilir ve bu dijital dünyaya ağ aracılığıyla erişilmektedir.

3. Simulakra ve Simülasyon: Gerçek ve Sanal Arasındaki Geçişkenlik

Postmodern çağın önde gelen düşünürlerinden biri olan Jean Baudrillard, 1981'de Fransızca yayınlanan ve 1983'te İngilizce'ye çevrilen *Simulacra and Simulation* adlı kitabında, sahte gerçeklerin izini sürerek postmodernizmi eleştirel bir yaklaşımla ele almış, gerçekliğin bir yanlısamadan oluştuğunu ve kopyaların orijinalermiş gibi davrandığını ileri sürmüştür. Aynı zamanda içinde bulunduğumuz çağın gerçekliğini kaybettiğini ve yapaylığın hâkim olduğu bir dünyada yaşadığımızı öne sürmüştür (Baudrillard, 2016, s.14). Teknoloji, insanların birlikte yaşamak için daha rahat ve çekici buldukları simülakrların yer aldığı yeni bir dünya düzeni yaratmıştır. Günümüzde özellikle çocuklar ve gençler, modern teknolojilerin ve iletişimin etkisi altına girmiştir. Hipergerçeklik insanları yavaş yavaş kaosa ve kafa karışıklığına sürüklemekte, bunun sonucunda her şey kendi kimliğini, özgünlüğünü ve özünü kaybetmektedir (Antony ve Tramboo, 2020, s.3314).

Baudrillard, gerçeğin temsili ile arasındaki ilişkiyi açıklarken, orijinal ile temsili arasında hiçbir farkın kalmadığını özellikle vurgulamıştır. Fakat bu ilişkiyi açıklamadan önce “simülasyon”, “simülakr” ve “simüle etmek” kavramlarını açıklamak yararlı olacaktır:

ATILF ve Petit Robert Sözlüğü'ne göre:

Simülakr: Bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm.

Simüle Etmek: Gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak.

Simülasyon: Bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi (Aktaran Baudrillard, 2016, s.8).

Simulacrum (simülakr, çoğul), Jean Baudrillard'ın çalışmalarıyla yakından ilişkili olan ve kabaca benzerlik ve/veya benzerliği ifade eden bir terimdir. Baudrillard'ın simulacrum dediği şey, simülasyonla doğrudan ilgili veya simülasyonun bir sonucu olan bir kavramdır. Simülasyon tarafından üretilen aslı olmayan bir kopya, bir temsil türüdür. Gerçeğin özünü, simülasyonla gerçeği karıştıracak kadar mükemmel bir şekilde simüle eden gerçeğin bir kopyasıdır. Baudrillard bunu Disneyland örneği ile açıklamaktadır. Disneyland, gerçeklik ve hayal gücü arasında kesin bir ayrım yapmaktadır. Gerçekliğin bir şekilde temsiline yansıdığı ve Amerikan ideolojisinin orada tezahür etme şeklinin incelendiği ikinci dereceden bir simülakr olarak düşünülebilir. Ancak Disneyland'deki gerçek ile hayali arasındaki bu ayrım, hiçbir fark olmadığı gerçeğini saklamaya yönelik umutsuz bir girişimden başka bir şey değildir (Baudrillard, 2016, s.29).

Simulacrum kelimesine ilk etimolojik bakış, bizi “aynı” anlamına gelen Hint-Avrupa kökünden gelen Latince simulare kelimesine götürmektedir (Wernick, 2010, s. 199). İlk başta, 16. yüzyıl civarında İngilizceye girdiğinde, bir tanrı heykeli gibi üstün bir türün temsilini temsil etmek için kullanılmıştır ve daha sonra 19. yüzyılın sonlarında anlamı önemli ölçüde bozulmuştur. *Key Concepts in Literary Theory*'de (2006), Wolfreys ve diğerlerine (2006) göre simülakr, gerçek fikrin artık gösterilen olmadığı ve simülakrların gösterilen olduğu somut bir ötekinin imgesine, temsiline veya yeniden üretimine atıfta bulunmaktadır Simülasyon ise, gerçekliğin simülakrlara veya daha düşük temsillere dönüşmesi sürecidir (Aktaran Wolny, 2017, s.77).

Baudrillard'a göre simülakr tarih boyunca farklı işlevler görmüştür. Simülakr; gerçekliği yansıtmaktan, gerçekliği gizlemeye, gerçekliğin yokluğunu gizlemeye ve nihayet gerçeklikle hiçbir ilgisi olmayana doğru giden bir düzen içinde tanımlanmıştır. Baudrillard'a göre işleyen üç simülakr düzeni bulunmaktadır: Bunlar (Baudrillard, 1993, s.52):

1. Rönesans'tan Sanayi Devrimine klasik dönemde biçimsel olarak taklit etme söz baskın olarak gerçekleşmiştir.
2. Sanayileşme döneminde biçimsel üretim gerçekleşmiştir.
3. Simülasyon çağında, kodun egemenliği hakimdir.

Birinci dönemde simülakr, doğal değer yasasına uygun olarak taklit edilmiştir. İkinci dönemde simülakr, piyasa değer yasasına göre üretilmiştir. Üçüncü dönemde simülakr ise, yapısal değer yasasına uygun şekilde oluşmuştur. Birinci dönemde taklit ve aynı zamanda moda, feodal düzenin burjuva düzen tarafından yıkılması ve açık rekabetin ortaya çıkmasına eşlik eden Rönesans ile birlikte doğmuştur. İnsanların sırtlarındaki aldatıcı süslerden protez çatala, alçı iç mekanlardan Barok tiyatro sahnesine kadar her şeyde, doğal olanla birlikte taklitçilik de hâkim olmuştur. Temsiller, doğayı taklit ederek onu yeniden üretmeye çalışmıştır. Dolayısıyla simülakrın ilk derecesi, sahte görüntünün ilk keşfini temsil etmektedir. Bu düzende temsil, gerçeğin yerini almamaktadır. Bir yanılısma olarak statüsü reddedilmemektedir; aksine övülmektedir. Taklit, artık mükemmelliği temsil etmektedir. Bunlar tesadüfi işaretler değildir, aksine isteyerek ve ustalıkla üretilmektedir. Taklidin gerçek olduğu yeni dünya, gerçek olandan daha fazla heyecan uyandırmaktadır (Baudrillard, 1993, s. 54).

Baudrillard'ın tanımladığı ikinci simülakr düzeni ise Sanayi Devrimi ile başlamaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte, statüleri üzerinde hiçbir zaman kısıtlamaları olmayan ve en başından itibaren devasa ölçekte ürünler olacağı için asla sahte olması gerekmeyen, yeni bir işaret ve nesnelere nesli ortaya çıkmıştır. Aralarındaki ilişki artık orijinal ve sahte ilişkisi değil, eşdeğerlik ve kayıtsızlık ilişkisidir. Özgüllükleri ve kökenleri sorunu artık ortaya konmamaktadır. Teknik, onların kökenidir ve onlar yalnızca endüstriyel simülakr boyutu içinde anlam taşımaktadır. Nesnelere, birbirlerinin ve nesnelere birlikte onları üreten insanların belirsiz simülakrları haline gelmiştir. Orijinalin nesli tükenmiştir ve bu üretim olasılığını kolaylaştırmıştır. Üretim süreci, her orijinal varlığı yeniden özümseyen ve bir dizi özdeş varlığı ortaya çıkararak bir süreç olarak görülmüştür (Age, s. 55). Sanayi Devrimi'nden sonra seri üretim nedeniyle özgünlük kavramı yapıbozuma uğramaya başlamıştır. Orijinal ile kopya arasındaki ilişki, kopyanın çoğul hale getirilmesi nedeniyle büyük ölçüde değiştiği için, orijinali sonsuz bir çoğaltma olasılığıyla kopyalamaktadır (Zurbrugg, 1983). Endüstrileşme, sanayileşme ve kitlesel üretim tekniklerinin başladığı bu dönem nesnelere yeni değerler ve işlevler yüklemiştir. İkinci düzende, bireyin imajlarla ilişki zeminini üretim olgusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla imaj ve göstergeler artık bir şeylere benzemeyi hedeflemekten uzaklaşmıştır. Zira seri üretimle, birbirinin aynısı pek çok nesnenin ortaya çıkması 'özgün' olanın yokluğuna işaret etmektedir (Okuyan ve Taslaman, 2018, s.32). Baudrillard'a göre bu dönem 'yabancılaşmanın altın çağı'dır. Artık her şey yeniden üretilebilir ve mekanik olarak yeniden üretilebilirliklerinde eşittirler, ancak bu kopyaların atıfta bulunabileceği bir orijinal yoktur. Yalnızca sistemin kendisine atıfta bulunurlar, yeniden üretime atıfta bulunurlar (Baudrillard, 1993, s.75).

Üçüncü safha simülakrlar'da nesne, önceki iki aşamada olduğu gibi benzerlik veya denklik üretmeye kalkmaz; zira nesne de tıpkı sahte olan bir simülasyon gibi anlaşılır. İmajlar ve gerçeklik arasındaki ayırt edilebilir farklılık üçüncü aşamada çökmeye başlar. Baudrillard, bu çökme ve çürümenin kökenlerine indiğimizde karşımızda kodun egemenliği, kapitalizm, kitlesel iletişim, medya araçları ve tüketim kültürünün çıkacağına işaret eder. Referansların ve kesinliklerin her zamankinden daha güçlü bir şekilde yok edilmesine, benzerliklerin ve tanımlayıcıların kaybı söz konusudur. Bu aşama gerçekliğin simülasyon içindeki kaynaşımı olarak hipergerçekliğin ortaya çıkmasıdır. Eğlence, bilgi ve iletişim teknolojileri, gündelik yaşamı yapılandıran kod ve modellerin yanı sıra sıradan gündelik yaşam sahnelerinden daha

yoğun ve kapsayıcı deneyimler sağlamaktadır. Gerçek'ten daha çok gerçeklerdir. Bu sayede hiper gerçekliğin modelleri, görüntüleri ve kodları düşünce ve davranışı kontrol etmeye başlar. Gösterinin sonu, gerçeğin hipergerçekçiliğe dönüşmesini, gerçeğin tercihen reklam ya da fotoğraf gibi başka bir yeniden üretim aracı aracılığıyla titizlikle ikilenmesini beraberinde getirir. Bir ortamdan diğerine yeniden üretim yoluyla gerçek, uçucu hale gelir, ölümün alegorisi olur, ama aynı zamanda kendi yıkımından güç alır. Nesnenin algılanmasıyla bağlantılı eski perspektif ve derinlik (hem uzamsal hem de psikolojik) yanılısımları sona ermiştir (Baudrillard, 1993, s.73-74). Bu durumda, aslına ayırt edilemeyecek kadar benzeyen bir taklit ya da kopyaya tanık olmuyoruz. Bunun yerine, orijinal durum ile taklit etme arasındaki çizginin ortadan kalktığını görüyoruz. Bu düzen, temsilin yalnızca önce gelmekle kalmayıp gerçeği de belirlediği postmodern çağın bir yan ürünüdür. Aslında artık gerçek ile temsili arasında hiçbir fark yoktur. Geriye kalan tek şey simülakr'dır. Temel olarak dünya, üçüncü dereceden hayali bir âlemdir. Her şeyin hayal olduğu bu dünyada gerçekliğin yokluğu hipergerçekliği çağırır. Disneyland örneğinde, insanlar onun bir fantezi dünyası, Amerika'nın mükemmel bir kopyası olduğuna inandıkları için Disneyland gizlenmiştir. Gerçekte, gerçek, otantik bir Amerika'nın yokluğunu maskeleyerek hipergerçek hale gelmektedir. "Var olduğunu gizlemek için vardır. "Gerçek" Amerika, Disneyland'dır (Baudrillard, 2016, s.29).

Baudrillard'ın ifadesiyle simülasyon, "bir kökenden yoksun olan, gerçeğin modelleri aracılığıyla türetilmesine, gerçekten ve fiili olarak var olan bir şeyi veya durumu bütün bileşenleriyle birlikte gerçekmiş ve fiilen var 'mış gibi' gösterme durumunu simgeleyen hipergerçekliklik durumudur." Simülasyon evreninde şeyler simüle edilerek simülakr'a dönüşmekte, simülakrlar ise gerçeği perdeleyerek anlamın buharlaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Baudrillard'a göre gerçek zannettiğimiz şey aslında nesnel bir gerçeklik olmayabilir (Baudrillard, 2016, s. 14-15). Tamamen sanal bir ortamda yaşayacağımıza dair gelecek kurgusu ütopyik bir şeyi temsil etmiyor artık. Ve hepimiz bu sanal dünyanın bir nesnesi haline geldiğimizde gerçeklik diye bunu tanımlayacağız. Bu, Baudrillard'ın hipergerçeklik dediği olgudur. Baudrillard (2016, s. 42), "Çağımıza özgü temel bir hastalık varsa: Gerçeğin üretimi ve yeniden üretimi denilen şeydir" tespitiyle gerçekliğin günümüzde üretin bir şey olduğuna vurgu yapmaktadır.

Arzu edilen her şey insana bir gerçeklik gibi sunulabilir hale gelmiştir. Söz konusu bu suni gerçeklik ise gerçekliği de aşarak hipergerçek bir hal alarak hipergerçeğin hakikat mertebesine ulaştığını göstermektedir (Karapınar, 2017, s.518).

Hipergerçeklikte, bir nesnenin "orijinal" versiyonunun, farklı bir alana ait olması nedeniyle gerçek bir önemi yoktur ve bu nedenle referans değerini kaybetmektedir. Bir anlamda gerçeklik ölmektedir. Baudrillard'ın tanımladığı gibi, hipergerçeklik "gerçeğin, tercihen fotoğraf gibi başka bir yeniden üretim ortamı aracılığıyla titizlikle çoğaltılmasıdır" ve çağdaş tüketim kültüründe olan da budur: bir ürünün resmi - aynı zamanda bir rock yıldızı ya da bir film ünlüsü orijinalden daha önemlidir, çünkü yüzün tüm kusurları ortadan kalkmaktadır. Baudrillard, 20. yüzyılın sonlarında küresel toplumda göstergelerin ve anlamın fazlalığının, oldukça paradoksal bir şekilde, gerçekliğin silinmesine neden olduğunu savunmaktadır (Wolny, 2017, s.76).

Baudrillard tarafında yazılan Simülakrlar ve Simülasyon kuramı başlı başına ikoniktir. Yazıldığında, internet gerçek olmaktan çok varsayılan bir fikirdi ve bugün sahip olduğumuz teknolojiye ilerlemeler bir dereceye kadar bir varsayımdan ibaretti. Aslında parçanın bağlamını anlamak önemlidir, ancak bu onu bugünkü gelişmelerden daha az alakalı kılmamaktadır. Aslında, modern teknolojik dünya, Baudrillard'ın denemesi söz konusu olduğunda, neredeyse bir kavram kanıtıdır. Baudrillard'ın söylediklerinin gerçekleştiğini ve gerçekten bir simülasyon çağında olduğumuzu iddia edebiliriz.

Dijital teknolojinin giderek daha hızlı gelişmesiyle, insan ve makinenin ayrılmaz bir şekilde yeni bir birleştirilmiş gerçekliğin parçası olduğu hipergerçeklikliğin ötesinde yeni bir çağa girdiğimizi söyleyebiliriz. Zira günümüzde çocuklar, doğdukları andan itibaren dijital

teknoloji ile çevrilidir; gündelik yaşamları ve pratikleri sosyal medya, akıllı telefon, tablet ve internet kullanımıyla iç içe geçmiş durumdadır. Dijital teknolojiyle etkileşime küçük yaşta başlamışlardır ve yetişkin yaşamları kesinlikle dijital teknolojiyle tamamen iç içe geçmektedir. COVID-19 salgını böyle bir dönüşümü hızlandırmıştır (Livari, Sharma ve Ventä-Olkkonen, 2020, s.2).

4. Metaverse’i Jean Baudrillard’ın Simülasyon Kuramı Çerçevesinde Değerlendirme

Metaverse, hızla popüler hale gelen önemli teknolojik gelişmelerden biridir. Bugün Metaverse dünyasının gelişimiyle Baudrillard’ın 1980’lerde kaleme aldığı simülasyon dünyasını çok daha net bir şekilde deneyimlemekteyiz.

Tanımlardan anlaşılacağı üzere, Metaverse ile insan-makine harmanlanmış etkileşimlerinin yeni bir sanal gerçeklik paradigmasına giriş yapmaktayız. Görsel, grafik tasarımlar, 3D ve 4D dijital sanatlar, algoritmik bilgisayar sanatı, fotoğraf-video filtrelili ve düzenlenmiş efektler, sürükleyici oyunlar ve artırılmış gerçeklik (AR) ortamları aracılığıyla görüntülerin kopyaları günlük gerçekliğimizi yeniden yapılandırmaktadır. “Dijital bir mağara”nın içinde “gerçeklik” kavramını yeniden üretiyoruz (Nuncio ve Felicilda, 2021).

Gerçeklik ile onun çoğaltılmış yansıması (sanal gerçeklik), orijinal ile kopya arasındaki sınırları sürekli bir "simülakr akışı veya selinde" bulanıklaştırmaktadır. Baudrillard'a göre, işaretlerin ve görüntülerin çoğaltılması gerçek ve temsili arasındaki semiyotik veya metamorfik bağını çürütmesine yol açmaktadır. Böyle bir ortamda artık gerçek olanı doğrulamak mümkün değildir. Gerçek, semiyotik ve sembolik arasındaki sınırlar ortadan kalkmaktadır. Bu durum, sürekli kimlik arayışı içerisinde olan bireyin (kimliğin) kafa karışıklığı, hüsrana uğraması veya yabancılaşmasının yanı sıra bir belirsizlik duygusuyla baş başa kalmasına yol açmaktadır. Çünkü gerçek hayatta bireylerin deneyimlediği göreceli direnç veya engeller, sanal alan içinde yerine getirilen ihtiyaçların ve arzuların veya hayallerin anında tatmin edilmesi vaadi, mekân ve zamanın fiziksel sınırlarının ötesinde bireylere yeni bir dünya sunmaktadır. Bu haliyle, anonimlik bağlamında "sanal gerçeklik veya gerçek sanallık" alanı içinde aracılık edilen ilişkiler/deneyimler gerçek hayatımız (kimlik) üzerinde görünür bir etkisi olmaksızın daha az gerçek (gerçek dışı) görünmektedir. Dijital dünyadaki davranışlarımızdan bir dereceye kadar habersiz hale geliriz. Yeni sanal benliğimiz genellikle kasıtsız ve bilinçsiz bir şekilde kendini gösterir, sadece küçük bir derecede gerçek kimliğimizi hatırlarız (Kasza, 2017, s. 45-47). Dolayısıyla Simüle edilen gerçeklik, "gerçek" ile ayırt edilemez hale gelmektedir. Zira bir simülasyon evreninde yaşadıklarının tam olarak farkında olmayan zihinler gerçek dünyadan daha da uzaklaşmaktadır.

Metaverse yerine “siber uzay” terimini kullanmak çok da yanlış olmayacaktır. Çünkü Metaverse belirli bir teknolojiyi değil, teknolojiyle iletişime girme biçimimizi değiştirmektedir (Çiğdem, 2022). Siber uzayı, içinde 3D fiziksel boyut olmadığı için uzay-olmayan bir yer olarak tanımlayabiliriz. Bu özelliğine rağmen ağırlıklı olarak görsel veya işitsel anlamda kastetsek de yine de bir mekân olarak görmekteyiz. Bu nedenle, bu yeni teknolojik alan, insanda, vizyon veya fikirler oluşturmak için kullandığımız zihinsel boyutta yer almaktadır. Aradaki fark, insanın zihinsel alanının biyolojik olarak verilmiş olması, siber uzayın ise teknolojik olarak inşa edilmiş olmasıdır. Daha spesifik olarak, bilişsel işlevlerimiz ve yeteneklerimiz (dikkat, hafıza, hayal gücü, düşünme vb.) siber uzay iletişimine uyarlanmaktadır. Bu adaptasyon, varlığımızı değiştirmektedir. Varlığımız, doğası gereği sanal olan yeni bir boyuta uzanmaktadır. Sanal boyut veya içinde iletişim kurduğumuz siber uzay, böylece insanın yeni bir varoluşsal boyutu haline gelmektedir. Siber uzaydaki olaylar, zamanı söyleyemediğimiz bir rüyayı andırmaktadır. Rüya gördüğümüzde önce uyanmamız gerekmektedir, ancak o zaman harcanan zamanı ölçebiliyoruz. Oysa yeni teknolojiler, örneğin Google Glass veya elektronik lensler ile siber uzaydan çıkmak o kadar kolay olmayacaktır. Çünkü Google Glass veya elektronik lensler insan vücuduna oldukça entegre bir parça haline gelmektedir. Siberuzay içindeki iletişimde,

düşünmede ve dolayısıyla öğrenmede bazı yapısal değişiklikler meydana gelmektedir (Gálik ve Tolnaiová, 2020). İnsan beyni, yapay biçimde uyarıldığında gerçekte var olmayan şeyleri varmış gibi hissetmektedir. Beyne aktarılan bu sinyaller bir şekilde taklit edildiğinde var olmayan şeyler beyin tarafından duyu olarak algılanabilmektedir. Hatta yapay olarak oluşturulmuş görüntü, ses, dokunma, koku, nem ve ısı gibi uyarıcılar duyu organlarımızın algılama kapasiteleri kadar detaylı ise bu algılar daha gerçekçi olarak hissedilmektedir. Sanal gerçeklik sistemlerinde kullanıcıların çeşitli duyu organlarına hitap eden cihazlarla sanal gerçeklik deneyimlenmektedir (Ferhat, 2016, s. 736). Örneğin kullanıcı başına taktığı bir cihaz sayesinde sadece ekranındaki görüntüyü görmekte ve kulaklıklardan gelen sesleri işitmektedir. Dolayısıyla dış dünyayla bağlantısı kesilmektedir. Eğer kulaklık ve eldiven tipi diğer donanımlar da eklenirse uyaran girdileri zenginleştiğinden sanal ortamlardaki nesnelere ve kullanıcılarla sağlanan etkileşimlerin düzeyi de artabilmektedir (Nunez, 2015).

Aslında teknolojinin ürettiği sanal dünya, fiziksel-sosyal dünyaya paralel bir evrendir. Bu sanal evren; fiziksel-sosyal dünyanın kopyasının üretildiği, görsel, imgesel ve dokunmatik bir dünyadır. Sanal dünyada, alıştığımız sınırlar artık yoktur. Çünkü zaman ve mekân, bildiğimiz anlamını kaybetmektedir. Şeyler ve insanlar, üretilmiş nesnelere gibi, yeni bir kimlik kazanmaktadır. İlişkiler, yeni kimlikle yeni biçimde ve farklı bir varlık boyutunda gerçekleşmektedir (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 91).

Birinin avatarlar aracılığıyla başkalarıyla etkileşime girebildiği ve bu etkileşimin bir parçası olarak nesnelere yaratabildiği üç boyutlu bir ortam olan sanal dünyada aşamalı olarak yapay bir gerçeklik icat edilmektedir (Dionisio ve Gilbert, 2013, s.35; Barron, 2011:394).

Tıpkı Simülasyonun son aşamasında olduğu gibi orijinal gerçek referansını kaybetmekte ve bu icat edilen simülasyonlar gerçek dünyanın ikamesi haline gelmektedir. VR, insanları tamamen çevrelemektedir. Sanal dünyadaki etkileşim oyunculara yaşadıkları şeyin gerçek olduğunu hissettirmektedir. Warcraft oyunu, Azeroth olarak bilinen özel olarak oluşturulmuş bir dünyada yer almaktadır. Kullanıcılar, oyuna herhangi bir ırk ve sınıftan avatarlar oluşturarak başlamaktadır. Oyuncu olmayan karakterlerle ve dünya çapındaki diğer oyuncularla etkileşime girebilmektedir. Böylece Sanal Gerçeklik; cinsiyetler arasında, zıt kutuplar arasında, sahne ile oditoryum arasında, eylemin kahramanları arasında, özne ile nesne arasında, gerçek ile ikizi arasında olmak üzere her yerde mesafeleri ortadan kaldırmıştır (Sarıbaş, 2021, s.220; Baudrillard, 2013, s. 57).

Baudrillard'ın da ileri sürdüğü sav gibi içinde bulunduğumuz zaman diliminde gerçeklik tamamen kaybolmuştur. Gerçekliğin yerini sanal gerçeklik almıştır. Fakat burada Baudrillard'ın kastettiği şey fiziki gerçeklik değildir, yani Baudrillard bir nesnenin fiziksel varlığından, ona dokunmaktan bahsetmemektedir. Bahsettiği şey, gerçekliğin metafizik boyutudur yani gerçeklik ilkesidir. İlkesini kaybetmiş gerçekliğin yerini bir ilkeden yani metafizik boyuttan yoksun olan sanal gerçeklik almıştır (Baudrillard, 2015, s. 14-16). Örneğin; Second Life'da oyuncular, baş kahramandır ve kendi hikayelerini yaratabilmektedir. Mülk satın alma haklarına sahiptirler. Hatta gerçek para kullanarak nesnelere alıp satarak kendi işlerini yürütebilmektedirler. Karakterlerin ziyaret edebileceği yerler de gerçek dünyadan alınmıştır. Örneğin; oyuncular, Brezilya'da mülk satın alabilir veya mükemmel bir Ege tatili için Santorini'de otel rezervasyonu yapabilirler. Oyunun çok katmanlı doğası, oyuncuların sanal bir dünya içinde bütünleşik gerçekliğin en yüksek noktasına tanık olmalarını sağlamaktadır. Böylece oyuncular, sıradan yaşamlarından uzaklaşarak çok daha ilginç olan bu sanal dünyada saatler geçirmektedir. Hatta bazıları, gün boyunca, Second Life'ı gerçek hayattan bir kaçış olarak hayal etmektedir. Sanal dünya, gerçekliğin sanalla birleşmesine neden olabildiğinden basit bir simülasyonun çok ötesinde bir deneyim yaratmaktadır. Oyuncular oyuna daha fazla alıştıkça ve çevrimiçi olduklarında kendilerini daha iyi hissettikçe, "gerçek", daha belirsiz ve daha uzak hale gelebilmektedir (Barron, 2011:398).

Baudrillard, günümüzde 'nihai' gerçekliğin tamamen icat edilmiş olan ve artık bu terimle ilgili geleneksel kavramlarımıza uymayan bir gerçek olduğunu iddia etmektedir. Fiziksel dünyada deneyimlediğimiz ve bir şekilde tanımlayıp adlandırabildiğimiz şeylerle karşılaşmayı umuyoruz, bunlar bizim 'gerçekliği' yargılamanın geleneksel standartlarımızdır. Oysa simülasyon dünyasında, karşılaştırma için kullanacağımız fiziksel deneyimin normal referanslarından yoksunuz. Artık metafizik evren ortadan kalkmıştır. “Gerçek” ile gerçek kavramı arasında düşsel bir beraberlik kurmak mümkün olmayacaktır. Çünkü gerçek, minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komt modelleri tarafından üretilmektedir. Gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi mümkün olduğu için gerçekle ilişkisi kalmayan böyle bir uzamda aslı yerine göstergeleri konulmuş bir gerçek ortaya çıkmaktadır (Baudrillard, 2016, s.15-16).

Meta veri deposunun bir önbelleği, hipergerçeklik kavramıdır. Hipergerçeklik, özellikle teknolojik olarak gelişmiş postmodern toplumlarda, bilincin, gerçekliği bir gerçekliğin simülasyonundan ayırt edememesidir. Hipergerçeklik, gerçek olanla kurmaca olanın kusursuz bir şekilde harmanlandığı, böylece birinin nerede bitip diğerinin nerede başladığı arasında net bir ayırım yapılmadığı bir durum olarak kabul edilir. Böylece, bireylerin kendilerini fiziksel dünyayla daha az, hipergerçek dünyayla daha uyumlu olabilecekleri bir dünya yaratılır (Wood, 2021).

Baudrillard'a göre Batı toplumu, hipergerçekliğin dördüncü aşaması olan gerçek ile temsil arasındaki ilişki tamamen kaybolduğu, çünkü yansıtılacak gerçeğin olmadığı bir döneme girmiştir. Hipergerçek çağında artık gerçeklik yoktur; görüntü/simülasyon hakimdir. Üretim çağı yerini, ürünlerin var olmadan önce satıldığı simülasyon çağına bırakmıştır. Simulacrum, varoluşun her seviyesini kaplamaktadır. Çağdaş gündelik hayattan örnekler, internet sohbet odalarında ve tartışma gruplarında sanal benliklerin yaratılması ve yeniden temsilin gösterilenden daha önemli olduğunu kanıtlamaktadır (Mambrol, 2016).

Sonuç

Metaverse, kullanıcıların herhangi bir yerden ve herhangi bir zamanda, sosyalleşmesine, iş yapmasına ve gerçek dünyada yaptığımız ya da yapamadığımız birçok şeyi yapmasına olanak sağlayacak önemli gelişmelerden biridir. Daha önce yalnızca hayalini kurabildiğimiz şeyleri, olayları, duyuları daha etkin bir şekilde yaşamamıza olanak sağlamaktadır. Kullanıcılar, diğer sanal alanların içinde sonsuz sayıda sanal alanı kapsayacak, hayal edebileceği her türlü ortamın yer alacağı, her ihtiyacını karşılayabileceği sanal dünyalara giriş yapabilmekte ve hatta Metaverse'te yer alan farklı sanal dünyalar arasında seyahat edebilmektedir. Metaverse, gündelik hayatın sınırlarının dışında kalan sanal bir dünyadır. Gerçek hayatın ötesinde bir evrendir. Bu evrende kullanıcılar, tasarladıkları avatarlar ile simüle edilmiş bir dünyada var olmaktadır. Her şeyin birbirine bağlı olduğu ve sanalın gerçek dünya ile aynı kalıcılığa sahip olduğu Metaverse, aslında Baudrillard'ın da ifade ettiği gerçekliğini kaybetmiş bir simülasyon bir evrenidir. Bir simülasyon evreninin içinde yaşadıklarının tam olarak farkında olma bilincine sahip olmayan zihinler gerçek dünyadan daha da uzaklaşmaktadır.

Her şeyden önce yeni jenerasyon için bilgisayarların, akıllı telefonların olmadığı bir dünya hayal etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Öyle ki dijital cihazların yaygın olarak kullanılması, web'in gerçek dünya gibi görünmesini sağlamaktadır. Gerçek ve imge arasındaki ayırım ortadan kalkmaktadır. Artık gerçekliğin simülasyonlarının gerçekliğin kendisinden daha gerçek görüldüğü bir dünya olan hipergerçeklikte yaşıyoruz demek yanlış olmayacaktır. Yeni teknolojiler oraya çıkmış ve var olanlar daha gelişmiş olsa da aslında bugünü farklı kılan şey teknolojiyle olan ilişkimizin değişmesidir. Özellikle COVID-19 Pandemisi tarihte ilk kez, toplumu veya en azından büyük bir bölümünü çevrimiçi ortama taşımayı başarmıştır. Birçok insan, dijital dünya etrafında inşa edilen uygulamaları benimsemiş ve yeni alışkanlıklar edinmiştir. Çevrimiçi zamanımızın çoğu, fiziksel dünyada kalırken internette harcanıyordu. Fakat Metaverse ile insanların dijital avatarlarla temsil edildiği tamamen bilgisayar

simülasyonlu bir sanal dünyada hipergerçekliğe giriyoruz. Artık iki gerçek arasında ayırım yapamadığımız yerde yeni bir dünya oluşmaktadır. Gerçeklik, yeni semboller ve işaretlerle yeniden üretilmektedir.

Kaynakça

- Ansari, S., Garud, R. & Kumaraswamy, A. (2016), “The disruptor’s dilemma: tivo and the us television ecosystem”, *Strategic Management Journal*, (37) 9, 1829-1853.
- Antony, S., & Trambo, I. A. (2020). Hyperreality in media and literature: an overview of jean baudrillard’s simulacra and simulation. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 7(10), 3314-3318.
- Anyadike (2021). *Inside blockchain: metaverse as disruptive technology*, <https://cryptotvplus.com/2021/11/how-the-Metaverse-can-disrupt-the-existing-technology/> (Erişim Tarihi: 02.03.2022)
- Aydın, İ.H. (2022). *Beyin sizensiz 5.0 metaverse: holistik çağ*, 1. Baskı, İstanbul: Girdap Yayınevi.
- Barlow, J. P. (1996) *A declaration of the independence of cyberspace*. <http://homes.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html> (Erişim tarihi: 11.02.2022)
- Barron, L., (2011). “Living with the virtual: baudrillard, integral reality, and the second life.” *Cultural Politics*, 7 (3), 391-408.
- Baudrillard, J. (1993). *Symbolic exchange and death. revised edition: sage*. London. file:///C:/Users/User/Downloads/Symbolic%20Exchange%20and%20Death.pdf
- Baudrillard, J. (2006). *Kusursuz cinayet*, (N. Sevil Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Nesneler sistemi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2013). *The Intelligence of Evil: Or, the Lucidity Pact*. A&C Black.
- Baudrillard, J. (2014). *Nesneler sistemi*, (O. Adanır ve A. Kara Mollaoğlu Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2015). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*, (O. Adanır Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). *Simülaklar ve simülasyon*, (O. Adanır Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Blackburn, S., LaBerge, L., O’Toole, C., & Schneider, J. (2020). *Digital strategy in a time of crisis*. *McKinsey Digital*, April, 22. <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-strategy-in-a-time-of-crisis> (Erişim tarihi: 11.02.2022)
- Bloomberg, J. (2018). *Digitization, digitalization and digital transformation: confuse them at your peril*. <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/> (Erişim tarihi: 23.02.2022)
- Ch., L., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., Drews, P., Mädche, A., Urbach, N., & Ahlemann, F. (2017). *Digitalization: Opportunity and challenge for the business and information systems engineering community*. *Business & Information Systems Engineering*, 59(4), 301–308, <https://doi.org/10.1007/s12599-017-0484-2>
- Costanza, E., Kunz, A., & Fjeld, M. (2009). Mixed reality: a survey. In *Human machine interaction*, Springer, Berlin, Heidelberg, 47-68.

- Cruz-Neira, C. (1993). Virtual Reality Overview. *In Siggraph*, 93 (23), 2.
- Çiğdem, Y.N. (2022). *Metaverse nedir? Metaverse hakkında her şey*. dia: <https://www.dia.com.tr/Metaverse-nedir-Metaverse-hakkinda-her-sey/> (Erişim tarihi:15.03.2022)
- Dionisio J. D. N., III W. G. B. ve Gilbert R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45(3)/34/1–34/38.
- Doma, O.O. (2020). Sanal gerçeklik: sanal ve gerçek dünyaların sınır bölgesi, *İTÜ Vakfı Dergisi*, file:///C:/Users/User/Downloads/GetFile.pdf
- Doolani, S., Wessels, C., Kanal, V., Sevastopoulos, C., Jaiswal, A., Nambiappan, H., & Makedon, F. (2020). A review of extended reality (xr) technologies for manufacturing training. *Technologies*, 8(4), 77.
- Duraj, M. (2020). *Introduction to machine learning: a technological revolution, pluralsight*: <https://www.pluralsight.com/guides/machine-learning:-a-technological-revolution-of-the-future> (Erişim tarihi: 14.02.2022).
- Ebert, C., & Duarte, C. H. C. (2018). Digital transformation. *IEEE Softw.*, 35(4), 16-21.
- European Defence Agency (2021). *High-level conference discussed impact of emerging disruptive technologies on defence*. <https://eda.europa.eu/news-and-events/news/2021/04/20/high-level-conference-discussed-impact-of-emerging-disruptive-technologies-on-defence> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- Fallows, D. (2004). *The internet and daily life*. Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.
- Ferhat, S. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *TRT Akademi*, 1(2), 724-746.
- Fernández, M.P. (2021). Understanding the value of the nyan cat and the metaverse through the lens of Jean Baudrillard (or at least trying to), <https://mariapaulafernandezneglia.medium.com/understanding-the-value-of-the-nyan-cat-and-the-Metaverse-through-the-lens-of-jean-baudrillard-or-209b3d2a4231>, (Erişim tarihi:21.02.2022).
- Fletcher, G., & Griffiths, M. (2020). Digital transformation during a lockdown. *International Journal of Information Management*, 55, 102185.
- Frizzo-Barker, J., Chow-White, P. A., Adams, P. R., Mentanko, J., Ha, D., & Green, S. (2020). Blockchain as a disruptive technology for business: A Systematic Review. *International Journal of Information Management*, 51, 102029.
- Gabryelczyk, R. (2020). Has COVID-19 Accelerated digital transformation? initial lessons learned for public administrations. *Information Systems Management*, 37(4), 303-309.
- Gálík, S., & Tolnaiová, S. G. (2020). *Cyberspace as a new existential dimension of man*. *cyberspace*, 13. <https://www.intechopen.com/chapters/68281>, (Erişim tarihi: 21.02.2022).
- Gartner G. (2020). Information technology glossary: digitization. gartner inc. Erişim: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization>, (Erişim tarihi: 21.02.2022).
- Girasa, R. (2020). AI as a disruptive technology. In *Artificial Intelligence as a Disruptive Technology*, Palgrave Macmillan, Cham, 3-21.
- Goldsmith, J. L. (1998). "Against Cyberanarchy," University of Chicago Law Occasional Paper, No. 40 (1999).

- Hardman, S., Steinberger-Wilckens, R., & Van Der Horst, D. (2013). Disruptive innovations: the case for hydrogen fuel cells and battery electric vehicles. *International Journal of Hydrogen Energy*, 38 (35), 15438-15451.
- Hayes, A. (2020). Augmented Reality, Investopia: <https://www.investopedia.com/terms/a/augmented-reality.asp>. (Erişim tarihi: 21.02.2022).
- Işıklı, Ş., & Küçükvardar, M. (2016). Bilişim devrimi: teknolojinin felsefi ve sosyolojik analizi (1). Ankara: Birleşik yayınevi.
- Jaynes, C., Seales, W. B., Calvert, K., Fei, Z., & Griffioen, J. (2003). The metaverse: a networked collection of inexpensive, self-configuring, Immersive Environments. In *Proceedings of The Workshop on Virtual Environments*, 115–124.
- Jeon, H. J., Youn, H. C., Ko, S. M., & Kim, T. H. (2022). Blockchain and ai meet in the metaverse. *Advances in the Convergence of Blockchain and Artificial Intelligence*, 73.
- Joshua, J. (2017). Information bodies: computational anxiety in Neal Stephenson's snow crash. *Interdisciplinary Literary Studies*, 19(1), 17-47.
- Kane, G. ve diğerleri (2020). "Digital transformation through the lens of covid-19, Deloitte Insights, <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/digital-transformation/digital-transformation-COVID-19.html>. (Erişim tarihi:23.03.2022).
- Kaplan, Y. (2021). Metaverse: İnsanın paralel evren'de ve paralel ben'le özgürlüğünü yitirmesi, yeni şafak: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusuf-kaplan/metaverse-insanin-paralel-evrende-ve-paralel-benle-ozgurlugunu-yitirmesi-2060413> (Erişim tarihi: 17.03.2022).
- Karapınar, A. (2017). Gerçeklik ve hiper gerçeklik; Baudrillard ve G. Debord anlatılarından hareketle" hakikatin yeniden inşası". *Journal of International Social Research*, 10(53).
- Kasza, J. (2016). *Simulacra and simulation: the impact of ict upon radical transformation" of culture. ICTM 2016*, 171.
- Kasza, J. (2017). Post modern identity:"in between" real and virtual. *World Scientific News*, 78.
- Kell, G. (2020). *Unforgotten: covid-19 era grads to be celebrated virtually this saturday, media relations*, Berkely News. <https://news.berkeley.edu/2020/05/14/unforgotten-covid-19-era-grads-to-be-celebrated-virtually-this-saturday> (Erişim tarihi 02.03.2022).
- Kemp, J., & Livingstone, D. (2006, August). putting a second life "metaverse" skin on learning management systems. In *Proceedings of the Second Life education workshop at the Second Life community convention*, 20, CA, San Francisco: The University of Paisley.
- Kunkel, N., & Soechtig, S. (2017). Mixed reality: experiences get more intuitive, immersive and empowering. deloitte: tech trends, *The Kinetic Enterprise*.
- LaBerge, L. Ve diğerleri (2020). "COVID-19 digital transformation & technology, mckinsey & company, <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-covid-19-has-pushed-companies-over-the-technology-tipping-point-and-transformed-business-forever>.(Erişim tarihi: 01.02.2022).
- Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., ... & Hui, P. (2021). All One Needs To Know About Metaverse: A Complete Survey On Technological Singularity, Virtual Ecosystem, And Research Agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*.
- Lessig, L. (1998). *The Laws of Cyberspace. Readings in Cyberethics*, Jones & Bartlett Learning.
- Livari, N., Sharma, S., & Ventä-Olkkonen, L. (2020). Digital transformation of everyday life—how covid-19 pandemic transformed the basic education of the young generation and why

- information management research should care? *International Journal of Information Management*, 55, 102183.
- Luthra, E. (2022). *Digital Transformation In 2022: Metamall And The Future Of Commerce On Blockchain*, <https://forbes.mc/article/digital-transformation-in-2022-metamall-and-the-future-of-commerce-on-blockchain> (Erişim tarihi: 08.04.2022).
- Mambrol, N. (2016). Baudrillard's Concept of Hyperreality, <https://literariness.org/2016/04/03/baudrillards-concept-of-hyperreality/> (Erişim tarihi: 12.03.2022).
- Martin, A. (2008). Digital literacy and the 'digital society'. In C. Lankshear & M. Knobel (Eds.), *Digital Literacies. Concepts Policies Practices*, 151–176, Peter Lang.
- Martin-Barbero, S. (2020). COVID-19 has accelerated the digital transformation of higher education. *World Economic Forum*. Erişim: <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/covid-19-digital-transformation-higher-education/> (Erişim tarihi: 12.02.2022)
- Mayer-Schonberger, V., & Crowley, J. (2006). Napster's Second Life: The Regulatory Challenges of Virtual Worlds. *Nw. UL Rev.*, 100, 1775.
- Mazuryk, T., & Gervautz, M. (1996). History, Applications, Technology and Future. *Virtual Reality*, 72.
- McKinsey Digital (2020). *Europe's Digital Migration During COVID-19: Getting Past the Broad Trends and Averages*, McKinsey & Company. Erişim: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/europes-digital-migration-during-covid-19-getting-past-the-broad-trends-and-averages>. (Erişim tarihi: 12.03.2022)
- Mergel, I., Edelmann, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4).
- Morris, J. (2021). Simulacra in the Age of Social Media: Baudrillard as the Prophet of Fake News. *Journal of Communication Inquiry*, 45(4), 319-336.
- Moy, C. Ve Gadgil, A. (2022). *Opportunities in the Metaverse How Businesses can Explore the Metaverse and Navigate the Hype vs. Reality*, J.P.Morgan: <https://www.jpmorgan.com/content/dam/jpm/treasury-services/documents/opportunities-in-the-Metaverse.pdf>. (Erişim tarihi: 05.02.2022).
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.
- Mzekandaba, S. (2022). *Metaverse among disruptive tech to shape 2022*, <https://www.itweb.co.za/content/lwrKxv3KV9Jvmg1o>. (Erişim tarihi: 05.02.2022).
- Nuncio, R. V., & Felicilda, J. M. B. (2021). Cybernetics and simulacra: the hyperreality of augmented reality games. *Kritike*, 15 (2), 39.
- Nunez, M. (2015). How it works: The Oculus Rift. <https://www.popsci.com/oculus-rift-how-itworks>. (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- Okuyan, H., & Taslaman, C. (2018). Jean Baudrillard'in simülasyon kuramında ayartma kavramı. *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 1 (1), 29-45.
- Özalp, H., Cennamo, C. and Gawer, A. (2018), "Disruption in platform-based ecosystems", *Journal of Management Studies*, 55 (7), 1203-1241.
- Öztürk, M.C. (2021). *Metaverse, internetin yerini mi alacak?* TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/Metaverse-internetin-yerini-mi-alacak-615696.html> (Erişim tarihi: 02.04.2022).

- Papuççıyan, A. (2020). *Travis Scott'in online fortnite konseri 12.3 milyon kişi tarafından izlendi*, Webrazzi: <https://webrazzi.com/2020/04/24/travis-scott-in-online-fortnite-konseri-12-3-milyon-kisi-tarafindan-izlendi/> (Erişim Tarihi. 02.04.2022).
- Paradergi (2021) *Metaverse ve tüccarı bekleyen yeni sorunlar* <https://www.paradergi.com.tr/sektorler/2021/11/12/Metaverse-ve-tuccari-bekleyen-yeni-sorunlar> (Erişim tarihi: 06.04.2022).
- Park, S. M., & Kim, Y. G. (2022). *A metaverse: taxonomy, components, applications, and open challenges*. *IEEE Access*.
- Radoff, J. (2021). *The Metaverse Value-Chain*, <https://medium.com/building-the-Metaverse/the-Metaverse-value-chain-afcf9e09e3a7> (Erişim tarihi: 02.03.2022).
- Reis, J., Amorim, M., Melão, N., & Matos, P. (2018). Digital transformation: a literature review and guidelines for future research. In Á. Rocha, H. Adeli, L. P. Reis, & S. Costanzo, (Eds.), *Trends and Advances in Information Systems and Technologies* 411–421 Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77703-0_41
- Robertson, A. ve Peters, J. (2021). *What is the metaverse, and do i have to care?*, *The Verge*: <https://www.theverge.com/22701104/Metaverse-explained-fortnite-roblox-facebook-horizon> (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- Sarıbaş, S. (2021). Hyperreality in gaming from the perspective Baudrillard: hyperreality in gaming from the perspective Baudrillard. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 4(2).
- Schallmo, D., Williams, C. A., & Boardman, L. (2020). Digital transformation of business models—best practice, enablers, and roadmap. *In Digital Disruptive Innovation*, 119-138.
- Schuemie, M. J., Van Der Straaten, P., Krijn, M., & Van Der Mast, C. A. (2001). Research on presence in virtual reality: a survey. *CyberPsychology & Behavior*, 4(2), 183-201.
- Sorgner, A. (2021). *The COVID-19 Crisis and digital transformation: what impacts on gender equality?* <https://www.unido.org/stories/covid-19-crisis-and-digital-transformation-what-impacts-gender-equality> (Erişim tarihi: 02.04.2022).
- Stephenson, N. (1992). *Snow crash: a novel*. Spectra. <http://malsyned.net/tmp/snowcrash.pdf>
- Wernick, A. (2010). “*Simulation.*” in the *Baudrillard Dictionary*”, Edited by Richard G. Smith, 199–201. Edinburgh University Press, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/simulacrum> (Erişim tarihi: 12.04.2022).
- Wolfreys, J., Ruth R. and Kenneth W. (2006). *Key concepts in literary theory*. 2nd Edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wolny, R. W. (2017). *Hyperreality and Simulacrum: Jean Baudrillard and European Postmodernism*. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(3), 75-79.
- Wood, D.W. (2021). *Virtual metaverse, creating worlds within worlds: hype or hyperreality?* Linked-in: <https://www.linkedin.com/pulse/virtual-metaverse-creating-worlds-within-hype-darrell-w-wood> (Erişim: 10.05.2022)
- Zheng, J. M., Chan, K. W., & Gibson, I. (1998). *Virtual reality*. *Ieee Potentials*, 17(2), 20-23.
- Zuckerberg, M. (2021). *Founders letter. meta*. <https://about.fb.com/news/2021/10/founders-letter/> . (Erişim tarihi: 12.04.2022).
- Zurbrugg, N. & Baudrillard, J.(1989). “*Fractal theory: baudrillard and the contemporary arts.*” Jean Baudrillard Interviewed by Nicholas Zurbrugg, 285–92.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Millî Mücadele Kahramanlarından 23. Fırka Kumandanı (Karahisar-ı Sahib Mebusu) Ömer Lütfi Argeşo ile Mustafa Kemal Paşa'nın (Nuh Bey) Gizli Yazışma Örnekleri

Examples of Confidential Correspondence between the Heroes of the National Struggle, 23rd Division Commander Ömer Lütfi Argeşo (Karahisar-ı Sahib Deputy) and Mustafa Kemal Pasha (Nuh Bey)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KILINÇ¹

Öz

Millî Mücadele döneminde vatansever subaylar Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ile birlikte işgal devletlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı büyük bir mücadele vermiştir. Bu subaylar arasında ki önemli isimlerden birisi de 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Argeşo'dur. Aslen İstanbul doğumlu olan Ömer Lütfi Bey gerek asker gerekse siyasetçi olarak Afyonkarahisar Sancağı için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle Sivas Kongresi ve seçimlere giden süreçte Millî Mücadele hareketinin örgütlenmesinde önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu süreçte 23. Fırka Kumandanlığı muntkasında yer alan bölgeler başta olmak üzere birçok bölgenin Sivas karargâhıyla iletişiminin sağlanmasında kilit isimlerden olmuştur. Tıpkı Temsil Heyeti gibi Ömer Lütfi Bey de Millî Mücadele'nin başarılı olabilmesi için öncelikle Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin güçlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu nedenle mücadele yıllarında tecrübeli ve başarılı bir asker olarak hem direniş hareketlerinin örgütlenmesine yardımcı olmuş hem de halkın bu mücadelede yer alması için elinden geleni yapmıştır. Dahası İstanbul Hükümeti'nden gizlice silah ve cephanelik temin edilmesini sağlayarak Millî Mücadele'ye önemli yardımlarda bulunmuştur. Aynı zamanda halk tarafından da sevilip sayılan bir isim olan Ömer Lütfi Bey bu çalışmalarından dolayı Temsil Heyeti tarafından desteklenmiş ve 1919 seçimlerinde Afyonkarahisar'dan aday gösterilmiştir. Her ne kadar Temsil Heyeti adına meclise seçilmiş olsa da arşiv kayıtlarında askerliğin onun için mebusluktan önce geldiği görülmektedir. Bu çalışmada ATASE ve TİTE arşivleri başta olmak üzere Ömer Lütfi Bey'in hayatı, mebusluk süreci ayrıca Temsil Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bazı yazışma örnekleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Lütfi Argeşo, Mustafa Kemal Paşa, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Afyon Redd-i İlhak Cemiyeti, mebus

Makale Türü: Araştırma

Abstract

During the National Struggle, patriotic officers, together with Mustafa Kemal Pasha and the Representation Committee, gave a great struggle against the occupation states and the Istanbul Government. One of the important names among these officers is the 23rd Division Commander Ömer Lütfi Argeşo. Originally born in Istanbul, Ömer Lütfi Bey carried out important activities for Afyonkarahisar Sanjak, both as a soldier and as a politician. Especially in the process leading to the Sivas Congress and the elections, he carried out important works in the organization of the National Struggle. During this period, he became one of the key figures in the communication of many regions, especially those in the 23rd Division Command, with Sivas headquarters. Just like the Representative Committee, Ömer Lütfi Bey is of the opinion that in order for the National Struggle to be successful, first of all, the Defense of the Law centers should be strengthened. For this reason, as an experienced and successful soldier during the years of struggle, he both helped organize the resistance movements and did his best for

¹Ufuk Üniversitesi, Rektörlük, asl-han-7701@hotmail.com

Atf için (to cite): Kılınç, A. (2022). Millî Mücadele kahramanlarından 23. Fırka Kumandanı (Karahisar-ı Sahib Mebusu) Ömer Lütfi Argeşo ile Mustafa Kemal Paşa'nın (Nuh Bey) gizli yazışma örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1176-1185.

the people to take part in this struggle. Moreover, he provided important assistance to the National Struggle by secretly obtaining weapons and ammunition from the Istanbul Government. Ömer Lütfi Bey, who is also loved and respected by the public, was supported by the Representation Committee for his work and was nominated from Afyonkarahisar in the 1919 elections. Although he was elected to the parliament on behalf of the Representative Committee, it is seen in the archive records that military service came before the deputyship for him. In this study, especially the ATASE and TİTE archives, Ömer Lütfi Bey's life, his deputation process, and some examples of correspondence he made with the Representation Committee and Mustafa Kemal Pasha were tried to be discussed.

Keywords: Ömer Lütfi Argeşo, Mustafa Kemal Paşa, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Afyon Redd-i İlhak Society, deputy

Paper Type: Research

Giriş

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer alan önemli isimler arasında bulunan Ömer Lütfi Bey 1879'da İstanbul'da doğmuş ve Harp Akademisini bitirdikten sonra Almanya'da eğitimine devam etmiştir (Kutay, 1973, s.55). Burada eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönmüş 78. Alay Kumandanlığı ve 6. Kolordu Alay Kumandanlığı görevlerini üstlenmiştir. Bu süreçte "*Argeşo Meydan Muharebesi*"'ni kazandığı için kendisi Argeşo kahramanı olarak anılmış daha sonra Argeşo soyadını almıştır (TBMM Albümü 1920-2010, C. I, 1920-1950, s. 39).

Millî Mücadele döneminde özellikle Karahisar-ı Sahib yani Afyon ve çevresinde "*Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*"'nin kurulması gibi önemli görevlerde etkin rol almıştır. Nitekim bu başarılarından dolayı 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Cebesoy tarafından 23. Fırka Kumandanı olarak atanmıştır (TBMM Albümü: s.39). Böylece 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından TBMM'nin açılmasına kadar geçen zorlu süreçte Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti adına birçok önemli görevi yürütmüştür. Dahası Sivas Karargâhı ile yaptığı birçok gizli yazışmada Batı Anadolu bölgesinde istihbaratın sağlanmasında önemli rol oynamıştır. 23. Fırka Kumandanı olduktan sonra halkın güvenini kazanmış olması ve elde ettiği başarılarından dolayı Temsil Heyeti tarafından Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde Afyon'dan aday gösterilmiştir. Seçimlerde 4. Dönem Afyon mebusu olarak seçilmiş ve bu görevi yerine getirmek için askerliği bırakmak zorunda kalmıştır (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60). Ömer Lütfi Bey Millî Mücadele döneminde Afyon, Denizli, Burdur, Isparta, gibi İç Batı Anadolu bölgelerinde Temsil Heyeti'nin kendisine verdiği görevleri fazlasıyla yerine getirmiş ve bu görevi gönülden yapmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmada Millî Mücadele'nin önemli kumandanları arasında yer alan ve aynı zamanda Afyon mebusu olan Ömer Lütfi Bey hakkında öncelikle arşiv kaynaklarına yer verilmiştir. Kayıtlarda yer alan bilgiler bir araya getirilerek önce Ömer Lütfi Bey'in biyografisi oluşturulmuş ve Temsil Heyeti ile temasları ele alınmıştır. Bu verilere göre Ömer Lütfi Bey hakkında önemli arşiv belgeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ile yazışmalarını ele aldığımız bu çalışmada kendisi hakkında daha önce değinilmemiş bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar arasında Afyon halkına cephanelik sağlamasından seçimlerde askerliği mebusluktan daha çok benimsemesine kadar birçok önemli bilgiye ulaşılmıştır. Bu açıdan araştırmaya konu olan Ömer Lütfi Argeşo ve Temsil Heyeti arasında yapılan gizli yazışmalar oldukça değerlidir. Belgeler ATASE ve TİTE arşivleri ışığında ele alınmıştır.

2. Afyon Redd-i İlhak Cemiyeti ve Ömer Lütfi Argeşo

Ömer Lütfi Bey'in Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti için oldukça önemli faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştik. Özellikle Mondros hezimetinden

sonra başlayan İtalyan işgalleri sürecinde Afyon'un müdafaasında kilit isim olmuştur. Zira bu süreçte İtalya Afyon'u ilımlı bir işgal politikası izleyerek ele geçirmeye çalışmıştır. Buna mukabil Afyon'u elde etmek isteyen yalnızca İtalya değildir. Neredeyse diğer tüm müttefikleri de Afyon'un aralarında bulunduğu bu mıntıkaı ele geçirmek istemektedir. Bunun farkında olan Afyon ahalisi işgallerin başlamasıyla ilk olarak miting ve toplantılar düzenlemeye başlamıştır. Bu örgütlenme hareketi giderek büyümüş ve ardından direniş cemiyetleri kurulmuştur. Böylece Afyon merkez vaizi İzzet Efendizade bir toplantı yaparak yanına İsmail Şükrü Çelikalay ile Afyon eşrafının önde gelen isimlerini almış, 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'den yardım istemiştir. Eşrafla görüşen Ömer Lütfi Bey, İsmail Şükrü Çelikalay ve yanındakilere başlarda İstanbul Hükümeti'ne karşı çıkamayacağını söyler. Ancak konuşmasının devamında gizli de olsa bu direnişe destek vereceğini belirtir. Başta eşrafın nabzını ölçen bir tavır sergilemiş daha sonra onlara destek vereceğini bildirmiştir. Ayrıca onlara elinde Kuvâ-yı Millî ye'ye teslim edilmek üzere silah bulunduğunu ve İstanbul Hükümeti'nin tüm engellemelerine rağmen bu silahlara sonuna kadar sahip çıkacağını taahhüt etmiştir. Bu sözler karşısında İsmail Şükrü Çelikalay ve yanındakiler işgallere sessiz kalmayı tercih eden İstanbul Hükümeti'ne ve işgalcilere karşı vatani müdafaa edeceklerine söz vermiştir. Görüşmenin sonlarına doğru Ömer Lütfü Bey'den bu kadar zor şartlar altında Afyon halkının parası ile alınmış bu silahları düşmana teslim etmemesini de rica ederek yanından ayrılırlar. Böylece bu görüşmeden sonra Ömer Lütfi Bey'in yardımcıları ile "Afyon'da Redd-i İlhak Cemiyetinin" kurulmasına karar verilmiş ve Afyon Millî Mücadele saflarında önemli bir adım atmıştır (Şişman,1996, s.51-52). Cemiyetin önce Afyon merkez ve kazalarında şubeleri açılmış daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır (Daşdemir, 2003, s.93).

3. Ömer Lütfi Bey ve Temsil Heyeti

Afyon'da Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulduğu tarihlerde Temsil Heyeti bir taraftan işgaller ile uğraşırken diğer taraftan da İstanbul Hükümeti'ne karşı Sivas karargâhı ve diğer Müdafaa-i Hukuk merkezleri ile gizli görüşmeler yapmaktadır. Zira aynı tarihlerde Sivas Kongresi'nin toplanması için hazırlıklar devam etmekteydi ve Anadolu'daki bu hareketlilik İtilaf Devletleri'nin de dikkatini çekmişti. İstanbul Hükümeti de bu faaliyetleri tasvip etmemektedir (Selek, 2002, s.195-197). Çünkü İstanbul Hükümeti, Mondros Mütarekesi maddeleri gereğince barış ortamının korunması gerektiği fikrindedir. Dahası Anadolu'da böyle bir teşkilatlanmanın İtilaf Devletleri ile siyasi ilişkilerde sıkıntı çıkaracağı düşünülmektedir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti bu tarihten sonra İtilaf Devletleri'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mezkûr sebeplerden dolayı Sivas'ta bulunan Temsil Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk merkezleri arasında yapılan görüşmelerde olabildiğince gizlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Yeri geldiğinde görüşmeler şifreler ile yapılarak takma isimler kullanılmıştır. Arşiv kayıtlarına göre aynı zamanda Karakol Cemiyeti üyesi olan Mustafa Kemal Paşa, "Nuh" ismini, Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf, "Cengiz", Ali Fuat Cebesoy, "Musa", Çanakkale Mevki Müstahkem Kumandanı Mir Alay Şevket Bey ise "İsa" kod adları kullanarak görüşmelerini saklamayı tercih etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutukta "Şimdi Cengiz, İsa beraberiz, arzı tazimat eyleriz. (Rauf)" cümlesi de bu isimlerin kullanıldığına örnektir (ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cd; ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cl; Akal, 2018:199).

Sivas Kongresi'nin toplanması Temsil Heyeti için oldukça önemlidir (Demiryürek, 2018:522). 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey de Afyon, Kütahya, Burdur ve Isparta'nın içinde bulunduğu Batı Anadolu bölgesinde sözü geçen bir isimdir (TİTE Arşv, K:295, G:32, B:32-1). Bu nedenle Ali Fuat Cebesoy Ömer Lütfi Bey ile birçok görüşme yaparak sancaklardan Sivas Kongresi'ne katılacak delegeler hakkında bilgi almıştır. Bu bilgiler daha sonra Ali Fuat Cebesoy tarafından şifrelerle Sivas karargahına Kazım Karabekir'e bildirilmiştir (TİTE, Arşivi. K:298, G:26, B:28001; TİTE, Arşivi. K:298, G:26, B:26001).

Ali Fuat Cebesoy, 29 Haziran 1919 tarihinde 23. Fırka Kumandanlığına çektiği telgrafta, Sivas'ta toplanacak kongreye bir an önce delege gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Aynı telgrafta, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri ile iş birliği içerisinde olduğunu belirterek halkın kendi kurtuluşu için mücadele etmesi gerektiğini, bunun için de bir an önce delege seçimlerine başlanmasını istemiştir (TİTE Arşv, K:295, G:32, B:32-1). Ali Fuat Cebesoy'un bu telgrafından sonra Ömer Lütfi Bey Karahisar Mevki Kumandanı Binbaşı Cevdet Bey'le irtibata geçmiş ve Afyon'da da delege seçimleri hız kazanmıştır (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:251, G:78, B:78).

Tüm bunların yanı sıra her ne kadar Ali Fuat Cebesoy'un telgrafından sonra sancak merkezlerinde delege seçimleri hızlanmış olsa da bazı bölgelerde delegelerin seçilmesi engellenmiş, ertelenmiş ya da seçilen delegeler tutuklanmıştır. Örneğin Ömer Lütfi Bey, Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği bir telgrafta kendi mıntkasında bulunan bazı bölgelerde delege seçimlerinin tamamlandığını ancak seçilen delegelerin tutuklanmasından dolayı Sivas'a gidemeyeceklerini bildirmiştir (TİTE, Arşvi. K:299, G:39, B:39001). Burada dikkat çeken bir başka konu da Temsil Heyeti'nin karşılaştığı diğer engellerdir. Zira delege seçimlerine engel olan ve delegelerin Sivas'a geçmesini zorlaştıran kişiler yine İstanbul Hükümeti'ne bağlı valiler ve mutasarrıflardır. Bu nedenle Ömer Lütfi Bey de sorumluluğunda olan bölgelerde birliği sağlamanın oldukça zor olacağını farkındadır. İstanbul Hükümeti yanlısı mutasarrıflardan birisi de Burdur Mutasarrıfı Vasfi Bey'dir. Vasfi bey tıpkı kendisi gibi Millî Mücadele karşıtı Konya Valisi Cemal Bey ile iş birliği içerisinde. Ömer Lütfi Bey bunun farkındadır ve bu nedenle 19 Temmuz 1919'da Ali Fuat Cebesoy'a bir telgrafla durumu bildirmiştir. Telgrafında Vasfi Bey'in Cemal Bey'in emriyle hareket ettiğini teşkilatlanmaya muhalefet ettiğini bu nedenle yerinin değiştirilmesini istemiştir (Şeker, 2010, s.67).

Ömer Lütfi Bey ile Ali Fuat Cebesoy arasında yapılan bu görüşmelerde asıl mesele ise Sivas'tan Burdur Mutasarrıflığına gönderilen bilgilerin Vasfi Bey vasıtasıyla Cemal Bey'e ulaştırılmasıdır. Cemal Bey de Sivas'tan gelen bu bilgileri İstanbul Hükümeti'ne iletmektedir. Böylece Dahiliye Nezareti bu durumu Temsil Heyeti aleyhine kullanmakta geç kalmamış ve Afyon'un da aralarında bulunduğu 23. Fırka Kumandanlığı mıntkasını merkezden ayrı bir teşkilatlanma içinde yer almakla suçlamıştır. Dahası kongrenin toplanmasıyla İstanbul Hükümeti ile padişaha karşı vatan hainliği yapıldığı da iddia edilmiştir (TİTE Arşv, K:297, G:49, B:49001). Görüldüğü üzere sorun büyümektedir ve Temsil Heyeti derhal önlem almak zorundadır. Bu nedenle Ali Fuat Cebesoy, 30 Temmuz 1919 tarihinde Ömer Lütfi Bey'e bir şifre göndererek durumun aslını öğrenmek istemiştir:

“Burdur mutasarrıfının hâini bildiği halde en mühim telgrafi mûmaileyhaya viren 67. alay kumandanının cehline mi haml ediyorsunuz. Yoksa mûmâileyh tarafından aldatılmış olmasun. Nazar-ı dikkatinizi celb iderim.” (TİTE Arşv, K:298, G:14, B:14001).

Ömer Lütfi Bey daha sonra Ali Fuat Cebesoy'la görüşerek mutasarrıfın çalışmalarından daha önce haberdar olmadıklarını ancak gerekli araştırmanın yapılacağını bildirerek savunma yapmıştır (TİTE Arşv, K:297, G:78, B:78001). Burada Ömer Lütfi Bey'in de durumun aslını sonradan öğrendiğini görüyoruz. Çünkü 27 Temmuz 1919 tarihinde Ali Fuat Cebesoy'a çektiği bir telgrafta Burdur Mutasarrıflığına Sivas Kongresi'ne katılacak delegelerin seçimi ile alakalı herhangi bir bilgi vermediğini açıklamıştır. Delegeler ve isimleri ile alakalı bilgiyi sadece Burdur mevki kumandanı ile paylaştığını belirtmiştir. Burada sadece kumandanın zaafından dolayı zor duruma düştüğünü Burdur Mutasarrıfının hain olduğunu bile kumandanın gafil avlanarak bu bilgileri paylaştığını öğrendiğini söylemiştir. Böylece bu gizli bilgilerden Konya Valisi Cemal Bey'in de haberdar olduğunu anlaşıldığını bildirmiştir (TİTE Arşv, K:298, G:14, B:14001). Görüldüğü üzere Vali Cemal Bey ve Mutasarrıf Vasfi Bey emellerine ulaşarak Temsil Heyeti'ni ve Ömer Lütfi Bey'i bir hayli zor duruma düşürmüş ve uğraştırmıştır.

Kongre sürecinde Ömer Lütfi Bey'in başına gelen bir başka hadise de oldukça ilginçtir. Kongreden hemen sonra yaşanan olayda Sivas'tan Aydın'da bulunan 57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Aker'e gönderilen telgrafların bir süre yanıtız kalmasından sonra olay şüpheli bir hal almış ve araştırılmaya başlanmıştır. Bu sırada 23. Fırka Kumandanlığından Ömer Lütfi Bey konu ile alakalı telgrafları Denizli yerine yanlışlıkla Aydın'a gönderince telgraf hatlarında

yaşanan bir aylık bir kesinti fark edilmiştir. Tesadüf odur ki Ömer Lütfi Bey yanlışlıkla telgrafları çekmemiş olsa Aydın Vilayeti ve Sivas arasındaki kopukluk büyüyerek seçimleri etkileyecek boyuta gelecektir. Bu kritik süreçte bu haber aksaması bile hem delegelerin Sivas'a geç varmasına neden olmuş hem de seçimlerde aday gösterilecek isimlerin belirlenmesini etkilemiştir. Tesadüflerin karıştığı bu olay Ömer Lütfi Bey'in çektiği bir telgrafla su yüzüne çıkmıştır (Aker, 2006, s.301).

Bu şartlar altında Ömer Lütfi Bey ve Sivas arasında yapılan görüşmeler neticesinde Afyon'dan 1919 Ağustos ayı başlarında üç delege seçilerek Sivas'a gönderilmiştir. Delege sayısı ile alakalı bazı kaynaklarda iki delege seçildiği belirtilmişse de arşiv kayıtlarında üç isim görülmektedir. Bunlar tüccardan Dava Vekili Mehmet Şükrü Bey, Kesrizade Salih Sıtkı Bey ve Gümüşzade Hafız Bekir Bey'dir. Üç delege 12 Ağustos 1919 tarihinde Ankara'dan hareket ederek Sivas'a doğru yola çıkmıştır (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:22, B:22ac; Altıntaş,2011, s.41).

4. Afyon Mebusu Ömer Lütfi Bey

Ömer Lütfi Bey görüldüğü üzere hem fırka kumandanı olarak hem de sosyal ve siyasi ilişkilerinde başarılı bir isimdir. Ayrıca 23. Fırka komutasındaki bölgenin sadece asayişini sağlamakla kalmamış Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti için bölgede teşkilatlanma çalışmalarını büyük bir özveri ile yürütmüştür. Nitekim Afyon'da Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulması ile de verdiği emeğin karşılığını almıştır. Sivas Kongresine delege seçimi ve gönderilmesi hususunda ise önemli yazışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalarından sonra Temsil Heyeti tarafından Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde Afyon ve Kütahya'dan mebus adayı gösterilmiştir (BOA. DH. İ.U.M. EK. 115/86-25; TİTE Arşv, K:297, G:34, B:34001). O dönemde Afyon Mutasarrıflığına vekaleten bakan Mecit Bey 4 Kasım 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretine çektiği bir telgrafla Ömer Lütfi Bey'in adaylığını bildirilmiştir (BOA. DH. İ.U.M. EK. 57/23-03). Böylece asker Ömer Lütfi Bey'in hayatında siyasi bir pencere açılmıştır. Afyon'dan Ömer Lütfi Beyle birlikte başka isimler de aday olmuştur (*Yenigün*, 31 Teşrin-i Evvel 1335, s. 2). Buna göre Afyon'dan aday olan isimler arasından Merkez Kadısı Mustafa Hulusi Efendi 63, Ömer Lütfi Bey 90 ve Albay Ali (Çetinkaya) Bey 52 oy alarak Son Osmanlı Meclis-i Mebusanına seçilmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206dc; Kalafat, 2017:656; BOA. DH. İ.U.M. EK. 354/40).

Aslında Ömer Lütfi Bey'in seçilmesi pekte şartıcı olmamıştır. Zira kendisi hem Temsil Heyeti tarafından desteklenmiş hem de halkın sevgi ve saygısını kazanmış bir isimdir. Şimdi sırada mebus olarak görevine başlaması vardı. Ancak asker olması itibarı ile önce bu meslekten istifa etmesi gerekmektedir. Bunu da çektiği bir telgraf ile Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. 27 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta mebusluğu kabul edemeyeceğini çünkü askeri kimliği ile alakalı soruşturmanın hala devam ettiğini bildirmiştir. Daha sonra konuyla alakalı Amasya Mutasarrıflığından Harbiye Nezaretine bir telgraf çekilmiş ancak olay bir sonuca bağlanamamıştır (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206cu)

Burada asıl mesele 1919 yılı seçimlerinde seçim kararnamesinde belirtilen maddeler esasınca memurların oy kullanmasına ve seçilmesine dair bazı kısıtlamalar getirilmesidir. Kararnameye göre subayların mebus seçilebilmeleri için öncelikle askerlik mesleğinden istifa etmesi gerekmektedir (Olgun, 2011,s.10). Ömer Lütfi Bey'in istifası hakkında ise henüz nihai karar belirlenmemiştir. Bu nedenle kendisi Mustafa Kemal Paşa'ya başlarda mebusluğu kabul edemeyeceğini bildirilmiş ancak daha sonra kabul etmiştir. Aslında Ömer Lütfi Bey 5 Ağustos 1919 tarihinde askerlik görevinden istifa ettiğini belirten bir dilekçe yazmıştır. Ancak mebus seçildiği tarihte henüz istifası onaylanmamıştır (BOA. DH. İ.U.M. EK. 120/47-12).

Bu süre zarfında seçilen Afyon mebusları Afyon Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş (BOA. DH. İ.U.M. EK. 117/40-2) ve 30 Aralık'ta Afyon'un Sandıklı kazasından İbrahim Hakkı Bey tarafından çekilen telgrafta Ömer Lütfi Bey ile diğer mebusların

isimleri doğrulanmıştır (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60). Sonuçlara göre resmi olarak Ömer Lütfi Bey de mebus olarak seçilmiştir. Ancak yazışmalarda dikkat çeken önemli bir ayrıntı vardır. Arşiv kayıtlarına göre kendisi mebusluktan ziyade asker olarak kalmak istemektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerin tamamlanmasından sonra tüm mebusların İstanbul'a geçmeden önce Ankara'da yapılacak Temsil Heyeti toplantısına katılması istenmiştir. Ancak Ömer Lütfi Bey bu toplantıya katılmak istememiştir. O tarihlerde Alaşehir'de olan Ömer Lütfi Bey (BOA. DH. İ.U.M. EK.27/13) Ali Fuat Cebesoy'a 22 Aralık 1919 tarihinde bir telgraf çekerek İstanbul'a gitmek istemediğini, bunun yerine Salihli Cephesine kadar ne kadar Kuvâ-yı Millî ye birliği varsa onları güçlendirmek istediğini bildirmişti (TİTE Arşivi, K:312, G:58, B:58). Görüldüğü üzere askerlik mesleği siyasetten daha ağır basıyordu. Sonuç olarak toplantıya katılıp katılmadığı bilinmese de 12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanına katıldığı ve üçüncü şubeye atamasının yapıldığı görülmektedir (*M.M. Z.C.*, c. I, D. 1, İçs. 1, İn.1, 12 Kânunusani 1336:3-4).

İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesi ve sonrasında meclisin dağıtılmasıyla Afyon'dan seçilen beş yeni mebus ile TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına geçmiştir. Böylece TBMM'deki Afyon mebusu sayısı sekize çıkmıştır. Bunlar Halil Hilmi Bozca, Ali (Çetinkaya) Bey, Mustafa Hulusi Çalgüner, İsmail Şükrü Çelikalay, Hulusi Kutoğlu, Mehmet Şükrü Koç, Ahmet Nebil Yurteri, Ömer Lütfi (Argeşo) Bey'lerdir (TBMM Albümü 1920-2010, C. I, 1920-1950, s. 38-39).

5. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ile Yapılan Yazışma Örnekleri

Yukarıda geçen bölümlerde birçok kez değindiğimiz üzere Millî Mücadele döneminde Ömer Lütfi Bey ile Temsil Heyeti arasında önemli yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar özellikle Sivas Kongresi hazırlık dönemi ile seçimlere giden süreçte daha da artmış ve sancak ve vilayet merkezlerinde bulunan Müdafaa-i Hukuk merkezleri bunda önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 23. Fırka Kumandanlığı mıntıkasında yer alan bölgelerde de hem teşkilatlanma çalışmaları hem de seçim hazırlıkları Temsil Heyeti'nin öngördüğü şekilde Ömer Lütfi Bey'in komutasında yürütülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Ömer Lütfi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan bazı yazışma örnekleri ve Ömer Lütfi Bey hakkında yazılan şifreler şöyledir.

Belgelerden ilki Ankara'da 2.Kolordu Kumandanlığına gönderilmiş bir şifredir. Şifrenin ilk bölümünde daha evvel yazılmış şifrelerden bahsedilmiş devamında ise Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden, Türk Ocakları başkanlığı görevinde bulunmuş önemli bir ismin Hamdullah Suphi Tanrıöver'in seçimlerde adaylığı ile alakalı bilgiler verilmiştir:

“Ankarada 2.K(olordu) kumandanlığına

C. 19-2-36 ve bilâ-numerolu şifredir. H-T. Reşid Bey'in birâderi Edhem Bey'den alınan şifreli telgrafnâme sûreti ber-vech-i âti 'alenen ma'rûzdur efendim. Millî fırka kumandanı kâ'im-mâkâm Ömer Lütfi.

Hamdullah Suphi Beyin yerine Saruhan meb'ûsluğuna evvelce meclis-i meb'ûsânın tavsiyesiyle İbrahim Beha Beyin icrâ kılınan intihâbâtda mülhakâtda ekseriyetle intihâb edildiği mevrûd telgraflardan anlaşılmiş ve mazbataları da gönderilmekten başka inhilâl eden mahall varsa iş'ârı mütemennâdır efendim. İmza Edhem.” (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206dd).

Diğer bir belge Ömer Lütfi Bey tarafından 26 Haziran 1919 tarihinde yazılmış Burdur Sancağı ile alakalı bir şifredir (TİTE Arşivi, K:295, G:24, B:24a001).

“Bu cereyânın tekrâr canlandırılması herhâlde hükûmetin müzâheretine merbût ve mütevakkıfıdır. Dâhiliye nezâretinin sükûn-ı kat'î teveccühsüz asâlet-i mutlaka zannu add edilen bu bâbda hey'et-i askeriyyeye kısmen olsun mu'âvenet ve müzâheretde bulunmadıkca idâre-i arziye de devâm edildikçe bu bâbda sarf olunacak mesâninin bîsûd ve bî fâide olacağı ve İtalyanların Burdur'a takarrüb etmiş bulunmalarına nazaran hükûmetin elân şu ma'kûs ve mütebâyin vaziyetde kalması halkın iknâ'î ve vaziyetin tashîhi her hâlde kutlu

bir emr ü irâdeye mütevakkıf bulunduğu mezkûr alay kumandanlığının savben mütalaasının olduğu ma'rûzdur . 23.Fırka Kumandanı Ömer Lütfi.”

Belgeler arasında Karahisar ve Sandıklı kazalarından Ankara'ya Temsil Heyeti'ne gönderilmiş, Ömer Lütfi Bey'in mebusluğa adaylığını koyduğu ve sonrasında seçildiğini bildiren şifrelerde yer almaktadır:

“Livâ meb'ûsluğuna 23.ncü Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey ile Ayvalık Mıntıka Kumandalığından Müsta'fî Ali Bey ve dahi Mustafa Hulûsi Efendidir fi. 3 kânûnisâni sene 36. Hey'et-i Merkezîye Reisi Nâmına Ahmed Said.” (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60).

Ankara Anadolu ve Rumeli Müdafa'a-ı Hukûk Cem'iyet-i Hey'et-i Temsiliyesine.

30 kânûnievvel 335 livâmız meb'ûsluklarına sâbık 23.ncü fırka kumandanı kaimmakâm Ömer Lütfi ve Ayvalık Kumandanı sâbıkı kâimmakâm Ali beyler ile livâ sâbık kâzısı Mustafa Hulûsi Efendinin intihâb olundukları. Fi. 3 / 36. Hey'et-i Millî ye İbrâhîm Hakkı Besim Bey'e” (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60aa).

Ömer Lütfi Bey ve Temsil Heyeti arasında yapılan görüşmelere ait bir diğer belgemiz de yine Burdur Sancağı ile alakalıdır:

“Ötedenberi icraat-ı matlûbdan mâni' olan Burdur mutasarrıfı hakkında bu kere de alay 68 kumandanlığından alınan telgrafnâmede müdâfaa-ı millî ve redd-i ilhâk cemiyetlerinin Burdur'da teşkîli hemân mümkün olamayacağı çünkü eşrâfa istinâd ile icrâ-yı hükûmet iden ve vilâyetden aldığı emirleri harfiyen icrâ iden başka bir şeyi düşünmeyen ve hükûmet aleyhinde muhavvef uçurumlar ihzâr olduğunu idrâkden âciz Burdur mutasarrıfı bu bâbda yapılacak her bir tedâbire muhâlefet muhâlefet ettiği cihetle milis teşkilâtında muvaffakiyet ve Aydın vilâyetindeki mücâhidine mu'âvenet lâzım ise behemehâl mutasarrıfın tebdîli ve belediye reisinin mevâ'id ile aldırılarak münâsib mahale celbi lâzım geldiği bildirilmeyüb iktizâsının îfâsına müsâ'ade buyurulması ma'rûzdur.” (TİTE Arşv, K:297, G:34, B:34001).

Afyon Karahisardan 20. Kolordu Kumandanlığına yazılmış bir diğer belge yine Burdur Sancağı ile alakalıdır:

“Mahalli hükûmetlerinin muhâlefet -i cedîdesine rağmen muhâfaza-ı vatan endişesiyle çırpınan Dinar, Antalya, Uluborlu, Eğridirli tarafların teşkilâtının hafiyen icrâsına başlandığı Burdur ahz-ı asker kısm-ı riyasetinin iş'ârına atfen ma'rûzdur. 23.Fırka Kumandanlığı Ömer Lütfi.” (TİTE Arşv, K:298, G:40, B:40001).

Ömer Lütfi Bey için yazılmış olan belgelerden biri de Ankara'dan Alaşehir Mevki Kumandanlığına gönderilmiş 15 Mart 1920 tarihli şifredir:

“Afyon Karahisâr meb'ûsı Ömer Lütfi Beyefendi İstanbuldaki vaziyetin bu günlerde teşvîş olduğu haber alındı.Bu şâyi'anın derece-i sıhhati tahakkuk edinceye kadar birkaç gün te'hîr-i hareket buyurmalarının münâsib olacağı mütâlâsındayız efendim.” (ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:160, B:160).

Yine elimizde bulunan belgelerden biri 27 Temmuz 1919 tarihli Sivas Kongresine gönderilmek üzere seçilmiş delegeler ile alakalı bir şifredir. Lakin seçilen delegeler kongreye katılamamıştır. Sebebi ise şöyle açıklanmıştır:

“20.Kolordu Kumandanlığına

1-Millî kongre için Karahisâr sancağından isimleri âtide muharrer üç zâtın intihâb edildiği harekete müheyya buldukları ma'rûzdur: Eşrâfdan mütekâid kaimakamlarından Nazmi Bey, Mollazâde Süleyman Bey, Koçzâde Şelâri Bey,

2-Burdur'dan murahhas göndermek adîmü'l-îmkândır.Isparta ile Kütahya'dan murahhas intihâb ve i'zâm mümkün olacak ise de bunun için oralara kadar gidüb bi'z-zât uğraşmak mecbûriyeti hâsıl olacağı ve neticesinin ayrıca arz edileceği ma'rûzdur. 23.Fırka Kumandanı Ömer Lütfi.” (TİTE Arşv, K:297, G:75, B:75001).

Afyonkarahisar'dan Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlığına 15 Ağustos 1919 tarihinde yazılmış başka bir şifre de tutuklanan bazı delegeler hakkındadır:

“Halk kongre için Konya, Niğde'den gönderilecek murahasların derdest-i i'zâm olduğunu ikinci ordu müfettişlik vekâletinin iş'ârına atfen ma'rûzdur. 23.Kolordu Kumandanı Ömer Lütfi” (TİTE, Arşivi. K:298, G:26, B:28001).

Belgeler arasında göze çarpan bir diğer önemli şifre de yukarıda bilgi verdiğimiz Burdur Mutasarrıfının bilgi sızdırılması ile alakalı olmaktadır:

“Her dürlü icrâatımıza öteden beri mâni' olmağa çalışan hâin Burdur mutasarrıfına murahas i'zâmı hakkında mürâcaatda bulunulmamıştır . Emir kumandanilerini müdâfa' kumandanlıklarına mahrem olarak bildirdim.Mahremiyetine fevkal'âde ri'âyet edilmesini de te'kid etdim.Bu telgrafın Burdur mutasarrıfının eline ne sûretle geçtiği hakkında tahkîkât yapıyorum. Netice-i tahkîkâtı ayruca yazacağım ma'rûzdur. 22.Fırka Kumandanı Ömer Lütfi” (TİTE Arşv, K:297, G:78, B:78001).

Ömer Lütfi Bey'in bu telgrafına cevaben daha sonra Ali Fuat Paşa'nın yazdığı şifrede şu şekildedir:

“Burdur mutasarrıfının hâini bildiği halde en mühim telgrafi mûmaileyhaya viren 67.Alay kumandanının cehline mi haml ediyorsunuz.Yoksa mûmâileyh tarafından aldatılmış olmasun.Nazar-ı dikkatinizi celb iderim. 20.Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad.” (TİTE Arşv, K:298, G:14, B:14001).

Sonuç

Arşiv kayıtlarından da anlaşıldığı üzere Ömer Lütfi Bey Millî Mücadele döneminde önemli başarılarla imza atmış bir Türk subayıdır. Özellikle Sivas Kongresi ve seçim sürecinde millî teşkilatlanmaya en çok ihtiyaç duyulan zamanda Temsil Heyeti tarafında yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerde aday gösterilmesi kendisine duyulan güveni gösterirken aynı zamanda önemli bir sorumluluk altına da sokmuştur. Bu süreçte güvenlik ve asayişinden sorumlu olduğu bölge halkını yakından tanınması, sevilip sayılması ise kendisine büyük fayda sağlamıştır. Özellikle ATASE ve TİTE arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler bu sürecin nedenli zor şartlar altında geçtiğini gösterirken diğer yandan da Ömer Lütfi Bey ve Temsil Heyeti arasındaki yazışmaların ne kadar sıklıkla yapıldığını göstermektedir. Bu da kendisinin Temsil Heyeti ile olan temaslarının önemini göstermektedir. Nitekim çalışmamızda yer alan bu belgeler birebir yapılan konuşmaları içermesi açısından oldukça önemlidir. Bilhassa üst kademe bir Türk subayının halkın içerisine nasıl karıştığını, örgütlenmeleri hususunda nasıl bir çaba sarf ettiğini gözler önüne sermektedir. Afyon halkı ile birlikte hareket etmesi dahası İstanbul Hükümeti'nden gizlice bölgeye silah ve cephanelik sağlaması Millî Mücadele'nin bölgesel olarak başarıya ulaşmasında oldukça önemlidir. Bu cesur davranışı ile yine bu mücadelede birçok emsaline örnek oluşturmuştur. Mezkûr nedenlerden dolayı Ömer Lütfi Argeşo sadece 23. Fırka Kumandanı olarak değil aynı zamanda Afyon mebusu Ömer Lütfi Bey olarak da Millî Mücadele yıllarının önemli kahramanları arasında yerini almıştır.

Kaynakça

- Akal, E. (2018), *Millî Mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aker, M. Ş. (2006), *57. Fırka ve Aydın Millî Mücadelesi*, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınevi.
- ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:160, B:160.
- ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60.
- ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60.1.

- ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:22, G:60, B:60aa.
- ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:251, G:78, B:78.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206ac.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206cd.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206cdc.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206cl.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206cu.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206dc.
- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206dd.
- BOA. DH. İ.UM. EK. 115/86-25.
- BOA. DH. İ.UM. EK. 117/40-2.
- BOA. DH. İ.UM. EK. 120/47-12.
- BOA. DH. İ.UM. EK. 354/40.
- BOA. DH. İ.UM. EK. 57/23-03.
- BOA. DH. İ.UM. EK.27/13.
- Daşdemir, L. (2003). “Afyonkarahisar’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10-11 Ekim 2002), (Yay. Haz: Mehmet Sarlık). Yayın No: 10. Afyon.
- Kalafat, O. (2017), “Birinci Büyük Millet Meclisinde Yer Alan Birinci Dönem Afyonkarahisar Milletvekilleri Meclis Faaliyetleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (47) Haziran, 652-667. doi: 10.16992/ASOS.12408
- Karaca, T. N. (2004), *Meclis-i Mebusandan Türkiye Büyük Millet Meclisine Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: TTK Basımevi.
- Köstüklü, N. (1999), *Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: ATAM.
- Kutay, C. (1973), *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- M.M. Z.C, c. I, D. 1, İçs. 1, İn.1, 12 Kânunusani 1336:3-4.
- M.M. Z.C, c. I, D. 4, İçs. 1, İn.1, 26 Kânunusani 1336:30.
- Olgun, K. (2011), "Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, 27 (79), 1-36.
- Sarıgüzel, N. (2017), Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Antalya Milletvekilleri, *OPUS*,7 (12), 205-236. <https://doi.org/10.26466/opus.319902>
- Selenk, S. (2002), *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, (I), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Şeker, K. (2010), “Millî Mücadele Döneminde Burdur’da Sosyal Hayat”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 61-74.
- Şişman, A. (1996), "*Millî Mücadele’de Afyon ve Uşak’ın Kurtuluşu*", Onuncu Millî Egemenlik Sempozyumu “Büyük Taarruz ve Sonuçları”, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- TBMM Albümü 1920-2010, C. I. 1920-1950.

TİTE Arşivi, K:295, G:24, B:24a001.

TİTE Arşivi, K:312, G:58, B:58.

TİTE, Arşivi. K:295, G:32, B:32-1.

TİTE, Arşivi. K:297, G:34, B:34001.

TİTE, Arşivi. K:297, G:40, B:40001.

TİTE, Arşivi. K:297, G:49, B:49001.

TİTE, Arşivi. K:297, G:78, B:78001.

TİTE, Arşivi. K:298, G:14, B:14001.

TİTE, Arşivi. K:298, G:26, B:26001.

TİTE, Arşivi. K:298, G:26, B:28001.

TİTE, Arşivi. K:299, G:39, B:39001.

Yenigün, 31 Teşrin-i Evvel 1335.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

1923 ve 1960 Arası Türkiye’de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları

Women’s Rights in Turkey between 1923 and 1960 and Turkish Women’s Use of Their Acquired Rights

Dr. Öğr. Üyesi Atiye EMİROĞLU¹

Öz

Türk kadınlarının kişi hak ve özgürlüklerine kavuşması, kanunlar önünde eşit sayılması Cumhuriyet’in getirdiği en önemli yenilikler arasında yer alsa da toplumsal hayatta bunun kabul görmesi uzun soluklu bir süreçte yayılmıştır. Kadının eş, arkadaş, evlat ve anne olarak görev ve sorumlulukları toplumsal tabanda kemikleşmiş bir şekilde vücut bulurken edinilen hukuksal haklarla birlikte Türk kadınının eğitim alması ve aydınlanması kemikleşen bu yapıdan uzaklaşarak kendi hak ve özgürlüklerini araması ve siyasi hayattan iş hayatına erkeklerle çalışması ya da onlardan önde olmaları bazı kadınların öz verili çaba ve çalışmalarıyla gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan 1960’a giden süreçte Türk kadınlarına verilen hakların kadınlar tarafından kullanılıp kullanılmadığını, verilen bu hakların toplum tarafından ne kadar anlaşıldığını ve erkeklerin kadınların haklarını aramaları hususunda onlara ne kadar destek olduklarını araştırıp kadın haklarının verilmesi ve uygulanması hususunda ne gibi aksaklıklar olduğunu ve bu durumu düzeltmek için ne yapılması gerektiğini ortaya koymaktır. Araştırmada, konuyla ilgili makale ve telif eserler incelenmiş; TBMM Tutanakları, Resmi Gazete ve süreli yayınlar taranmış; Milli Kütüphane Arşivinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, cumhuriyet, kadın, erkek, eşitlik, haklar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Although Turkish women’s attainment of personal rights and freedoms and being considered equal before the law are among the most important innovations brought by the Republic, its acceptance in social life has spread over a long period of time. While the duties and responsibilities of women as wife, friend, child and mother are embodied in a ossified way on the social base, Turkish women’s education and enlightenment, along with the acquired legal rights, seek their own rights and freedoms by moving away from this ossified structure, and to work with men from political life to business life or to be ahead of them. It has been and continues to be realized with the devoted efforts and work of some women. The aim of the study is to investigate whether the rights given to Turkish women are used by women in the period from the establishment of the republic of Turkey to 1960, how much these rights are understood by the society and how much men support them in seeking women’s rights and how it is to reveal that there are problems and what needs to be done to correct this situation. In the research, articles and copyrighted works related to the subject were examined; Parliamentary Minutes, Official Gazette and periodicals were scanned; the National Library Archive was used.

Keywords: Turkey, republic, women, male, equality, rights

Paper Type: Research

Giriş

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu, aemiroglu@gmail.com

Atf için (to cite): Emiroğlu, A. (2022). 1923 ve 1960 arası Türkiye’de kadın hakları ve Türk kadınının edindiği hakları kullanmaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1186-1198.

Türk toplum yapısında kadının yeri ve önemi her zaman var olagelmıştır. Eski Türk yönetim şekillerinde “Hakan”ın yanında duran ve siyasi kararlarda önemli bir yere sahip olan hakanın eşi “Hatun” ata binmeyi silah kullanmayı da bilirdi (Kılıç, 2013, s. 121-142). Osmanlı’nın kuruluşunda da büyük bir öneme sahip olan savaşçı kadınların (Bacıyan-ı Rum) varlığı bilinmektedir. Ancak değişen yüzyıl ve şartlarla birlikte kadının toplumdaki yeri ve konumu da değişmeye başlamıştır. Osmanlı’nın kuruluşu ve ilerleyen dönemlerde Arap kültürünün Türk toplumuna etkisiyle birlikte kadın ev işleriyle uğraşır, elinin hamuruyla erkek işine karışmaz anlayışı hâkim olmaya başlamış ve kadının varlığı ev hayatıyla sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Ancak 18. yüzyıl ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren kadın, ev hayatının sınırlılığından kurtulup toplum hayatında işlevselliğini artırmak amacıyla kişi hak ve özgürlüklerini aramaya başlamıştır. Bilim ve teknikteki gelişme ve ilerlemelerle Bir bilim çağı haline gelen 20. Yüzyılda kadınlar çocuklarını daha eğitimli, çağa ayak uydurabilecekleri şekilde yetiştirmeye özen göstermişlerdir. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin gündeminde eğitimli, dünyayı tanıyan, ekonomiden ve siyasetten anlayan kadınların varlığına duyulan ihtiyaç önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü iyi eğitim almış kadınlar eğitimli çocuklar yetiştirebilecektir. Yeni kurulan bir devlette, ülke genelinde her bireye tek tek görevler düşmüş ve ülkenin yarısını oluşturan eğitimsiz ve evde oturan kadınların eğitimden siyasete toplum hayatında varlıklarını göstermeleri ülkenin ilerlemesi adına çok önemli bir adım olarak görülmüştür (Konan, 2011, s. 157-174). Nitekim Ahmet Yılmaz’ın da çalışmasında belirttiği gibi Osmanlı Devleti’nde Müslüman bireyler doğurmak ve yetiştirmekle yükümlü olan kadın, Cumhuriyet Dönemi’nde de Ulusal değerleri benimsemiş ve içselleştirmiş bireyleri yetiştirmekle görevlendirilmiştir (Yılmaz, 2010, s. 191-212).

Osmanlı Devleti ekonomisinin büyük kısmı savaşlar ve savaşlardan elde edilen gelirlere ve vergilere dayanmaktaydı. Tarım hayatının da önemli bir yere sahip olduğu imparatorlukta kadın sadece ev işlerinde yer almaz tarla, bağ, bahçe işlerine de giderdi. Yüzyılın gereklilikleriyle de ilişkilendirilebilecek bu görev dağılımında erkek askere gider, tarlada çalışır ve çarşı işleriyle ilgilenirdi. Yeni kurulan bir devlette ise savaşlar gelir kaynağı olmaktan çıkmış milli devlet anlayışından hareketle sınır güvenliğine dayalı komşularıyla barış ilişkileri içerisinde gelişme ve ilerlemeye yönelmiş modern bir toplum yaratmak en büyük hedeflerden biri olmuştur. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve ülkenin kurucu kadrosu, Avrupa ve gelişmiş ülkelerde kadınların konumlarını, kişi hak ve özgürlükleri için mücadelelerini biliyor ve yeni yüzyılda kadınlara duyulan ihtiyacı görebiliyordu. Ayrıca Eski Türk kültür yapısında kadına verilen önemin farkında olan kadro, Türk kadınına milli devlet anlayışına dayalı siyasi mekanizma içinde bazı görev ve sorumluluklar vermekteydi. Ancak Osmanlıdan alınan mirasla toplumun kadınlar konusunda atılacak adımlara henüz hazır olmaması, bu doğrultuda yapılan çalışmaların adım adım ve belli bir zaman dilimine yayılarak yapılmasını gerekli kılmıştır. Her ne kadar Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Türk kadını, haklarını kazanmak adına mücadele vermiş ve bu mücadelesini Cumhuriyet Türkiye’sinde de göstermeye devam etmişse de kadınların sayısı toplum genelindeki kadın oranına vurulduğunda az ve yetersizdir. Türk kadınlara hak ve özgürlüklerini çoğunluğun isteği olmadan tanıyan Cumhuriyetin kurucu kadrosu, attığı her adımda örnek aldığı gelişmiş ülkelerin kadınlara tanıdığı hak ve özgürlükten bir adım daha öne geçmiştir (Yellice, 2018, s. 321-368). 1960’a giden süreçte eğitimden siyasete her alanda boy gösteren kadınlar, Türk toplum hayatını şekillendirmeye ve toplumu her defasında bir adım daha ileriye götürmeye çaba göstermişlerdir. Eğitimli ve kültürlü kadınlar her ne kadar siyasette istenilen yerde olamasalar da siyasi ve iş hayatı arenasında yer alan eşlerine yol ve yön göstererek gelişme ve ilerlemenin görünmeyen yüzleri olmuşlardır. Bu nedenle toplumda “Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır” anlayışı hâkim olmaya başlamıştır.

Milli Mücadele yıllarında mitinglerde yer alan Halide Edip, Şukufe Nihal, Nakiye Hanım gibi kadınlar, Osmanlı’nın son dönemlerinde milli duygularla donatılmış kadınlardır ve Osmanlı eğitim sistemi içinde yetişen bu kadınların Kurtuluş Savaşı mücadelesinde işgalci

kuvvetler karşısında gösterdikleri direnç, yapılan birçok akademik çalışmada yerini almıştır (Şahin & Şahin, 2014, s. 53-72).

Çalışmada Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 Anayasasına giden süreçte kadınlara tanınan haklar; siyasetten ekonomiye, eğitimden bilime Türk toplum yapısındaki etkileriyle değerlendirilecektir. Çalışmalarıyla bilime ve siyasete katkıda bulunmuş kadınlar da örneklerle araştırmada yer alacaktır. Telif eserler, kanun ve yönetmelikler, gazete, dergi, Meclis ve Cumhuriyet Arşivleri, Zabıt Cerideleri incelenerek araştırmada kullanılacaktır.

1. Cumhuriyet'ten 1960 Anayasasına Giden Süreçte Türk Kadınlara Tanınan Hakların Değerlendirilmesi

Türk Kadınlara tanınan haklar ve bunların uygulanma süreci, sadece Türk toplumundaki kadınları değil Ortadoğu'da yer alan Müslüman ülkelerin, kadınlarını ilgilendiren önemli bir konu haline almıştır. Bu bakımdan Türk kadınının gelişmesi ve ilerlemesi ulusal değil uluslararası bir anlam taşımaktadır (Bulut & Güzel, 2017, s. 1-49). Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurulduktan sonra özellikle Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesinin ardından kadınlara toplumsal alanda tanınmak istenilen haklar, kadının bir birey ve hür iradesiyle yaşadığı topluma kendisini kabul ettirmesi aşamasında bir başlangıç niteliğinde olmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1926). Kadınlara verilen hakların erkeklerin çoğunlukta bulunduğu bir mecliste erkeklerin verdiği kararlar neticesinde olması, özellikle Türk kadınına tanınan siyasi hakların kazanma mücadelesinde istenilen düzeyde başarının elde edilemeyeceğinin habercisi gibidir. Nitekim Mecliste, kadınlara verilecek haklar konusunda uzun tartışmalar olmuş ve verilen haklar kadınlara sunulan bir lütuf gibi karşılanmıştır. Dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre; "Türk tarihinin her sahasında ve her safhasında erkeğiyle yan yana her fedakarlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete her cefaya ve her acıya katlanan milletin, vatanın felaket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan Cumhuriyetle elbette kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi yerini alacaktır." Kaya'nın yapmış olduğu bu açıklama, kadının ev sorumluluğuna bir de iş yeri sorumluluğunun yüklendiğinin kanıtı niteliğindedir. Erkeklerle ev işleri sorumluluğu yüklenmesi Meclis arşivinde yerini almamıştır (T.B.M.M. Z.C., 1930). Erkek egemenliği altında, 1930 Belediye Kanunu ile seçme ve seçilme hakkı kazanan kadınlar (Resmi Gazete, 1930, s. 8826) 1933 yılında muhtarlık ve köy ihtiyar heyeti seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir (Resmi Gazete, 1933, s. 2540). Türk kadınına verilen bu hak da diğer haklar gibi Mecliste uzun tartışmalara neden olmuştur. Nitekim dönemin Millet Vekili Şükrü Kaya, Türk çocuğunun tarihte en yüksek seciyeli bir insan olarak tanınmasını Türk kadınına bağlamıştır. Ona göre; kadın, ev işlerinin idaresini elinde bulundurmaktadır ve ona, köylerde de idare hakkının verilmesi bir vazifedir (T.B.M.M. Z.C., 1933, s. 48). Kadınlara haklar verilirken dahi kadınların ev işleri görev ve sorumluluklarının hatırlatılması, Meclis arşivinde yerini almıştır.

1934 tarihinde de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı (Resmi Gazete, 1934, s. 4521) verilmesinden sonra V. Dönem TBMM'de 18 kadın milletvekili görev almıştır. 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu'nda soyadını seçme hakkı erkeğe verilmiş ve soyun devamı niteliğinde evlenen kadınların erkeğin soyadını alması karara bağlanmıştır (T.B.M.M. Tutanakları, 1934, s. 257).

Her şeye rağmen Türk Medeni Kanunu'yla kadın, korunmak istenmiştir. Küçük yaşta evlendirilen çocuklar, boşanması eşinin iki dudağı arasında olan kadınlar, boyun eğmeye zorunlu tutulan kadınlar, miras hakkı bulunmayan kadınların toplumdaki ikinci sınıf statüleri değiştirilerek korunmaya çalışılmış ve bu doğrultuda haklar tanınmıştır (Özdemir, 2009, s. 5-19). Ancak Medeni Kanunu'nun 152 ve 153. maddelerinde erkeği evin reisi yapan, kadını ev içindeki çalışmalarıyla ve eşi izin verdiği müddetçe iş hayatında çalışmasını uygun gören maddeler, aslında bir nevi modern kadın köleler yaratmayı amaç edinmiş niteliktedir (Sancar, 2004, s. 1-5). Bu açıdan Türk Medeni Kanunu'nun kadına bir yandan özgürlük vermesi bir

yandan da özgürlüklerini kısıtlaması Anayasal hükümlerle sabit hale getirilmiştir. Çok ileri dünya görüşüne sahip olan Atatürk’ün dahi kadını milletin anası olarak göstermesi ve ona yüklediği sorumluluk ve ödevlerle donatması onun bu konuda geleneksellikten kurtulamadığının göstergesidir (Yılmaz, 2015, s. 105-128). Medeni Bilgiler Kitabında kadınlara siyasi haklar verilmesi hususunda Latin ülkelerini eleştiren Atatürk, yönünü Amerika, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerine dönmüş ve kadının siyasette de etkin bir rol üstleneceği inancı taşıdığını açıklamıştır (Atatürk, 2010, s. 108). Gelişme ve ilerlemenin öncüsü ve milletin anası olarak görülen kadınlar, adım adım toplumsal, iş ve siyasi alanda haklar elde ederken aile hayatındaki görev ve sorumlulukları yeni nesillerin yetiştirilmesi ve milli kimlik kazanmalarını sağlamaları bağlamında önem arz etmeye başlamıştır.

“Kadınlar Halk Fırkası” 1924’te kurulmak istenmiş, ancak toplumda ayrıcalık yaratacağı endişesiyle partinin kurulması dönemin yetkili organları tarafından onaylanmamış bunun yerine Nezihe Muhittin tarafından 1924 yılında “Türkiye Kadınlar Birliği” (TKB) derneği kurulmuştur. Dernek tarafından “Türk Kadın Yolu” dergisi çıkarılarak Türk kadınının gelişmesini ve ilerlemesini sağlayabilecek yayınlar yapılmıştır (Metintaş, 2018, s. 109-117). 1935 yılında kadınların tüm haklarını kazandığını iddia eden TKB, bundan sonra birliğe ihtiyaç olmadığını ifade ederek kendini kapatmış, 1949 yılında Türk Kadınlar Birliği Derneği tekrar faaliyete geçmiştir (Arıç, 2021). DP’nin iktidar parti olmasından sonra da çok fazla işlevselliği olmayan birliğin söylev ve eylemleri toplumun geneline yayılamamış ve belirli bir zümreye hitap edebilmiştir (Şanlı, 2021, s. 267-288). Birlik 1960 Darbesinden sonra geçici olarak kapatılmıştır. Birliğin kuruluş tarihinden 1960’a giden süreçte parti olarak kurulmasına müsaade edilmemesi, kadınların siyasi haklar kazanmaları için 1934’e kadar göstermiş oldukları çalışmalar ve bu doğrultuda elde edilen haklar, kadın haklarının gelişmesi ve ilerlemesi bağlamında olumlu olduğu düşünülebilir. Ancak kadın birliğinin dahi kadınların artık bütün hakları kazandığı inancıyla birliği fesh etmeleri, üst zümreye hitap ettiklerinin ve yaşadıkları toplumu tanımadıklarının en önemli kanıtıdır. Kadın hakları hukuk alanında elde edilen haklardan ziyade toplum hayatında aile içinde yer alan birçok kadının, her türlü ruhsal ve bedensel baskı ve zulüm altında buldukları ve bu durumu düzeltmek adına toplumda erkeği geliştirecek yeterli düzeyde eğitim ve programların olmaması göz ardı edilmiştir.

1960 Darbesi ve getirdikleri de tam da bu zihniyetin ürünü ve devamı niteliğindedir. Ailenin reisi erkektir anlayışının sürdüğü, her türlü kadın cinayetlerine namus cinayeti, kan davası gibi birçok hafifletici nedenlerle indirimler getirilerek erkek hegemonyasının kadınlar üzerindeki egemenliğinin sürdürüldüğü zihniyet varlığını korumayı devam ettirmiştir (Göztepe, 2021).

2. Eğitim Hakkı Kazanan Türk Kadınlarının Çalışma Alanları

Osmanlı Devleti’nden alınan mirasla her ne kadar Osmanlı toplumunda kadının eğitim alma hakkı Tanzimat’tan itibaren konusula gelmişse ve Meşrutiyet dönemlerinde Meclis tartışmalarında büyük bir yer edinmişse de kadınların okuması için açılan okullara genellikle gayrimüslim kadınlar gönderilmiştir. Okullara gönderilen gayrimüslim kadınların sayısı da yeterli düzeyde olmamış ve kadınların eğitim alma hakkı mücadelesi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir (Erdem, 2015, s. 1266-1277).

Türk Kurtuluş Savaşı’nda, savaş alanının gerisinde gösterdikleri üstün başarılarla cephedeki erkeklere güç ve kuvvet veren Türk kadınının gücü ve kuvveti elbette savaştan sonra edindiği mesleklerle kendisini mesleklerde gösterecektir. Asıl mücadelenin Kurtuluş Savaşı’ndan sonra başladığı ve kadınlara düşen görevlerin farkında olan Atatürk, kadınların toplumsal alanda görev ve sorumluluklarını ve statülerini değiştirebilecek hiçbir yenilikten çekinmemiştir. Tereddütsüz atılan her adımda kadınlara olan güvenle gelecek nesillerin aydınlatılması ve modern devletler seviyesine ulaşmak hedeflenmiştir (Yolcu, 2017, s. 1-10).

Osmanlı toplum yapısı ve eğitim sistemi içerisinde yetişen ve Milli Mücadele döneminde gerek cephe gerisinde gerek düzenlenen mitinglerle isimlerini duyuran Halide Edip,

Nakiye Elgün ve Müfide Ferit Tek gibi kadınlar, tarih kitapları sayfalarında yer almışlardır. İstanbul ve Anadolu’da kurulan cemiyetlerde mücadele eden Münevver Saime, Nakiye, Şukufe, İclal, Zekiye ve Himmet gibi Türk kadınları, gösterdikleri çaba ve güçle Cumhuriyet Dönemi kadınlarının kanun önünde edindikleri hakları almalarında öncü olmuşlardır (İller, 2018, s. 10-12).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra eğitimde fırsat eşitliğine sahip olan kadınlar, yeni eğitim sistemi içerisinde milli duygularla yetişip çeşitli meslek dallarında görev almışlardır. Aşağıda Cumhuriyet’in getirdiği eğitim sistemi içerisinde eğitim alarak iş hayatına yönelen ve genellikle bu meslekleri icra eden ilk kadın olma şerefine nail olmuş kadınlar araştırılmıştır:

Adile Ayda, 1941 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini bitirerek 1943 yılında Doçent olmuştur. Ayda, “İlk Kadın Diplomat”tır. Aldığı Fransızca, Almanca ve İtalyanca eğitimlerin de sayesinde Lahey, Belgrad ve Roma’da 1957 ve 1966 arasında görev yapmıştır (İller, 2018, s. 50-55).

1981 yılında Türkiye’de ilk defa yılın öğretmenini seçilen Refet Angın, 1927 yılında ilkokuldan ve 1932 yılında Edirne Kız Öğretmen okulundan mezun olmuştur. Atatürk’ün isteği üzerine Gazi Terbiye Enstitüsü Tarih Bölümü’ne yazılmış, daha sonra Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi açıldıktan sonra 1936 yılında buradan mezun olmuştur. Uzun yıllar icra ettiği öğretmenlik mesleğinde yüzlerce genç okutmuş ve 1981 yılında “Milli Eğitim Derneği Hizmet Ödülü” almıştır (Atabay, s. 2021).

Bursa Kız Öğretmen Okulu mezunu olan Afet İnan, Atatürk’le tanıştıktan sonra onun desteğiyle dil eğitimi ve doktora eğitimi alarak Türk Uygarlığı konularında önemli çalışmalar yapmış ve Piri Reis’in Dünya’ya tanıtılmasında etkili olmuştur. Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşunda aktif rol alan İnan’ın “Karlsbad Hatıraları”, “Atatürk’ten Mektuplar”, “Atatürk Kadın Haklarının Kazanılması” gibi gelecek nesillere bıraktığı önemli eserleri bulunmaktadır (Duman ve Payaslı, 2018, s. 65-122).

Dünya’nın ilk kadın savaş pilotu, Atatürk’ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumu’nda Havacılık Okulu’nu ve ardından Eskişehir Hava Okulu’nu bitirmiştir (Balcı, 2018, s. 1-17).

Kore Savaşı’nı fotoğraflayarak tüm Dünya’ya tanıtan Semiha Es, savaş muhabirliği yapmış ilk kadındır. Vietnam ve Ruan’da da savaş fotoğrafları çeken Es, hayatını araştırmaya adamıştır (Mühlen, 2012, s. 523-535).

Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olan Mualla Eyüboğlu, Köy Enstitüleri seferberliğine katılarak Köy Enstitülerinin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Eyüboğlu tam da Cumhuriyet Türkiye’sinin oluşturmak istediği kadın modelindedir. Hem geleneklerine bağlı hem de modern bir çizgi çizen Eyüboğlu, yaşamı boyunca kendisini ülkesinin kültür mirasına adamıştır (Gurallar, 2017, s. 20-40).

Anadolu Musiki Cemiyeti’nde eğitim alan ve Atatürk’ün de severek dinlediği Türk Sanat Müziği’nin ilk isimlerinden olan Müzeyyen Senar, Cumhuriyet Türkiye’sinin yetiştirdiği isimlerden biridir (İstanbullu, 2020, s. 225-241).

“Ben zannedirdim ki herkes mahkemeleri dinlemek için, işleri olanlar geliyor, meğerse hâkim kadını seyretmek için geliyorlarmış” diyen Suat Berk, ilk kadın hâkimdir. Yaşadığı dönemde bir kadının hâkim olabilmesi toplumun dikkatini çekmekte ve kadın hâkimi merak eden halk, Berk’in görev aldığı mahkemelere gelerek onu merakla izlemektedir (Kalem, 2020, s. 119-144).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Darülfünun Tıp Fakültesinde henüz kız öğrenciler eğitim alamadığı için Almanya’ya giderek Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde öğrenim gören Safiye Ali, Cumhuriyet’in ilk kadın doktorlarından biridir. 1921 yılında “bebeklerde iç

pakimenejit kanaması” hakkındaki doktora teziyle diplomasını alarak Türkiye’ye gelmiş ve 1923 yılında Türkiye’nin ilk kadın doktoru olmuştur. Buna karşılık Cumhuriyet’in eğitim sistemi içerisinde yetişen 1930 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni üstün başarıyla tamamlayan ve Türkiye’nin ilk kadın hükümet tabibi unvanına hak kazanan ismi, Mediha Eldem’dir (Arda, 2002, s. 109-114).

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde okuyamayan kadınlar çoğu defa yurtdışında eğitim alarak kendilerini geliştirme fırsatı bulmuşken Cumhuriyetin kadınlara verdiği en büyük armağan eğitimdeki fırsat eşitliği olmuştur. Her ne kadar toplum buna hazır olmasa da ve Türk kadını, uzun soluklu bir mücadelenin içinde edindikleri mesleklerle birlikte hem evindeki görevleri yerine getiren hem de iş hayatında önemli işlere imza atan milli duygularla donatılmış kadın profiline ayrılmadan toplum içerisindeki haklarını aramaya devam etmiştir. Doktor, öğretmen, mühendis, mimar vs. olan kadınların sayısı yıldan yıla artmış, kadının bilinç düzeyi arttıkça eğitilmiş yeni nesiller yetişmeye başlamış ve toplum her geçen gün gelişme ve ilerleme kaydetmiş ve etmeye devam etmektedir. Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük eksikliği kadınların eğitimine verdiği önemle birlikte erkeklerin kadın profilineki değişimi anlamaları ve bu profilin değişip gelişmesinde erkeklere düşen görev ve sorumluluklar bağlamında erkeklerin eğitilmesinin sağlanmamasıdır.

3. Siyasi Haklar Kazanan Türk Kadınlarının Meclisteki Yeri (1934-1960)

1930 ve 1934 arası hukuk önünde siyasi haklar edinen kadınların toplum içerisinde bu hakları kullanabilmeleri, uzun ve zorlu bir mücadelenin başlangıcı gibidir. Kadınların mecliste yer edinmeleri ilk etapta meclisteki kadın sayısı ile hızlı olmuş ancak yıldan yıla bu sayı düşüş göstermiştir. Nitekim 1935’te kadın milletvekili sayısı 18’dir ve erkek milletvekili sayısına oranla %4.6’dır. 1943 yılında %3.7’e düşen ve 16 kadın milletvekiline sahip olan meclis, 1950’de 3 ve 1957’de 7 kadın milletvekili vardır. Bu tarihlerde kadın bakan ismine rastlanmamaktadır (Ülger, 2015, s. 24-25). 1923-1960 arası Anayasa Mahkemesi Başkan ve Üyeleri arasında kadın ismine rastlanmamaktadır. Kamusal alanda üst pozisyonlarda kadınların bulunmadığı ve genellikle kadınların icra ettikleri mesleklerin öğretmen, hemşire, doktor, tezgahçı gibi mesleklerle sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir (Altınok ve Gedikkaya, 2017, s. 211-237). Kadının siyasi arenada kendini gösterememesi toplumun da kadını siyasetten uzak tutmasına neden olduğu söylenebilir. Devletin organları aslında toplumun organı gibidir ve bu doğrultuda devlet organındaki eksiklik toplumun siyasi arenada demokratik manada tam anlamıyla gelişip ilerlemediğinin göstergesi gibidir. Nitekim siyasi arenadan uzak tutulan kadın, siyasi hakları savunmada kendini geliştiremeyecek ve kendini geliştiremeyen kadın yetiştirdiği yeni nesillere bu bilinci tam manasıyla öğretemeyecektir. Siyasi arenada erkekle işbirliği içinde yer alabilen kadın toplumun farklı kesimlerindeki kadınlara ulaşarak onu bilinçlendirmesi ve yine bilinçli erkeklerle siyasi arenada roller üstlenmesi demokrasinin getirdiği bilinçli oy kullanımı bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet’in ve demokrasinin getirdikleri ancak uygulamadan kaynaklı sorunların, uzun yıllar demokrasinin işleyişinde aksaklıklara neden olduğu söylenebilir.

Türk Kadınına tanınan haklar, Fransa ve İspanya gibi gelişmiş ülkelerde kadınlara verilen haklarla karşılaştırıldığında çok daha erken dönemlere dayansa da ilerleme olarak bu ülkelerin gerisinde kalmıştır (İçli, s. 583-595). Bunun da en önemli nedeni, toplumun tümünün yeni rejimin işleyişi konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmamaları gösterilebilir. Batı kadını, her ne kadar geç siyasi haklar elde etmiş olsa da kültür ve tarihi süreçte yaşanan ve bilgi düzeylerinin farklı oluşundan kaynaklı geç elde edilen siyasi haklarını, daha doğru ve toplumun geneline yayılmış ve Batı erkeği tarafından kabul görmüş bir ortamda geliştirme fırsatına sahip olmuştur (Deniz, 2007, s. 16).

Aşağıda 1930 ve 1960 arası etkin olarak siyasette yer edinmiş kadın simalarından ve çalışmalarından örnekler verilmiştir:

Cumhuriyet Türkiye'si eğitim sistemi içinde yetişen 1929 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini birincilikle bitiren Fatma Şakir Memik, aynı zamanda ilk kadın milletvekili olma fırsatını yakalamıştır. Bu görevin kendisine Atatürk tarafından verildiğini ve Atatürk'e minnettarlığını dile getiren Memik, dönemin sıtma hastalığıyla mücadelede önemli çalışmaları olmuştur. Memik, meclis konuşmalarında Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın yapmış olduğu çalışmaları da desteklemiştir (Toparlak, 2014, s. 71-81). Memik'in milletvekili ve bir doktor olarak mecliste yer alması kadınların siyasi arenada haklarını savunmaları açısından önemli bir gelişmedir, ancak bu yetkinin Atatürk tarafından Memik'e verilmesi Atatürk'ün bu konudaki etki ve denetimi elinde tuttuğunun kanıtıdır. Bu durum toplumda yer alan kadınların itici gücüyle bir kadın milletvekilinin seçilmediğinin ve toplumun bu konudaki eğitim seviyesinin yetersizliğinin göstergesidir. Seçme ve seçilme hakkı kazanmış kadın, bu hakkını nasıl kullanacağını bilmemekte ve yine erkeğin yönlendirmesiyle seçmekte ve seçilmektedir. 1935 seçimlerinde mecliste milletvekili olan Mebure Gönenç, Hatı Çırpan, Türkan Örs Baştuğ, Sabiha Gökçül Erbay, Şekibe İnel, Hatice Özgener, Huriye Öniç Baha, Nakiye Elgün, Fakihe Öymen, Ferruh Güpgüp, Bahire Bediş Morova Aydılek, Mihri Bektaş, Melha Ulaş, Esmâ Nayman, Sabiha Görkey, Seha Hızal, Benal Nevzad İstar Arıman gibi ilk milletvekili olan kadınların hemen hepsi Atatürk tarafından önerilmiş kadınlardır (Sezer, 2016, s. 9-35).

1930 yılında yapılan seçimlerde Yusufeli İlçesi'nde Türkiye'nin ilk kadın Belediye Başkanı olarak seçilen Sadiye Hanım, iki yıl bu görevini yürütmüş ve 1950 yılında da Mersin'de Belediye Başkanı olarak görev yapmıştır (Sezer, 2016, s. 9-35).

Hatice Nazlı Moran, üç dönem İstanbul Milletvekili olarak görev yapmıştır. Demokrat Parti tabanında yer alan Moran, 1949 yılında kurulan Türk Kadınlar Birliği'ne başkan olarak seçilmiştir. Moran'ın mücadele ettiği noktalardan biri çarşafın din ve ahlakın icabından kaynaklı olmadığına duyduğu inançtan kaynaklı, çarşafa karşı başlattığı mücadeledir. Ayrıca Moran, resmi nikâhın gerekliliğinden ve dini nikâhın kadına verdiği zararlardan bahisle toplumu aydınlatacak çalışmalara imza atmıştır. Ancak 1960 darbesinden nasibini alan Mora, Yassıada mahkemesinde Anayasa'yı ihlal ettiği gerekçesiyle hüküm giymiş, tutukluluk süresi bittikten sonra da bir daha aktif olarak siyasette yer almamıştır (Çolak, 2021, s. 53-90). Moran'la birlikte DP'de yer alan kadın milletvekillerinden Nuriye Pınar Erdem, Emine Piraye Levent, Hilal Ülman, Ayşe Günel, Nimet Perihan Arıburun Yassıada'da yargılanmış ve aldıkları ceza bittikten sonra bir daha aktif olarak siyaset hayatına, katılmamışlardır. Ancak sadece Arife Necla Tekinel, Yassıada'da yargılanıp cezası bittikten sonra aktif olarak siyasi hayatta bulunmaya ve çalışmalar yapmaya devam etmiştir (Topçu, 2019, s. 143-162). 1960 Darbesinin bu bağlamda kadınların siyasi hayatının gelişmesine ve ilerlemesine engel olduğu söylenebilir. Nitekim hapse giren milletvekili kadınlar siyasetten uzaklaşmış ve onlardan sonra siyasete atılmak isteyen gelecek nesillere kötü birer örnek olmuşlardır. Çünkü Türk toplum yapısında henüz kadın milletvekiline alışılmamışken o kadınların hapse girmesi ve yargı önüne çıkarılmaları, zamanın toplumunda ne gibi olumsuz etkiler yarattığı bariz bir gerçektir.

4. Türk Kadının Elde Ettiği Siyasi Haklar Bağlamında Gazetelerde Türk Kadını Motifi

Bu başlık altında içerik analizi yöntemiyle Türkiye'de uzun yıllardır çıkan ve geniş okuyucu kitlesine sahip olan yayınlar, öncelikli olarak incelenmiştir.

Dönemin binlerce okuyucu kitlesine sahip önemli gazetelerinden olan Cumhuriyet Gazetesi'nde daha 1930'ların başında kadın, Cumhuriyet'in ay yıldızlı kraliçesi, aydınlığın temsilcisi; Osmanlı kıyafetinden izler taşımadan yeni giyim tarzıyla açık, tasarrufun temsilcisi, evinin geçimini sağlayan ve hepsinden önemlisi güzel ve bakımlı olarak yansıtılmaktadır. Güzellik müsabakası kuponunun da yer aldığı sayfada, Avrupa ve Amerika'dan kadın örnekleri verilerek Batı kültür yapısı özendirilmeye çalışılmaktadır (Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1930, s. 1). Kadın profilin ön planda olduğu sayfa, erkek dünyasını değiştirecek ve geliştirecek tek bir bilgi içermemektedir.

1930 yılında Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahip olan kadınların, bu doğrultuda yaptıkları çalışmalarından “Kadınların şenlikleri!” başlığıyla Cumhuriyet Gazetesi’nin ilk sayfasında bahsedilmesine rağmen bu yazıda kadınları destekleyecek ve onların haklarını arama yolunda gösterdikleri üstün başarı ve çabalardan bahsedilmemektedir. Ayrıca yazıda kadınların haklar elde etmesi sadece onların meselesiymiş gibi yansıtılmış ve bu konuda erkeklere düşen görev ve sorumluluktan bahsedilmemiştir. Ancak aynı sayfada yine güzellik kraliçesinden ve Avrupalı Fransız kadın artistten, onun duygu ve düşüncelerinden bahsedilmesi manidardır (Cumhuriyet, 3 Nisan 1930, s. 1). Bu kadın sanatçıdan bir gün önce çıkan gazetede bahsedilmiş olunmasına rağmen Türk kadınlarının haklarını aramaları doğrultusunda yapmış oldukları çalışmalarından bahsedilmemiştir. Ancak 4 Nisan sayısında kadınların Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı kazanmaları geniş yer bulmuş ve Yunus Nadi köşe yazısında, kadının ailenin temeli ve milletin şefkatli anası olduğunu ve kadının memleket işlerinde hiç olmazsa erkekler kadar hukuka malik olması gerektiğini belirtmiştir. Aynı sayıda verilen Afet Hanımın konuşması ve Kadın Birliği’nin çalışmaları, Türk kadınının siyasi hayata dahil olabilmek için yapmış olduğu çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 4 Nisan 1930, s. 1-4).

1934 yılında kadınlara Milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi kadınların hukuk önünde siyasi haklarını kazanmaları adına son nokta niteliğindedir. Cumhuriyet Gazetesi’nin bu konuya verdiği önem kısa ve özdür. Gazetede; çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadınının artık tarihte aramak gerektiği ve Medeni Kanun’la Türk kadınına verilen haklar doğrultusunda Türk kadınının ev ve iş hayatındaki görev ve sorumluklarını yerine getirdiği, Belediyeler seçiminde siyasi hayatı deneyimlediği ve milletvekili seçme ve seçilme hakkını almakla hakların en büyüğünü de elde ettiği açıklanmıştır (Cumhuriyet, 1 Kanun 1934, s. 1-6). Gazetenin Türk kadınının ev işlerinde gösterdiği başarıdan bahisle milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmesiyle artık tüm haklarını aldığına yönelik inancı, dönemin zihniyetini ve kadın hakları konusundaki bilgisizliği yansıtmaktadır.

Yapılan araştırma neticesinde Cumhuriyet Gazetesi’ni süsleyen reklamlarda açık, güzel ve bakımlı kadın objesinin ön planda olduğu görülmektedir. Gazetenin 1930 ve 1960 arası hiçbir sayısında, köşe yazarlarının kadın olmaması dönemin kadına çizdiği profili göstermesi açısından yine önemlidir. Sadece 1959 yılında gazetede bir kadın ismi ve onun yazdığı bir hikaye yer almakta ve hikayede eşini aldatan bir kadın ve o kadının eşinin metresinden bahsedilmektedir (Cumhuriyet, 17 Ekim 1959, s. 4).

Kadınların iş hayatına atılmaları ve elde ettikleri başarılar da dönemin gazete sayfalarında yer almakta ve “Amerika’nın Life Türkiye” mecmuasında Türk İnkılapları ve kadına verilen haklar övülmekte ve Fransız kadınlarının da bu haklardan yararlanmaları temenni edilmektedir. 1935 nüfus sayımında 8.220.928 olarak belirlenen kadın nüfusunun Sümerbank fabrikalarında çalıştıkları, doktor, mühendis, avukat, ziraatçı, öğretmen oldukları ve birçok iş sahasında kadınların erkeklerden daha aktif olduğu vurgulanmıştır. Çiftçilik, bahçe işleri yapan tarımla uğraşan, avcılık yapan, kömür madenlerinde çalışan, pamuk sanayinde çalışan, konserve, gıda imalatında, tütün sanayinde, çamaşırıcılık, elbise temizleme ve ütülemede çalışan kadınlarla birlikte ticaretle uğraşan, devlet memurluklarında bulunan kısacası toplum hayatında müessir olan bütün iş yerlerinde erkeklerle sayıca aynı bazen erkek sayısından daha fazla kadın Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve sonraki yıllarda çalışmıştır. 1939 yılında çalışan kadın sayısı 3.777.531’dir (Tan 3 Ocak 1939, s. 7). Aslında tarla, bağ ve bahçe işleri kırsal alanda yaşayan Türk kadınının yüzyıllardır sürdürdükleri işlerdir. Yeni olan şey, Türk kadınına eğitimde fırsat eşitliği sağlanması ve istedikleri her meslekte çalışabilme fırsatına erişmeleridir.

1939 tarihinde kaleme alınan bir yazıda, Hintli bir kabilenin kültürel özelliklerinden bahisle bu kültürün kadına verdiği önem alay konusu edilmiş ve bu kabilede kadın öldürmenin imkânsız olduğu eğer bir erkek bir kadını öldürürse bütün kabile erkeklerinin lanetleneceğini ve hepsini hastalıktan öleceğini bu nedenle kadına zarar veren ya da öldüren erkeklerin hemen öldürülmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Kadın öldürmenin imkânsız olduğu bu toplumda

yaşayan erkeğe acıyan yazar, yaşadığı dönemde Türk kadınına bu kadar önem verilmemesiyle de övünmüştür (Akşam, 21 Nisan 1938, s. 8).

Türk kadınına öven ve haklı olduğu mücadelede ona destek olan gazete ve dergi sayısı ne kadar azsa tam tersine erkeği mutlu etmeyi becerebilen, güzel, zeki, söz dinleyen, evinin işlerini titizlikle yapan ve kocasının memnuniyetini kazanmış kadın profilinden bahseden gazete ve dergi sayısı da o kadar fazladır. Örneğin Akis Dergisi'nde, kocası tarafından beğenilen kadının kocasının takdir ettiği 100 tane meziyet ve tenkit ettiği 99 tane kusura sahip olan kadın olduğunu ve bir kadının kocasının alakasını kazanmak için hayatı ve yaşamayı sevmesi gerektiğini, şahsiyeti ve kendine ait meşgalelerinin olması, kendisine bakması ve sevmesini bilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı yazıda karısından memnun olmayan erkeğin metresi olacağından bazen ikisinden vazgeçememesinin nedeninin karısının eksikliklerinden kaynaklandığından bahsedilmiştir (Akis, 14 Mayıs 1955, s. 21).

Kadının siyasi hayata atılamaması ve siyasi arenada kendini geliştirememesi 1965 yılında bir gazete yazısında, bazı siyasilerin kadın derneklerini suçladıkları ve üstlerine düşen görevi yerine getirememelerinden kaynaklı ilerlemenin gerçekleşmediğini iddia ettiklerinden bahsedilmiştir. Dergide, bu anlayış eleştirilmiş ve kadını suçlamak yerine kadınların parti teşkilatlarında bulunmaları, seçimlerde etkili olmalarının gerekliliğinin ilerleme için faydalı olacağından ve ileri toplumların kadınları bu şekilde aktif politikaya dâhil ettiklerinden bahsedilmiştir. Yazı şöyle devam etmektedir:

“kadın için, Meclislere tek giriş kapısı sadece kontenjan olmamalı, siyasi partiler kendi bünyeleri içinde kadına okul vazifesi görecek ve onu siyasete hazırlayacak imkânlar yaratmalı, yoklamalara giren ve bütün imkânsızlıklara rağmen savaştan kadın adaylara özel bir ilgi gösterilmelidir. Bu eşitliği zedeleyici bir hal değildir. Niteliği olan ve mücadeleden yılmayan kadın, bir gün kazanabileceğine inanmalıdır. Kadın olması Büyük Meclise sembol olarak girebilmesini sağlayacak bir aktör olmamalıdır, ama elbette ki, kadın olmak yoklamalarda onun için kâfi kusur da sayılmamalıdır.” (Akis, 14 Ağustos 1965, 26).

Erkeklerle verilen anlam yüceltilirken (Kurun, 2 Eylül 1937, s. 7) kadınların onlara hizmet etmesi zihniyeti o dönemin gazete ve dergilerinde yer edinmiş ve toplumun kadın haklarıyla ilgili bilgisizliği ve bu konuda eğitilmesi gazete ve dergilerin gündeminde yeterince yer almamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet rejiminin oluşturmak istediği “İdeal Türk kadını nasıl olur?” fikriyatı kanun ve tüzüklerle şekillendirilmiş, gazete, dergi, kitap ve sinemayla Türk toplumuna öğretilmeye çalışılmıştır. Oluşturulan profilde Türk kadının anne, eş, evlat olarak evinde yerine getirmesi gereken sorumluluklar korunurken aldığı eğitim ve iş yaşamındaki durumuyla da modern bir görünüm kazanması istenilmiştir (Saban, 2021, s. 1-14). Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminde okuyan birçok kadın kısa süreliğine mesleklerini icra ettikten sonra görevlerini bırakarak toplumun kendisine çizdiği geleneksel ev kadını rolünde yerini almayı tercih etmiştir. Kadının rolündeki değişim için yapılan çalışmalar, erkeğin rolü ve değişimini destekleyen çalışmaların çok ilerisine taşınmıştır. Bu durum erkeklerin kadınlar üzerinde baskı kurmasına ve vücut gücüyle kadınları ezmesine neden olmuştur. Atatürk ve Cumhuriyetin kurucu kadrosunun gerçekleştirmek istediği gelişme ve ilerleme yanlış anlaşılabilir şekilde kadınlara yüklenen cinsel özelliklerinin dışı vurumuyla toplumun büyük kesiminin yeniliklerin karşısında olmasına neden olmuştur. Nitekim kadın ilerlemesi kılık ve kıyafette aranarak şekilcilik ön planda tutulmuştur. Örneğin “Gürbüz Çocuk Müsabakası” evde çocuk yetiştiren kadının marifeti olarak telakki edilmiş, “Evin Kraliçesi Müsabakası”, “Çok Evlatlılar Müsabakası” ve Güzellik yarışmaları”yla kadının ev içindeki görev ve sorumlulukları da arttırılarak toplumun gelişmesinde en önemli yapı taşı haline getirilmeye çalışan kadınların omzuna yüklenen sorumlulukla ve erkeğin bu yönde istenilen ölçüde eğitilmemesiyle aile içinde başarısız görülen çocuk eğitimleri, kadının başarısızlığı olarak algılanmıştır. Ayrıca kadına yüklenen sorumluluklar ev hayatıyla sınırlı

tutulmaya çalışılırken verilen siyasi haklar için ‘‘Cumhuriyet Gazetesi’’ gibi dönemin gazete ve dergilerinde alay edilmiş ve kadının özgürlük alanı denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet Türkiye’sinde kadına seçilen meslekler öğretmenlik ve hemşirelik gibi mesleklerdir. Bu meslekleri icra eden kadın topluma örnek olacak bol ve geniş kıyafetlerle kadınlığını gizlemiş, toplanmış salar ve ciddi duruşuyla devrimlerin koruyucusu ve ilerleticisi olarak simgesel bir varlık haline getirilmek istenmiştir. Bu simgeselliği özellikle 1940’lardan itibaren değişmeye başlayacak ve 1940’ların sonunda kadın cinsiyetinin ön planda olduğu resimler gazete ve dergi kapaklarında yerini almaya başlayacaktır. Oluşturulan algıyla modern kadın imajı cinselliğini de gizlemeyen kadın imajına dönüştürülmeye çalışılacaktır (Acun, 2007, s. 91-112).

Atatürk, Türk kadınına verilen haklar noktasında Batı’dan ziyade eski Türk toplum yapısını örnek almıştır. Ancak bunu uygulamaya geçirmek aşamasında Osmanlı geleneklerinden kopamamış bir asker kimliğiyle hareket ettiği söylenebilir. Zira kadın, Milli devletin koruyucusu ve yeni nesilleri yetiştirmekle onu ileriye taşıyan ‘‘milletin anasıdır’’. O, rnek bir varlıktır ve bu özelliğiyle hareket etmelidir. Aile hayatında da en büyük sorumluluk kadına aittir, ancak erkek evin reisidir ve kadının iş hayatında çalışıp çalışmayacağına karar verebilen organdır. Oluşturulmak istenilen devletin temeli anlamına gelen ‘‘güçlü aile yapısı’’dır. Ancak sonuç; aile içinde ezilen erkeğin problemlili olduğu durumlarda dahi kadın onu değiştiremediği için suçlanan, kadın görevini yapmadığı için erkeğin metres edinmesinin normal göründüğü, siyasi alana girmesinin pek de teşvik edilmediği daha çok kadına yakışır işlerde çalışmasının uygun görüldüğü, şehirde modern giyinmediği için, kırsal alanda modern giyindiği için toplum tarafından dışlanan bir düzendir. Bu noktada 1930’larda siyasi, hukuk, eğitim hakları kazanan kadınlar, 1960’lara gelindiğinde istedikleri sonuçları alabilmişler midir? Sorusunun cevabı, tabii ki alamamışlardır olacaktır. Kadınların toplumda kabul grmşlk ve erkeklerle eşit olmaları bağlamında mücadeleleri 1960’lardan sonra da devam eden uzun ve zorlu bir yoldur.

Sadece Türkiye’de değil tüm Dünya’da kadınlar, toplumda eşit haklar elde edebilmek adına uzun mücadeleler vermiş ve vermeye devam etmektedir. Türkiye’de Cumhuriyet kurulu doksandokuz yıl olmasına rağmen bu sorunun hala devam ediyor olması, temelde kadınlara verilmek istenilen hakların uygulama aşamasında aramak gerektiği bu çalışmanın tezini oluşturmaktadır. Çünkü 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu’nda kadınların erkeklerle eşit olduğu öne sürülürken bir yandan da erkeklerin evin reisi olduğu ve erkek izin verirse kadının çalışabileceğinin vurgulanması, eşitlik adına bir tezat oluşturmaktadır.

Medeni kanunla toplumsal hayatta eşit haklar elde ettiğine inanılan kadınların hukuk önünde siyasi haklar elde etme çalışmaları ve abalaları tam sekiz yıl sürmüştür. 1930 yılında Belediye Kanunu ile Belediye Başkanı; 1933’te muhtarlık ve köy ihtiyaı heyeti; 1934’te de milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanan kadınlar, toplumsal hayatın sunduklarıyla bu hakları kullanabilme aşamasında sorunlar yaşamıştır. Nitekim dönemin gazete ve dergilerinde kadınların siyasi haklar elde etmesiyle alay edilmiştir. Kadınlara haklar verildi sorun bitti bakış açısıyla kadınların toplumdaki sorunları derinlemesine araştırılmamış, bir tür oldubittiyle bu konu geçiştirilmiştir. Hatta kadın hakları ve modernliği kılık kıyafetle değerlendiren, kadınların güzellik yaşışmasına girmek için özendiren gazete ve dergi sayfaları Türk toplumunda modern kadın adına farklı bir algı oluşturmuştur. Tek evliliği şart koşan Medeni Kanunu’na alternatifler geliştirilmiş ve evde mutlu olamayan erkeğin ‘‘metres’’ edinmesi, toplum gözünde normalleştirilmiştir. Kadını zina yapmakla suçlayan ama erkeği mutlu olmadığı için metres edindiğine kanaat getiren toplum ve aslında kanunlar aracılığıyla kadınlar toplumda hiçbir zaman tam anlamıyla eşit haklar elde edememiştir. Namus cinayeti ve tre cinayetine kurban giden kadınların katilleri, hafifletilmiş cezalar almışlar ve hapisten çıktıktan sonra toplum tarafından takdir görmüş, alkışlanmışlardır.

Daha 1924 yılında Kadınlar Fıkrası’nı kurmak isteyen Türk kadınına toplumda ayrımcılık yaratır iddiasıyla izin vermeyen zihniyet, onun sadece ‘‘Türkiye Kadınlar Birliği’’ adı

altında dernek kurmasına müsaade etmiştir. Ancak derneğin yönetici kadrosu da toplumda bir kanayan yara olan kadın haklarının ne demek olduğunu bilmemiş olacak ki 1935 yılında “kadınlar artık erkeklerle eşittir ve bir kadın derneğine ihtiyaç yoktur” gerekçesiyle derneği kapatmıştır. Demokrat Parti’nin iktidar parti olmasından sonra yeniden kurulan dernek, 1960’a kadar toplumun geneline yayılmış çalışmalarından bahsetmek mümkün değildir.

Eğitim hakkı kazanan Türk kadınının siyasi alandan ziyade iş alanında, gelişmesi ve ilerlemesinin daha olumlu olduğu söylenebilir. Nitekim birçok farklı iş alanında (öğretmen, hâkim, mühendis, akademisyen, doktor, hemşire vs.) çalışma fırsatı yakalayan Türk kadını, bu hakkını elde etmeyi Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve onun kurucu kadrosuna borçlu olmuştur. Osmanlı’dan günümüze hatta çok daha eski tarihlere kadar götürülebilecek Türk kadınının tarla, bağ ve bahçede çalışması bu dönemde de devam etmiştir. Cumhuriyet Türkiye’sinin Türk kadınına bıraktığı en büyük mirasın eğitimde fırsat eşitliği olduğu söylenebilir. Nitekim İlk kadın diplomat Adile Ayda, yılın öğretmeni Refet Angın, Dünya’nın ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen, ilk savaş muhabiri Semiha Es, Türk Sanat Müziği’nin ilk isimlerinden Müzeyyen Senar gibi daha nice Ataturk’ün açtığı yoldan eğitim hakkı kazanarak geleceğe ışık tutan kadınlardır.

Ataturk’ün de isteği doğrultusunda 1935 yılında, on sekiz kadın milletvekili mecliste aktif rol almıştır. Ancak bu sayı 1943’te 16; 1950’de 3 ve 1957’de 7 kadın milletvekili olarak tarihin sayfalarında yer alacak ve bu konuda kat edilen yolun yavaşlığını yaşadığımız dönemde gözler önüne serecektir. 1960 Darbesiyle Demokrat Parti’nin bünyesinde yer alan kadın milletvekillerinin Yassıada’ya götürülerek orada yargılanmaları ve ceza almaları kadınların siyasi hayatta gelişmelerini engelleyen en önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim “Nuriye Pınar Erdem, Emine Piraye Levent, Hilal Ülman, Ayşe Günel, Nimet Perihan Arıburun” Yassıada’da yargılanmaları sonucu bir daha siyasete atılmamışlardır. Demokrasinin bir gerekliliği olan oy kullanma hakkı, kadın ve erkeklere tanınan bir haktır ve kadınlar, bu hakkı siyasi arenada kaydettikleri ilerleme sayesinde en doğru şekilde kullanabileceklerdir. Ancak toplumun yarısını oluşturan kadınların siyasi hayattan uzak tutulmaları, demokrasiye vurulan en büyük darbe olarak nitelendirilebilir.

Çalışmada incelenen gazete ve dergilerde, erkeklerin kadın haklarını öğrenmeleri bağlamında eğitici olmadıkları görülmüştür. Nitekim tam tersi bir tavırla, çizilen modern kadın profili, genellikle kılık ve kıyafetle değerlendirilmiş ve gazetelerde yer alan hikâyelerde kadını küçük gören erkekleri yücelten ifadeler yer verilmiştir.

1926’dan başlayarak kadınlara tanınan haklar ve 1934’te siyasi hakların tamamen elde edilmesiyle kadınlara haklarının verildiğine inanan zihniyet, erkeği geliştirecek ve ona kadının kendisiyle eşit olduğunu anlatacak eğitimler verme aşamasında sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntının en büyük nedeninin yüzyılın şartları ve kadının yerinin hala anlaşılmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Toplumun o dönemde kadına yüklediği görev ve sorumlulukların hala devam ettiği, bu aşamada hem kadın hem de erkeklerin eğitimlerle bilinçlendirilmeleri gerektiği görülmektedir. Demokrasinin daha sağlıklı işleyebilmesi ve toplumun genelinin bu bilinçle aydınlatılması güçlü bir Türkiye için önemli bir aşamadır.

Kaynakça

- Acun, F. (2007). Görsel verilerde kadın imajı (1923-1960). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 91-112.
- Akis Dergisi
- Akşam Postası
- Altunok H. & Gedikkaya F. G. (2007). Cumhuriyet Türkiye’sinde kamu politikalarının üretilmesinde kadın. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 211-237.

- Arda, B. (2002). 30’lular kuşaağının önemli bir temsilcisi Dr. Mediha Eldem. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 55 (2), 109-114.
- Atabay, M., Türkiye’de ilk yılın öğretmeni Refet Angin. <https://www.canakkaletravel.com/yazi/turkiyede-ilk-yilin-ogretmeni-refet-angin.html> (Erişim tarihi: 15.09.2021).
- Atatürk, M. K. (2010). *Medeni bilgiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Balcı, M. (2018). Cumhuriyet modernleşmesinin genç kadın pilotu: Sabiha Gökçen. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 1-7.
- Bulut, S. & Güzel, (2017). M. V. Ortadoğulu kadın gözünden Atatürk döneminde kadın hakları: Mısır örneği. *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57 (1), 1-49.
- Cumhuriyet
- Çolak, F. (2021). Demokrat Parti’nin ilk kadın milletvekili: Hatice Nazlı Tlabar (1913-1971). *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVI*, (1), 53-90.
- Deniz, Ş. (2007). Kadın Parlamenterlerin bakış açısıyla Türkiye’de kadınların siyasal hayattaki temsili. *Journal of Management and Economics Research*, 5 (7), 2-16.
- Duman, O. Ö. & Payaslı, V. (2018). Cumhuriyet Döneminde modernleşmenin kadın simgesi: Afet İnan (1925-1938). *Recent Period Turkish Studies*, 17 (33), 65-122.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk’ün kadına ve kadın eğitime verdiği önem. *BELGİ*, 1(9), 1266-1277.
- Göztepe, E., Namus cinayetlerinin hukuki boyutu: yeni Türk Ceza Kanunu’nun bir değerlendirmesi. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2005-59-152> (Erişim tarihi: 14.09.2021).
- Gurallar, N. (2017). Mimar Mualla Eyüboğlu Anhegger: meslek ve yaşam öyküsü üzerine notlar. *Toplumsal Tarih*, 20-40.
- İçli, T. G. Cumhuriyet Döneminde kadının sosyal konumu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75. Yılı özel Sayısı*, 583-595.
- İller, Z. R. (2018). *Atatürk Dönemi Kadın Eğitimciler (1923-1938)*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- İstanbullu, S. (2020). Müzeyyen Senar’ın hayatı ve müziksel çalışmaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), 225-241.
- Kalem, S. (2020). Being a woman judge in Turkish judicial culture. *International Journal of the Legal Profession*, 27 (2), 119-144.
- Kılıç, L. K. (2013). Başlangıçtan günümüze Türklerde kadın ve kadın eğitimi. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 4 (20), 121-142.
- Konan, B. (2011). Türk kadınının siyasi haklar kazanma süreci. *AUHFD*, 60 (1), 157-174.
- Kurun
- Metintaş, M. (2018). Erken Cumhuriyet Döneminde feminizm hareketlerinin ilerleyen dönemde Türk sosyolojisine yansımaları. *ESOGÜ Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1 (3), 109-117.
- Özdemir, G. (2019). Türk kadınının toplumsal konumunun gelişim süreci. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 5-19.
- Resmi Gazete

- Saban, G., M. (2021). Erken Cumhuriyet Döneminde gazete müsabakaları ve reklamlarında oluşturulmak istenen modern kadın ideali. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25 (1), 1-14.
- Sancar, S. Ü. (2004). Otoriter Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimi. *Doğu-Batı Dergisi*, 1-15.
- Sezer Arıç, A., Türk kadınlar birliği. Atatürk ansiklopedisi <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-kadinlar-birligi/> (Erişim tarihi: 14.09.2021).
- Sezer, A. (2016). Türkiye'deki ilk kadın milletvekilleri ve Meclisteki çalışmaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2 (2), 9-35.
- Şahin, C. & Şahin, M. (2013). Osmanlı son dönemi ile milli mücadele yıllarında Türk kadının sosyal, siyasi ve askeri faaliyetleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ISS Dergisi*. 2 (2), 53-72.
- Şanlı, S. A. (2021). Kemalist kadınlardan Kemalist feministlere, erken Cumhuriyet Dönemi'nden 90'lı yıllara: Kemalist kadın hareketi üzerine bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (13), 267-288.
- T.B.M.M. T., Sıra: 104, Cilt: 23, Birleşim: 69, Tarih: 16.06.1934.
- T.B.M.M. Z. C., Cilt: 17, Birleşim: 37, Sıra: 180, 20.03.1930.
- T.B.M.M. Z. C., Devre: II, Cilt: 22, İçtima Senesi: III, 17.02.1926.
- T.B.M.M. Z.C. Devre: 4, Cilt: 17, İçtima: 2, 26.10.1933.
- Tan
- Tekindor Von Mühlen, S. (2012). Korean war in the Turkish press. *Turkish Studies*, 13(3), 523-535.
- Toparlak, B. (2014). Cumhuriyet'in ilk kadın milletvekillerinden Fatma (Şakir) Memik. *Tarihin Peşinde*, (12), 1-81.
- Topçu, İ. (2019). Demokrat Parti'li kadın milletvekilleri ve meclisteki faaliyetleri (1950-1960). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 143-162.
- Ülger, G., E. (2015). Türk anayasalarında kadın hakları ve uygulamalarıyla ilgili bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 31, 24-45.
- Yellice, G. (2018). Erken Cumhuriyet Döneminde Türk kadınının modernleşme girişimleri, Türk ve dünya basını (1926-1934). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 24 (16), 321-368.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadın kimliğinin biçimlendirilmesi. *ÇTTAD*, IX/20-21, 191-212.
- Yılmaz, N. F. (2015). Geleneksel Ataerkillikten modern ataerkilliğe kadın erkekleşince. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 1 (19), 105-128.
- Yolcu, T. (2017). Türkiye'nin demokratikleşme serüveninde önemli bir aktör: kadın. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), 1-10.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Psikolojik Sermaye ve İş Yaşam Kalitesinin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Afyonkarahisar'daki Otel İşletmeleri Örneği*

The Effect of Psychological Capital and Quality of Work Life on the Organizational Identification: The Case of Hotel Enterprises in Afyonkarahisar

Prof. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI¹, Merve AKERİK²

Öz

Bu araştırmanın amacı; psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri oluşturmakta olup, evren üzerinden örneklem alınarak araştırma gerçekleştirilmiş ve 418 işgören anketi değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma amacına uygun olarak anket tekniği ile toplanan verilerin analizinde; yüzde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, güvenilirlik analizi, faktör analizi, korelasyon matrisi testi ve çoklu doğrusal regresyon testi yöntemleri tercih edilmiştir. Elde edilen araştırma bulguları kapsamında; psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak psikolojik sermaye ile iş yaşam kalitesi arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle işletmelerin işgörenlerinin psikolojik sermaye algıları ile iş yaşam kalitesi algılarını yükseltebilmeleri için kaliteli bir iş yaşamı ile işgörelere memnun ve mutlu olabilecekleri çalışma ortamı sağlanması, teknoloji ve yeniliklerin takip edilerek, iş yaşam kalitesini geliştirici faaliyetler düzenlenmesi gibi gerekli koşulların sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi, örgütsel özdeşleşme, otel işletmeleri, Afyonkarahisar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this research was to reveal the effect of psychological capital and quality of work life on organizational identification. The universe of the research consists of the employees of the five-star hotel businesses in Afyonkarahisar, and the research was carried out by taking a sample from the universe and the questionnaire of 418 employees was evaluated. In the analysis of the data collected by the survey technique in accordance with the research purpose; percentage, frequency, arithmetic mean, standard deviation, reliability analysis, factor analysis, correlation matrix test and multiple linear regression test methods for difference analysis has been. Within the scope of the research findings obtained; It has been determined that psychological capital and quality of work life have a significant effect on organizational identification. In addition, it was concluded that there is a moderately positive and significant relationship between psychological capital and quality of work life. Based on the findings obtained in the research, in order for enterprises to increase their employees' perceptions of psychological capital and the quality of work life, it is recommended to provide necessary conditions such as, provision of a working environment where employees can be satisfied and happy with a quality working life and improving the quality of work life by following latest technology and innovations.

*Bu çalışma, 2021 yılında kabul edilen "Psikolojik Sermaye ve İş Yaşam Kalitesinin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Afyonkarahisar'daki Otel İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş, güncel kaynaklarla geliştirilmiş hâlden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, hsoybalı@aku.edu.tr

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, akrk.merve@gmail.com

Atf için (to cite): Soybalı, H. H. ve Akerik, M. (2022). Psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: Afyonkarahisar'daki otel işletmeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1199-1221.

Keywords: Psychological capital, quality of work life, organizational identification, hotel enterprises, Afyonkarahisar.

Paper Type: Research

Giriş

Küreselleşme ve rekabet koşullarında, özellikle emek yoğun olan turizm sektöründeki işletmelerin, benzer ürün ve hizmet sundukları diğer işletmelerden farklılaşarak rekabet üstünlüğü sağlamalarında, baş aktör müşteriye hizmeti doğrudan sunan işgörenlerdir (Yücel, 2019, s. 1137). Örneğin turizm endüstrisinin önemli bir kolu olan ve turizm gelirlerinde önemli bir paya sahip olan otel işletmelerinde (Akbaba ve Günlü, 2011, s. 200), hizmet sunumu genellikle insan eli ile sağlandığı için işgörenlerin, otel işletmeleri açısından ayrı bir önemi vardır (İbiş ve Batman, 2017, s. 265). Ayrıca bir hizmet işletmesi olmanın gerektirdiği koşullar ve turizm endüstrisinin kendine has özellikleri, otel işletmelerindeki insan unsurunun önemini de artırmaktadır (Akbaba ve Günlü, 2011, s. 203). Çünkü sunulan hizmetin kalitesi ve bunun devamlılığı, müşteri memnuniyeti ve sadakati, müşteriyle birebir iletişimde olan işgörenlerin sahip olduğu donanımlara bağlıdır. Bu nokta da işletmelerin farklılaşabilmeleri adına öne çıkan insan unsurunun pozitif yönlü donanıma sahip olması olarak tanımlanan psikolojik sermaye kavramı önem kazanmaktadır (Yücel, 2019, s. 1137). Diğer açıdan bir işletmenin kendi bünyesinde çalışanlarla birlikte geliştirilmesi anlayışının önemli bir ölçütü olan iş yaşam kalitesi (Barutçugil, 2004, s. 394), sağlanmadıkça işgören işe yönelik motive edilemeyeceğinden (Gupta, 2015, s. 24), iş yaşam kalitesi kavramı da diğer önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Çünkü başarıya ulaşabilmek için iş hayatında en önemli değer olan insan değerini, verimli ve etkili şekilde kullanmak gerekmektedir. Bu doğrultuda ise insanı verimli bir şekilde çalıştırabilmek onu en iyi şekilde motive etmek ile mümkündür (Sevinç, 2015, s. 944). Dolayısıyla iş yaşam kalitesi ile işletmedeki işgörenlerin daha fazla motive olmaları ve bu sayede de işlerini severek yapmaları sağlanmaktadır. İşini severek yapan işgörenlerin ise hizmet kalitesinin artmasına olumlu katkı sağlamaları sayesinde, daha memnun müşteriler işletmeler için önemli kazanımlar sağlamaktadır (Uçkun, 2015, s. 440). Yine benzer şekilde örgütleri ile özdeşleşen, diğer bir ifadeyle örgütünü sahiplenerek içselleştiren işgörenlerde, işletmelerine yüksek düzeyde katkı sağlayabilmektedir (Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 547).

İşletmelerin küresel rekabet avantajı sağlamaları için, işgörenlerin daha fazla çabalamaları, bilgi, yetenek, beceri ve güçlerini ise örgütsel amaçlar doğrultusunda harcamaları daha da önemli olmaktadır (Yorulmaz ve Yavan, 2018, s. 1008). Bu doğrultuda da otel işletmeleri işgörenlerinin yeteneklerini, becerilerini, iletişim kabiliyetlerini ve davranış biçimlerini tam anlamıyla işletme yararına sergileyebilmeleri, çalışma ortamlarından memnun olmalarına bağlıdır (İbiş ve Batman, 2017, s. 265). İşgörenin iş ve iş ortamından memnun olmasında ise olumlu rol oynayan etken, iş yaşamının kalitesidir (Türkay, 2015, s. 239-240). İşgörenin işine karşı memnuniyetlerinin artması şeklinde tanımlanan iş yaşam kalitesi (Yalçın vd., 2016, s. 207), temelde bir işgörenin iş yerinde yaşadığı yaşam kalitesi (Gupta, 2015, s. 24) olarak da ifade edilmektedir. Bu doğrultuda otel işletmelerinde işgörenlerin, iş ve günlük yaşamlarının önemli bir unsuru olan iş yaşam kalitesinin (Çakır vd., 2018, s. 346), artırımında önemli rol oynayan faktörlerden biri olan insan kaynağının psikolojik sermayeleri (Mortazavi vd., 2012, s. 212-213) aynı zamanda bireylerin iş yaşamlarında huzurlu, mutlu ve etkin olmalarında da büyük rol oynamaktadır (Kaya ve Zerenler, 2014, s. 2). Diğer taraftan otel işletmelerinde işgörenlerin işletme ile bütünleşmesi, benimsemesi, kendini tanımlaması ile meydana gelen örgütsel özdeşleşme, işletme yararına olumlu yönde duygu ve davranışların gelişmesine katkıda bulunan (Yarmacı vd., 2016, s. 148) bir diğer kavramdır. Bu bağlamda işletmeler günümüzde işgörenleri örgütte tutabilmek ve onlardan daha fazla verim almak için örgüte bağlı işgörenlerden daha çok örgütüyle özdeş işgörene ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla özdeşleşmeyi etkileyen faktörlerin bilinmesi ve buna göre uygulamalar geliştirilmesi (Cüce vd., 2013, s. 21) diğer işletmelerde olduğu kadar otel işletmeleri açısından

da önemli olmaktadır. Bu yönde yapılan ve örgütsel özdeşleşme üzerinde hem psikolojik sermayenin etkili olduğuna (Erdem vd., 2015, s. 52; Doğru, 2019, s. 184-188) hem de iş yaşam kalitesinin de etkili olduğuna (Efraty ve Sirgy, 1990, s. 44; Efraty vd., 1991, s. 73) dair yapılan çalışmaların bulunmasına karşın, üç değişkenin ilişkilendirildiği herhangi bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu bilgiler doğrultusunda, otel işletmelerinde çalışan işgörenler ve yönetim açısından psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme ifadelerinin önem arz eden ifadeler olduğu düşünülmektedir. Böylelikle bu çalışmada psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisi, Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri kapsamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Psikolojik Sermaye, İş Yaşam Kalitesi ve Örgütsel Özdeşleşme Kavramları

Pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış kavramlarından (Yazar ve Özutku, 2019, s.71) yola çıkılarak, 2004 yılında Luthans ve arkadaşları tarafından ortaya konulan psikolojik sermaye kavramı (Zhao ve Hou, 2009, s. 35) son yıllarda, pozitif örgütsel davranışın önemle üstünde durulan bir alt kavramı haline gelmiştir (Şen vd., 2019, s. 1172). Böylelikle pozitif örgütsel davranış alanının temel amacı, işgörenlerin psikolojik sermayelerini, ölçmek, geliştirmek ve örgütsel çıktılara dönüştürme aşamasında etkili yönetebilmek olmuştur (Süral Özer vd., 2013, s. 438).

Pozitif örgütsel davranış şemsiyesi altında yer alan (Avey vd., 2011, s. 129) ve bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu olarak tanımlanan psikolojik sermaye kavramının (Luthans vd., 2007a, s. 3; Kaya ve Zerenler, 2014, s. 2; Acar ve Soydemir, 2019, s. 303), pozitif örgütsel davranış kriterlerini tam anlamıyla karşılayan (Luthans ve Youssef, 2004, s. 153) aynı zamanda, dört bileşenden oluşan, daha üst düzey çekirdek bir yapı olduğu da ifade edilmektedir (Luthans vd., 2007, s. 550; Luthans vd., 2007a, s. 19). Psikolojik sermayeyi oluşturan bu dört bileşen, öz yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserliktir (Luthans vd., 2007, s. 543; Avey vd., 2011, s. 128). Bu bağlamda psikolojik sermaye kavramının en kapsamlı tanımında, (Luthans vd., 2007a, s. 3) psikolojik sermaye; “(1) zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı gösterme ve gösterme konusunda güven (öz-yeterlik) sahibi olmak; (2) şimdi ve gelecekte başarılı olmak konusunda olumlu iyimser bir nitelik (iyimserlik) taşımak; (3) hedeflere doğru devam etmek ve gerektiğinde başarılı olmak için hedeflere (umut) yönelik yolları yeniden yönlendirmek ve (4) sorunlar ve sıkıntılarla kuşatıldığında, başarıyı elde etmek için çalışmalarını sürdürmek ve geri dönmek, hatta ötesine geçmek (dayanıklılık)” olarak belirtilmektedir.

Psikolojik sermaye, küreselleşen dünyada ekonomik alanda faaliyet gösteren ve gün geçtikçe değişen günümüz işletmelerinde rakipleri arasında rekabet avantajının sağlayarak sürdürülebilir konumda olmalarını sağlayan üretim faktörlerinden biri olan “insan”ın en önemli unsur olması nedeniyle ortaya çıkan bir kavramdır (Çalışkan ve Pekkan, 2017, s. 18). Özellikle hizmet sektöründe yönetsel kaynak olan insan kaynağı, örgütlerin başarısında en büyük paya sahiptir (Koç ve Kızanıklı, 2017, s. 118). Bu nedenle, işgörenlerin psikolojik durumlarında iyileştirme sağlanmalı, var olan kapasitelerinin ortaya çıkartılmasına fırsatlar tanınarak sahip oldukları özellik ve yetenekleri geliştirilmesi gerekmektedir (Aydoğan ve Uğurlu Kara, 2015, s. 69). İşletmelerde en değerli varlık olan insan kaynağının güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması (Kaplan ve Göker, 2020, s. 284) diğer sektörlerde olduğu gibi emek yoğun bir hizmet sektörü olarak turizm sektöründe de önemli olmaktadır (Örgün vd., 2017, s. 175-177). Çünkü işletmelerin örgütsel değişimini kolaylaştıran veya zorlaştıran da işgörenlerin psikolojik sermayeleri yani pozitif tutum ve davranışlarıdır (Avey vd., 2008, s. 50). Başka açıdan psikolojik sermaye kavramı, işletmelerde insan kaynakları anlayışı ve yönetimine çeşitli şekillerde, yeni ortaya çıkan bir bakış açısı ve yaklaşım getirmektedir (Luthans vd., 2007b, s. 11). Psikolojik sermayenin işletmeler açısından bu denli önemli ve etkili olması (Çelik ve Bilginer, 2018, s. 142) nedeniyle, işletmeler işgörenlerin işletme içindeki olumlu tutumlarını geliştirmeyi hedeflemektedir (Uygungil ve İşcan, 2018, s. 442). Ayrıca işletmeler, psikolojik sermayesi yüksek işgörenlerin öz yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserlik düzeylerinin artışını gerçekleştirerek, kendilerini iş yerlerine karşı daha fazla sorumlu hissetmelerini ve

işyerleriyle daha fazla özdeşleşmesini de sağlayabilmektedir (Ateş vd., 2018, s. 790). Otel işletmeleri açısından psikolojik sermaye kavramı kadar önem arz eden iş yaşam kalitesi kavramına ilişkin bilgilere aşağıda değinilmektedir.

Yaşam kalitesi kavramının, bir alt kümesi olan iş yaşam kalitesi kavramı (Rathamani ve Ramchandra, 2013, s. 54), sanayileşmiş ülkelere ait olan ve anlam bakımından ise farklı kullanımları olan bir kavramdır (Dikmetaş, 2004, s. 56). İş yaşam kalitesi kavramı, Almanya'da "işin insancillaştırılması", Fransa'da "çalışma koşullarının iyileştirilmesi" ve Doğu Avrupa ülkelerinde "işçilerin korunması" olarak ifade edilmektedir (Huzzard, 2003, s. 21). İnda'ya (2013, s. 3) göre ise "iş yaşam kalitesi" kavramı farklı kişilere göre, farklı çağrışımlar oluşturmaktadır. Örneğin bir montaj hattındaki bir işgören için iş yaşam kalitesi; adil bir ücret, güvenli bir çalışma koşulları ve kendisine hassasiyetle davranan bir denetçi anlamı ifade etmekte; genç yeni bir katılımcı için, ilerleme, yaratıcı görevler ve başarılı bir kariyer fırsatları anlamı ifade etmektedir. Akademisyenler için ise kurum üyelerinin, kurumdaki deneyimleriyle, önemli kişisel ihtiyaçları ne ölçüde karşılayabilecekleri anlamına gelmektedir.

İş yaşam kalitesi; toplumsal sosyo-ekonomik gelişme sürecinde ortaya çıkan, işgörenlerin yaptıkları işle ilgili düşünce, tavır ve beklentilerini şekillendiren, yaptıkları işle ilgili sorunların saptanılarak çözümlerinin üretilme sürecidir (Bayır Toplu, 1999, s. 224). Ayrıca iş yaşam kalitesi, işgörenlerin sorumluluk, hassasiyet ve aidiyet gibi duygulara sahip olduğu bir örgüt kültürünü veya yenilikçi yönetim tarzını temsil etmektedir (Dolan, 2007, s. 2). Günümüzde organizasyonel performansta işgörenlerin belirleyici olduklarının açıkça fark edilmesi, iş yaşam kalitesi kavramının öne çıkmasını ve bu konudaki çalışmaların da önemini artmasını sağlamıştır (Barutçugil, 2004, s. 395). İşletmeler, içinde buldukları rekabet ortamında rekabet edebilmek, müşteri memnuniyeti sağlamak ve sadık müşteriler kazanabilmek için her yıl çok fazla bütçe harcamaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde ise müşteri memnuniyetine giden yol önce, işgörenlerin mutlu edilmesinden geçmektedir. Bu doğrultuda iş yaşam kalitesi kavramı, hem örgütün etkililiğinde belirleyici olmakta hem de işgörenler için de oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır (Türk ve Yıldız, 2015, s. 140). Dolayısıyla işletmelerin amaçlarına ulaşmasında en önemli faktörlerden birisinin işgörenlerin olması, iş ortamını iyileştiren iş yaşam kalitesinin modern yönetim anlayışında yer almasının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır (Yıldız, 2013, s. 318). Özellikle işgörenler, turizm işletmeleri açısından can damarı olduğu için motive edilmiş, kararlı ve sadık bir personel, rekabet avantajı olarak kabul edilmektedir (Janes ve Wisnom, 2010, s. 107). Bu nedenle, son zamanlarda iş yaşam kalitesi kavramı, modern yönetim anlayışının bir gereği olarak önem kazanmaya başlamaktadır (Yüçetürk, 2005, s. 102). Ek olarak otel işletmeleri açısından önemli bir diğer kavram olan örgütsel özdeşleşme kavramı aşağıda açıklanmaktadır.

Sosyal kimlik teorisine dayalı bir kavram olan, örgütsel özdeşleşme (Sökmen ve Bıyık, 2016, s. 223; Battal ve Soyalm, 2020, s. 162) sosyal kimlik teorisinin ortak kimlik anlayışı olarak, örgütsel davranış literatüründe yeni bir kavramdır (Ashforth ve Mael, 1989, s. 23). Örgütsel özdeşleşme, "bireyin kendisini belirli bir örgütün üyesi olarak tanımladığı özel bir sosyal kimlik biçimi" olarak ifade edilmektedir (Mael ve Ashforth, 1992, s. 105; Sökmen ve Bıyık, 2016, s. 223). Ayrıca örgütsel özdeşleşmenin, üyelerin örgütün tanımlayıcı özelliklerini kendi tanımlayıcı özellikleri olarak benimsemeleri halinde ortaya çıkan psikolojik bağlanma biçimi (Dutton vd., 1994, s. 242) olduğu da söylene bilinmektedir. Buna istinaden ise "örgütsel özdeşleşme, bireyin örgüte psikolojik bağlılığıdır" şeklinde tanımlanır (Reade, 2001, s. 1269). Bir sosyal gruba özdeşleşen bireylerin, üyelik duygusu ve gruba ait olma duygusu hissederek örgütleri ile özdeşleşmesi, sosyal kimlik teorisinin ilkelerinden kaynaklanmaktadır (Edwards ve Peccei, 2007, s. 31). Bu doğrultuda sosyal kimlik teorisi, örgüt üyelerinin tutum ve davranışlarının örgütleriyle özdeşleşmeleri ile ilişkili olduğunu öngörmektedir (Van Dick vd., 2006, s. 285). Bu açıdan ise örgütü kendisiyle tanımlayan ve örgütün çıkarlarını kendi çıkarları gibi algılayan "özdeşleşmiş işgörelere" ihtiyaç duyulmaktadır (Cüce vd., 2013, s. 2). Çünkü örgütü ile özdeşleşen işgörelenler, bağlılık, sadakat, tatmin, memnuniyet, vb. tutumlar

sergilemekte; işten ayrılma niyeti, tükenmişlik ve verim düşüklüğü gibi olumsuz tutumlar ise sergilememekte olduğu için örgütsel özdeşleşme (Gökgöz ve Ünsar, 2019, s. 48-49), hem birey açısından hem de örgütler açısından olması istenilen bir durumdur (Erdem vd., 2015, s. 44). Özellikle otel işletmelerinin sürdürülebilirliklerini sağlayabilmelerinde, müşteri tatmini sağlayarak gerek mevcut müşterilerini tutabilmelerinde gerekse yeni müşteriler kazanmada, çalıştığı otel ile özdeşleşerek, otelin amaç ve hedeflerini içtenlikle benimseyen işgörenlerin tutum ve davranışları oldukça önemli (Doğanalp ve Kaplan, 2018, s. 156) olmaya başlamıştır. Çalışmanın izleyen kısmında yukarıda ayrıntılı olarak ifade edilen üç değişkenin birbirleri ile ilişkilerine ilişkin literatürde yer alan ifadelere yer verilmiştir.

Psikolojik Sermaye ile İş Yaşam Kalitesi

Psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin ilişkilendirildiği araştırmalar incelendiğinde (Nguyen ve Nguyen, 2012; Mortazavi vd., 2012, s. 210; Erkuş ve Tüzün, 2013, s. 24; Kim vd., 2017; Güleç ve Öncül, 2019, s. 173) otel işletmeleri ve diğer işletmeler kapsamında yapılan araştırmaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Psikolojik sermaye, durumsal olarak geliştirilebilir kapasitedir ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu dört alt boyutu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ise her birinin farklı derecelerde, değişebilir ve eğitimle geliştirilebilir kapasiteler olduğu belirlenmektedir (Luthans vd., 2008, s. 224). Psikolojik sermaye ve onu oluşturan alt boyutlarının ölçülebilir, değiştirilebilir ve geliştirilebilir olması (Luthans vd., 2007a, s. 19) nedeniyle, işletmeler daha üst düzey bir yapı olan psikolojik sermaye ile işgücüne yatırım yaparak ve geliştirerek, gerçek ve sürdürülebilir büyüme ve performans elde edebilmektedir. Ancak, psikolojik sermaye tek başına yeterli olmamaktadır. İşletmelerde psikolojik sermayeyi destekleyici bir iş ortamı koşullarının olması da gerekmektedir (Luthans vd., 2008, s. 224). Bu bağlamda, işletmelerde olumlu etkilerin oluşmasını sağlayan ve işletmenin talep gören bir işletmeye dönüşmesini sağlayan, insani çalışma koşullarını temsil eden pozitif bir iş yaşam kalitesi algısıyla mümkün olmaktadır (Mustafayeva ve Üstün, 2018, s. 666). Çünkü iş yaşam kalitesi, çalışanların memnuniyetini sağlayacak, öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi teşvik eden çalışma ortamı ile işgörenler arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır (Kitratporn ve Puncreobutr, 2016, s. 134). Bu doğrultuda Nguyen ve Nguyen (2012, s. 89) tarafından işgörenlerin öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılıkları ile performanslarının iş yaşam kalitesi ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Başka açıdan Nafei (2015, s. 55-56) tarafından ise psikolojik dayanıklılık gibi diğer bileşen özelliklerine sahip işgören kişiliğinin, iş yaşam kalitesini geliştirme çabasında, insanların psikolojik yönlerinin rolleri ile ilgili bilgi sağladığı da belirtilmektedir. Ayrıca Kim vd. (2017, s. 1640-1642) göre özellikle otel işletmelerinde öz yeterlilik inancına sahip, iyimser, umutlu ve dayanıklı işgörenlerin olması durumu, çalışma ortamı ile ilgilidir. Bu nedenle de otel işletmelerinde işgörenlerin (hayatını devam ettirme, aidiyet ve bilgi vb.) farklı ihtiyaçlarını karşılayarak, iş yaşam kalitesi algıları geliştirilmelidir. Bir işletmede bireyin mutluluğu önemlidir çünkü işgörenlerin, işletmenin standardına uygun olarak görevlerini başarı ile yerine getirmesi beklenmektedir. Bu nedenle işgörenlerine özen gösteren bir yönetim, işgörenleri tatmin edici iş ilişkileri ve iş koşullarının olduğu bir iş ortamı sağlamalıdır. Böylece iş yaşam kalitesi algılarını etkileyen faktörlerin (tanıma, ödüller ve iş arkadaşlarıyla tatmin edici ilişkiler vb.) sağlanmasıyla, psikolojik sermaye algıları ve iş yaşam kalitesi algılarının gelişmesi ve işgörenlerin refahı ile sonuçlanmaktadır.

Psikolojik Sermaye ile Örgütsel Özdeşleşme

Psikolojik sermaye ve örgütsel özdeşleşmenin ilişkilendirildiği araştırmalar incelendiğinde (Norman vd., 2010, s. 380-386; Erdem vd., 2015, s. 45; Ateş vd., 2018, s. 790-791; Doğru, 2019, s. 188; Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 537; Demir ve Demir, 2019, s. 356-366) otel işletmeleri ve diğer işletmeler kapsamında yapılan araştırmaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Psikolojik sermaye kavramı, örgüt yönetimi sürecinde işgörenlerin mevcut potansiyellerinin örgütün amacı doğrultusunda ortaya çıkartılması ve yüksek düzeyde işgörenlerden verimlilik sağlayabilmek için işgörenlerin beklentilerinin ve ihtiyaçlarının örgüt yönetimleri tarafından karşılanması gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkmaktadır (Yalçın, 2019, s. 14). Çünkü istenen olumlu çıktılar elde edilmesinde işgörenlerin psikolojik sermayeleri önemli bir rol oynamaktadır (Doğru, 2019, s. 181). İşgörenlerin kendilerini örgütün bir parçası olarak hissetmeleri veya kendilerini örgütün temsilcileri olarak düşünmeleri de örgütleri ile özdeşleşmeleri durumudur (Ateş vd., 2018, s. 782).

İşletmelerin rekabet açısından önde olabilmeleri için, iş yerindeki sorunlarla başa çıkabilen işgörenleri elde tutması ve örgütsel çatışmalara duyarlı olmaları, işgörenlerini desteklemeleri ve onların beklentilerine karşılık vermeleri gereklidir. Yapılan destekleme ve beklentilere karşılık verilmesi aynı zamanda işgörenlerin örgütleri ile özdeşleşmeleri için de önemlidir. Bu açıdan emek yoğun ve işgücüne dayalı bir sektör olarak turizm sektöründe işgörenlerin desteklenmesi, örgütleri ile özdeşleşmeleri ve psikolojik sermaye düzeylerinin artırılması gerektiği, rekabet avantajı sağlayabilmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir (Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 537). Özellikle otel işletmelerinde işgörenlerden yüksek performans elde etmek için, motive edilmelerinin gerekliliği rekabet gücünde insan kaynağının önemini ortaya koymaktadır. Çünkü işgörenlerin iş yaşamındaki mutluluk, sosyal memnuniyet, güçlü kişilik, iyimserlik, cesaret ve pozitif ilişkiler vb. işgörenin tutum ve davranışlarını ön plana çıkartmaktadır ve bu durumda psikolojik sermaye ile ilgilidir (Demir ve Demir, 2019, s. 356). İşgörenin örgütüyle arasında kurduğu pozitif ilişkinin bir ürünü olarak ise örgütsel özdeşleşme oluşmaktadır (Aydın Göktepe vd., 2020, s. 107). Başka ifadeye göre işgörenlerin desteklenmelerini algılamaları halinde ise örgütsel özdeşleşmeleri sağlanarak pozitif bir süreç oluşmaktadır. Pozitif sürecin sonucunda ise kendine güvenen (öz yeterli), koyduğu hedefler için çabalayan ve alternatif yollar arayan (umutlu), istemedikleri durumlarla karşılaşmaları halinde bunun geçici olduğunu düşünen (iyimser), zorluklar karşısında pes etmeden devam eden (dayanıklı) bireyler oluşması, örgüte karşı aidiyet algısı, örgütü kabullenme gibi örgütsel özdeşleşmeye yönelik durumlar oluşmaktadır (Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 548).

İş Yaşam Kalitesi ile Örgütsel Özdeşleşme

İş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşmenin ilişkilendirildiği araştırmalar incelendiğinde (Efraty ve Sirgy, 1990, s. 44; Efraty vd., 1991, s. 73) otel işletmelerinde yapılan bir çalışma olmadığı diğer işletmeler kapsamında yapılan araştırmaların ise sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Turizm sektörü, dünyada en önde olan sektörler arasındadır. Aynı zamanda bir hizmet sektörü olması nedeniyle, istihdam bakımından da ön plandadır. Bu açıdan da turizm işletmelerinde işgörenlerin, örgüte gönüllü katılımı ve yönetimin de işgörelere karşı tutum ve davranışları önemli olmaktadır (Kılıç ve Gülen, 2019, s. 1572). Bu noktada amaçlarından birisinin işgörelere önem vermek ve insani değerleri öne çıkartmak olan aynı zamanda bir diğer amacının da örgütsel etkiliği ve verimliliği sağlayan bir çalışma ortamının oluşması olan iş yaşam kalitesi (Türk ve Yıldız, 2015, s. 140) öne çıkmaktadır. Çünkü yüksek kaliteli bir iş yaşamı (QWL) sağlanan işgörelere, daha üretken ve etkili olmaktadır (Janes ve Wisnom, 2010, s. 107). Ayrıca işgörelere iş yaşam kalitesinin artırılması, işletmeye iş doyumunu, motivasyonu, örgütsel özdeşleşme vb. somut veya somut olmayan faydalar da sağlayabilmektedir (Efraty ve Sirgy, 1990, s. 44). Örneğin işgörelere örgütleri ile özdeşleştiklerinde, yaptıkları işleri daha fazla anlamlı olmakta ve daha fazla motive olmaktadır. Böylelikle işte kalma isteklikleri artmakta, örgütlerini destekleyici davranış sergileyerek örgütün yararına gönüllü çaba harcamaktadırlar (İşcan, 2006, s. 161). Bir başka ifadeyle işgörelere kendilerini örgütün bir parçası hissetmeleri ve örgüt ile psikolojik bir bağ kurmaları olan örgütsel özdeşleşme, iyi ve kötü günde örgütte kalma arzusu olarak, işletmeler tarafından istenilen pek çok çıktı tutumun öncülü olmaktadır (Turunç ve Çelik, 2010, s. 184). Bu doğrultuda bu durumun gerçekleşmesi için de Acar vd. (2018, s. 15) ifadesiyle işletmeler, işgörelere kendisini ifade edebileceği, karşılıklı başarı için kendilerini uygulayacağı ve kendini örgütüyle özdeşleştirebileceği ortam da

sağlamaktadır. Ayrıca Gazeloğlu vd. (2019, s. 87-91) göre işgörenlerin örgütsel özdeşleşme davranışları sergileyebilmeleri için ise bazı ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu bağlamda da Efraty vd. (1991, s. 73) tarafından iş yaşam kalitesinin (yaşam memnuniyeti ve ihtiyaç memnuniyeti) örgütsel özdeşleşmeyi etkileme de önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.

2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Hipotezi

Nicel uygulamalı ve betimsel nitelikte olan bu araştırmanın amacı, psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini araştırarak ortaya koymaktır. Araştırma amacına ulaşabilme aşamasında ise Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri özelinde, değişkenlerin otel işletmelerinde çalışmakta olan işgörenler üzerindeki etkilerini ortaya koyma gayesi güdülmüştür. Bu bağlamda Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama yapılarak, elde edilen verilerin analizlerinin yapılması amaçlanmıştır.

İş yaşamında rekabet artışı, işletmelerde insan kaynağına verilen önemin artmasına ve yapılan yatırımların da insan kaynağındaki örgütsel davranışın geliştirilmesi yönünde odaklanmasına neden olmuştur. Bireyin olumlu psikoloji ile geliştirilen ve olumlu örgütsel davranışla sonuçlandırılan duygusal durumları, bu yönde yapılan yatırımları mantıklı kılmaktadır (Demir ve Demir, 2019, s. 356). Ayrıca rekabet artışı, işletmelerin insan kaynağını yönetme ve geliştirme de yeni yöntemler aramasına neden olmuştur. Bu aşamada hem örgüt hem de işgören açısından değer yaratan, değerli ve geliştirilebilir olan insan kaynağının sahip olduğu psikolojik sermayeye yatırım yapılması ve geliştirilmesi gerektiği önümüze çıkmaktadır (Güleç ve Öncül, 2019, s. 158). Ek olarak psikolojik sermaye konusu ile alakalı ülkemizde çok fazla araştırmaya rastlanılmaması ve bu nedenle de örgütsel davranış alanında çok fazla irdelenemeyen bir konu olması (Erkmen ve Esen, 2012, s. 59) çalışmamızda ilk değişken olarak bu konuya odaklanmamıza neden olmuştur. İş yaşam kalitesi kavramının işgörenin hayatında birinci dereceden önemli olması (Patil ve Swadi, 2014, s. 149) ve bir bireyin iş günü boyunca tüm refahını etkileyen etmenleri (maaş, sosyal yardımlar, ilerleme potansiyeli vb.) kapsıyor olması (Ballou ve Godwin, 2007, s. 41) çalışmamızın ikinci değişkeni olarak baz almamızı sağlamıştır. Son olarak, örgütsel özdeşleşme son yıllarda, örgütsel davranış alanında önemli araştırma konusu haline gelmiş ve örgütsel davranış konusunun farklı boyutları ile ilişkilendirilerek araştırılan bir konudur. Fakat örgütsel özdeşleşmenin oluşumu ile ilgili yapılan araştırmaların sınırlı olduğu bir hakikattir (Demir ve Demir, 2019, s. 357). Literatür incelendiğinde, otel işletmeleri kapsamında yapılan psikolojik sermayenin iş yaşam kalitesi ile (Kim vd., 2017, s. 1641-1652) ve örgütsel özdeşleşme ile (Demir ve Demir, 2019, s. 356-366; Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 539-547) ilişkilendirildiği çalışmaların varlığı, konuların önemini açıkça ortaya koyduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda beş yıldızlı otel işletmeleri kapsamında yürütülen psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme değişkenlerinin üçünün ilişkilendirildiği ve işgörenler açısından önemlerinin ele aldığı bir çalışmanın olmayışı, "*Psikolojik Sermaye ve İş Yaşam Kalitesinin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Afyonkarahisar'daki Otel İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma*" adlı araştırma fikrinin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Araştırma fikri doğrultusunda belirlenen hipotezler aşağıda sunulmuştur:

H₁: Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin sahip oldukları psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeye pozitif anlamlı etkisi vardır.

H₂: Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin sahip oldukları iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye pozitif anlamlı etkisi vardır.

Araştırmaya ilişkin yukarıda belirlenen hipotez doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algıları nedir?
- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algıları nedir?

- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri nedir?
- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algılarının örgütsel özdeşleşme düzeylerine anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarının örgütsel özdeşleşme düzeylerine anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algıları ile iş yaşam kalitesi algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Çalışmanın izleyen kısmında araştırma amacına ulaşabilmek amacıyla izlenen yöntem, ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

3. Yöntem

Çalışmanın bu kısmında, evren ve örnekleme, tercih edilen ölçeklere ve yapılan analizlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini ortaya koyan bu araştırmanın evrenini, Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında anketler, 21.10.2019 ile 23.02.2020 tarihleri arasında uygulanmıştır. Araştırmada, küme örnekleme yöntemi (Baştürk ve Taştepe, 2013, s. 141; Ural ve Kılıç, 2018, s. 36) doğrultusunda, 11 adet beş yıldızlı otelden Afyonkarahisar şehir merkezinde bulunan yaklaşık 1525 çalışanın bulunduğu 7 otelden, bir otelin izin vermemesi nedeniyle 6'sı küme olarak seçilmiş ve araştırma bu otellerde yapılmıştır. 6 otele çalışan sayısı ile orantılı olarak 600 anket dağıtılmıştır. Dağıtılan anketlerden 443 anket doldurulmuş, 25 tanesi eksik bilgilerden dolayı iptal edilmiş ve 418 anketin analiz yapılması uygun görülmüştür. Araştırmada Özdamar'ın (2001) nicel araştırmalar sınırlı evren ($N < 10000$) formülü hesaplanmıştır (Özdamar, 2001'den akt. Ural ve Kılıç, 2018, s. 42);

$$n = \frac{NS^2 \cdot Z_a^2}{(N-1) \cdot H^2 + Z_a^2 S^2} = \frac{1525 \cdot 1^2 \cdot 1,96^2}{1524 \cdot 0,1^2 + 1^2 \cdot 1,96^2} = \frac{5,858.44}{19,0816} = 307,02$$

n: Örneklem büyüklüğü (örnekleme dahil edilecek birey sayısı)

N: Evren büyüklüğü

σ : Standart sapma değeri

H: Etki büyüklüğü –örnekleme hatası

z: Belirli bir anlamlılık düzeyine-yanılma olasılık değerine –“ α ” veya güven düzeyine “ $1-\alpha$ ” karşılık olan ve teorik değer (Çift yönlü hipotez ve sonsuz serbestlik derecesinde $\alpha=0,05$ için 1,96 ve $\alpha=0,01$ için 2,58'dir).

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında, veri toplama teknikleri arasından en yaygın olarak tercih edilen anket tekniği (Ural ve Kılıç, 2018, s. 49) kullanılmış, araştırmada dört bölümden oluşan bir anket uygulanmıştır. Birinci bölüm, Afyonkarahisar beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenlerine ait demografik (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir) ve bazı bireysel özelliklerin (çalışılan departman, kadro düzeyi, işletmedeki çalışma süresi ve otelcilik sektöründe çalışma süresi) ortaya konulmasını destekleyen sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde, Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algılarını ölçmek için, 24 maddelik öz yeterlilik (6), umut (6), dayanıklılık (6) ve iyimserlik (6)

şeklinde dört alt ifade altında toplanan Luthans vd. (2007a, s. 237-238) ölçeği ile Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği yapılan Erkuş ve Afacan Fındıklı'nın (2013) kullandığı ölçek ifadeleri tercih edilmiştir. Fakat ilgili ifadelerde iki uzmandan yardım alarak küçük değişiklikler ve işgörenler açısından daha anlaşılır olabilmesi açısından küçük düzenlemeler yapılmıştır. Üçüncü bölümde, Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarını ölçmek için, 16 maddelik sağlık ve güvenlik ihtiyacı (3), ekonomik ve aile ihtiyaçları (3), sosyal ihtiyaçlar (2), saygınlık ihtiyacı (2), kendini gerçekleştirme ihtiyacı (2), bilgi ihtiyacı (2) ve estetik ihtiyaçlar (2) şeklinde 7 alt boyut altında toplanan Sirgy vd. (2001) ölçeği ve ilgili ölçeği Uluslararası Test Komisyonu test adaptasyon rehberliği vasıtasıyla Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği yapılan ve Croanbach's Alfa katsayısı 0,88 olan Taşdemir Afşar (2011) çalışması İş Yaşam Kalitesi Ölçeği ifadeleri tercih edilmiştir. Dördüncü bölümde ise Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyini ölçmek için, 6 ifadeden oluşan Mael ve Ashforth (1992) tek boyutlu ölçeği ile ölçeği Türkçe uyarlayan Yarmacı (2012) çalışmasının ilgili ifadeleri kullanılmıştır.

Çalışmada psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme ölçekleri ifadelerinde araştırma amacı doğrultusunda Ural ve Kılıç'ın (2018, s. 52-53) ifadesiyle çok soru, yargı, ifade ve madde içeren konularda amaca uygun olarak Likert tipi ölçek ifadelerinden 5'li Likert ölçeği kullanımı tercih edilmiştir. Ayrıca ilgili ifadelere Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin "Hiç Katılmıyorum", "Az Katılıyorum", "Orta Düzeyde Katılıyorum", "Çok Katılıyorum" ve "Tamamen Katılıyorum" ilişkin katılım düzeylerinden bir tanesini seçmeleri yöntemiyle ankete katılımları sağlanmıştır. Son olarak araştırmanın etik kurul onayı, 22.01.2021 tarihinde 2021/64 karar sayısı ile Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır.

3.3. Veri Analiz Yöntemi

Bu çalışmada uygulan anket verilerinin analizi Sosyal Bilimler İstatistik Analiz yazılımı aracılığıyla yapılmıştır. Araştırmada ilk aşamada beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin demografik ve bazı bireysel özelliklerine ilişkin dağılım frekans ve yüzde dağılım yöntemi kullanılarak tasvir edilmiştir. İkinci aşamada otel işgörenlerinin psikolojik sermaye algıları, iş yaşam kalitesi algıları ve örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları, aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak tablo halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliği için faktör analizi (Yaşlıoğlu, 2017, s. 75) uygulanmış olup, güvenilirlik analizine ilişkin iç tutarlık katsayısı için ise Croanbach's Alfa değerleri (Kula Kartal ve Mor Dirlik, 2016, s. 1869) hesaplanmıştır. Faktör analizi sonucunda, psikolojik sermaye ölçeği, toplam varyansın %62,71'ini açıklayan dört faktöre ayrılırken, iş yaşam kalitesi ölçeği ise toplam varyansın %65,44'ünü açıklayan yedi faktöre ayrılmıştır. Psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşme ile anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığını incelemek için, Coşkun vd. (2017, s. 238) ifadesiyle "değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü/şiddetini ölçme aşamasında yaygın olarak tercih edilen korelasyon analizi" yapılarak tablo halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Son olarak ise psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini belirlemek için, Ural ve Kılıç'ın (2018, s. 237) ifadesiyle "bir bağımlı değişken ve iki veya daha fazla bağımsız değişken olduğunda çoklu doğrusal regresyon analizi" yapılarak tablo halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Yapılan çalışmanın bu kısmında Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerden ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de ifade edilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan katılımcıların %36,6'sını kadınlar %63,4'ünü ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcı işgörenlerin çoğunluğunun yaşları baz alındığında; %40'ının 25-34 yaş arası yaş grubunda olduğu %27,5'inin ise 24 yaş ve altı grubunda olduğu saptanmıştır. Ankete katılan işgörenlerin 42,1'inin bekar %57,9'unun ise evli olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına

göre dağılımlarına bakıldığında; %58,1'inin orta öğretim (lise) mezunu olduğu, %15,6'sının ön lisans mezunu, %13,6'sının lisans ve üzeri mezunu olduğu ve %12,7'sinin ise ilköğretim mezunu anlaşılmaktadır. İşgörenlerin departmanlarına göre dağılımları incelendiğinde; %30'unun diğer departman grubunda, %25,1'inin yiyecek içecek departman grubunda, %18,4'ünün kat hizmetleri departman grubunda ve %16,7'sinin ise mutfak departmanı grubunda olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Ana Değişken	Alt Gruplar	Sıklık (f)	Yüzde (%)	Ana Değişken	Alt Gruplar	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	153	36,6	Kadro Düzeyi	Üst Kademe Yönetici	19	4,5
	Erkek	265	63,4		Alt Kademe Yönetici	58	13,9
Yaş	24 Yaş ve Altı	115	27,5	İşletmedeki Çalışma Süresi	İşgören	341	81,6
	25 – 34 Yaş Arası	167	40,0		1 Yıldan Az	79	18,9
	35 – 44 Yaş Arası	104	24,9		1 – 4 Yıl	181	43,3
	44 Yaş ve Üzeri	32	7,7		5 – 9 Yıl	129	30,9
Medeni Durum	Bekâr	176	42,1	Sektörde Çalışma Süresi	10 Yıl ve Üzeri	29	6,9
	Evli	242	57,9		1 Yıldan Az	48	11,5
Eğitim Durumu	İlköğretim	53	12,7	Gelir	1 – 4 Yıl	169	40,4
	Ortaöğretim (Lise)	243	58,1		5 – 9 Yıl	140	33,5
	Ön Lisans	65	15,6		10 Yıl ve Üzeri	61	14,6
	Lisans ve Üzeri	57	13,6		2020 TL/veya Daha Az	117	28,0
	Önbüro	37	8,9		2020-2500 TL	232	55,5
Departman	Yiyecek İçecek	105	25,1	2501-3500 TL	46	11,0	
	Kat Hizmetleri	77	18,4	3500 TL ve Üzeri	23	5,5	
	Mutfak	70	16,7	Toplam (N) = 418 katılımcı			
	Diğer	129	30,9				

Tablo 1'e göre ankete katılan işgörenlerin kadro düzeyine göre dağılımlarına bakıldığında; çalışanların %81,6'sının işgören olduğu ve %13,9'unun ise alt kademe yönetici olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların işletmedeki çalışma sürelerine göre dağılımlarına bakıldığında; %43,3'ünün 1 ve 4 yıl arası işletmedeki çalışma süresi, %30,9'unun 5 ve 9 yıl arası işletmedeki çalışma süresi, %18,9'unun 1 yıldan az işletmedeki çalışma süresi ve %6,9'unun ise 10 yıl ve üzeri işletmede çalışma süresi olduğu anlaşılmıştır. Yine araştırmaya katılan katılımcıların sektörde çalışma sürelerine göre dağılımlarına bakıldığında; %40,4'ünün 1 ve 4 yıl arası sektörde çalışma süresi, %33,5'inin 5 ve 9 yıl arası sektörde çalışma süresi, %14,6'sının 10 yıl ve üzeri sektörde çalışma süresi ve %11,5'inin ise 1 yıldan az sektörde çalışma süresi olduğu görülmektedir. Ayrıca son olarak da katılımcıların gelirlerine göre dağılımlarına bakıldığında; işgörenlerin %55,5'inin 2020 TL ve 2500 TL arası, %28'inin 2020 TL/veya daha az, %11'inin 2501 TL ve 3500 TL arası ve %5,5'inin ise 3500 TL ve üzeri gelirlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları ve güvenilirlik analizine ilişkin Croanbach's Alfa katsayıları Tablo 2'de ifade edilmiştir. Tablo 2'deki bulgular doğrultusunda Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algılarına ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların (\bar{X} :3,81) yüksek seviyede bir psikolojik sermaye algısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Psikolojik Sermaye Ölçeği öz yeterlilik boyutunun (\bar{X} :4,03) en olumlu algılan boyut olduğu ve iyimserlik boyutunun ise (\bar{X} :3,55) en az katılım sağlanan boyut olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme ölçeklerine ilişkin betimsel istatistikler

Ölçek	Alt İfadeler	\bar{X}	S.S.	Cronbach's Alfa
Psikolojik Sermaye	Öz yeterlilik	4,03	0,75	0,912
	Umut	3,97	0,69	
	Dayanıklılık	3,69	0,61	
	İyimserlik	3,55	0,60	
	GENEL	3,81	0,54	
İş Yaşam Kalitesi	Sağlık ve güvenlik ihtiyacı	3,86	0,76	0,894
	Ekonomik ve aile ihtiyaçları	3,28	0,93	
	Sosyal ihtiyaçlar	3,41	0,85	
	Saygınlık ihtiyacı	3,33	0,88	
	Kendini gerçekleştirme ihtiyacı	3,45	0,83	
	Bilgi ihtiyacı	3,63	0,83	
	Estetik ihtiyaçlar	3,45	0,85	
GENEL	3,50	0,62		
Örgütsel Özdeşleşme	Tek boyut	3,41	0,58	0,758
	GENEL			

Tablo 2'ye göre otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarına ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların (\bar{X} :3,50) yüksek seviyede bir iş yaşam kalitesi algısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. İş Yaşam Kalitesi Ölçeği sağlık ve güvenlik ihtiyacı boyutunun (\bar{X} :3,86) en olumlu algılanan boyut olduğu ve ekonomik ve aile ihtiyacı boyutunun (\bar{X} :3,28) ise en az katılım sağladıkları boyut olduğu belirlenmektedir. Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin bulgular incelendiğinde ise katılımcıların (\bar{X} :3,41) yüksek seviyede bir örgütsel özdeşleşme düzeyine sahip oldukları gözlenmektedir. Son olarak Tablo 2'de belirttiği üzere yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, Croanbach's Alfa katsayıları psikolojik sermaye ölçeği için 0,912, iş yaşam kalitesi ölçeği için 0,894 ve örgütsel özdeşleşme ölçeği için ise 0,758 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısmında psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye ilişkin bulgulara ayrıntılı olarak değinilmektedir.

4.1. Psikolojik Sermaye, İş Yaşam Kalitesi ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında psikolojik sermaye, iş yaşam kalitesi ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye ilişkin olarak yapılan korelasyon analizi sonucu Tablo 3'de ifade edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişki düzeyi, korelasyon katsayısının 0-0,29 arası "zayıf" 0,30-0,64 arası olması "orta" 0,65-0,84 arası olması "kuvvetli/yüksek" ve 0,85-1 arası olması ise "çok kuvvetli/çok yüksek" olarak yorumlana bilinmektedir (Ural ve Kılıç, 2018, s. 232). Bu doğrultuda Tablo 3'e göre, psikolojik sermaye ile örgütsel özdeşleşme arasında orta düzeyde ($r=0,368$) pozitif anlamlı ilişki olduğu, iş yaşam kalitesi ile örgütsel özdeşleşme arasında ise orta

düzeyde ($r=0,546$) pozitif anlamlı ilişki olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca psikolojik sermaye ile iş yaşam kalitesi arasında orta düzeyde ($r=0,475$) pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşme ile ilişkisini belirleyen korelasyon matrisi

	Öz yeterlilik (ÖZ)	Umut (UM)	Dayanıklılık (DY)	İyimserlik (İY)	Sağlık ve güvenlik ihtiyacı (SGİ)	Ekonomik ve aile ihtiyaçları (EAI)	Sosyal ihtiyaçlar (Sİ)	Saygınlık ihtiyacı (SAYİ)	Kendini gerçekleştirme ihtiyacı (KGİ)	Bilgi ihtiyacı (BİL)	Estetik ihtiyaçlar (ESTİ)	Psikolojik sermaye (PS)	İş yaşam kalitesi (İYK)	Örgütsel özdeşleşme (ÖÖ)
ÖZ	1													
UM	$r=0,737^{**}$	1												
DY	$r=0,535^{**}$	$0,611^{**}$	1											
İY	$r=0,341^{**}$	$0,522^{**}$	$0,592^{**}$	1										
SGİ	$r=0,390^{**}$	$0,459^{**}$	$0,414^{**}$	$0,362^{**}$	1									
EAI	$r=0,016$	$0,178^{**}$	$0,321^{**}$	$0,431^{**}$	$0,394^{**}$	1								
Sİ	$r=0,027$	$0,157^{**}$	$0,311^{**}$	$0,422^{**}$	$0,280^{**}$	$0,600^{**}$	1							
SAYİ	$r=0,083$	$0,203^{**}$	$0,315^{**}$	$0,355^{**}$	$0,355^{**}$	$0,577^{**}$	$0,560^{**}$	1						
KGİ	$r=0,158^{**}$	$0,280^{**}$	$0,391^{**}$	$0,492^{**}$	$0,350^{**}$	$0,489^{**}$	$0,521^{**}$	$0,571^{**}$	1					
BİL	$r=0,166^{**}$	$0,357^{**}$	$0,283^{**}$	$0,490^{**}$	$0,343^{**}$	$0,424^{**}$	$0,470^{**}$	$0,507^{**}$	$0,571^{**}$	1				
ESTİ	$r=0,168^{**}$	$0,334^{**}$	$0,332^{**}$	$0,429^{**}$	$0,380^{**}$	$0,469^{**}$	$0,426^{**}$	$0,476^{**}$	$0,541^{**}$	$0,679^{**}$	1			
PS	$r=0,824^{**}$	$0,889^{**}$	$0,825^{**}$	$0,727^{**}$	$0,497^{**}$	$0,272^{**}$	$0,264^{**}$	$0,280^{**}$	$0,390^{**}$	$0,386^{**}$	$0,376^{**}$	1		
İYK	$r=0,195^{**}$	$0,378^{**}$	$0,460^{**}$	$0,572^{**}$	$0,626^{**}$	$0,802^{**}$	$0,735^{**}$	$0,771^{**}$	$0,756^{**}$	$0,740^{**}$	$0,745^{**}$	$0,475^{**}$	1	
ÖÖ	$r=0,233^{**}$	$0,325^{**}$	$0,277^{**}$	$0,385^{**}$	$0,358^{**}$	$0,251^{**}$	$0,363^{**}$	$0,351^{**}$	$0,481^{**}$	$0,579^{**}$	$0,564^{**}$	$0,368^{**}$	$0,546^{**}$	1

*: $p<0,01$, r: Pearson korelasyon kat sayısı

Tablo 3 incelendiğinde, örgütsel özdeşleşmenin psikolojik sermaye alt bileşenleri ile ilişkisi kapsamında en yüksek düzeyden başlayarak sırayla; örgütsel özdeşleşmenin, iyimserlik boyutu ile arasında ($r=0,385$), umut boyutu ile arasında ($r=0,325$), dayanıklılık boyutu ile arasında ($r=0,277$) ve öz yeterlilik boyutu ile arasında ($r=0,233$) anlamlı pozitif ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca örgütsel özdeşleşme ile iş yaşam kalitesi alt bileşenleri ile ilişkisine en yüksek düzeyden başlayarak sırayla bakıldığında; örgütsel özdeşleşmenin, bilgi ihtiyacı ile arasında ($r=0,579$), estetik ihtiyaçlar ile arasında ($r=0,564$), kendini gerçekleştirme ihtiyacı ile arasında ($r=0,481$), sosyal ihtiyaçlar ile arasında ($r=0,363$), sağlık ve güvenlik ihtiyacı ile arasında ($r=0,358$), saygınlık ihtiyacı ile arasında ($r=0,351$) ve ekonomik ve aile ihtiyaçları ile arasında ($r=0,251$) anlamlı pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmıştır.

Psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini ortaya koyma aşamasında; değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmiş ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sonrasında iki bağımsız değişken olan psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin bağımlı değişken olan örgütsel özdeşleşmeye etkisini belirlemek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur. Tablo 4'de araştırma kapsamında test edilen, çoklu doğrusal regresyon analizi neticesinde, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir ($F=94,622$; $p<0,01$). Hesaplanan $R^2=0,313$ değeri, modelin açıklanma oranının, diğer bir ifade ile örgütsel özdeşleşme üzerindeki değişimlerin %31,3'ünün, psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesi tarafından açıklandığını belirtmektedir. Bu doğrultuda psikolojik sermayedeki 1 birimlik artış, örgütsel özdeşleşmede 0,151'lik bir artış; iş yaşam kalitesindeki 1 birimlik artış ise örgütsel özdeşleşmede 0,448'lik bir artış sağlamaktadır. Regresyon analizi neticesinde oluşan model ise;

“ $\hat{O} = 1,275 + 0,151 \times PS + 0,448 \times İYK$ ”dir.

Tablo 4. Katılımcıların psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini belirleyen çoklu doğrusal regresyon analizine ilişkin bulgular

Bağımsız Değişkenler	bj	S(bj)	t	p	ANOVA
Sabit	1,275	0,179	7,114	0,000	F= 94,622 P= 0,000b
Psikolojik Sermaye	0,151	0,050	3,032	0,003	
İş Yaşam Kalitesi	0,448	0,043	10,368	0,000	

$p < 0,001$; $R^2 = 0,313$

Tablo 4 doğrultusunda Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri çalışan işgörenlerin sahip oldukları psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeye anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda H_1 “*Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin sahip oldukları psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeye pozitif anlamlı etkisi vardır*” hipotezi kabul edilmiştir. Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri çalışan işgörenlerin sahip oldukları iş yaşam kalitesinin ise örgütsel özdeşleşmeye anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu aşamada ise araştırmanın H_2 “*Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin sahip oldukları iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye pozitif anlamlı etkisi vardır*” hipotezi kabul görmüştür. Bu doğrultuda çalışmanın diğer kısmında araştırma bulgularına dayalı olarak tartışma ve önerilere yer verilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Turizm endüstrisinde yer alan ve emek yoğun bir yapıda hizmet sunan otel işletmeleri, çeşitli amaçlarla seyahat eden turistlerin konaklama, yeme içme vb. gibi ihtiyaçlarının karşılandığı tesislerdir (Suna ve Okun, 2019, s. 496). Otel işletmelerinin birer hizmet işletmesi olması nedeniyle insan unsuru önemli bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Önemli bir etken olan bu unsurun, sunulmakta olan hizmetin kalitesi ve işletmenin verimliliği açısından doğru şekilde yönetilmesi ve işletme ile bütünleştirilmesi önemli hale gelmektedir. Bu noktada bireyin işletme ile bütünleşmesi, benimsemesi, kendini tanımlaması ile örgütsel özdeşleşme ortaya çıkmaktadır (Yarmacı vd., 2016, s. 148). Çünkü otel işletmelerinin uzun vadeli olarak sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri, müşteri memnuniyeti sağlayabilmeleri ve mevcut müşterilerini elde tutarak aynı zamanda da yeni müşteriler kazanabilmeleri için işgörenlerin çalıştığı otel ile özdeşleşerek örgütün amaç ve hedeflerini içtenlikle benimsediğini gösteren tutum ve davranışlar sergilemeleri önemli olmaktadır. Bu da geçmişte maliyet unsuru olarak görülen insan unsurunun, modern bakış açısıyla yatırım unsuru olarak değerlendirilmesini başlatmıştır (Doğanalp ve Kaplan, 2018, s. 156).

Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin, örgütün amaç ve hedeflerini kendi amaç ve hedefleriymiş gibi çaba harcamalarında motive edici unsur, örgütsel özdeşleşme düzeylerinin yüksek olmasıdır (Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 548). Ayrıca otellerde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme davranışları sergileyebilmeleri için ise bazı ihtiyaçlarının karşılanması gereklidir (Gazeloğlu vd., 2019, s. 87-91). Bu doğrultuda insan kaynağının psikolojik sermayelerinin (öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık) örgüt için olumlu rol oynayan önemli faktörlerden birisi olması ve işgörenin gözde psikolojik sermaye düzeylerine sahip olmasının da, işgörene hayatta kalma, aidiyet ve bilgi (iş yaşam kalitesi) ihtiyaçlarını karşılayabilme ve iş yerindeki performansını artırma gibi olanakları sunması (Nafei, 2015, s. 55-56) ve işgören hayatında da iş yaşamı kalitesinin birinci derecede önemli olması (Patil ve Swadi, 2014, s. 149) ayrıca iş yaşam kalitesinin işgörenin beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik algısının ifadesi olması (Deniz vd., 2018, s. 63) bu araştırmanın oluşumunu sağlamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini, Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmeleri kapsamında ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırmada Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algılarına ilişkin genel aritmetik ortalamanın (\bar{x} :3,81) yüksek seviyede olduğu, boyutlarından öz yeterlilik boyutunun (\bar{X} :4,03) en olumlu algılan boyut olduğu anlaşılmıştır. Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin yüksek olduğu sonucu konuyla ilgili yapılan çalışmalarla (Örgün vd., 2017; Yorulmaz ve Yavan, 2018; Kumlu ve Güçlü Nergiz, 2018) örtüştüğü saptanmıştır. Öz yeterlilik boyutunun ortalamasının ise en yüksek ortalamaya sahip olması olumlu karşılanmaktadır (Yorulmaz ve Yavan, 2018, s. 1020). Ayrıca işlerini iyi yaptıklarını düşünen işgörenlerin öz yeterlilik duygusu artıça, örgüte karşı olumlu duygular beslemekte ve örgüte katkı sağladıkları düşüncesiyle de, örgüte karşı aidiyet hissederek örgütsel özdeşleşmeleri yükselebilmektedir (Ateş vd., 2018, s. 790-791). Araştırmadan elde edilen verilere göre katılımcıların öz yeterlilik boyutu ifadelerinden “çalışma arkadaşlarıma bilgi aktarıırken kendime güvenirim” ifadesine en olumlu görüş bildirdikleri gözlemlenmiştir. Afyonkarahisar otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermaye algılarına ilişkin en olumsuz algılanan boyutun ise iyimserlik boyutu (\bar{X} :3,55) olduğu saptanmıştır. Katılımcıların iyimserlik boyutu ifadelerinden ise “bir çalışan olarak, işler asla benim istediğim gibi gitmez” ifadesine en olumsuz görüş bildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, Afyonkarahisar otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalışma alanları ile ilgili olarak kendilerine güvendikleri, fakat işleriyle ilgili olarak da çok fazla iyimser olmadıkları söylenebilmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarına ilişkin genel aritmetik ortalamasının (\bar{X} :3,50) yüksek seviyeyi gösterdiği gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili otel işletmelerinde yapılan Acar ve Erkan'ın (2018, s. 50-51) yürüttüğü çalışmada elde edilen bulguya göre işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarının yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Afyonkarahisar otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarına ilişkin en olumlu algılanan boyutun sağlık ve güvenlik ihtiyacı boyutu (\bar{X} :3,86) olduğu saptanmıştır. Sağlık ve güvenlik ihtiyacı boyutu ifadelerinden “kendimi işyerimde fiziksel olarak güvende hissederim” ifadesine en olumlu görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Katılımcılar tarafından en olumsuz algılanan boyutun ise ekonomik ve aile boyutu (\bar{X} :3,86) olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda katılımcıların ilgili boyutun ifadelerinden “bu işyerindeki işimin yaşam boyunca garanti altında olduğunu düşünüyorum” ifadesine en olumsuz görüş bildirdikleri de saptanmıştır. Sonuçlardan elde edilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında ise Afyonkarahisar otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin işyerlerinde kendilerini güvende hissettikleri fakat işyerindeki işlerinin kalıcı olması konusunda ise şüphe duydukları söylenebilmektedir. Ayrıca araştırma bulgusu olarak işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin genel aritmetik ortalamasının (\bar{X} :3,41) ise yüksek seviyeyi gösterdiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda Afyonkarahisar otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin en olumlu görüş bildirdikleri ifade “çalıştığım işletmenin başarıları benim başarımdır” ifadesi olmuştur. Katılımcıların en olumsuz görüş bildirdikleri ifadenin ise “eğer medyadaki bir haber çalıştığım işletmeyi eleştirirse, utanç duyarım” ifadesi olduğu saptanmıştır. Elde edilen sonuç otel işletmelerinde yürütülen Düzgün ve Yeşiltaş'ın (2019, s. 542) çalışmasında elde edilen sonuca göre yüksek seviyeyi gösterdiği anlaşılmıştır. Buna istinaden ise Ateş vd.'nin (2018, s. 791) belirttiği üzere, örgütsel özdeşleşme düzeyleri yüksek olan işgörenlerin, doğrudan olumlu örgütsel tutum ve davranışlar göstermeleri kesin olduğundan, iş performanslarının da artması kaçınılmaz görülmektedir.

Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler üzerinde uygulanan anket verileriyle test edilen korelasyon matrisi neticesinde, psikolojik sermaye ile örgütsel özdeşleşme arasında orta düzeyde ($r=0,368$) pozitif anlamlı ilişki olduğu; iş yaşam kalitesi ile örgütsel özdeşleşme arasında ise orta düzeyde ($r=0,546$) pozitif anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Psikolojik sermaye ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif anlamlı ilişki

olduğu sonucu Demir ve Demir (2019, s. 366) tarafından otel işletmelerinde gerçekleştirilen çalışma sonucu ile uyumludur. Ayrıca psikolojik sermaye ile iş yaşam kalitesi arasında orta düzeyde ($r=0,475$) pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda psikolojik sermaye ile iş yaşam kalitesi arasında orta düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki olduğu sonucu, Güleç ve Öncül'ün (2019, s. 171) çalışmasıyla örtüşmekte olduğu ve onla aynı doğrultuda olmasına karşın, ondan daha yüksek bir ilişkiye ulaşıldığı da saptanmıştır. ($r=0,362$; $p<0,01$).

Araştırmanın asıl amacı olan psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini ölçmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon testi sonuçlarına göre ise; değişkenler arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu ortaya konulmuş ve elde edilen ($R^2=0,313$) değeri, modelin açıklanma oranının, diğer bir ifade ile örgütsel özdeşleşme üzerindeki değişimlerin %31,3'ünün, psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesi tarafından açıklandığını göstermiştir. Bu doğrultuda psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeyi 0,151'lik bir artış ile pozitif ve anlamlı yönde etkilediği; iş yaşam kalitesinin ise örgütsel özdeşleşmeyi 0,448'lik bir artış ile pozitif ve anlamlı yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle araştırmanın H_1 ve H_2 hipotezleri de doğrulanmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde, psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif ve anlamlı olarak etkili olduğuna ilişkin olarak, Düzgün ve Yeşiltaş (2019, s. 539-547) tarafından Antalya'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirilen çalışmada psikolojik sermayenin (öz yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık) örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif etkileri olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda psikolojik sermaye düzeyleri yüksek olan işgörenlerin aynı doğrultuda örgütleri ile özdeşleşme düzeylerinin de yüksek olduğu açıklanmaktadır. Erdem vd. (2015, s. 52) tarafından kamu sektörü üzerinde yapılan çalışmada, psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilediği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştiren bu çalışma kapsamında ulaşılan sonucun, aynı yönlü olmasına karşın, ondan daha zayıf bir etki gösterdiği saptanmıştır. Diğer yandan Doğru (2019, s. 188) tarafından hizmet sektöründe yapılan çalışma ile ise aynı yönlü olmasına karşın, ondan daha zayıf bir etki gösterdiği belirlenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye pozitif anlamlı etkisi olduğu sonucu ise konular ile ilgili Efraty ve Sirgy (1990, s. 44) tarafından ve Efraty vd. (1991, s. 73) tarafından yapılan ve sınırlı olan çalışmalar ile desteklenmektedir.

Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirilen bu çalışmanın psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşmeye etkisini ifade eden bulgularından hareketle sektöre, işletmelere, yöneticilere, işgörelere ve gelecek araştırmalara öneriler sunulmaktadır;

- Öncelikle araştırma bulgularına dayalı olarak, psikolojik sermaye ve iş yaşam kalitesinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulması ve bu kavramlara otel işletmelerinde önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca otel işletmelerinde gerçekleştirilen üç konuyla ilgili yapılan araştırmaların; işletme amaçları için çalışmaktan ve çalıştığı işletmenin üyesi olmaktan mutlu olan başka ifadeyle örgütleri ile özdeşleşen işgörenlerin katkılarını, işgörenlerin bazı yönlerinin (psikolojik sermayelerinin) geliştirilmesiyle ortaya çıkan etkilerini ve yine işletmelerin iş yaşam kalitesinin etkilerini tartışabilmek açısından artırılması önerilmektedir. Konular ile ilgili yapılan çalışmaların sadece otel işletmeleri ile sınırlı kalmaması sektör açısından da ele alınıp değerlendirilmesi tavsiye edilmektedir.
- Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin psikolojik sermayelerinin yüksek olması hem örgüt hem de birey açısından önemli faydalar sağlaması nedeniyle, işgörenlerin olumlu yanlarındaki eksik taraflarının geliştirilmesi gereklidir (Düzgün ve Yeşiltaş, 2019, s. 548). Otel işletmelerindeki işgörenlerin psikolojik sermayelerinin geliştirilmesi ile çalışanların işleri, çalışma arkadaşları ve yönetimle özdeşleşmeleri sağlanmış olacaktır. Böylelikle psikolojik sermaye aracılığıyla, otel çalışanlarına iş

yaşam kalitesini, ortak karar alma becerisini, kariyer planlama imkanını, ücretler, sosyal haklar ve maaşlar gibi birçok imkan sunulabileceği için, otel işgörenlerinin psikolojik sermayeleri dikkate alınmalıdır (Demir ve Demir, 2019, s. 366).

- Otel işletmelerinin, tempolu çalışma koşullarına rağmen, örgütleriyle özdeşleşen işgönlere sahip olabilmesi için, öncelikle işgörenlerin kendini gerçekleştirebilecekleri, sağlık, güvenlik, ekonomik, aile vb. ihtiyaçlarının karşılandığı yenilikçi ve insani yönetim tarzını yakalamaları, başka deyişle kaliteli bir iş yaşamı ile işgönlere memnun ve mutlu olabilecekleri çalışma ortamı sağlamaları gereklidir. Bu doğrultuda ilk öncelikle Akpınar (2017, s. 174) tarafından işletmelere daha kaliteli iş yaşamı için öneriler sunulmaktadır. Bu öneriler, iyi adamlarla işe başlayın, kurallar belirleyin ve o kuralları sizde uygulayın, işgönlere iletişimde olun, işgönlere işlerine karşı isteklendirin, işe uygun ekipmanları (alet ve makineleri) temin edin ve işgönlere ödüllendirin şeklindedir. Ayrıca işgönlere kendilerine güvenildiğine ve eksik taraflarının eleştirilmekten ziyade güçlendirilmeye çalışıldığına dair duygular beslemeleri de işletmeler ve yöneticiler tarafından sağlanmalıdır.
- Otel işletmelerinin bünyesinde çalıştırdığı işgönlere psikolojik sermaye algılarının ve işletmenin iş yaşam kalitesi ilgili algılarının yüksek seviyede olmasının çalışmalardan elde edilen çıkarımlardan hareketle, örgütsel özdeşleşmeyi de beraberinde getirdiği kanısına varılmaktadır. Bu nedenle özellikle otel işletmelerinin sundukları hizmetin kalitesi açısından ve rakiplerinin sundukları hizmetlerden farklılaşmaları adına, işgönlere psikolojik sermayelerinin ve iş yaşam kalitelerinin iyileştirilerek geliştirilmesi önerilmektedir. Çünkü otel işletmeleri açısından işgönlere ne kadar donanımlı ise sunduğu hizmetin kalitesi de o yönde etkin ve kaliteli olduğu bir gerçektir. Bu doğrultuda otel işletmelerinin donanımlı, verimli, işletme amaçlarını benimsemiş olarak çalışan ve üreten başka ifadeyle örgütleriyle özdeşleşen işgönlere elde tutabilmeleri için, onlara iş yerinde daha kaliteli bir iş yaşamı sunmaları önerilmektedir. Ayrıca sadece kaliteli bir yaşamı sağlamakla kalmayıp, aynı doğrultuda işgönlere yeteneklerini geliştirebilecekleri, kendilerinin özgürce ifade edip, sorumluluklarını ve görevlerini yerine getirebilecekleri bir ortam oluşturulmalıdır. Böylelikle işgönlere hem iş yaşam kaliteleri hem de işgönlere özellikleri başka ifadeyle psikolojik sermayeleri gelişecek ve beraberinde de örgütsel özdeşleşmeleri de sağlanmış olacaktır.
- Turizm sektörü ve sektör içerisinde yer alan otel işletmelerindeki işgönlere göz ardı edilemeyecek derecede bir öneminin olduğu bir gerçektir. Fakat işgönlere var olan özelliklerinin ortaya çıkarılarak geliştirilmesi yönünde ve onlara sunulan iş ortamlarının geliştirilmesi ile ilgili olarak yapılan uygulamalar yetersizdir. Bu nedenle bu yönde yapılan uygulamaların, araştırılarak geliştirilmesi önerilmektedir. Hatta sektör yöneticileri tarafından, farklı ülkelerde yapılan çalışmalar doğrultusunda, bu konularla ilgili olarak, işletmelerin nasıl politikalar izlediğinin ve ne gibi uygulamalar başlattığının da araştırılması ve yakından takip edilmesi önerilmektedir. Deneyimlen, uygulamaya çalışılan yenilikler hem sağladıkları katkılar hem de riskler açısından önemli olduğu için, dikkatle araştırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Çünkü günden güne değişmeyen bir gerçek vardır ki oda değişimdir ve bu değişimle birlikte yenilenmek, yenilenirken de işgönlere ve işletmeler arasındaki ilişkilerin bozulmadan devam edebilmesi aynı zamanda kaliteden ödün verilmeden sürdürülebilirliğin sağlanması önemli olmaktadır. Örneğin bir otel işletmesi için sunulan hizmetin kalitesi, işletmede çalışan işgönlere gelişimine, iş yaşamının kalitesine, işgönlere örgütü ile arasındaki bağın gücüne başka ifadeyle özdeşleşme derecesine bağlı olarak değişim gösterebileceğinden, değişen koşullara uyum sağlanmalı, güncel insan kaynakları politikaları yakından takip edilerek, uygulanmaya çalışılmalıdır.

- İşgörenlerin işletmede kalmaları için ise teknoloji ve yenilikler takip edilerek, iş yaşam kalitesini geliştirici faaliyetler düzenlenmelidir. Bu konuda üniversite ve teknoloji geliştirme şirketlerinden yardım alınması, daha etkili faaliyetler düzenlenebileceği nedeniyle önerilmektedir (Ünlü ve Akdoğan, 2015, s. 60). Takip edilen ve uygulanmaya çalışılan teknolojik yenilikler doğrultusunda ise işletmelerin çalışanlarının fikirlerini alması ve onların fikirlerinin de önemsenmesi önerilmektedir. Ayrıca işgörenlerin ise hem yeni çalışma koşullarına uygun olarak sağlanan iş yaşamındaki imkanlara karşın, hem de kendi özelliklerini (psikolojik sermayelerini) geliştirebilecekleri yönündeki imkanlara karşın, değişime ve gelişime direnmek yerine uyum sağlamaları ve istekli olmaları önerilmektedir. Çünkü her tanınan fırsat kaçırılmayacak kadar değerlidir ve bazı imkanlar her zaman karşımıza çıkmayabilmektedir. Bu nedenle de işgörenlerin kendilerini geliştirmeleri için tanınan fırsatları değerlendirmesi önerilmektedir. Ayrıca işgörenin örgütleriyle bütünleşmesi her açıdan istenen bir durumdur. Fakat işgörenlerin yüksek derecede, buldukları işletmeyle özdeşleşmeleri halinde ise işletmede en ufak yaşanan aksaklıkları, etik dışı davranışları görmezden gelmek yerine düzeltilmesi için gerekli çabayı göstermeleri de önerilmektedir.

Son olarak otel işletmelerinin işgörenlerin psikolojik sermayelerini geliştirmesi hem de işgörenlerine memnun olacakları düzeyde iş yaşamı kalitesi sunmaları gereklidir. Bu doğrultuda araştırma bulgularına dayalı olarak örgütsel özdeşleşmeleri gerçekleştirerek artacaktır. Bu konulara önem verilerek geliştirilmesi, işletme vizyon ve devamlılığına katkı sağlamaları açısından sektöre, işletmelere ve yöneticilere önerilmektedir. Yapılacak çalışmalarda ise otel işletmelerinde, insan kaynağını en etkili şekilde kullanmayı sağlayan yeni yöntemlere hakim olabilmek için psikolojik sermaye konusunun daha fazla ele alınması önerilmektedir. Ayrıca otel işletmelerindeki güncel çalışma koşullarına, yeniliklere hakim olabilmek için otellerdeki iş yaşam kalitesinin ele alınarak etkilerinin incelenmesi yapılacak çalışmalar açısından önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, A. ve Erkan, M. (2018). The effects of quality of work life on burnout syndrome: A study on hospitality industry. *Journal of Tourismology*, 4(1), 35-53.
- Acar, O. K. ve Soydemir, B. (2019). Banka sektöründe çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin incelenmesi: Isparta ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 301-310.
- Acar, P., Yener, M. I. and Tayan, A. (2018). The effect of an ethical work climate on organizational identification an example of a logistics company. *Research Journal of Business and Management*, 5(1), 13-21.
- Akbaba, A. ve Günlü, E. (2011). Otel işletmelerinde işgören bulma, seçme ve eğitim sürecinin stratejik insan kaynakları bakış açısıyla değerlendirilmesi: Beş yıldızlı otellerde bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 199-228.
- Akpınar, Ö. (2017). *Bireysel kalite*. İstanbul: Hiperayın.
- Ashforth, B. E. and Mael, F. (1989). Social identity theory and the organizations. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Ateş, M. F., Turgut, H. ve Çelik, M. (2018). Psikolojik sermayenin iş performansına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17. Uluslararası İlişkiler Konseyi Özel Sayısı), 781-798.

- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F. and Mhatre, K. H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Published in Human Resource Development Quarterly*, 22(2), 127–152.
- Avey, J. B., Wernsing, T. S. and Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70.
- Aydın Göktepe, E., Tunç, P., Yıldırım, O. ve Çapuk, S. (2020). Hiyerarşik regresyon modeliyle duygusal emek ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Turkish Studies – Social Sciences*, 15(1), 101-116. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40225> (Erişim Tarihi: 26.09.2020).
- Aydoğan, E. ve Uğurlu Kara, A. (2015). Pozitif psikolojik sermaye ile bireysel performans ilişkisi: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifi Merkez Birliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 50(1), 68-91.
- Ballou, B. and Godwin, N. H. (2007). Quality of work life: Have you invested in your organization's future? *Strategic Finance*, October, 41–45.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi* (birinci baskı). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baştürk, S. ve Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. S. Baştürk (Ed), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (ss. 129- 159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Battal, F. ve Soyalm, M. (2020). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: Psikolojik güvenliğin aracı rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 161-173.
- Bayır Toplu, D. B. (1999). Çalışma yaşamının kalitesinin geliştirilmesi: Türkiye'deki kamu kurum arşivleri örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 13(3), 223-251.
- Coşkun, R. Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (dokuzuncu. baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel adalet algılarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-30.
- Çakır, O., Doğan, E. ve Bayar, E. (2018). Otel çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını güçlendirmede iş yaşam kalitesinin rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 345-359.
- Çalışkan, A. ve Pekkan, N. Ü. (2017). Psikolojik sermayenin işe yabancılaşmaya etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(1), 17-33.
- Çelik, M. ve Bilginer, F. G. (2018). Psikolojik sermayenin iş tatmini üzerine etkisinde lidere duyulan güvenin aracılık rolü: Turizm sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 138-160.
- Demir, M. and Demir, Ş. Ş. (2019). The effects of psychological capital on employees' organizational identification in hotels. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(3), 355-369.
- Deniz, S., Çimen, M., Erkoç, B., Yücel, O. ve Öksüz, M. (2018). Hastane çalışanlarının çalışma yaşam kalitesi algısına yönelik bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(2), 61-73.
- Dikmetaş, E. (2004). *Elektronik bilgi sistemi ve çalışma yaşam kalitesi: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi hastaneleri İbn-i Sina hastanesi çalışanlarına yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Doğanalp, B. ve Kaplan, A. (2018). Kurumsal sosyal sorumluluğun örgütsel özdeşleşme üzerine etkisi: Kurumsal itibarın aracı rolü. *Mukaddime*, 9(2), 155-180.
- Doğru, Ç. (2019). Psikolojik sermaye, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler: Profesyonel hizmetler sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 179-192. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4870> (Erişim Tarihi: 04.08.2020).
- Dolan, S. L. (2007). *Stress, self-esteem, health and work*. UK: Palgrave Macmillan.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. and Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.
- Düzgün, E. ve Yeşiltaş, M. (2019). Otel işletmelerinde algılanan örgütsel destek ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık etkisinin incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 533-552.
- Edwards, M. R. and Peccei, R. (2007). Organizational identification: Development and testing of a conceptually grounded measure. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16(1), 25-57.
- Efraty, D. and Sirgy, M. J. (1990). The effects of quality of working life (QWL) on employee behavioral responses. *Social Indicators Research*, 22(1), 31-47.
- Efraty, D., Sirgy, M. J. and Claiborne, C. B. (1991). The effects of personal alienation on organizational identification: A quality-of-work-life model. *Journal of Business and Psychology*, 6(1), 57-78.
- Erdem, H., Gökmen, Y. ve Türen, U. (2015). Psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 38-62.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2012). Bilişim sektöründe çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 55-72.
- Erkuş, A. ve Afacan Fındıklı, M. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.
- Erkuş, A. ve Tüzün, A. (2013). Psikolojik sermayenin çalışanların tükenmişlik düzeyine etkisi: İş yaşam kalitesinin aracılık rolü. *I. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 15-16 Kasım 2013, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, Türkiye, ss. 22-24.
- Gazeloğlu, C., Erkılıç, E. and AYTEKİN, E. (2019). Determination of the effect of employees' trust perceptions in a manager on their organizational identification behavior: An application on hotel employees. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 2(2), 86-109.
- Gökgöz, H. ve Ünsar, A. S. (2019). Akademisyenlerin örgütsel özdeşleşme ve işkolizm algıları üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 75, 48-67.
- Gupta, B. (2015). An empirical study of impact of demographic variables on quality of work life among insurance sector employees in indore division. *Pacific Business Review International*, 8(1), 24-32.
- Güleç, R. ve Öncül, M. S. (2019). Yöneticilerin mizah tarzının çalışanların iş yaşam kaliteleri üzerine etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(37), 157-185.

- Huzzard, T. (2003). *The convergence of the quality of working life and competitiveness*. Stockholm: National Institute for Working Life.
- Inda, S. S. (2013). *Quality of work life: A comprehensive study* (first edition). Toronto: Canadian Academic Publishing.
- İbiş, S. ve Batman, O. (2017). Otel işletmelerinde çalışanların memnuniyetine etki eden faktörler üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 264-279.
- İşcan, Ö. F. (2006). Dönüştürücü/etkileşimci liderlik algısı ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde bireysel farklılıkların rolü. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(6), 160-177.
- Janes, P. and Wisnom, M. (2010). Changes in tourism industry quality of work life practices. *Journal of Tourism Insights*, 1(1), 107-113.
- Kaplan, M. ve Göker, H. (2020). Psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisi: Psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 273-289.
- Kaya, Ş. D. ve Zerenler, M. (2014). *Çalışma hayatında psikolojik sermaye, mesleki bağlılık ve kariyer planlamasına genel bakış* (birinci baskı). Ankara: Nobel.
- Kılıç, G. ve Gülen, M. (2019). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye ve işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1570-1588.
- Kim, T. T., Karetepe, O. M., Lee, G., Lee, S., Hur, K. and Xijing, C. (2017). Does hotel employees' quality of work life mediate the effect of psychological capital on job outcomes? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(6), 1638-1657.
- Kitratporn, P. and Puncreobutr, V. (2016). Quality of work life and organizational climate of schools located along the Thai-Cambodian borders. *Journal of Education and Practice*, 7(11), 134-138.
- Koç, H. ve Kızanıklı, M. (2017). İş-aile ve aile-iş yaşamı çatışması ile işgören performansı arasındaki ilişki: Otel işletmelerinde bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Özel Sayı 1*, 114-130.
- Kula Kartal, S. ve Mor Dirlik, E. (2016). Geçerlik kavramının tarihsel gelişimi ve güvenilirlikte en çok tercih edilen yöntem: Cronbach alfa katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879.
- Kumlu, T. ve Güçlü Nergiz, H. (2018). Otel işletmesi çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 1-13.
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-60.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. and Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J. and Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219-238.
- Luthans, F., Youssef, C. M. and Avolio, B. J. (2007a). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. New York: Oxford University Press.
- Luthans, F., Youssef, C.M. and Avolio, B.J. (2007b). Psychological capital: Investing and developing positive organizational behavior. In D. Nelson and C.L. Cooper (Eds.), pp. 9-24.

- Positive organizational behavior: Accentuating the positive at work*, Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Mael, F. and Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Mortazavi, S., Yazdi, S. V. S. ve Amini, A. (2012). The role of the psychological capital on quality of work life and organization performance. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(2), 206-217.
- Mustafayeva, S. ve Üstün, F. (2018). Çalışanların duygusal zeka becerilerinin iş yaşam kalitesi algıları üzerine etkisi: Türkiye ve Azerbaycan örneği. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 665-680.
- Nafei, W. (2015). Meta-analysis of the impact of psychological capital on quality of work life and organizational citizenship behavior: A study on Sadat City University. *International Journal of Business Administration*, 6(2), 42-59.
- Nguyen, T. D. and Nguyen, T. T. M. (2012). Psychological capital, quality of work life, and quality of life of marketers: Evidence from Vietnam. *Journal of Macromarketing*, 32(1), 87-95.
- Norman, S. M., Avey, J. B., Nimnicht, J.L. and Pigeon, N. G. (2010). The interactive effects of psychological capital and organizational identity on employee organizational citizenship and deviance behaviors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(4), 380-391.
- Örgün, E., Keskin, E. ve Erol, G. (2017). Otel mutfağı çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri üzerine bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(4), 174-183.
- Patil, S. L. and Swadi, S. Y. (2014). Quality of work life: A review. *Indian Journal of Research*, 3(11), 146-148.
- Rathamani, P. and Ramchandra, R. (2013). A study on quality of work life of employees in textile industry – sipcot, perundurai. *Journal of Business and Management*, 8(3), 54-59.
- Reade, C. (2001). Antecedents of organizational identification in multinational corporations: Fostering psychological attachment to the local subsidiary and the global organization. *The International Journal of Human Resource Management*, 12(8), 1269-1291.
- Sevinç, H. (2015). Kamu çalışanlarının motivasyonunda kullanılan araçlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 944-964.
- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P. and Lee, D. J. (2001). A new measure of quality of work life (qwl) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241-302.
- Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, kişi-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisi: Bilişim uzmanlarına yönelik bir araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9(2), 221-227.
- Suna, B. ve Okun, O. (2019). Otel Çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerinin yenilikçi düşünce yapısına etkisi: Van ili örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 491-518.
- Süral Özer, P., Topaloğlu, T. ve Timurcanday Özmen, Ö. N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 437-447.

- Şen, C., Mert, İ. S. ve Eroğluer, K. (2019). Çalışanların psikolojik sermaye alt boyutlarının demografik özellikler bağlamında değişkenliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1171-1192.
- Taşdemir Afşar, S. (2011). *Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine nicel bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 183-206.
- Türk, U. ve Yıldız, G. (2015). ERP uygulamalarının çalışma yaşamı kalitesine etkisi: Nitel bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 139-148.
- Türkay, O. (2015). Çalışma yaşamı kalitesinin iş memnuniyeti ve bağlılık üzerine etkileri: Seyahat acentaları üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 239-256.
- Uçkun, C. G. (2015). Turizm işletmelerinde insan kaynakları koruma ve geliştirme. E. Pelit (Ed), *Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi* (birinci baskı), içinde (ss. 425-447). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2018). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (beşinci baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uyungil, S. ve İşcan, Ö. F. (2018). Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 435-453.
- Ünlü, Z. ve Akdoğan, E. (2015). Yenilik yönetiminin iş yaşam kalitesi üzerine etkisi: Ankara'daki devlet üniversiteleri bünyesinde bulunan teknokenetlerde bir araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 25(2), 29-66.
- Van Dick, R., Grojean, M. W., Christ, O. and Wieseke, J. (2006). Identity and the extra mile: Relationships between organizational identification and organizational citizenship behaviour. *British Journal of Management*, 17(4), 283-301.
- Yalçın, S. (2019). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 13-26.
- Yalçın, S., Yıldırım, İ. ve Akan, D. (2016). Öğretmenlerin iş yaşam kaliteleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 205-224.
- Yarmacı, N. (2012). *Psikolojik güçlendirmenin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yarmacı, N., Karaçor, M. ve Pelit, E. (2016). *Kişilik özelliklerinin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: Otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma*. 17. Ulusal Turizm Kongresi "Akademi Sektör Buluşması", 20-23 Ekim 2016, Muğla-Bodrum ss. 140-152.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, Özel Sayı, 74-85.
- Yazar, F. ve Özutku, H. (2019). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Kocatepe İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 70-81.
- Yıldız, S. M. (2013). Spor ve fiziksel etkinlik işletmelerinde iş yaşam kalitesinin çalışanların işten ayrılma niyetine etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 317-324.

- Yorulmaz, F. ve Yavan, Ö. (2018). Pozitif psikolojik sermayenin işveren marka oluşumu üzerindeki etkisi: Turizm sektörü örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2): 1007-1027.
- Yücel, E. (2019). Pozitif psikolojik sermayenin iş tatminine etkisi: Turizm sektöründe bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1136-1154.
- Yücutürk, E. E. (2005). Türkiye’de iş yaşam kalitesini ve verimliliği azaltan gizli bir sendrom: Yıldırma (mobing). *İktisat, İşletme ve Finans*, 20(231), 97-108.
- Zhao, Z. and Hou, J. (2009). The study on psychological capital development of intrapreneurial team. *International Journal of Psychological Studies*, 1(2), 35-40.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 22/01/2021

No: 2021/64

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Düzeltilme: Kadına Yönelik Şiddet Temalı Kamu Spotlarının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Erratum: Semiotic Analysis of Public Service Announcements on Themed Violence Against Women

Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ ¹

Öz

Kamu spotu, kamu yararına hazırlanan bilgilendirici ve eğitici nitelikte ses ve filmlerdir. Kamu spotları aracılığıyla verilen mesajlar kanaatlerin yönlendirilmesinde ve değişiminde büyük öneme sahiptir. Bu amaçla sağlık, çevrecilik, güvenlik vb. toplumsal sorunlara yönelik hazırlanan kamu spotları ile topluma mesajlar verilerek bu sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır. Ülkemizde kadına yönelik şiddet temel bir toplumsal sorundur. Bu sorunun psikolojik, ekonomik, fiziksel vd. türleri vardır ve bunların çözümü için medya çalışmaları da dahil birçok alanda çalışma yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar kapsamında, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli kamu spotları hazırlanmaktadır. Bu çalışmada, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) tarafından hazırlanan kadına yönelik şiddet temalı kamu spotlarının göstergebilimsel çözümlemesi yapılmıştır. Böylelikle, kamu spotlarında, cinsiyetlerin konumlandırılışı, söylem ve anlam düzeylerinde verilmek istenen mesaj, gizli anlam ve imalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kamu spotu anlatılarında kadına yönelik şiddetin çözümü için erkek davranışlarının değişmesi gerektiği fikrinin ağırlıklı olarak vurgulandığı, sorunun toplumsal, psikolojik ve ekonomik boyutlarının yeterince sunulmadığı görülmüştür. Sonuç olarak, hazırlanan kamu spotlarının şiddete yönelik söylemlerini bu unsurları göz önüne alarak oluşturmasıyla, şiddet sorununun çözümünde daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu spotu, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet, göstergebilim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Public service announcement is informative and educational sound and films prepared for public interest. The messages given through public service announcements have great importance in the direction and change of opinions. For this purpose, by giving messages to society with public service announcements prepared for social problems as health, environmentalism, security exc., these problems tried to be solved. In our country, violence against women is a fundamental social problem. There are psychological, economic, physical and other types of this problem and there is a need to work in many areas, including media studies for solving them. Within the context of these studies, various public service announcements are prepared by related institutions and organizations. In this study, it has been made semiotic analysis of public service announcements themed violence against women prepared by Turkish Family and Social Policies Ministry and Women and Democracy Association. Thus, it was tried to reveal the message, hidden meaning and implications in gender, discourse and meaning levels in public service announcements. As a result of the study, it was observed that the idea that male behaviors should be changed in the solution of violence against women in psa narratives and the social, psychological and economic dimensions of the problem are not adequately presented.

Keywords: Public service announcements, violence against women, gender, semiotics

Paper Type: Research

¹Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, canayumunc@ohu.edu.tr.

Düzeltilme Notu: Makale türü "Araştırma" olarak değiştirilmiştir./Erratum Note: The paper type has been corrected as "Research".

Atf için (to cite): Umunç, C. (2022). Kadına yönelik şiddet temalı kamu spotlarının göstergebilimsel çözümlemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1222-1240.

Giriş

Kamu spotu, televizyon, radyo ve basılı yayın gibi çeşitli medya kanallarında gösterilebilen, ödemesiz bir reklamdır (Staggers ve Myers, 2011:213). Kamu spotları, kamuoyunu bilgilendirme, sağlık, güvenlik ve etkinlik tanıtımı vb. alanlarda önerilerde bulunma, yardım toplama faaliyetlerine toplumu teşvik etme gibi hedeflerle kamu yararının gözetilmesi için kullanılmaktadır (Bütün ve vd., 2018: 274). Kamu spotları, faaliyetlerin veya programların tanıtımlarını yaparak belirli bir konu hakkında kamuoyunu bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır (Staggers ve Myers, 2011:213). Kamuoyunun, internet, gazete haberleri, hükümet bildirimleri, resmi açıklamalar vd. araçlar vasıtasıyla devletin çeşitli alanlardaki politikalarıyla ilgili bilgi ve izlenimlerini elde ettiği gibi, kamu spotları ile iletilen mesajlar da önem arz etmektedir.

Kamu spotları, birçok iletişim kampanyasının önemli bir ögesidir ve inandırma gücünün yanı sıra toplumu ilgilendiren meselelerde pek çok izleyicide duygusal bir tepki uyandırmaktadır (Dillard, Peck: 2014:461). Kamu spotlarının hedeflenen ve sürdürülebilir sosyal yanlı davranışları nasıl oluşturabildiğine dair kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. (Griskevicius, Cialdini, ve Goldstein 2008; Bator ve Cialdini 2000; Cialdini 2003).

Olumlu sosyal davranışları teşvik etmek için çeşitli çabalar mevcuttur ama insanlar ne zaman kitle medyası ve sağlık mesajlarını düşünse, kamu spotlarını akıllarına getirmektedir. Kamu spotlarının süresi kısadır (genellikle bir dakikadan azdır) ve basit ama akılda kalıcı mesajlarla geniş kitlelere ulaşmaya çalışır. Kamu spotları, bilgi verebilir, ikna edebilir veya olumlu ve sağlıklı davranışları motive edebilir. İlk, kitle medyası, mesajları, toplum sağlığı konularında bilgi ve farkındalığı geniş çevrelere yayabilir. İkincisi, kamu spotları davranışları etkileme yetisine sahiptir (normatif inançları değiştirme, sempati uyandırma veya mesaj alıcıları arasında korku seviyesini artırma gibi). Tutumları etkilemenin bir yöntemi, diş sağlığı, güvenli sürüş, sigara kullanımı, alkolizm ve AIDS için sağlık kampanyalarında görüldüğü gibi korku çekiciliğini dahil etmektir. Çok dramatik ve korkutucu görüntüleri görerek oluşan endişeleri azaltmak için, insanlar bazı sağlık sorunları ile ilgili tutumlarını değiştirebilir. Üçüncüsü sağlık mesajlarına maruz kalma davranış değişikliği sağlar. Stanford Üç Topluluk ve Beş Şehir Projesi'nin sonuçlarının analizinde görüldüğü gibi, kamu spotları değişmeye hazır olanlar arasında sağlık değişikliklerini (yani diyet değişiklikleri, sigarayı bırakma, fiziksel aktiviteyi artırma) teşvik etmiş ve daha önce değişiklik yapanlar arasında bu tutumları güçlendirmiştir. 30 saniyelik formatta bile, bilgilendirici ve duygusal çağrılar, daha sağlıklı yaşam tarzlarına adım atmak için izleyiciye teknikler ve tavsiyeler sunmaktadır (Dina vd. 1999:181)

İletişim alanında dört bağımlı değişken önemli rol oynamaktadır. Bunlar, ilgi, anlaşılabilirlik, güvenilirlik ve algılanan etkidir. İlk hipotez, şiddet karşıtı kamu spotlarının söz konusu değişkenlerinin, cinsiyet, etnik yapı ve coğrafya gibi kişisel özelliklere göre değişeceği şeklindedir. İkinci hipotez, şiddetle ilgili bilgi, tutum ve deneyimler de kamu spotlarını algılama ile ilgilidir. Bilgi üzerine çalışmalar, belirli bir konuda önceden var olan bilgilerin, mesajı algılamaya etki edebileceğini göstermektedir. Eğer mevcut bilgi, sunulan bilgiden farklıysa ve bilişsel uyumsuzluk uyandırıyorsa, mesajın etki oluşturması düşük bir olasılıktır. Buna karşılık, temel bilgiye sahip olanlar daha fazla bilgi edinmeye, tutumlarını veya davranışlarını değiştirmeye ikna edilebilir (Dina vd. 1999:182). Kamu spotlarında, kazanç çerçeveli veya zarar çerçeveli tartışmaların ve duygusal çekiciliğin kullanılmasının, kamu spotlarının algılanan etkililiğini etkilediği düşünülmektedir (Keisler, 2016:102).

Günümüzde dijital iletişimin gelişimiyle birlikte kamu spotları, televizyon ve radyodan sonra internet üzerinden izlenebilir ve daha çok kitleye ulaşabilir hale gelmiştir. Bilişim teknolojilerinin gelişimi, kadın hareketlerinde internet teknolojilerinin kullanımını kolaylaştırmaya ve kadınların faydası için imkânlar oluşturmaya olanak sağlamıştır. Özellikle sosyal hareketlerin internet tabanlı yapılarla bağlantısı kadın hareketlerinde internetin önemini ortaya koymuştur (Terkan, 2010: 35). Diğer taraftan kadınların medyada yer alması konusunda toplumsal örgütlenme biçimi ve kültürel kodlar öne çıkmaktadır. Medyada kadına yönelik

şiddetin sunumu, kadını ikinci plana atan, farklı kadın temsillerine yer açmayan cinsiyetçi tutum ve davranışların ortaya konduğu konulardandır (Atakul, 2002: 55). Ancak alternatif medya, egemen yapının yanında öteki olarak kurgulananların, kültürel olarak farklılaşan ve konumlandırılanların değer ve düşünce dünyalarının söylem alanlarına dönüştüğü ve bunlar üzerinden dolaşım sağlandığı bir yapıdır (Binark ve Gencel, 2007:186). Dolayısıyla bir yandan medya aracılığıyla kadını ikincilleştiren egemen söylemlere yer verilirken, alternatif medya gibi yeni alanlar kadın, çocuk, yaşlı, engelli gibi dezavantajlı grupların sorunları ve düşüncelerinin ifade edilmesine olanak sağlamaktadır.

Medya kampanyaları ve yasal düzenlemeler sayesinde bazı ülkelerde kadınlarla kız çocukları hakları konusunda insanlar daha bilinçli hale gelmekte ve tutumlar değişmektedir. Örneğin, Dünya Bankası verilerine göre, Nijerya’da kadınların %44’ü 2003’te bir kocanın karısını dövmesinin olağan olduğunu söylemiştir ama on yıl sonra bu rakam %21’e düşmüştür. Benin’de aynı dönemde %39’dan %10’a düşüş yaşanmıştır; Haiti’de ise bu düşüşün %11’den %3’e düştüğü belirtilmiştir (akt. van Der Gaag, 2018:104).

Ülkemizde kadına şiddeti azaltmak ve toplumsal bir farkındalık oluşturma gibi çözümler üretmek amacıyla devlet kurumları ve kadın dernekleri tarafından kamu spotları hazırlanmaktadır. 03/03/2011 tarihinde çıkarılan Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri hakkında Kanun, toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı, kadına baskı ve istismarı özendirilen yayınlara karşı müeyyediler öngörmektedir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)nun kendisinin cinsiyet eşitliği konularında broşür ve kamu spotu hazırlamadığı fakat kamu kurum ve kuruluşları ve STK’larca hazırlanan toplumsal sorunlar, cinsiyet eşitsizliği vb. sorunların önlenmesi için yapılacak faaliyetlerde; özelliklerde bilgilendirici ve eğitici kamu spotları niteliğindeki filmlerin yayınlanmasında kamu yararı olduğuna dair karar vermektedir. Diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu tarafından 2012 yılında yayınlanan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde Medyanın Rolü” konulu komisyon raporunda, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddet konularında kamu spotu hazırlamak isteyen Sivil Toplum ve kamu kuruluşları arasında iş birliği kurulması, konuya ilişkin kamu spotlarının devamlı olarak yayınlanması önerilmiştir (TBMM, 2015:517). Bu filmlerin ulusal, bölgesel ve yerel medyada ulusal bir kampanya dahilinde gösterilmesine yönelik önerinin uygulaması için Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) sorumlu kurum olarak belirlenmiştir. KSGM görev alanları itibariyle toplumsal alanda önemli olan tarihler 8 Mart, 25 Kasım ve 5 Aralık gibi günler için kamu spotları hazırlanmaktadır. İlave olarak 2015 yılında, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından erken yaşta ve zorla yapılan evliliklerin önlenmesi için hazırlanan spot filmin “zorunlu yayın” olarak yayın kuruluşlarında yayınlanmasının önerilmesine karar verilmiştir (TBMM, 2015:754).

Türkiye’de kamu spotlarının durumunu tespit ve kamu spotlarının etkilerine yönelik nicel ve nitel yöntemlerle yapılan çalışmalar (Şeker ve Tiryaki, 2013; Yaman ve Göçkan, 2015) olmasına rağmen kamu spotlarının içeriklerine yönelik araştırmalar çok değildir. Bu bağlamda Türkiye’deki kamu spotlarını inceleyen “Türkiye’de Yayınlanmış Olan Kamu Spotlarının İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi” başlıklı çalışma dikkat çekmektedir (Özbük ve Öz, 2017). Kamu spotlarında işlenen metinlerin söylemleri, görsellerindeki örtük anlam, imalara ilişkin göstergebilimsel çözümlemeler sorunların çözümündeki etkinlik açısından önemlidir. Buna karşın Türkiye’de bu yönden bir çözümleme oldukça azdır. Türkiye’de emniyet, kültür ve sağlık temalı kamu spotlarına yönelik göstergebilimsel çalışmalar yakın zamanda gerçekleştirilmiştir. (Göçmen ve Ayvaz, 2017; Gülada, 2018; Tanca ve Ünal, 2018). Kadın sorunlarının çözümlenmesinde yapılan çalışmaların nicelliği kadar içeriğine yönelik inceleme de etkilidir. Bu bakımdan çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddet temalı kamu spotunun göstergebilimsel çözümlemesi olması açısından önemli olduğu ve toplumda kadının konumu ve uğradığı şiddete yönelik diğer çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. Kadına Yönelik Şiddet Türleri

Şiddet ve şiddet türleri, uygulama açısından toplumsal farklılıklar gösterse de Birleşmiş Milletlerin (BM) Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi, kadınlara yönelik şiddeti; “İster kamusal isterse özel yaşamda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik acı veya ıstırap veren veya verebilecek olan cinsiyete dayanan bir eylem veya bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma” (1. madde) şeklinde tanımlamaktadır (Canikoğlu, 2015: 359). Kadına şiddet denilince genelde ilk akla gelen fiziksel şiddettir. Oysaki şiddet olgusunun gelişen toplumsal yapılara göre tanımlara da sahip olduğu gözlenmektedir. Daha sonra, kadınların ekonomik ihtiyaçlarından yoksun bırakılması şiddet tanımlarına dahil edilmiştir. Bazı sosyo-kültürel faktörler de, şiddet oluşumuna etkindir. Aslında şiddet, kadın ve erkeğin toplumsal düzende eşit olmayışları ve iletişim eksikliği temelinden tartışılmaktadır (Parmaksızoğlu, 2011: 12).

2012 yılında T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet” araştırmasında belirtilen şiddet tanımlamalarına bakıldığında erkekler (eş veya birlikte olunan) tarafından uygulanan fiziksel, duygusal ve ekonomik boyutuyla üç farklı şekilde ele alınmakta ve bu boyutların içerikleri tanımlanmaktadır. Eylem için kullanılan araçlara, ötekileştirmeye, toplumsal alan ve bireysel olarak yoksun bırakmaya kadar birçok nokta şiddet olgusu içerisinde ele alınmaktadır (Hacettepe, 2017: 52).

Kadının aile ve toplum içindeki tanımlamaları ve maruz kaldığı şiddet, toplumsal cinsiyet kavramı ile birlikte düşünülmelidir. Aile içinde erkeği üstünleştiren ve kadını baskılayan iktidar ilişkileri üzerine kurulu feminist teori, toplumsal cinsiyet temelinde ele alınmalıdır (Gödelek, 2005:102). Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik özelliklerden farklı bir biçimde, kadın erkek ilişkilerinin toplumsal statü ve roller çerçevesinde sosyal ve kültürel kodlarla tanımlanması ve toplumun cinsiyetleri ayırt etme ölçütlerini açıklamak amacıyla kullanılır. Şiddetin ardında kadın erkek arasındaki güç ilişkileri, eşitsizlik, cinsiyet rolleri gibi sosyo-psikolojik ve kültürel etmenler vardır. Kazançlardaki eşitsizlikleri açıklamak; çocuk bakıcısı çalışanların neden otopark bekçilerinden daha az kazandıklarını ortaya koymak; kamu, bankacılık ve finans alanında kadınlardan ziyade erkeklerin iktidar konumlarında yoğunlaşmalarını açığa çıkarmak kısacası toplumsal cinsiyet ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bunların bağlantılarının iktidarın bölüşülmesiyle olan ilişkilerini anlamak için psikolojik süreçlerin ötesindeki sosyal kalıplara ve sosyal düzenlemelere bakılmalıdır (Bilton vd., 2009: 137). Dolayısıyla, kadına şiddet, şiddetin arkasındaki unsurların ortaya çıkarılması ve bunlara yönelik çözüm yollarının araştırılması ile çözülebilir. Geçmişten günümüze kadın kimliğini ve kadına bakışı, algılar üzerinden değerlendirmek; kadına yönelik şiddet, sınırlamalar, kadın kimliği ve kadın algısı geleneksel ve modern yaşam standartlarında tekrar etmesi bu çıkarımı destekleyen göstergelerdir (Karatay, 2015: 23). Kamerun’da çekilen kadına şiddete yönelik çekilen kamu spotu filmi “My Voice | Short Film Against Gender-Based Violence” (Benim Sesim / Cinsiyet temelli Şiddete Karşı Kısa Film), şiddetin fiziksel, zihinsel, cinsel boyutlarına değinilerek farkındalık oluşturulmaya çalışılan filmlere bir örnektir. BM Mülteci Örgütü’nün 2016’da yaptığı şiddet araştırmasında, Kamerun’daki aile içi şiddet, fiziksel şiddet, psikolojik veya duygusal şiddet, cinsel şiddet ve ekonomik şiddet kapsamaktadır. Görüşülen kadınlardan yaşamları boyunca, fiziksel şiddete uğrayanların oranı %45, cinsel şiddete uğrayanların oranı yüzde %20 ve arkadaş veya eşinden duygusal şiddet yaşayanların oranı ise % 42 olarak belirtilmiştir (Refworld, 2016).

Kadının hane içinde eşitsiz durumu, emeklerinin karşılıksızlığı, toplumsal örgütlenme ve iktidar ilişkilerinin erkeğe sağladığı güç karşısında zayıflayan kadının şiddete maruz kalmasına yol açmaktadır (Gödelek, 2005: 102). Mülkiyet ilişkileri ve maddi kaynakların kadın üzerinde belirleyici bir unsur olarak kullanılması şiddetin ekonomik tarafını kurumsallaştırmakta, kadının sosyalizasyon sürecinde geri planda bırakılması, bireysel ve ekonomik özgürlüklerden yoksun

olması, kadınların çocukluktan başlayarak çalışma hayatında daha az yer almalarına neden olmaktadır (Gökkaya, 2011:104).

Araştırmaların ortaya koyduğu önemli bir bulgu da, kadına yönelik şiddetin yoğun olduğu toplumların, kadınların statüsünün bir değişim süreci yaşadığı toplumlar olmasıdır. Kadının statüsünün çok aşağılarda olduğu toplumlarda, erkeğin otoritesini dayakla kabul ettirmesi zaten gerekmemektedir. Kadınların yüksek bir statü kazandığı toplumlarda da kadınlar kendi cinslerinin rolü konusunda geleneksel anlayışı yıkmaya yetecek gücü kolektif olarak ele geçirmiş olurlar. Bu durumda kadınlara yönelik şiddet en yoğun biçimde kendini kadınların geleneksel olmayan roller oynamaya ya da ücretli olarak çalışmaya başladıkları yerde ortaya çıkar (aktaran Baygal, 2016:188).

Şiddet sadece kadınların korkmasına sebep olmamakta, aynı zamanda toplumda eşit bir rol oynamalarına da engel olmaktadır. Dünyada kadına şiddet oranları fazla olmasına rağmen toplumsal cinsiyet alanında çalışanların ve kadın haklarını destekleyenlerin bazıları bu istatistiklerin “herkesin bildiği bir şey” olduğunu söyleyip bunları önemsememektedir. “Ev içi şiddet” ifadesi bir şekilde bunu olağanlaştırmakta ve “partner şiddeti” kulağa “emniyetli” ve “sınırlı” gelmektedir. Harekete geçmeye yol açan türden bir dikkat verilene kadar kadınlar ve kız çocukları kendi evlerinde, sokakta, işte veya korkmamaları gereken başka bir yerde güvende olmadıklarını hissetmeye devam edeceklerdir (Van Der Gaag, 2018:102). Şiddetle topyekün bir mücadele için şiddeti tetikleyen geleneksel ve kültürel etmenlere dikkat edilmesi gerekmektedir.

2. Dünya’da Kadına Şiddet

2002-2006 yılları arasında Birleşmiş Milletler’in verilerine göre hayatlarında en az bir kere cinsel şiddete uğrayanların oranı, Meksika’da %44, Çek Cumhuriyeti’nde %35, Avustralya’da %34, Danimarka’da %28, İsviçre’de %25, Filipinlerde %6, Fransa’da %5 ve Azerbaycan’da %4 olarak gerçekleşmiştir (Oktay, 2015: 76). Dünya Sağlık Örgütü’nün 2015 yılı raporuna göre ise, dünyada kadınların %35’i eşli veya eşsiz fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalmaktadır. Dünya genelinde her dört kadından 1’i ve her 6 erkekten 1’i yaşamlarının bir döneminde aile içi şiddete uğramaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün tahminlerine göre tüm dünyada üç kadından biri yaşamlarının bir döneminde dövülmekte, cinsel ilişkiye zorlanmakta ve diğer yollarla taciz edilmektedir. Tacizi yapan kişi genellikle kendi ailesinden biri ya da tanıdığı bir kişidir.

15 yaşından itibaren partner dışı kişilerden görülen fiziksel şiddet oranları incelendiğinde Türkiye’de %14, İspanya’da %14 ve İtalya’da %16’dır. Partnerden görülen fiziksel şiddet oranları ise Türkiye’de %36, İspanya’da %12 ve İtalya’da %17’dir. 15 yaşından itibaren partner dışı kişilerden görülen cinsel şiddet oranları incelendiğinde ise Türkiye’de %3, İspanya’da %3 ve İtalya’da %5’tir. Partnerden görülen cinsel şiddet oranları Türkiye’de %12, İspanya’da %4 ve İtalya’da %7’dir. Ekonomik şiddet yüzdelerine bakıldığında Türkiye’de %30, İspanya’da %8 ve İtalya’da %13’tür (Palmen, aktaran Uyar vd., 2018: 160).

3. Türkiye’de Kadına Şiddet

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2008 yılında yapmış olduğu araştırma Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet’in verilerinden hareketle yapılan araştırma sonuçlarına göre, kadına yönelik şiddet olgusunda iki nokta ortaya çıkmakta ve bunların başında kadının sosyo-ekonomik ve psikolojik durumu gelmektedir. İkinci nokta ise şiddeti algılama ve yorumlama biçimidir. Buradan hareketle algılama ve yorumlama perspektifinden kadına yönelik şiddetin önlenmesinde, toplumsal farkındalığın önemi ortaya çıkmaktadır (Çalışkan ve Çevik, 2018: 218).

Ülkemizde yaşanan aile içi şiddetin nedenleri arasında evlilik yaşamındaki tatsızlıklar, bireylerin şiddet eğilimli olması, eşler arasındaki eğitim ve statü farklılıkları, iletişim bozuklukları, evliliğe yönelik aşırı bağımlılık sayılabilir. Türkiye’de önemli bir oranda yaşanan, aile içi şiddet sorunu ülkemizde, 1980’lerden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Liberal

toplumsal yapı ve toplumsal alanda farklı olguların da tartışmaya katılması ile birlikte 1980'lerin ikinci yarısı kadın hareketlerinin örgütlü ve bağımsız eylemler olarak çoğaldığı bir dönemdir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1979'da Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin kabul edilip 1981'de yürürlüğe girmesi ve sözleşmenin Türkiye tarafından 1985 yılında imzalanması, kadın hareketlerine hız kazandırmıştır. Çok geçmeden 17 Mayıs 1987 tarihli Dayağa Hayır Yürüyüşü, şiddete karşı kadınların ilk toplu eylemi olarak kayıtlara geçmiştir (Kocacık, 2004: 42). Bu yürüyüşten sonra yazılı basın anlamında aile içi şiddete karşı çeşitli kitaplar yayımlanmaya başlanmıştır. Sivil alanda toplumsal örgütlenmeler de bu bağlamda yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 1990 yılında kurulmuş ve Vakıf, şiddete uğrayan kadınlara sığınma ve rehberlik sağlamaya bugün de devam etmektedir (MORÇATI, 2018). Gelişen zaman diliminde farklı toplumsal ve siyasal tabakaların da dâhil olduğu kadın örgütlenmeleri toplumda çoğalmıştır. 2013 yılında kurulan Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM), kadını güçlendirmek ve kadına yönelik şiddeti önlemek adına çalışmalarını sürdürmektedir (KADEM, 2018).

Türkiye'de aile içi şiddetle ilgili genel görünüm şöyle özetlenebilir; Kadınlar dayak olayını ailevi bir sorun olarak görmektedir ve şikâyetinde buldukları zaman şiddete uğramaktan korkmaktadır. Toplumsal ötekileştirme, yalnızlaşma ve can güvenliği gibi korkular kadının susmasında başlıca etmenlerdendir (Yanık, aktaran Çalışkan, Çevik: 2018: 220). Kadınlarda şiddet sonucunda çeşitli psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır (Köse ve Beşer, 2007:118). Ülkemizde, aile içi şiddet yoğun olarak görülmektedir. Türk aile yapısının temel özellikleri nedeniyle cinsiyet ayrımcılığı ve toplumsal alana katılamama sorunu birçok mağduriyetin temelini oluşturmaktadır (Aksu ve Üstün, 2005: 18). 2015 yılında yapılan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması'nda, kadınların yüzde 36'sının fiziksel, yüzde 12'sinin cinsel, yüzde 38'inin iki şiddet biçiminden en az birine maruz kaldığı, çoğunlukla fiziksel şiddet ile cinsel şiddetin bir arada olduğunu göstermektedir. En yaygın şiddet biçimi olan duygusal şiddet/istismar açısından, evli kadınların yüzde 44'ünün, duygusal şiddetin en az birine hayatının herhangi bir aşamasında uğradığını ortaya koymaktadır (Hacettepe, 2015:83,92).

2017 yılında Ayşe Ediz ve Şenol Altan tarafından yapılan "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Alan Araştırması"na göre, her eğitim seviyesinden kadınlar şiddete maruz kalmışlardır. Kadının geliri ile şiddet arasında ters bir orantı tespit edilmiştir. Gelir seviyesi arttıkça şiddet oranı da azalmaktadır. Kadınların kamu kuruluşlarından beklentileri sorulduğunda, kadınlar, mevcut statülerinin yükseltilmesi için eğitim alanında pozitif ayrımcılık sağlanması, daha sonraki aşamada ise ekonomik şartların iyileştirilmesini istediklerini belirtmişlerdir (Ediz ve Altan, 2017: 403). Diğer taraftan medya üzerinden yapılan bir araştırma (Bianet, 2018) sonucuna göre 2018 yılının ilk 10 ayında en az 203 kadın, erkekler tarafından uygulanan şiddet sonucunda hayatını kaybetmiştir².

4. Film Çözümlemelerinde Anlatı Kodları

Göstergebilim, çevremizdeki dizgelerin nasıl ve niçin oluştuğunu incelerken, farklı yaşam alanlarındaki sorunlarla nasıl baş ettiğimizi ve dünyayla baş etme yöntemlerimizin aynı olup olmadığını araştıran bir inceleme yöntemidir (Akerson, 2005: 14). Göstergebilim çözümlemeleri, göstergeler yoluyla iletilen mesaj ve anlamlara yöneliktir. Bir nevi kod açımıdır. Kodlar toplum içerisinde belirlenmişlerdir ve göstergelerin anlamlarıdır. Anlamlar sosyo-kültürel olup toplumdan topluma değişebilmektedir. "Gösterilen", zihnimizde oluşturulan soyut bir kavram yapıya gönderme yapar. Bu yapının ifade edildiği somutlaşmış nesneye "gösteren" adı verilir (Güngör, 2011:185).

Anlatılar hem söylem çözümlemelerinin hem göstergebilimin inceleme alanına giren söylem türleridir. Anlatıların çözülmesi ise yalnızca anlamı değil, anlamla birlikte anlatı yapısını, ideolojik bağlamın anlatıları nasıl etkilediği ve yüklemeler yaptığını da analiz

²Aktaran <https://www.dw.com/tr/verilerle-t%C3%BCrkiyede-kad%C4%B1na-%C5%9Fiddetin-anatomisi/a-46440667>

etmektedir. Anlatı çözümlenmeleri iki kaynak üzerinden inşa edilmektedir. Örneğin Maupassant (1976) kitabında Greimas, metnin iç düzenlemesini iki kısımda çözümlenmektedir. Bunlar Dizisel Çözümleme (Paradigmatik Çözümleme) ve Dizimsel Çözümleme (Sentagmatik Çözümleme) dir:

1. Dizimsel Çözümleme (Sentagmatik Çözümleme): Bu çözümlenmede metinde bir anlatıyı oluşturan olaylar zincirinin segmentleri üzerinde durulmaktadır.
2. Dizisel Çözümleme (Paradigmatik Çözümleme): Metnin içinde gömülü ve metne anlamı veren zıtlıklar üzerinde durulmaktadır (Greimas, 1988: 27).

Anlatıların ilk çözümlenme yöntemini geliştiren Propp (1985), Rus Halk masallarında ortak yapı birimlerini, karakterlerini ortaya koymuştur. Yüzlerce masalın çözümlenmesini yaparken tümünde benzer bir anlatı yapısı belirlemiştir. Masalların dizisel çözümlenmesinde hiç değişmeyen 31 işlev belirlemiştir. Propp'un geliştirdiği anlatı yapısı, medya metinlerinin çözümlenmesinde de kullanılmaktadır.

Tablo 1. Propp'un belirlediği masal kahramanları

Anlatılarda Karakter Roller	Hareket Alanları
Saldırgan:	Kötülük, çatışma, kavga, izleme
Bağışçı:	Büyülü nesnenin kahramana verilmesi, büyülü nesneyi ulaştırmaya hazırlık
Yardımcı:	Kahramanın uzam olarak yer değiştirmesi, Kötülüğün giderilmesi. İzlemeye yardım. Güç görevleri halletme. Kahramanın biçim değiştirmesi.
Prenses ve babası:	Düzmece kahramanın ortaya çıkarılması, gerçek kahramanın tanınması, düzmece kahramanın cezalandırılması
Gönderen:	Kahramanı gönderir.
Kahraman:	Arayış için yola çıkar.

Kaynak: Propp, 1985:83

Saldırganın işlevlerini biraz daha açmak gerekirse, saldırgan aileden birine zarar verir, kişilerin bedenlerine zarar verir, kurbanını bir şey yapmaya zorlar ya da zorla ondan birşey koparır, saldırgan birini öldürür, birini bir yere kapatır veya hapseder, saldırgan her gece birine zarar verir (Propp, 1985: 41).

Anlatı çözümlenmelerinde, Greimas'ın, Propp'tan etkilenecek ortaya koyduğu Eyleyenler Modeli öne çıkmaktadır. Eyleyenler modelinde metinde anlamının nasıl oluştuğunu, metnin yüzeyinden derin düzeyine doğru nasıl bir yol izlenerek ortaya konduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Modelde, her metinde anlatıyı oluşturan altı eyleyen bulunur. Bunlar; Özne, Nesne, Gönderen, Gönderilen, Yardımcı ve Engelleyicidir. Eyleyenler genellikle insan, ancak bazı anlatılarda toplumsal sıfatlar üzerinde temellendirilir. Anlatılarda gönderici iken özne, yardımcı iken engelleyici duruma geçmesi olasıdır. Diğer taraftan birden fazla özne bir eyleyense rol üstlenebilir. Böylece, örneğin engelleyici işlevi bir grup tarafından gerçekleştirilebilir. Böyle kişilere ortak eyleyen denilir (Kıran, 2011:272).

Greimas kişiyi ne olduğu ile değil ne yaptığı ile değerlendirmektedir. Bu model altı eyleyen kategoriyi ikişerli gruplar halinde kendi arasında bir araya getirir.

Eyleyenler Modeli'ni eksen ve eyleyenler açısından açıklamak gerekirse (Kıran, 2011:273-284);

1- İsteyim Ekseninde Özne ile Nesne Arasındaki İlişki: Özne temelde kritik eylemlerde yer alan belirleyici unsurdur. Nesne ise, kahramanın ulaşmak istediği soyut ya da somut kişi veya nesnedir. Özne ve nesnenin rolleri birbirlerine göre tanımlanır: Nesnesi olmayan özne, öznesi olmayan nesne düşünülemez. Nesne rolünü bazen insan, bazen ahlaki bir değer üstlenebilir.

2- İletişim Ekseninde Gönderici ile Alıcı Arasındaki İlişki: Gönderici açısından, özne eksik olanı arar, sonucunda ya ödül ya da ceza vardır. Ancak bazen özne kendi arzusu ile eylemde bulunur. Eyleminin sonucunda kendini ödüllendirdiği gibi cezalandırabilir.

3- Güç Ekseninde Yardımcı ile Engelleyici Arasındaki İlişki: Anlatıda öznenin eylemini kolaylaştıran yardımcıları ile onun amacına erişmesini engelleyenler olabilir. Bazen sadece yardımcı ya da engelleyici bulunabilir, bazen de hiçbiri. Bu roller bazen cansız varlıklarca gerçekleştirilebilir. Bir hastalık, savaş engelleyici eyleyen olabilir, bir köprü bir bilgi yardımcı işlevi yüklenebilir.

Bir anlatıyı Greimas'ın Yapısalcı Anlatı göstergebilim yöntemi ile çözümleyebilmek için öncelikle anlatım düzlemini sonrasında içerik düzlemini anlamalıyız. Anlatıların sözdizimsel boyutu, metinlerin olay örgüsüyle, arka planıyla ya da başka bir deyişle kurgusu ile ilgilidir. Bir anlatının oluşması bir başlangıç ve sonuç (durum sözcüğü) durumu gerektirir. Anlatı durumu dört evreden oluşmaktadır: Eyletim, Edinim, Edim, Yaptırım (Rıfat, 2011: 41). Greimas, yorumlarından en önemlisini, üçüncü boyut üzerine getirir. Bu, temel anlamsal boyut düzlemidir. Bu boyut, diğer iki boyutun gerisinde yer alan derin anlama tekabül eder (akt. Soydan, 2007: 8).

Dolayısıyla önce metni kesitlere ayırarak kişilerin nasıl konumlandırıldığını belirleyerek söylemsel düzeye ulaşmalıyız. Eyleyenlerin metin içerisinde konumlandırılmasını kavrayarak anlatı düzeyine geçeriz. Söylem ve anlam düzeylerinde asıl verilmek istenen mesaj, gizli anlam, imaları meydana çıkararak temel yapı düzeyine ulaşırız.

Anlatı Durumunun Evreleri:

Anlatı Durumu'nun Birinci Evresi: Eyletim (Manipülasyon): Bir anlatı öznenin aranıp bulunmasıyla oluşmaya başlar. Bir eyleyen (İnsan, hayvan, nesne bağlamında özne), bir başka eyleyen tarafından bir eylemi yapmaya görevlendirilir ya da kendi kendine eylem yapmayı üstlenir. Eyletim, gönderen ile özne arasında gerçekleşen ilişkidir. Gönderen, özneyi ikna etmek ve etkilemek için belli bir izlenceyi takip eder, özne durumu değerlendirerek, uzlaşmayı kabul edip etmemeye karar verir. Göndericinin özneyi manipüle etmeyi başarmasıyla anlatı başlamış olur.

Anlatı Durumu'nun İkinci Evresi: Edinim (Yeterlilik, Güçlenme): Öznenin eylemi gerçekleştirebilmesi, doğuştan olan ya da sonradan kazandığı yeteneklerine bağlıdır. Bu yüzden bu evreye edinim denir. Bu evrede gönderenin işlevi sonlanır. Özne gerekli özellikleri bazı denemelerden sonra edinebilir. Öznenin eylemlerin akışını etkileyecek temel atılımları, yeteneklerine bağlıdır. Bu yeteneklerin yetersiz olması öznenin başarısızlığına neden olur. Özne gerekli yetenekleri kazanırken, yardım edenlerden destek görür, karşı-özneler ya da karşı çıkanlar tarafından engellenir.

Anlatı Durumu'nun Üçüncü Evresi: Edim (gösterme): Özne gerekli yetenekleri edinince asıl eyleme geçer. Bu edimdir. Öznenin gereken eylemi gerçekleştirmesi, nesnesine ulaşmasıyla sonuca varılır.

Anlatı Durumu'nun Dördüncü Evresi: Yaptırım (teyit etme): Bu evre, öznenin yaptıklarının kendisini görevlendiren tarafından değerlendirildiği; ödüllendirildiği ya da cezalandırıldığı evredir. Kısacası, sonuç ve yapılanların değerlendirildiği evredir (Rıfat, 2011: 42).

5. Yöntem

Kamu faydası düşünülerek toplumu ilgilendiren birçok sorun ile ilgili olarak hazırlanan kamu spotlarının içeriklerinin ardındaki bilişsel algıya yönelik çözümleme önemli bir konudur. Bu amaçla, çalışmada devlet kurumları ve kadın dernekleri tarafından hazırlanan kamu spotlarının göstergebilimsel çözümlemesi yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının “Kadına şiddet insanlığa ihanettir!” kamu spotu (2017), KADEM'in “Cins var, cins var” (2017) ile “Hangi yüzle” (2017) kamu spotu oluşturmaktadır.

Kamu spotları, Greimas'ın Yapısalçı Anlatı göstergebilim yöntemi ile çözümlenmiştir. Dizimsel çözümlemede kamu spotları öncelikle evrelere (Eyletim, Edinim, Edim, Yaptırım) ayrılmıştır. Anlatıların başlangıçtan sonuca doğru aşamaları incelenmiştir. Eyleyenler ve işlevleri belirtilmiştir. Son olarak da dizimsel çözümlemede metne anlamı veren zıtlıklar üzerinde durularak söylem ve anlam düzeyinde verilmek istenen mesaj ortaya çıkarılmıştır.

6. Bulgular ve Yorum

6.1. “Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir” İsimli Kamu Spotunun Göstergebilimsel Çözümlemesi

24 Kasım 2017 tarihli kamu spotunun anlatım düzleminde, anlatının metni üreten öznesi T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Metni üreten, sözceleme öznesi olan Bakanlık, Ö1'dir. Karadenizli Erkek, Ö2'dir. Propp'un anlatı şemasına göre burada özne yani kahraman ve yardımcıları, tek bir eyleysel rol üstlenmişlerdir. Dolayısıyla “ortak eyleyenler”dir.

6.1.1. “Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir” İsimli Kamu Spotunun Dizimsel Çözümlemesi

Anlatı durumu:

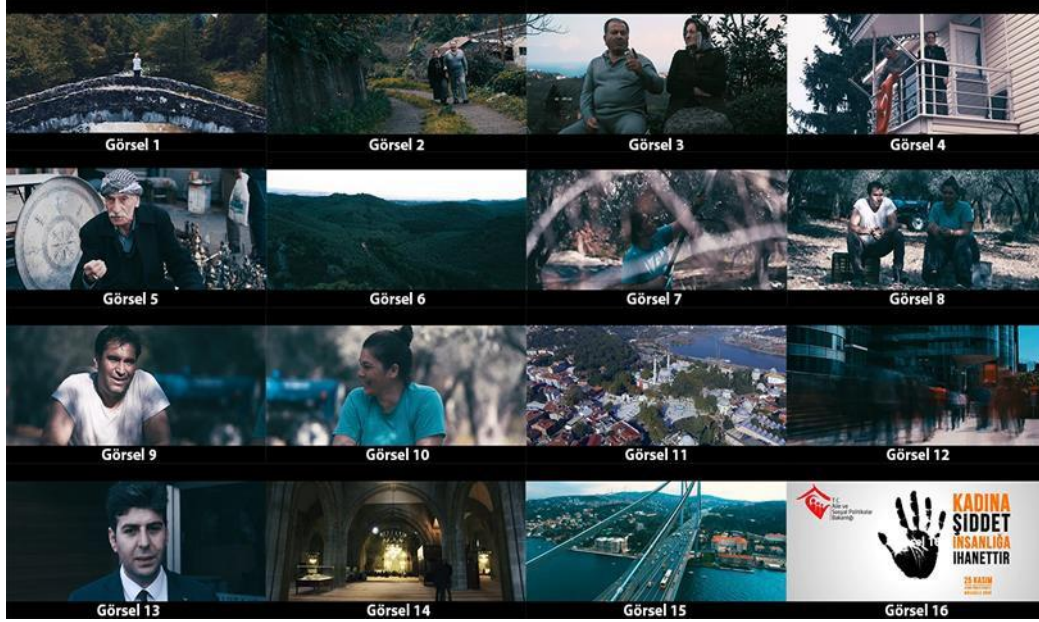
1. *Evre:* Film, Karadeniz türküsü sessel göstergesi ve tarihi köprü görüntüsüyle başlamaktadır. Köprüünün üzerinde genç bir kadın arkası dönük olarak nehre bakmaktadır. Daha sonra kol kola girerek patikadan yürüyen yaşlı bir Karadenizli çift görüntüsel göstereni verilmektedir. Diğer kesitte, yan yana otururken gösterilmektedir. Erkek olan (Ö2) “Bizde şiddet yok, horon vardır” dilsel göstergesiyle Karadeniz insanının şiddete karşı olduğunu dile getirmektedir. Gösterilen, şiddet karşıtlığıdır. Filmde kadın sessizdir. Görüntü başladıktan sonra yeşillikler arasından geçen bir nehir üzerinde bulunan bir köprüünün üzerinde duran bir kadın görülmektedir (Görsel 1, Görsel 2, Görsel 3, Görsel 4).

2. *Evre ve 3. Evre:* Bu evrede Karadenizli yaşlı adamın görüşleri güçlendirilmekte ve desteklenmektedir. Karadenizli adamın işlevi bu bölümde sona ermiştir. Yardımcılar bu evrede konu edilmiştir. Koyunlarını güden bir Yörük çobanın, sözleriyle Yörük kültürünün özellikleri aktarılmaktadır. Yörük olduğu görüntüsel gösterenlerin yanı sıra sessel gösterge olarak çobanın “Bizim özümüzde, kökümüzde, Yörüklükte kadına şiddete yer yoktur.” söyleminden anlaşılmaktadır. Burada yine bir erkeğin sesinden bir yörenin şiddet konusuyla ilgili özellikleri dile getirilmiştir. Gösterilen, şiddet karşıtlığıdır. Kadın görsellerde yoktur. Daha sonraki evreler de birinci evredeki söylemi desteklemektedir. Doğulu yaşlı bir adamın sözlerine yer verilmiştir. Yöre kıyafetleriyle (gösteren) Şanlı Urfalı (gösterilen) olduğu görülen adam “Kadın topraktır, anadır” diyerek kadınlara annelik özelliğinden dolayı bir kutsallık ithaf etmektedir. Diğer evrede Ege, Marmara ve Akdeniz yöresine ait olduğu anlaşılan görüntüler yer almaktadır. Bu bölgeler, zeytin ağaçları gösterenleri ile anlatılmıştır. Burada, kadınla erkeğin işbirliğine vurgu yapılmaktadır. Zeytinlikte kadın ve erkeğin birlikte hasat yaptığı görüntüsel göstergede erkek, “İnsan gönlünü açtığı bir kişiye şiddet uygulayamaz” sözünü söylemektedir. Bu dilsel gösterge ile sevginin olduğu yerde şiddetin olamayacağı yan anlamı verilmektedir. Son olarak İstanbul kenti göstergesinde bir iş adamı gösterilmektedir. İş adamı “Kadına yönelik her tür şiddetin karşısındayız” dilsel göstergesiyle, fiziksel, psikolojik her türlü şiddeti reddettiğini dile getirmektedir. Filmde birbirine bağlanan 5 farklı kesit ve 5 farklı bölgeden erkeklerin kadınlara farklı değerler üzerinden anlam yükledikleri ve dilsel göstergeler yoluyla şiddete karşı oldukları (gösterilen) aktarılmıştır (Görsel 5-15). Özne ve yardımcıların gereken eylemi gerçekleştirmesi, nesnesine ulaşmasıyla sonuca varılır. Burada nesne, soyut kavramlardır: paylaşım, iyi töreler, kadına değer, gönül birliği, dayanışma, şiddet karşıtlığı, ortak değerler.

4. *Evre :* Eylemlerin değerlendirildiği en son evrede, bütün bu farklı değerlerin Türkiye halkının ortak değerleri olduğu ve hiçbir bölgemizde şiddete yer olmadığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. “Bizi biz yapan ortak değerlerimizde şiddete yer yoktur” dilsel göstergesi ile ortak

bir sonuca varılmaktadır. Metnin sözeleme öznesi logosu ve dilsel gösterge ile en sonda gösterilmektedir. Ayrıca kadına şiddetin sembolü olarak, beyaz bir zemin üzerinde avucu ve parmakları gözükecek şekilde koyu renkli bir el görülmektedir. Koyu renk kötülüğü, kirliliği beyaz renk temizliği ve iyiliği simgelemektedir (Görsel 13-16).

Resim 1. Kadına şiddet insanlığa ihanettir kamu spotundan kareler

Tablo 2. Eyleyenler ve eyleyensel işlevler

Eyleyenler		Eyleyensel İşlevler
Gönderen	Karadenizli erkek	Eylemi belirleyen kişi
Nesne	Paylaşım, iyi töreler, kadına değer, gönül birliği, dayanışma, şiddet karşıtlığı, ortak değerler	Eylemin konusu
Gönderilen	Karadenizli erkek	Eylemin kendisi için gerçekleştiği kişi
Özne	Karadenizli erkek	Eylemi yapar
Engelleyici	Yok	Eylemi engeller
Yardımcı	Yörük Erkek, Doğulu Erkek, Akdeniz Erkeği, Egeli Erkek, Kent erkeği	Eyleme yardım eder

6.1.2. “Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir” İsimli Kamu Spotunun Dizisel Çözümlemesi

Eşyle horon tepen Karadenizli (Ö2), kültüründe şiddet olmayan Yörük, analık özelliğinden kadına değer veren Doğulu, kadın ve erkeğin iş birliği ve gönül birliğine inanan Egeli/Akdenizli, şiddetin birçok türü olduğunu söyleyen kentli erkek, şiddete karşıdır. Bunların tersine inanan ve uygulayan şiddet yanlısıdır (Tablo 3).

Tablo 3. Kamu spotundaki karşıtlıklar

Karşıtlıklar	
Kadınla hayatı paylaşır (Özne2)	Kadına şiddet uygular (Karşı Özne)
Değerlerine sahip çıkar (Yardımcı)	Değerlerini dikkate almaz (Engelleyici)
Gönlünü açtığı kişiye şiddet uygulamaz (Yardımcı)	Gönlünü açtığı kişiye şiddet uygulayabilir (Engelleyici)
Kadına yönelik her tür şiddetin karşısındadır (Yardımcı)	Kadına yönelik her tür şiddeti destekler (Engelleyici)

Yorum

Kamu spotunda her ne kadar paylaşma, iyi töreler, kadına değer, gönül birliği, dayanışma, şiddet karşıtlığı gibi unsurların Türkiye halkının ortak değerleri olduğu ve bu değerlerde şiddete yer olmadığı vurgulansa da ülkemizin her bölgesinde şiddetin görülmesi ve devam etmesi nedeniyle gerçeği yansıtmamaktadır. Ülkemizde iyi töreler olsa da namus cinayetleri gibi kötü törelerimiz de vardır. Şiddete yönelik istatistikler bunun en önemli göstergesidir. Ayrıca filmde konuşan erkeklerdir. Kadınlar ise sessiz ve uyumlu bir görüntü vermektedir. Filmde erkeklerle birlikte kadının da konuşması kadın-erkek güç ilişkileri açısından kamuya daha etkili bir mesaj verilebilirdi. Kadının buradaki edilgen erkeğin etken pozisyonunda yer alması, kadının erkeğe itaatine dayalı feodal yapıyı normalleştirmektedir.

6.2. “Cins var, Cins var -2-” İsimli Kamu Spotunun Göstergibilimsel Çözümlemesi

25 Kasım 2017 tarihli “Cins var, cins var-2-” isimli kamu spotu, KADEM’in kadına karşı şiddet temalı olarak çekilen “Cins var, Cins var” adlı serinin ikincisidir. Kamu spotunun anlatım düzleminde, anlatının metni üreten öznesi ve sözcemele öznesi KADEM’dir. Sözcenin üretim zamanı 25 Kasım 2017, uzamı ormandır. KADEM incelemenin tamamında Ö1 olarak anılacaktır. İkinci özne ise kurttur. Saussure’ün gösteren-gösterilen ilişkisine göre kurt gösteren, kadına şiddet uygulamayan erkek gösterilendir ve simgedir. Kurt çözümlemede, Ö2 olarak anılacaktır. Dişi Kurt Ö3’tür. Kadına şiddet uygulayan erkek ise karşı özne olarak anılacaktır. Videoda görsel, dilsel ve işitsel öğeler anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tüm öğeler eş zamanlı bir şekilde kullanılmıştır. Ancak görsel öğeler Ö2 nin konumlandırılması nedeniyle daha baskın hale gelmiştir.

6.2.1. Cins var, Cins var 2” İsimli Kamu Spotunun Dizimsel Çözümlemesi

Anlatı durumu:

1. Evre: Eyletim (Gönderme): Kamu spotu, karlarla kaplı ormanda güneşin doğuşu ile başlamaktadır. Bu zamansal olarak günün ilk başlangıcını göstermektedir. Günün başından sonuna doğru hiçbir evrenin atlatılmadan kurtun davranışlarının verileceği ve öne sürülen düşüncenin de ön kanıtı niteliği taşımaktadır. Daha sonrasında kurtun sessel göstereni ile hikâye başlar. Gösterilen kurtun ürkütücü sesidir. Kurt içgüdüsel olarak kendi kendini görevlendirmiştir (Görsel 1, Görsel 2).

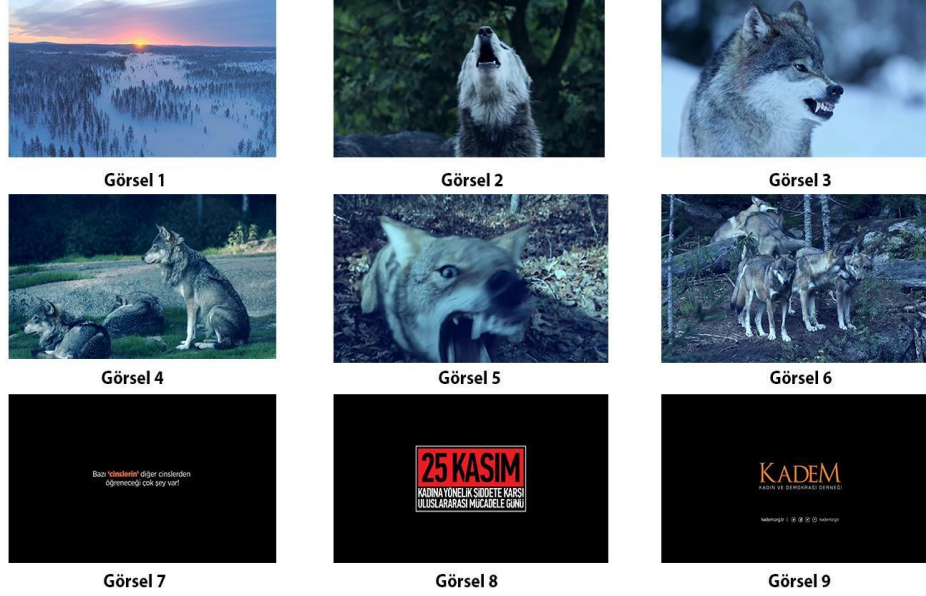
2. Evre: Edinim (Yeterlilik, Güçlenme): Burada, dilsel gösterge ile kurt metaforunun güçlü özelliklerine yer verilmektedir: “Kurt, 200 milyon koku alma hücrelerine sahiptir. Ürkütücü sesi 16 km’den duyulmaktadır. 750 kg çene basıncına sahiptir.” Gösterilen, Ö2’nin biyolojik olarak güçlü özellikte olduğudur. Yırtıcı ve vahşi bir hayvan olan Ö2’nin görüntüsel göstergesinin kullanılmasıyla ürkütücü betimlemesi pekiştirilmektedir. Filmde soğuk renkler olarak mavi ve gri tonlarının kullanılması korku algısını vurgulamaktadır (Görsel 3).

3. Evre: Edim (gösterme): Dilsel gösterge: “Ailesine düşkün olan kurt, eşinin yavrularının ve grubunun güvende olmasını ve aç kalmamasını sağlar”. Bu kesitte Ö1’in aktardığı dilsel göstergede gösterilen, Ö2 nin sosyal ve koruyucu bir hayvan olduğu, aile ve grubuna önem verdiği, aile ve sahiplenme duygusu gelişmiş bir hayvan olduğudur (Görsel 4).

4. Evre: Yaptırım (teyit etme): Dilsel gösterge: “Anadolu’da geleneksel adı “canavar” olan kurt eşine asla saldırmaz.” Burada Ö2’nin yörede “canavar” olarak adlandırılması eleştirilmiştir. Eşine saldırmayan Ö2’nin canavar imgelemiyile anılması tezatlık teşkil etmektedir. Burada asıl canavarın eşine saldıran insanların olduklarına dair alt mesajı da verilmektedir. “Bazı cinslerin, diğer cinslerden öğreneceği çok şey var” dilsel göstergesinde bazı cinsler gösteren, erkekler gösterilen, diğer cinsler gösteren, hayvanlar gösterilendir. Söylemin düz anlamı, bazı cinslerin diğer cinslerden öğreneceği çok şey olduğudur. Yan anlam ise, hayvanlardan üstün kabul edilen insanların da bazen hayvanlara göre kusurlu olabileceği ve davranışlarında yanlışlıklar

olduğu, şiddet uygulamama konusunda hayvanlardan örnek alması gerektiğidir. Filmde ödüllendirme yoktur, ödüllendirme yerine kurtun davranışları dilsel göstergeler aracılığıyla desteklenmektedir, karşı özne olan şiddet uygulayan erkek (insan) uyarılmaktadır (Görsel 5, Görsel 6, Görsel 7, Görsel 8, Görsel 9).

Resim 2. “Cins var, cins var” kamu spotundan kareler

Tablo 4. Eyleyenler ve eyleyensel işlevler

Eyleyenler	Eyleyensel İşlevler	
Gönderen	Kurtlar kendi kendini görevlendirir, içgüdü	Eylemi belirleyen kişi
Nesne	Aile duygusu	Eylemin konusu
Gönderilen	Erkek Kurt ve Dişi Kurt	Eylemin kendisi için gerçekleştiği kişi
Özne	Dişi Kurt, Erkek Kurt	Eylemi yapar
Engelleyici	Dış tehditler	Eylemi engeller
Yardımcı	Erkek Kurt, Aile, sahiplenme duygusu	Eyleme yardım eder

6.2.2. “Cins var, Cins var 2” İsimli Kamu Spotunun Dizisel Çözümlemesi

Kadına yönelik şiddetle mücadele günü kapsamında hazırlanan kamu spotunda kurt metaforu kullanılarak, erkeklerin kadına şiddeti eleştirilmiştir. Filmde “Erkeklerin kadınlara uyguladığı şiddeti yırtıcı hayvanlar bile eşlerine uygulamıyor ve bu konuda erkeklerin hayvanlardan öğreneceği çok şey var” üst metni işlenmektedir. Kamu spotunda karşıtlıklar şiddet ve şevkat üzerinden kurulmuştur. Gücü kötü kullanan, hassas olmayan, ürkütücü olan, ailesini korumayan, eşine saldıran erkek (insan cinsi) dir. Gücünün farkında olan, hassas olan, sevecen, eşini ve ailesini koruyan, eşine saldırmayan metafor olarak erkek kurt (hayvan cinsi) tur (Tablo 5).

Tablo 5. Kamu spotundaki karşıtlıklar

Karşıtlıklar	
Gücü kötü kullanan (Ö4)	Gücünün farkında olan (Ö2)
Hassas olmayan (Ö4)	Hassas olan (Ö2)
Ürkütücü (Ö4)	Sevecen (Ö2)
Ailesini korumayan (Ö4)	Eşini ve ailesini koruyan (Ö2)
Ailesinin güvenliğini ve bakımını sağlamayan (Ö4)	Ailesinin güvenliğini ve bakımı sağlayan (Ö2)
Eşine saldıran (Ö4)	Eşine saldırmayan (Ö2)
Canavar olan (Ö4)	Canavar olmayan (Ö2)

Yorum

Bu kamu spotunda da ilk kamu spotunda olduğu gibi erkek özne ön plandadır. Ağırlıklı olarak erkeğin ailesine düşkün, koruyucu, sahiplenici özelliklerine atıfta bulunarak ataerkil yapıda evin düzenini sağlayan ve koruyan erkek modeli pekiştirilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği kadın ve erkeğin toplumda imkanlardan eşit şekilde yararlanmaları ve eşit haklara sahip olmaları anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından film incelendiğinde burada kadınlarla erkeklerin eşit şekilde temsil edilmediği gözlenmektedir. Kadının sunulmuş biçimi kadın ve erkek kimliğinin yeniden inşasına aracılık etmektedir. Bu yüzden filmlerde kadının temsil edilmemesi veya edilgen temsili filmin şiddete yönelik bilişsel algıyı değiştirme amacıyla çelişmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyet farklılığına indirmeksizin kadın ve erkeğe verilen rolleri, iki cinsin sosyal ve kültürel tanımlamalarını ve aralarındaki farklılıkları belirleme biçimini anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Biyolojik cinsiyet doğustandır ama toplumsal cinsiyet toplumsallaşma sürecinde öğrenilir. Filmde hayvan metaforu ile insan karşılaştırılarak tamamen biyolojik, içgüdüsel tanımlamalara yer verilmiştir. Günümüzde artık cinsiyet eşitliği sorununu biyolojik farklılıklardan ziyade öğrenilmiş toplumsal davranışlar üzerinden ele alan toplumsal cinsiyet temelli bir bakış açısı gerekmektedir.

6.3. “Hangi yüzle” İsimli Kamu Spotunun Göstergibilimsel Çözümlemesi

24 Kasım 2017 tarihli kamu spotunun anlatım düzleminde, anlatının metni üreten öznesi KADEM (Ö1)'dir. Propp'un anlatı modeline göre burada koca, saldırganıdır. Propp, saldırganın işlevlerini şöyle tanımlamaktadır: Saldırgan aileden birine zarar verir, kişilerin bedenlerine zarar verir, kurbanını bir şey yapmaya zorlar ya da zorla ondan birşey koparır, saldırgan birini öldürür, birini bir yere kapatır veya hapseder, saldırgan her gece birine zarar verir.

6.3.1. “Hangi yüzle” İsimli Kamu Spotunun Dizimsel Çözümlemesi

Anlatı durumu:

1. *Evre:* Bu kesitte erkek özne (Ö2) nin olumlu özellikleri yansıtılmaktadır. İşyerine gelişle film başlar. Burada erkek, samimi, güleryüzlüdür: Asansörde karşıdan gelene kapıyı tutma, yanlışlıkla çarptığı kişiden özür dileme, patronuna gülümseyerek yanıt verme, çayı döken çaycıyı teskin etme, garajda başka bir aracı sabırla bekleme gibi (bkz. Görsel 1-14).

2. *Evre:* İşten çıkıp eve gitme sahnesi. Burada erkek öznenin olumsuz özellikleri yansıtılmaktadır: Eşine öfkeyle bakarak içeri girer, dışarıda gösteremediği öfkesini karısına göstermeye başlar. Yemek masasında eşine bağırır (sessel gösterge): “Yeter! Yeter artık! Gene söyledim. Herşeyden bıktım bu sabah be! Huzur yok! Nereye gidiyorsun ha!”. Tabak kırar (Görsel 15-22). Burada yardımcıları soyut kavramlardır: tahammülsüzlük, öfke, şiddet, saldırganlık.

3. *Evre:* Kadın kendini odaya kilitler, adam üzerine yürür, kapıyı yumruklar. Burada nesne ikiyüzlülüktür (Görsel 23-32).

4. *Evre:* Metnin sözceleme öznesi KADEM'in eylemi değerlendirilmesiyle film sona erer: “Başkalarına göstermekten utanç duyduğun bir yüzün var. Sevdiklerine göstermekten çekinmiyorsun. Sevdiklerine hangi yüzle bakıyorsun?” (Görsel 33-34).

Resim 3. “Hangi Yüzle” kamu spotundan kareler

Tablo 6. Eyleyenler ve eyleyensel işlevler

Eyleyenler		Eyleyensel İşlevler
Gönderen	Koca (kötü adam, saldırgan)	Eylemi belirleyen kişi
Nesne	İkiyüzlülük	Eylemin konusu
Gönderilen	Koca	Eylemin kendisi için gerçekleştirildiği kişi
Özne	Koca (kötü adam, saldırgan)	Eylemi yapar
Engelleyici	Yok	Eylemi engeller
Yardımcı	Tahammülsüzlük, öfke, şiddet, saldırganlık	Eyleme yardım eder

6.3.2. “Hangi yüzle” İsimli Kamu Spotunun Dizisel Çözümlemesi

Filmde karşıtlıklar aynı kişinin farklı davranışları üzerinden gösterilmektedir. Güleryüzlü ve anlayışlı olan da şiddet uygulayan da aynı kişidir. Farklı davranış kalıpları içindeki erkeğin hem olumlu kişilik özellikleri hem olumsuz kişilik özellikleri yansıtılarak tutarsızlığı vurgulanmıştır. Şiddet dışı ve şiddet içeren öğeler görsellerle desteklenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Kamu spotundaki karşıtlıklar

Karşıtlıklar	
Pozitif	Negatif
Nazik	Kaba
Bağışlayıcı	Kindar
Saygılı	Saygısız
Anlayışlı	Anlayışsız
Sakin	Öfkeli
İçine atma	Dışavurum
Barişçıl	Saldırgan

Yorum

İncelenen diğer kamu spotlarında olduğu gibi bu kamu spotunda da erkek özne aktif, kadın özne pasif gösterilmektedir. Kadına evde ev işleriyle uğraşan ve akşam kocasını bekleyen bir rol verilirken, erkek iş yaşamında yoğun tempoda çalışan iş adamı rolündedir. Burada da erkeğin çalışıp evini geçindirdiği kadınsa ev işleri ile ilgilendiği ataerkil yapıya uygun özellikler göze çarpmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde kadına şiddet önemli sorunlarımızın başında gelmektedir. Tüm dünyada kadınlar eşleri, aile bireyleri veya erkek arkadaşları tarafından çeşitli sebeplerle şiddete maruz kalmaktadır. Ülkemizde genellikle kadına şiddet ataerkil bir toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Şiddetin temelindeki sorun, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinde yatmaktadır. Bu eşitsiz güç ilişkilerini anlayabilmek için çocukluktan yetişkinliğe kadar giden sosyalizasyon sürecinde toplumun zihniyetinde oluşturulan cinsiyet algısının temellerine bakılmalıdır. Kadın erkek eşitliğine inanan erkeklerin yetişmesi, sağlıklı ve huzurlu bir toplum için en önemli kriterlerdendir. Bu açıdan, şiddetle mücadelede medyanın konuyu ele alış ve sunumu bilişsel algılarımızın değişiminde önemli role sahiptir. Çalışmanın örneklemini oluşturan T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve KADEM’in hazırladığı kamu spotlarında şiddetin, şiddeti gerçekleştiren kişi ve kadınların betimlemesinin feodal yapıya uygun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Kamu spotlarındaki görsel ve söylemlerdeki betimlemeler ağırlıklı olarak “itaat etme”, “boyun eğme”, “söz dinleme” şeklinde yapılmıştır. Filmlerdeki temel sorun, ataerkil toplum özelliklerine uygun olarak erkek egemen özellikler pekiştirilmektedir. Kadına şiddetin çözümünde yalnızca erkek davranışlarına odaklandığı görülmektedir. Şiddetin arka planındaki toplumun feodal yapısını irdeleyen bir mesaj yer almamaktadır. Sorunun temelinde yer alan

eşitsiz güç ilişkilerinin zihinsel, sosyolojik, psikolojik, ekonomik nedenleri göz ardı edilmektedir. Nitekim ülkemizde gerçekleştirilen sayısız kadın cinayetleri her seferinde toplumca kınanmasına rağmen bu cinayetler gerçekleşmeye devam etmektedir ve çoğunda eşini öldürenler bir pişmanlık duymamaktadır.

Erkek ve kadının toplum işlerini düzenlerken beraber hareket etmeleri, eşitlik ve tamamlayıcılık anlayışı içerisinde aralarındaki farklılıklarla yapılan işleri zenginleştirmeleri, toplumdaki cinsiyet farklılıklarının azalmasında büyük öneme sahiptir. Evde ve iş yerinde iktidar sahibi olan erkek kazanç dengesi açısından kadın için eşitsiz bir durum oluşturabilmektedir. Kamu spotlarında gizlenmiş iktidar ilişkisi toplumsal cinsiyet bağlamında yansıtılırsa, kadının ekonomik ve toplumsal bağlamda eşitliği için bir mesaj verilebilir. Esasında bu filmler, kadının ev işleri ile ilgilenmesi erkeğin de iktidar ve yüksek otoriteye sahip olmasına dayalı kalıp yargıları örtük olarak sunarak kadının ekonomik, psikolojik şiddete de maruz kaldığı gerçeğini anımsatmaktadır. Toplum gelenek göreneklerine göre kadına biçilen rolü ön plana çıkartmak yerine kadının da erkek gibi çalışan, bilim ve sanat gibi kollarda faaliyet gösteren rollerde sunumu cinsiyet ayrımcılığı ve şiddetle mücadele açısından önem arz etmektedir. Kadınlara yönelik şiddete karşı projeler, yasal düzenlemeler ve bu düzenlemeler hazırlanırken çeşitli mesleklerden kadınların da dahil olması, tutum değişiklikleri için medya kampanyaları, şiddet gören kadınları desteklemek, erkeklerin bu konuda eğitilmesi gibi birçok önlemi biraraya getirecektir. Şiddete toplumsal cinsiyet temelli bakılabilirse bu projelerin kapsamı da artacaktır.

Medya kampanyaları, kadına yönelik şiddeti daha çok vurgular ve çok yönlü yansıtırsa şiddetin önlenmesinde toplumsal bir değişiklik oluşabilir. Bunun örnekleri dünyada görülebilmektedir. Medya dili olarak, kadın ile erkeğin arasındaki farkların doğuştan geldiğini savunan ve kadını ikincilleştiren, kadının yeri evidir görüşünü destekleyen, çalışma yaşamında kadın ve erkeklerin yapacağı işleri sınıflandırıcı, ifadelerle yer verilmemesi önem arz etmektedir. Ayrıca şiddetin kökeni sadece geleneklere dayandırılmayıp, çok daha derin olan sosyo ekonomik ve psikolojik boyutlara bakılmalıdır. Kadının emeğinin sömürülmesi, iş yaşamında mobbinge maruz kalması da kadının uğradığı şiddete örnektir. Dolayısıyla, şiddetle mücadele kapsamında hazırlanan kamu spotlarının konuyu bu çerçevede genişleterek, şiddetin her türüne dikkat çekmesinin mücadelede daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akerson, E. F. (2005). *Göstergebilime Giriş*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul.
- Aksu B. ve Üstün, İ. (2005). *Sıcak Aile Ortamı, Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul :TESEV Yayınları.
- Atakul, S., (2002). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ulusal Medya Politikaları, *Şiddet ve İntihar Haberlerinin Sunumunun Toplum Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, Ankara: RTÜK Yayın No:6, 55-63.
- Bator, R. J., ve Cialdini, R. B. (2000). New Ways to Promote Proenvironmental Behavior: The Application of Persuasion Theory to the Development of Effective Proenvironmental Public Service Announcements, *Journal of Social Issues* 56(3): 527–41.
- Baygal, A. (2016). Şiddetin Aile İçi Görünümleri, İçinde: *Değişen Toplumda Değişen Aile* (Ed: N. Adak), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilton, T., Bonnett, K.ve Jones P. (2009). Toplumsal Cinsiyet İlişkileri, İçinde: *Sosyoloji* (Ed.B. Özçelik), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Binark, M ve Gencel, B. (2007). Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu, *Yeni Medya Çalışmaları* (Der:M. Binark), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bütün, M., Selçuk, M. , Akadal, E. ve Gülseçen, S. (2018). Kamu Spotlarının Etkililiği Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk İletişim*, 11 (2): 273-291.

- Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, *Cameroon: Domestic violence, including legislation; protection provided by the state and support services available to victims (2014-2016)* (2016). <http://www.refworld.org/docid/5729a55e4.html> (Erişim tarihi: 21 Şubat 2019)
- Canikoğlu, S., K. (2015). Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun, *Ankara Barosu Dergisi*, (3): 356-378.
- Cialdini, R. B. 2003. Crafting Normative Messages to Protect the Environment, *Current Directions in Psychological Science* 12 (4):105–9.
- Cins var, cins var (2017). KADEM'den 25 Kasım Uluslararası Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü Videosu, youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=vyj0VWlIEkw> (Erişim tarihi: 02.12.2018).
- Çalışkan H ve Çevik E., İ. (2018). Kadına Yönelik Şiddetin Belirleyicileri: Türkiye Örneği, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4).
- Dillard, J. P. ve Peck, E. (2000). Affect and Persuasion Emotional Responses to Public Service Announcements, *Communication Research*, 27(4): 461-495.
- Ediz, A. ve Altan Ş. (2017). Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Bir Alan Araştırması, *TBB Dergisi*, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-2017-1729>.
- Göçmen, T.L. ve Ayvaz, S. (2017). Kamu Spotlarının Göstergibilimsel Yöntemle Çözümlemesi: Sağlık Bakanlığı Örneği, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 25(2): 112-128.
- Gödelek, K. (2005). Güç, İktidar İlişkisi Bağlamında Kadına Yönelik Şiddet, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15).
- Gökkaya, V., B. (2011), Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2): 103.
- Greimas, A. J. (1988). *Maupassant: the Semiotics of Text : Practical Exercises*, Edit: Landowski, E, (Translated: Peron, P.), Amsterdam/Philadelphia: *John Benjamins Publishing Company*.
- Griskevicius, V. Cialdini, R. B. ve Goldstein, N. J. (2008), Social Norms: An Underestimated and Underemployed Lever for Managing Climate Change. *International Journal of Sustainability Communication*, 3 (2008):5–13.
- Gülada, M. O. (2018). Korku Çekiciliği Kavramının Trafik Kazalarını Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 131-143.
- Güngör, N. (2011), *İletişim- Kuramlar-Yaklaşımlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- KADEM reklam filmi- Karşındakine Hangi Yüzle bakıyorsun!! (2017). youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=a1Io2siL6tE> (Erişim tarihi: 02.12.2018).
- KADEM (2018). <http://kadem.org.tr/kadem-i-olagan-genel-kurul-ve-tanitim-toplantisi/> (Erişim tarihi: 21 Şubat 2019).
- Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir (2017). Kadına Şiddet İnsanlığa İhanettir! Kamu Spotu, youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=PgInQeJJEI> (Erişim tarihi: 02.12.2018).
- Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (2015). <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss717-bolum-2.pdf> (Erişim tarihi: 02.12.2018).

- Karatay, A. ve Karatay, A. (2015), Sosyal Sorumluluk Bağlamında, Dünyada “Kadına Yönelik Şiddete Hayır” Temalı Sosyal Medya Kampanyaları ve Aktivizm Örnekleri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1): 21-36.
- Keisler, A. (2016), Predictors of Effectiveness of Public Service Announcements (PSAs): A Systematic Analysis of Campaigns, *Marketing and Public Policy Conference Proceedings*.
- Kıran, A. ve Kıran, Z. (2011), *Yazınsal Okuma Süreçleri, Dilbilim, Göstergebilim ve Yazınbilim Yöntemleriyle Çözümlemeler*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kocacık, F. (2004). *Aile İçi İlişkilerde Kadına Yönelik Şiddet: Türkiye’den Örnekler*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Köse, A. ve Beşer, A. (2007), Kadının Değiştirilebilir Yazgısı "Şiddet", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(4): 114-121.
- Mor Çatı (2018) . <https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz> (Erişim tarihi: 02.12.2018)
- My Voice Short Film Against Gender Based Violence (2017). https://www.youtube.com/watch?v=5UrXg3_VZLU (Erişim tarihi: 02.12.2018).
- Oktaş, E.Y. (2015). Türkiye’nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: Kadına Şiddet, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (64): 57-118.
- Özbük, M. ve Öz, Y. (2017). Türkiye’de Yayınlanmış Olan Kamu Spotlarının İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 8(3): 575-589.
- Parmaksızoğlu, A. (2011). *Aile İçi Şiddet Mağduru Olup Boşanma Sürecinde Bulunan Kadınlarda Travma Sonrası Stres Belirtileri ve İlişkili Özellikler*, Kocaeli: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*, (Çev.: M. Rıfat ve S. Rıfat), İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları.
- Rıfat, M. (2011). *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Soydan, M. (2007). Yavuz Turgul’un Gönül Yarası Filminin Greimas’ın Eyleyensel Örnekçesine Göre Çözümlemesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (18): 1-14.
- Staggers, S. M. ve Myers, S. (2011). Working to Alleviate Gendered Violence on College Campuses by Designing Public Service Announcement Storyboards, *Communication Teacher*, 25(4): 212-217.
- Şeker, M., ve Tiryaki, S. (2013). Sigara ile ilgili kamu spotlarında moral panik etkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 223-241.
- Tanca, H. A. ve Ünal, F. (2018). Kitap Okuma Kültürü Konulu Kamu Spotunun Göstergebilimsel Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 721-728.
- Terkan, B. (2010). Kadın Örgütlerinin İnterneti Alternatif Medya Olarak Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6 (3): 34-55.
- Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2017). <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/KKSATRAraRaporKitap26Mart.pdf> (Erişim tarihi: 02.12.2018).
- Uyar, M., Öztürk, E., Y. Ve Şahin, T. K. (2018). Kadına Yönelik Şiddete Genel Bir Bakış, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (71): 154-162.
- van Der Gaag, N. (2018). *Feminizm* (çev. B.S.Aydaş), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- WHO, http://www.who.int/gho/women_and_health/violence/en/, (Erişim tarihi: 27.08.2018).

WHO, <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>, (Erişim tarihi: 05.12.2018)

Yaman, F., ve Göçkan, İ. (2015). Kamu spotu reklamlarının sigara kullanıcıları üzerindeki etkisi: Afyonkarahisar ilinde bir Uygulama, *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(11): 53-65.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.